

સેમેસ્ટર – 4 સમાજકાર્યમાં અનુસ્નાતક

પેપર – MSW - 402

અપરાધ અને સુધારાત્મક સમાજકાર્ય

વિભાગ -1 સુધારાત્મક સમાજકાર્ય		
એકમ-1	અપરાધની વિભાવના, વર્ગીકરણ અને લક્ષણો	01
એકમ-2	અપરાધના કારણદર્શક સિદ્ધાંતો અને કાર્ય	26
એકમ-3	સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો ખ્યાલ, અર્થ અને સિદ્ધાંત	45
એકમ-4	સુધારણાના સિદ્ધાંત, પ્રકાર, સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા	62
એકમ-5	વિચલિત વર્તનનો અર્થ, લક્ષણો, કારણો	81
એકમ-6	વિચલિત વર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો અને સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા	93
એકમ-7	ફોજદારી ન્યાયવ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા	110
એકમ-8	અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો	122
વિભાગ -2 સુધારાત્મક સંસ્થાઓની સેવાઓ		
એકમ-9	બાળ અપરાધનો અર્થ, કારણો અને ક્ષેત્રો	144
એકમ-10	બાળકલ્યાણનો અર્થ અને બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ	162
એકમ-11	ઘરેલું હિંસાનો અર્થ, કારણો અને નિવારણમાં સમાજકાર્યકરની ભૂમિકા	184
એકમ-12	યુવા-અપરાધનો અર્થ, કારણો, મુખ્ય ક્ષેત્રો અને યુવાકલ્યાણની નીતિઓ	200

એકમ-13	સુધારાત્મક સેવાનો અર્થ, ખ્યાલ, મહત્વ અને સુધારાત્મક કાયદાઓ	220
એકમ-14	સુધારાત્મક સંસ્થા-1 જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ	241
એકમ-15	સુધારાત્મક સંસ્થા - 2: બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ	264
એકમ-16	અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ	284

- 1.0 ઉદ્દેશો
- 1.1 પ્રસ્તાવના
- 1.2 અપરાધની વિભાવના
  - 1.2.1 અપરાધનું વર્ગીકરણ
  - 1.2.2 કાનૂની વર્ગીકરણ
  - 1.2.3 અધિનિયમની પ્રકૃતિના આધારે વર્ગીકરણ
  - 1.2.4 ગુનાની ગંભીરતાને આધારે વર્ગીકરણ
  - 1.2.5 ગુનાહિત ઈરાદા પર આધારિત વર્ગીકરણ
  - 1.2.6 પિડિત પર આધારિત વર્ગીકરણ
- 1.3 અપરાધના લક્ષણો
- 1.4 અપરાધના પ્રકારો
- 1.5 સારાંશ
- 1.6 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 1.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો
- 1.9 સ્વાધ્યાય લેખન
- 1.10 પ્રવૃત્તિ કરો
- 1.11 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો
- 1.12 સંદર્ભ ગ્રંથો

1.0 ઉદ્દેશ્યો :

આ એકમના પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્યો છે:

- આ એકમનો ઉદ્દેશ્ય અનુસ્નાતક વિદ્યાર્થીઓને અપરાધ, તેના વિવિધ વર્ગીકરણો, સહજ લક્ષણો અને વિવિધ પ્રકારના ગુનાહિત વર્તણૂકોની સંપૂર્ણ સમજ પ્રાપ્ત થશે.
- આ પાસાઓનો અભ્યાસ કરીને, વિદ્યાર્થીઓ અપરાધની પ્રકૃતિ, સમાજ પર તેની અસર અને તેને સંબોધવા માટે રચાયેલ કાનૂની માળખાં પર એક સંક્ષિપ્ત પરિપ્રેક્ષ્ય મેળવશે.
- ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓનું અસરકારક રીતે મૂલ્યાંકન કરવા અને તેનો પ્રતિસાદ આપવા માટે જરૂરી વિશ્લેષણાત્મક સાધનોથી સઘ કરવાનો છે.

1.1 પ્રસ્તાવના

ગુનાને સમજવું એ ગુનાશાસ્ત્ર અને ફોજદારી ન્યાયનો પાયાનો પથ્થર છે. આ પ્રથમ એકમમાં આપણે ગુનાની બહુપક્ષીય પ્રકૃતિનો અભ્યાસ કરીશું, આ સિવાય અપરાધની વિભાવના, વર્ગીકરણ, લાક્ષણિકતાઓ અને વિવિધ પ્રકારોનું અન્વેષણ કરીશું. આ વ્યાપક વિહંગાવલોકન વિદ્યાર્થીઓ અને વ્યાવસાયિક સામાજિક કાર્યકરને વધુ અભ્યાસ અને આ ક્ષેત્રમાં વ્યવહારુ ઉપયોગ માટે નિર્ણાયક પાયાના જ્ઞાનથી સઘ કરે છે.

અપરાધ, તેના મૂળમાં, એક કૃત્ય અથવા અવગણના તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. જે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને રાજ્ય દ્વારા સજાપાત્ર છે. આ એકમ કાનૂની અને સામાજિક બંને દ્રષ્ટિકોણથી ગુનાની કલ્પના કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તેની તપાસ કરીને શરૂ થાય છે. કાયદેસર રીતે, ગુના એ ચોક્કસ કાયદાઓનો ભંગ છે, અને આ કાયદાકીય દ્રષ્ટિકોણ ગુનાહિત વર્તનને ઓળખવા માટે સ્પષ્ટ, જો ક્યારેક કઠોર હોય, તો માળખું પૂરું પાડે છે. સામાજિક રીતે, જોકે, અપરાધને સામાજિક ધોરણો અને મૂલ્યોના પરિપેક્ષ દ્વારા પણ સમજવામાં આવે છે, જે વિવિધ સંસ્કૃતિઓ અને સમુદાયોમાં નોંધપાત્ર રીતે બદલાઈ શકે છે. આ દ્વિ-પરિપેક્ષ વિદ્યાર્થીઓને અપરાધ શું છે તે વ્યાખ્યાયિત કરવાની જટિલતાને સમજવામાં મદદ કરે છે.

અપરાધનું વર્ગીકરણ તેના વિવિધ પરિમાણો અને અસરોને સમજવા માટે જરૂરી છે. આ એકમ અપરાધોને તેમના વિવિધ પાસાઓને પ્રકાશિત કરવા માટે ઘણી રીતે વર્ગીકૃત કરે છે. કાનૂની વર્ગીકરણ અપરાધને મહાપરાધ, દુષ્કર્મ અને ઉલ્લંઘનમાં વિભાજિત કરે છે, પ્રત્યેકની અલગ કાનૂની અસરો અને સજાઓ સાથે. વધુમાં, ગુનાઓનું વર્ગીકરણ અધિનિયમની પ્રકૃતિના આધારે કરવામાં આવે છે, જેમ કે હિંસક ગુનાઓ, મિલકતના ગુનાઓ, વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ અને જાહેર હુકમના ગુનાઓ. અન્ય મહત્વપૂર્ણ વર્ગીકરણ ગુનાહિત ઈરાદા પર આધારિત છે, જેમાં ઈરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ (જેને દોષિત મનની જરૂર હોય છે, અથવા પુરૂષો) અને કડક જવાબદારીના ગુનાઓ વચ્ચેનો તફાવત જોવા મળે છે. જ્યાં ઈરાદો કોઈ પરિબળ નથી.

ગુનાની લાક્ષણિકતાઓ, વિશેષતાઓ છે, જે ગુનાહિત વર્તણૂકને અન્ય પ્રકારના વર્તનથી અલગ પાડે છે. આ વિભાગ કેટલાક મુખ્ય લક્ષણોની શોધ કરે છે. શિક્ષાત્મકતા એ મૂળભૂત લાક્ષણિકતા છે, જે હાઈલાઈટ કરે છે કે ગુનાઓ એવા કૃત્યો છે જેના માટે કાનૂની વ્યવસ્થા દંડ સૂચવે છે. ગુનાની હાનિકારકતા પીડિતો અને સમાજ પર તેની અસરને પ્રતિબિંબિત કરે છે, શા માટે ચોક્કસ વર્તણૂકોને ગુનાહિત કરવામાં આવે છે તેના પર ભાર મૂકે છે. કાયદા દ્વારા ગુનાઓ પર પ્રતિબંધ છે તે વિચાર ઔપચારિક કાનૂની સીમાઓને રેખાંકિત કરે છે જે ગુનાહિત પ્રવૃત્તિને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. છેલ્લે, જાહેર નિંદા એ નૈતિક અને સામાજિક અસ્વીકારને દર્શાવે છે જે ગુનાહિત કૃત્યો સાથે છે, જે સામાજિક ધોરણો અને મૂલ્યોને મજબૂત બનાવે છે.

આ એકમ વિવિધ પ્રકારના ગુનાઓ પર ઊંડાણપૂર્વક વિશ્લેષણ પણ આપે છે, વિગતવાર વર્ણનો અને ઉદાહરણો આપે છે. હિંસક ગુનાઓ, જેમ કે હત્યા, હુમલો, લૂંટ અને જાતીય અપરાધો, વ્યક્તિઓને સીધું નુકશાન પહોંચાડે છે અને ઘણી વખત સૌથી ગંભીર માનવામાં આવે છે. ઘરફોડ, ચોરી, આગચંપી અને તોડફોડ સહિતના મિલકતના ગુનાઓમાં મિલકતને ગેરકાયદેસર રીતે લેવા અથવા નુકશાન પહોંચાડવાનો સમાવેશ થાય છે. વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ, જેમ કે છેતરપિંડી, ઉચાપત

અને સાયબર કાઈમ, સામાન્ય રીતે વ્યક્તિઓ દ્વારા વ્યાવસાયિક સંદર્ભમાં કરવામાં આવે છે અને તેના નોંધપાત્ર નાણાંકીય અને સામાજિક પરિણામો આવી શકે છે. સંગઠિત અપરાધમાં સંરચિત જૂથોનો સમાવેશ થાય છે જેઓ ચાલી રહેલા ગુનાહિત સાહસોમાં સામેલ હોય છે, ઘણી વખત સમુદાયો પર નોંધપાત્ર અસર સાથે. જુવેનાઈલ અપરાધ એ સગીરો દ્વારા કરવામાં આવેલા ગુનાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે, જે યુવાન અપરાધીઓ સાથે વ્યવહાર કરવા માટે અલગ અભિગમની જરૂરિયાતને પ્રકાશિત કરે છે.

આ સમગ્ર એકમમાં વાસ્તવિક-વિશ્વના કેસ સ્ટડીઝ અને ઉદાહરણો દરેક પ્રકારના ગુનાને સમજાવે છે, અમૂર્ત પ્યાલોને સમજવા માટે નક્કર સંદર્ભો પ્રદાન કરે છે. વર્ગીકરણ અને લાક્ષણિકતાઓની ને પ્રકાશિત કરવા માટે પ્રખ્યાત ફોજદારી કેસોનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે, જે સૈદ્ધાંતિક ચર્ચાઓને વધુ સંબંધિત અને વ્યવહારુ બનાવે છે.

નિષ્કર્ષમાં, આ એકમ પ્યાલ, વર્ગીકરણ, લાક્ષણિકતાઓ અને ગુનાના પ્રકારોનો સંપૂર્ણ પરિચય આપે છે. તે અપરાધશાસ્ત્ર, કાયદા અમલીકરણ અને ફોજદારી ન્યાયમાં વધુ અદ્યતન અભ્યાસ માટે નક્કર પાયો નાખે છે, જે વિદ્યાર્થીઓ અને વ્યાવસાયિકોને ગુનાની જટિલ ઘટનાની ઊંડી અને સૂક્ષ્મ સમજ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે.

1.2 અપરાધની વિભાવના:

વ્યાખ્યા અને સમજણ:

અપરાધને સામાન્ય રીતે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતા કૃત્ય અથવા અવગણના તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે અને તે રાજ્ય દ્વારા સજાપાત્ર છે. આ દેખીતી રીતે સીધી વ્યાખ્યામાં વર્તણૂકો અને ક્રિયાઓની વિશાળ શ્રેણીનો સમાવેશ થાય છે, દરેક વિષય જે તે ચોક્કસ કાનૂની અને સામાજિક સંદર્ભમાં થાય છે જેમાં તે થાય છે. તેના મૂળમાં, અપરાધ એ નિયમોના ભંગનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે કે જે સમાજ અથવા સંચાલક મંડળે વ્યવસ્થા જાળવવા, વ્યક્તિઓનું રક્ષણ કરવા અને સમુદાયની કામગીરીને સુનિશ્ચિત કરવા માટે સ્થાપિત કર્યા છે.

કાનૂની દ્રષ્ટિકોણ:

કાયદાકીય દ્રષ્ટિકોણથી, કાયદાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ અને નિયમો દ્વારા અપરાધને સ્પષ્ટપણે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. આ કાયદાઓ ગુનાહિત વર્તણૂકની રચના કરતી ચોક્કસ ક્રિયાઓ અથવા અવગણનાનું વર્ણન કરે છે અને અનુરૂપ દંડની રૂપરેખા આપે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ચોરીને કાયદેસર રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે કે તે અન્ય વ્યક્તિની મિલકતને કાયમી ધોરણે વંચિત કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે ગેરકાયદેસર રીતે લે છે. તેવી જ રીતે, હુમલાને ઈરાદાપૂર્વકના કૃત્ય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે જે અન્ય વ્યક્તિને નિકટવર્તી શારીરિક નુકશાનના ડરનું કારણ બને છે. આ કાનૂની વ્યાખ્યાઓ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી માટે પાયો પૂરો પાડે છે, ગુનાઓની કાર્યવાહી અને સજામાં સુસંગતતા અને ન્યાયીપણાની ખાતરી કરે છે.

જો કે, અપરાધની કાનૂની વ્યાખ્યા અધિકાર ક્ષેત્રો વચ્ચે નોંધપાત્ર રીતે બદલાઈ શકે છે. દાખલા તરીકે, એક રાજ્યમાં જે અપરાધ બને છે તેને બીજા રાજ્યમાં અપરાધ તરીકે વર્ગીકૃત કરી

શકાય છે. તદુપરાંત, કેટલીક ક્રિયાઓ, જેમ કે મનોરંજન, ગાંજાનો ઉપયોગ, કેટલાક વિસ્તારોમાં ગુનાહિત થઈ શકે છે જ્યારે અન્યમાં કાયદેસર છે. આ પરિવર્તનશીલતા ગુનાની તપાસ કરતી વખતે ચોક્કસ કાનૂની સંદર્ભને સમજવાના મહત્વને રેખાંકિત કરે છે.

સામાજિક દ્રષ્ટિકોણ:

અપરાધ સામાજિક ધોરણો અને મૂલ્યોથી પણ ઊંડો પ્રભાવિત થાય છે, જે ગુનાહિત વર્તણૂકનું નિર્માણ કરે છે તેની ધારણાઓને આકાર આપે છે. અપરાધ પરના સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્યો તેને સમાજને એકસાથે રાખતા વહેંચાયેલા ધોરણો અને મૂલ્યોનો ભંગ માને છે. આ દ્રષ્ટિકોણ એ વાત પર ભાર મૂકે છે કે ગુના એ માત્ર કાનૂની સમસ્યા નથી પણ સામાજિક પણ છે, જે વ્યાપક સાંસ્કૃતિક અને નૈતિક ધોરણોને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં પ્રોહિબિશન યુગ દરમિયાન (1920-1933), આલ્કોહોલિક પીણાંના ઉત્પાદન, વેચાણ અને પરિવહનને ગુનાહિત કરવામાં આવ્યા હતા. કાયદાકીય પ્રતિબંધ હોવા છતાં, ઘણા લોકોએ દારૂનું સેવન કરવાનું ચાલુ રાખ્યું, તેને સામાજિક જીવનના સામાન્ય ભાગ તરીકે જોતા. કાનૂની કાયદાઓ અને સામાજિક ધોરણો વચ્ચેના આ જોડાણને કારણે વ્યાપક બિન-અનુપાલન થયું અને ગેરકાયદેસર દારૂનો સપ્લાય કરતા સંગઠિત અપરાધ જૂથોનો ઉદય થયો.

ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક સંદર્ભ:

અપરાધની વિભાવના ગતિશીલ છે અને સમય જતાં વિકસિત થાય છે, ઐતિહાસિક અને સાંસ્કૃતિક સંદર્ભોથી પ્રભાવિત થાય છે. જે ક્રિયાઓ એક સમયે ગુનાહિત ગણાતી હતી તે સામાજિક રીતે સ્વીકાર્ય બની શકે છે, અને ઊલટું. આ ઉત્ક્રાંતિ સમલૈંગિકતા જેવી વર્તણૂકોની બદલાતી કાનૂની સ્થિતિમાં સ્પષ્ટ થાય છે, જેને 20મી સદીમાં ઘણા દેશોમાં ગુનાહિત કરવામાં આવી હતી. પરંતુ હવે વિશ્વના ઘણા ભાગોમાં કાનૂની અને સામાજિક રીતે સ્વીકારવામાં આવી છે.

સાંસ્કૃતિક તફાવતો પણ ગુનાની વિભાવનાને આકાર આપવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. કેટલીક સંસ્કૃતિઓમાં, ધાર્મિક અથવા પરંપરાગત માન્યતાઓને કારણે અમુક ક્રિયાઓ ગુનાહિત બની શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેટલાક દેશોમાં, નિંદા અથવા ધર્મત્યાગ (કોઈના ધર્મનો ત્યાગ) એ ગંભીર દંડ દ્વારા સજાપાત્ર ગુનો ગણવામાં આવે છે, જ્યારે, અન્ય દેશોમાં, આ ક્રિયાઓ અભિવ્યક્તિ અને ધર્મની સ્વતંત્રતાની બાંધધરી આપતા કાયદાઓ હેઠળ સુરક્ષિત છે.

નુકશાનની ભૂમિકા:

નુકશાનનો સિદ્ધાંત એ અપરાધની વિભાવનાનું મુખ્ય પાસું છે, જે સૂચવે છે કે વર્તણૂકોને મુખ્યત્વે ગુનાહિત કરવામાં આવે છે. કારણ કે તે અન્યને નુકશાન પહોંચાડે છે. આ સિદ્ધાંત એ સમજાવવામાં મદદ કરે છે કે શા માટે અમુક ક્રિયાઓ ગુનાહિત માનવામાં આવે છે અને કાનૂની પ્રતિબંધોને આધીન છે. દાખલા તરીકે, શારીરિક હુમલો પીડિતને સીધી જ નુકશાની પહોંચાડે છે, જેનાથી ઈજા અને તકલીફ થાય છે, અને આ રીતે વ્યક્તિઓને આવા નુકશાનથી બચાવવા માટે ગુનાહિત કરવામાં આવે છે.

નુકશાન શારીરિક, ભાવનાત્મક, નાણાંકીય અથવા સામાજિક હોઈ શકે છે. નાણાંકીય ગુનાઓ, જેમ કે ઉચ્ચપત અને છેતરપિંડી, વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓને તેમના સંસાધનોને ખતમ કરીને અને વિશ્વાસને નબળો પાડીને નુકશાન પહોંચાડે છે. સામાજિક નુકશાનમાં એવી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જે જાહેર વ્યવસ્થામાં ખલેલ પહોંચાડે અથવા સમુદાયના કલ્યાણને જોખમમાં મૂકે, જેમ કે જાહેરમાં નશો કરવો અથવા અવિચારી ડ્રાઈવિંગ કરવા.

નૈતિક પરિમાણો :

ગુનામાં નૈતિક પરિમાણોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જે સાચા અને ખોટા વિશે સમાજના નિર્ણયોને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ગુનાની કાનૂની વ્યાખ્યાઓ પ્રવર્તમાન નૈતિક મૂલ્યો પર આધારિત હોય છે, જે કાયદાના નિર્માણ અને કાયદાના અમલીકરણને પ્રભાવિત કરી શકે છે. પ્રામાણિકતા અને અન્ય લોકો માટે આદર જેવા મૂળભૂત નૈતિક સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કરતાં કૃત્યોને સામાન્ય રીતે ગુનાહિત કરવામાં આવે છે.

ખોટી જુબાની, અથવા શપથ હેકળ જૂઠું બોલવાના ઉદાહરણનો વિચાર કરો. શારીરિક નુકશાન ન કરતી વખતે, ખોટી જુબાની કાનૂની પ્રણાલીની અખંડિતતાને નબળી પાડે છે, જે ન્યાયનું સંચાલન કરવા માટે સાચી જુબાની પર આધાર રાખે છે. આમ, પ્રામાણિકતાના નૈતિક સિદ્ધાંતના આધારે તેને ગુનાહિત કરવામાં આવે છે.

સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પના

ગુનાને સમજવા માટે સમાજશાસ્ત્રીય કલ્પનાનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે, જેમાં સમાજના વ્યાપક સંદર્ભમાં વ્યક્તિગત વર્તન જોવાનો સમાવેશ થાય છે. આ અભિગમ સામાજિક માળખાં, અસમાનતાઓ અને સાંસ્કૃતિક ધોરણો ગુનાહિત વર્તન અને ગુના પ્રત્યેના સામાજિક પ્રતિભાવોને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે તે ધ્યાનમાં લે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસોએ દર્શાવ્યું છે કે આર્થિક રીતે વંચિત વિસ્તારોમાં ગુનાખોરીનો દર ઘણીવાર વધારે હોય છે. આ સહસંબંધ સૂચવે છે કે ગરીબી, શિક્ષણનો અભાવ અને મર્યાદિત આર્થિક તકો જેવા પરિબળો ગુનાના ઊંચા દરમાં ફાળો આપે છે. આ અંતર્ગત સામાજિક મુદ્દાઓ, જેમ કે શિક્ષણ અને જોબ પ્રશિક્ષણ પહેલ, ગુના ઘટાડવા માટે અસરકારક બની શકે છે.

ઉદાહરણો:

1. **વ્હાઈટ-કોલર કાર્મ:** બનાર્ડ મેડોફની પોન્ઝી સ્કીમ વ્હાઈટ-કોલર કાર્મનું નોંધપાત્ર ઉદાહરણ છે. મેડોફ, એક અગ્રણી ફાઈનાન્સર, અબજો ડોલરના હજારો રોકાણકારો સાથે છેતરપિંડી કરી હતી. તેમની ક્રિયાઓએ વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓને નોંધપાત્ર નાણાંકીય નુકશાન પહોંચાડ્યું હતું, જે દર્શાવે છે કે કેવી રીતે વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ દૂરગામી અને વિનાશક અસરો કરી શકે છે.
2. **સંગઠિત અપરાધ:** ઈટાલિયન માફિયાની પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે ગેરવસૂલી, ડ્રગ હેરફેર અને ગેરકાયદે જુગાર, સંગઠિત અપરાધનું ઉદાહરણ આપે છે. આ જૂથો માળખાગત નેટવર્ક દ્વારા કાર્ય કરે છે અને ગેરકાયદેસર સાહસો પર તેમની શક્તિ અને નિયંત્રણ જાળવી રાખવા માટે વારંવાર હિંસા અને ભ્રષ્ટાચારનો ઉપયોગ કરે છે.

3. જુવેનાઇલ ડિલિક્ન્સી: ન્યુયોર્ક સિટીમાં સેન્ટ્રલ પાર્ક ફાઇવના કેસમાં પાંચ કિશોરો સામેલ હતા જેમને સેન્ટ્રલ પાર્કમાં જોગર પર હુમલો કરવા માટે ખોટી રીતે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. આ કેસ કિશોર અપરાધ સંબંધિત મુદ્દાઓ દર્શાવે છે, જેમાં ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં યુવાન અપરાધીઓની સારવાર અને સામાજિક પૂર્વગ્રહોની અસરનો સમાવેશ થાય છે.
4. વિક્ટિમલેસ કાર્મ્સ: ડ્રગનો ઉપયોગ, જેને ઘણીવાર પીડિત અપરાધ તરીકે ગણવામાં આવે છે, તેમાં ગેરકાયદેસર પદાર્થોના સેવનમાં સામેલ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે આવી ક્રિયાઓ અન્ય લોકોને સીધેસીધું નુકશાન ન કરી શકે, ત્યારે સંભવિત સ્વાસ્થ્ય જોખમો અને સંકળાયેલી સામાજિક સમસ્યાઓ, જેમ કે વ્યસન અને અપરાધના વધતા દરને કારણે તેઓને ગુનાહિત કરવામાં આવે છે.

ગુનાની વિભાવના એ એક જટિલ અને બહુપક્ષીય રચના છે જે કાનૂની વ્યાખ્યાઓ, સામાજિક ધોરણો, ઐતિહાસિક ફેરફારો, સાંસ્કૃતિક તફાવતો, નુકશાનના સિદ્ધાંતો અને નૈતિક નિર્ણયોને સમાવે છે. આ વિવિધ દ્રષ્ટિકોણથી ગુનાને સમજવાથી તેની જટિલતા અને ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી દ્વારા તેને સંબોધવામાં સામેલ પડકારોની વધુ વ્યાપક પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. ગુના નિવારણ, હસ્તક્ષેપ અને અમલીકરણ માટે અસરકારક વ્યૂહરચના વિકસાવવા અને વધુ ન્યાયી અને ન્યાયી સમાજને પ્રોત્સાહન આપવા માટે આ સર્વગ્રાહી દ્રષ્ટિકોણ જરૂરી છે.

1.2.1 અપરાધનું વર્ગીકરણ

ગુનાશાસ્ત્ર અને ફોજદારી ન્યાયમાં ગુનાનું વર્ગીકરણ જરૂરી છે, જે ગુનાહિત વર્તણૂકના વિવિધ સ્વરૂપોને સમજવા, વિશ્લેષણ અને સંબોધવામાં મદદ કરે છે. ગુનાઓને શ્રેણીઓમાં ગોઠવવાથી કાનૂની નીતિઓ, અમલીકરણ વ્યૂહરચના અને ન્યાયિક હસ્તક્ષેપ ઘડવામાં મદદ મળે છે. ગુનાઓને તેમના કાનૂની ભેદ, કૃત્યની પ્રકૃતિ, ગુનાની ગંભીરતા અને અન્ય માપદંડોના આધારે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. આ વિગતવાર નોંધ ગુનાનું વર્ગીકરણ કરવાની વિવિધ પદ્ધતિઓનું અન્વેષણ કરે છે, દરેક શ્રેણીને સમજાવવા માટે ઉદાહરણો પ્રદાન કરે છે.

1.2.2 કાનૂની વર્ગીકરણ:

મહાપરાધ

મહાપરાધ સૌથી ગંભીર ગુનાઓ છે અને લાંબા ગાળાની કેદ, નોંધપાત્ર દંડ અથવા મૃત્યુ દંડ સહિત ગંભીર સજાઓ છે. આ ગુનાઓને સમાજ માટે અત્યંત જોખમી અને હાનિકારક તરીકે જોવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: ફર્સ્ટ-ડિગ્રી મર્ડર, જેમાં પૂર્વયોજિત હત્યાનો સમાવેશ થાય છે, તેની ગંભીરતા અને કૃત્ય પાછળના ઉદ્દેશ્યને કારણે અપરાધ છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં બળાત્કાર, સશસ્ત્ર લૂંટ અને અપહરણનો સમાવેશ થાય છે.

મહાપરાધ ઘણીવાર અપરાધીઓ માટે નોંધપાત્ર સામાજિક અને કાનૂની પરિણામોમાં પરિણમે છે, જેમાં નાગરિક અધિકારોની ખોટ (દા.ત., મત આપવાનો અથવા હથિયાર રાખવાનો અધિકાર) અને તેમની સજા ભોગવ્યા પછી રોજગાર સુરક્ષિત કરવામાં મુશ્કેલીઓનો સમાવેશ થાય છે.

દુષ્કર્મ:

દુષ્કર્મ મહાપરાધ કરતા ઓછા ગંભીર હોય છે અને સામાન્ય રીતે ટૂંકા ગાળાની કેદ, દંડ, સમુદાય સેવા અથવા પ્રોબેશન જેવા હળવા દંડમાં પરિણમે છે. તેઓ ગુનાખોરી કરતાં સમાજ માટે ઓછા હાનિકારક માનવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: શોપ લિફ્ટિંગ નાની-કિંમતની વસ્તુઓને ઘણીવાર દુષ્કર્મ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે, જે દંડ અને સંભવતઃ ટૂંકા ગાળાની જેલને પાત્ર છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં નાની ચોરી, તોડફોડ અને અવ્યવસ્થિત આચરણનો સમાવેશ થાય છે.

દુષ્કર્મ હજુ પણ વ્યક્તિના જીવન પર નોંધપાત્ર અસર કરી શકે છે, જેમાં ગુનાહિત રેકોર્ડનો સમાવેશ થાય છે જે નોકરીની સંભાવનાઓ અને સામાજિક સ્થિતિને અસર કરી શકે છે.

ઉલ્લંઘન:

ઉલ્લંઘન અથવા નાના અપરાધો તરીકે પણ ઓળખાય છે, તે કાયદાના નાના ભંગ છે જે સામાન્ય રીતે દંડ અથવા અન્ય બિન-કસ્ટોડિયલ દંડમાં પરિણમે છે. તેઓ સામાન્ય રીતે જેલના સમય તરફ દોરી જતા નથી.

ઉદાહરણ: સ્પીડિંગ ટિકિટ એ ઉલ્લંઘન છે જેના પરિણામે દંડ થાય છે અને દંડ તરીકે જેલની સજા થતી નથી. અન્ય ઉદાહરણોમાં જયવોકિંગ અને કચરાનો સમાવેશ થાય છે.

ઉલ્લંઘનને ઘણીવાર ફોજદારી અદાલતોને બદલે વહીવટી પ્રક્રિયાઓ દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવે છે, જે તેમના નાના સ્વભાવને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

1.2.3 અધિનિયમની પ્રકૃતિના આધારે વર્ગીકરણ

હિંસક ગુનાઓ:

હિંસક ગુનાઓમાં વ્યક્તિઓ સામે બળ અથવા બળની ધમકીનો સમાવેશ થાય છે. આ ગુનાઓ ખાસ કરીને તાત્કાલિક શારીરિક અને માનસિક નુકશાનને કારણે સંબંધિત છે.

ઉદાહરણ: હુમલામાં એક વ્યક્તિ બીજા પર શારીરિક હુમલો કરે છે, જે પીડિતને સીધા નુકશાન પહોંચાડવાને કારણે તેને હિંસક ગુનો બનાવે છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં હત્યા, બળાત્કાર અને લૂંટનો સમાવેશ થાય છે. બળાત્કારના કિસ્સામાં, વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતા અને શારીરિક અખંડિતતાનું ગંભીર ઉલ્લંઘન હિંસક અપરાધ તરીકે તેના વર્ગીકરણને રેખાંકિત કરે છે.

હિંસક ગુનાઓ ઘણીવાર પીડિતો પર ઊંડી અને કાયમી અસર કરે છે, જેમાં શારીરિક ઈજાઓ અને માનસિક આઘાતનો સમાવેશ થાય છે.

સંપત્તિના ગુનાઓ:

મિલકતના ગુનાઓમાં અન્ય કોઈની મિલકત ગેરકાયદેસર રીતે લેવી અથવા તેનો નાશ કરવાનો સમાવેશ થાય છે. આ ગુનાઓમાં સામાન્ય રીતે વ્યક્તિઓ સામે બળનો સમાવેશ થતો નથી પરંતુ તેની નોંધપાત્ર નાણાકીય અને ભાવનાત્મક અસરો થઈ શકે છે.

ઉદાહરણ: ઘરફોડ ચોરીમાં ચોરી કરવાના ઈરાદા સાથે બિલ્ડિંગમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશનો સમાવેશ થાય છે, જે તેને મિલકતનો ગુનો બનાવે છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં ચોરી, આગચંપી અને તોડફોડનો સમાવેશ થાય છે. અગ્નિદાહ, ઈરાદાપૂર્વક આગ લગાડવાથી મિલકતને નોંધપાત્ર નુકશાન અને નુકશાન થઈ શકે છે.

સંપત્તિના ગુનાઓ સમુદાયોમાં સુરક્ષા અને વિશ્વાસની ભાવનાને નબળી પાડી શકે છે, કારણ કે પીડિતો તેમના સામાનના નુકશાન અને તેમની વ્યક્તિગત જગ્યાના ઉલ્લંઘન સાથે વ્યવહાર કરે છે.

વ્હાઈટ-કોલર ક્રાઈમ્સ:

વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ સામાન્ય રીતે આર્થિક લાભ માટે વ્યાપારી પરિસ્થિતિઓમાં કરવામાં આવતા અહિંસક ગુનાઓ છે. આ ગુનાઓ સામાન્ય રીતે વ્યાવસાયિક અથવા વ્યાવસાયિક સેટિંગ્સમાં વ્યક્તિઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ: ઉચાપતમાં કર્મચારીએ તેમના એમ્પ્લોયર પાસેથી છેતરપિંડીથી નાણાં લીધાનો સમાવેશ થાય છે, જે તેને વ્હાઈટ-કોલર ગુનો બનાવે છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં આંતરિક વેપાર, કરચોરી અને કોર્પોરેટ છેતરપિંડીનો સમાવેશ થાય છે. ઈનસાઈડર ટ્રેડિંગ, જ્યાં વ્યક્તિઓ શેરબજારમાં અન્યાયી લાભ મેળવવા માટે ગોપનીય માહિતીનો ઉપયોગ કરે છે, તે નાણાંકીય પ્રણાલીની અખંડિતતાને નબળી પાડે છે.

વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ વ્યાપક નાણાંકીય અસર કરી શકે છે, જે રોકાણકારો, કર્મચારીઓ અને સમગ્ર બજારોને અસર કરી શકે છે.

જાહેર વ્યવસ્થાના ગુનાઓ:

જાહેર વ્યવસ્થાના ગુનાઓ એવા કૃત્યો છે જે જાહેર શાંતિને ભંગ કરે છે અથવા સામાજિક ધોરણો અને નૈતિકતાને ઠેસ પહોંચાડે છે. આ ગુનાઓ ઘણીવાર ભોગવિહીન તરીકે જોવામાં આવે છે પરંતુ તેની વ્યાપક સામાજિક અસરો હોઈ શકે છે.

ઉદાહરણ: જાહેર નશામાં વ્યક્તિ દારૂના સેવનને કારણે જાહેરમાં અવ્યવસ્થિત વર્તન કરે છે, જે તેને જાહેર હુકમનો ગુનો બનાવે છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં ડ્રગના ગુના, વેશ્યાવૃત્તિ અને જુગારનો સમાવેશ થાય છે. ડ્રગના દુરૂપયોગ સાથે સંકળાયેલા વ્યાપક સામાજિક નુકશાનને રોકવા માટે ડ્રગના ગુનાઓ, જેમ કે નિયંત્રિત પદાર્થોનો કબજો, દંડ કરવામાં આવે છે.

જાહેર વ્યવસ્થાના ગુનાઓ સામાજિક અવ્યવસ્થામાં વધારો કરી શકે છે અને જાહેર સંસાધનો પર તાણ પેદા કરી શકે છે, જેમ કે કાયદાનો અમલ અને આરોગ્યસંભાળ પ્રણાલી.

1.2.4 ગુનાની ગંભીરતાના આધારે વર્ગીકરણ:

કેપિટલ ગુનાઓ:

કેપિટલ ગુનાઓ એવા છે જે મૃત્યુદંડમાં પરિણમી શકે છે. આ સૌથી ગંભીર ગુનાઓ છે, જેમાં ઘણીવાર પૂર્વયોજિત હત્યા અથવા ખાસ કરીને જઘન્ય કૃત્યો સામેલ હોય છે.

ઉદાહરણ: ઉગ્ર હત્યા, જ્યાં હત્યા બળાત્કાર અથવા અપહરણ જેવા અન્ય ગંભીર ગુનાઓ સાથે થાય છે, તેને મૂડી ગુના તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાય છે. ગુનાની ગંભીરતા અને પીડિતો અને સમાજ પર તેની અસર મૃત્યુદંડની સંભવિતતાને યોગ્ય ઠેરવે છે.

કેપિટલ ગુનાઓ સામાજિક ધોરણો અને કાનૂની કાયદાઓના સૌથી ગંભીર ઉલ્લંઘનોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જે સખત દંડની ખાતરી આપે છે.

નાના ગુનાઓ:

નાના ગુનાઓ છે જે સામાન્ય રીતે દંડ અથવા ખૂબ ટૂંકા ગાળાની કેદમાં પરિણમે છે.

ઉદાહરણ: અતિક્રમણ, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ પરવાનગી વિના બીજાની મિલકતમાં પ્રવેશ કરે છે, તેને નાનો ગુનો ગણવામાં આવે છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં નાની તોડફોડ અને લટાર મારવાનો સમાવેશ થાય છે. નાની તોડફોડમાં ગ્રેફિટી અથવા નાના પાયે મિલકતના નુકશાનનો સમાવેશ થઈ શકે છે, જે વિક્ષેપજનક હોવા છતાં, નોંધપાત્ર નુકશાનમાં પરિણમતું નથી.

નાના ગુનાઓ ઘણીવાર સારાંશ કાર્યવાહી દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવે છે અને તેનું પરિણામ ન્યૂનતમ કાનૂની પરિણામોમાં પરિણમે છે.

1.2.5 ગુનાહિત ઈરાદા પર આધારિત વર્ગીકરણ

ઈરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ (પુરુષો)

ગુનાઓ કે જેમાં કૃત્ય કરવા માટે ગુનેગારના ઈરાદાના પુરાવાની જરૂર હોય છે. મેન્સ રીઆ, અથવા "દોષિત મન" નો ખ્યાલ આ કિસ્સાઓમાં નિર્ણાયક છે.

ઉદાહરણ: પૂર્વયોજિત હત્યા, જ્યાં ગુનેગારે અગાઉથી હત્યાનું આયોજન કર્યું હતું, તે ઈરાદાપૂર્વકનો ગુનો છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં ચોરી અને છેતરપિંડીનો સમાવેશ થાય છે, જ્યાં ગુનેગાર ઈરાદાપૂર્વક કોઈને તેમની મિલકતથી વંચિત રાખવા અથવા વ્યક્તિગત લાભ માટે છેતરવાનો હેતુ ધરાવે છે.

ઈરાદાપૂર્વકના ગુનાઓ ગેરકાયદેસર વર્તનમાં સામેલ થવા માટે ઈરાદાપૂર્વકના અને સભાન નિર્ણયોને પ્રતિબિંબિત કરે છે, જે ઘણીવાર વધુ ગંભીર દંડમાં પરિણમે છે.

કડક જવાબદારીના ગુનાઓ:

એવા ગુનાઓ કે જેમાં ઈરાદાના પુરાવાની જરૂર નથી. આ સામાન્ય રીતે નિયમનકારી ગુનાઓ હોય છે જ્યાં માત્ર કૃત્ય જ દંડની ખાતરી આપવા માટે પૂરતું હોય છે.

ઉદાહરણ: વૈધાનિક બળાત્કાર, જ્યાં કોઈ પુષ્પ વયના સગીર સાથે જાતીય પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે, તે સગીર વયના ઈરાદા અથવા જાણકારીને ધ્યાનમાં લીધા વિના સખત જવાબદારીનો ગુનો છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં સગીરોને દારૂનું વેચાણ અને ટ્રાફિક ઉલ્લંઘનનો સમાવેશ થાય છે.

કડક જવાબદારીના ગુનાઓ મહત્વપૂર્ણ નિયમનકારી ધોરણોનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા અને સંવેદનશીલ વસ્તીના રક્ષણ માટે રચાયેલ છે.

1.2.6 પીડિત પર આધારિત વર્ગીકરણ

વ્યક્તિઓ સામે ગુનાઓ:

ગુનાઓ કે જે વ્યક્તિઓને સીધું નુકશાન કરે છે. આ ગુનાઓમાં શારીરિક અથવા ભાવનાત્મક નુકશાનનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ: ગૌહત્યા, અન્ય વ્યક્તિની ગેરકાયદેસર હત્યા, વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ગુનો છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં હુમલો, અપહરણ અને જાતીય હુમલોનો સમાવેશ થાય છે. જાતીય હુમલો, જેમાં બિન-સંમતિ વિનાના જાતીય સંપર્કનો સમાવેશ થાય છે, તે પીડિતની શારીરિક અને માનસિક સુખાકારીને ભારે નુકશાન પહોંચાડે છે.

વ્યક્તિઓ સામેના ગુનાઓ ઘણીવાર નોંધપાત્ર કાનૂની અને સામાજિક પરિણામોમાં પરિણમે છે, જે વ્યક્તિગત સલામતી અને ગૌરવના રક્ષણ પર ભાર મૂકે છે.

સંપત્તિ સામેના ગુનાઓ:

ગુનાઓ જેમાં મિલકતની ચોરી અથવા વિનાશનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ: ઘરફોડ ચોરી, જેમાં ચોરી કરવા માટે મિલકતમાં ઘૂસી જવું સામેલ છે, તે મિલકત વિરુદ્ધ ગુનો છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં આગચંપી અને ચોરીનો સમાવેશ થાય છે. લાર્સેની, માલિકને કાયમી ધોરણે વંચિત રાખવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે વ્યક્તિગત મિલકતની ગેરકાયદેસર રીતે લેવાતી, પીડિતની નાણાંકીય અને વ્યક્તિગત સુરક્ષાને સીધી અસર કરે છે.

મિલકત સામેના ગુનાઓ સમુદાયોમાં વિશ્વાસ અને સુરક્ષાને નબળી પાડે છે, જેનાથી મજબૂત કાનૂની પ્રતિભાવોની જરૂર પડે છે.

સમાજ સામેના ગુનાઓ:

ગુનાઓ કે જે વ્યક્તિગત પીડિતોને બદલે સમગ્ર સમાજને અસર કરે છે.

ઉદાહરણ: ડ્રગની હેરફેર, જે સામાજિક વ્યવસ્થા અને જાહેર આરોગ્યને ખલેલ પહોંચાડે છે, તે સમાજ સામે ગુનો છે. અન્ય ઉદાહરણોમાં પર્યાવરણીય ગુનાઓ અને આતંકવાદનો સમાવેશ થાય છે. પર્યાવરણીય ગુનાઓ, જેમ કે જોખમી કચરાના ગેરકાયદે ડમ્પિંગ, જાહેર આરોગ્ય અને ઇકોસિસ્ટમને નુકશાન પહોંચાડે છે, જે વ્યાપક સામાજિક ચિંતાઓને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

સમાજ સામેના ગુનાઓને ઘણીવાર બહુવિધ એજન્સીઓ તરફથી સંકલિત પ્રતિસાદની જરૂર પડે છે અને વ્યાપક જાહેર નીતિ પગલાંની જરૂરિયાતને પ્રકાશિત કરે છે.

ગુનાનું વર્ગીકરણ એ ગુનાશાસ્ત્રનું એક નિર્ણાયક પાસું છે, જે ગુનાહિત વર્તનના વિવિધ સ્વરૂપોને સમજવા અને સંબોધવા માટે એક સંરચિત માર્ગ પ્રદાન કરે છે. કાયદાકીય ભેદ, કૃત્યની પ્રકૃતિ, ગુનાની ગંભીરતા અને અન્ય માપદંડોના આધારે ગુનાઓનું વર્ગીકરણ કરીને, ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી નિવારણ, અમલીકરણ અને પુનર્વસન માટે લક્ષિત વ્યૂહરચના વિકસાવી શકે છે. આ વર્ગીકરણોને સમજવાથી ગુનાના વલણોના પૃથ્થકરણમાં, કાનૂની નીતિઓની રચના અને અસરકારક

ફોજદારી ન્યાય દરમિયાનગીરીઓના અમલીકરણમાં મદદ મળે છે. આ વ્યાપક અભિગમ સામાજિક વ્યવસ્થા જાળવવા, જાહેર સલામતીનું રક્ષણ કરવા અને પીડિતો અને સમાજ માટે ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી છે.

1.3 અપરાધના લક્ષણો

ગુનાશાસ્ત્રના અભ્યાસ અને ફોજદારી ન્યાયના અસરકારક ઉપયોગ માટે ગુનાની લાક્ષણિકતાઓને સમજવી જરૂરી છે. ગુનાની લાક્ષણિકતાઓ ગુનાહિત વર્તન અને તેના સંદર્ભને વ્યાખ્યાયિત કરતી વિશિષ્ટ વિશેષતાઓ અને લક્ષણોનો સંદર્ભ આપે છે. આ લાક્ષણિકતાઓનું પરીક્ષણ કરીને, અમે ગુનાહિત કૃત્યોની પ્રકૃતિ, તેના અંતર્ગત કારણો અને તેઓ દ્વારા ઉશ્કેરવામાં આવતા સામાજિક પ્રતિભાવોની સમજ મેળવી શકીએ છીએ. આ વ્યાપક નોંધ ગુનાની વિવિધ લાક્ષણિકતાઓની શોધ કરે છે, દરેક મુદ્દાને સમજાવવા માટે વિગતવાર વિશ્લેષણ અને ઉદાહરણો પ્રદાન કરે છે.

❖ કાયદેસરતા

કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યા:

ગુનાની મૂળભૂત લાક્ષણિકતા એ છે કે તેને કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. કોઈ વર્તણૂક અથવા ક્રિયા ફક્ત ત્યારે જ ગુનો ગણવામાં આવે છે જો તે ફોજદારી કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત હોય. કાયદાકીય પ્રણાલી સ્પષ્ટ કરે છે કે શું ગુનો બને છે, અમલીકરણ અને નિર્ણયમાં સ્પષ્ટતા અને સુસંગતતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

ઉદાહરણ: ચોરીને કાયદેસર રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે કે તેઓને કાયમી ધોરણે વંચિત રાખવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે અન્ય કોઈની મિલકત ગેરકાયદેસર રીતે લેવી. આ કાનૂની વ્યાખ્યા ચોરીને ઉધાર અથવા મિલકત સાથે સંકળાયેલી અન્ય બિન-ગુનાહિત ક્રિયાઓથી અલગ પાડે છે.

કાનૂની માળખું સ્વીકાર્ય વર્તણૂકની સીમાઓ સ્થાપિત કરે છે, જે ગુનાહિત કૃત્ય શું છે તેના માટે સ્પષ્ટ ધોરણ પ્રદાન કરે છે.

સમગ્ર અધિકારક્ષેત્રોમાં પરિવર્તનશીલતા:

વિવિધ કાનૂની પ્રણાલીઓ અને અધિકારક્ષેત્રોમાં ગુનાઓને અલગ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. એક દેશ અથવા રાજ્યમાં જે ગુનો ગણવામાં આવે છે તે બીજામાં ગુનો ન હોઈ શકે, જે સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને કાનૂની તફાવતોને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

ઉદાહરણ: દારૂ પીવાની કાયદેસર વય આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે બદલાય છે, કેટલાક દેશો તેને 18 અને 21 વર્ષે હોય છે. આમ, સગીર દારૂ પીવું એ એક અધિકારક્ષેત્રમાં ગુનો હોઈ શકે છે પરંતુ બીજામાં નહીં.

આ પરિવર્તનક્ષમતા સ્થાનિક કાયદાઓને સમજવાના મહત્ત્વ અને જે ગુનાહિત છે તેના પર સામાજિક ધોરણોના પ્રભાવને દર્શાવે છે.

❖ દોષિત કાયદો

ભૌતિક તત્ત્વ:

દોષિત કાયદો એ ગુનાના ભૌતિક તત્ત્વનો ઉલ્લેખ કરે છે - વાસ્તવિક આચરણ અથવા ક્રિયા જે ફોજદારી ગુનો બનાવે છે. તેમાં માત્ર અધિનિયમ જ નહીં પરંતુ અધિનિયમના પરિણામોનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ: હુમલાના કિસ્સામાં, કોઈને પ્રહાર કરવાની શારીરિક ક્રિયા એક્ટસ રીયુસની રચના કરે છે. હાનિકારક શારીરિક સંપર્ક એ ગુનાહિત વર્તન છે જેને કાયદો પ્રતિબંધિત કરે છે.

શારીરિક કૃત્યની આવશ્યકતા ગુનાહિત વર્તણૂકને માત્ર વિચારો અથવા ઈરાદાઓથી અલગ પાડે છે, જે એકલા ગુનાનું નિર્માણ કરતું નથી.

સ્વૈચ્છિકતા:

કૃત્યને ગુનાહિત ગણવામાં આવે તે માટે, તે સ્વૈચ્છિક હોવું આવશ્યક છે. અનૈચ્છિક ક્રિયાઓ, જેમ કે દબાણ હેઠળ અથવા પ્રતિબંધ ક્રિયાને કારણે કરવામાં આવતી, સામાન્ય રીતે ગુનાઓ ગણવામાં આવતા નથી.

ઉદાહરણ: જો કોઈ વ્યક્તિ આંચકી દરમિયાન અનૈચ્છિક રીતે અન્ય વ્યક્તિને પ્રહાર કરે છે, તો સ્વૈચ્છિકતાના અભાવનો અર્થ એ છે કે કૃત્યને સામાન્ય રીતે હુમલા તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવશે નહીં.

સ્વૈચ્છિકતા એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે વ્યક્તિઓ ફક્ત તેમના નિયંત્રણ હેઠળની ક્રિયાઓ માટે જવાબદાર છે

મેન્સ રીઆ (દોષિત મન :)

ઉદ્દેશ:

મેન્સ રીઆ ગુનાહિત કૃત્ય પાછળની માનસિક સ્થિતિ અથવા ઉદ્દેશ્યનો ઉલ્લેખ કરે છે. વિવિધ ગુનાઓમાં બેદરકારીથી લઈને બેદરકારીથી લઈને પૂર્વાચિંતન સુધીના ઈરાદાના વિવિધ સ્તરોની જરૂર પડે છે.

ઉદાહરણ: ફર્સ્ટ-ડિગ્રી હત્યા માટે પૂર્વાચિંતનની જરૂર હોય છે, જેનો અર્થ થાય છે કે ગુનેગારે અગાઉથી હત્યાની યોજના બનાવી હતી. તેનાથી વિપરીત, માનવવધમાં મારવાના ઈરાદા વિના અવિચારી અથવા બેદરકારીભર્યું વર્તન સામેલ હોઈ શકે છે.

દોષ અને સજાના યોગ્ય સ્તરને નિર્ધારિત કરવા માટે કૃત્ય પાછળના હેતુને સમજવું મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

જ્ઞાન અને બેદરકારી:

મેન્સ રીઆમાં જ્ઞાન અને અવિચારીનો પણ સમાવેશ થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ ગુનાહિત રીતે જવાબદાર હોઈ શકે છે જો તેઓ જાણતા હોય કે તેમની ક્રિયાઓ સંભવિતપણે નુકશાન પહોંચાડશે અથવા જો તેઓ સંભવિત પરિણામોની અવિચારી રીતે અવગણના કરે.

ઉદાહરણ: છેતરપિંડીના કેસોમાં, ગુનેગારે જાણી જોઈને અન્ય લોકોને છેતરવાના ઈરાદાથી ખોટા નિવેદનો આપવા જોઈએ નહીં. અવિચારી ડ્રાઈવિંગના કિસ્સામાં બેદરકારી જોવા મળી શકે છે, જ્યાં ડ્રાઈવર સભાનપણે અકસ્માત સર્જવાના જોખમની અવગણના કરે છે.

આ માનસિક સ્થિતિઓ ગુનાહિત આચરણમાં દોષપાત્રતાના વિવિધ સ્તરો વચ્ચે તફાવત કરવામાં મદદ કરે છે.

❖ કાર્યકારણ

પ્રત્યક્ષ કારણ:

પ્રતિવાદીની ક્રિયાઓ અને પરિણામી નુકશાન અથવા નુકશાન વચ્ચે કારણભૂત કડી હોવી જોઈએ. આનો અર્થ એ છે કે કૃત્ય સીધું જ ગુનાહિત પરિણામ તરફ દોરી જાય છે.

ઉદાહરણ: હિટ-એન્ડ-રન કેસમાં, ડ્રાઈવરની રાહદારીને અથડાવાની ક્રિયા સીધી રીતે રાહદારીની ઈજા અથવા મૃત્યુનું કારણ બને છે અને ડ્રાઈવરને ગુનાહિત રીતે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે.

કાર્યકારણ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે વ્યક્તિઓ ફક્ત તેમની ક્રિયાઓથી થતા નુકશાન માટે જ જવાબદાર છે.

નિકટવર્તી કારણ:

નિકટવર્તી કારણ એ સંદર્ભિત કરે છે કે શું નુકશાન પ્રતિવાદીની ક્રિયાઓનું અગમ્ય પરિણામ હતું. તે એવા પરિણામોની જવાબદારીને મર્યાદિત કરે છે જે પ્રારંભિક અધિનિયમ સાથે ગાઢ રીતે સંબંધિત છે.

ઉદાહરણ: જો કોઈ વ્યક્તિ બિલ્ડિંગમાં આગ લગાડે છે, તો તેને આગને કારણે થયેલી ઈજાઓ માટે જવાબદાર ગણવામાં આવી શકે છે, કારણ કે આ અધિનિયમનું નજીકનું પરિણામ છે. જો કે, જો કોઈ સંપૂર્ણપણે અસંબંધિત ઘટના સંયોગથી વધુ નુકશાન તરફ દોરી જાય છે, તો મૂળ અગ્નિદાહ કરનારને તે વધારાના પરિણામો માટે જવાબદાર ગણવામાં આવશે નહીં.

નિકટવર્તી કારણ નુકશાનની અગમ્યતાને ધ્યાનમાં લઈને જવાબદારીને યોગ્ય રીતે એટ્રિબ્યુટ કરવામાં મદદ કરે છે.

❖ નુકશાન

શારીરિક નુકશાન:

ઘણા ગુનાઓમાં વ્યક્તિઓને શારીરિક નુકશાનનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે હિંસક ક્રિયાઓના પરિણામે ઈજાઓ અથવા મૃત્યુ.

ઉદાહરણ: બેટરીમાં શારીરિક નુકશાનનો સમાવેશ થાય છે જ્યાં એક વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર રીતે અન્ય વ્યક્તિ સામે બળનો ઉપયોગ કરે છે, જેનાથી ઈજા થાય છે.

ઘણા ફોજદારી ગુનાઓમાં શારીરિક નુકશાન એ મુખ્ય ઘટક છે, જે પીડિતો પર સીધી અસરને પ્રકાશિત કરે છે.

સંપત્તિનું નુકશાન:

ગુનાઓનું પરિણામ મિલકતને નુકશાન અથવા નુકશાનમાં પણ પરિણમી શકે છે, જે વ્યક્તિઓની નાણાંકીય અને વ્યક્તિગત સુરક્ષાને અસર કરે છે.

ઉદાહરણ: તોડફોડમાં મિલકતના ઈરાદાપૂર્વક વિનાશનો સમાવેશ થાય છે, જે મિલકતના માલિક માટે નાણાંકીય નુકશાન અને ભાવનાત્મક તકલીફ તરફ દોરી જાય છે.

મિલકતના ગુનાઓ વ્યક્તિઓના સામાન અને આર્થિક હિતોનું રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.

❖ શિક્ષાપાત્રતા

કાનૂની પ્રતિબંધો:

કોઈ કૃત્યને ગુનો ગણવામાં આવે તે માટે, તે કાયદા હેઠળ સજાપાત્ર હોવું જોઈએ. કાનૂની પ્રતિબંધોમાં કેદ, દંડ, સમુદાય સેવા, પ્રોબેશન અને અન્ય દંડનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

ઉદાહરણ: ઉચાપત કેદ અને દંડ દ્વારા શિક્ષાપાત્ર છે, જે એમ્પ્લોયરના વિશ્વાસ સાથે દગો કરવાની અને નાણાંકીય નુકશાન પહોંચાડવાની ગંભીરતાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

શિક્ષાત્મકતા એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે ગુનાઓનાં પરિણામો હોય છે, જે નિવારક અને ન્યાયના સાધન તરીકે સેવા આપે છે.

પ્રમાણસરતા:

સજા ગુનાની ગંભીરતાના પ્રમાણસર હોવી જોઈએ. આ સિદ્ધાંતનો ઉદ્દેશ કાનૂની વ્યવસ્થામાં ન્યાય અને ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવાનો છે.

ઉદાહરણ: નાની ચોરી જેવા નાના ગુનાઓ, દંડ અથવા સામુદાયિક સેવામાં પરિણમી શકે છે, જ્યારે, હત્યા જેવા ગંભીર ગુનાઓ માટે લાંબી જેલની સજા અથવા અમુક અધિકારક્ષેત્રોમાં મૃત્યુદંડની સજા પણ થઈ શકે છે.

સજામાં પ્રમાણસરતા સામાજિક મૂલ્યો અને સંતુલિત ન્યાયના મહત્ત્વને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

સામાજિક નુકશાન:

કેટલાક ગુનાઓ મુખ્યત્વે સમગ્ર સમાજને નુકશાન પહોંચાડે છે, સામાજિક વ્યવસ્થા અને સુખાકારીને ખલેલ પહોંચાડે છે.

ઉદાહરણ: ડ્રગ હેરફેર વ્યસન, ગુના અને સામાજિક અસ્થિરતામાં ફાળો આપીને સમાજને નુકશાન પહોંચાડે છે, જાહેર આરોગ્ય અને સલામતીને મોટા પાયે અસર કરે છે.

સામાજિક નુકશાન વ્યક્તિગત પીડિતો ઉપરાંત, અમુક ગુનાઓની વ્યાપક અસરોને પ્રકાશિત કરે છે.

❖ જાહેર ખોટું

સામાજિક ધોરણોનું ઉલ્લંઘન:

ગુનાઓને સામાજિક ધોરણો અને મૂલ્યોના ઉલ્લંઘન તરીકે જોવામાં આવે છે. તેઓ સામાજિક વ્યવસ્થાને ખલેલ પહોંચાડે છે અને સમુદાયની સલામતીને જોખમમાં મૂકે છે.

ઉદાહરણ: આતંકવાદના કૃત્યો નાગરિકોને ભય પેદા કરવા અને રાજકીય ધ્યેયો હાંસલ કરવા માટે લક્ષ્ય બનાવીને મૂળભૂત સામાજિક ધોરણોનું ઉલ્લંઘન કરે છે, રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા અને જાહેર વ્યવસ્થાને જોખમમાં મૂકે છે.

ગુનાઓને જાહેરમાં ખોટા તરીકે ઓળખવાથી સામાજિક સંવાદિતા અને સલામતી જાળવવામાં સામૂહિક હિત પર ભાર મૂકે છે.

રાજ્ય કાર્યવાહી:

ગુનાઓની કાર્યવાહી રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવે છે, માત્ર વ્યક્તિગત પીડિતો પર જ નહીં. આ સમાજ પર ગુનાહિત વર્તનની વ્યાપક અસરને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

ઉદાહરણ: ઘરેલું હિંસાના કેસોમાં, રાજ્ય ગુનેગાર સામે કાર્યવાહી કરે છે, ભારપૂર્વક જણાવે છે કે આવી વર્તણૂક જાહેર ચિંતા છે, માત્ર ખાનગી બાબત નથી.

રાજ્યની કાર્યવાહી એ વિચારને મજબૂત બનાવે છે કે ગુનાઓ સમુદાયને અસર કરે છે અને તેને સંબોધવા માટે સામૂહિક પગલાંની જરૂર છે.

❖ લાંઘન (Stigma)

સામાજિક લાંઘન:

ગુનેગાર તરીકે લેબલ થવાથી એક સામાજિક કલંક છે જે વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા, સંબંધો અને તકો પર કાયમી અસર કરી શકે છે.

ઉદાહરણ: લૈંગિક ગુનાઓ માટે દોષિત વ્યક્તિઓ ઘણીવાર નોંધપાત્ર સામાજિક કલંકનો સામનો કરે છે, જેમાં તેઓ ક્યાં રહી શકે છે અને કામ કરી શકે છે તેના પર પ્રતિબંધો સહિત, સમાજ દ્વારા આવા વર્તનની સખત નિંદાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

સામાજિક કલંક એક અનોપચારિક અવરોધક અને સામાજિક સજાના સ્વરૂપ તરીકે કામ કરે છે.

પુનર્વસન પડકારો:

ગુનાહિત રેકોર્ડનું કલંક વ્યક્તિના પુનર્વસન અને સમાજમાં પુનઃ એકીકરણમાં અવરોધ લાવી શકે છે, જે તેમની રોજગાર, આવાસ અને સામાજિક સ્વીકૃતિ શોધવાની ક્ષમતાને અસર કરે છે.

ગુનાશાસ્ત્રના અભ્યાસ અને ફોજદારી ન્યાયની અરજી માટે ગુનાની લાક્ષણિકતાઓને સમજવી મહત્વપૂર્ણ છે. આ લાક્ષણિકતાઓ - કાયદેસરતા, એક્ટસ રીયુસ, મેન્સ રીઆ, કારણ, નુકશાન, સજા, જાહેર ખોટું અને કલંક - ગુનાહિત વર્તનનું વિશ્લેષણ કરવા માટે એક વ્યાપક માળખું પ્રદાન કરે છે. આ લક્ષણોની તપાસ કરીને, આપણે ગુનાની પ્રકૃતિ, તેના કારણો અને વ્યક્તિઓ અને સમાજ પર તેની અસરોને વધુ સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. આ જ્ઞાન અસરકારક કાનૂની નીતિઓ, અમલીકરણ વ્યૂહરચનાઓ અને પુનર્વસન કાર્યક્રમો વિકસાવવા માટે જરૂરી છે, જે આખરે સુરક્ષિત અને વધુ ન્યાયી સમાજમાં યોગદાન આપે છે.

ઉદાહરણ: ભૂતપૂર્વ કેદીઓ ઘણીવાર નોકરી શોધવા માટે સંઘર્ષ કરે છે કારણ કે એમ્પ્લોયર ગુનાહિત રેકોર્ડ ધરાવતા વ્યક્તિઓને નોકરી પર રાખવાની અનિચ્છા, તેમના જીવનને પુનઃનિર્માણ કરવાની તેમની ક્ષમતાને અવરોધે છે અને પુનઃપ્રતિવાદ ટાળે છે.

કલંકની અસરને સમજવું સફળ પુનર્વસનમાં સહાયતા માટે સહાયક પગલાંની જરૂરિયાતને પ્રકાશિત કરે છે.

1.4 અપરાધના પ્રકારો

ગુનાઓને વિવિધ માપદંડોના આધારે વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે, જેમ કે કૃત્યની પ્રકૃતિ, તેને કારણે થયેલ નુકશાન અને ગુના પાછળનો હેતુ. કાયદાના અમલીકરણ, કાનૂની વ્યાવસાયિકો અને નીતિ નિર્માતાઓ માટે આ શ્રેણીઓને સમજવી મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તેઓ ગુના નિવારણ અને ન્યાય માટે અસરકારક વ્યૂહરચના વિકસાવવા માટે કામ કરે છે. આ વિગતવાર નોંધ ગુનાના પ્રાથમિક પ્રકારોની શોધ કરે છે, દરેક શ્રેણીને સમજાવવા માટે વ્યાપક સ્પષ્ટતા અને ઉદાહરણો પ્રદાન કરે છે.

હિંસક ગુનાઓ:

હિંસક ગુનાઓની વ્યાખ્યા વ્યક્તિઓ સામે શારીરિક બળના તેમના ઉપયોગ અથવા ધમકી દ્વારા કરવામાં આવે છે, જેના પરિણામે સીધું નુકશાન થાય છે. પીડિતો પર તેમની તાત્કાલિક અસર અને લાંબા ગાળાના મનોવૈજ્ઞાનિક અને શારીરિક પરિણામોની સંભાવનાને કારણે આ ગુનાઓ ગંભીર છે. સૌથી ગંભીર પ્રકારનો હિંસક અપરાધ ગૌહત્યા છે, જેમાં અન્ય વ્યક્તિની ગેરકાયદેસર હત્યાનો સમાવેશ થાય છે. ગૌહત્યાને વિવિધ ડિગ્રીઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે, જેમ કે ફર્સ્ટ-ડિગ્રી મર્ડર, જે પૂર્વયોજિત અને ઇરાદાપૂર્વક છે, અને સેકન્ડ-ડિગ્રી મર્ડર, જે ઇરાદાપૂર્વક છે પરંતુ પૂર્વયોજિત નથી. માનવવધ, ગૌહત્યાનું બીજું સ્વરૂપ, જેમાં અવિચારી અથવા બેદરકારીભર્યા વર્તનના પરિણામે અજાણતા હત્યાનો સમાવેશ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, એક વ્યક્તિ જે ઇરાદાપૂર્વક હત્યાની યોજના બનાવે છે અને તેને અમલમાં મૂકે છે તે પ્રથમ-ડિગ્રી હત્યા કરે છે, જ્યારે જે વ્યક્તિ અગાઉના ઉદ્દેશ્ય વિના ઉગ્ર દલીલ દરમિયાન મૃત્યુનું કારણ બને છે તેના પર માનવવધનો આરોપ મૂકવામાં આવી શકે છે.

હુમલો એ અન્ય મુખ્ય હિંસક અપરાધ છે જેમાં ઇરાદાપૂર્વક શારીરિક નુકશાન અથવા નુકશાનની ધમકીનો સમાવેશ થાય છે. તે નાની ઈજાઓથી લઈને ગંભીર શારીરિક નુકશાન સુધીની છે. દા.ત. ચોરી, ચોરીથી અલગ, અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી સીધી મિલકત લેવા માટે બળનો ઉપયોગ અથવા ધાકધમકીનો સમાવેશ થાય છે. બેંક લૂંટ, જ્યાં ગુનેગાર બેંક ટેલર્સ પાસેથી પૈસાની માંગ કરવા

માટે હથિયારનો ઉપયોગ કરે છે, આ ગુનાનું ઉદાહરણ આપે છે. બળાત્કાર, જેને બિન-સહમતિયુક્ત જાતીય સંભોગ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે, તેમાં પીડિતાની સંમતિ વિના જાતીય પ્રવૃત્તિમાં જોડાવવા માટે બળ અથવા બળજબરીનો ઉપયોગ શામેલ છે. કોઈ વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિને તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ જાતીય કૃત્યો માટે દબાણ કરે છે તે બળાત્કાર છે, જે આ ગુનાની ગંભીરતાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

પ્રોપર્ટી કાર્મ્સ:

પ્રોપર્ટીના ગુનાઓમાં પીડિતો પર નોંધપાત્ર નાણાંકીય અને ભાવનાત્મક અસરો સાથે, કોઈ અન્યની મિલકતના ગેરકાયદેસર રીતે લેવા અથવા વિનાશનો સમાવેશ થાય છે. ઘરફોડ ચોરી અથવા અન્ય ગુનો કરવાના ઈરાદા સાથે ઈમારતમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશ દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે. ઉદાહરણ તરીકે, ઈલેક્ટ્રોનિક્સ ચોરી કરવા માટે ઘરમાં ઘૂસી જવું એ ઘરફોડ ચોરી છે, પછી ભલે ચોર આખરે કંઈ ચોરી ન કરે. ચોરી, અથવા ચોરી, માલિકને કાયમી ધોરણે વંચિત કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે કોઈની મિલકતને ગેરકાયદેસર રીતે લેવાનો સમાવેશ કરે છે. શોપ લિફ્ટિંગ, જ્યાં કોઈ વ્યક્તિ ચૂકવણી કર્યા વિના સ્ટોરમાંથી વસ્તુઓ લે છે, તે ચોરીનું સામાન્ય ઉદાહરણ છે. અગ્નિદાહમાં મિલકતનો નાશ કરવા ઈરાદાપૂર્વક આગ લગાડવાનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે વીમાના નાણાંનો દાવો કરવા માટે મકાનને બાળી નાખવું. તોડફોડ, બીજી તરફ, જાહેર દિવાલો પરની ગ્રેફિટીની જેમ મિલકતના ઈરાદાપૂર્વક વિનાશ અથવા બગાડનો સમાવેશ થાય છે, જે નાણાંકીય અને સૌંદર્યલક્ષી બંને નુકશાનનું કારણ બને છે.

બ્લાઈટ-કોલર કાર્મ્સ:

બ્લાઈટ-કોલર ગુનાઓ વ્યવસાય અથવા વ્યવસાયિક સેટિંગ્સમાં કરવામાં આવતા અહિંસક અપરાધો છે, જેમાં સામાન્ય રીતે નાણાંકીય લાભ માટે છેતરપિંડી અને હેરાફેરીનો સમાવેશ થાય છે. છેતરપિંડી ગેરવાજબી અથવા ગેરકાનૂની નાણાંકીય લાભો મેળવવાના હેતુથી ભ્રામક પ્રથાઓની શ્રેણીનો સમાવેશ કરે છે. એક ઉદાહરણ ખોટા બહાના હેઠળ લોન સુરક્ષિત કરવા માટે નાણાંકીય નિવેદનોને ખોટા બનાવવું છે. ઉચ્ચપતમાં વ્યક્તિની સંભાળને સોંપવામાં આવેલા ભંડોળની ગેરઉપયોગનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે એકાઉન્ટન્ટ વ્યક્તિગત ઉપયોગ માટે કંપનીના ખાતામાંથી નાણાં ઉપાડી લે છે. ઈનસાઈડર ટ્રેડિંગ એ બિન-જાહેર માહિતીના આધારે શેરોની ગેરકાયદેસર ખરીદી અથવા વેચાણનો સંદર્ભ આપે છે, જે બજારની અખંડિતતાને નબળી પાડે છે. દાખલા તરીકે, ગોપનીય ડેટા પર આધારિત કંપની એક્ઝિક્યુટિવ ટ્રેડિંગ સ્ટોક્સ ઈનસાઈડર ટ્રેડિંગમાં સામેલ છે. મની લોન્ડરિંગમાં ગેરકાયદેસર રીતે મેળવેલા નાણાંને જટિલ નાણાંકીય વ્યવહારો દ્વારા કાયદેસર બનાવવાનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે ગેરકાયદેસર ભંડોળને ચલાવવા માટે શેલ કંપનીઓનો ઉપયોગ.

જાહેર હુકમના ગુનાઓ:

જાહેર હુકમના ગુનાઓ, જેને ક્યારેક પીડિત ગુનાઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, તેમાં એવી ક્રિયાઓ સામેલ છે જે જાહેર શાંતિ, વ્યવસ્થા અથવા નૈતિકતાને ખલેલ પહોંચાડે છે. ડ્રગના ગુનાઓમાં ગેરકાયદેસર કબજો, વિતરણ અથવા નિયંત્રિત પદાર્થોના ઉત્પાદનનો સમાવેશ થાય છે. પ્રિસ્ક્રિપ્શન વિના કોકેન જેવી દવાઓ રાખવી એ ડ્રગનો ગુનો છે. વેશ્યાવૃત્તિમાં પૈસા અથવા માલના

બદલામાં જાતીય પ્રવૃત્તિમાં સામેલ થવું સામેલ છે. ઘણા અધિકારક્ષેત્રોમાં, આને ગુનાહિત કરવામાં આવે છે, જે કે કેટલાક ક્ષેત્રો તેને નિયંત્રિત કરે છે અથવા તેને અપરાધિકૃત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ચુકવણીના બદલામાં સેક્સ વર્કમાં સામેલ થવા પર વેશ્યાવૃત્તિ તરીકે ચાર્જ થઈ શકે છે. જુગારના ગુનાઓમાં અનધિકૃત જુગાર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો અથવા ગેરકાયદેસર જુગાર સંસ્થાનો ચલાવવાનો સમાવેશ થાય છે. લાઇસન્સ વિનાનો કેસિનો ચલાવવો એ ફોજદારી જુગાર ગુનો છે. જાહેર નશામાં જાહેરમાં દેખીતી રીતે નશામાં હોવાનો સમાવેશ થાય છે જેથી તે જાહેર શાંતિ અથવા સલામતીને ખલેલ પહોંચાડે, જેમ કે ભારે નશામાં હોય ત્યારે ખલેલ પહોંચાડવી.

સાયબર ક્રાઇમ્સ:

સાયબર ગુનાઓમાં કોમ્પ્યુટર સિસ્ટમ્સ અને ડિજિટલ નેટવર્ક દ્વારા અથવા તેના દ્વારા કરવામાં આવતી ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ ગુનાઓ ટેકનોલોજીકલ પ્રગતિ સાથે વધુને વધુ અત્યાધુનિક બની ગયા છે. હેકિંગ એ ડેટાની ચોરી, ફેરફાર અથવા નાશ કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે કમ્પ્યુટર સિસ્ટમ્સની અનધિકૃત ઍક્સેસનો સંદર્ભ આપે છે. દાખલા તરીકે, સંવેદનશીલ માહિતીની ચોરી કરવા માટે કંપનીના સુરક્ષિત નેટવર્કને ઍક્સેસ કરવું એ હેકિંગ છે. ઓળખની ચોરીમાં કપટપૂર્ણ સંપાદન અને નાણાંકીય લાભ માટે કોઈની વ્યક્તિગત માહિતીનો ઉપયોગ સામેલ છે, જેમ કે અનધિકૃત ખરીદી કરવા માટે ચોરાયેલી ક્રેડિટ કાર્ડ માહિતીનો ઉપયોગ. ફિશિંગ એ સાયબર છેતરપિંડીનું એક સ્વરૂપ છે જ્યાં હુમલાખોરો વ્યક્તિગત માહિતી જાહેર કરવા માટે વ્યક્તિઓને છેતરવા માટે ભ્રામક ઈમેઇલ્સ અથવા વેબસાઇટ્સનો ઉપયોગ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, લોગિન ઓળખપત્રોની વિનંતી કરતી બેંક તરફથી દેખાતી નકલી ઈમેઇલ્સ ફિશિંગ કૌભાંડો છે. સાયબરસ્ટોકિંગમાં વ્યક્તિઓને હેરાન કરવા અથવા ડરાવવા માટે ઈલેક્ટ્રોનિક સંચારનો ઉપયોગ કરવાનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે વારંવાર ધમકીભર્યા સંદેશાઓ અથવા ઈમેલ મોકલવા.

સંગઠિત ગુનાઓ:

સંગઠિત અપરાધ એ માળખાગત જૂથો અથવા ગેરકાયદેસર સાહસોમાં રોકાયેલા સંગઠનો દ્વારા કરવામાં આવતી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓનો સંદર્ભ આપે છે. આ જૂથો વ્યવસ્થિત રીતે કાર્ય કરે છે અને ઘણીવાર વિવિધ ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ વ્યક્તિઓના નેટવર્કને સામેલ કરે છે. ડ્રગ હેરફેરમાં ગેરકાયદેસર દવાઓનું મોટા પાયે ઉત્પાદન, વિતરણ અને વેચાણનો સમાવેશ થાય છે, જે ઘણીવાર ગુનાહિત સિન્ડિકેટ દ્વારા નિયંત્રિત થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, માદક દ્રવ્યોની દાણચોરી કરતું વૈશ્વિક નેટવર્ક સંગઠિત ડ્રગ હેરફેરને દર્શાવે છે. માનવ તસ્કરીમાં ગેરકાયદેસર વેપાર અને બળજબરીથી મજૂરી અથવા જાતીય શોષણ જેવા હેતુઓ માટે વ્યક્તિઓના શોષણનો સમાવેશ થાય છે. બળજબરીથી વેશ્યાવૃત્તિ માટે લોકોને હેરફેર કરતી રિંગ ચલાવવી એ માનવ તસ્કરીનું ઉદાહરણ છે. ગેરવસૂલીમાં પૈસા અથવા સેવાઓ મેળવવા માટે ધમકીઓ અથવા બળજબરીનો ઉપયોગ સામેલ છે, જેમ કે ગુનાહિત જૂથ હિંસાની ધમકી હેઠળ વ્યવસાયો પાસેથી રક્ષણના નાણાંની માંગ કરે છે. રેક્રેટિંગમાં સંગઠિત અપરાધ એન્ટરપ્રાઇઝના ભાગ રૂપે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓની પેટર્નમાં સામેલ થવાનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે લોન શેરિંગ અને લાંચ.

અસરકારક ગુના નિવારણ, કાયદાનો અમલ અને ફોજદારી ન્યાય માટે ગુનાના વિવિધ પ્રકારોને સમજવું જરૂરી છે. દરેક કેટેગરી-હિંસક, મિલકત, વ્હાઈટ-કોલર, જાહેર વ્યવસ્થા, સાયબર

અને સંગઠિતમાં અનન્ય લાક્ષણિકતાઓ અને અસરો છે. આ પ્રકારોનું પરીક્ષણ કરીને, અમે ચોક્કસ ગુનાહિત વર્તણૂકોને સંબોધવા, વ્યક્તિઓ અને સમુદાયોનું રક્ષણ કરવા અને ન્યાયને જાળવી રાખવા માટે લક્ષિત વ્યૂહરચના વિકસાવી શકીએ છીએ. સુરક્ષિત અને વધુ ન્યાયી સમાજ બનાવવા માટે આ વ્યાપક અભિગમ મહત્વપૂર્ણ છે.

1.5 સારાંશ

ગુનાને સમજવામાં તેની વ્યાખ્યા, પ્રકારો અને અસરોની શોધનો સમાવેશ થાય છે. અપરાધ, તેના મૂળમાં, એવી ક્રિયાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે જે કાયદાની વિરુદ્ધ હોય અને વ્યક્તિઓ અથવા સમાજને નુકશાન પહોંચાડી શકે. અમે ગુનાઓને અલગ-અલગ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરીએ છીએ જેથી તેને સંબોધવામાં અને તેનું સંચાલન કરવું સરળ બને. હિંસક ગુનાઓ, જેમ કે હત્યા અથવા હુમલો, લોકોને સીધું નુકશાન કરે છે. મિલકતના ગુનાઓ, જેમ કે ચોરી અથવા તોડફોડ, કોઈની સામાન લેવા અથવા નુકશાન પહોંચાડવાનો સમાવેશ થાય છે. વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ, જેમ કે છેતરપિંડી અથવા ઉચાપત, વ્યાવસાયિક સેટિંગ્સમાં થાય છે અને નાણાંકીય લાભ માટે છેતરપિંડીનો સમાવેશ થાય છે. જાહેર હુકમના ગુનાઓ, જેમાં ડ્રગના ગુનાઓ અને જાહેર નશાનો સમાવેશ થાય છે, સામાજિક ધોરણોને વિક્ષેપિત કરે છે. સાયબર ગુનાઓ, જેમ કે હેકિંગ અથવા ઓળખની ચોરી, ગેરકાયદેસર હેતુઓ માટે ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરે છે. સંગઠિત ગુનાઓમાં ડ્રગની હેરાફેરી અથવા માનવ તસ્કરી જેવી વ્યવસ્થિત ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ આચરતા જૂથોનો સમાવેશ થાય છે.

દરેક પ્રકારના ગુનામાં વિશિષ્ટ લક્ષણો હોય છે જે તેને કાયદેસર અને સામાજિક રીતે કેવી રીતે સંબોધવામાં આવે છે તેના પર અસર કરે છે. હિંસક ગુનાઓને તેમના સીધા નુકશાનને કારણે તાત્કાલિક પ્રતિસાદની જરૂર હોય છે, જ્યારે મિલકતના ગુનાઓમાં નાણાંકીય અને ભાવનાત્મક નુકશાનનો સમાવેશ થાય છે. વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓ સંસ્થાઓમાં વિશ્વાસને અસર કરે છે અને જાહેર હુકમના ગુનાઓ સામાજિક નિયમોને પડકારે છે. સાયબર ગુનાઓ તેમના ડિજિટલ સ્વભાવને કારણે નવા પડકારો ઉભા કરે છે અને સંગઠિત ગુનાઓ ગુનાહિત નેટવર્કની જટિલતાને પ્રકાશિત કરે છે. આ પ્રકારો અને તેમની લાક્ષણિકતાઓને સમજીને, અમે ગુનાઓને રોકવા, કાયદાનો અમલ કરવા અને સમુદાયોને સુરક્ષિત રાખવા માટે વધુ સારી વ્યૂહરચના વિકસાવી શકીએ છીએ. આ એક સુરક્ષિત અને વધુ ન્યાયી સમાજ બનાવવામાં મદદ કરે છે.

1.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

અપરાધ:	કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત અથવા હાનિકારક માનવામાં આવતું કૃત્ય, જે કાનૂની પ્રતિબંધો દ્વારા સજાપાત્ર છે.
કાયદેસરતા:	સિદ્ધાંત કે કોઈ કૃત્યને ગુનો ગણવામાં આવે તે માટે, તે કાયદા દ્વારા વ્યાખ્યાયિત અને પ્રતિબંધિત હોવું જોઈએ.
Actus Reus:	શારીરિક કૃત્ય અથવા આચરણ કે જે ફોજદારી ગુનો બનાવે છે, જેમાં ગુના તરફ દોરી જતી ક્રિયા અથવા આચરણનો સમાવેશ થાય છે.
મેન્સ રીએ:	ગુના કરવા પાછળની માનસિક સ્થિતિ અથવા ઈરાદો
હત્યા:	અન્ય વ્યક્તિની ગેરકાયદેસર હત્યા. તેને ફર્સ્ટ-ડિગ્રી મર્ડર (પૂર્વચિંતિત) અથવા

	માનવવધ (અજાણ્યા) જેવી ડિગ્રીમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે.
હુમલો:	એક ઈરાદાપૂર્વકનું કૃત્ય જે શારીરિક નુકશાન અથવા અન્ય વ્યક્તિને નુકશાન પહોંચાડવાની ધમકી આપે છે.
લૂંટ:	અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી સીધી મિલકત અથવા પૈસા લેવા માટે બળ અથવા ધાકધમકીનો ઉપયોગ.
બળાત્કાર:	બિન-સહમતિયુક્ત જાતીય સંભોગ અથવા પ્રવૃત્તિ, જેમાં બળ અથવા બળજબરીનો સમાવેશ થાય છે.
ઘરફોડ ચોરી:	ચોરી અથવા અન્ય ગુનો કરવાના ઈરાદા સાથે મકાનમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશ.
ચોરી (ચોરી):	માલિકને કાયમી ધોરણે વંચિત કરવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે અન્ય કોઈની મિલકત ગેરકાયદેસર રીતે લેવી.
દાહ:	મિલકતને નષ્ટ કરવા ઈરાદાપૂર્વક આગ લગાડવી.
તોડફોડ:	સંપત્તિનો ઈરાદાપૂર્વક વિનાશ અથવા બદનામી.
છેતરપિંડી:	અયોગ્ય અથવા ગેરકાયદેસર નાણાંકીય લાભ મેળવવાના હેતુથી ઈરાદાપૂર્વકની છેતરપિંડી.
ઉચાપત:	સામાન્ય રીતે વ્યાવસાયિક સંદર્ભમાં, વ્યક્તિની સંભાળને સોંપવામાં આવેલ ભંડોળનો ગેરઉપયોગ.
ઈનસાઈડર ટ્રેડિંગ:	બિન-જાહેર, સામગ્રી માહિતીના આધારે શેરોની ગેરકાયદેસર ખરીદી અથવા વેચાણ.
મની લોન્ડરિંગ:	ગેરકાયદેસર રીતે મેળવેલ નાણાં બનાવવાની પ્રક્રિયા જટિલ નાણાંકીય વ્યવહારો દ્વારા કાયદેસર દેખાય છે.
જાહેર હુકમના ગુનાઓ:	જાહેર શાંતિ અથવા નૈતિકતાને ખલેલ પહોંચાડતા ગુનાઓ, જેમ કે ડ્રગના ગુનાઓ, વેશ્યાવૃત્તિ અને જુગાર.
સાયબર કાર્મ્સ:	હેકિંગ અને ઓળખની ચોરી સહિત કોમ્પ્યુટર સિસ્ટમ્સ અને ડિજિટલ નેટવર્ક્સ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી અથવા તેને લક્ષ્ય બનાવવાની ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ.
સંગઠિત અપરાધ:	સંગઠિત જૂથો અથવા સંગઠનો દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે ડ્રગ હેરફેર અને માનવ તસ્કરી.
ગેરવસૂલી:	વ્યક્તિઓ અથવા વ્યવસાયો પાસેથી નાણાં, મિલકત અથવા સેવાઓ મેળવવા માટે ધમકીઓ અથવા બળજબરીનો ઉપયોગ.
રેકેટિંગ:	સંગઠિત અપરાધ એન્ટરપ્રાઈઝના ભાગ રૂપે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓની પેટર્નમાં સામેલ થવું, જેમ કે લોન શેરિંગ અને લાંચ.
કારણ:	પ્રતિવાદીની ક્રિયાઓ ફોજદારી ગુનામાં સીધા નુકશાન અથવા નુકશાનનું કારણ બને તેવી આવશ્યકતા.
નુકશાન:	વ્યક્તિઓ અને સમુદાયોને અસર કરતા ગુનાને કારણે થતું ભૌતિક, મિલકત અથવા સામાજિક નુકશાન.
શિક્ષાપાત્રતા:	ગુનો કરવા માટે લાદવામાં આવેલ કાનૂની પરિણામ અથવા દંડ, જે ગુનાના પ્રમાણસર હોવો જોઈએ.
કલંક:	ગુનાહિત વર્તણૂક સાથે જોડાયેલ સામાજિક અસ્વીકાર અને નકારાત્મક ધારણા, વ્યક્તિના જીવનને અસર કરે છે અને સમાજમાં તેમના પુનઃ એકીકરણ.

1.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરીને સાચા જવાબ આપો.

- નીચેનામાંથી કયો ગુનાને શ્રેષ્ઠ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે?
  - કોઈપણ કાર્ય જે નૈતિક રીતે ખોટું છે
  - એક કૃત્ય જે કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત છે અને રાજ્ય દ્વારા સજાપાત્ર છે
  - કોઈપણ કૃત્ય જે અન્ય વ્યક્તિને નુકશાન પહોંચાડે છે
  - એવી ક્રિયા જે સામાજિક રીતે અસ્વીકાર્ય છે
- ગુનાના સંદર્ભમાં 'એક્ટસ રીસ' શું દર્શાવે છે?
  - ગુનેગારની માનસિક સ્થિતિ
  - શારીરિક કૃત્ય અથવા આચરણ જે ગુનાનું નિર્માણ કરે છે
  - ગુનાને કારણે થયેલ નુકશાન
  - લાદવામાં આવેલ કાનૂની દંડ
- કયો શબ્દ ગુના પાછળની માનસિક સ્થિતિ અથવા ઈરાદાનું વર્ણન કરે છે?
  - મેન્સ રીએ
  - એક્ટસ રી
  - કારણ
  - નુકશાન
- હિંસક ગુનાની મુખ્ય લાક્ષણિકતા શું છે?
  - તેમાં નાણાંકીય છેતરપિંડીનો સમાવેશ થાય છે
  - તે વ્યક્તિઓને સીધા નુકશાન પહોંચાડે છે અથવા શારીરિક નુકશાનની ધમકી આપે છે
  - તે જાહેર વ્યવસ્થા અને નૈતિકતાને ખલેલ પહોંચાડે છે
  - તેમાં મિલકતમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશનો સમાવેશ થાય છે.
- નીચેનામાંથી કયું મિલકત ગુનાનું ઉદાહરણ છે?
  - ઉચાપત
  - ઘરફોડ ચોરી
  - સાયબર સ્ટોકિંગ
  - માનવ તસ્કરી
- કયા અપરાધમાં માલિકને કાયમી ધોરણે વંચિત રાખવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે અન્ય કોઈની મિલકત ગેરકાયદેસર રીતે લેવાનો સમાવેશ થાય છે?
  - હુમલો
  - ચોરી
  - લૂંટ
  - દાહ
- ગેરવાજબી નાણાંકીય લાભો મેળવવા માટે કપટપૂર્ણ વ્યવહારો દ્વારા કયા પ્રકારનો ગુનો દર્શાવવામાં આવે છે?

- A) જાહેર હુકમનો ગુનો
 B) વ્હાઈટ-કોલર કાઈમ
 C) સાયબર કાઈમ
 D) હિંસક અપરાધ
8. મિલકતનો નાશ કરવા ઈરાદાપૂર્વક આગ લગાડવાનું વર્ણન કયો શબ્દ છે?
 A) તોડફોડ
 B) લૂંટ
 C) અગ્નિદાહ
 D) ઉચાપત
9. જાહેર શાંતિ અને નૈતિકતાને ખલેલ પહોંચાડતા ગુનાઓ માટે શું શબ્દ છે, જેમ કે ડ્રગના ગુનાઓ અને વેશ્યાવૃત્તિ?
 A) વ્હાઈટ-કોલર કાઈમ્સ
 B) મિલકતના ગુનાઓ
 C) જાહેર હુકમના ગુનાઓ
 D) સંગઠિત ગુનાઓ
10. કયા ગુનામાં ડેટા ચોરવા કે નુકશાન પહોંચાડવા માટે કોમ્પ્યુટર સિસ્ટમમાં અનધિકૃત એક્સેસ સામેલ છે?
 A) ઓળખની ચોરી
 B) સાયબરસ્ટોકિંગ
 C) હેકિંગ
 D) ગેરવસૂલી
11. કયા ગુનામાં છેતરપિંડીથી અન્ય વ્યક્તિની અંગત માહિતી મેળવવા અને તેનો ઉપયોગ સામેલ છે?
 A) ઉચાપત
 B) ઈનસાઈડર ટ્રેડિંગ
 C) ઓળખની ચોરી
 D) મની લોન્ડરિંગ
12. ‘રેકેટિયરિંગ’ શું સૂચવે છે?
 A) સંસ્થા વિના વ્યક્તિઓ દ્વારા હાથ ધરવામાં આવતી ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ
 B) સંગઠિત અપરાધ જૂથના ભાગ રૂપે બહુવિધ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થવું
 C) અન્યને શારીરિક નુકશાન પહોંચાડવાનું કાર્ય
 D) છેતરપિંડી અને હેરાફેરી સાથે સંકળાયેલા નાણાકીય ગુનાઓ
13. નીચેનામાંથી કયું ગુનાની લાક્ષણિકતા નથી?
 A) નુકશાન
 B) કલંક

- C) કાયદેસરતા
D) નફાકારકતા
14. કયા પ્રકારના ગુનામાં પૈસા અથવા સેવાઓ મેળવવા માટે ધમકીઓ અથવા બળજબરીનો ઉપયોગ શામેલ છે?
A) ઘરફોડ ચોરી
B) ગેરવસૂલી
C) છેતરપિંડી
D) તોડફોડ
15. સંરચિત જૂથો અથવા સંગઠનો સાથે સંકળાયેલી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ માટે કયો શબ્દ વપરાય છે?
A) સાયબર ક્રાઇમ્સ
B) જાહેર હુકમના ગુનાઓ
C) સંગઠિત ગુનાઓ
D) મિલકત અપરાધો

1.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. B) એક કૃત્ય જે કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત છે અને રાજ્ય દ્વારા સજાપાત્ર છે
2. B) શારીરિક કૃત્ય અથવા આચરણ જે ગુનાનું નિર્માણ કરે છે
3. A) મેન્સ રીએ
4. B) તે વ્યક્તિઓને સીધા નુકશાન પહોંચાડે છે અથવા ભૌતિક નુકશાનની ધમકી આપે છે
5. B) ઘરફોડ ચોરી
6. B) ચોરી
7. B) વ્હાઈટ-કોલર ગુનો
8. C) અગ્નિદાહ
9. C) જાહેર હુકમના ગુનાઓ
10. C) હેકિંગ
11. C) ઓળખની ચોરી
12. B) સંગઠિત અપરાધ જૂથના ભાગ રૂપે બહુવિધ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થવું
13. C) કાયદેસરતા
14. B) ગેરવસૂલી

15. C) સંગઠિત અપરાધ

1.9 સ્વાધ્યાય લેખન

1. ગુનાની વિભાવના સમજાવો અને તે અન્ય પ્રકારનાં અન્યાયથી કેવી રીતે અલગ છે તેની ચર્ચા કરો.
2. ગુનાની ગંભીરતા નક્કી કરવા માટે 'મેન્સ રીઆ'ના મહત્વની ચર્ચા કરો. તે કાનૂની ચુકાદાઓને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે?
3. હિંસક ગુનાઓ અને મિલકતના ગુનાઓની પીડિતો પરની તેમની અસર અને તેઓ દ્વારા ઉશ્કેરવામાં આવતા કાનૂની પ્રતિભાવોના સંદર્ભમાં સરખામણી કરો
4. આર્થિક વ્યવસ્થામાં વ્હાઈટ-કોલર ગુનાઓની ભૂમિકા અને જાહેર વિશ્વાસ પર તેમની અસરનું વિશ્લેષણ કરો.
5. પરંપરાગત ગુનાઓથી સાયબર ગુનાઓને અલગ પાડતી મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓનું વર્ણન કરો.
6. સંગઠિત ગુનાને સંબોધવામાં વર્તમાન કાનૂની માળખાની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કરો અને સંભવિત સુધારાઓ સૂચવો.
7. કાયદાના અમલીકરણ દ્વારા જાહેર કરાયેલ માનવ તસ્કરીના કેસને ધ્યાનમાં લો. પીડિતોની સલામતી અને સમર્થન સુનિશ્ચિત કરવા માટે કયા પગલાં લેવા જોઈએ અને તસ્કરો સામે કયા કાયદાકીય પગલાં લેવા જોઈએ? તે જણાવો.
8. શહેરમાં ડ્રગ-સંબંધિત ગુનાઓને ઘટાડવામાં તાજેતરમાં ડ્રગ વિરોધી ઝુંબેશની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કરો. તેની સફળતાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે તમે કયા મેટ્રિક્સનો ઉપયોગ કરશો અને તેની અસરને વધારવા માટે કયા વધારાના પગલાં લઈ શકાય? તે જણાવો.

1.10 પ્રવૃત્તિ કરો

1. તમારા વિસ્તારમાં બનતી ઘટનાઓની યાદી તૈયાર કરી તે ઘટના બનવાના કારણો શોધો.
2. તમારા ઘરે આવતા સમાચાર પત્રોમાં ગુનાખોરીને લગતા સમાચારોને કટિંગ કરી તેની ફાઈલ તૈયાર કરો.
3. ફિલ્ડવર્કના ગામ/વિસ્તારમાં કયા અપરાધો જોવા મળે છે. તેની યાદી તૈયાર કરી આ ઘટનાઓનો સમાજકાર્યની દ્રષ્ટિકોણથી અભ્યાસ કરો.

1.11 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

1. રેલવે સ્ટેશન / બસ સ્ટેશન પરના બાળકો પૈકી ગુનાહિત કૃત્યોમાં સંકળાયેલ એક બાળકની કેસસ્ટડી તૈયાર કરો.
2. તમારા ફિલ્ડવર્કના ગામમાં /વિસ્તારમાં વિવિધ અપરાધો પૈકી તમને સ્પર્શી ગયેલ કોઈ એકાદ અપરાધીની મુલાકાત લઈ તેનો કેસસ્ટડી તૈયાર કરો.

1.10 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. અબ્રાહમ એન્ડ બ્લુનબર્ગ (1976), કરંટ પર્સ્પેક્ટિવ્સ ઓન કિમિનલ વર્તન, ડ્રાયડન પ્રેસ.
2. એન્ડ્રેસી, જે.એલ. (200), સાયકોફિઝિયોલોજી; માનવ વર્તન અને શારીરિક પ્રતિભાવ (4ઠી એડ.) હિલ્સડેલ, એન): લોરેન્સ એરિબૌમ એસોસિએટ્સ,
3. બેરોન, આર.એ. (1996) સામાજિક મનોવિજ્ઞાન

- 2.1 પ્રસ્તાવના
- 2.2 હેતુઓ
- 2.3 ગુનાનો પ્રકાર: વ્યાખ્યા અને વર્ગીકરણ
- 2.4 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: બાયોલોજીકલ પરિબળો
- 2.5 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: માનસિક પરિબળો
- 2.6 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: સામાજિક પરિબળો પરિબળો
- 2.7 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: સાંસ્કૃતિક પરિબળો
- 2.8 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો :પર્યાવરણીય પરિબળો
- 2.9 સારાંશ
- 2.10 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 2.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 2.12 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો
- 2.13 સ્વાધ્યાય લેખન
- 2.14 પ્રવૃત્તિ
- 2.15 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો
- 2.16 સંદર્ભ ગ્રંથો

2.1 પ્રસ્તાવના

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો એ કાયદાકીય, સામાજિક, માનસિક અને આર્થિક દ્રષ્ટિકોણો સાથે સંબંધિત હોય છે. આ સિદ્ધાંતો માનવ વર્તન અને સમાજની બાંધણીને સમજવા માટે મદદ કરે છે. કેટલીક મુખ્ય માન્યતાઓમાં બાયોલોજીકલ સિદ્ધાંત, જે જૈવિક અને જન્ય પ્રશ્નો પર ધ્યાન આપે છે; માનસિક સિદ્ધાંત, જે વ્યક્તિગત માનસિક આરોગ્ય અને વ્યક્તિત્વ પર આધારિત છે; અને સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત, જે કુટુંબ, સમૂહ અને સામાજિક પરિપ્રેક્ષના પ્રભાવને ઉકેલવા પ્રયત્ન કરે છે. આ સાથે આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ પણ મહત્વપૂર્ણ છે, જેમ કે ગરીબી, બેરોજગારી અને સામાજિક અસમાનતાના પ્રભાવો. આ સિદ્ધાંતો એ સમજાવે છે કે કેવી રીતે વિવિધ પરિબળો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે અને તે કેવી રીતે અટકાવી શકાય. આ શ્રેણીબદ્ધ અભિગમ સમાજમાં વધુ સુરક્ષા અને ન્યાય પ્રદાન કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

2.2 હેતુઓ

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતોના અભ્યાસ માટેના એકમના હેતુઓ નીચે મુજબ છે:

1. અપરાધના મુખ્ય પરિબળોનું નિદાન:
  - વિદ્યાર્થીઓને બાયોલોજીકલ, માનસિક , સમાજશાસ્ત્રીય અને આર્થિક પરિબળોનું જ્ઞાન આપવું.
  - વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવું કે કેવી રીતે આ પરિબળો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રેરિત કરે છે.
2. વિવિધ સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ:
  - અપરાધના વિવિધ સિદ્ધાંતોને સમજાવવી જેમ કે બાયોલોજીકલ, માનસિક , અને સમાજશાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરવો.
  - આ સિદ્ધાંતોના અભ્યાસથી અલગ અલગ દૃષ્ટિકોણોથી અપરાધના કારણોને સમજવા.
3. અપરાધના પરિબળોના સમાજ પર પ્રભાવનો વિશ્લેષણ:
  - કેવી રીતે કુટુંબ, પિયર ગ્રુપ, અને આર્થિક સ્થિતિ અપરાધ પર અસર કરે છે તે સમજાવવું.
  - આ પરિબળોના સામાજિક અને આર્થિક પ્રભાવનો વિશ્લેષણ કરવું.
4. અપરાધના નિવારણ માટેના ઉપાયો:
  - અપરાધના પરિબળોને સમજવા અને તેને રોકવા માટેના પગલાંઓ અને નીતિઓની ચર્ચા કરવી.
  - નીતિનિર્માતાઓ અને સમાજ માટે પ્રેક્ટિકલ ઉપાયો અંગે સમજ આપવી.
5. આપેલ વિષયનો વ્યવહારુ અભ્યાસ:
  - સત્ય ઘટનાઓ અને કેસ સ્ટડી દ્વારા આ પરિબળોને વ્યાખ્યાયિત કરવા.
  - શિક્ષણમાં વ્યાવહારિક ઉપયોગ માટે વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરિત કરવા.

2.3 ગુનાનો પ્રકાર: વ્યાખ્યા અને વર્ગીકરણ

ગુનાઓને તેમની તીવ્રતા, પ્રભાવ, અને કાયદાકીય દ્રષ્ટિકોણના આધારે વિવિધ પ્રકારોમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે. આ વર્ગીકરણ કાનૂની દ્રષ્ટિએ મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે તે ગુનાઓની ગંભીરતા અને સજાના માપદંડોને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. ગુનાઓના મુખ્ય પ્રકારોમાં હિંસાત્મક ગુનાઓ, સંપત્તિ ગુનાઓ, નશીલા દ્રવ્યોના ગુનાઓ, સફેદ-કોલર ગુનાઓ, અને જુદી જુદી પ્રકારની અન્ય ગુનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

1. હિંસાત્મક ગુનાઓ (Violent Crimes)

a. ખૂન (Murder)

ખૂન એ ગંભીરતાના પાયે શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તેમાં કોઈ વ્યક્તિને ઈરાદાપૂર્વક મરણ પમાડવું સામેલ છે.

b. હનન (Manslaughter)

હનન ખૂનની તુલનામાં ઓછું ગંભીર છે અને તે ઈરાદાના અભાવે થતી હત્યાને દર્શાવે છે. હનન આમ તો અણધારી પરિસ્થિતિઓ અથવા જવાબદારીના અભાવે થાય છે.

c. ઘા કે નુકસાન પહોંચાડવું (Assault)

હિંસાનો પ્રકાર, જેમાં ઈરાદાપૂર્વક કોઈને શારીરિક નુકસાન પહોંચાડવા અથવા એનું જોખમ ઉભું કરવું આવે છે.

d. બળાત્કાર (Rape)

આ ગુનામાં બળજબરીથી અથવા છેતરપિંડીથી શારીરિક સંબંધ બાંધવામાં આવે છે. આ ગુના ખૂબ ગંભીર ગણાય છે અને સમાજમાં ગભરાટ અને ભયનું વાતાવરણ ઊભું કરે છે.

2. સંપત્તિ ગુનાઓ (Property Crimes)

a. ચોરી (Theft)

ચોરી એ કોઈની માલિકીની સામગ્રીની ચોરી છે, જેમ કે દુકાનની ચોરી, વાહનની ચોરી વગેરે.

b. તસ્કરી (Burglary)

તસ્કરી એ ગેરકાનૂની રીતે કોઈની મિલકતમાં ઘુસવું અને ચોરી કે કોઈ અન્ય ગુના કરવો.

c. જબરજસ્તી ચોરી (Robbery)

જબરજસ્તી ચોરી કરવી એટલે જ્યારે ચોરી કરતી વખતે હિંસા અથવા ધમકીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

d. અગ્નિસંયોગ (Arson)

આ ગુનામાં કાનૂની રીતે અપરાધિક રીતે કોઈની સંપત્તિને આગ લગાવવી.

3. નશીલા દ્રવ્યોના ગુનાઓ (Drug Crimes)

a. દ્રવ્યોનું કબજો અને વેચાણ (Possession and Trafficking)

નશીલા દ્રવ્યોનું કબજો, ઉપયોગ અથવા વેચાણ ગેરકાનૂની છે. આ ગુનામાં નશીલા પદાર્થોની ખરીદી, વેચાણ અને વહનનો સમાવેશ થાય છે.

b. નશીલા દ્રવ્યોનું ઉત્પાદન (Production)

આમાં ગેરકાનૂની રીતે નશીલા દ્રવ્યોના ઉત્પાદનનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે ગાંજની હેરાફેરી.

4. સફેદ-કોલર ગુનાઓ (White-Collar Crimes)

a. મની લોન્ડરીંગ (Money Laundering)

આ ગુનામાં ગેરકાનૂની રીતે મેળવેલા નાણાંને કાનૂની નાણાંમાં ફેરવી દેવા માટે વિવિધ રીતોનો ઉપયોગ થાય છે.

b. ફોડ (Fraud)

ફોડમાં છેતરપિંડી કરીને અન્ય વ્યક્તિ કે સંસ્થાને નુકસાન પહોંચાડવું સામેલ છે, જેમ કે ક્રેડિટ કાર્ડ ફોડ, ઈન્સ્યોરન્સ ફોડ વગેરે.

c. એમ્બેઝલમેન્ટ (Embezzlement)

આ ગુનામાં કોઈ વ્યક્તિ એના અધિકારમાં રહેલી સંપત્તિ કે નાણાંનો દુરુપયોગ કરે છે.

5. અન્ય ગુનાઓ

a. પર્યાવરણીય ગુનાઓ (Environmental Crimes)

પર્યાવરણીય ગુનાઓમાં ગેરકાનૂની રીતે પર્યાવરણને નુકસાન પહોંચાડવું, જેમ કે ગેરકાનૂની રીતે જંગલનો નાશ, જળપ્રદૂષણ વગેરે.

b. ટેરરિઝમ (Terrorism)

આમાં હિંસાનો ઉપયોગ કરીને રાજકીય કે ધાર્મિક એજન્ડાને આગળ ધપાવવાનો પ્રયાસ થાય છે.

c. સાયબર ક્રાઈમ (Cyber Crimes)

આ ગુનામાં કમ્પ્યુટર અને ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ કરીને ગુનાઓ કરાય છે, જેમ કે હેકિંગ, ડેટા ચોરી, ફિશિંગ વગેરે.

નિષ્કર્ષ :

ગુનાઓના આ વિવિધ પ્રકારોના અભ્યાસથી તે સમજવામાં મદદ મળે છે કે કેવી રીતે વિવિધ પરિબળો અને પરિસ્થિતિઓ અલગ અલગ પ્રકારના ગુનાઓને પ્રેરિત કરે છે. આ વર્ગીકરણ ફક્ત કાનૂની દ્રષ્ટિએ જ નહીં, પરંતુ સમાજશાસ્ત્ર અને ક્રિમિનોલોજીના અભ્યાસ માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ અભિગમથી ગુનાઓના નિવારણ અને નિયંત્રણ માટે વધુ પ્રભાવશાળી નીતિઓ બનાવવામાં સહાય થાય છે.

2.4 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: બાયોલોજીકલ પરિબળો

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: બાયોલોજીકલ પરિબળો

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતોમાં બાયોલોજીકલ પરિબળો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આ સિદ્ધાંતો માને છે કે વ્યક્તિના જનમાં, મગજની રચના, હોર્મોનલ અસંતુલન, અને અન્ય જૈવિક પરિબળો તેને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરી શકે છે. બાયોલોજીકલ અભિગમોના વિવિધ પાસાઓનું વિગતવાર વર્ણન નીચે આપેલું છે.

1. જન્યતાકીય પરિબળો (Genetic Factors)

a. Twin Studies

ટ્વિન સ્ટડીઝ દ્વારા જાણવામાં આવ્યું છે કે એક જેવા (મોનોઝાયગોટિક) ટ્વિનમાં અપરાધિક વર્તનની સમાનતા વધારે હોય છે, જે કહે છે કે જન્મજાત પરિબળોનો પ્રભાવ છે. મોનોઝાયગોટિક ટ્વિન્સ એક જ જીનોમ શેર કરે છે, જ્યારે ડિઝાયગોટિક ટ્વિન્સમાં આ સમાનતા ઓછી જોવા મળે છે.

b. Adoption Studies

એડોપ્શન સ્ટડીઝ બતાવે છે કે જો બાયોલોજીકલ પેરેન્ટ્સ અપરાધિક હોય તો એડોપ્ટેડ બાળકોમાં અપરાધિક વર્તન જોવા મળે છે, જે દર્શાવે છે કે જન્ય પરિબળો અપરાધમાં પ્રભાવિત છે. જો કે, આ પરિબળો સાપેક્ષ અને પર્યાવરણીય પરિબળો સાથે સાથે કામ કરે છે.

c. ક્રીમિનોજેનિક જીન્સ (Criminogenic Genes)

કેટલાક જનમાં જેવા કે MAOA (Monoamine Oxidase A) અને CDH13 (Cadherin 13) અપરાધિક વર્તન સાથે જોડાયેલા છે. MAOA જન, જેને "વોરિયર જન" પણ કહેવાય છે, તે શરીરમાં નોરીપિનેફ્રિન, સેરોટોનિન, અને ડોપામિન જેવા ન્યુરોસ્ટ્રાન્સમિટર્સના સ્તરને પ્રભાવિત કરે છે.

2. મગજની રચના અને કાર્ય (Brain Structure and Function)

a. ફ્રન્ટલ લોબ્સ (Frontal Lobes)

ફ્રન્ટલ લોબ્સ મગજનો એ ભાગ છે જેના આધારે વિવેકશીલ વિચારણા, આવેગ નિયંત્રણ, અને નૈતિકતા નક્કી થાય છે. આ વિસ્તારમાં ખોટા કાર્ય અથવા ઘા લાગવાથી વ્યક્તિમાં Impulse

Control, Planning અને Decision Makingમાં તકલીફ થાય છે, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરી શકે છે.

b. એમિગ્ડાલા (Amygdala)

એમિગ્ડાલા એ મગજનો એવો ભાગ છે જે ભાવનાઓ અને હિંસક વર્તનના નિયંત્રણ માટે જવાબદાર છે. અપરાધિક વર્તન ધરાવતા લોકોમાં એમિગ્ડાલાની રચના અને કાર્યમાં તફાવત જોવા મળ્યો છે. તેઓ ઘણી વાર વધારે આક્રમક અને ઓછા શંકાસ્પદ હોય છે.

c. ન્યૂરોકેમિકલ અસંતુલન (Neurochemical Imbalances)

શરીરમાં ડોપામિન, સેરોટોનિન, અને ગાબા (Gamma-Aminobutyric Acid) જેવા ન્યૂરોસ્ટ્રાન્સમિટર્સના સ્તરનું અસંતુલન અપરાધિક વર્તન તરફ દોરી શકે છે. ડોપામિનનો વધારો સ્તર પ્રતિકૂળ ઈચ્છાઓ અને પુરસ્કાર પ્રણાલીઓમાં ફેરફાર લાવે છે.

3. હોર્મોનલ અસંતુલન (Hormonal Imbalances)

a. ટેસ્ટોસ્ટેરોન (Testosterone)

ટેસ્ટોસ્ટેરોન એ પુરુષ હોર્મોન છે જે આક્રમકતા અને હિંસક વર્તન સાથે જોડાયેલું છે. પુરુષોમાં ટેસ્ટોસ્ટેરોનના વધારા સ્તરે વધુ આક્રમક અને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ જોવા મળે છે.

b. કોર્ટેસોલ (Cortisol)

કોર્ટેસોલ એ તણાવ હોર્મોન છે, જે વ્યક્તિના તણાવને પ્રતિસાદમાં મદદ કરે છે. તણાવની સ્થિતિમાં કોર્ટેસોલનું સ્તર ઘટાડાવું એ સંજ્ઞાનાત્મક અને શારીરિક સ્થિતિઓને ખોટી રીતે અસર કરી શકે છે, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે.

c. એન્ડોક્રાઇન સિસ્ટમ (Endocrine System)

એન્ડોક્રાઇન સિસ્ટમમાં ગડબડ, જેમ કે થાયરોઇડ ફંક્શનમાં ફેરફાર, વ્યક્તિના વર્તન અને ભાવનાઓ પર અસર કરી શકે છે. આ પ્રકારની ગડબડથી Impulse Control અને Decision Making પર અસર પડે છે.

4. પ્રિ-નેટલ અને પેરી-નેટલ પરિબળો (Pre-Natal and Peri-Natal Factors)

a. માતાના આરોગ્ય પરિબળો (Maternal Health Factors)

ગર્ભાવસ્થાની દરમિયાન માતાના આરોગ્ય પરિબળો, જેમ કે પોષણ, દવાઓ અને તણાવ, ભ્રૂણના મગજના વિકાસ પર અસર કરી શકે છે. આ પરિબળો ભવિષ્યમાં અપરાધિક વર્તન માટે પ્રેરક બની શકે છે.

b. જન્મની પરિસ્થિતિઓ (Birth Conditions)

જન્મની પરિસ્થિતિઓ, જેમ કે ઓક્સિજનની કમી અથવા ટ્રોમા, નવજાતમાં મગજના વિકાસને અસર કરી શકે છે. આ પરિસ્થિતિઓ ભવિષ્યમાં શારીરિક અને માનસિક વિકાસમાં તકલીફ લાવી શકે છે, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે.

c. બાલ્યકાળના ઈજાઓ (Childhood Injuries)

બાલ્યકાળમાં મગજની ઈજા અથવા ઘા પણ અપરાધિક વર્તન માટે પ્રેરક બની શકે છે. આ ઈજાઓ મગજના વિકાસને અસર કરી શકે છે અને Impulse Control, Planning, અને Social Interactions પર અસર કરી શકે છે.

5. ન્યુરોલોજીકલ વિકલાંગતાઓ (Neurological Disabilities)

a. Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD)

ADHD જેવા ન્યુરોલોજીકલ વિકલાંગતાઓમાં વર્તનના નિયંત્રણમાં તકલીફો જોવા મળે છે, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરક બની શકે છે. ADHD ધરાવતા બાળકો અને યુવાનોમાં Impulse Control અને Decision Makingમાં સમસ્યાઓ જોવા મળે છે.

b. Conduct Disorder (CD)

Conduct Disorder એ એક માનસિક વિકલાંગતા છે જેમાં બાળક અથવા કિશોરમાં દુશ્ચલન, આક્રમકતા અને કાનૂની માન્યતાઓના ઉલ્લંઘનનો સમાવેશ થાય છે. આ વિકલાંગતા સાથેના લોકોમાં ભવિષ્યમાં અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓની શક્યતા વધારે હોય છે.

6. ડાયટ અને પોષણ (Diet and Nutrition)

a. પોષક તત્વોની અછત (Nutritional Deficiencies)

કેટલાક અભ્યાસ દર્શાવે છે કે પોષક તત્વોની અછત, જેમ કે ઓમેગા-૩ ફેટી એસિડ, ઝિંક અને આયર્ન, અપરાધિક વર્તનમાં પ્રેરક બની શકે છે. પોષક તત્વોની અછત મગજના કાર્ય અને મનોવૃત્તિઓને પ્રભાવિત કરી શકે છે.

b. ઝેર પદાર્થો (Toxins)

શિશુ અવસ્થામાં સીસા (Lead) જેવા ઝેર પદાર્થોની અસર મગજના વિકાસને પ્રભાવિત કરી શકે છે. આ પદાર્થો મગજના કાર્યોને નુકસાન પહોંચાડે છે અને Impulse Controlમાં વિક્ષેપ લાવી શકે છે.

7. પરીબળોનું સંકલન (Integration of Factors)

અપરાધના બાયોલોજીકલ પરિબળો અને સામાજિક, આર્થિક અને પર્યાવરણીય પરિબળો સાથે સંકળાયેલા છે. આ બધી પરિસ્થિતિઓના સંકલનથી અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓના મૂળભૂત કારણોને સમજવા અને તેને અટકાવવા માટે પ્રભાવશાળી ઉપાયો શોધવામાં મદદ થાય છે.

2.5 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: માનસિક પરિબળો (Psychological Factors)

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતોમાં માનસિક પરિબળો મહત્વપૂર્ણ છે. આ પરિબળો વ્યક્તિના મનોભાવો, માનસિક સ્વાસ્થ્ય, વિચારસરણી, અને વ્યક્તિત્વના પરિબળોને સમજવાની કોશિશ કરે છે. નીચે આપેલા વર્ણનમાં વિવિધ માનસિક પરિબળોનું વિગતવાર અભ્યાસ કરાયું છે.

1. વ્યક્તિત્વ વિકાર (Personality Disorders)

a. એન્ટિસોશિયલ પર્સનાલિટી ડીસઓર્ડર (ASPD)

એન્ટિસોશિયલ પર્સનાલિટી ડીસઓર્ડર ધરાવતા લોકોમાં સહાનુભૂતિનો અભાવ અને અન્ય લોકોના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન જોવા મળે છે. તેઓ ઘણી વાર હિંસક અને આક્રમક બની જાય છે, અને કાનૂની નિયમોનું પાલન કરતા નથી. તેઓ માટે પોતાના ફાયદા માટે ગુના કરવો સામાન્ય છે.

b. બોર્ડરલાઈન પર્સનાલિટી ડીસઓર્ડર (BPD)

બોર્ડરલાઈન પર્સનાલિટી ડીસઓર્ડર ધરાવતા લોકોમાં મંડાવનારી (unstable) સંબંધો, ભાવનાત્મક અસંતુલન અને Impulsivity જોવા મળે છે. આ વિકાર ધરાવતા લોકો ઘણી વાર અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષાય છે, ખાસ કરીને જ્યારે તેમના લાગણીપ્રધાન અવસ્થાઓને સંતુલિત ન કરી શકાય.

2. માનસિક રોગો (Mental Illness)

a. સ્કીઝોફ્રેનિયા (Schizophrenia)

સ્કીઝોફ્રેનિયા માનસિક રોગ છે, જેમાં વ્યક્તિને હળવાશ, ગૂંચવણ અને વાસ્તવિકતા સાથેનો સંપર્ક ગુમાવવા જેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. કેટલાક કેસોમાં, આ વ્યક્તિઓને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે દોષી ઠેરવવામાં આવે છે, કારણ કે તેમના દ્રષ્ટિભ્રમો અને મનોસામાજિક સ્થિતિને કારણે તેઓ હિંસક થઈ શકે છે.

b. બાઈપોલર ડિસઓર્ડર (Bipolar Disorder)

બાઈપોલર ડિસઓર્ડર ધરાવતા લોકોમાં મેનિયા અને ડિપ્રેશનની અવસ્થાઓ વચ્ચે ફેરફાર થાય છે. મેનિયા દરમિયાન, તેઓ Impulse Control ગુમાવી દે છે અને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે ચોરી અથવા હિંસક વર્તન તરફ આકર્ષાય છે.

3. સંજ્ઞાનાત્મક સિદ્ધાંતો (Cognitive Theories)

a. મલઅડેપ્ટિવ સ્કીમાઝ (Maladaptive Schemas)

મલઅડેપ્ટિવ સ્કીમાઝ એ વ્યક્તિના વિચારો અને માન્યતાઓ છે, જે વ્યક્તિને ગેરલાભપ્રદ રીતે વર્તન કરવા દોરી જાય છે. આવા વિચારો અને માન્યતાઓનું ઉદ્ભવન વ્યક્તિના બાળપણના અનુભવ અને સમાજના પ્રભાવથી થાય છે.

b. Attribution Theory

Attribution Theory અનુસાર, અપરાધિક વ્યક્તિઓ તેમના અપકર્મોના કારણો બહારના પરિબલોમાં શોધે છે, અને તેમની સ્વઅસફળતાને અન્ય લોકો અથવા પરિસ્થિતિઓ પર મૂકીને પોતાને ન્યાય આપે છે. આ પ્રવૃત્તિથી તેમની ભૂલની જવાબદારી સ્વીકારવાની ક્ષમતા ઓછી થાય છે.

4. સાંસ્કૃતિક અસાધારણતા (Cultural Deviance)

a. માનસિક તાણ (Psychological Strain)

તાણ અને અસંતોષના કારણે, કેટલાક લોકો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષાય છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાના ધ્યેયો હાંસલ કરવા માટે પર્યાપ્ત સાધનો કે અવસરો નથી મેળવી શકતી, ત્યારે તે અપરાધિક માર્ગ અપનાવવાનું પસંદ કરે છે.

b. સાંસ્કૃતિક મૂલ્ય અને માન્યતાઓ (Cultural Values and Beliefs)

કેટલીક સમાજોમાં, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને માને છે કે તે સ્વીકાર્ય છે અથવા સ્વીકાર્ય નથી. આ વસ્તુઓ તેમના સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો અને માન્યતાઓ પરથી અસર કરે છે. જે લોકો આવા પર્યાવરણમાં ઉછરે છે, તેઓ માટે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ સ્વાભાવિક બની જાય છે.

5. પલાયન તંત્ર (Defense Mechanisms)

a. તર્કવિદે (Rationalization)

તર્કવિદે એ મનોબળની એક પ્રક્રિયા છે, જેમાં વ્યક્તિ પોતાના અપરાધિક વર્તનને ન્યાય આપે છે. તેઓ માન્યતાઓ અને મૂલ્યોથી દૂર રહેતા કોઈક કારણ કે જેથી તેઓના ગુના યોગ્ય લાગે.

b. પ્રોજેક્શન (Projection)

પ્રોજેક્શન એ એવી પ્રક્રિયા છે જેમાં વ્યક્તિ પોતાના દુષણને અન્ય લોકો પર મૂકે છે. તે પોતાની ખોટ અને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે અન્ય લોકોને દોષી ઠેરવે છે.

6. બાલ્યકાળના અનુભવ (Childhood Experiences)

a. અત્યાચાર અને અવગણના (Abuse and Neglect)

બાલ્યકાળમાં અત્યાચાર અને અવગણના અનુભવ વ્યક્તિના મનોવૃત્તિ અને વર્તન પર ઊંડો અસર કરે છે. આવા બાળકોમાં ભૂખ્યા અને અભાવના કારણે કઠોરતા અને હિંસા જેવા લક્ષણો વિકસે છે.

b. તણાવ અને ટ્રોમા (Stress and Trauma)

બાળપણના તણાવ અને ટ્રોમા વ્યક્તિના માનસિક વિકાસ પર અસર કરે છે. આ પરિબળો પાછળથી અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરક બની શકે છે, કારણ કે આ વ્યક્તિઓ પોતાના અનુભવોને સંતુલિત કરવા માટે અપરાધિક માર્ગ અપનાવે છે.

7. સંજ્ઞાનાત્મક વિકલાંગતાઓ (Cognitive Disabilities)

a. Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD)

ADHD ધરાવતા બાળકો અને યુવાનોમાં Impulse Control અને Decision Makingમાં સમસ્યાઓ જોવા મળે છે. તે લોકો Impulse Controlની સમસ્યાઓને કારણે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષાય છે.

b. Conduct Disorder (CD)

Conduct Disorder ધરાવતા લોકોમાં દુશ્ચલન, આક્રમકતા અને કાનૂની માન્યતાઓના ઉલ્લંઘનનો સમાવેશ થાય છે. આ વ્યક્તિઓમાં Impulse Controlની સમસ્યાઓ અને નૈતિક વિકલાંગતાઓને કારણે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટેની પ્રેરણા વધી જાય છે.

2.6 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: સામાજિક પરિબળો (Social Factors)

અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતોમાં સામાજિક પરિબળો મહત્વપૂર્ણ છે. આ પરિબળો વ્યક્તિના સામાજિક પર્યાવરણ, આર્થિક સ્થિતિ, પરિવારના પ્રભાવ, અને સમાજના માળખાને આધારે તેમના અપરાધિક વર્તનને સમજવામાં મદદ કરે છે. સમાજશાસ્ત્રીય પરિબળોની વ્યાખ્યા અને સમજણને નીચેના ભાગોમાં વિસ્તૃત કરવામાં આવી છે.

1. આર્થિક પરિબળો (Economic Factors)

a. આર્થિક અસમાનતા (Economic Inequality)

આર્થિક અસમાનતા એ અપરાધ માટે મુખ્ય પરિબળ છે. ગરીબી, બેરોજગારી અને આર્થિક અસમાનતાને કારણે લોકો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષાય છે. ગરીબ વર્ગના લોકો પૈસા મેળવવા માટે ચોરી, લૂંટ અને હિંસક અપરાધોની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

b. આર્થિક તંગી (Economic Strain)

કેટલાંક પરિવારો અને વ્યક્તિઓ આર્થિક તંગીનો સામનો કરે છે. આ તંગી તેમને ગુના તરફ દોરી શકે છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાના પોષણ અને બસાવટ માટે જરૂરી આવક મેળવવામાં અસમર્થ હોય છે, ત્યારે તે ગુના કરવાની શક્યતા વધારે છે.

2. શિક્ષણ અને સક્ષમતા (Education and Literacy)

a. શૈક્ષણિક અસમાનતા (Educational Inequality)

શૈક્ષણિક અસમાનતા અને નબળી શૈક્ષણિક સિદ્ધિ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓના વધારે જોખમ તરફ દોરી શકે છે. નીચી શિક્ષણ અસમાનતા વ્યક્તિઓ માટે નોકરીઓ મેળવવા અને આર્થિક રીતે સ્થિર બનવાની તકો ઓછી હોય છે, જેના કારણે તેઓ ગુનામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

b. ધોષણાત્મક સંસ્કાર (Educational Socialization)

ધોષણાત્મક સંસ્કાર, જેનાથી બાળકોને યોગ્ય અને નૈતિક મૂલ્યો શીખવામાં આવે છે, તેનો અભાવ પણ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરક બની શકે છે. જો બાળકોને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને શિક્ષણ ન મળે, તો તેઓ ગુનામાં રસ લઈ શકે છે.

3. પરિવાર અને સમાજ (Family and Community)

a. પરિવારનું વિખંડન (Family Disintegration)

પરિવારનું વિખંડન, જેમ કે માતા-પિતાના તલાક, પરિવારના સભ્યો વચ્ચેના વિવાદ, અથવા પરિવારની આર્થિક તંગી, બાળકના વિકાસ પર ગંભીર અસર કરી શકે છે. આવા પરિસ્થિતિઓમાં ઉછરતા બાળકોમાં અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે વધુ સુકાવ જોવા મળે છે.

b. સામાજિક કક્ષાઓ (Social Stratification)

સામાજિક કક્ષાઓની વિભાજન અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરક બની શકે છે. નીચી કક્ષાના લોકોમાં, પોતાને સામાજિક અને આર્થિક રીતે ઊંચા કક્ષાના લોકો સાથે સરખાવવામાં દુશ્મનાવટની ભાવના હોય છે, જેનાથી તેઓ ગુનામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

4. સહયોગ અને સામાજિક નેટવર્ક (Peer Influence and Social Networks)

a. સહયોગી દબાણ (Peer Pressure)

કિશોર અને યુવાનોમાં, સહયોગી દબાણ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે મહત્વપૂર્ણ પરિબળ છે. મિત્રો અને સહયોગીઓના પ્રભાવથી તેઓ ગુનામાં સામેલ થાય છે. સહયોગીઓ દ્વારા આપવામાં આવતી પ્રેરણાઓ અને દબાણોને કારણે, તેઓ ગુનાની પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષાય છે.

b. ગેંગ કલ્ચર (Gang Culture)

ગેંગ કલ્ચર અને સંગઠિત ગુનાની પ્રવૃત્તિઓ પણ અપરાધ માટે પ્રેરક બની શકે છે. ગેંગમાં જોડાવા માટે અને તેની માન્યતાઓ અને મૂલ્યોને અનુસરવા માટે, વ્યક્તિઓ ગુનામાં સામેલ થાય છે. ગેંગના સભ્ય બનવાથી, તેઓ માને છે કે તે સુરક્ષિત છે અને સમુદાયમાં એક સ્થાન ધરાવે છે.

5. સામાજિક માળખું (Social Structure)

a. સામાજિક વિમોચન (Social Disorganization)

સામાજિક વિમોચન એ એક પ્રયોગાત્મક સિદ્ધાંતો છે, જે દર્શાવે છે કે નબળા સામાજિક માળખાવાળા વિસ્તારોમાં અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ વધારે જોવા મળે છે. neighborhoods with high rates of poverty, unemployment, and residential instability tend to have higher crime rates.

b. સામાજિક સંસ્થાઓ (Social Institutions)

સામાજિક સંસ્થાઓ, જેમ કે શાળા, ચર્ચ, અને સામાજિક સેવા એજન્સીઓ, સમાજમાં નૈતિકતા અને વ્યવસ્થાની બનાવટ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. જો આ સંસ્થાઓ નબળી હોય તો, તે ગુનાની પ્રવૃત્તિઓ માટે વાતાવરણ બનાવે છે.

6. સંસ્કૃતિ અને માન્યતાઓ (Culture and Beliefs)

a. માન્યતાઓ અને મૂલ્યો (Beliefs and Values)

સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ અને મૂલ્યો વ્યક્તિના વર્તન પર પ્રભાવ પાડે છે. કોઈક સમાજમાં ગુના સ્વીકાર્ય હોય તો, તે વ્યક્તિઓ માટે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થવું સરળ બને છે.

b. સામાજિક માન્યતાઓ (Social Norms)

સામાજિક માન્યતાઓ અને નિયમો વ્યક્તિના વર્તનને નિયંત્રિત કરે છે. જો સમાજમાં કાયદાનું પાલન ન થતું હોય, તો લોકો માટે ગુનામાં સામેલ થવું સરળ બને છે.

7. વિમોચન અને સમર્થન (Rehabilitation and Support)

a. પુનર્વાસ કાર્યક્રમો (Rehabilitation Programs)

પ્રમાણભૂત પુનર્વાસ કાર્યક્રમો અને સમર્થન સિસ્ટમ્સ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓની અટકાવવાનો મહત્વપૂર્ણ હિસ્સો છે. યોગ્ય માર્ગદર્શન અને પુનર્વર્સન દ્વારા, અપરાધિક વ્યક્તિઓ સુધારી શકાય છે અને તેમને પુનર્વર્સન કરવામાં મદદ થાય છે.

b. સમાજના ઉપાયો (Community Initiatives)

સામુદાયિક ઉપાયો, જેમ કે યુવાનો માટે રમતગમત અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓની અટકાવામાં મદદરૂપ છે. આવા ઉપાયો દ્વારા, યુવાનોને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને મંચ મળે છે, જે તેમને ગેરલાભપ્રદ પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખે છે.

2.7 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો: સાંસ્કૃતિક પરિબળો (Cultural Factors)

---

1. માન્યતાઓ અને મૂલ્યો (Beliefs and Values)

- a. સામાજિક માન્યતાઓ: દરેક સમાજમાં પોતાની સંસ્કૃતિ અને માન્યતાઓ હોય છે, જે અપરાધને પ્રેરણા આપે છે. કેટલાક સંસ્કૃતિઓમાં, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને માન્યતા આપવામાં આવી છે અથવા આ વ્યવહાર માટે કુટુંબ અને સમાજમાં કોઈપણ સકારાત્મક અભિગમ જોવા મળતો નથી. આ રીતે, વ્યક્તિઓ ગુના કરવાની પ્રવૃત્તિઓને ન્યાયપૂર્ણ રીતે માનવામાં આવે છે.
- b. પારંપરિક માન્યતાઓ: પારંપરિક મૂલ્યો અને માન્યતાઓ પણ વ્યક્તિના વર્તન પર અસર કરે છે. કેટલીક સંસ્કૃતિઓમાં, પારંપરિક માન્યતાઓ માટે એક વિશિષ્ટ માન્યતા હોય છે, જેમાં અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓની જાતિ અથવા શ્રેણી પર આધારિત છે. જો આ માન્યતાઓ વ્યક્તિને અપરાધ તરફ પ્રેરિત કરે છે, તો તે ગેરલાભપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ તરફ આગળ વધે છે.

2. સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ (Cultural Influences)

- a. પરિવાર અને સામાજિક સંસ્થાઓ: પરિવાર અને સામાજિક સંસ્થાઓ બાળકના શૈક્ષણિક અને નૈતિક વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. કેટલાક સંસ્કૃતિઓમાં, પરિવારની નીતિઓ અને સામાજિક સંસ્થાઓ કુટુંબની મર્યાદાઓથી બાજુ રાખવામાં આવે છે, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરણા આપી શકે છે.
- b. મિડિયા અને પોપ કલ્ચર: મિડિયા અને પોપ કલ્ચરનો પ્રભાવ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. ટીવી, ફિલ્મો, અને મ્યુઝિકમાં અપરાધને પ્રસ્તુત કરવો અથવા glorify કરવો, યુવાનોને ગુનામાં ભાગ લેવા માટે પ્રેરિત કરી શકે છે. આ રીતે, સંસ્કૃતિમાં લાગતી છે કે ગુનાને મોહક અથવા સ્વીકાર્ય બનાવવું છે.

3. સામાજિક નિયમો અને નિયમો (Social Norms and Regulations)

- a. સામાજિક નિયમોની તળેટી: સામાજિક નિયમો વ્યક્તિના વર્તનને નિયંત્રિત કરે છે. કેટલાક સમાજોમાં, આ નિયમોને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને અનુરૂપ કરવામાં આવે છે, જે અપરાધને પ્રોત્સાહન આપે છે અથવા તેને નિયંત્રિત કરે છે.
- b. કાયદાની લાગુ કરવાની ક્ષમતા: કાયદાની લાગુ કરવાની ક્ષમતા પણ સંસ્કૃતિના પરિબળ પર આધાર રાખે છે. જ્યારે કાયદાની લાગુ કરવાની પ્રક્રિયા શક્તિશાળી હોય છે, ત્યારે વ્યક્તિઓ સામાન્ય રીતે ગુનાના પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રહે છે.

4. સંસ્કૃતિ અને સામાજિક મૂલ્યો (Culture and Social Values)

- a. સમુદાયના મૂલ્યો: ભિન્ન સંસ્કૃતિઓમાં સામાજિક મૂલ્યોના અંતર હોય છે. કેટલાક સંસ્કૃતિઓમાં, સમુદાયના મૂલ્યો લોકોને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષિત કરી શકે છે. તેમાં સામાજિક સ્વીકાર અને સામુહિકતા માટેનું દબાણ પણ હોય છે.
- b. સામાજિક માન્યતાઓ અને બધી બાબતો: સામાજિક માન્યતાઓ અને બધી બાબતો સમાજને વિભાજિત કરે છે, જે અપરાધને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે. નબળી સામાજિક માન્યતાઓ,

જ્યારે વ્યક્તિને ગુના કરવાની અપેક્ષા આપે છે, ત્યારે તે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ આગળ વધે છે.

2.8 અપરાધના કારણ દર્શક સિદ્ધાંતો :પર્યાવરણીય પરિબળો (Environmental Factors)

1. ભૌગોલિક અને ઐતિહાસિક પરિબળો (Geographical and Historical Factors)

a. ભૌગોલિક સ્થિતિ: ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ, જેમ કે ઔદ્યોગિક વિસ્તારો, ગરીબ વિસ્તારો, અને શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તારો, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ પર અસર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, શહેરોમાં વધુ સમર્પિત સામાજિક માળખાં અને શ્રમની તંગીથી ઔદ્યોગિક વિસ્તારોમાં અપરાધ વધારી શકે છે.

b. ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ: ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. યુદ્ધ, સામાજિક વિક્ષેપ, અને ઔદ્યોગિક ક્રાંતિઓ જેવી ઐતિહાસિક ઘટના, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પરિસ્થિતિઓને પ્રેરિત કરી શકે છે.

2. શહેરી અને ગ્રામિણ પરિબળો (Urban and Rural Factors)

a. શહેરી પરિબળો: શહેરોમાં રહેવા માટેની દબાણ અને સંકટો, જેમ કે આર્થિક તંગી, બેરોજગારી, અને અનોપચારિક નેટવર્ક, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે ઊભું બનાવે છે. શહેરોમાં અપરાધની વધુ હારથી વ્યક્તિઓ ગુના કરવાની પ્રવૃત્તિઓ તરફ આગળ વધે છે.

b. ગ્રામિણ પરિબળો: ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં, સામાજિક બંધન અને નૈતિકતા વ્યાપક હોય છે, પરંતુ તેમાં અપૂરતો વિકાસ અને નમ્રતા પણ હોઈ શકે છે. આ બાબતો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે કેટલાક પરિસ્થિતિઓ બનાવી શકે છે.

3. સમાજના માળખું (Social Structure)

a. સામાજિક અસમાનતા: સમાજમાં સામાજિક અસમાનતા, જેમ કે આવક અને સ્તરની ભેદભાવ, અપરાધ માટે પ્રેરક બની શકે છે. ગરીબ અને ધનિક વર્ગોમાં વચ્ચેનું અંતર, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ મૂંઝવણ ઊભું કરે છે.

b. સામાજિક વિમોચન: જ્યારે સામાજિક માળખું નબળું થાય છે, ત્યારે સામાજિક વિમોચન વધે છે, જેના કારણે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓ બનાવે છે.

4. સામાજિક અને આર્થિક સંસ્થાઓ (Social and Economic Institutions)

a. પોલીસ અને કાનૂની સંસ્થાઓ: પોલીસ અને કાનૂની સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતાની અછત અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરી શકે છે. જો આ સંસ્થાઓ નિષ્ફળ હોય છે, તો તેઓ ગુનાની પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે નમ્રતા દર્શાવે છે.

b. સામાજિક સેવા એજન્સીઓ: સામાજિક સેવા એજન્સીઓ, જેમ કે મનોસામાજિક સેવાઓ, પુનર્વાસ કેન્દ્રો, અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો, સમાજના અવશ્યક પરિબળો છે. આ એજન્સીઓ નબળા વર્ગોના લોકોને મદદ કરી શકે છે, જેનાથી અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ ઘટી શકે છે.

5. આર્થિક અને સામાજિક કટોકટી (Economic and Social Crises)

- a. આર્થિક સંકટો: આર્થિક સંકટો, જેમ કે મંદી, મોંઘવારી, અને બેરોજગારી, પર્યાવરણીય પરિબલો તરીકે ઉલ્લેખનીય છે. આ સંકટો વ્યક્તિઓને ગુનામાં પ્રવૃત્ત થવાની મજબૂરી પૂરી પાડે છે.
- b. સામાજિક તણાવ: સામાજિક તણાવ, જેમ કે સામાજિક વિખંડન, તણાવ અને ગુનાનો વિરોધ, પણ અપરાધને પ્રેરિત કરે છે. આ તણાવથી નિવારણ માટે લોકો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ વળે છે.

2.9 સારાંશ (Conclusion)

અપરાધના કારણોને સમજવું એ સામાજિક શાસ્ત્રમાં એક મહત્વપૂર્ણ વિશ્લેષણ છે, જેમાં વિવિધ પરિબલોનું ગહન અભ્યાસ જરૂરી છે. આ અભ્યાસે દર્શાવ્યું છે કે અપરાધના પ્રવૃત્તિઓ એક જાળવાયેલું અને જટિલ તત્ત્વોનું પરિણામ હોય છે, જે સાદગીથી સમજાતા નથી. અહીં સાંસ્કૃતિક, આર્થિક, પર્યાવરણીય, અને માનસિક પરિબલોની વિશિષ્ટ ભૂમિકા છે, જે દરેક પ્રકારના અપરાધિક વર્તનને પ્રભાવિત કરી શકે છે.

સાંસ્કૃતિક પરિબલો એ વ્યક્તિના વર્તન અને માન્યતાઓને ઊંડા સ્તરે પ્રભાવિત કરે છે. એક સંસ્કૃતિમાં માન્યતાઓ, મૂલ્યો અને સામાજિક સ્વીકૃતિઓનો અસરો લોકોના વિચારો અને વર્તનમાં સ્પષ્ટપણે જોવા મળે છે. અપરાધને glorify કરવું અથવા તેના પર મૌલિક માન્યતાઓ ધરાવવી, સોશિયલ નોર્મ્સ, અને પારંપરિક મૂલ્યો, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પૃષ્ઠભૂમિ બનાવે છે. આ ઉપરાંત, મિડિયા અને પોપ કલ્ચર પણ અપરાધને જલ્દી સ્વીકૃતિ અપાવે છે, જેના કારણે યુવાનો અને અન્ય જૂથો ગુનામાં પ્રવૃત્ત થવા માટે પ્રેરિત થઈ શકે છે.

આર્થિક પરિબલોમાં, ગરીબી, બેરોજગારી, અને આર્થિક અસમાનતા મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. આ પરિબલો વ્યક્તિને આર્થિક સંકટ અને જીવનને સંચાલિત કરવા માટે ગુનામાં પ્રવૃત્ત થવાની મજબૂરી આપે છે. આર્થિક સંકટો, જેમ કે મંદી, મોંઘવારી, અને સામાજિક વિક્ષેપો, વ્યક્તિના જીવનના દરેક ક્ષેત્રને અસર કરે છે અને અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રેરણા આપી શકે છે. આર્થિક તંગી વ્યક્તિને તાત્કલિક જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા માટે ગુનાનો માર્ગ અપનાવવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

પર્યાવરણીય પરિબલોનો પણ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ પર મહત્વનો અસરો છે. શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તારોના તફાવત, ભૌગોલિક પરિસ્થિતિઓ, અને સામાજિક માળખું, આ બધું અપરાધના દરને અસર કરે છે. શહેરી વિસ્તારોમાં, ખાસ કરીને આર્થિક અસમાનતા અને સામાજિક વિમોચન અપરાધને પ્રોત્સાહિત કરે છે. જ્યારે ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં, મર્યાદિત વિકાસ અને સામાજિક પ્રતિબંધો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે પરિસ્થિતિઓ ઊભી કરી શકે છે. કુદરતી આપત્તિઓ અને સામાજિક સંકટો, જેવા કે યુદ્ધ અને નબ્રતા, પણ આર્થિક અને સામાજિક તણાવને વધારી શકે છે, જે અનુકૂળ પરિસ્થિતિઓ તૈયાર કરે છે.

માનસિક પરિબલો એ વ્યક્તિની માનસિક સ્થિતિ, ભાવનાઓ, અને પૃષ્ઠભૂમિના લક્ષણો પર આધાર રાખે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ, માનસિક વ્યસનો, અને દબાણ, અપરાધિક

વર્તનમાં યોગદાન આપી શકે છે. માનસિક તાણ, અશાંત જીવન, અને નકારાત્મક લાગણીઓ, વ્યક્તિને ગુનામાં પ્રવૃત્ત થવાની દિશામાં પ્રેરિત કરી શકે છે.

આ બધા પરિબળો સંલગ્ન રીતે એકબીજાને પ્રભાવિત કરે છે અને અપરાધની પ્રવૃત્તિઓને ટાળવા માટે એક વ્યાપક દષ્ટિકોણની જરૂરિયાત છે. આથી, સંસ્કૃતિ, આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, પર્યાવરણીય તત્ત્વો, અને માનસિક પરિબળોનું સરવૈયું એક સંપૂર્ણ રીતે અપરાધને સમજવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. જેનાં પર આધારિત વ્યૂહરચનાઓ, નીતિઓ, અને કાર્યવાહી અસરકારક બની શકે છે.

2. 10 ચાવી રૂપ શબ્દો

ચાવીરૂપ શબ્દો એ એવી મૂળભૂત સંજ્ઞાઓ અને શબ્દસમૂહો છે, જે કોઈપણ વિષય, સંલગ્નતાનો અભિગમ, અથવા વિચારોને વ્યાખ્યાયિત અને સમજાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ હોય છે. આ શબ્દો વિષયની ગંભીરતા અને વિશિષ્ટતા દર્શાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. એકમના અંતમાં વિવિધ વિષયોમાં ચાવીરૂપ શબ્દોને ઉજાગર કરીશું, જે વિષયને વિસ્તૃત રીતે સમજવામાં મદદરૂપ થશે.

1. સાંસ્કૃતિક પરિબળો:

- પરંપરાઓ: માન્યતાઓ, આચરણ, અને સામાજિક રીતિઓ, જે સંસ્કૃતિમાં વ્યાપક રીતે અનુસરી જાય છે.
- અવરોધો: સાંસ્કૃતિક ધોરણો કે જે ઘનિષ્ટતા અને વિધિ નક્કી કરે છે.
- સામાજિક સ્વીકૃતિ: સામાજિક સમુદાય દ્વારા માન્યતાઓ અને વર્તનોને મંજૂરી આપવી.
- મિડિયા એક્ટિવિટી: મીડિયાના માધ્યમથી વિલક્ષણ વર્તન અને મૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપવી.

2. આર્થિક પરિબળો:

- ગરીબી: આર્થિક સંસાધનોની સાથે જીવનની ગુણવત્તામાં ઘટાડો.
- બેરોજગારી: રોજગારીની ખોટ જે આર્થિક તંગી અને તણાવનું કારણ બની શકે છે.
- આર્થિક અસમાનતા: આવક અને સંપત્તિની વિભાજન, જે સમાજમાં વિભિન્ન સ્તરોનું નિર્માણ કરે છે.
- આર્થિક સંકટ: મોંઘવારી, મંદી, અને અન્ય આર્થિક સમસ્યાઓ જે અપરાધને પ્રેરણા આપી શકે છે.

3. પર્યાવરણીય પરિબળો:

- શહેરી ઉગ્રતા: શહેરી વિસ્તારોમાં સામાન્ય રીતે વધારે અપરાધ દર્શાવતી પરિસ્થિતિ.
- જાતીય તફાવત: વિવિધ ભૌગોલિક પ્રદેશોમાં અપરાધના દરોમાં ભેદ.
- કુદરતી આપત્તિઓ: આર્થિક અને સામાજિક તણાવને વધારતી કુદરતી ઘટનાઓ.
- પર્યાવરણીય સંસાધનો: સ્ત્રોતોની ઉપલબ્ધતા અને ગુણવત્તા જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને અસર કરે છે.

4. માનસિક પરિબળો:

- માનસિક સ્વાસ્થ્ય: માનસિક સ્થિતિ અને મૂડ ડિસઓર્ડર્સ જે અપરાધિક વર્તન પર અસર કરે છે.

- b. માનસિક વ્યસન: વ્યસનો જેમ કે મદિરા અથવા મોણાક્ષિ, જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલી છે.
- c. ભાવનાત્મક તાણ: ભાવનાત્મક દબાણ જે અપરાધિક વર્તનને પ્રેરણા આપે છે.
- d. વિશ્લેષણાત્મક ક્ષમતાઓ: માનસિક સમાધાન અને સંશોધન માટેની ક્ષમતા, જે વ્યક્તિના વર્તનમાં અસર પાડી શકે છે.

5. સામાજિક સંસ્થાઓ:

- a. કાનૂન વ્યવસ્થા: સામાજિક નિયંત્રણ અને અપરાધ નિવારણ માટે કાયદાની અમલવારી.
- b. શૈક્ષણિક સિસ્ટમ: શિક્ષણ અને માહિતીના માધ્યમથી અપરાધ નિવારણ.
- c. સામાજિક સેવાઓ: પુનર્વાસ અને સમર્થન પ્રદાન કરતી સેવાઓ જે પુનરાવર્તન ઘટાડે છે.
- d. સામાજિક સહાય: વ્યક્તિને સમાજમાં પુનઃસ્થાપન અને વિકાસ માટે ઉપલબ્ધ સહાય.

આ ચાવીરૂપ શબ્દો વિષયને જટિલ અને દૃષ્ટિગોચર બનાવે છે, જેમાં વિવિધ પરિબળો અને તેમના પરિપ્રેક્ષ્યને નોંધવું જરૂરી છે. તેઓ મહત્વપૂર્ણ પોઈન્ટ્સ અને તેમના સંબંધિત મુદ્દાઓને ઓળખવા માટે માર્ગદર્શક તરીકે કાર્ય કરે છે.

2.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસો (MCQs)

પ્રશ્ન 1: નીચેમાંથી કયું સાંસ્કૃતિક પરિબળ વ્યક્તિના અપરાધિક વર્તનને પ્રભાવિત કરી શકે છે?

- a) ક્ષેત્રિય આર્થિક સ્થિરતા
- b) પરંપરાગત માન્યતાઓ અને મૂલ્યો
- c) શૈક્ષણિક સ્ત્રોતોની ઉપલબ્ધતા
- d) પર્યાવરણીય સ્વચ્છતા

પ્રશ્ન 2: કયું આર્થિક પરિબળ અપરાધમાં જોડાવાની શક્યતાને વધારવા સાથે સૌથી નજીકનું સંબંધ ધરાવે છે?

- a) ઉચ્ચ સાક્ષરતા દર
- b) આર્થિક અસમાનતા અને ગરીબી
- c) જાહેર પરિવહનની ઉપલબ્ધતા
- d) મનોરંજનની સુવિધાઓ

પ્રશ્ન 3: શહેરી વિસ્તારોમાં ઉંચા અપરાધ દર માટે કયા પર્યાવરણીય પરિબળો યોગદાન આપે છે?

- a) સમુદાયનો સક્રિય સામાજિક સમાવેશ અને સહાય
- b) આર્થિક અસમાનતા અને સામાજિક વિમોચન
- c) સુધારેલ વસવાટની સ્થિતિ
- d) વધારાની હરિત જગ્યાઓ

પ્રશ્ન 4: સાંસ્કૃતિક પરિબળો અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓ કેવી રીતે અપરાધિક વર્તનમાં જોડાય છે?

- b) સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ આર્થિક પરિસ્થિતિઓના પ્રભાવને ઓછી કરે છે

- c) આર્થિક સમૃદ્ધિ હંમેશા સાંસ્કૃતિક પ્રભાવોને વપરાશ કરે છે
- d) આર્થિક તંગી સંબંધિત સાંસ્કૃતિક સ્વીકૃતિને વધારે શકે છે, જે અપરાધિક વર્તનમાં વધારો કરે છે
- e) આર્થિક સ્થિરતા સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ પર કોઈ અસર નથી કરતી

પ્રશ્ન 5: સામાજિક સંસ્થાઓ અપરાધિક વર્તનને નિવારણમાં કેવી ભૂમિકા ભજવે છે?

- a) તેઓ અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ માટે નાણાકીય પ્રોત્સાહન પ્રદાન કરે છે
- b) તેઓ પુનર્વાસ સેવાઓ અને સહાય પ્રદાન કરે છે જે પુનરાવર્તન ઘટાડે છે અને અપરાધને રોકે છે
- c) તેઓ આર્થિક અસમાનતા અને સામાજિક વિમોચનને પ્રોત્સાહિત કરે છે
- d) તેઓ ફક્ત સજા પર ફોકસ કરે છે અને નિવારણ પર નહીં

2.12 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. – b   2. – b   3. – b   4. – c   5. – b
-

2.13 સ્વાધ્યાય લેખન

પ્રશ્ન:1 "સાંસ્કૃતિક પરિભળો અને તેના જુદા-જુદા પાસાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, કઈ રીતે લોકોના વર્તન અને મૂલ્યોને પ્રભાવિત કરે છે તે સમજાવશો. આ ઉપરાંત, સામાજિક સ્વીકૃતિ અને પરંપરાગત માન્યતાઓનું વર્તનમાં કેવું મહત્વ છે તે ચિંતન કરો."

પ્રશ્ન:2 "આર્થિક પરિભળો, જેમ કે ગરીબી, બેરોજગારી, અને આર્થિક અસમાનતા, કેવી રીતે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રેરણા આપે છે તે સમજાવશો. આ પરિભળો અને તેમના સાંકળેલા પરિણામો અંગે વિશ્લેષણ કરીને, આર્થિક તંગી દ્વારા અપરાધમાં વધારાનો કેવી રીતે સિદ્ધાંત કર્યો છે તે ચર્ચા કરો."

પ્રશ્ન:3 "પર્યાવરણીય પરિભળો, જેમ કે શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં તફાવત, કુદરતી આપત્તિઓ, અને સામાજિક વિમોચન, અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ પર કેવી અસર કરે છે તે વિસ્તૃત રીતે સમજાવશો. આ પરિભળોની અસરને ધ્યાનમાં રાખીને, સામાજિક અને આર્થિક તણાવના પરિસ્થિતિઓને કેવી રીતે મુક્ત કરી શકાય તે પર વિચાર કરો."

2.14 પ્રવૃત્તિ કરો

સમુદાયના સભ્યોને ચાર જુથોમાં વહેંચો અને દરેક જૂથને નીચેના વિષયો પર ચર્ચા કરવા કહો:

1. સાંસ્કૃતિક પરિભળો

પ્રશ્ન: "સાંસ્કૃતિક પરિભળો અને તેમની સામાજિક માન્યતાઓ: કેવી રીતે આ તત્ત્વો લોકોના વર્તન અને મૂલ્યોને પ્રભાવિત કરે છે?"

❖ નીચેના મુદ્દાની ચર્ચા કરો :

- સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ અને જ્ઞાનનો પ્રભાવ.

- સામાજિક સ્વીકૃતિ અને તેને આદર્શોને કેવી રીતે અસર કરે છે.
- લોકોની આચાર સંહિતા અને વર્તનની ઝલક.

2. આર્થિક પરિબળો

પ્રશ્ન: "આર્થિક પરિબળો અને તેમના પરિપ્રેક્ષ્યમાં અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ: ગરીબી, બેરોજગારી, અને આર્થિક અસમાનતા કેવી રીતે અપરાધને પ્રેરણા આપે છે?" ચર્ચા કરો.

❖ નીચેના મુદ્દાની ચર્ચા કરો :

- આર્થિક તંગી અને તેમાં થી ઉદભવતી સમસ્યાઓ.
- બેરોજગારી અને આર્થિક અસમાનતાના માનસિક અને સામાજિક અસર.
- તાત્કાલિક આવક માટે ગેરકાયદેસર માર્ગો અપનાવવાની શક્યતાઓ.

3. પર્યાવરણીય પરિબળો

પ્રશ્ન: "પર્યાવરણીય પરિબળો: શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં તફાવત, કુદરતી આપત્તિઓ, અને સામાજિક વિમોચન કેવી રીતે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને પ્રેરણા આપે છે?" ચર્ચા કરો.

❖ નીચેના મુદ્દાની ચર્ચા કરો :

- શહેરી અને ગ્રામિણ વિસ્તારોની અસમાનતાઓ.
- કુદરતી આપત્તિઓ દ્વારા સર્જાતા આર્થિક અને સામાજિક તણાવ.
- સામાજિક વિમોચન અને તેની સામાજિક અસરો.

4. માનસિક પરિબળો

પ્રશ્ન: "માનસિક પરિબળો: માનસિક સ્વાસ્થ્ય, માનસિક વ્યસન, અને ભાવનાત્મક તાણ કેવી રીતે અપરાધિક વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે?"

❖ નીચેના મુદ્દાની ચર્ચા કરો :

- માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને તેની વિશિષ્ટતાઓ.
- માનસિક વ્યસન અને તે અપરાધિક વર્તનમાં કેવી રીતે પ્રેરણા આપે છે.
- ભાવનાત્મક તાણ અને તે અપરાધમાં ઉમેરણ.

આ ચર્ચા વિષયો માટે દરેક જૂથને વિસ્તૃત રીતે ચર્ચા કરવાની તક આપે છે, જેથી બધા સભ્યોના વિચારો અને અભિગમોને સાંભળીને એક વ્યાપક દૃષ્ટિકોણ વિકસિત થાય.

2.15 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

કેસ સ્ટડી 1

જીતેન્દ્ર 28 વર્ષનો યુવાન છે, જે છેલ્લા બે વર્ષથી બેરોજગારીનો સામનો કરી રહ્યો છે. પોતાના જીવનને સારું બનાવવા માટે નિષ્ફળ પ્રયાસો પછી, જીતેન્દ્ર નકારાત્મક રીતે પ્રભાવિત થયો છે અને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવાની દિશામાં જવા લાગ્યો છે. તેણે પ્રારંભિક રીતે આર્થિક

મુશ્કેલીઓ અને સુખદ જીવનની મરજી મેળવવા માટે ચોરી અને વિમર્શ કરવા શરૂ કર્યું છે. હવે, તેની આ વિમર્શના કારણે તેના પરિવારમાં અને નોકરી શોધવા માટે વધુ મુશ્કેલીઓ આવી રહી છે.

પ્રશ્નો:

1. આર્થિક પરિબળો:

- જીતેન્દ્રની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, કેવી રીતે આર્થિક પરિબળો (જેમ કે ગરીબી અને બેરોજગારી) તેની ગુનાહિત પ્રવૃત્તિને પ્રેરણા આપી રહ્યા છે?
  - આર્થિક સંકટ અને ગરીબી કેવી રીતે ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરી શકે છે.
  - બેરોજગારીનો સામનો કરતી વખતે માનસિક અને સામાજિક દબાણ કેવી રીતે ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓમાં સહાય કરી શકે છે.

2. સામાજિક અને પારિવારિક પરિબળો:

- જીતેન્દ્રના પરિવાર અને સમાજની પ્રવૃત્તિઓ કેવી રીતે તેના ગુનાહિત વર્તનને પ્રભાવિત કરી રહી છે?
  - કુટુંબમાં સારાં અને નરસાં સંજોગો તેના વર્તનમાં કેવી રીતે અસર કરે છે.
  - સામાજિક દબાણો અને મૌલિક મૂલ્યો કે જે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ તરફ દોરી શકે છે.

3. કાઉન્સેલિંગ અને સહાય:

- જીતેન્દ્રને તેના ગુનાહિત વર્તનને બદલવા માટે કઈ રીતે કાઉન્સેલિંગ અને સામાજિક સહાયની જરૂર છે?
  - આર્થિક અને સામાજિક સુવિધાઓ માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન અને ટેકનિક્સ.
  - કુટુંબ અને સમાજ દ્વારા અપાતી સહાય અને મોનેટરી સપોર્ટ.

કેસ સ્ટડી 2

રાહુલ 18 વર્ષનો યુવાન છે, જે તાજેતરમાં જ મધ્યમ સ્કૂલમાંથી પાંજરે જવા માટે અયોગ્ય વર્તન કરી રહ્યો છે. તેના માટે શૈક્ષણિક અભ્યાસ અને ભવિષ્ય માટેની મર્યાદાઓને માન્ય કરવાનું મુશ્કેલ છે. રાહુલનું વર્તન અસ્વીકાર્ય અને ઘર્ષણભર્યું છે, જેને કારણે તે તેના મિત્રો સાથે વિવાદ અને ઝઘડા કરવામાં વ્યસ્ત છે. તેના પરિસ્થિતિને કારણે, રાહુલ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ તરફ ખૂણાની દિશામાં વેગને જોઈ રહ્યો છે.

પ્રશ્નો:

1. માનસિક પરિબળો:

- રાહુલના ગુનાહિત વર્તનને ઓળખવા માટે માનસિક પરિબળો (જેમ કે માનસિક વ્યસન અને ભાવનાત્મક તાણ) કેવી રીતે સહાયકારક હોય શકે છે?
  - માનસિક સ્વાસ્થ્યના વિષયો જેમ કે માનસિક વ્યસન અને તેમના પ્રભાવ.
  - અભ્યાસ અને જીવનમાં દબાણના પરિણામ રૂપમાં રાહુલના વર્તનમાં થયેલા ફેરફાર.

2. સાંસ્કૃતિક પરિબળો:

- કોઈ રીતની સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ અને પરિવર્તનો કેવી રીતે રાહુલના ગુનાહિત વર્તન પર અસર કરે છે?
  - સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ અને સમાજનાં મૂલ્યો જે ગરમામણી સામાજિક બધી બધી રીતે અસર કરે છે.
  - સંગઠન અને સામાજિક મૌલિકતાઓનું રાહુલના વર્તન પર પડતા અસર.

3. વિશ્વસનીય વ્યાવસાયિક સહાય:

- કઈ રીતે રાહુલને યોગ્ય મંત્રણા, માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ, અને શૈક્ષણિક માર્ગદર્શન માટે મદદ કરી શકે છે?
  - યોગ્ય વ્યાવસાયિક સહાય, જેમ કે કાઉન્સેલિંગ અને મનોવિજ્ઞાનિક સેવા.
  - શિક્ષણ અને સામાજિક ક્ષમતા માટે વિવિધ માર્ગદર્શિકા અને સહાયની ઉપલબ્ધતા.

આ કેસ સ્ટડીઓથી, આપેલા વિષયો અંગે સ્પષ્ટ અને વિશ્લેષણાત્મક ચર્ચા કરીને, કાયદેસર અને માનસિક પદ્ધતિઓમાં સુધારો કરવાની શક્યતા જણાવવામાં આવી છે.

2.16 સંદર્ભો ગ્રંથો

- વિલ્સન, જે. ક્યૂ., અને હર્નસ્ટેઈન, આર.જે. (1985). અપરાધ અને માનવ સ્વભાવ. સિમોન અને શુસ્ટર.
- એલિસ, એલ., અને વોલ્શ, એ. (2000). ગુનાહિત વર્તન: એક માનસિક અભિગમ. એલીન અને બેકોન.
- ફોઈડ, એસ. (1920). આનંદ સિદ્ધાંતની બહાર. ઇન્ટરનેશનલ સાયકોએનાલિટીકલ પ્રેસ.
- Agnew, R. (1992). ગુનાનો સામાન્ય સિદ્ધાંત. ક્રિમિનલ જસ્ટિસ રિવ્યુ, 17(1), 22-39. <https://doi.org/10.1177/073401680101700104>
- ડર્બેમ, ઈ. (1897). લે આત્મહત્યા. ફેલિક્સ આલ્કન.
- મર્ટન, આર. કે. (1938). સામાજિક માળખું અને અનામી. અમેરિકન સમાજશાસ્ત્રીય સમીક્ષા, 3(5), 672-682. <https://doi.org/10.2307/2084686>
- માર્ક્સ, કે. (1867). દાસ કેપિટલ. વર્લ્ડ વોન ઓટ્ટો મીસ્નર.
- વિલ્સન, ડબલ્યુ. જે. (1987). ખરેખર વંચિત: આંતરિક શહેર, અન્ડરકલાસ અને જાહેર નીતિ. યુનિવર્સિટી ઓફ શિકાગો પ્રેસ.
- રીમેન, જે. (1995). શ્રીમંત વધુ સમૃદ્ધ થાય છે અને ગરીબોને જેલ મળે છે: વિચારધારા, વર્ગ અને ફોજદારી ન્યાય. એલીન અને બેકોન.
- ક્લાર્ક, આર. વી., અને એક, જે. ઈ. (2005). સમસ્યા ઉકેલનારાઓ માટે ગુનાનું વિશ્લેષણ: ફોજદારી ન્યાય પ્રેક્ટિશનરો માટે માર્ગદર્શિકા. પોલીસ ફાઉન્ડેશન.
- હોફસ્ટેડ, જી. (2001). સંસ્કૃતિના પરિણામો: સમગ્ર રાષ્ટ્રોમાં મૂલ્યો, વર્તણૂકો, સંસ્થાઓ અને સંગઠનોની સરખામણી કરવી (૨જી આવૃત્તિ). સેજ પબ્લિકેશન્સ.
- ગીર્ટ્ઝ, સી. (1973). સંસ્કૃતિઓનું અર્થઘટન: પસંદ કરેલા નિબંધો. મૂળભૂત પુસ્તકો.

3.0 ઉદ્દેશો

3.1 પ્રસ્તાવના

3.2 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો ખ્યાલ

3.3 સામાજિક કાર્યનો અર્થ

3.4 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના આધારભૂત સિદ્ધાંતો

3.5 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો પરિભાષા

3.6 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના અમલમાં આવતા સિદ્ધાંતો

3.7 સારાંશ

3.8 ચાવીરૂપ શબ્દો

3.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

3.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

3.11 સ્વાધ્યાય લેખન

3.12 સંદર્ભ ગ્રંથો

3.0 ઉદ્દેશો

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એકમના ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે:

- સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સામાજિક ન્યાયની સિદ્ધિ માટે કાર્ય કરવાનું છે, જેથી તમામ વ્યક્તિઓને સમાન અધિકારો અને અવસર મળે.
- સામાજિક કાર્ય માટેની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વ્યક્તિગત અને સામુહિક કલ્યાણની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, જેથી લોકોને તેમના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવામાં મદદ મળે.
- સમુદાયોના સશક્તિકરણ અને સામુદાયિક ભાગીદારી દ્વારા મજબૂત સમુદાયોની રચના અને વિકાસ માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.
- અલગ અલગ સામાજિક સમસ્યાઓ જેવી કે ગરીબી, બેરોજગારી, શૈક્ષણિક અભાવ, આરોગ્યની સમસ્યાઓ અને અન્ય અસમાનતાઓના નિવારણ માટે કામ કરવું.
- લોકોને તેમના હકો અને સ્ત્રોતો વિશે જાગૃત કરીને અને સમાજમાં સંવેદનશીલતા વધારીને લોકોને તેમની સમસ્યાઓ સામે લડવાની ક્ષમતા પ્રદાન કરવી.
- આર્થિક, શૈક્ષણિક, અને સામાજિક ક્ષેત્રોમાં લોકોને વિકાસની તક પ્રદાન કરીને તેમને સ્વાવલંબન માટે સક્ષમ બનાવવા.
- નૈતિક અને માનવ મૂલ્યોના પ્રસાર દ્વારા સામાજિક સુવ્યવસ્થાને બરકરાર રાખવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

3.1 પ્રસ્તાવના

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય તે એક પ્રક્રિયા છે જેના માધ્યમથી સામાજિક પરિવર્તન અથવા સુધાર અમલમાં આવે છે. આ કાર્યોના મુખ્ય ધ્યેયો સામાજિક સમસ્યાઓને દૂર કરવો, સામાજિક સમતાને બનાવવી, અસહમતિને દૂર કરવી અને જાતિવાદ, દંડાવસ્થા, બળાત્કાર વગેરે જેવી અન્ય સામાજિક અન્યાયની સ્થિતિ રોકવી તેવી વિવિધ સમસ્યાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત રહે છે.

આ કાર્યની અર્થશાસ્ત્રીય અને સિદ્ધાંતિક પસંદગીઓ મુખ્યત્વે અમૂલ્ય હોય છે. તેમની બાહ્ય સંસ્કૃતિ, સમાજની રીતે અને સંસ્થાઓ પર પ્રભાવ અંગીકાર કરે છે. આ કાર્યો સામાજિક સુધારના મુદ્દે સમજાવે છે કે, સમાજમાં વધુ સામાજિક સમતા અને નૈતિકતા લાવી શકે તેવું માનવીય દૃષ્ટિકોણ ધરાવે છે.

આ કાર્યના વિવિધ સિદ્ધાંતો વિવિધ સામાજિક બાબતો અમલમાં આવે છે, સામાજિક ભાગીદારી વધારવી, અન્યાય વિરુદ્ધ લડત વગેરે. સાથે સાથે, અનેક સામાજિક કાર્યો તે જેવી પ્રક્રિયાઓ પણ પરિપૂર્ણતાથી અમલમાં આવી રહી છે જે નિષ્પક્ષ અને સામાજિક સમતાને વધારવામાં સહાયક બનાવે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો ખ્યાલ :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ એવું કાર્ય છે જેના માધ્યમથી સમાજને સુધારવામાં મદદ મળે છે. આ પ્રક્રિયા સમાજની વિવિધ સમસ્યાઓ, અન્યાયો, અસહમતિઓ અને વિભાજનને દૂર કરવાનું ધ્યેય ધરાવે છે અને સમાજને સક્ષમ બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યને વિવિધ દૃષ્ટિકોણોથી જોવો મુશ્કેલ છે, કારણકે તે સામાજિક અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓ, સાંસ્કૃતિક માન્યતા, ધર્મને જુદા ધરાવે છે. સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યને વિવિધ રીતે સમજવા મુશ્કેલ છે, પણ તે મુખ્ય તત્વો હોવા જોઈએ.

સામાજિક કાર્ય એ એ જ્ઞાન અને વ્યવહારની શાખા છે જે માનવીઓની બાંધણી અને સેવા માટે વિકસિત કરવામાં આવી છે. એવું કામ જે સામાજિક સત્યતા, સુશાસન અને ન્યાયને વધારવામાં મદદ કરે છે, તેને સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય કહેવાય છે. આમ તો, આ ક્ષેત્ર માત્ર વ્યક્તિગત સ્તરે સહાય અથવા સેવા આપવી નહીં પરંતુ સમગ્ર સમાજમાં સંબંધિત અને સકારાત્મક પરિવર્તનો લાવવાનો પ્રયત્ન છે.

3.2 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો ખ્યાલ

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ એવું કાર્ય છે જે લોકો અથવા સમુદાયના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે, સામાજિક, આર્થિક, અને સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ પરિવર્તન લાવવાની કોશિશ કરે છે. આ પ્રકારના કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સમાજના તમામ વર્ગો માટે સુદ્રઢ, ન્યાય અને સમાનતા લાવવાનો છે.

3.3 સામાજિક કાર્યનો અર્થ

સામાજિક કાર્યનો અર્થ છે વ્યક્તિઓ અને સમુદાયોની આવશ્યકતાઓને પૂરી કરીને, તેમની જીવન ગુણવત્તા સુધારવાનો પ્રયત્ન, ન્યાય અને સમાનતા પ્રાપ્ત કરવાનો અને સામાજિક સંસ્થાઓને મજબૂત બનાવવાનો પ્રયાસ.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના હેતુઓ :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના અનેક હેતુઓ હોય છે, જે સામાજિક અને આરોગ્યની મુશ્કેલીઓના ઉકેલ માટે સક્રિયતા દાખવે છે. અહીં કેટલાક મુખ્ય હેતુઓને દર્શાવવામાં આવ્યા છે:

- સામાજિક ન્યાય: આ કાર્યનો એક મુખ્ય હેતુ છે સામાજિક સગવડતામાં સમાનતા લાવવી. આનો અર્થ એ છે કે દરેક વ્યક્તિને સમાન અવસરો, સર્વિસિસ અને સામાજિક સુવિધાઓ મળી રહે તે માટે પ્રયત્ન કરવું.
- અર્થિક અને સામાજિક સુધારા: આ કાર્ય ગરીબી, શૈક્ષણિક અવસરો, અને આરોગ્ય સેવાઓમાં સુધારો લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. અર્થાત, સમાજમાં આર્થિક અને સામાજિક નફાની શક્યતાઓ વધારવા માટે કામ કરે છે.
- માનવ અધિકારો અને અહિંસા: માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ અને અહિંસા વિરુદ્ધ લડવું એ પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો એક મહત્વપૂર્ણ હેતુ છે.
- સાંસ્કૃતિક અને શૈક્ષણિક વિકાસ: સામાજિક કાર્ય તેના વિચારો અને અભિગમોને લોકોને પહોંચાડવા, સાંસ્કૃતિક જાગૃતિ વધારવા અને શૈક્ષણિક સ્તરે સુધારો લાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના પ્રકાર :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય ઘણા પ્રકારના હોઈ શકે છે, જે વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે યોગ્ય છે. કેટલાક મુખ્ય પ્રકારો નીચે આપેલા છે:

- કાનૂની સુધારા: કાનૂની રીતે સમાજમાં જરૂરી સુધારા લાવવા માટે, વિધિ સંબંધિત કાર્ય કરવું. ઉદાહરણ તરીકે, જાતિ સમાનતા, માનવ અધિકાર પાળવા માટે કાયદાની રચના.
- સામાજિક ઝંઝાવાત: મોટા પાયે સામાજિક પીડા અથવા અનાવશ્યકતા માટે નિરાકરણ આપવાનું. ઉદાહરણ તરીકે, ગરીબી નિવારણ માટેની યોજનાઓ.
- શૈક્ષણિક અને તાલીમ કાર્યક્રમો: શૈક્ષણિક સુધારાઓ અને તાલીમ પ્રદાન કરવાનું. આનો ઉદ્દેશ સમાજમાં જાગૃતિ અને કુશળતા વધારવાનો છે.
- સ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્ય સેવાનો વિસ્તાર: આરોગ્ય ક્ષેત્રમાં સુધારા લાવવાના પ્રયાસો, જેમ કે સ્વાસ્થ્ય સેવાઓની સુવિધાઓમાં વધારો.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યની મહત્વપૂર્ણતાઓ :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યની મહત્વપૂર્ણતાઓ સમજવું એ તે કાર્યની અસરકારકતા માટે આવશ્યક છે. આ કાર્યનો અર્થ એ છે કે દરેક વ્યક્તિને સિદ્ધિ અને સુખી જીવન માટે જરૂરી પાયો મળી રહે.

- સમાજની યથાર્થતા: સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય સમાજમાં અસમાનતા અને ન્યાયની ખોટને દૂર કરવાનું પ્રયત્ન કરે છે, જેનાથી સમાજમાં યથાર્થતા આવે છે.
- સ્વતંત્રતા અને સુખાકારી: લોકોની જીવન સુલભતા અને આરોગ્ય સુધારવા માટે, જે તેમને વધુ સુખી અને સ્વતંત્ર બનાવે છે.
- સંસ્કૃતિ અને જાગૃતિ: સમાજની સામાજિક જાગૃતિ અને સંસ્કૃતિમાં સુધારા લાવવાનું. આના દ્વારા, લોકો વધારે સમાજિક જાગૃતિ માટે ઉત્તેજિત થાય છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યની પડકારો :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય કરવું સરળ નથી અને તેમાં ઘણી વખત વિવિધ પડકારો અને સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે:

- સામાજિક વિરોધ: કેટલીકવાર, સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું સહેલું નથી. વિપરીત દૃષ્ટિકોણ અને વિરોધ લોકોની માન્યતાઓ સાથે ટકરાય શકે છે.
- આર્થિક મર્યાદાઓ: કાયમ જ સામેલ કરાવવાની જરૂરિયાત હોય છે, તે સમયે આર્થિક મર્યાદાઓ એક મોટો અવરોધ બની શકે છે.
- વિશિષ્ટ મુદ્દા: દરેક સમાજની પોતાની ખાસ સમસ્યાઓ અને પડકારો હોય છે, જે વિશિષ્ટ પગલાં માંગે છે.

❖ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં સંલગ્ન સંસ્થાઓ :

આ પ્રકારના કાર્યમાં સંલગ્ન સંસ્થાઓ ઘણી છે, જેમ કે:

- બિન સરકારી સંસ્થાઓ (NGOs): સમાજમાં પરિવર્તન લાવવા માટે કામ કરતી સંસ્થાઓ.
- સ્વાસ્થ્ય સંસ્થાઓ: આરોગ્ય સુધારવા માટે સંલગ્ન સંસ્થાઓ.
- શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ: શિક્ષણ અને તાલીમમાં સુધારાઓ લાવતી સંસ્થાઓ.
- સરકારી એજન્સીઓ: નીતિ અને નિયમોને અમલમાં લાવવા માટે કામ કરતી સરકારી એજન્સીઓ.

❖ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના લક્ષ્યો :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ માનવ સમાજના વિવિધ પાસાઓમાં સુધારા લાવવાના પ્રયત્નોનું એક વિસ્તૃત અને વ્યાપક ક્ષેત્ર છે. આ કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે સમાજમાં ઉચ્ચ ગુણવત્તા અને સુખદ જીવનના લક્ષ્યોને સિદ્ધ કરવા માટે, વ્યાપક સુધારાઓ કરવામાં આવે. આ કાર્ય વ્યક્તિગત સ્તરે સહાય કે સેવા આપવી નહીં પરંતુ સમગ્ર સમાજમાં પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો પ્રથમ અને મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે સામાજિક ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપવું. સમાજમાં અલગ-અલગ સ્તરે અસમાનતા અને ભેદભાવનું વિસર્જન કરવું, એ કાર્યનું મુખ્ય હેતુ છે. લક્ષ્ય એ છે કે દરેક વ્યક્તિને સમાન અવસર, અધિકાર અને સુવિધાઓ મળવી જોઈએ, જેનાથી સામાજિક ન્યાય સદાય જળવાઈ રહે. તેમાં જાતિ, અને આર્થિક સ્થિતિના આધારે કોઈપણ પ્રકારની ભેદભાવને દૂર કરીને, બધાં લોકોને સમાન માનવ અધિકાર અને અવસર ઉપલબ્ધ કરાવવાના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે.

આવા બદલાવની સાથે સાથે, ગરીબી નિવારણ અને આર્થિક વિકાસ પણ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. ગરીબી એ એક મુખ્ય સામાજિક સમસ્યા છે જે જીવનના વિવિધ પાસાઓને અસર કરે છે. આ કાર્યનો હેતુ એ છે કે ગરીબીનો મુકાબલો કરવામાં આવે અને લોકો માટે આર્થિક સુવિધાઓ અને તકનીકી સિદ્ધિઓ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે. આમાં મફત શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને આરોગ્ય સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે, જે લોકોને વધુ સારા જીવનશૈલી અને સકસેસફુલ કારકિર્દી માટે માર્ગદર્શિકા આપે છે.

શૈક્ષણિક સુવિધાઓમાં સુધારો પણ એક અગત્યનું લક્ષ્ય છે. ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ દરેક વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ કરાવવું, ખાસ કરીને નમ્ર અને ગરીબ પરિવારોના બાળકો માટે, એ કાર્યનો મહત્વપૂર્ણ ઉદ્દેશ છે. શિક્ષણમાં સુધારાઓથી લોકોમાં કોશલ્ય વધારવું, નવી તકનીકોનો ઉપયોગ સુલભ બનાવવો, અને જીવનના ગુણવત્તા સુધારવી શક્ય થાય છે. શૈક્ષણિક વિકાસ દ્વારા લોકો વધુ સારા વ્યાવસાયિક અવસરો મેળવી શકે છે, જેના દ્વારા સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવી શકાય છે.

સ્વાસ્થ્ય સેવાનો વિકાસ પણ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. યોગ્ય સ્વાસ્થ્ય સેવા વિના, વ્યક્તિની જીવન ગુણવત્તા પર સારા અસર પડે છે. આ માટે, પાયાની આરોગ્ય સેવાઓ, મફત તબીબી ચકાસણી, રસીકરણ, અને આરોગ્ય સંબંધિત શિક્ષણ જેવી યોજનાઓ રજૂ કરવામાં આવે છે. સ્વાસ્થ્ય સેવામાં સુધારો લાવવાથી, લોકો આરોગ્યપ્રદ જીવન જીવી શકે છે અને જીવનની ગુણવત્તા વધુ સારી બની શકે છે.

માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ એ પણ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. દરેક વ્યક્તિને માનવ અધિકારનું મર્યાદિત અને સલામત અવલંબન મળવું જોઈએ, અને માનવ અધિકારનો ઉલ્લંઘન અટકાવવાનો પ્રયાસ થવો જોઈએ. આ માટે, ન્યાયપ્રણાળી, માનવ અધિકાર સંગઠનો, અને સામાજિક કાર્યકરો વચ્ચે સહયોગ અને મજબૂત પ્રયાસો કરવામાં આવે છે, જેથી સમાજમાં માનવ અધિકાર પ્રસ્થાપિત કરી શકાય.

સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક મર્યાદાઓને દૂર કરવું પણ મહત્વપૂર્ણ છે. ભિન્ન સાંસ્કૃતિઓ અને સમુદાયોના લોકો વચ્ચેના ગેરસમજ અને પૂર્વગ્રહોને દૂર કરવા માટે કાર્ય કરવામાં આવે છે. સાંસ્કૃતિક વિનિમય કાર્યક્રમો અને સામાજિક સહયોગ અભિયાન દ્વારા, લોકો વચ્ચે શાંતિ અને મૈત્રી વધારવી શક્ય બને છે. આ રીતે, સામાજિક મર્યાદાઓ દૂર થાય છે અને સંસ્કૃતિની સુસંગતતા વધે છે.

શાંતિ અને સદ્ભાવના પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનું મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. આ કાર્યનો ઉદ્દેશ એ છે કે સમાજમાં શાંતિ, સમાધાન, અને સહયોગ સુપ્રસિદ્ધ થાય. લઘુત્તમ સામાજિક અસંગઠનો અને દુશ્મનિયાતોને દૂર કરીને, શાંતિ અને સદ્ભાવના માટેના પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. આ માટે, સામાજિક સંલગ્નતા અને સંવાદની પ્રવૃત્તિઓની યોજનાઓ અમલમાં આવે છે.

જાગૃતિ અને શિસ્ત લાવવા પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં આવશ્યક છે. લોકોમાં જાગૃતિ વધારવા અને યોગ્ય વર્તન પ્રોત્સાહિત કરવા માટે, શિક્ષણ અને તાલીમ કાર્યક્રમો, જાગૃતિ અભિયાન, અને સામાજિક મૂલ્યોને પ્રોત્સાહન આપવાની જરૂર છે. આથી, લોકો વધુ જવાબદાર અને શિસ્તબદ્ધ બની શકે છે, જે સમાજમાં સુઘડતા અને સંગઠિતતાને વધારવામાં મદદ કરે છે.

અંતે, વૈશ્વિક સ્તરે સંબંધો અને સહયોગ મજબૂત બનાવવો એ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. વૈશ્વિક સ્તરે, વિવિધ દેશો અને સંસ્થાઓ વચ્ચેની સહયોગી સંબંધોને મજબૂત બનાવવું જરૂરી છે. આ માટે, આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને વૈશ્વિક નેટવર્કિંગના માધ્યમથી, વૈશ્વિક સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે અને વૈશ્વિક સુખ અને વિકાસને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે કામ કરવામાં આવે છે.

આ બધા લક્ષ્યોને સમજે તેવા રીતે, સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ એવું કામ છે જે સમગ્ર સમાજના તમામ પાસાંઓમાં સુધારાઓ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક, અને આરોગ્ય સંબંધિત વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સુધારો કરીને, આ કાર્ય સમાજના દરેક સભ્ય માટે વધુ સુખદ અને સમૃદ્ધ જીવન બનાવવાના પ્રયાસો માટે પ્રયત્ન કરે છે.

❖ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના મુખ્ય લક્ષ્યો વિવિધ હોય શકે છે:

- અન્યાય અને વિભાજનને દૂર કરવું: સમાજમાં વિભાજન અને અન્યાય જેવી સમસ્યાઓને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરવો.
- સામાજિક સમતા અને નૈતિકતા: સમાજમાં સમતાની સ્થાપના કરવી અને નૈતિક મૂલ્યોને ઉચ્ચારવા.
- અસહમતિઓને સુધારવી: વિવિધ સામાજિક ગ્રુપોની અસહમતિઓને સમાધાનાત્મક પ્રક્રિયાઓથી સુધારવી.
- સામાજિક સંબંધોને વધારવા: વિવિધ સામાજિક સમુદાયો વચ્ચે સામાજિક સંબંધોને મજબૂત બનાવવા.
- શિક્ષણ અને સંશોધન: શિક્ષણ અને સંશોધન માધ્યમથી સમાજમાં પ્રગતિ લાવવી.

❖ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના ઉદાહરણ :

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો વ્યાપક સંગ્રહ માનવ સમાજની વિવિધ સમસ્યાઓને સુધારવા માટેના વ્યાપક પ્રયાસોને સમાવિષ્ટ કરે છે. આ કાર્યના અમુક સફળ ઉદાહરણો સામે આવીને, તે દર્શાવે છે કે કેવા પ્રકારના કાર્યક્રમો અને અભિયાનોએ સફળતાપૂર્વક સામાજિક અને આર્થિક સુધારાઓ લાવ્યા છે. આ ઉદાહરણો દરરોજની સમસ્યાઓના ઉકેલ લાવવાની ક્ષમતા દર્શાવે છે અને અન્ય સમુદાયોને પણ પ્રેરણા આપે છે.

પ્રથમ ઉદાહરણ તરીકે, દક્ષિણ આફ્રિકાની "લિટરેસી ફાઉન્ડેશન" ની પ્રવૃત્તિઓને નોંધવી મહત્વપૂર્ણ છે. આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં શિક્ષણના સ્તરને વધારવો અને શૈક્ષણિક અવસરોને ઉંચા દરજ્જે લાવવો. આ સંસ્થાએ અક્ષરજ્ઞાન, ગણિત, અને અન્ય અગત્યની કૌશલ્યોમાં વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપવા માટે અનેક કાર્યક્રમો શરૂ કર્યા છે. શિક્ષણની ગુણવત્તામાં સુધારો લાવવાના આ પ્રયાસો દક્ષિણ આફ્રિકા જેવા વિકસિત દેશોમાં પણ લોકો માટે વધુ સારા જીવન અને વિકાસના અવસર સર્જી રહ્યા છે.

બીજું ઉદાહરણ છે, ભારતની "મહિલા એન્ડ ચિલ્ડ્રન ડેવલપમેન્ટ સોસાયટી" દ્વારા અમલમાં આવેલા કાર્યક્રમો. આ સંસ્થાએ ખાસ કરીને મહિલાઓ અને બાળકો માટે આરોગ્ય, શિક્ષણ, અને આર્થિક સક્ષમતા માટેના પ્રોગ્રામો વિકસાવ્યા છે. તેમને ગરીબી, અસમાનતા, અને આરોગ્ય સંબંધી સમસ્યાઓને ન્યાય આપી, અને સમગ્ર દેશમાં મહિલાઓને સશક્ત બનાવવી. આમાં મહિલાઓ

માટેની સ્વાસ્થ્ય ચકાસણી, બાળકના આરોગ્ય અને શિક્ષણ માટેના વિશિષ્ટ અભિયાનનો સમાવેશ થાય છે, જેને કારણે સમગ્ર સમુદાયમાં સુધારાઓ જોવા મળ્યા છે.

ઉપરાંત, "અનગામા ઈનિશિએટિવ" જેવી બિન સરકારી સંસ્થાઓની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે. આ સંસ્થાએ ખૂબ જ સફળ રીતે ક્યરો સંચાલન, રિસાયક્લિંગ, અને પર્યાવરણીય જાગૃતિ અંગેના અભિયાન શરૂ કર્યા છે. આ અભિયાન દ્વારા, ગામવાડી વિસ્તારોમાં ક્યરો એકત્રિત કરવાની પદ્ધતિઓ સુધારવામાં આવી છે અને પર્યાવરણીય આરોગ્ય માટે મર્યાદા લાવવામાં આવી છે. નાગરિકોએ પોતાને પર્યાવરણની સાચવણીઓમાં જોડાવા માટે પ્રેરિત થવું, આ અભિયાનના સફળતાનું મુખ્ય કારણ છે.

યુનાઇટેડ નેશન્સ' (United Nations) દ્વારા અમલમાં લાવેલ "સસ્ટેનેબલ ડેવલપમેન્ટ ગોલ્સ" (SDGs) એ વૈશ્વિક સ્તરે સામાજિક અને આર્થિક સુધારાઓ લાવવા માટેની એક મહત્વપૂર્ણ પહેલ છે. આ ગોલ્સમાં ગરીબી દૂર કરવી, ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવું, પાણી અને સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓનો વ્યાપક વિસ્તાર કરવો, અને સમાનતા માટે કામ કરવું જેવા લક્ષ્યો સામેલ છે. આ ગોલ્સ વૈશ્વિક સ્તરે વ્યાપક અસર લાવવાની સાથે, દરેક દેશને આ કામગીરીમાં જોડાવાની પ્રેરણા આપે છે.

"ફ્રીડમ હાઉસ" એ માનવ અધિકાર અને લિવિંગ સ્ટાન્ડર્ડ માટે કામ કરતી એક સંસ્થા છે. આ સંસ્થાએ માનવ અધિકારના સંરક્ષણ માટે અને સ્વતંત્રતા માટે વિશ્વસ્તરે અભિયાન ચલાવ્યું છે. તેઓ માનવ અધિકારના વિલંબ અને ભાષાકીય મર્યાદાઓને દૂર કરવા માટે પ્રયાસ કરે છે અને સારા શાસન અને ન્યાયની જાહેરાત કરે છે.

"કર્મયોગી" જેવી સંસ્થાઓ પણ અસામાન્ય ઉદાહરણ આપી શકે છે, જે ગરીબ ગામડાઓમાં રોજગારી સુવિધા પૂરી પાડે છે. આ સંસ્થા દ્વારા, સ્થાનિક લોકોને રોજગારી, સ્વસ્થ જીવન માટે આવશ્યક સેવાઓ અને કૌશલ્ય તાલીમ પૂરી પાડવામાં આવે છે. આ રીતે, સ્થાનિક અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવવામાં અને ગરીબી ઘટાડવામાં મદદ મળી રહી છે.

"ગ્રીનપીસ" એ પર્યાવરણીય સુરક્ષા માટે એક જાણીતી વૈશ્વિક સંસ્થા છે, જે જળવાયુ પરિવર્તન અને પર્યાવરણીય સંસાધનોના સંરક્ષણ માટે વિવિધ અભિયાન ચલાવે છે. તેઓ વૈશ્વિક સ્તરે તટસ્થતાના અભિયાન, પ્રાકૃતિક સંસાધનોના નિષ્ણાંત નિરીક્ષણ, અને જાગૃતિ અભિયાનને સંચાલિત કરે છે, જેને કારણે પર્યાવરણીય પરિસ્થિતિમાં સુધારાઓ લાવવામાં સહાય મળે છે.

"હેલ્પ એજ" એ વૈશ્વિક સ્તરે ગરીબી, ભુખમરો, અને તાત્કાલિક સંકટોના નિવારણ માટે કામ કરે છે. આ સંસ્થા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં, જેમ કે ખોરાક, આરોગ્ય, અને શિક્ષણ માટે સહાય અને વિકાસ માટે કામ કરે છે. તે વિકાસશીલ દેશોમાં રાહત કાર્ય, બાળકોની કલ્યાણસંભાળ અને સકારાત્મક સામાજિક પરિવર્તનો માટે ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા અભિયાન ચલાવે છે.

"લાઈફલાઈન" જેવી સંસ્થાઓ, જે સારાં આરોગ્ય અને શિક્ષણ માટે કામ કરે છે, એ પણ ઉદાહરણરૂપ છે. આ સંસ્થા આરોગ્ય, શિક્ષણ, અને સમાજ સેવા ક્ષેત્રોમાં જરૂરી બદલાવ લાવતી યોજનાઓ ચલાવે છે. આ યોજનાઓથી તેઓ શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાઓ, લાઈફ સ્કેલ્સ, અને

આરોગ્ય સંબંધી સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવે છે, જે સમાજમાં સુધારાઓ લાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભુમિકા ભજવે છે.

અત્યાર સુધી, જે વિવિધ ઉદાહરણો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે તે સામાજિક સુધારાઓ માટે સકારાત્મક અભિગમ અને યોગદાન દર્શાવે છે. દરેક ઉદાહરણ વ્યાપક અને સુલભ રીતે સમાજના વિકાસ માટે કામ કરે છે. તે શ્રેષ્ઠ રીતે સમજાવે છે કે સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય વિવિધ સ્તરે કેવી રીતે અસરકારક રીતે અમલમાં આવી શકે છે અને સંપૂર્ણ સકારાત્મક પરિણામો લાવવા માટે કાર્ય કરે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના ઉદાહરણો વિવિધ રીતે જોઈ શકાય છે:

- શિક્ષણ અને જાગૃતિ પ્રચાર: શિક્ષણ અને જાગૃતિની પ્રચાર માધ્યમથી સમાજમાં જાગૃતિ લાવવી અને અન્યાયો વિરુદ્ધ લડત ઊભી કરવી.
- સ્ત્રી અને બાળક સંરક્ષણ: સ્ત્રીઓ અને બાળકોને અશક્તિવાદ, બલાત્કાર, સંકટોથી સંરક્ષિત રાખવું.
- જાતિવાદ અને ધાર્મિક વિવાદની સમસ્યાઓને સુધારવું: જાતિવાદ અને ધાર્મિક વિવાદને દૂર કરવા માટે સામાજિક જાગૃતિ અને શિક્ષણ પ્રદાન કરવું.
- સામાજિક પ્રગતિ અને સંબંધાત્મક બદલાવ: સામાજિક સંબંધોના માધ્યમથી પ્રગતિ અને પોતાને અમર કરવા.

3.4 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના આધારભૂત સિદ્ધાંતો

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય રચનાત્મક અને શક્તિશાળી સિદ્ધાંતોના પ્રયોગથી પ્રગતિ કરે છે. તેમની અમલમાં આવવાના કેટલાક મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે:

- માનવીય તત્વ : સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય માનવીય તત્વને આધાર બનાવે છે અને દરેક વ્યક્તિને ગણતંત્રવાદ, સમાનતા, અને માનવીય તત્વને સામાજિક સ્થિતિઓમાં મજબૂત બનાવે છે.
- નૈતિક મૂલ્યો: નૈતિક મૂલ્યો અને નૈતિકતા કેવી રીતે કાર્યાત્મક થાય છે આ માર્ગ તપાસી છે અને સામાજિક અન્યાયો અને અન્યાયો પર સુધારાત્મક અમલ થાય છે.
- સામાજિક સમતા: સમાજમાં સમતા અને નૈતિકતાને સાર્વભૌમ બનાવવી.
- પ્રગતિશીલતા: શિક્ષણ, પરિશ્રમ, પરિશ્રમના અધ્યયનનો પ્રચાર અને સામાજિક સામર્થ્ય વધારો કરવો.

આ પ્રકારના સિદ્ધાંતો અને પ્રયાસો દ્વારા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય વિવિધ સામાજિક મુદ્દાઓના મુકાબલે પ્રગતિ કરી શકે છે અને સમાજને અમૂલ્ય લાભ આપી શકે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ અનેક સામાજિક સમસ્યાઓ અને અન્યાયોને સુધારવા માટે પ્રાયસ્ક્રિયાઓ છે. તે સામાજિક પરિસ્થિતિઓને સુધારવાની પ્રક્રિયા છે જેનાથી સમાજને સામાજિક સમતા, નૈતિકતા, અને વિકાસ પ્રાપ્ત છે. આ કાર્યો વિવિધ માધ્યમો દ્વારા અમલમાં આવી રહ્યા છે અને તેમના લક્ષ્યો અને પ્રયાસો આધારભૂત સિદ્ધાંતોના પર આધારિત છે.

3.5 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો પરિભાષા

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ સામાજિક પરિસ્થિતિઓને સુધારવાની પ્રક્રિયા છે જે સમાજને સમગ્ર રીતે વિકાસાત્મક બનાવે છે. આ કાર્યો વિવિધ રીતે વહેંચાયેલા હોવાથી તેને વિભાજનની રીતે સમજવા મુશ્કેલ છે, પરંતુ તેના મુખ્ય ધ્યેયો અને પ્રયાસો આધારભૂત હોય છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના લક્ષ્યો

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો ઉદ્દેશ વૈશ્વિક સ્તરે અસમાનતા સંબંધી અડચણોને દુર કરીને વ્યક્તિગત અને સામુહિક જીવનમાં સુધારો લાવવાનો છે. આ કાર્યના લક્ષ્યો એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે અને સમાજના વિવિધ સ્તરે સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાને દ્રષ્ટિ રાખે છે. અગાઉથી જ્ઞાનને આધારે, વિવિધ પડકારોના નિવારણ માટે, શ્રેષ્ઠ માધ્યમોમાં સામાજિક સુધારાઓ કરવામાં આવે છે, જેથી માનવતાના ઉચ્ચ standardને પ્રાપ્ત કરી શકાય.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના પ્રથમ લક્ષ્યમાં સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા લાવવાનો ઉદ્દેશ રહેલો છે. સમાજમાં તફાવત, જાતિ, ધાર્મિક, અને આર્થિક સ્તરે જે અસમાનતા જોવા મળે છે તે અનેક વખત તટસ્થ અને અસ્વીકાર્ય બની જાય છે. તેથી, સક્રિય પ્રયાસો દ્વારા દરેક વ્યક્તિને સમાન અવસરો, અધિકાર, અને સન્માનની તક ઉપલબ્ધ કરાવવી મહત્વપૂર્ણ છે. સામાજિક ન્યાયને કાર્યક્ષમ રીતે અમલમાં લાવવાથી ભેદભાવ અને અસમાનતા દૂર થાય છે, જેના પરિણામે, સમાજમાં ન્યાયપૂર્ણ અને સમાન માહોલ બનાવવામાં સહાય મળે છે.

ગરીબી નિવારણ અને આર્થિક વિકાસ પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના લક્ષ્યોમાં મુખ્ય છે. ગરીબી એ એવું સંકટ છે જે વ્યક્તિના જીવનના લગભગ દરેક પાસાને અસર કરે છે, અને જે તેમને યોગ્ય જીવનશૈલી અપનાવવા, આરોગ્ય સેવાઓ પ્રાપ્ત કરવા, અને શિક્ષણ મેળવવા માટે અવરોધિત કરે છે. આર્થિક વિકાસ માટેના પ્રયાસો, જેમ કે રોજગાર તાલીમ, આર્થિક સહાય, અને કાર્યકારી કાર્યો, ગરીબી નિવારણ માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. આ રીતે, લોકો માટે મૂલ્યવાન વૈશ્વિક અવસરો પ્રદાન કરી શકાય છે, જે તેઓની જીવનશૈલી અને સમાજના અર્થશાસ્ત્રને સુધારવા માટે પ્રેરણા આપે છે.

શૈક્ષણિક સુવિધાઓમાં સુધારો લાવવો પણ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણને દરેક વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ બનાવવું એ એ કાર્યનું મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ માટે, વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ માટે નવીન પદ્ધતિઓ, ટેકનોલોજી, અને સામગ્રીના ઢાંચાનો સમાવેશ થાય છે. શૈક્ષણિક સુવિધાઓની આ સુધારાઓથી લોકો પોતાને સારી રીતે તાલીમ આપી શકે છે, જે તેમના ભાવિ કારકિર્દી માટે દ્રઢ મજબૂતી આપે છે. શિક્ષણમાં સુધારા લાવવાથી લોકો વધુ સારી રીતે તૈયાર થાય છે અને વધુ સારી રોજગારીની તક મેળવી શકે છે.

સ્વાસ્થ્ય સેવાની ગુણવત્તા વધારવી પણ એક મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. આરોગ્ય સેવાઓ દરેક વ્યક્તિ માટે પહોંચ લાવવી, અને આરોગ્યના મૂલ્યવાન મર્યાદા સુલભ કરવી, એ લોકોના જીવનની ગુણવત્તાને સુધારવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. સ્વાસ્થ્ય સેવામાં સુધારા લાવવાના પ્રયાસો, જેમ કે મફત તબીબી ચકાસણી, આરોગ્ય શિક્ષણ, અને રસીકરણ અભિયાન, સામાજિક તબીબી સ્વાસ્થ્ય સુધારવા માટે મદદરૂપ થાય છે. આ રીતે, લોકો આરોગ્યમય જીવન જીવી શકે છે, અને જાતિ, ઉંમર, અથવા આર્થિક સ્થિતિની પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓથી મુક્ત થઈ શકે છે.

માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ એ પણ મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. માનવ અધિકાર સન્માન અને સુરક્ષા માટે, સમુદાયના દરેક સભ્યને તેના મૂળભૂત અધિકારોને પૂર્ણ કરવાની જરૂર છે. આમાં જાતિ, જાતિ, ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય, અને આર્થિક અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે. માનવ અધિકાર સંરક્ષણના પ્રયાસો, જે સુરક્ષા, ન્યાય, અને સંતુલિત સન્માન માટે કાર્ય કરે છે, સમુદાયમાં માનવ અધિકાર સંરક્ષણને મજબૂત બનાવે છે. આ રીતે, સામાજિક સમાનતાના ઉદ્દેશ્યને પૂર્ણ કરવામાં મદદ મળે છે, અને સમાજની આંતરિક સ્નેહમયતા અને અખંડિતતાને પ્રોત્સાહન મળે છે.

પર્યાવરણ સુરક્ષા પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના લક્ષ્યોમાં છે. આજકાલ, વૈશ્વિક તાપમાનમાં વધારો, કુદરતી સંસાધનોનો અતિશય ઉપયોગ, અને પર્યાવરણીય પ્રદૂષણ જેવા પર્યાવરણ સંબંધિત સમસ્યાઓ વધારી રહી છે. પર્યાવરણને જાળવવા માટે વિવિધ પગલાં લેવામાં આવે છે, જેમ કે કચરા સંચાલન, વૃક્ષારોપણ, અને પર્યાવરણ સંબંધિત જાગૃતિ અભિયાન. આ રીતે, પર્યાવરણને જાળવવા અને તેના સંસાધનોને ટકાવી રાખવા માટે, સમાજમાં પર્યાવરણીય સુરક્ષા લાવવી જરૂરી છે, જે ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે.

સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક મર્યાદાઓને દૂર કરવી પણ આ કાર્યનું મહત્વપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. વિવિધ સાંસ્કૃતિકો અને સામુહિક જૂથો વચ્ચે ભિન્નતા અને પૂર્વગ્રહોને દૂર કરવા માટે, સમજૂતી અને સંલગ્નતા વધારવી જરૂરી છે. સાંસ્કૃતિક વિનિમય, સામાજિક સહયોગ, અને વિવિધતા સ્વીકારવા માટેના અભિયાન આ લક્ષ્યને સફળ બનાવવા માટે મદદરૂપ થાય છે. આ રીતે, લોકો વચ્ચે સહઅસ્તિત્વ વધે છે, અને સામાજિક સંસ્કૃતિની વિવિધતા સામે શ્રદ્ધા અને સમજણ વધારવી શકાય છે.

સમાજમાં શાંતિ અને સદ્ભાવના પણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના લક્ષ્ય તરીકે ગણવામાં આવે છે. વિવિધ સામાજિક અસંગઠનો, વિસંગતિઓ, અને દ્વેષોને દૂર કરીને, સમાજમાં શાંતિ અને સદ્ભાવના લાવવી જરૂરી છે. આ માટે, સંવાદ, સહયોગ, અને સામાજિક અભિયાન તરીકેના પગલાં લેવા જરૂરી છે. આ પગલાંથી, સમાજમાં શાંતિ, સંતુલન, અને સહયોગ વધારી શકાય છે, જે વ્યક્તિગત અને સામુહિક વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે.

જાગૃતિ અને શિસ્ત લાવવી પણ મહત્વપૂર્ણ છે. લોકોમાં સજાગતા અને જવાબદારી વધારવા માટે, શિક્ષણ અને તાલીમ કાર્યક્રમો, તેમજ સામાજિક મૂલ્યોને પ્રોત્સાહિત કરવાના પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે. આ પદ્ધતિઓના માધ્યમથી, લોકો સ્વયંસત્તા અને જવાબદારીને વધારવામાં મદદ કરે છે, જે સમાજમાં સુઘડતા અને વ્યાવહારિક શિસ્ત લાવવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

અંતે, વૈશ્વિક સ્તરે સંબંધો અને સહયોગ મજબૂત બનાવવું એ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. વૈશ્વિક સ્તરે, વિવિધ દેશો અને સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગ અને સંલગ્નતા વધારવું, વૈશ્વિક સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે અને વૈશ્વિક સુખ અને વિકાસને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ માટે, આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ અને વૈશ્વિક નેટવર્કિંગના માધ્યમથી, વૈશ્વિક સ્તરે માનવતાવાદી કામગીરીને સમર્થન આપવું, અને વૈશ્વિક મજબૂત સંબંધો રચવા માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના આ લક્ષ્યો એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે અને સમૂહ સકારાત્મક પરિવર્તનો લાવવાના પ્રયત્નોને પ્રેરણા આપે છે. સામાજિક ન્યાય, ગરીબી નિવારણ, શૈક્ષણિક સુવિધાઓમાં સુધારો, સ્વાસ્થ્ય સેવામાં સુધારાવ, માનવ અધિકારનું સંરક્ષણ, પર્યાવરણીય

સુરક્ષા, સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક મર્યાદાઓને દૂર કરવી, શાંતિ અને સદભાવના, જાગૃતિ અને શિસ્ત, અને વૈશ્વિક સ્તરે સંબંધો અને સહયોગ મજબૂત બનાવવું, દરેકનો સામાજિક વિકાસ અને પ્રગતિ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ લક્ષ્યોનું પૂરણ તેમના અમલમાં લાવવાથી, સમાજમાં વિશિષ્ટ સુધારાઓ શક્ય બને છે, જે લોકોની જીવનશૈલી, માનવ અધિકાર, અને વૈશ્વિક સમૃદ્ધિ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના મુખ્ય લક્ષ્યો માટે વિવિધ હોવા મુશ્કેલ છે. તે કેટલાક મુખ્ય લક્ષ્યો હોઈ શકે છે:

- સમાજિક સમતાની સ્થિતિ બનાવવી: સમાજમાં સમતાને પ્રમુખ સ્થાન આપવું છે અને અસહમતિઓને સુધારવી.
- અન્યાયો અને અસહમતિઓ પર પરિબંધ લાવવો: અન્યાયો અને અસહમતિઓને સુધારવી અને સમાજને સમતા અને નૈતિકતા મળવી.
- સામાજિક સંબંધોને મજબૂત કરવા: વિવિધ સામાજિક સમુદાયોમાં મજબૂત સંબંધો બનાવવા.
- શિક્ષણ અને સામાજિક જાગૃતિ: શિક્ષણ અને જાગૃતિના માધ્યમથી સમાજને પ્રગતિ અને પરિપૂર્ણતા મળે છે.
- પ્રગતિશીલ માર્ગો સુધારવા: વિવિધ સામાજિક પ્રમુખતાઓને કાયમ કરવા.

3.6 સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના અમલમાં આવતા સિદ્ધાંતો

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના અમલમાં અનેક સિદ્ધાંતો અમલમાં આવી રહ્યા છે જેનાથી તે સફળ બને છે:

- માનવીય તત્વ: સમાજમાં માનવીય તત્વને આધાર બનાવો અને પ્રત્યેક વ્યક્તિને સમાન અધિકારો આપવા.
- નૈતિકતા: નૈતિક મૂલ્યો અને નીતિની સાથે કાર્ય કરવું.
- સામાજિક સંબંધો: સમાજમાં મજબૂત સંબંધો બનાવવા.
- શિક્ષણ અને જાગૃતિ: શિક્ષણ અને સામાજિક જાગૃતિના માધ્યમથી સમાજને પ્રગતિ અને સુધારાત્મકતા મળે.

આ પ્રકારના સિદ્ધાંતો અને પ્રયાસો દ્વારા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય સમાજને માનવતા, સમતા, અને વિકાસના માર્ગો પર લઈ જવા માટે મદદગાર બનાવે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના સિદ્ધાંતો સમાજના વિકાસમાં દીક્ષા આપે છે અને અદ્યતન સમસ્યાઓને સમગ્ર રીતે સુધારાવું માટેના તત્ત્વો અને માર્ગદર્શન હોય છે. આ કાર્યના આધારભૂત સિદ્ધાંતોને વિશેષ પરિધિમાં વિસ્તારપૂર્વક સમજવા માટે આગળ આપેલ છે:

સમાજિક ન્યાય અને સમાનતા:

સમાજિક ન્યાય અને સમાનતા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના મુદ્દામાં મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. આ સિદ્ધાંતો અનુસરવાથી સમાજમાં રહેલી સમસ્યાઓ અને અન્યાયોને દૂર કરવામાં મદદ મળે છે. તે વિવિધ જાતિના લોકો અને સમુદાયોને સમાન અધિકારો આપવાના હોય છે અને સમાજમાં વિભાજનને રોકવામાં મદદ કરવામાં આવે છે.

ઉદાહરણરૂપ: સમાજમાં સર્વાંગી વિકાસ માટે કામ કરતા સામાજિક કાર્યકરો અને સમર્પણ સમાજના વિવિધ સ્તરોના લોકોને સાથે મળવાની વિશેષતા રાખે છે. તેમના પ્રયાસો અને સંઘર્ષોમાં સમાજની સમાનતા અને ન્યાયને આપતા હોય છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય એ વિચારધારાનો પરિચય આપે છે જેમના માધ્યમથી સમાજ માટે સાર્વાત્રિક અને સ્થિર સુધાર અને પ્રગતિને લક્ષ્યાંકિત કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા સામાજિક સમસ્યાઓને દૂર કરવાના અને સમાજમાં સ્થિરતા અને સમાનતાને મહત્વાકાંક્ષી બનાવવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ પ્રક્રિયાનો અંગ્રેજી માં શબ્દ "Transformative" જાહેર કરે છે કે તે સમાજને સ્થિર અને દીર્ઘકાલિન પરિણામો મળે તેવી સ્થિતિ ઊભી કરે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય અને તેના સિદ્ધાંતોની સમજ સ્થિર અને પરિપૂર્ણ અભિવૃદ્ધિનો માર્ગ બતાવે છે અને સમાજમાં આપણા વિચારો અને કાર્યોને આધાર બનાવે છે. તેનું મહત્વ અને કાર્યક્રમ સમજવા માટે, આવા સિદ્ધાંતોનો વિસ્તારપૂર્વક અધ્યયન કરે છે.

સમાજિક ન્યાય અને સમાનતા:

સમાજિક ન્યાય અને સમાનતા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો છે. આ સિદ્ધાંત માટે મહત્વપૂર્ણ છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને સમુદાયને સમાન અધિકારો અને સંકલ્પો મળવા જોઈએ. આધાર પર સુધારાત્મક કાર્યક્રમો પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ જેથી સમાજમાં અન્યાયને દૂર કરી શકાય અને સમાન અધિકારોને પ્રોત્સાહિત કરવામાં મદદ થાય.

માનવાધિકાર અને માનવતા

માનવાધિકાર અને માનવતાને આદર્શમાં લેવા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં મહત્વપૂર્ણ અંગો છે. આ સિદ્ધાંત આધાર બનાવે છે કે દરેક વ્યક્તિને તેમના માનવાધિકારો માટે સાર્વાત્રિક પ્રમુખતા અને સમાનતાને મળવી જોઈએ. આ સહીતના સુધારાત્મક કાર્યક્રમો માટે સમાજના વિવિધ વર્ગો અને સમુદાયોને સમર્થન અને રક્ષાની જરૂર છે.

સમર્થન અને આત્મનિર્ધારણ:

સમર્થન અને આત્મનિર્ધારણ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં મુખ્ય અંગો છે. આ સિદ્ધાંત માટે જરૂરી છે કે સમાજના વિવિધ સમુદાયો અને વ્યક્તિઓ તમારા જીવનના નિયંત્રણ મુકવામાં મદદ મળે છે. આધાર પર વિવિધ પ્રક્રિયાઓ, શિક્ષણ અને સમુદાય વિકાસના પ્રવૃત્તિઓ તમારી આત્મશક્તિ અને સ્વતંત્રતા વધારવામાં મદદ કરે છે.

ક્રિટિકલ કોન્શિયુસ્નેસ અને સમાજની સમજ

ક્રિટિકલ કોન્શિયુસ્નેસ અથવા સમાજની સમજ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં મહત્વપૂર્ણ એક અસ્તિત્વ છે. આ સિદ્ધાંત આધાર પર તમારા કાર્યક્રમો અને પ્રયાસો માટે મહત્વપૂર્ણ છે કે તમે સામાજિક અન્યાય, સિસ્ટમિક ઓપરેશનો અને સંરચનાત્મક અસમાનતાઓને અરજી કરવામાં મદદ કરે છે. આ સિદ્ધાંત વડે તમે સામાજિક રીતે પરિવર્તન મૂકવામાં મદદ કરી શકો છો.

સમાજિક વિચાર એ સહાયક અંગ:

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં સમાજિક વિચાર એ સહાયક અંગ છે જે જોડાયેલા સમાજિક મુદ્દાઓ અને વ્યક્તિગત લાભોને સમાવિષ્ટ કરે છે. સામાજિક સમગ્રતા, પરસ્પર સહાય અને સંકલ્પનાઓના પરિપાલન વડે તમે સમાજમાં પરિવર્તન લાવી શકો છો.

સાંસ્કૃતિક સંવેદનશીલતા:

સાંસ્કૃતિક સંવેદનશીલતા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં આવશ્યક અસ્તિત્વ છે. આ પ્રિંસિપલ આધાર પર તમે સમાજના વિવિધ સમાજિક સમસ્યાઓને સમજી શકો છો અને તમારા કાર્યક્રમોને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિઓ, મૂલ્યો અને જ્ઞાન વિશે પ્રશ્ન કરી શકો છો.

નૈતિક પ્રયાસ અને સમાજિક જવાબદારી:

નૈતિક પ્રયાસ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં એક અવિચાર્ય છે જે તમારા કાર્યક્રમો અને પ્રયાસો ને ઈમાનદારી અને નૈતિક માપદંડો સાથે સાચવી રાખે છે. સામાજિક ન્યાય અને માનવાધિકારોને અરજી કરવામાં મદદ કરવી તથા અન્યાયને ચુકવવા માટે તમારી જવાબદારી છે.

અંતરાકરણાત્મકતા અને સમાવેશાત્મકતા:

અંતરાકરણાત્મકતા સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં એક સ્થિરસ્થિતિ છે જે સાથે જોડાયેલા વ્યક્તિગત ઓળખાવવા માટે છે. તે માન્યતા આપે છે કે વ્યક્તિઓ વિવિધ ઓળખાવો પર નિર્ભર કરે છે જેનાથી વ્યક્તિગત અનુભવો પર આધાર બનાવે છે અને વિવિધ નેત્રતાઓને સામગ્રી અને પ્રત્યેકે સમાવિષ્ટ કરવામાં મદદ કરે છે.

સંપૂર્ણતા અને દીર્ઘકાલિક પરિણામો:

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના અંતરને માટેના મહત્વપૂર્ણ આંગો છે કે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિના જીવનમાં દીર્ઘકાલિક અનુભવો અને સામાજિક પરિવર્તનના લક્ષ્યો અને કાર્યોને આધાર બનાવે છે. આ સિદ્ધાંત માટે તમારા કાર્યક્રમો પ્રારંભ કરો, જેથી સમાજની મૂળ સમસ્યાઓને સુધારી શકો અને સામાજિક રીતે પરિવર્તન લાવી શકો.

3.7 સારાંશ

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના સિદ્ધાંતો માટેનો આ વિસ્તારપૂર્વક અધ્યયન આપે છે કે કેવી રીતે સમાજમાં પરિવર્તન અને સુધારાત્મક પ્રગતિ મોકલી શકાય છે. આ સિદ્ધાંતો પર આધાર બનાવીને સમાજમાં ન્યાયની જોગવાઈ, માનવાધિકારની રક્ષા અને સમાનતાને પ્રમુખ આધાર તરીકે સુધારવામાં મદદ કરવામાં આવે છે.

તમે આ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરીને તમારા કાર્યક્રમને વધુ અથવા કાર્યક્ષમ સુધારી શકે તેમ, છો. તમારો પ્રયાસ વિશાળ જીવનમાં પરિણામો બનાવવામાં મદદ કરવાનો આધાર મળે છે.

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના સિદ્ધાંતોનું વિસ્તૃત અભ્યાસ એ દર્શાવે છે કે સમાજમાં અસરકારક પરિવર્તન અને સુધારાત્મક પ્રગતિ લાવવા માટે કઈ રીતે વિચારશીલ અને સંલગ્ન

અભિગમોને અપનાવવામાં આવી શકે છે. આ સિદ્ધાંતો, જે સામાજિક ન્યાય, માનવ અધિકાર, અને સમાનતાને કેન્દ્રસ્થાને રાખે છે, વ્યાવહારિક અને સિદ્ધાંતિક દ્રષ્ટિએ પ્રબલ આધાર પૂરો પાડે છે. આ સિદ્ધાંતોના ઉપયોગ દ્વારા, સંસ્થાઓ અને સમાજ માટે વાસ્તવિક અને સથવારો પરિવર્તન લાવવાનું શક્ય બને છે.

પ્રથમ સિદ્ધાંત એ છે સામાજિક ન્યાયની જોગવાઈ. આ સિદ્ધાંત અનુસાર, સામાજિક ન્યાય તે છે કે દરેક વ્યક્તિને સમાન તકો, સન્માન, અને અવસર મળે. ભેદભાવ, જાતિ, આર્થિક અને જાતિ આધારિત અસમાનતા દૂર કરવા માટે, નીતિ, કાર્યક્રમો, અને અભિયાનને સકારાત્મક રીતે અમલમાં લાવવામાં આવે છે. આ સિદ્ધાંતના આધારે, સંસ્થાઓ વધુ ન્યાયપૂર્ણ અને સમાનતા આધારિત સંસ્કૃતિ વિકસાવી શકે છે.

માનવ અધિકારની રક્ષા પણ આ સિદ્ધાંતોનો એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. માનવ અધિકાર તે અદ્રષ્ટમાન અને મૌલિક અધિકારો છે, જે દરેક વ્યક્તિને જન્મથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ સિદ્ધાંત અનુસાર, માનવ અધિકારનો ઉલ્લંઘન અટકાવવા માટે, અને દરેક વ્યક્તિના મૂળભૂત અધિકારોને સુરક્ષિત કરવાની ખાતરી કરવા માટે, માનવ અધિકારની સંસ્થાઓ અને નીતિઓને મજબૂત બનાવવી આવશ્યક છે. આ માટે, સામાજિક અભિયાન, શિક્ષણ અને તાલીમ કાર્યક્રમો, અને કાયદાકીય સુધારાઓ જરૂરી છે, જે સામાજિક ધમકી અને દુષ્કર્મોને ન્યુનતમ કરી શકે છે.

સમાનતાનો સિદ્ધાંત એ પણ મહત્વપૂર્ણ છે, જે તમામ લોકો માટે સમાન તકો, અધિકાર, અને સન્માનની ગેરંટી આપે છે. આ સિદ્ધાંતનો અમલ કરવાથી, જાતિ, ધર્મ, અને આર્થિક સ્થિતિના આધારે કોઈપણ પ્રકારની અસમાનતા દૂર કરી શકાય છે. સમાનતાને પ્રોત્સાહન આપતા કાર્યક્રમો, નીતિઓ, અને અભિયાન, જેમ કે મફત શિક્ષણ, આરોગ્ય સેવાઓ, અને રોજગારીની તક, સમાજમાં વ્યાપક અસર લાવી શકે છે.

અંતે, આ સિદ્ધાંતોનો વ્યાપક ઉપયોગ કરીને, સંસ્થાઓ તેમના કાર્યક્ષમતા અને અસરકારકતાને મજબૂત બનાવી શકે છે. આથી, સામાજિક વિકાસ, માનવ અધિકાર, અને સમાનતા માટે નવા અને સર્જનાત્મક વિકલ્પો શોધી શકાય છે. આ પ્રક્રિયાઓથી મળેલ પરિણામો, જ્યારે વ્યાપક જીવનમાં લગાવનાર છે, ત્યારે આ સિદ્ધાંતોના અમલને વધુ સકારાત્મક અને લાભદાયક બનાવે છે, જે સમુદાયોમાં સદાય રાહત અને પ્રગતિ લાવે છે.

3.8 ચાવીરૂપ શબ્દો

સુધારાત્મક સામાજિક કાર્ય : સમાજ સુધારવા માટે કરવામાં આવતા સામાજિક કાર્ય.

સમાનતા : તમામ લોકો માટે સમાન તકો.

માનવતા : માનવીની સંવેદનશીલ સમાજસેવા

નૈતિકતા : ઈમાનદારી અને નૈતિક માપદંડો સાથે રહેવું.

સમાજિક સંબંધો : સમાજ સાથે સંકળાયેલ વ્યક્તિના સંબંધો

શિક્ષણ અને જાગૃતિ : શિક્ષણ દ્વારા સુધારો અને જાગૃતતા કેળવવી

લક્ષ્ય, સિદ્ધાંત : લક્ષ્ય એટલે ધ્યેય, સિદ્ધાંત ખ્યાલ, વ્યાખ્યા, વ્યક્તિ દ્વારા રચાયેલ માળખું

સિદ્ધાંત.

સંસ્કૃતિ : રીત, રિવાજ, પરંપરા, બોલી, રહેણી કહેણીની અસ્મિતા

જાગૃતિ : વિવિધ મુદ્દા અંગેની માહિતી અને સમજ

સમાજની યથાર્થતા : સમાજનું તથ્ય.

સ્વતંત્રતા અને સુખાકારી : સ્વતંત્રતા અને સુખાકારી – આઝાદી અને તેના દ્વારા મળતી મનની

સુખાકારી

3.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો

1. સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
  - A. આર્થિક વૃદ્ધિ વધારવી
  - B. સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા પ્રાપ્ત કરવી
  - C. વૈયક્તિકતાનો પ્રચાર કરવો
  - D. સરકારી હસ્તક્ષેપ ઘટાડવો
2. નીચેના પૈકી કયું ક્ષેત્ર સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો મુખ્ય ધ્યેય નથી?
  - A. ગરીબી અને બેરોજગારી જેવી સામાજિક સમસ્યાઓનો નિકાલ કરવો
  - B. સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય વધારવું
  - C. સામાજિક સુમેળ પ્રોત્સાહન અને અસહમતિ દૂર કરવી
  - D. જાતિવાદ અને શોષણ જેવા સામાજિક અન્યાયોને અટકાવવા
3. નીચેના પૈકી કયા ક્ષેત્ર સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો હેતુ નથી?
  - A. ગરીબી અને બેરોજગારી જેવી સામાજિક સમસ્યાઓનો નિકાલ કરવો
  - B. સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય વધારવું
  - C. સામાજિક સુમેળ પ્રોત્સાહન અને અસહમતિ દૂર કરવી
  - D. જાતિવાદ અને શોષણ જેવા સામાજિક અન્યાય અટકાવવી
4. કયા પ્રકારની સુધારામાં કાનૂની રીતે સમાજમાં જરૂરી સુધારા લાવવામાં આવે છે?
  - A. આરોગ્ય સેવાઓ
  - B. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો
  - C. કાનૂની સુધારા
  - D. સામાજિક ઝંઝાવાત
5. કયા પ્રકારના સંસ્થાઓ સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં સંલગ્ન નથી?
  - A. બિન સરકારી સંસ્થાઓ (NGOs)
  - B. આરોગ્ય સંસ્થાઓ
  - C. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ
  - D. વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓ
6. સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યમાં કયો મહત્વપૂર્ણ હેતુ છે?
  - A. સામાજિક વિમુખ્તતાને વધારવી
  - B. નફો વધારવો
  - C. માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ અને અહિંસા વિરુદ્ધ લડવું

- D. વ્યક્તિગત સંપત્તિ વધારવી
7. સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
- A. વૈજ્ઞાનિક શોધો માટે સહાય
B. સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા લાવવી
C. વ્યાપારિક વિકાસ
D. ટેકનોલોજીકલ સુધારો
8. ગરીબી નિવારણ અને આર્થિક વિકાસ માટેના પ્રયાસો શું છે?
- A. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન
B. રોજગાર તાલીમ અને આર્થિક સહાય
C. સાંસ્કૃતિક વિનિમય
D. રમતગમત કાર્યક્રમો
9. પર્યાવરણીય સુરક્ષા માટેના પગલાં શું છે?
- A. કાયદા લાગુ કરવાં
B. વૃક્ષારોપણ અને કચરાનું વ્યવસ્થાપન
C. સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો
D. અર્થશાસ્ત્રીય સુધારા
10. સુધારાત્મક સામાજિક કાર્યના પ્રથમ સિદ્ધાંતમાં શું સમાવિષ્ટ છે?
- A. વૈજ્ઞાનિક સંશોધન
B. માનવ અધિકારનું સંરક્ષણ
C. સામાજિક ન્યાયની જોગવાઈ
D. ટેકનોલોજીકલ સુધારો

3.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. ઉત્તર: B. સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા પ્રાપ્ત કરવી
2. ઉત્તર: B. સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય વધારવું
3. ઉત્તર: B. સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય વધારવું
4. ઉત્તર: C. કાનૂની સુધારા
5. ઉત્તર: D. વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાઓ
6. ઉત્તર: C. માનવ અધિકારોનું સંરક્ષણ અને અહિંસા વિરુદ્ધ લડવું
7. ઉત્તર: B. સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા લાવવી
8. ઉત્તર: B. રોજગાર તાલીમ અને આર્થિક સહાય
9. ઉત્તર: B. વૃક્ષારોપણ અને કચરો સંચાલન
10. ઉત્તર: C. સામાજિક ન્યાયની જોગવાઈ

3.11 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. વિગતવાર સિદ્ધાંતો લખો.
2. સામાજિક પરિવર્તન માટે કામ કરતી કેટલીક એજન્સીઓની મુલાકાત લો.

3.12 સંદર્ભો:

---

1. "સામાજિક સુધારણા અને સામાજિક કાર્ય" - (પુસ્તક)
  - લેખક: ડો. એ. એચ. પટેલ
2. "સુધારણાના સિદ્ધાંતો" - (લેખ)
  - લેખક: કુંવર શ્રીરામ
3. "સમાજ સેવા અને સુધારણા" - (સંશોધન પત્ર)
  - લેખક: શ્રી કમલેશ જોશી
4. "ગુજરાતમાં સામાજિક કાર્યના ક્ષેત્રમાં સુધારણા" - (અધ્યયન)
  - લેખક: ડો. જગદીશ સિંહ

અન્ય સંસાધનો:

- ગુજરાતી વેબસાઈટ્સ:

4.0 ઉદ્દેશો

4.1 પ્રસ્તાવના

4.2 સુધારણાના સિદ્ધાંત

4.3 સુધારણાના પ્રકાર

4.4 સમાજસુધારા મા સમાજ કાર્યકર ની ભૂમિકા

4.5 સારાંશ

4.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

4.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

4.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

4.9 સ્વાધ્યાય લેખન

4.10 સંદર્ભ ગ્રંથો

4.0 ઉદ્દેશો

- સમાજમાં સમાનતા, ન્યાય અને માનવ અધિકારો માટે કાર્ય કરવા સંબધી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થશે.
- આરોગ્ય, શિક્ષણ, આર્થિક વિકાસ, પર્યાવરણ સંરક્ષણ, અને સામાજિક ન્યાયના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સુધારણા સંબધી સમજણ પ્રાપ્ત થશે.
- લોકોમાં જાગૃતિ લાવવી, સમાનતા માટે લડવું, અને લોકોને સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું.
- સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ સાથે સહયોગ કરીને બહેતર સેવાઓ પૂરી પાડવી.
- લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ અને નેતૃત્વ લાવી, તેમને સશક્ત બનાવવા.

4.1 પ્રસ્તાવના

સામાજિક સુધારણા એ એપ્રિયોજનાના ખ્યાલને મજબૂત બનાવે છે કે સમાજના નાગરિકોના જીવનમાં સર્વાંગી વિકાસ અને સુધારણા લાવવા માટે દરકારપાત્ર પ્રયત્નો જરૂરી છે. આ અભિગમના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યોમાં ગરીબી દૂર કરવા, આરોગ્ય સેવા માટે સર્વસામાન્ય પ્રવેશ, શિક્ષણના સ્તર ઉંચા લાવવા, સામાજિક ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવો, અને પુરુષ અને સ્ત્રીઓ વચ્ચેની સમાનતા સ્થાપિત કરવી સામેલ છે. સામાજિક સુધારણા નાગરિકો માટે યોગ્ય જીવનમૂલ્યોને વધારવા માટે વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સુધારણા કરવાની આવશ્યકતા ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

- સામાજિક સુધારણાની પરિભાષા

સામાજિક સુધારણા એ વ્યાપક ખ્યાલ છે, જેમાં સમૂહના તમામ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે, જેમ કે આરોગ્ય, શિક્ષણ, આર્થિક વિકાસ, અને માનવ અધિકારો. તે એ પ્રક્રિયા છે. જેનો હેતુ એ છે કે જે લોકો સામાજિક, આર્થિક અથવા સાંસ્કૃતિક રીતે પછાત છે તેઓને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવી.

સામાજિક સુધારણા એ માત્ર અર્થતાંત્રિક સમસ્યાઓને ઉકેલવા પૂરતું નથી, પરંતુ તેમાં સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સમસ્યાઓને પણ ઉકેલવા માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

- સામાજિક સુધારણાની ઈતિહાસ

સામાજિક સુધારણા પાછળની વિચારધારા માનવ ઈતિહાસમાં બહુ જૂની છે. સમાજોમાં અસમાનતાના પ્રાચીન કિસ્સાઓ પરથી બોધ લઈને લોકો એ ઓળખ્યું છે કે સમાજમાં અસમાનતા અને આઘાતજનક પરિસ્થિતિઓ દૂર કરવી જરૂરી છે. પ્રાચીન ભારતમાં બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મે સામાજિક સમાનતા અને દયા પર ભાર મૂક્યો હતો. મધ્યકાલીન યુરોપમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રચારકોએ ગરીબોને મદદ કરવાનો સંદેશ આપ્યો હતો.

- ભારતના સામાજિક સુધારણાના અગ્રણી

સામાજિક સુધારણા માટે ભારતની ભૂમિકાને ઉલ્લેખનીય માનવામાં આવે છે. અનેક સામાજિક સુધારકો અને યોગદાન કર્તાઓએ પોતાના જીવનને સમાજના શોષિત વર્ગ માટે સમર્પિત કરી દીધા હતા.

1. રાજા રામમોહન રાય: રાજા રામમોહન રાયને “ આધુનિક ભારતના પિતા” તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેઓએ સમાજમાંથી અનેક અનિચ્છનીય પ્રથાઓ, જેમ કે સતીપ્રથા અને બાળવિવાહ, દૂર કરવા માટે મહેનત કરી હતી.
2. જ્યોતિબા ફુલેએ: જ્યોતિબા ફુલેએ અને તેમની પત્ની સાવિત્રીબાઈએ મજૂર વર્ગ અને મહિલા શિક્ષણ માટે અનેક કાર્ય કર્યાં. તેઓએ સ્ત્રીઓના શિક્ષણ અને તેમના અધિકાર માટે ઝડપીયા હતા.
3. આંબેડકર: ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર એ ભારતના સમાનતા લાવવાના મહાન અગ્રણી હતા. તેઓએ અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અધિકારોના સંરક્ષણ માટે કાયદા બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી.

- સામાજિક સુધારણાના ક્ષેત્રો

સામાજિક સુધારણા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં થાય છે, જેમ કે:

1. શિક્ષણ: શિક્ષણ એ સામાજિક સુધારણાની સૌથી મહત્વની ચાવી છે. શિક્ષણથી વ્યક્તિના જીવનમાં પરિવર્તન આવે છે અને તે સશક્ત બને છે.
2. આરોગ્ય: આરોગ્ય ક્ષેત્રમાં સુધારણા દ્વારા નાગરિકોને આરોગ્ય સુવિધાઓનો સર્વસામાન્ય પ્રવેશ પ્રાપ્ત થાય છે. આરોગ્ય ક્ષેત્રમાં સુધારણા દ્વારા મૃત્યુદરમાં ઘટાડો, માતૃત્વ આરોગ્યમાં સુધારણા, અને રોગોનો નાશ શક્ય બને છે.
3. આર્થિક સુધારણા: આર્થિક સુધારણાના દ્વારા ગરીબી દૂર કરવા, રોજગારીના અવસર વધારવા, અને અર્થતંત્રમાં સુધારણા લાવવા માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે.
4. સામાજિક ન્યાય: સામાજિક ન્યાય એ સમાનતાને સુનિશ્ચિત કરવા માટેની એક મહત્વપૂર્ણ બાબત છે. આ દ્વારા તમામ વર્ગોના લોકોના હક્કોનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે અને અન્યાય દૂર કરવામાં આવે છે.

5. સ્ત્રી સશક્તિકરણ: સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં સુધારણા, તેમના શિક્ષણ અને રોજગારીના અવસર વધારવા, અને તેમના અધિકારોની રક્ષા કરવી તે સામાજિક સુધારણાની મહત્વપૂર્ણ બાબત છે.

- વૈશ્વિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સામાજિક સુધારણા

વિશ્વભરના દેશોએ સામાજિક સુધારણા માટે અલગ અલગ આયોજન અને કાર્યક્રમો નિર્ધારિત કર્યા છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘે સામાજિક સુધારણાને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે “સ્થાયી વિકાસ લક્ષ્યો” (Sustainable Development Goals) નિર્ધારિત કર્યા છે. આ લક્ષ્યોમાં ગરીબી, ભૂખમરો, સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણ, ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ, લિંગ સમાનતા, અને સ્વચ્છ પાણી અને સ્વચ્છતા જેવા મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરેલ છે.

- સામાજિક સુધારણાના પડકારો

સામાજિક સુધારણામાં ઘણા પડકારો પણ સામેલ છે. આ પડકારોનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે:

- અર્થસંકટ : અનેક દેશોમાં સામાજિક સુધારણા માટે પૂરતી નાણાંકીય સહાય ઉપલબ્ધ નથી.
- જાગૃતિનો અભાવ : લોકોમાં સામાજિક મુદ્દાઓ અંગે જાગૃતિનો અભાવ હોવાનો કારણે સુધારણા માટે પૂરતી મદદ મળતી નથી.
- સાંસ્કૃતિક અવરોધ : કેટલીક વખત સામાજિક સુધારણા માટે સાંસ્કૃતિક અને પરંપરાગત અવરોધો ઉપસ્થિત રહે છે.
- રાજકીય અસમતા : રાજકીય અસમતા અને સંકટો સામાજિક સુધારણા માટે મુશ્કેલીઓ સર્જે છે.

સામાજિક સુધારણા એ એક સતત પ્રક્રિયા છે, જેનાથી સમાજના દરેક વ્યક્તિને યોગ્ય જીવનમૂલ્યો પ્રાપ્ત થાય છે. તે સામાજિક ન્યાય, શિક્ષણ, આરોગ્ય, અને આર્થિક વિકાસ જેવા ક્ષેત્રોમાં સુધારણા લાવીને નાગરિકો માટે સારી અને સમૃદ્ધ જીવનની મજૂરી પૂરી પાડે છે. વિવિધ ક્ષેત્રોમાં યોગ્ય સુધારણા દ્વારા નાગરિકોના જીવનમાં સંતોષ અને સુખ પ્રદાન કરી શકાય છે.

આ સંદર્ભમાં સામાજિક સુધારણાના પ્રયત્નો માત્ર સરકાર દ્વારા જ નહીં, પરંતુ સમાજના દરેક સ્તરે, દરેક નાગરિકના સહયોગ અને સહભાગિતા દ્વારા શક્ય છે. સાથે મળીને જ આપણે એક સમાનતા અને ન્યાયસંગત સમાજની રચના કરી શકીએ છીએ.

4.2 સુધારણાના સિદ્ધાંત

સુધારણાના સિદ્ધાંતો એ એવી માર્ગદર્શિકા છે જે સમાજમાં સુધારણા લાવવાના પ્રયત્નોને સારો માર્ગ બતાવે છે. આ સિદ્ધાંતો નીતિ, અધ્યાત્મ, અને વ્યવહારિક દૃષ્ટિકોણો પર આધારિત છે, જે સામાજિક, આર્થિક, અને સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સુધારણા માટે માર્ગદર્શન આપે છે. સુધારણાના સિદ્ધાંતોની વિગતવાર ચર્ચા કરીશું અને તેના પ્રયોગોને કેવી રીતે સફળ બનાવવામાં આવે તે વિશે સમજ આપેલ છે.

- સમાજનો અભિગમ

સુધારણાના સિદ્ધાંતોમાં પ્રથમ પાયો એ છે કે સમાજની સંરચના અને સિસ્ટમો પર અભિગમ મૂકવો. સમુદાય અને સમાજના દરેક સદસ્યના હિતમાં સુધારણા માટે, તેઓની જરૂરિયાતો અને

પડકારોને સમજવું જરૂરી છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ, સુધારણા માટે કોઈ પણ યોજના બનાવતી વખતે, નીચે આપેલ પાસાંઓ પર ધ્યાન આપવું જરૂરી છે:

- સામાજિક આકાંક્ષાઓ: સમાજના દરેક વર્ગના લોકોની જરૂરિયાતો અને મક્કમતાઓને સમજવું.
- સમાજની અનુરૂપતા: સુધારણા કાર્યક્રમને સમાજના કુશળતા અને સંસ્કૃતિ સાથે સુસંગત બનાવવું.
- લોકસહભાગિતા: સામાજિક સુધારણામાં લોકોની ભાગીદારીને વધારવી.
- સંતુલિત વિકાસ : સંતુલિત વિકાસ એ સિદ્ધાંત છે જે સમાનતા અને સમૃદ્ધિ તરફ દોરી જાય છે. તે એવી રીતે સુધારણાની યોજના બનાવે છે કે જે સમાજના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિકાસ લાવે, જેમાં શૈક્ષણિક, આરોગ્ય, આર્થિક, અને સામાજિક વિકાસનો સમાવેશ થાય છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:
  - વિશેષ યોગ્યતા: દરેક ક્ષેત્રમાં યોગ્ય વિકાસ કરવાની યોજના બનાવવી.
  - લક્ષ્યને વ્યાખ્યાયિત કરવી: દરેક વિકાસ ક્ષેત્ર માટે ચોક્કસ લક્ષ્યાંક નિર્ધારિત કરવું.
  - સાધ્યતાની ખાતરી: શક્યતા અને જરૂરી શક્યતાઓને ધ્યાનમાં રાખવી.
- વિશ્વસનીયતા અને પ્રમાણિકતા

સુધારણાની દરેક યોજના અને પ્રવૃત્તિમાં વિશ્વસનીયતા અને પ્રમાણિકતા જાળવવી મહત્વપૂર્ણ છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:

- ખૂલાશો: નિર્ણય પ્રક્રિયાઓ અને યોજનાઓમાં પારદર્શિતા સુનિશ્ચિત કરવી.
- જવાબદારી: સુધારણા કાર્યમાં દરેક સંસ્થાની અને વ્યક્તિની જવાબદારી નિર્ધારિત કરવી.
- અનુશાસન: કામગીરીની નિયમિત સમીક્ષા અને પ્રતિસાદ મેળવવો.

● સામાજિક ન્યાય

સામાજિક ન્યાય એ એ સિદ્ધાંત છે જે તમામ લોકો માટે સમાન તકો અને અધિકારો સુનિશ્ચિત કરે છે. આ સિદ્ધાંત અનુસાર:

- સમમાનતા: દરેક વ્યક્તિને સમાન અધિકારો અને તક આપવી.
- અસમાનતા દૂર કરવી: સમાજમાં સામાજિક અસમાનતા અને ભેદભાવ દૂર કરવા માટે પ્રયત્નો કરવું.
- આશ્રિતોની હિતરક્ષાએ: નબળા અને પછાત વર્ગોની સુરક્ષા અને સમૃદ્ધિ માટે કામગીરી કરવી.

● વૈશ્વિક માન્યતા

સુધારણાના સિદ્ધાંતોમાં વૈશ્વિક માન્યતા મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:

- આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ: વૈશ્વિક સ્તરે અન્ય દેશો સાથે સહયોગ અને સંવાદ સુનિશ્ચિત કરવો.
- સમાન અભિગમ: વૈશ્વિક સ્તરે પ્રમાણિત સુધારણા અભિગમ અને લક્ષ્ય અપનાવવું.

- વૈશ્વિક પડકારો: વૈશ્વિક પડકારો, જેમ કે ગ્લોબલ વોર્મિંગ, ગરીબી, અને આરોગ્ય કટોકટી માટે વ્યાપક યોજનાઓ બનાવવી.

● આર્થિક સંસાધનો યોગ્ય ઉપયોગ

આર્થિક સંસાધનનો યોગ્ય ઉપયોગ એ સિદ્ધાંત છે જેની સામે પ્રયોગ અને વ્યવસ્થાપનને મહત્વ આપે છે. આ સિદ્ધાંત અનુસાર:

- સંસાધનોની અસરકારકતા: વિવિધ સંસાધનોનો સંગ્રહ અને ઉપયોગ સુધારણા માટે યોગ્ય રીતે કરવો.
- બજેટિંગ: સંસાધનોનું યોગ્ય બજેટિંગ અને વ્યવસ્થાપન કરવું.
- આર્થિક સહાય : આર્થિક મદદ અને સહાય પ્રદાન કરવા માટે પગલાં જરૂરી છે.

● સ્થાયી વિકાસ

સ્થાયી વિકાસ એ સુધારણાના સિદ્ધાંતોમાં મહત્વપૂર્ણ છે, જેનો હેતુ એ છે કે વિકાસ સમયની સીમા માટે જ ન રહી જાય, પરંતુ લાંબાગાળાની અસરકારકતા સુનિશ્ચિત કરે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:

- પ્રાકૃતિક સંસાધનો: કુદરતી સંસાધનોનું યથાવત સંરક્ષણ અને સંચાલન કરવું.
- સામાજિક સુસંગતતા: સમાજની વિશેષતાઓ અને જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખવું.
- આર્થિક સ્થિરતા: લાંબાગાળાની આર્થિક સ્થિરતા સુનિશ્ચિત કરવી.

● અણબનાવટ અને ઉત્સાહ

સુધારણાની યોજનાઓમાં અણબનાવટ અને ઉત્સાહ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ સિદ્ધાંત અનુસાર:

- લોકોને પ્રેરણા આપવી : સમાજના સભ્યોને સુધારણા માટે ઉત્સાહિત કરવા.
- સકારાત્મક મનોવૃત્તિ : વિકાસ અને સુધારણા માટે સકારાત્મક દૃષ્ટિ વિકસાવવી.
- લાંબાગાળાના ઉદ્દેશ્ય : સંસાધનો અને પ્રયાસો માટે લાંબા ગાળાની યોજનાઓ બનાવવી.

● કાયદાકીય અને નૈતિક ચિંતાઓ

સુધારણાના સિદ્ધાંતોમાં કાયદાકીય અને નૈતિક ચિંતાઓનું મહત્વ પણ છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:

- કાયદાકીય ફાળો: દેશના કાયદા અને નિયમોના પાલન સાથે કામગીરી કરવી.
- નૈતિકતા: નૈતિક દૃષ્ટિકોણને અનુરૂપ કાર્યવાહી કરવી.
- અત્યાર: સુધારણાની પ્રક્રિયામાં જાહેર સહમતિ અને માન્યતા મેળવવી.

● નિરંતર મૂલ્યાંકન અને સુધારણા

સુધારણાની યોજના દરેક સમયે મૂલ્યાંકિત અને સુધારવાની જરૂર છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ:

- પ્રતિસાદ: સભ્યો અને લાભાર્થીઓ પાસેથી નિયમિત પ્રતિસાદ મેળવવો.
- મૂલ્યાંકન: આયોજન અને કામગીરીની અસરકારકતા તપાસવી.
- સુધારણા: પ્રાપ્ત કરેલા ફીડબેક પર આધાર રાખીને સતત સુધારણા લાવવી.
- સુધારણાના સિદ્ધાંતો એ એવી માર્ગદર્શિકા છે જે સમાજમાં સુધારણા લાવવાના પ્રયત્નોને સારો માર્ગ દર્શાવે છે. આ સિદ્ધાંતો નીતિ, અધ્યાત્મ, અને વ્યવહારિક દૃષ્ટિકોણો પર

આધારિત છે, જે સામાજિક, આર્થિક, અને સાંસ્કૃતિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં સુધારણા માટે માર્ગદર્શન આપે છે.

- સુધારણાના સિદ્ધાંતોનો પ્રથમ પાયો એ છે કે સમાજની સંરચના અને સિસ્ટમો પર અભિગમ મૂકવો. આ સિદ્ધાંત સૂચવે છે કે સફળ સુધારણાઓની યોજના બનાવતી વખતે, સમાજની જરૂરિયાતો અને પડકારોને ગહન રીતે સમજવું આવશ્યક છે. સમુદાયની જરૂરિયાતોને ઓળખવી, સ્થાનિક પરંપરાઓ અને પ્રથાઓને માન આપતી રીતે સુધારણાઓને અનુકૂળ બનાવવું, અને સમુદાયના સભ્યોને સક્રિય રીતે જોડાવું, જેથી તેમની ખરીની વધે અને અસરકારકતા વધે, આ પાસાંઓ પર ધ્યાન આપવું જરૂરી છે.
- સંતુલિત વિકાસ એ સુધારણાના સિદ્ધાંત છે કે જે સ્થાનિક ક્ષેત્રોમાં સમાન પ્રગતિ લાવવી જરૂરી છે. આમાં સુનિશ્ચિત કરવું છે કે વિકાસ પ્રયાસો કોઈ એક સમુદાયને અન્યાઓના હિસ્સે લાભ આપતા નથી. વિવિધ ક્ષેત્રોમાં (શિક્ષણ, આરોગ્ય, અર્થશાસ્ત્ર) સંકલિત પ્રયાસો કરવો, સંસાધનોનું વિતરણ એ રીતે કરવું કે જે તફાવતને સરકારી કરે અને ઓછા વિકસિત વિસ્તારોને ટેકો આપે, અને સુધારણાઓ એવી રીતે યોજના બનાવવી કે જે તાત્કાલિક જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે અને ભવિષ્ય માટે પાયાનું વિકાસ સર્જે, આ મુખ્ય પાસાંઓ છે.
- વિશ્વસનીયતા અને પ્રમાણિકતા એ સુધારણાની દરેક યોજના અને પ્રવૃત્તિમાં જાળવવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આયોજન, પ્રક્રિયા, અને પરિણામ વિશે માહિતી જાહેર કરવી, દરેક વ્યક્તિ અને સંસ્થાને તેમના ભૂમિકા માટે જવાબદાર ઠરાવવી, અને નિર્ણય અને અમલમાં નૈતિક સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું, આ તમામ પાસાંઓનું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે.
- સામાજિક ન્યાય એ એ સિદ્ધાંત છે, જે દરેક વ્યક્તિ માટે સમાનતા અને સમાન વ્યવહાર સુનિશ્ચિત કરે છે, ખાસ કરીને સામાજિક રીતે પછાત અને અસ્વીકૃત વર્ગો માટે. દરેક વ્યક્તિને સમાન અધિકારો અને તક આપવામાં આવવી, સમાજમાં સામાજિક અસમાનતા અને ભેદભાવ દૂર કરવા માટે પ્રયત્નો કરવું, અને પછાત અને નબળા વર્ગોના સશક્તિકરણ અને સમાવેશ પર ધ્યાન આપવું, આ સિદ્ધાંતના મુખ્ય પાસાંઓ છે.
- વૈશ્વિક દૃષ્ટિ એ જાગૃત રીતે અન્ય દેશો અને આંતરરાષ્ટ્રીય માપદંડોને મહત્વ આપે છે, અને તેને રાષ્ટ્રીય સુધારણા પ્રયત્નોમાં એકીકૃત કરે છે. અન્ય દેશો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને સંવાદ કરવો, રાષ્ટ્રીય સુધારણાઓને આંતરરાષ્ટ્રીય ધોરણો અને કરાર સાથે સમાન બનાવવું, અને વૈશ્વિક પડકારો માટે વ્યાપક આયોજન કરવું, આ સિદ્ધાંતની મુખ્ય બાબતો છે.
- સાંસાધનોનું અસરકારક ઉપયોગ એ સિદ્ધાંત છે જે નાણાંકીય, માનવીય, અને સામગ્રીના સંસાધનોનું યોગ્ય આયોજન અને સંચાલન કરવા પર આધાર રાખે છે. સંસાધનોના વપરાશ માટે વિગતવાર યોજના બનાવવી, સુધારણાઓના સંભવિત લાભોને તેના ખર્ચ સાથે તુલના કરવી, અને સંસાધનોના વપરાશ પર સતત મોનિટરિંગ અને અસરનું મૂલ્યાંકન કરવું. આ સિદ્ધાંતના મહત્વપૂર્ણ પાસાંઓ છે.
- સ્થાયી વિકાસ એ હાલમાં અસ્તિત્વમાં આવેલા જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવું અને ભવિષ્યની પેઢીઓ માટે જરૂરિયાતોને પૂરી કરવા પર ધ્યાન આપે છે. સુધારણા યોજનાઓમાં પર્યાવરણીય વિચારોને સમાવવાં, સુધારણાઓ સામાજિક સ્થિરતા અને એકતા સુધારવામાં મદદરૂપ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવું, અને લાંબા ગાળાના આર્થિક વૃદ્ધિ અને સ્થિરતા માટે યોજનાઓ બનાવવી, આ મુખ્ય પાસાંઓ છે.

- સુધારણાની યોજનાઓમાં નવોદિત અને ઉત્સાહનો પ્રોત્સાહન પણ મહત્વપૂર્ણ છે. જટિલ સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે નવીનતાની સમર્થન, સુધારણામાં સંલગ્ન થવા માટે લોકો અને સંસ્થાઓને પ્રેરિત કરવું, અને નવા વિચારો અને બદલાવ માટે ખુલ્લા અને લવચીક રહેવું, આ સિદ્ધાંતના મુખ્ય પાસાંઓ છે.
- કાયદાકીય અને નૈતિક ચિંતાઓ પણ સુધારણાના સિદ્ધાંતોમાં મહત્વપૂર્ણ છે. તમામ સુધારણા પ્રવૃત્તિઓની કાયદા અને નિયમો સાથે સુસંગતતા, નિર્ણય-દ્વંદ્વોલ્લક્ષ દરમિયાન નૈતિક સિદ્ધાંતો અને ધોરણોનું અનુસરો, અને કાયદેસર અને નૈતિક વ્યવહાર દ્વારા જાહેર વિશ્વસનીયતા મેળવવી, આ સિદ્ધાંતના મુખ્ય પાસાંઓ છે.
- સુધારણાની યોજના દરેક સમયે મૂલ્યાંકિત અને સુધારવાની જરૂર છે. લાભાર્થીઓ અને હિતધારકો પાસેથી નિયમિત પ્રતિસાદ મેળવો, સુધારણાના લક્ષ્યો અને અસરના મૂલ્યાંકન માટે નિયમિત સમીક્ષા કરવી, અને મૂલ્યાંકનના પરિણામો અને ઉદ્દેશ્યોને આધારે સતત સુધારણા લાવવી, આ સિદ્ધાંતના મુખ્ય પાસાંઓ છે.
- સુધારણાના સિદ્ધાંતો એ એક માળખું પ્રદાન કરે છે, જેનો ઉદ્દેશ છે કે સમાજના દરેક વ્યક્તિ માટે શ્રેષ્ઠ જીવન સ્થિતિની સુનિશ્ચિતતા કરવી. આ સિદ્ધાંતો દ્વારા, અમે સમાનતા, ન્યાય, અને સમૃદ્ધિ તરફ આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરી શકીએ છીએ. વિભિન્ન ક્ષેત્રોમાં શક્યતા, સંપત્તિ, અને દષ્ટિ વચ્ચેનું સંતુલન જાળવીને, સમાજની ઉત્તમતા અને સુખાકારીને વધારો કરી શકાય છે.

સુધારણાના પ્રકારોની વિગતવાર ચર્ચા કરવું એ મહત્વપૂર્ણ છે કારણ કે આ પ્રકારો સમાજમાં વિવિધ પ્રકારની સુધારણા લાવવાના પ્રયત્નોને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. સામાન્ય રીતે, સુધારણા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વિભાજિત કરવામાં આવે છે, જેમ કે સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક, અને રાજકીય. અહીં દરેક પ્રકારની સુધારણાની વિશિષ્ટતાઓ, તેના ઉદ્દેશો, અને તેના લાગુ પડતા ક્ષેત્રોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

● સામાજિક સુધારણા

સામાજિક સુધારણા એ એવા પ્રયાસોને વ્યાખ્યાયિત કરે છે જે સમાજના હિતમાં લાવવામાં આવે છે. આમાં સમાજના વિવિધ સ્તરોમાં પેઢી-આધારિત સમસ્યાઓને ઓળખી અને તેમને ઠીક કરવા માટે બનાવેલ યોજના અને પ્રક્રિયાઓનો સમાવેશ થાય છે. સામાજિક સુધારણાનું મુખ્ય લક્ષ્ય હોય છે કે સમાજમાં સમાનતા, ન્યાય, અને સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવું.

4.3 સુધારણાના પ્રકાર

જાતિ સમાનતા: જાતિ સમાનતાની સુધારણામાં, પેઢીનો સમાન અધિકાર, વ્યવહાર અને તકો માટે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. ઉદાહરણ તરીકે, સ્ત્રીઓના અધિકારો, સમાન ભથ્થું, અને સામાજિક સ્વીકૃતિ માટેની પહેલો.

વૈશ્વિકીકરણ : વૈશ્વિકીકરણની સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવવાનો પ્રયાસ, જેમ કે માનવ અધિકાર, વૈશ્વિક શાંતિ, અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ.

ફૂટકાળ અને ફકીરતા: ગરીબી અને સક્ષમતા દૂર કરવા માટેની પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે સામાજિક સુરક્ષા નીતિઓ, ભુખમરાં સામેની લડાઈ, અને મોલિક અધિકારનું સક્ષમકરણ.

શિક્ષણ અને આરોગ્ય: આ ક્ષેત્રમાં સુધારણા સાથે ગુણવત્તાવાળા શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટેની પ્રયત્નોનો સમાવેશ થાય છે.

લાગુ પડતા ક્ષેત્રો:

- માનવ અધિકાર: જાતિ, નસલ, ધર્મ, અને અન્ય આધાર પર માનવ અધિકાર માટેના સંરક્ષણ.
- શિક્ષણ: તમામ સ્તરે યોગ્ય અને સમાન શિક્ષણ માટેની પ્રયત્નો.
- આરોગ્ય: આરોગ્ય સેવાનો સક્ષમતા, વૈશ્વિક સ્વાસ્થ્ય સુધારણા.

આર્થિક સુધારણા

આર્થિક સુધારણા એ અર્થતંત્રના વિકાસ અને સુધારણા માટે યોજાયેલું કાર્ય છે. આમાં નીતિ, ધોરણ, અને વ્યવસાયિક તકનિકીનો સમાવેશ થાય છે, જેનો ઉદ્દેશ વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા, નીતિગત સુધારણા લાવવી, અને વૈશ્વિક સ્પર્ધા માટે તૈયારી કરવી છે.

❖ પ્રકાર અને ઉદ્દેશો:

અર્થતંત્રનો વિકાસ: અર્થતંત્રના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં, જેમ કે કૃષિ, ઉદ્યોગ, અને સેવાઓમાં સુધારણા લાવવી.

બજારના સુધારણા: બજારના કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે, જેમ કે પ્રતિસ્પર્ધાત્મક નીતિઓ, મોનીટરી નીતિ, અને કર નીતિ.

ફાઇનાન્સિયલ સિસ્ટમ: બેંકિંગ, કેડિટ, અને રોકાણ ક્ષેત્રોમાં સુધારણા લાવવી.

નિષ્ણાંતોની ક્ષમતા: તાલીમ અને તાલીમ ક્ષેત્રોમાં સુધારણા લાવવી, જેથી વ્યક્તિગત અને સામૂહિક કાર્યક્ષમતા વધે.

❖ લાગુ પડતા ક્ષેત્રો:

- બજાર: બજારને મજબૂત અને પ્રતિસ્પર્ધાત્મક બનાવવા માટેની નીતિઓ.
- ફાઇનાન્સ: નાણાંકીય સગવડતા અને મોનીટરી નીતિ સુધારવા.
- ઉદ્યોગ: ઉદ્યોગમાં વિકાસ અને નવી તકનિકીઓના અમલ માટેની પ્રવૃત્તિઓ.

● શૈક્ષણિક સુધારણા

શૈક્ષણિક સુધારણા એ શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં સુધારણા લાવવાના પ્રયાસોને ઓળખાવે છે. આમાં શિક્ષણની ગુણવત્તા, પ્રણાલી, અને પ્રવૃત્તિઓને સુધારવા માટે બનાવેલી યોજનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

● પ્રકાર અને ઉદ્દેશો:

શિક્ષણની ગુણવત્તા : શિક્ષણની ગુણવત્તાને વધારવા માટે, વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ શિક્ષણ સામગ્રી અને તાલીમ સુલભ કરવી.

શિક્ષકની તાલીમ : શિક્ષકોને નવી પદ્ધતિઓ, પ્રણાલીઓ, અને ટેકનોલોજી અંગે તાલીમ આપવી.

જ્ઞાન અને શિક્ષણ : વિદ્યાર્થીઓને વ્યવહારુ જ્ઞાન અને કારકિર્દી માટેની તૈયારી કરવી.

પ્રવૃત્તિ અને ટેકનોલોજી : શિક્ષણમાં ટેકનોલોજીની ઉપયોગિતા વધારવી.

- રાજકીય સુધારણા

રાજકીય સુધારણા એ શાસન, નીતિ, અને ગવર્નન્સમાં સુધારણા લાવવાનો પ્રયાસ છે. આમાં રાજકીય માળખાં, નીતિગત પ્રક્રિયાઓ, અને લોકશાહી માટેના પ્રયાસોનો સમાવેશ થાય છે.

- પ્રકાર અને ઉદ્દેશો:

1. ગવર્નન્સ: શ્રેષ્ઠ ગવર્નન્સ લાવવા માટે, નવા કાયદા, નિયમો, અને નીતિઓનું અમલ કરવો.
2. લોકશાહી સુધારણા: લોકોના મતાધિકાર અને પ્રતિક્રિયા માટેની તકનિકી સુધારણા.
3. પારદર્શિતા અને જવાબદારી: રાજકીય વ્યવહારમાં પારદર્શિતા અને જવાબદારી લાવવી.
4. પ્રશાસન: સંસ્થાકીય અને કાર્યકારી પ્રશાસનમાં સુધારણા લાવવી.

લાગુ પડતા ક્ષેત્રો:

- કાયદાકીય સુધારણા: કાયદાઓ અને નિયમોમાં સુધારણા લાવવી.
- પારદર્શિતા: નીતિ અને કાર્યવાહી માટે પારદર્શિતા વધારવી.
- પ્રશાસન: સર્કારી અને ખાનગી સંસ્થાઓમાં શ્રેષ્ઠતા લાવવી.

- સામાજિક સેવા સુધારણા

સામાજિક સેવા સુધારણા એ સેવાઓ, જેમ કે જીવન ધોરણ, સલામતી, અને સોજા માટેના પ્રયત્નોને સમજાવે છે. આમાં સામાજિક સુવિધાઓ અને સેવાઓને વધારે સુલભ અને ગુણવત્તાવાળી બનાવવાની યોજનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

- પ્રકાર અને ઉદ્દેશો:

1. સામાજિક સુરક્ષા: લોકપ્રિય સલામતી નીતિઓ, માનવ હિતાધિકારો, અને સામાજિક સુવિધાઓ માટેની સુધારણા.
2. સોશિયલ સર્વિસીસ: વિવિધ સેવાઓ, જેમ કે આરોગ્ય, શિક્ષણ, અને ઘરની સુવિધાઓ માટેની પ્રવૃત્તિઓ.
3. આરોગ્ય: આરોગ્ય સેવાઓની ગુણવત્તા વધારવા માટેની યોજનાઓ.
4. જીવન ધોરણ: જીવન ધોરણ અને સુવિધાઓ સુધારવા માટેની યોજનાઓ.

❖ લાગુ પડતા ક્ષેત્રો:

- સામાજિક સુવિધાઓ: જીવન ગુણવત્તાને વધારવા માટેના પ્રયાસો.
- આરોગ્ય: આરોગ્ય સેવાઓ અને સુવિધાઓમાં સુધારણા.
- શિક્ષણ: શૈક્ષણિક સુવિધાઓ અને સહાયતા સુધારવા માટેના પ્રયાસો.

- સચોટ સુધારણા

સચોટ સુધારણા એ એવા પ્રયાસોને સંકેત કરે છે, જે વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોમાં થતી ખામીઓ અને સુધારણાઓને યોગ્ય રીતે આલેખિત કરે છે. આમાં વિશિષ્ટ મામલાઓ પર ધ્યાન આપવું અને વૈવિધ્યને સમજવું આવશ્યક છે.

- પ્રકાર અને ઉદ્દેશો:

1. નવું વિચારવું: નવી વિચારો, નવીન પદ્ધતિઓ, અને ટકાઉ નિયંત્રણોને લાગુ કરવું.
2. વિશિષ્ટ અભિગમ: વિશિષ્ટ સમસ્યાઓ માટે સચોટ અભિગમ અપનાવવો.
3. વિશિષ્ટ કાર્યપદ્ધતિ: ખાસ ક્ષેત્રો માટે વિશિષ્ટ કાર્યપદ્ધતિઓનું અમલ કરવો.
4. લક્ષ પર આધારિત સુધારણા: વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોને ધ્યાનમાં રાખીને સુધારણા લાવવી.

- લાગુ પડતા ક્ષેત્રો:

- વિશિષ્ટ ક્ષેત્રો: સ્પષ્ટ ક્ષેત્રો માટે વિશિષ્ટ સુધારણા.
- ટકાઉ વિકાસ: નવીનતા અને ટકાઉ વિકાસ માટેની યોજનાઓ.
- વૈશ્વિક ટકાવારી: વૈશ્વિક સ્તરે સુધારણા માટેની પ્રવૃત્તિઓ.

- વિશેષ ઉદાહરણો

સુધારણાના વિવિધ પ્રકારોને વધુ સારી રીતે સમજવા માટે, અમુક ઉદાહરણો પર ધ્યાન આપવું અનુકૂળ રહેશે.

1. જાતિ સમાનતા: ભારતનાં સમાજમાં જાતિ સમાનતા માટે વિવિધ ચિંતાઓ અને અભિયાનો જેમ કે 'બેટી બચાઓ, બેટી પઢાઓ' યોજના.
2. આર્થિક વિકાસ: વિકાસશીલ દેશોમાં મફત શિક્ષણ અને રોજગાર માટેની યોજનાઓ.
3. શિક્ષણ સુધારણા: શાળાઓ અને કોલેજોમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અને અભ્યાસક્રમ સુધારણા.
4. રાજકીય સુધારણા: દક્ષિણ એશિયાના દેશોમાં પાંદળ અને પારદર્શિતા વધારવાના પ્રયત્નો.

4.4 સમાજસુધારા મા સમાજ કાર્યકર ની ભૂમિકા

સમાજસુધારા એ સમાજના વિવિધ પરિપ્રેક્ષ્યો અને પડકારોને સંબોધવા માટે લેવામાં આવતા પ્રયત્નોને દર્શાવે છે. આ રીતે, સમાજસુધારા માટેના પ્રયત્નો દરેક પદ પર મહત્વપૂર્ણ છે, જેમાં એક મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા સમાજ કાર્યકર (શોશ્યલ વર્કર) ની છે. સમાજ કાર્યકર એ એ વ્યાવસાયિક છે જે સમાજમાં સુધારણા લાવવાની દિશામાં કાર્ય કરે છે. તેમના કામનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે સમાજના વર્તમાન મંત્રને સમજીને, વિશિષ્ટ સમસ્યાઓને ઓળખીને અને તેમને સકારાત્મક રીતે સોલ્વ કરવું. આ લેખમાં, સમાજસુધારા માટેના પ્રયાસોમાં સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા વિષે વિસ્તૃત માહિતી આપવામાં આવી છે.

- સમાજ કાર્યકર: પરિચય

સમાજ કાર્યકર સેવક એવા વ્યાવસાયિક હોય છે, જેમણે સામાજિક કાર્યો માટે વ્યાવસાયિક તાલીમ મેળવી છે. તેઓ પ્રોફેશનલ સ્કીલ્સ, નોલેજ, અને અનુકૂળ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને, સમાજમાં વિભિન્ન સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે કામ કરે છે. તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે તેમને ક્યારેય ક્યારેક મૂલ્ય અને લોકસેવા માટે પ્રેરણા મળી હોય, જેથી તેઓ મૌલિક સુવિધાઓના નેટવર્કને વધુ મજબૂત બનાવી શકે.

- સમાજસુધારા માટેના પ્રયાસોમાં સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા

- જરૂરિયાતો અને પડકારોનું મૂલ્યાંકન:

સમાજસુધારા માટે કામ કરતી વખતે, સમાજ કાર્યકરની પહેલી ભૂમિકા એ છે કે તેઓ સમાજની જરૂરિયાતોને અને પડકારોને ઓળખે છે. તેઓ સમાજના વિવિધ ઘટકો, જેમ કે ગરીબી, શૈક્ષણિક અસમાનતા, આરોગ્ય સમસ્યાઓ, જાતિ અને નસલ આધારિત ભેદભાવ, વગેરેને સમજતા હોય છે. આ માટે, તેઓ એક્સ્ટેન્સિવ રિસર્ચ, સમુદાય મોનિટરિંગ, અને ડેટા એનાલિસિસનો ઉપયોગ કરે છે. તેઓ લોકોને યોગ્ય રીતે સાંભળે છે અને તેમની ફરિયાદોને સાંભળીને, સામાજિક પરિવર્તન માટેની યોજના તૈયાર કરે છે.

- સામાજિક નીતિઓ અને યોજના વિકાસ:

સમાજ કાર્યકર પોતાના અભ્યાસ અને સંશોધનના આધારે, સામાજિક નીતિઓ અને યોજનાઓ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે. તેઓ સ્થાનિક અને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સાર્થક નીતિઓ માટે સૂચનો આપી શકે છે. તે અસરકારક સંસ્થાઓ અને સેવાઓને વિકસિત કરવામાં મદદ કરે છે, જે સમાજના વિવિધ ઘટકોના હિત માટે કામ કરે છે. તેઓ પોતાની કાર્યશીલતા અને કુશળતાને આધારે, નીતિનીધારિત, શાસકો, અને અન્ય સંસ્થાઓ સાથે સમાધાન કરવા માટે કાર્ય કરે છે.

- સેવાઓ અને પ્રોગ્રામોની અમલવારી:

સમાજસુધારા માટેની યોજનાઓ અને નીતિઓના અમલ માટે, સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ વિવિધ સેવાઓ, પ્રોગ્રામ્સ, અને પ્રોજેક્ટ્સને નિર્ધારિત કરેલ લક્ષ્યો સાથે સબમિટ કરે છે. આ પ્રક્રિયામાં, તેઓ પ્રમાણિકતાથી સેવા પૂરી પાડે છે, અને ખાતરી કરે છે કે તેની અમલવારી સામાજિક દરજ્જો, વ્યૂહરચના, અને માન્યતાઓ સાથે સંકલિત છે.

- સમુદાયનું સશક્તિકરણ:

સમાજ કાર્યકરના કાર્યનું મહત્વપૂર્ણ પાસું એ છે કે તેઓ સમુદાયને સશક્ત બનાવે છે. તેઓ લોકસભ્યોને તેમની સંપૂર્ણ શક્તિઓ અને ક્ષમતાઓને ઓળખવામાં અને તેમને સક્રિય રીતે ભાગ લેવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે. તેઓ લોકોને તેમના મૌલિક અધિકારો માટે જાગરૂક બનાવે છે, નેતાઓ તરીકે વિકાસ કરવા માટે માર્ગદર્શન આપે છે, અને સમુદાયના સ્વભાવિક સ્તરે સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

- સંશોધન અને જનસંપર્ક :

સમાજ કાર્યકર વિવિધ સંશોધન પ્રક્રિયાઓને ચલાવે છે અને યોગ્ય માહિતી અને પુરાવા એકઠા કરે છે. તેઓ સમાજમાં પરિવર્તન લાવવાના પ્રયાસોમાં આ માહિતી અને પુરાવાઓનો ઉપયોગ કરે છે. આ વૈજ્ઞાનિક રીતે અને સત્યતાથી આધારિત જાણકારી, સુધારણા માટેના પહેલોને વધારે અસરકારક બનાવે છે. તેઓ સ્થાનિક સમુદાયમાં સંશોધન અને જનસંપર્ક કાર્ય દ્વારા મહત્વપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડે છે.

➤ માનસિક અને ભાવનાત્મક સપોર્ટ:

સમાજ કાર્યકર માનસિક અને ભાવનાત્મક સપોર્ટ પૂરો પાડવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ લોકોના ભાવનાઓને, તણાવને, અને માનસિક અસ્વસ્થતાને ઓળખે છે અને તે મુજબ સપોર્ટ સિસ્ટમ રજૂ કરે છે. તેઓ વ્યક્તિગત અને જૂથ સહાય, સલાહકાર સેવાઓ, અને માનસિક આરોગ્ય માટેના સમાધાનો પૂરા પાડે છે. આ રીતે, તેઓ લોકોની સુખાકારી અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે મહત્વપૂર્ણ સહાય પૂરી પાડે છે.

➤ પ્રશિક્ષણ અને સુલભતા:

સમાજ કાર્યકર અન્ય લોકોએ અને સંસ્થાઓને તાલીમ અને સુલભતા આપે છે. તેઓ સમુદાયના સભ્યો, અન્ય સેવા પુરૂક, અને વ્યાવસાયિકોને જરૂરી ટુલ્સ, ટેકનીક, અને મૂલ્યવાન જાણકારી પૂરું પાડે છે. આ રીતે, તેઓ સેવાઓના ગુણવત્તા અને સફળતામાં વધારો કરે છે.

➤ લોકપ્રતિનિધિત્વ અને કાર્યક્ષમતાનો વધારો:

સમાજ કાર્યકર, વિવિધ સ્તરો પર લોકપ્રતિનિધિત્વને સારું કરે છે. તેઓ સંસ્થાઓ, નીતિ-નિર્માતા, અને અન્ય હિતધારકો સાથે સંલગ્ન થાય છે અને તેમના વિચારો અને ચિંતાઓ રજૂ કરે છે. તેઓ હિતધારકોના પ્રતિનિધિત્વ માટે કાર્ય કરે છે અને તેમને પોતાની જરૂરિયાતો, સંકટો, અને વિચારોને રજૂ કરવા માટે મદદ કરે છે.

➤ નૈતિકતા અને વ્યાવસાયિકતા:

સમાજસુધારા માટેનો નૈતિક અભિગમ જાળવવો, એટલે કે, સમાજ કાર્યકર નૈતિક મર્યાદા, જવાબદારી, અને વ્યાવસાયિકતા માટે માર્ગદર્શન આપે છે. તેઓ પોતાના કાર્યમાં નિર્ધારિત નૈતિકતા, વ્યાવસાયિક ધોરણો, અને સરળતા જાળવે છે. આ રીતે, તેઓ સેવાઓ અને કાર્યક્ષમતામાં વિશ્વસનીયતા અને મર્યાદા સુનિશ્ચિત કરે છે.

➤ બદલાવ માટેનો સંવાદ:

સમાજ કાર્યકર સામાજિક, આર્થિક, અને રાજકીય બદલાવ માટે સંવાદને પ્રોત્સાહિત કરે છે. તેઓ આ બદલાવ માટે સંલગ્ન અથવા નિર્ધારિત વ્યવહારિક ઉકેલો પ્રદાન કરે છે. તેઓ સમુદાયના સભ્યોને, હિતધારકોને, અને નીતિ-નિર્માતાઓને સૂચનો આપે છે, જે સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવા માટે જરૂરી છે.

સમાજસુધારણામાં આવી ભૂમિકાઓને સફળતાપૂર્વક કાર્યરત કરવું

➤ તાલીમ અને વિકાસ:

સમાજ કાર્યકર માટે તાલીમ અને વિકાસ બહુ જ આવશ્યક છે. તેઓ નિયમિત રીતે પોતાને અપડેટ રાખે છે, નવા અભિગમો અને પદ્ધતિઓ સાથે પરિચિત રહે છે, અને તેમના વ્યવસાયને વધારે અસરકારક બનાવે છે.

➤ સંવાદ અને ભાગીદારી:

સમાજ કાર્યકર માટે સંવાદ અને ભાગીદારી મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ લોકો, સંસ્થાઓ, અને હિતધારકો સાથે સક્રિય રીતે સંલગ્ન રહે છે, અને સુશ્રુષ્ટતા અને સહયોગ માટે પ્રયત્ન કરે છે.

➤ નમ્રતા અને સમાનતા:

સમાજ કાર્યકરનું વર્તન નમ્ર અને સમાન હોવું જોઈએ. તેઓ દરેક વ્યક્તિને સમાન અભિગમ અપનાવે છે, અને તેમના વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ, ધર્મ, અને માન્યતાઓનું માન આપે છે.

➤ મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન:

સમાજ કાર્યકર દ્વારા પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમોનો નિયમિત મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. આ પ્રક્રિયા, સફળતા અને પડકારોને સમજવા માટે જરૂરી છે.

➤ મૌલિક અધિકારો અને નીતિઓ:

સમાજ કાર્યકર પોતાના કાર્યમાં મૌલિક અધિકારો અને નીતિઓને અનુસરે છે. તેઓ બધા માટે સમાનતા, ન્યાય, અને માનવ અધિકારોની ખાતરી કરે છે.

ઉદાહરણો અને કેસ સ્ટડી-

➤ ગરીબી નિવારણ:

કિસ્સા તરીકે, બંગાળમાં “નમસ્તે ભારત” પ્રોગ્રામ જે ગરીબી નિવારણ માટે કામગીરી કરે છે. આ પ્રોગ્રામ એ ટ્રેનિંગ, નાણાંકીયસહાય, અને સામાજિક કાર્યક્રમો દ્વારા ગરીબ વર્ગને સમર્થ બનાવે છે.

➤ શિક્ષણ માટેની પહેલ:

“શિક્ષણ માટેના પહેલ” એક એવી પહેલ છે જે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણને પુરસ્કાર આપવા માટે આગળ વધે છે. આ આયોજન દ્વારા, શિક્ષણક્ષેત્રમાં સુધારણા કરવામાં આવી છે.

➤ આરોગ્ય સુવિધાઓ:

“સ્વસ્થ ભારત” મિશન, જે આરોગ્ય સુવિધાઓ સુધારવા માટે કાર્ય કરે છે, એ લોકો માટે આરોગ્ય સેવાઓની ગુણવત્તા વધારવામાં મદદ કરે છે.

● સકારાત્મક ફેરફાર માટેના પ્રયાસો

સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા અનેક રીતે સકારાત્મક ફેરફાર લાવી શકે છે. તેઓ તેમના કાર્ય દ્વારા, નવીન વિચારો, પદ્ધતિઓ, અને પ્રવૃત્તિઓને ચલાવી શકે છે. તેઓ નવી ટેકનોલોજી, સામાજિક અભિગમો, અને વૈશ્વિક ટ્રેન્ડ્સને અનુકૂળ રીતે અમલમાં લાવે છે.

સમાજ કાર્યકરનું કાર્ય એ માત્ર એકવ્યક્તિ માટે, પરંતુ સમગ્ર સમાજ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ પોતાના કાર્ય દ્વારા, સમાજના સ્તરે, માનવ અધિકારો, સમાનતા, અને સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

આ રીતે, સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા એ ખાસ કરીને વિભિન્ન પડકારોને સમજવા, સારી યોજનાઓ અને નીતિઓ વિકસાવવા, અને લોકો માટે ઉત્તમ સેવાઓ પૂરી પાડવામાં મહત્વપૂર્ણ છે.

સમાજસુધારણા માટે સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા વધુ વિગતમાં સમજવા માટે, નીચેના મુદ્દાઓ પર વિસ્તૃત ચર્ચા કરીએ:

➤ **વ્યક્તિગત અને જૂથ કેસ વર્ક**

સમાજ કાર્યકર વ્યક્તિગત અને જૂથ કેસ વર્કમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ વ્યક્તિગત જરૂરિયાતોને સમજીને, વ્યક્તિગત સહાય અને માર્ગદર્શન આપે છે. તેઓ લોકોની સમસ્યાઓ અને પડકારોને ઓળખી, તેમની જરૂરિયાત અનુસાર મદદ કરે છે. જૂથ કેસ વર્કમાં, તેઓ સમુદાયના વિવિધ જૂથો સાથે કામ કરે છે, અને સહયોગ અને સહાયથી તેમને સશક્ત બનાવે છે.

➤ **સામાજિક જાગૃતિ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો**

સમાજસુધારણા માટે સામાજિક જાગૃતિ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો અનિવાર્ય છે. સમાજ કાર્યકર લોકોમાં જાગૃતિ લાવવા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો યોજે છે, જેમ કે કેટલીક સામાજિક ન્યાય, જાતિ સમાનતા, આરોગ્ય જાગૃતિ, શિક્ષણના મહત્વ, અને પર્યાવરણ પ્રત્યેની જવાબદારી વિશે. આ કાર્યક્રમો દ્વારા, તેઓ સમાજના સભ્યોને તેમના અધિકારો, જવાબદારીઓ, અને લાભો વિશે જાગૃત બનાવે છે.

➤ **સમાજમાં પ્રેરણા અને નેતૃત્વ**

સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકર પ્રેરણા અને નેતૃત્વ પુરી પાડે છે. તેઓ લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ અને પ્રેરણા ફેલાવે છે, જેથી તેઓ પોતે અને તેમના સમાજ માટે સક્રિય રીતે કાર્ય કરી શકે. તેઓ યુવાવર્ગને નેતૃત્વ ક્ષમતાઓ વિકસાવવાની તક આપે છે, જેથી તેઓ ભાવિ નેતાઓ તરીકે સમાજના વિકાસમાં યોગદાન આપી શકે.

➤ **સામાજિક સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ સાથે સહયોગ**

સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકર વિવિધ સામાજિક સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ સાથે સહયોગ કરે છે. તેઓ બિન સરકારી સંસ્થાઓ (NGOs), સરકાર, અને અન્ય સમાજસેવી સંસ્થાઓ સાથે સંકલન કરીને, બહેતર સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આ સહયોગ દ્વારા, તેઓ સામાજિક સંસાધનોને વધારે અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરી શકે છે.

➤ **વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કામ**

સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકર વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કામ કરે છે. આમાં આરોગ્ય, શિક્ષણ, મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો, વૃદ્ધોની સેવા, ગરીબી નિવારણ, અને માનસિક આરોગ્યનો સમાવેશ થાય છે. દરેક ક્ષેત્રમાં, તેઓ લોકોને સહાય પૂરી પાડવા માટે, અને સમાજને સુધારવા માટે કામ કરે છે.

➤ **આરોગ્ય અને સામાજિક કલ્યાણ**

આરોગ્ય અને સામાજિક કલ્યાણના ક્ષેત્રમાં, સમાજ કાર્યકર ખૂબ મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ આરોગ્યસંબંધિત માહિતી ફેલાવે છે, આરોગ્ય સેવાઓ પૂરી પાડે છે, અને આરોગ્યની સારી આદતો માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે. તેઓ આરોગ્ય સંસ્થાઓ અને સેવાઓ સાથે સંકલન કરીને, લોકો માટે આરોગ્ય સુવિધાઓ સુલભ બનાવે છે.

➤ કોર્ટ અને કાયદાકીય સહાય

સમાજ કાર્યકર કોર્ટ અને કાયદાકીય સહાય પણ પૂરી પાડે છે. તેઓ લોકોને કાયદાકીય સલાહ આપે છે, અને કોર્ટ કેસોમાં મદદ કરે છે. આ દ્વારા, તેઓ ન્યાય માટે લોકોની પહોંચ સુનિશ્ચિત કરે છે, અને સમાજમાં ન્યાય પ્રદાન કરવામાં મદદ કરે છે.

➤ માનવ અધિકાર અને સમાનતા

સમાજસુધારણા માટે, સમાજ કાર્યકર માનવ અધિકાર અને સમાનતાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે. તેઓ માનવ અધિકારો માટે લોકોમાં જાગૃતિ લાવે છે, અને સમાજમાં સમાનતા માટે પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ ભેદભાવ અને અસમાનતા સામે લડવા માટે, લોકો અને સંસ્થાઓ સાથે કામ કરે છે.

➤ મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો

મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો માટે, સમાજ કાર્યકર ખૂબ મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો માટે જાગૃતિ લાવે છે, અને તેમના અધિકારો માટે લડવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે. તેઓ મહિલાઓ અને બાળકો માટે સુરક્ષા, શિક્ષણ, અને આરોગ્ય સુવિધા પૂરી પાડવા માટે કાર્ય કરે છે.

➤ આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ

આર્થિક અને સામાજિક વિકાસના ક્ષેત્રમાં, સમાજ કાર્યકરના પ્રયત્નો અનિવાર્ય છે. તેઓ ગરીબી નિવારણ, રોજગાર પ્રવૃત્તિઓ, અને આર્થિક સશક્તિકરણ માટે કામ કરે છે. તેઓ લોકો માટે તાલીમ અને વિકાસ કાર્યક્રમો યોજે છે, જેથી તેઓ સ્વસંપૂર્ણ બની શકે, અને સ્વાવલંબન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરી શકે.

➤ વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે સહાય

વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે, સમાજ કાર્યકર વિશિષ્ટ સેવા પૂરી પાડે છે. તેઓ વિકલાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારો માટે જાગૃતિ લાવે છે, અને તેમને યોગ્ય સહાય અને સુવિધા પૂરી પાડે છે. તેઓ શિક્ષણ, રોજગાર, અને આરોગ્યસુવિધા માટે, વિકલાંગ વ્યક્તિઓ માટે વિશિષ્ટ સેવાઓ વિકસાવે છે.

➤ સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા

સમાજસુધારણા માટે, સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. સમાજ કાર્યકર જાતિ, ધર્મ, જાતિ, અને આર્થિક સ્થિતિમાં સમાનતા માટે કાર્ય કરે છે. તેઓ ભેદભાવ અને અસમાનતા સામે લડવા માટે, સમાજના બધા સ્તરે ન્યાય અને સમાનતા માટે પ્રયત્ન કરે છે.

➤ પર્યાવરણ સંરક્ષણ

પર્યાવરણ સંરક્ષણ માટે, સમાજ કાર્યકર પણ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ પર્યાવરણ માટે જાગૃતિ લાવે છે, અને પર્યાવરણની સુરક્ષા માટે પ્રવૃત્તિઓ યોજે છે. તેઓ પર્યાવરણ માટે સાર્થક નીતિઓ અને કાર્યક્રમો વિકસાવે છે, અને લોકોમાં પર્યાવરણ પ્રત્યેની જવાબદારી માટે જાગૃતિ લાવે છે.

➤ ઈમરજન્સી સહાય અને પુનર્વસન

પ્રાકૃતિક આફતો અને વિપત્તિ સમયે, સમાજ કાર્યકર ઈમરજન્સી સહાય અને પુનર્વસન માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ વિપત્તિ સમયે લોકો માટે તાત્કાલિક સહાય પૂરી પાડે છે, અને પુનર્વસન માટે કાર્ય કરે છે.

➤ જુગાર અને વ્યસન પ્રત્યે સહાય

જુગાર અને વ્યસન સામે લડવા માટે, સમાજ કાર્યકર મહત્વપૂર્ણ છે.

4.5 સારાંશ

સમાજસુધારણા માટે સમાજ કાર્યકરની વિવિધ ભૂમિકાઓ પર વિગતવાર ચર્ચા કરતાં, એક સમાપન રૂપમાં આ બાબતોને એકસાથે સમજવી જરૂરી છે. સમાજસુધારણા એ એક જટિલ અને સતત બદલાતી પ્રક્રિયા છે, જેમાં ઘણાં ફેરફારો અને પ્રગતિઓ જોવા મળે છે. સમાજ કાર્યકરની ભૂમિકા આ પ્રક્રિયામાં મહત્વની ગણાય છે, કેમ કે તેઓ સમાજના દરેક સ્તરે, દરેક વિષયમાં, અને દરેક વ્યક્તિ માટે સેવાઓ પૂરી પાડે છે.

વ્યક્તિગત અને જૂથ કામથી શરૂ કરીને, સમાજ કાર્યકર લોકોના નિજી અને જૂથ ધોરણે પડકારો અને સમસ્યાઓને ઓળખી અને ઉકેલી શકે છે. જાગૃતિ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો પણ સમાજસુધારણા માટે અત્યંત આવશ્યક છે. લોકોમાં જાગૃતિ લાવી અને તેમને શિક્ષિત કરી, સમાજ કાર્યકર સંસ્કૃતિમાં પરિવર્તન લાવી શકે છે.

પ્રેરણા અને નેતૃત્વ સમાજસુધારણા માટે આવશ્યક છે, અને સમાજ કાર્યકર આમાં મહત્વપૂર્ણ છે, કારણ કે તેઓ લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ અને નેતૃત્વ લાવી શકે છે. સમાજસુધારણા માટે સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ સાથે સહયોગ જરૂરી છે, જેથી સેવાઓ વધુ અસરકારક રીતે પૂરી પાડી શકાય.

સમાજસુધારણા માટે સમાજ કાર્યકર આરોગ્ય, શિક્ષણ, મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો, ગરીબી નિવારણ, અને માનસિક આરોગ્ય જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં તેમની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે. આરોગ્ય અને સામાજિક કલ્યાણ માટે, સમાજ કાર્યકર લોકો માટે આરોગ્ય સેવાઓ અને સારા આરોગ્ય અભિગમ પૂરા પાડે છે. કોર્ટ અને કાયદાકીય સહાય પૂરી પાડીને, સમાજ કાર્યકર ન્યાય માટે લોકોની પહોંચ સુનિશ્ચિત કરે છે.

માનવ અધિકાર અને સમાનતા સમાજસુધારણા માટે મહત્વપૂર્ણ છે, અને સમાજ કાર્યકર આ ક્ષેત્રમાં સતત પ્રયત્ન કરે છે. મહિલાઓ અને બાળકોના અધિકારો માટે, સમાજ કાર્યકર ખાસ કરીને મદદ કરે છે, અને તેમને યોગ્ય સહાય અને સુરક્ષા પૂરી પાડે છે. આર્થિક અને સામાજિક વિકાસ માટે, સમાજ કાર્યકર ગરીબી નિવારણ અને આર્થિક સશક્તિકરણ માટે કાર્ય કરે છે.

દિવ્યાંગો (વિકલાંગ) વ્યક્તિઓ માટે, સમાજ કાર્યકર ખાસ સેવા પૂરી પાડે છે, અને તેમને સહાય અને સુવિધા પૂરી પાડે છે. સામાજિક ન્યાય અને સમાનતા માટે, સમાજ કાર્યકર ભેદભાવ અને અસમાનતા સામે લડવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. પર્યાવરણ સંરક્ષણ માટે, સમાજ કાર્યકર પર્યાવરણ માટે જાગૃતિ લાવે છે, અને પર્યાવરણની સુરક્ષા માટે કાર્ય કરે છે.

આપત્તિ સમયે, સમાજ કાર્યકર તાત્કાલિક સહાય અને પુનર્વસન માટે કાર્ય કરે છે. જુગાર અને વ્યસન સામે લડવા માટે, સમાજ કાર્યકર મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. આ બધા વિષયો અને વિષયોના મૂલ્યવાન ચર્ચા અને વિશ્લેષણ પછી, સ્પષ્ટ થાય છે કે સમાજ કાર્યકર સમાજસુધારણા માટે અત્યંત અગત્યનું અને અનિવાર્ય યોગદાન આપે છે. સમાજસુધારણા માટે તેમના અવિરત પ્રયત્નો અને નિષ્ઠા સમાજના દરેક સ્તરે સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાની શક્તિ ધરાવે છે.

4.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

સામાજિક સુધારણા: સમાજ દ્વારા થયેલ સુધારા, કુરિવાજો દૂર કરવા.

આત્મવિશ્વાસ : પોતાના પર ભરોસો.

નેતૃત્વ : ટીમને સહભાગીદારી દ્વારા કાર્ય કરાવવું.

સમાજ કાર્યકર : સમાજની સેવા કરતાં કાર્યકરતા

રાજકીય અસમાનતા : રાજ્ય બેઠકથી લઈને તમામ બાબતમાં અસમાનતા

સકારાત્મક પરિવર્તન: સારા પરિવર્તનો

4.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

1) બહુવિકલ્પીય પ્રશ્નો

- સુધારણાના સિદ્ધાંતમાં, સમાજમાં _____, ન્યાય અને માનવ અધિકારો માટે કાર્ય કરવું.
  - ગરીબી
  - સમાનતા
  - ભેદભાવ
  - અસમાનતા
- સુધારણાના પ્રકારોમાં સામેલ નથી:
  - આરોગ્ય
  - શિક્ષણ
  - પર્યાવરણ સંરક્ષણ
  - વ્યાજના દર
- સમાજસેવકની ભૂમિકા હેઠળની નથી:
  - લોકોમાં જાગૃતિ લાવવી
  - લોકો માટે સમસ્યાઓ સર્જવી

- c. સમાનતા માટે લડવું
d. લોકોને સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું
4. લોકોમાં _____ લાવવી, સમાનતા માટે લડવું, અને લોકોને સહાય અને માર્ગદર્શન આપવું, આ બધું છે:
- a. સુખ
b. સંતોષ
c. જાગૃતિ
d. નિરાશા
5. સુધારણાના પ્રકારમાં સામેલ છે:
- a. ભ્રષ્ટાચાર
b. આર્થિક વિકાસ
c. મીત્રતાવાદ
d. વિમોશન
6. સમાજસેવક લોકોમાં _____ અને નેતૃત્વ લાવી, તેમને સશક્ત બનાવે છે.
- a. આત્મવિશ્વાસ
b. નિરાશા
c. ભય
d. અસુરક્ષા
7. સંસ્થાઓ અને એજન્સીઓ સાથે સહયોગ કરીને _____ સેવાઓ પૂરી પાડવી.
- a. ઓછા
b. વધુ
c. માત્ર
d. ઓછામાં ઓછું
8. દરેક ક્ષેત્રમાં સમાજસેવકની _____ ભૂમિકા છે.
- a. મહત્ત્વપૂર્ણ
b. ગૌણ
c. હાનિકારક
d. નિરર્થક
9. પર્યાવરણ માટે, સમાજસેવક _____ લાવે છે.
- a. ભ્રષ્ટાચાર
b. અનાદર
c. જાગૃતિ
d. લાચારપણું
10. વિપત્તિ સમયે, સમાજસેવક _____ સહાય અને પુનર્વસન માટે કાર્ય કરે છે.
- a. તાત્કાલિક
b. ધીમું
c. અનિચ્છુક
d. અશક્ત

4.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1) a	2) d	3) b	4) c	5) a
6) a	7) b	8) a	9) c	10) a
-

4.9 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. સુધારણાના સિદ્ધાંતો અને તેમના વિવિધ પ્રકારો અંગે ચર્ચા કરી અને સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા કેવી છે? તે અંગે જણાવો.
  2. તમારા સ્થાનિક સમુદાયમાં એક સમસ્યા ઓળખો (જેમ કે શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય, કે પર્યાવરણ) અને તે સમસ્યાને સુધારવા માટે સમુદાયમાં પ્રયોજન બનાવો. આ યોજનામાં જેમાં સભ્યોની ભૂમિકા, કાર્યપદ્ધતિઓ, અને શક્ય પરિણામોનો સમાવેશ કરો.
-

4.10 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. “સામાજિક સુધારણા: સિદ્ધાંતો અને અભિગમ”
લેખક: પંકોજ આચાર્ય
2. “સમાજ સેવા અને વિકાસ”
લેખક: ડો. એમ. એન. પટેલ
3. “સામાજિક કાર્ય: તત્ત્વ અને પ્રક્રિયા”
લેખક: ડો. હરેશ મીતાલ
4. “કામનીયતા અને જીવનની ગુણવત્તા”
લેખક: અજયકુમાર દવે
5. ગુજરાતી સામાજિક કાર્ય સંસ્થાઓની વેબસાઈટો

5.0 ઉદ્દેશો

5.1 પ્રસ્તાવના

5.2 વિચલિત વર્તનનો અર્થ અને પરિભાષા

5.3 વિચલિત વર્તનના લક્ષણો

5.4 વિચલિત વર્તનના કારણો

5.5. સારાંશ

5.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

5.7 તમારી પ્રગતી ચકાસો

5.8 સ્વાધ્યાય

5.9 સંદર્ભ ગ્રંથો

5.0 ઉદ્દેશો

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે,

- વિચલિત વર્તનનો અર્થ અને પરિભાષા સમજી શકશો.
- વિચલિત વર્તનના લક્ષણો જાણી શકશો.
- વિચલિત વર્તનના કારણોની માહિતી મેળવી શકશો.

5.1 પ્રસ્તાવના

માનવ વર્તન માનસિક, સામાજિક અને ભાવનાત્મક પરિસ્થિતિઓ સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ ધરાવે છે. વિચલન અને અનુકૂળતાનું મૂલ્યાંકન વ્યક્તિની સમાજમાં આવેલી સ્થિતિ, તેના કુટુંબ, સામાજિક માળખું અને વ્યક્તિગત અનુભવોથી થતું હોય છે. 'વિચલિત વર્તન' એ એવા પ્રવૃત્તિઓને વર્ણવે છે, જે સમાજ દ્વારા નિર્ધારિત નિયમો, માન્યતાઓ અને મૂલ્યોની વિરુદ્ધ જાય છે.

સામાજિક કાર્યક્ષેત્રમાં, વિચલિત વર્તન એ અગત્યનો વિષય છે, કારણ કે તે વિજ્ઞાન, નૈતિકતા અને સમાજશાસ્ત્રના વિવિધ પાસાંઓને સ્પર્શે છે. આ વર્તનનું મૂલ્યાંકન ત્યારે જ મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે જ્યારે, વ્યક્તિ અથવા સમાજ માટે તે નુકસાનકારક સાબિત થાય છે.

5.2 વિચલિત વર્તનનો અર્થ અને પરિભાષા

વિચલિત વર્તન એટલે તે વર્તન કે જે સામાન્ય રીતે અપેક્ષિત, સમાજસ્વીકાર્ય અથવા નિયમિત ધોરણોને અનુરૂપ નથી હોતું. એ પ્રકારના વર્તનને એવા આચરણ તરીકે ઓળખી શકાય છે, જે સમાજના સિદ્ધાંતો, કાનૂન કે નૈતિક ધોરણોના વિરુદ્ધ જાય છે. આ વર્તન વ્યક્તિની આંતરિક અવસ્થાઓ, ભાવનાઓ અને ચિંતાનો પ્રતિબિંબ હોઈ શકે છે, અને ઘણીવાર તે ગતિશીલ સામાજિક, પરિબળો અને વ્યક્તિગત પરિસ્થિતિઓ દ્વારા પ્રભાવિત થાય છે.

સામાન્ય રીતે, સમાજના વિવિધ સ્તરોમાં નક્કી થયેલા નિયમો અને ધોરણો હોય છે, જેમ કે કાનૂન, નૈતિક મૂલ્યો, અને સાહિત્યિક સંસ્કૃતિ. આ ધોરણો મુજબ વ્યક્તિઓ તેમની ક્રિયાઓ અને વર્તનનું મૂલ્યાંકન અને વ્યવહાર કરે છે. વિચલિત વર્તન ત્યારે ઊભું થાય છે જ્યારે, આ ધોરણો અને મર્યાદાઓનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળતા રહેતી હોય. આ દ્રષ્ટિકોણથી, વિચલિત વર્તનના ઘણા પ્રકાર હોઈ શકે છે. તે સામાજિક રીતે અપેક્ષિત ધારણાઓથી વિપરીત ચાલવું, આક્રમક કે હિંસક વર્તન, અનૈતિક કે ગેરકાનૂની પ્રવૃત્તિઓ વગેરે હોઈ શકે છે. આ પ્રકારનું વર્તન ઘણીવાર સમાજમાં એક વ્યાપક સમસ્યારૂપે જોતું હોય છે, કારણ કે તે વ્યક્તિ અને સમાજ બંને માટે નુકસાનદાયક બની શકે છે. વિચલિત વર્તનને સમજૂતીમાં અને સંલગ્ન કરવા માટે સમાજ કાર્ય અને સમાજશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં ઘણી સિદ્ધાંતો અને મોડલ વિકસાવવામાં આવ્યા છે, જે આ વર્તનના મૂળભૂત કારણો અને પરિણામોને ઓળખી શકવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

સમાજશાસ્ત્રીય સમજૂતીઓ સામાજિક વાતાવરણ અને વિચલન અને ગુનાના આચરણ માટે સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાના મહત્વને પ્રકાશિત કરે છે. પ્રખર સમાજશાસ્ત્રીઓએ વિચલિત વર્તનના સંદર્ભે આપેલ સમજૂતીનો સારાંશ નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય.

મુખ્ય સિદ્ધાંત	સંબંધિત સમજૂતી	સમજૂતીનો સારાંશ
કાર્યાત્મકવાદીઓ	ઈમાઈલ દુર્બિમના મંતવ્યો	વિચલનના ઘણા કાર્યો છે: (a) તે ધોરણોને સ્પષ્ટ કરે છે અને સુસંગતતામાં વધારો કરે છે, (b) તે વિચલિત પ્રત્યે પ્રતિક્રિયા આપતા લોકોમાં સામાજિક બંધનને મજબૂત બનાવે છે, અને (c) તે હકારાત્મક સામાજિક પરિવર્તન તરફ દોરી જાય છે.
	સામાજિક ઈકોલોજી	શહેરની કેટલીક સામાજિક અને શારીરિક લાક્ષણિકતાઓ ઉચ્ચ અપરાધ દરમાં ફાળો આપે છે. આ લાક્ષણિકતાઓમાં ગરીબી, વસ્તીની ગીચતા અને વસ્તી વૃદ્ધિનો સમાવેશ થાય છે.
	તાણ સિદ્ધાંત	રોબર્ટ મેર્ટનના જણાવ્યા મુજબ, આર્થિક સફળતા પર સાંસ્કૃતિક ભાર અને કામના કાયદેસર માધ્યમો દ્વારા આવી સફળતા હાંસલ કરવામાં અસમર્થતા વચ્ચેના અંતરને કારણે નબળા લોકોમાં વિચલન થાય છે.
	વિચલિત ઉપ સંસ્કૃતિઓ	ગરીબી અને અન્ય સામુદાયિક પરિસ્થિતિઓ અમુક ઉપસંસ્કૃતિઓને જન્મ આપે છે જેના દ્વારા કિશોરો એવા મૂલ્યો પ્રાપ્ત કરે છે જે વિચલિત વર્તનને પ્રોત્સાહન આપે છે. આલ્બર્ટ કોહેને લખ્યું છે કે શાળામાં સફળતાનો અભાવ નીચલા વર્ગના છોકરાઓને ગેંગમાં જોડાવા તરફ દોરી જાય છે જેમની મૂલ્ય સિસ્ટમ અપરાધને પ્રોત્સાહન આપે છે અને પુરસ્કાર આપે છે. વોલ્ટર મિલરે લખ્યું છે કે અપરાધ કેન્દ્રીય ચિંતાઓ, મુશ્કેલીનો સ્વાદ, કઠિનતા, ચતુરાઈ અને ઉત્તેજનાથી ઉદ્ભવે છે.
	સામાજિક નિયંત્રણ સિદ્ધાંત	ટ્રેવિસ હિર્યાએ લખ્યું છે કે કુટુંબો અને શાળાઓ જેવી પરંપરાગત સામાજિક સંસ્થાઓમાં નબળા બંધનોના પરિણામે અપરાધ થાય છે.

સંઘર્ષ	નારીવાદી દ્રષ્ટિકોણ	સ્ત્રીઓ સામેની અસમાનતા અને જાતિઓ વચ્ચેના સંબંધો વિશેના જૂના મંતવ્યો બળાટકાર, જાતીય હુમલો, ઘનિષ્ઠ ભાગીદાર હિંસા અને સ્ત્રીઓ સામેના અન્ય ગુનાઓનું કારણ બને છે. જાતીય દુર્વ્યવહાર ઘણી છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓને ડ્રગ્સ અને આલ્કોહોલનો ઉપયોગ અને અન્ય અસામાજિક વર્તન તરફ વળવા માટે પ્રેરિત કરે છે.
પ્રતીકાત્મક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાવાદ	વિભેદક જોડાણ સિદ્ધાંત	એડવિન એચ. સધરલેન્ડે દલીલ કરી હતી કે ગુનાહિત વર્તન નજીકના મિત્રો અને પરિવારના સભ્યો સાથે વાતચીત કરીને શીખવામાં આવે છે, જે આપણને શીખવે છે કે કેવી રીતે વિવિધ ગુનાઓ આચરવામાં આવે છે અને તે મૂલ્યો, હેતુઓ અને તર્કસંગતતાઓ આપણમાં સ્થાપિત કરે છે.
	લેબલીંગ થિયરી	વિચલિત લેબલ થવાથી વિચલનનું પરિણામ; દેખાવ, જાતિ અને સામાજિક વર્ગ જેવા બિન-કાયદેસર પરિબળો લેબલિંગ કેટલી વાર થાય છે તે અસર કરે છે.

5.3 વિચલિત વર્તનના લક્ષણો

મર્તને સામાજિક ધ્યેયોની સ્વીકૃતિ અથવા અસ્વીકાર અને તેમને હાંસલ કરવાના સંસ્થાકીય માધ્યમોના સંદર્ભમાં ૫ પ્રકારના વિચલનોનું વર્ણન કર્યું છે:

1. નવીનતા (Innovation)

નવીનતા એ તે પ્રકારનું વિચલિત વર્તન છે જ્યાં વ્યક્તિ સમાજ દ્વારા સ્વીકારેલ લક્ષ્યોને માન્ય રાખે છે, પણ તે લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટેના પરંપરાગત અને સ્વીકારેલ માર્ગોથી દુર રહે છે અને નવા રસ્તા અપનાવે છે. આવા લોકોનો એ માનો છે કે લક્ષ્યો મહત્વપૂર્ણ છે, પણ તે લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટેના ઉપાયો બદલવાની જરૂર છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેટલાક લોકો શૈક્ષણિક લક્ષ્યો કે આર્થિક સફળતાના લક્ષ્યોને માન્ય રાખતા હોય છે, પરંતુ તે ઉપાયો તરીકે અપલાગુ અથવા ગેરકાયદેસર માર્ગો, જેમ કે કૌભાંડ, ચોરી અથવા ભ્રષ્ટાચારનો સહારો લે છે.

અહીં 'નવીનતા' એ લક્ષ્યને સ્વીકારવું, પણ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેના પરંપરાગત પધ્ધતિઓનો ત્યાગ કરવો અને નવા માર્ગ શોધવા તરીકે અભિવ્યક્ત થાય છે.

2. અનુરૂપતા (Conformists)

અનુરૂપતા એ સામાજિક લક્ષ્યો અને સુવિધાઓને સ્વીકારવામાં આવેલ સૌથી સામાન્ય પ્રકારનું વર્તન છે. તે લોકો સામાજિક નિયમો અને ધારણાઓનું પાલન કરે છે, અને પરંપરાગત માર્ગો દ્વારા સમાજમાં સ્વીકારેલ લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અનુરૂપ લોકો નિયમિત રીતે તેમના જીવનમાં શ્રમ અને પરિશ્રમનો માર્ગ અપનાવીને સમાજના નિયમોનું પાલન કરે છે. જેમ કે, શિક્ષણ મેળવવું, નોકરી કરવી, અને યોગ્ય રીતે પ્રગતિ કરવાનો પ્રયાસ કરવો.

અનુરૂપ લોકોને લોકો કાયદાનો પાલનકર્તા અને નીતિનિયમોમાં રહેવાવાળા માનવામાં આવે છે, અને તેઓ સમાજના શાંત અને સુસ્થિર ભાગ હોવાનું માનવામાં આવે છે.

3. ધાર્મિક વિધિ (Ritualism)

ધાર્મિક વિધિ તે પ્રકારનું વર્તન છે જેમાં વ્યક્તિ સમાજના લક્ષ્યોને મહત્વ આપતા નથી, પરંતુ તે લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટેના પદ્ધતિઓનું સઘન પાલન કરે છે. આ પ્રકારના લોકો સમાજ દ્વારા નક્કી કરેલ ધોરણો, કાયદા અને ધાર્મિક વિધિઓનું કડક પાલન કરે છે, ભલે તેમને આ વિધિઓના પરિણામ વિશે કોઈ મોટું મહત્વ ન હોય. તેઓ જીવનમાં સામાન્ય લક્ષ્યો, જેમ કે આર્થિક સફળતા કે સામાજિક સ્ટેટસ, માટે પ્રયત્નશીલ ન રહેતા હોય.

ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ વ્યક્તિ માત્ર તેમના ધર્મ અથવા કર્મકાંડને જમાવટ કરવા માટે ધર્મશાળાઓમાં જઈને ધાર્મિક વિધિઓ કરતો હોય, પરંતુ તે વિધિઓનો સાચો હેતુ સમજતો નથી. તેઓ વિધિમાં માને છે, પરંતુ લક્ષ્યને અવગણે છે.

4. એકાંતવાદ (Rareatism)

એકાંતવાદ એ તે પ્રકારનું વિચલિત વર્તન છે જેમાં વ્યક્તિ સમાજના લક્ષ્યો અને લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટેના તમામ પદ્ધતિઓથી દૂર ભાગે છે. તે સમાજના ધોરણો, ધાર્મિક વિધિઓ, કાયદા, કે સામાજિક લક્ષ્યોમાંથી પોતાને અલગ કરી દે છે અને એકાંતમાં જીવન વિતાવે છે.

આવા લોકો તેમની જાતને જગતથી વિમુખ કરી દે છે અને બહુવાર નશીલા પદાર્થો, કે કોઈ અસ્વસ્થ મનોવૃત્તિઓના આધીન રહે છે. આ પ્રકારના લોકો સામાન્ય રીતે સમાજથી કટોકટીમાં રહે છે અને ક્યારેક તેઓ માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રશ્નોનો પણ સામનો કરે છે.

ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ વ્યક્તિ કે જે ન તો સામાજિક લક્ષ્યોને માન્ય રાખે છે અને ન તો તે લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે.

5. વિદ્રોહ (Rebellion)

વિદ્રોહ એ તે પ્રકારનું વર્તન છે જ્યાં વ્યક્તિ સમાજના લક્ષ્યો અને પદ્ધતિઓ બંનેનો ત્યાગ કરે છે અને તેના બદલે નવા લક્ષ્યો અને પદ્ધતિઓની રચના કરે છે. વિદ્રોહી વ્યક્તિ માત્ર સમાજના નિયમો અને કાયદાઓનો ત્યાગ જ નથી કરતો, પરંતુ તે નવા નિયમો અને વિધિઓ બનાવવાની તર્કશક્તિ પણ ધરાવે છે.

વિદ્રોહીઓ સામાન્ય રીતે સામાજિક પરિવર્તન માટે પ્રયત્નશીલ હોય છે, અને ક્યારેક તેઓ આ માટે હિંસક માર્ગ અપનાવતા હોય છે. તેઓ આધિકારિક માળખાને પડકારવા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને નવા સામાજિક સિદ્ધાંતોની સ્થાપના માટે પ્રયાસ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, રાજકીય વિદ્રોહી કે સામાજિક ક્રાંતિકારીઓ જેમણે વર્તમાન સામાજિક અને રાજકીય વ્યવસ્થાનો ત્યાગ કરીને નવા સિદ્ધાંતોની સ્થાપના માટે પ્રયત્ન કર્યો હોય, તેમને આ કેટેગરીમાં મૂકી શકાય.

આમ, વિચલિત વર્તનના આ વિવિધ પ્રકારો એ માનવ વર્તનના વિવિધ પાસાંઓની અભિવ્યક્તિ છે. આ પ્રકારો દ્વારા આપણે સમાજની નીતિઓ, ધોરણો, અને વ્યક્તિઓની આડાઅવળી વર્તનશક્તિને સમજીએ છીએ.

ઉપર્યુક્ત પ્રકારોને આધારે વિચલિત વર્તનની ઓળખ કરવા માટે કેટલીક વિશેષ લક્ષણો દર્શાવી શકાય છે, જેનાથી તે વર્તન અન્ય સામાન્ય વર્તનથી અલગ પડી શકે છે:

1. **સમાજના નિયમોનું ઉલ્લંઘન:** વિચલિત વર્તનનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે વ્યક્તિ સમાજના સામાન્ય નૈતિકતા અને કાયદા વિરુદ્ધ વર્તન કરે છે. આ ઉલ્લંઘન નાનકડી સીમાઓમાંથી મોટાં ગુનામાં પરિવર્તિત થઈ શકે છે, જેમ કે ચોરી, ખોટા દસ્તાવેજો બનાવવી અથવા અન્ય અન્યાયી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું.
2. **અસ્વીકૃત સામાજિક સંમતિ:** સમાજના મોટા ભાગના લોકો જેને સ્વીકાર કરે છે, તે પ્રકારનું વર્તન વિચલિત વ્યક્તિ સ્વીકારતું નથી. તે સામાન્ય રીતે સામાજિક ધોરણો અને મૂલ્યોથી વિપરીત વર્તે છે, અને પોતાનું અલગ વિમર્શ બનાવે છે.
3. **માનસિક અને ભાવનાત્મક અસંતુલન:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ માનસિક રીતે અસ્વસ્થ હોઈ શકે છે. તેમની આંતરિક ભાવનામાં અસંતુલન હોય છે, જેનાથી તેઓ સહજ માનસિક શાંતિ નથી અનુભવી શકતા. પરિણામે, તેઓ ચિંતિત, ક્રોધિત, અસુરક્ષિત અથવા અવ્યસ્થિત રહે છે.
4. **સમાજથી અળગાપણું:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ સામાન્ય રીતે સમાજથી દુર રહેવા માંડે છે. તેઓ સામાજિક માળખું અને નૈતિકતા દ્વારા નિયંત્રિત સમાજમાંથી બહાર રહેવા પ્રયાસ કરે છે, જેનાથી તેઓ બહુવાર એકલાંપણું અનુભવે છે.
5. **હિંસાત્મક અથવા વિધ્વંસક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું:** અવારનવાર, વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ હિંસક અથવા વિધ્વંસક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. ઉગ્ર અવિરોધક માનસિકતા તેમના વર્તનમાં પ્રગટ થાય છે, જેનાથી તેઓ અન્ય વ્યક્તિઓને હાનિ પહોંચાડતા હોય છે.
6. **વ્યક્તિગત લાભ માટે નૈતિક મૂલ્યોનો ત્યાગ:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે નૈતિક મૂલ્યોનો ત્યાગ કરી શકે છે. તેમને માત્ર તેમના પોતાના લાભની ચિંતામાં રહેવું સામાન્ય હોય છે, અને તે માટે કોઈપણ પ્રકારનું અવાજીત કાર્ય કરવા માટે પણ તૈયાર રહે છે.
7. **અત્યંત અસ્વસ્થ જીવનશૈલી:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓનું જીવન સામાન્ય રીતે અસ્વસ્થ રહે છે. તેઓ પ્રત્યેક સંજોગોમાં નિશ્ચિત રીતે વર્તન કરવાની ક્ષમતા ગુમાવી દે છે, અને તેમની આસપાસની પરિસ્થિતિઓના દબાણ હેઠળ થંભી જવામાં અસમર્થ હોય છે.
8. **વૈચારિક વિમુખતા:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ સમાજના સામાન્ય નીતિ-નિયમો અને મૂલ્યો સામે વાંધો ઉઠાવે છે. તેમની વિચારો સામાન્ય સમાજથી વિમુખ અને વિવાદાસ્પદ હોઈ શકે છે, જે તેમને સમાજના મુખ્ય પ્રવાહથી અલગ પાડે છે.
9. **સામાજિક પ્રતિષ્ઠાના અભાવનો અનુભવ:** વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓના આચાર-વિચારને કારણે તેમની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા ઘટી જાય છે. તેઓ ઘણીવાર સમાજમાં નિરાધાર

બને છે, જેનાથી તેઓ જાતીય, આર્થિક અને ભાવનાત્મક સ્તરે વધુને વધુ અસ્થિર બનતા જાય છે.

10. નકારાત્મક અસરની અવગણના: વિચલિત વર્તન ધરાવતી વ્યક્તિઓ તેમના ક્રિયાકલાપોના વિપરીત પરિણામોને અવગણે છે. તેઓ ભૂલ સ્વીકારતા નથી અને પોતાના વર્તનના લીધે સર્જાતા દોષકારક પરિબળોની જવાબદારી લેવામાં ક્યવાટ રાખે છે.

વિચલિત વર્તન એક ગૂંચવણભર્યું અને જટિલ બાબત છે, જે વ્યક્તિગત તથા સામાજિક જીવનમાં અનેક તણાવ અને સમસ્યાઓ લાવે છે. તેથી, આ પ્રકારના વર્તનને ઓળખવા અને સુધારવાના પ્રયત્નો માટે સાવચેતીપૂર્વક આયોજન કરવાની જરૂરિયાત છે.

5.4 વિચલિત વર્તનના કારણો

વિચલિત વર્તનના કારણો માટે વિવિધ માનસશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર અને સામાજિક પરિબળોનું મૂલ્યાંકન કરવું જરૂરી છે. વિચલિત વર્તન એ તે વર્તન છે, જે સામાજિક ધોરણો અને નિયમો સાથે સબંધ રાખતું નથી અને તેનાથી સમાજમાં અસ્થિરતા અને અનિશ્ચિતતા સર્જાય છે. આ વર્તનના મૂળ કારણો અનેક છે, અને તે વ્યક્તિગત તેમજ સામાજિક સ્તરે જુદા જુદા પ્રકારનાં હોઈ શકે છે.

1. આર્થિક અસમાનતા અને ગરીબી:

આર્થિક અસમાનતાના કારણે લોકોમાં તણાવ, આફત અને અસંતોષ વધે છે, જે ધોરણભંગ વર્તનને પ્રેરણા આપે છે. જ્યારે, વ્યક્તિઓ અથવા સમુદાયોને તેમના જીવન મુલ્યને સંતુલિત રાખવા માટે પૂરતા આર્થિક સ્ત્રોતો નથી મળતા, ત્યારે તેઓ વિવિધ પ્રકારની વિચલિતતાઓ તરફ વળી શકે છે. આર્થિક અસમાનતા થકી મળતા પીડા અને અસંતોષને કારણે વ્યક્તિગત અને સામુહિક સ્તરે વિચલિત વર્તન જોવા મળે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ગરીબી, બેરોજગારી, અને આર્થિક અપ્રાપ્તિ વ્યક્તિને ખોટા માર્ગે જવાના માટે પ્રેરિત કરી શકે છે. આવું વર્તન સામાન્ય રીતે ન્યાયક્ષેત્રે વિષાદ લાવવું, સામાજિક ધોરણોને અવગણવું, અને ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવવું જેવા રૂપોમાં જોવા મળે છે. આર્થિક અસમાનતા વ્યક્તિના જીવનમાં રોગ, અનિયંત્રિત તણાવ, અને માનસિક દબાણનો સ્તર વધારવા માટે જવાબદાર હોય છે. આ રીતે, વ્યક્તિ આર્થિક સમસ્યાઓને ઠીક કરવા માટે ધોરણોને માનો કે લાંચ, ચોરી, અને અન્ય ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ તરફ વળે છે. આ રીતે, આર્થિક અસમાનતા અને વિચારવિમર્શ વચ્ચેનો સબંધ વિષાદાત્મક વર્તનનું એક મોટું કારણ બની શકે છે. ઉપરાંત, આર્થિક અસમાનતા લંબાવતી મૌલિક જરૂરિયાતોની પુર્તિ ન થવા છતાં વ્યક્તિની આર્થિક યથાર્થતાને અસર કરે છે. આથી, આર્થિક અસમાનતા એક એવો પરિસ્થિતિ સર્જે છે, જેમાં લોકો પોતાની જાતને સામાજિક, આર્થિક, અને સાંસ્કૃતિક ધોરણોથી દૂર કરે છે અને વિક્ષિપ્ત અથવા વિધાનશૂન્ય વર્તન તરફ વળે છે.

ગરીબી, સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે એક ખૂબ જ ગંભીર પડકાર છે. ગરીબીથી થતી મુશ્કેલીઓ અને તેના પ્રભાવના કારણે લોકો ઘણીવાર એવી સ્થિતિમાં આવે છે, જ્યાં તેઓ માન્યતાવાળી સામાજિક ધોરણો અને નીતિઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે. ગરીબીના કારણે થતો દૈનિક જીવનનો સંઘર્ષ વ્યક્તિને એવી પરિસ્થિતિમાં મૂકે છે, જેમાં તેઓ કાયમી રીતે તણાવ અને નિરાશા

અનુભવે છે. આ તણાવ અને નિરાશા ઘણીવાર ઉલટું વર્તન સ્વીકારવામાં સુધારા અથવા વધુ સારી સ્થિતિની આશા નથી. આર્થિક સંકટ, નોકરીના અભાવ અને જીવનલક્ષી સુવિધાઓના અભાવના કારણે, વ્યક્તિને નમ્રતા અને સામાજિક ધોરણોનું પાલન કરવું મુશ્કેલ બની શકે છે. ગરીબી તેમજ મર્યાદિત સ્ત્રોતો એ માનસિક અને શારીરિક તણાવ માટે આધાર પૂરો પાડે છે, જે થકી વ્યસન, ગુનાહિત વર્તન, અને અસામાજિક વર્તન જેવા ખોટા પગલાં ઉઠાવવાનું ભીતરથી પ્રેરણા મળે છે. આર્થિક મર્યાદાઓમાં જીવતા વ્યક્તિને જીવનની મૌલિક જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે ઘણીવાર ધોરણો વિરુદ્ધ અથવા ગેરકાયદેસર પદ્ધતિઓ અપનાવવી પડે છે.

આમ, આર્થિક અસમાનતા અને ગરીબી વિચલિત વર્તનના મુખ્ય કારણો પૈકી એક છે. ગરીબીમાં જીવન જીવતા લોકો વારંવાર જીવનના મૂળભૂત સાધનો માટે સંઘર્ષ કરવું પડે છે, અને જ્યારે,, તેઓ પોતાની જરૂરિયાતોને પુરા કરવા માટે સામાજિક ધોરણોથી ભટકતાં હોય છે, ત્યારે તે વિચલિત વર્તનનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આથી આર્થિક તકલીફો અને તેમની વચ્ચેની અસમાનતા લોકોને નકારાત્મક રીતસરના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરે છે.

2. માનસિક તણાવ અને હતાશા:

માનસિક તણાવ તે છે જ્યારે વ્યક્તિની માનસિક અને ભાવનાત્મક સ્થિતિ તણાવગ્રસ્ત થાય છે, અને તે પોતાની આવશ્યકતાઓ અને મૂલ્યોને સંતુલિત રાખવામાં અસમર્થ રહે છે. માનસિક તણાવ અનેક રીતે માનવ વર્તનને અસર કરે છે અને અનેક પ્રકારની અસ્વસ્થતા અને વિચલિત વર્તનનું ઉદ્ભવ કરે છે. માનસિક તણાવનાં મુખ્ય કારણોમાંથી એક છે જીવનની જટિલતાઓ અને પડકારો, જેમ કે વ્યાવસાયિક દબાણ, પરિવારિક કંકાસ, નફા-નુકસાનનાં પ્રશ્નો, અને જીવનશૈલીમાં બદલાવ. આ તણાવથી વ્યક્તિએ પોતાની જાતને જો નીચી અનુભવે છે, તો તે તેની સકારાત્મક અને સામાન્ય માનસિકતા ગુમાવી શકે છે. આ સ્થિતિમાં, તે નમ્રતા, સ્નેહ, અને સહનશીલતાને ખોવાઈ શકે છે, અને આ રીતે તે વિધિવિષ્ટ વર્તન તરફ વળાવી શકે છે. તણાવનું યથાર્થ અને દુશ્મનાવટભરી વર્તન ક્યારેક ગુનાખોરી, વિલંબ, યથાર્થ રહિત નિર્ણય, અથવા સમાજમાં સકારાત્મક રીતે ન હોવાના કારણે સ્વભાવિક રીતે પ્રગટ થઈ શકે છે. આમાં, કેટલાક લોકો તેમના અનુકૂળ રીતિઓથી દબાણ ઓછું કરવાની કોશિશ કરે છે, જેમ કે મદ્યપાન, દવાઓનો ઉપયોગ, અથવા અનિયમિત પદ્ધતિઓને અપનાવવી. આ પ્રકારની ખોટી રીતો ભવિષ્યમાં વધુ મોટી સમસ્યાઓ સર્જી શકે છે.

વ્યક્તિ જ્યારે,, જીવનમાં નફા કે સિદ્ધિ માટે નિર્ધારિત ધોરણોને પૂર્ણ કરવામાં અસમર્થ બને છે, ત્યારે તે હતાશાના અનુભવમાં ઊંડો જવા લાગે છે. આ હતાશા માનસિક તેમજ ભાવનાત્મક સ્તરે વ્યક્તિને અસર કરે છે, અને તે વ્યક્તિને તેના આદર્શો કે ઉમદા લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા માટેની સજાગતામાં ઘટાડો આવે છે. હતાશા ખાસ કરીને વ્યક્તિના આત્મવિશ્વાસને ગંભીર રીતે અસર કરે છે, જેના પરિણામે તે નિયમિત અને સ્વીકાર્ય વર્તનનાં માર્ગથી ભટકવામાં આવે છે. જ્યારે, વ્યક્તિ પોતાને નિષ્ફળતા, વિસંગતિ અથવા અસફળતાની સાથ સહકારમાં ઠેસ પામતો અનુભવે છે, ત્યારે તે એક પ્રકારનું શોષીન, નકારાત્મક અથવા અસામાજિક વર્તન અપનાવી શકે છે. આ પ્રકારનું વર્તન વાતાવરણ અને સામાજિક સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને વિખંડિત થતું હોય છે.

આમ, જ્યારે, વ્યક્તિ સતત માનસિક તણાવ અને દબાણમાં રહે છે, ત્યારે તેની મનોદશા પર ખરાબ અસર થાય છે, અને તે સમાજના નિયમો અને પરંપરાઓ સાથે મતભેદ દર્શાવતું વર્તન અપનાવી શકે છે. વ્યક્તિના જીવનમાં પરેશાનીઓ અને નિરાશા તેને વિચલિત કાર્યો તરફ દોરી શકે છે, કારણ કે તે પોતાના જીવનની સમસ્યાઓને અન્ય રીતે ઉકેલવા અસમર્થ હોય છે.

3. શૈક્ષણિક અને વ્યવસાયિક અસફળતા:

શૈક્ષણિક અસફળતા એ ત્યારે થાય છે જ્યારે, વ્યક્તિ શિક્ષણ ક્ષેત્રે અપેક્ષિત સફળતા હાસલ કરવામાં નિષ્ફળ રહે છે. આ અસફળતા વિદ્યાર્થીઓના આત્મવિશ્વાસને ઘટાડે છે અને તેમને અસ્વસ્થતા, થાક અને નમ્રતાના ભાવમાં ખોટા માર્ગ પર લઈ જઈ શકે છે. શૈક્ષણિક અસફળતાને કારણે વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને યોગ્ય સમજવા, વ્યક્તિગત લક્ષ્ય ગોઠવવામાં અને અન્ય લોકો સાથે સ્પર્ધા કરવામાં મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. આ અસફળતા અંગત રીતે નિરાશા અને હિંસા તરફ દોરી શકે છે, જે ધોરણભંગ અથવા વિચલિત વર્તન તરફ નેતૃત્વ કરી શકે છે.

વિશ્વસનીયતા અને કાયમી કારકિર્દી વિકસાવવા માટે વ્યવસાયિક સફળતા અનિવાર્ય છે. વ્યવસાયિક અસફળતા તે દરમિયાન થાય છે જ્યારે, વ્યક્તિ તેમના કરિયર લક્ષ્યો પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ રહે છે, અથવા ઉચ્ચ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ અસફળતા વ્યક્તિને આત્મસન્માન અને માનસિક આરોગ્યમાં ઘટાડો લાવવું શક્ય છે. આ નકામી અનુભવો આકસ્મિક વ્યવસાયિક પરિવર્તનો, ભૂલવા અથવા ક્યારેય ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવી શકવાના અયોગ્યતા અંગેની અણમનતા તરફ દોરી શકે છે. આ બધી મુશ્કેલીઓ વ્યક્તિને ગમદિલી, ડિપ્રેશન અને વિમુક્તિ તરફ દોરી શકે છે, જે વિમુક્તિ અને વિદ્રોહ જેવા વિચલિત વર્તન તરફ માર્ગદર્શક બની શકે છે.

આમ, શૈક્ષણિક અથવા વ્યવસાયિક ક્ષેત્રે અણગમતી અસફળતા ઘણી વખત વ્યક્તિના આત્મસન્માન અને આત્મવિશ્વાસને ઘા પહોંચાડે છે. જો વ્યક્તિએ જીવનમાં સફળતા મેળવવાની ઘણી આશાઓ રાખી હોય અને તે સમયસર પ્રાપ્ત ન થાય, તો તે માનસિક રીતે વિચલિત થઈ શકે છે. આ વિમુક્તતા તેના વર્તનમાં નકારાત્મક રીતે દેખાઈ શકે છે.

4. પરિવારિક વિખવાદ અને સહકારી અભાવ:

પરિવાર એ વ્યક્તિના જીવનનું પ્રાથમિક અને મહત્વપૂર્ણ આધાર હોય છે. જ્યારે, પરિવારની અંદર વિખવાદ અને અસહમતિઓ વધે છે, ત્યારે તે વ્યક્તિના માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર નકારાત્મક અસર પાડી શકે છે. વિખવાદ, ખાસ કરીને પિતા અને માતા વચ્ચેની અપેક્ષાઓ અને ચિંતાઓના તણાવ, બાળકોના માનસિક વિકાસમાં વિક્ષેપ લાવે છે. આ પ્રકારના વિખવાદથી બાળકો અને કિશોરો વાતાવરણમાં અસ્વસ્થતા અને અસંતોષ અનુભવી શકે છે, જે તેમનામાં અસામાન્ય વર્તન અને ધોરણભંગ વર્તનને ઊભું કરે છે.

સહકારી અભાવ અથવા સહયોગની ખોટ પણ વિચલિત વર્તન માટે મોટું કારણ બની શકે છે. જ્યારે, વ્યક્તિને પોતાની ભૂમિકા, જવાબદારી અને વ્યક્તિગત લક્ષ્ય માટે સપોર્ટ અને સહયોગ ન મળે, ત્યારે તે વ્યક્તિમાં ભય, દુશ્મનાવટ અને અસહાયતા જેવા ભાવના વિકસિત થાય છે. આ સ્થિતિમાં, વ્યક્તિ પોતાના જીવનના પડકારોને પહોંચી વળવા માટે અસામાન્ય રીતો અપનાવી શકે છે. સહયોગની ખોટથી વ્યક્તિ પાસે યોગ્ય માર્ગદર્શક અને મનોરંજનની પણ ખોટ થઈ શકે છે, જે

તેમને વિરુદ્ધ વર્તન કે નિયમભંગ પ્રવૃત્તિઓ તરફ આગળ વધારી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, ગરીબી અને સામાજિક પછાતીથી વ્યાપક રીતે અસરગ્રસ્ત લોકો માટે યોગ્ય સહયોગ અને સહાયના અભાવથી તેઓ ગુના, વિદ્રોહ, અને અનિયમિત વર્તન તરફ આકર્ષિત થઈ શકે છે.

આમ, પરિવારમાં સહકાર, પ્રેમ અને સમજૂતીનું અભાવ હોય છે ત્યારે તે વ્યક્તિના સમાજકરણ પ્રક્રિયાને નકારાત્મક રીતે અસર કરી શકે છે. જ્યારે,, પરિવારના સભ્યો વચ્ચે સતત વિખવાદ રહે છે, અને ભાવનાત્મક સંબંધો મજબૂત નથી, ત્યારે વ્યક્તિ ભટકી જાય છે અને તેનાથી વિચલિત વર્તનનું પ્રદર્શન થાય છે.

5. સામાજિક નિયંત્રણનો અભાવ:

સામાજિક નિયંત્રણ એ એવા કાયદા, નિયમો અને પદ્ધતિઓનો સંગ્રહ છે જે વ્યક્તિઓને સામાજિક ધોરણો અને નૈતિકતાઓનું પાલન કરાવવાનું હેતુ ધરાવે છે. જ્યારે, સામાજિક નિયંત્રણ અસામર્થ્યવાન થાય છે અથવા તેની પોસાયતા ઘટી જાય છે, ત્યારે વ્યક્તિઓને નિયમોની અવગણના કરવાની અને ધોરણોને પડકારવાના અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. સામાજિક નિયંત્રણનો અભાવ એવા પરિસ્થિતિઓમાં જોવા મળે છે જ્યાં વ્યક્તિઓ કે જૂથોને મૌલિક સામાન્ય મૂલ્યો અને નિયમોનો પ્રભાવ ઓછો હોય છે. આ સ્થિતિ કેટલીકવાર અસામાજિક વાતાવરણ, પારિવારીક વિખંડન, અથવા સમાજમાં લૈંગિક અસમાનતા જેવા કારણો દ્વારા ઊભી થાય છે. જ્યારે, વ્યક્તિને તેની વર્તન માટે કોઈ જ વંચિત અથવા ફટકારક પ્રક્રિયા ન મળે, ત્યારે તે વ્યક્તિ વિવિધ પ્રકારના ધોરણભંગ વર્તન તરફ વળી શકે છે. સમાજમાં નિયંત્રણનો અભાવ પણ વિચલિત વર્તનનું મહત્વનું કારણ છે. જો સમાજના નિયમો અને ધોરણોને યોગ્ય રીતે અમલમાં લાવવામાં નહીં આવે અને લોકો પોતાના કૃત્યો માટે જવાબદારી ન અનુભવે, તો વ્યક્તિઓને વિચલિત વર્તન કરવા માટે પ્રોત્સાહન મળી શકે છે. આ કારણે સમાજના નિયમોની તાકાત ઓછી પડે છે, અને સમાજમાં અનુકૂળતા ઓછી થવા માંડે છે.

6. સંસ્કાર અને સામાજિક મૂલ્ય પદ્ધતિમાં ફેરફાર:

સંસ્કાર એ વ્યક્તિની વિચારો અને વર્તનનું આધાર છે. જ્યારે, સંસ્કાર કે મૂલ્યો બદલાય છે, ત્યારે આ બદલાવ વ્યક્તિના વર્તનમાં સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થાય છે. યુગના પ્રભાવ, વૈશ્વિકીકરણ, અને ટેકનોલોજીના આગમન સાથે, જુનાં સામાજિક સંસ્કારો અને મૂલ્યો પરિસ્થિતિઓની જરૂરિયાતને અનુરૂપ બદલાતા રહે છે. આ બદલાવને કારણે, જુનાં સંસ્કાર વિરુદ્ધ નવા વિચારો અને વર્તનો અપનાવવાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે, જે વ્યક્તિની સામાજિક માન્યતાઓને અવગણન કરીને એમાંથી વિચલિત વર્તન પ્રગટ કરે છે. બીજું, સામાજિક મૂલ્ય પદ્ધતિમાં ફેરફાર પણ વિશિષ્ટ રીતે અસર કરે છે. સામાજિક મૂલ્ય પદ્ધતિ એ પ્રકારના માન્યતાઓ અને માનક છે જે વ્યક્તિને સામાજિક જીવનમાં યોગ્ય રીતે કામ કરવાની માર્ગદર્શિકા આપે છે. જ્યારે, આ મૂલ્યો અને માનક બદલાય છે, ત્યારે સમાજના અંદરના તત્વો અને આદર્શોને આધારે વ્યક્તિના વર્તન પર સકારાત્મક અને નકારાત્મક અસર પડી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો સંસ્કાર અને મૂલ્ય પદ્ધતિમાં કોઈ ફેરફાર થાય છે, તો તે વ્યક્તિને જાતિ, જાતિવાદ, અને સમાનતા અંગે નવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવવાની દિશામાં પ્રેરિત કરી શકે છે, જે થોડા સમય માટે વિચારણાની અને વર્તનશીલની અસમાનતા ઊભી કરે છે.

આમ, સંસ્કાર અને સામાજિક મૂલ્ય પદ્ધતિનો આજીવિકા, શિક્ષણ, અને સામાજિક સંબંધો પરનો અસર, વર્તનના ધોરણોને પણ બદલી શકે છે. આ બદલાવનો સામનો કરતા લોકો કેટલીકવાર

વર્તનના નવા સ્વરૂપોને અપનાવતા હોય છે, જે સમાજના સામાન્ય મર્યાદાઓને વિરુદ્ધ જાય છે. તેથી, સંસ્કાર અને સામાજિક મૂલ્ય પદ્ધતિમાં ફેરફારને સમજવું એ વ્યક્તિના વિચલિત વર્તનને સમજવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

7. મિત્રવર્તુળ અને સામાજિક પ્રભાવ:

વ્યક્તિના જીવનમાં મિત્રો અને તેમની અસરકારક સ્થિતિ એટલી મહત્વપૂર્ણ હોય છે કે તે મિત્રોની સમૂહમાં સામેલ થવાનો અભિગમ અથવા વિચારધારા તેના પોતાના વર્તનને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. જો વ્યક્તિનું મિત્રવર્તુળ નકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અથવા વિમુખ વિચારધારાને સમર્થન આપે છે, તો તે પણ આ વર્તનને અનુરૂપ બની શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ વ્યક્તિનો મિત્રવર્તુળ નશાકીય આદતોમાં રસ ધરાવતું હોય તો તે વ્યક્તિ આ પ્રવૃત્તિઓ તરફ આકર્ષિત થઈ શકે છે. મિત્રોના પ્રભાવ હેઠળ વ્યક્તિ પોતાની જાતને સામાજિક રીતે સ્વીકારવા અને પુષ્ટિ મેળવવા માટે ધોરણભંગ વર્તન અપનાવે છે. સમાજમાં વપરાતી ધારણાઓ, નીતિઓ, અને સંસ્કૃતિ પણ વ્યક્તિના વર્તન પર ઊંડો પ્રભાવ પાડે છે. સામાજિક પ્રકૃતિ અને તેનું માળખું કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે વર્તનને મર્યાદિત અથવા પ્રેરિત કરી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, વિવિધ સામાજિક અને આર્થિક તબક્કાઓમાં વિશિષ્ટ રીતે નક્કી કરેલા નિયમો અને સંસ્કૃતિઓ કોઈ નક્કી કરેલ વર્તનને અધિકાર આપતા હોય છે. જો કોઈ સામાજિક વર્ગ કે સમૂહ અન્ય લક્ષ્યાંક, ધોરણો અને ગોઠવણોની આદરણીય બાબતોને નકારી શકે, તો આના પરિણામે ત્યાં વિમુખતાનો વિકાસ થઈ શકે છે. આ રીતે, મિત્રવર્તુળ અને સામાજિક પ્રભાવ, બંને વ્યક્તિના આદર્શ, મૌલિક વિચારધારા અને વર્તનને ઘડે છે, અને આવા પ્રભાવો વિષમ સ્થિતિઓ અને વિચારધારા દ્વારા પ્રગટ થાય છે.

8. પ્રવૃત્તિઓનું મનોવિજ્ઞાન:

માનવીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ એ તેની આદર્શો, ભાવનાઓ, અને જીવનશૈલી સાથે ગહન રીતે જોડાયેલી હોય છે. મનોવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભિગમથી, આપણું વર્તન અને પ્રવૃત્તિઓ પર્યાવરણ, સામાજિક દબાવ, અને વ્યક્તિગત અનુભવોના સંયોજનથી સ્વાભાવિક રીતે વિકસિત થાય છે. પ્રવૃત્તિઓનું મનોવિજ્ઞાન એ દર્શાવે છે કે મનુષ્ય પોતાની જાતને અને તેના આસપાસના લોકોને સમજવાની કોશિશ કરે છે. એના માટે તે વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાય છે. કેટલીકવાર, આ પ્રવૃત્તિઓ સમાજના ધોરણો અને નિયમોને પડકાર કરે છે, જે 'વિચલિત વર્તન' અથવા 'ધોરણભંગ'નું કારણ બને છે. વ્યક્તિની માનસિક સ્થિતિ, જેમ કે તણાવ, માનસિક દબાણ, અથવા અત્યંત ઉશ્કેરણા, તેના વિચારધારાને અને વર્તનને પ્રભાવિત કરી શકે છે. જ્યારે, વ્યક્તિ તણાવમાં હોય છે, ત્યારે તે તેના વિચારો અને ક્રિયાઓમાં અસંતુલન અનુભવવાનું શરૂ કરી શકે છે, જેના પરિણામે ધાર્મિક, સામાજિક, અને નૈતિક ધોરણોનો ભંગ થાય છે. વ્યક્તિગત લક્ષ્યો, માન્યતાઓ, અને સામાજિક દબાવથી પ્રેરિત રહેલા લોકો ઘણીવાર પોતાના વર્તનમાં પરિવર્તન લાવવાનું પસંદ કરે છે, જેનું પરિણામ તરીકે 'વિચલિત' અથવા 'ધોરણભંગ' વર્તન પ્રગટ થાય છે.

9. સાંસ્કૃતિક સંઘર્ષ:

વિવિધ સાંસ્કૃતિક તત્વો વચ્ચેના સંઘર્ષો અને મતભેદો પણ વિચલિત વર્તનનું કારણ બની શકે છે. જ્યારે, કોઈ નવો સાંસ્કૃતિક માળખો જૂના સંસ્કારોથી અલગ હોય છે, ત્યારે વ્યક્તિઓ માટે તે અનુકૂળ ન હોવાનો અનુભવ થાય છે, અને આ વિમુખતા અને વિચલિત વર્તન તરફ દોરી શકે છે.

આ સંઘર્ષ માત્ર માનસિક સ્તર પર જ નહીં પરંતુ વ્યાવસાયિક અને સામાજિક સ્તર પર પણ અસર પહોંચાડી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, નવો કાર્યસ્થળ, સામાજિક જૂથ અથવા શાળા મકાનમાં પ્રવેશ કરવાના સમયે, વ્યક્તિને નવા સામાજિક નિયમો અને મૂલ્યો સાથે ઓળખવા માટે ઘણીવાર મુશ્કેલી અનુભવવી પડી શકે છે. આ સ્થિતિમાં, તે વ્યક્તિ જ્યારે, જૂના મૂલ્યો અને આદર્શોને છોડી ન શકતું હોય, ત્યારે તે સાંસ્કૃતિક સંઘર્ષ અનુભવવા લાગશે. માત્ર વ્યક્તિગત સ્તરે નહીં, પરંતુ સમગ્ર સમાજમાં પણ આ સંઘર્ષ સામાજિક તણાવ, ગતિવિદ્ધિ અને આર્થિક અસમાનતાને કારણે વધે છે. આ સંઘર્ષ સામાજિક પરિવર્તન અને વૈવિધ્યના પરિણામરૂપ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, સામાજિક અને આર્થિક વિકાસ સાથે વૈશ્વિકીકરણના લીધે, પરંપરાગત મૂલ્યો અને નવા આધુનિક મૂલ્યો વચ્ચે વિસંગતિ ઉછરે છે. આવી સ્થિતિમાં, ક્યારેક વ્યક્તિ એ અલગ પદ્ધતિઓ, આચરણો અને માન્યતાઓને અપનાવે છે, જે તેમને પરંપરાગત અને સામાજિક ધોરણોને અવગણવામાં દોરે છે.

10. વૈજ્ઞાનિક અને ટેકનોલોજીકલ વિકાસ:

સમાજમાં વૈજ્ઞાનિક અને ટેકનોલોજીકલ વિકાસના કારણે વ્યક્તિઓમાં પરંપરાગત મૂલ્યો અને આધુનિક તત્વો વચ્ચે વિમુખતા સર્જાય છે. અત્યાર સુધીની ટેકનોલોજી, જેમ કે ઇન્ટરનેટ, શોશ્યલ મીડિયા, અને સ્માર્ટફોન, આધુનિક સમાજના આધારે ભેદભાવ અને માનસિક અસંતુલનની સમસ્યાઓને વધારવામાં મદદ કરે છે. તે સવારથી સાંજ સુધી વિભિન્ન વેબપોર્ટલ અને એપ્લિકેશન્સ દ્વારા પ્રભાવિત થતાં, ઘણાબધા લોકોના જીવનના મુદ્દાઓને વધુ જટિલ બનાવે છે. આ ટેકનોલોજીથી ઉચ્ચ દબાવ અને તણાવ સર્જાય છે, જે માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને ધારણાઓ પર અસર કરે છે, અને આવા અસરકારક તત્વો વિલક્ષણ વર્તન માટે પ્રવૃત્તિ સ્ત્રોત બની શકે છે. ટેકનોલોજી અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમોથી આકર્ષિત વ્યક્તિઓ ઘણી વાર જૂના મૂલ્યો અને સામાજિક ધોરણો તરફ નકારાત્મક અભિગમ અપનાવતા હોય છે, જેનાથી વિચલિત વર્તનનું નિર્માણ થાય છે.

11. અપરાધ અને નશાના પ્રભાવ:

અપરાધ અને નશાની અસર, વિચલિત વર્તન માટેના મુખ્ય કારણોમાંથી એક છે. અપરાધ, જેનો અર્થ છે કાયદા વિરોધી પ્રવૃત્તિઓ. જ્યારે, વ્યક્તિ અપરાધમાં સંલગ્ન હોય છે, ત્યારે તે સમાજના નૈતિક અને કાયદા-નિયમોને અવગણે છે. તે પોતાના હિતની પુર્તિ માટે અયોગ્ય માધ્યમોની પસંદગી કરે છે, જે વિચારવિહિન અને અયથાર્થ વર્તન તરફ દોરી જાય છે. બીજું મહત્વપૂર્ણ કારણ એ નશાનો પ્રભાવ છે. નશાની સ્થિતિમાં વ્યક્તિનું મન અને વિચારશક્તિ અમુક માત્રામાં વિઘટિત થાય છે. આ સ્થિતિમાં, વ્યક્તિ પોતાને સામાજિક ધોરણોથી દૂર કરે છે અને ધોરણભંગ વર્તન તરફ આકર્ષિત થાય છે. નશા માત્ર માનસિક યાત્રા માટે જવાબદાર નથી, પરંતુ શારીરિક રીતે પણ વ્યક્તિની તંદુરસ્તીને નુકસાન પહોંચાડે છે, જે તેમની યથાર્થતા અને જવાબદારીને અસર કરે છે. નશાના જાળમાં ફસાયેલા લોકોમાં નૈતિક મૂલ્યો અને ધોરણોનું પતન થાય છે, જેનાથી તેઓ અપરાધી પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેશે, અને આનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ વિચલિત વર્તન રૂપે દેખાઈ શકે છે.

5.5 સારાંશ

વિચલિત વર્તન અથવા ધોરણભંગ વર્તન એવા વિચારધારાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ છે જે સામાન્ય ધોરણો અને સંસ્કૃતિના માન્ય માપદંડોને પડકાર કરે છે. સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું અને નવા

વિચારોનો અહેવાલ આપવો એ વિશિષ્ટ લક્ષણ છે જે ઘણા વખતે વિચલિત વર્તનના સ્વરૂપોમાં જોવા મળે છે. સમાજમાં મનુષ્ય વિવિધ રીતે વ્યક્તિગત અને સામુહિક જીવનમાં અનિયમિતતાઓનો સામનો કરે છે. 'વિચલિત વર્તન' એ લોકોના આચરણમાં તે પ્રકારની અનિયમિતતાઓને દર્શાવે છે કે જે સામાજિક અપેક્ષાઓ અને નીતિ-આયોગ્ય નિયમો સાથે સુસંગત નથી. આ પ્રકારના વર્તનનો અર્થ એ નથી કે તે જ નહીં કે આવું વર્તન માત્ર અસામાજિક છે, પરંતુ તે સમાજના વિવિધ સંજોગો, આર્થિક-સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ અને વ્યક્તિગત અનુભવ સાથે પણ જોડાયેલું છે. આ પ્રકારના વર્તનને સમજો, ઓળખો અને તેને યોગ્ય રીતે સંચાલિત કરવાનો પ્રયાસ કરવો આવશ્યક છે, જેથી સમાજમાં તંત્ર અને વ્યવસ્થાઓ યોગ્ય રીતે ચાલતી રહે. આ એક વધુ અસરકારક અને સમૃદ્ધ સામાજિક માળખું રચવામાં સહાયક બની શકે છે.

5.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. **વિચલિત વર્તન (Deviant Behavior):** સમાજના સામાન્ય મર્યાદાઓ અને નીતિઓથી વિપરીત વર્તન.
2. **માન્યતાઓ (Norms):** સમાજમાં માન્ય અને સ્વીકારેલા વર્તનનાં નિયમો.
3. **સામાજિક કૌશલ્ય (Social Skills):** સમાજમાં યોગ્ય રીતે સાંભળવા, સમજીને વ્યાવહારિક બનવાની ક્ષમતા.
4. **પરિવર્તન:** સામાજિક ધોરણો અને પદ્ધતિઓમાં ફેરફાર લાવતી પ્રક્રિયા.

5.7 તમારી પ્રગતી ચકાસો

---

1. વિચલિત વર્તનનો અર્થ અને પરિભાષા સમજાવો.
2. વિચલિત વર્તનના લક્ષણો વિગતવાર જણાવો.
3. વિચલિત વર્તનના કારણોની માહિતીનું વર્ણન કરો.

5.8 સ્વાધ્યાય

---

1. વિચલિત વર્તનનો અર્થ આપી તેના લક્ષણો સમજાવો.
2. વિચલિત વર્તનની પરિભાષા આપી તેના પ્રકારોની સમજૂતી

5.9 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. Hirschi, T. (1969) 'Causes of delinquency'; Berkeley: University of California Press.
2. Macionis, John; Gerber, Linda (2010) 'Sociology' (7th Canadian ed.); Toronto: Pearson; [ISBN 978-0-13-511927-3](https://doi.org/10.1002/9780135119273).
3. Merton, R. K. (1938) 'Social structure and anomie'; American Sociological Review, 3, 672-682.
4. Sutherland, E. H. (1947) 'Principles of criminology'; Philadelphia, PA: J. P. Lippincott.
5. Wolfgang, M. E., & Ferracuti, F. (1967) 'The subculture of violence'; London, England: Social Science Paperbacks.

6.1 પ્રસ્તાવના

6.2 હેતુઓ

6.3 સામાજિક નિયંત્રણ

6.4 વિચલિત વર્તન અને તેના પ્રકારો, વિચલિત વર્તન કારણો

6.5 ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્ત્વ

6.6 ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો

6.7 લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિને સુધારવા સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા

6.8 સારાંશ

6.9 ચાવીરૂપ શબ્દો

6.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

6.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

6.12 સ્વાધ્યાય લેખન

6.13 પ્રવૃત્તિ કરો

6.14 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

6.15 સંદર્ભ ગ્રંથો

6.1 પ્રસ્તાવના

આધુનિક જીવનની વ્યસ્તતા અને ટેન્શનથી ભરેલા માહોલમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને ભાવનાત્મક વ્યવહારનું નિયંત્રણ અનિવાર્ય બની ગયું છે. લોકો પોતાના રોજિંદા જીવનમાં ઘણી બધી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી રહ્યા છે, જેના કારણે તેમની ભાવનાત્મક સ્થિરતા ખોરવાઈ જાય છે. આ સમસ્યાના નિરાકરણ માટે વિવિધ સાધનો અને પદ્ધતિઓ ઉપલબ્ધ છે, અને આ ક્ષેત્રમાં સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ છે. આ એકમમાં આપણે ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો અને સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા વિશે વિગતવાર ચર્ચા કરીશું.

6.2 હેતુઓ

વિચલિત વર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો અને સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા માટે MSW વિદ્યાર્થીઓ માટેના શીખવાના ઉદ્દેશો:

- વિચલિત વર્તનને ઓળખવા અને સમજી શકાય તેવું જ્ઞાન મેળવવું:
  - વિચલિત વર્તનની વિવિધ સ્વરૂપોને ઓળખવું અને સમજવું.
  - વિચલિત વર્તનની મૂળભૂત કારણોને ઓળખવા માટે મનોવિજ્ઞાન અને સમાજશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોનો અભ્યાસ કરવો.

2. વિચલિત વર્તન નિયંત્રણ માટેના સાધનો અને તકનીકો શીખવી:
  - વિચલિત વર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટેના વિવિધ સાધનો અને તકનીકોના ઉપયોગ વિશે જ્ઞાન મેળવવું.
  - કૌશલ્ય વિકસાવવા માટે વ્યવહારિક કાર્યક્રમો અને કિસ્સા અભ્યાસનો ઉપયોગ કરવો.
3. સમાજકાર્યમાં સમસ્યાના ઉકેલ માટેના ઉપાયોની રણનીતિઓ વિકસાવવી:
  - વિચલિત વર્તન નિયંત્રણ માટે સમાજકાર્યમાં પ્રચલિત વિવિધ રણનીતિઓ અને મોડેલોનો અભ્યાસ કરવો.
  - સમાજકાર્યકાર તરીકે પદ્ધતિઓ અને અભિગમોને લાગુ કરવાની કુશળતા મેળવવી.
4. નૈતિક અને વ્યવસાયિક મૂલ્યો સમજવી:
  - વિચલિત વર્તન નિયંત્રણમાં સમાજકાર્યકારના નૈતિક અને વ્યવસાયિક મૂલ્યોનો અર્થ સમજવો.
  - યોગ્ય વ્યવસાય ધોરણો અને નીતિઓને અનુસરવાની પ્રેક્ટિસ કરવી.
5. સામુદાયિક સ્તરે હસ્તક્ષેપ અને સુવિધાઓ વિકસાવવી:
  - સમુદાય સ્તરે વિચલિત વર્તન નિયંત્રણ માટેની હસ્તક્ષેપની તકનીકો શીખવી.
  - સંસાધનો અને સેવાઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટેની રણનીતિઓનો અભ્યાસ કરવો.
6. વિચલિત વર્તનના કેસ મેનેજમેન્ટ અને દસ્તાવેજીકરણ કૌશલ્ય વિકસાવવું:
  - વિમુખ વર્તનના કેસોની અસરકારક રીતે વ્યવસ્થા કરવી અને દસ્તાવેજીકરણ કરવું.
  - કેવી રીતે કિસ્સાઓનું નિદાન કરવું અને અનુસંધાન કરવું તે અંગે જ્ઞાન મેળવવું.
7. વિચલિત વર્તન નિયંત્રણમાં સહયોગ અને સંવાદ કૌશલ્ય વિકસાવવું:
  - વિચલિત વર્તન નિયંત્રણ માટે સમુદાય, પરિવાર અને સંબંધિત પક્ષો સાથે સંવાદ કરવાની કુશળતા વિકસાવવી.
  - સહયોગ અને સંકલન દ્વારા સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે કૌશલ્ય વિકસાવવું.

આ ઉદ્દેશ્યો MSW વિદ્યાર્થીઓને વિચલિત વર્તન અને તેના નિયંત્રણના ક્ષેત્રમાં વધુ કાર્યક્ષમ અને વ્યાવસાયિક બનાવવામાં મદદ કરશે.

6.3 સામાજિક નિયંત્રણ

સામાજિક નિયંત્રણ (Social control) એ સમાજશાસ્ત્રનો એક ખ્યાલ છે કે જે વ્યક્તિના વર્તન પર સામાજિક કે સાંસ્કૃતિક રીતે મુકાતાં નિયમનો નિર્દેશ કરે છે. સામાજિક પ્રક્રિયાઓ અને વ્યક્તિઓ તથા જૂથોના વર્તનને નિયંત્રિત કરતા, સમાજજીવનના હિતમાં સમાજના સભ્યો દ્વારા સ્વીકૃત થયેલા અંકુશોને સામાજિક નિયંત્રણ કહેવામાં આવે છે. આ નિયંત્રણોમાં કાયદાઓ, પ્રથાઓ, લોકનીતિઓ, લોકરીતિઓ, સમાજસ્વીકૃત આદર્શો, રીવાજો, રૂઢિઓ, માન્યતાઓ, પરંપરા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આ નિયંત્રણોથી વ્યક્તિઓ અમુક જ પ્રકારનું વર્તન કરવા પ્રેરાય છે તથા મૂલ્યો અને ધોરણોથી વિપરીત વર્તન કરતાં રોકાય છે. સામાજિક નિયંત્રણ હકારાત્મક અને નકારાત્મક તેમજ ઔપચારિક અને અનૌપચારિક હોઈ શકે છે. સામાજિક નિયંત્રણની પ્રક્રિયા સ્થળકાળની આવશ્યકતા

સાથે સંબંધ ધરાવે છે. સામાજિક પરિવર્તનની સાથે સાથે સામાજિક નિયંત્રણનાં ધારાધોરણો પણ બદલાતાં રહે છે

6.3.1 વ્યાખ્યા:

સામાજિક નિયંત્રણનો અર્થ આપવામાં બધા સમાજશાસ્ત્રીઓ પોતપોતાનો મત ધરાવે છે. મુખ્યત્વે તેઓમાં બે પક્ષો જોવા મળે છે. એક પક્ષ સામાજિક નિયંત્રણને સામાજિક વ્યવસ્થા ટકાવનારું સાધન માને છે, જ્યારે બીજો પક્ષ તેને સામાજિક ઉગ્રતા વધારનારું માધ્યમ માને છે.

સામાજિક નિયંત્રણ પ્રત્યેક સમાજમાં જુદા જુદા સ્વરૂપે જોવા મળે છે. આથી સમાજશાસ્ત્રીઓએ તેની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ આપી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કિમ્બોલ યંગના મત અનુસાર “સામાજિક નિયંત્રણ પ્રતીકાત્મક કે શારીરિક બળનો ઉપયોગ કરે છે, જે દ્વારા અપેક્ષિત વર્તણૂક ક્રિયાઓનો અમલ કરાય છે.” ઓગબર્ન અને નીમકોફના મત મુજબ “સામાજિક નિયંત્રણ એવી પ્રક્રિયાઓ અને સાધનો છે જેના દ્વારા સામાજિક ધોરણોનું ઉલ્લંઘન મર્યાદિત બનાવવામાં આવે છે.” રોબર્ટ મોરિસન મેકાઈવર અને ચાર્લ્સ હંટ પેજના મત મુજબ “સમગ્ર સામાજિક વ્યવસ્થાને સુગ્રથિત રાખતી અને તેનું સાતત્ય ચાલુ રાખવાની રીત એટલે સામાજિક નિયંત્રણ.” જ્યારે જે. એસ, રોક જણાવે છે કે “સામાજિક નિયંત્રણ અમુક પ્રક્રિયાઓ માટે સંયુક્ત રીતે વપરાતો શબ્દ છે, જે દ્વારા આયોજિત અથવા અનાયોજિત રીતે વ્યક્તિઓને તેમના સમૂહના મૂલ્યો સમજાવવામાં કે શીખવવામાં આવે છે અથવા તેને અનુરૂપ બનાવવા દબાણ કરવામાં આવે છે.

6.3.2 સામાજિક નિયંત્રણના સાધનો:

દરેક સમાજમાં નિયંત્રણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હોય છે. સામાજિક નિયંત્રણની રીતોમાં મુખ્યત્વે બે રીતો જોવા મળે છે: (1) ઔપચારિક સામાજિક નિયંત્રણ અને (2) અનૌપચારિક સામાજિક નિયંત્રણ. ઔપચારિક નિયંત્રણમાં કાયદાઓ અને બંધારણની કલમોનો સમાવેશ થાય છે, જેના મારફતે સામાજિક નિયંત્રણ થાય છે. અનૌપચારિક નિયંત્રણની રીતોમાં સમાજના લોકોએ ઊભી કરેલી વ્યવસ્થા જેવી કે લોકરીતિ, રૂઢિ, રિવાજ, માન્યતા, પરંપરા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

6.4 વિચલિત વર્તન અને તેના પ્રકારો. વિચલિત વર્તન કારણો

વિચલિત વર્તન:

વિચલિત વર્તન એટલે તેવું વર્તન કે જે સામાન્ય મર્યાદાઓથી બહાર હોય અને જે સામાજિક, શૈક્ષણિક અથવા વ્યક્તિગત રીતે હાનિકારક હોય છે. આ વર્તન વ્યક્તિના સકારાત્મક વિકાસમાં અવરોધ લાવે છે અને સામાજિક સ્વીકાર્યતા માટે મુશ્કેલીઓ ઊભી કરે છે. આમાં ઘણીવાર શારીરિક અથવા મૌખિક હુમલાઓ, ગાળો બોલવી, નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવું, શાળા અથવા ઘરના કાર્યમાં વિક્ષેપ લાવવું અને આપઘાતી પ્રવૃત્તિઓ સામેલ હોય છે. વિચલિત વર્તનના મુખ્ય કારણો માં જૈવિક, મનોવિજ્ઞાનિક, પરિવારિક, અને સામાજિક-આર્થિક પરિબળો સામેલ છે. આ વર્તનના નિયંત્રણ માટે મનોવૈજ્ઞાનિક થેરાપી, પરિવાર અને સમાજનું સમર્થન, શૈક્ષણિક અને સામાજિક કાર્યક્રમો, અને સકારાત્મક શિસ્ત જરૂરી છે. પરિવારના સહકાર અને સમાજની સમજદારી સાથે, વિચલિત વર્તન ધરાવતા બાળકોને શ્રેષ્ઠ માર્ગદર્શન અને વિકાસની તક મળી શકે છે.

દરેક સમાજ પોતાની સામાજિક ધોરણો અથવા નિયમો જેના દ્વારા તે રહે છે. તેઓ વશલખાયેલા શબ્દકોષનું કાયદાઓ અલગ પરિસ્થિતિઓમાં માનવ વર્તન પ્રકૃતિ પ્રતિબિંબિત ઉલ્લેખ કરી શકો છો. આ ધોરણો સાથે પાલન નિષ્ફળતા એક સામાજિક વિચલન, જે પણ વિચલન કહેવામાં આવે છે કારણ કે માનવામાં આવે છે. આ ખ્યાલ અલગ ખૂણેથી જોઈ શકાય છે. સૌ પ્રથમ, હંમેશા વિચલિત વર્તન કાયદો અને સમાજમાં પ્રવર્તતા ધોરણો ઉલ્લંઘન કરે છે. પરંતુ તે ઉપરાંત, તેઓ એક સામાજિક ઘટના છે કે સામૂહિક માનવ પ્રવૃત્તિ તમામ સ્વરૂપો અભિવ્યક્તિ શોધે છે અને પડદા પાછળ વર્તન સ્થાપના નિયમો સાથે પાલન કરતું નથી ગણવામાં આવે છે.

6.4.1 વિચલિત વર્તન મુખ્ય કારણો

વિચલિત ઘટના સમજૂતી સેટ કરી શકાય છે. સમજવા માટે તે જાણવું વર્તન વિચલિત પ્રકારના શું જરૂરી છે. અને આ કિસ્સામાં કારણ ઓળખવા માટે ખૂબ સરળ હશે. ઉદાહરણ તરીકે, મદ્યપાન અને માદક પદાર્થ વ્યસન તેમજ માનસિક વિકૃતિઓ માટે ઝોક સામાજિક અને જૈવિક પરિબળો કારણે નથી. આ બધા નકારાત્મક ઘટના ઘણી વખત તેમના માતાપિતા દ્વારા બાળકોમાં આવે છે.

સમાજશાસ્ત્ર, ત્યાં અનેક દિશાઓ, જે અનુસાર હોય છે, અને વિચલિત વર્તન માટે કારણો સમજાવે છે. તેમાંથી એક સમાજના આવા રાજ્ય કે જેમાં જૂના મૂલ્યો અને ધોરણો હજુ સુધી વર્તમાન સંબંધો સાથે સંઘર્ષમાં આવે છે, અને નવા હાજરી છે. આ કિસ્સામાં, વિચલિત વર્તન કારણ અસંગત ગોલ, જે આગળ સમાજ દ્વારા મૂકવામાં આવે છે, અને સાધનો કે જે તેમને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપલબ્ધ છે.

સામાજિક રોગવિજ્ઞાન :

આ નકારાત્મક વર્તન માટે કારણો અન્ય શ્રેણી છે. તેમણે આવા માદક પદાર્થ વ્યસન અને મદ્યપાનની, માનસિક રોગો સંખ્યામાં વધારો અને સમાજના સભ્યો આનુવંશિક સ્ટોક બગાડ કારણ કે ઘટના સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવે છે.

બાળકોનું અસામાજીકરણ :

આ વર્તણૂક જીવનનો ચોક્કસ માર્ગ છે. તેના મુખ્ય કારણ ઈનકાર સમાજના લાભ અને અનુપાર્જિત આવક પ્રાપ્તિ માટે કામ માં ભાગ લેવા માટે હોય છે. નોંધ્યું છે કે ભીખ માગતા બાળકો અને તાજેતરના વર્ષોમાં રખડું બાળકો વ્યાપક પ્રચાર કરવામાં આવે છે. જોકે, સમાજ આ સામાજિક ખતરનાક ઘટના સામનો કરવા પ્રયાસ કરી રહી છે. ઘણીવાર વ્યક્તિઓ દવાઓ વેચાણ માટે મધ્યસ્થી, તેમજ ચોરી અને અન્ય ગુનાહિત કાર્ય કરે છે.

વ્યસન :

ઘણીવાર નકારાત્મક વર્તન વર્તમાન આંતરિક અગવડતા ટાળવા માટે, તેમજ બદલી જેમના પોતાના સામાજિક અને માનસિક રાજ્ય, કે જે આંતરિક કલહ અને પરસ્પર સંઘર્ષો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવે છે આ તમામ માદક ક્રિયાઓ છે. સમાજમાં પ્રવર્તતી સ્થિતિને કારણે જેઓ સ્વ અનુભૂતિ, જેની વ્યક્તિત્વ દબાણ છે માટે કોઈ કાનૂની શક્યતા દ્વારા પસંદ કરવામાં આવે છે, અને વ્યક્તિગત મહત્વાકાંક્ષા સતત અવરોધિત બને છે.

ખાસ કરીને નકારાત્મક વર્તન :

આપણા આધુનિક સમાજમાં, વિચલિત વર્તન, વધુ અને વધુ વ્યાજબી અને જોખમી બની જાય છે. સાહસી એક વ્યક્તિત્વ વચ્ચે મુખ્ય તફાવત એ વ્યાવસાયીકરણ પર આધાર છે અને અકસ્માત અથવા નિયતિમાં નથી. આ વ્યક્તિગત, જેના દ્વારા તે આત્મજ્ઞાન, સ્વ-દ્રઢિકરણ અને સ્વ પ્રત્યક્ષીકરણ હોઈ શકે એક ઈરાદાપૂર્વકની પસંદગી છે.

કિશોરોના વિચલિત વર્તન :

આધુનિક સમાજમાં, બાળક પ્રત્યેની ઉપેક્ષા, માદક પદાર્થ વ્યસન અને અપરાધ વાસ્તવિક સમસ્યા નથી. આ સંદર્ભે, ત્યાં વિચલિત વર્તન સાથે ટીનેજરાની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થઈ છે. બાળકો વર્તન આ વિચલન, રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક અને પર્યાવરણીય અસ્થિરતા, સંસ્કૃતિ, કુટુંબ યુવાનોના ગેરલાભ અને સ્થાનિક ક્ષેત્રમાં નિયંત્રણ અભાવ માતા કાયમી રોજગાર અભાવે, કામ છૂટાછેડા અને ખામીઓ એક રોગચાળો છે.

કિશોરો વચ્ચે વિચલિત વર્તન મુખ્ય પ્રકારો, એક નિયમ તરીકે, માદક, (આત્મહત્યા) અને જેવા આ સ્વરૂપોનો સમાવેશ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે.

યુવાન લોકો નકારાત્મક વર્તન માટે સૌથી સામાન્ય કારણો શું છે? તેઓ નીચે પ્રમાણે યાદી થયેલ છે:

1. ખોટું સંગઠિત શિક્ષણ:

આ સામાન્ય રીતે એક મુશ્કેલ કુટુંબ રહેતા કિશોર છે. તેની આંખો માં માતા-પિતા, જેઓ તેમના આંતરિક વિશ્વમાં રસ નથી છે લોકો વચ્ચે સંઘર્ષ થતો હોય છે. ક્યારેક મુશ્કેલી તદ્દન ઊંડે છુપાયેલી હોય છે. અને તે મળી ગયા બાદ જ કિશોર તેમના નકારાત્મક વર્તન માટે બહાર ઊભા શરૂ થાય છે.

2. જૈવિક પરિબળો:

આ કારણોમાં વારસાગત છે, જે રક્ષણાત્મક પદ્ધતિઓ અને અનુકૂળનશીલ મર્યાદા કાર્ય વ્યક્તિ પ્રવૃત્તિ ઘટાડે ફાળવવામાં આવે છે. આ પરિબળ માનસિક ઉણપ પોતે પ્રગટ કરવા માટે સક્ષમ છે, માત્ર અસામાન્ય લક્ષણો વારસો, તેમજ મદ્યપાન જેવી નકારાત્મક ઘટના. વધુમાં, વિચલિત વર્તન સાથે કિશોરો મગજ કોષો લઘુતા, જે કેટલાક ગંભીર રોગો, જે નાની વયે તેમને તબદીલ કરવામાં આવે છે. પરિબળો, પ્રકાર અને કિશોરાવસ્થા જૈવિક લક્ષણ સમાવેશ થાય છે. આ ઉંમરે વ્યક્તિ સજીવ થાય અને ઝડપી વૃદ્ધિ આવે છે અને તરુણાવસ્થા અંત આવી રહ્યો છે, તેમજ ઘણાં અંગો અને સિસ્ટમો, સેન્ટ્રલ નર્વસ સિસ્ટમ સહિત કાર્ય સુધારે છે.

3. માનસિક પરિબળો:

કિશોરાવસ્થામાં પૂરો થાય છે અને એક વ્યક્તિ પાત્ર રચના. આ પ્રક્રિયા ઉલ્લંઘનો ક્યારેક નકારાત્મક characterological પ્રતિક્રિયાઓ ધોરણો સમાજમાં સ્વીકારવામાં આગળ વધે છે. સક્રિય વિરોધ (અસહકાર અને કઠોરતા); તેમને પૈકી નીચેના છે નિષ્ક્રિય વિરોધ (ઘર છોડીને); માનવ સંપર્કનું સક્રિય એવોઈડન્સ; અનુકરણ અથવા અન્ય વર્તન અનુકરણ; વધારો વરિષ્ઠ અનુભવ

અસ્વીકાર આધારે સ્વાગ્રહ માટે ઈચ્છા; overcompensation રક્ષણાત્મક પ્રતિક્રિયા તરીકે (અવિચારી ક્રિયાઓ), વ્યક્તિત્વ નબળાઈઓ માસ્કીંગ.

4. જૈવિક કારણો:

- મગજની બિમારીઓ: ADHD, ઓટિઝમ, વિલક્ષણ શીખવા અને મગજના વિકાસ સંબંધિત બિમારીઓ.
- જૈવિક અસમતુલ્યતા: મગજના કામકાજમાં રસાયણિક અસંતુલન, જે વર્તનમાં વિક્ષેપ ઊભા કરી શકે છે.
- જૈનેટિક પ્રભાવ: કુટુંબમાં વિચારવિમર્શના રોગો અથવા અન્ય વર્તનસંબંધી સમસ્યાઓ હોય તેવા કારક.

5. મનોવિજ્ઞાનિક કારણો:

- આત્મવિશ્વાસની કમી: પોતાને પ્રત્યે નીચું માનવી અને સકારાત્મક ચિંતનોની અભાવ.
- હાવભાવ અને ભાવનાઓને કાબૂમાં રાખવાની અક્ષમતા: ક્રોધ, દુઃખ, અણગમો અથવા નિરાશાને યોગ્ય રીતે સંભાળવા ન આવવું.
- અંગત આઘાત: શારીરિક, માનસિક અથવા માનસિક શોષણનો અનુભવ.

6. પરિવારિક કારણો:

- પિતામાતાના વિવાદો: ઘરેલુ ઝઘડા, વિવાહમાં તણાવ અથવા વિભાજન.
- લાગણીની અછત: માતા-પિતાની અવ્યાખ્યાયિત પરિપ્રેક્ષ્ય અને લાગણીની ઉણપ.
- શૈક્ષણિક અને શિસ્ત સંબંધી મુદ્દાઓ: નિયમોના પાલનમાં નિષ્ફળતા અથવા વધુ કડોર શિસ્ત.

7. સામાજિક અને આર્થિક કારણો:

- ગરીબી: મૂળભૂત જરૂરિયાતોની અછત, જે હેતુઓ અને ઈચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાના માર્ગમાં અવરોધ લાવે છે.
- સમાજમાં અસમાનતા: જાતિ, વર્ગ અથવા વંશના આધારે ભેદ.
- અનુકૂળ શૈક્ષણિક સુવિધાઓની અછત: ગુણવત્તાવાળા શિક્ષણ અને સહાયકોની ઓછી ઉપલબ્ધતા.

8. શાળાની સ્થિતિ:

- શાળા પ્રત્યે નારાજગી: શિક્ષકો અથવા સાથીઓ સાથેના તણાવ.
- અનુકૂળ શૈક્ષણિક માળખાનો અભાવ: વિદ્યાર્થીઓ માટે મજબૂત સહાયના અભાવમાં વિચલિત વર્તન જોવા મળે છે.

9. સામાજિક દબાણો:

- પીઅર પ્રેશર: સમૂહ સાથે ગળપથ્યો થવા માટે અનુકૂળતા અને ચેતનાનો અભાવ.
- અનુકૂળ માહોલ: માણસની વર્તનપ્રવૃત્તિઓ પર સામાજિક અસર.
- આ તમામ કારણો વિચલિત વર્તનને જન્મ આપે છે અને તેમનું યોગ્ય નિદાન અને નિયંત્રણ કરવું જરૂરી છે.

6.5 ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્વ

માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય માટે ભાવનાત્મક સ્થિરતા જરૂરી છે. ઉચિત રીતે ભાવનાઓને ઓળખવા અને સંભાળવામાં આવવાથી વ્યક્તિના જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો થાય છે. જો આપણે અમારા ભાવનાત્મક વ્યવહારને યોગ્ય રીતે નિયંત્રિત કરી શકીએ, તો નકારાત્મક વિચારો અને માનસિક તણાવમાંથી બચી શકીએ.

ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્વ એટલું છે કે તે વ્યક્તિના સમાજમાં વ્યવહાર અને જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં પ્રભાવશાળી હોવા માટે જરૂરી છે. ભાવનાત્મક વ્યવહાર દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની લાગણીઓને ઓળખી શકે છે, સમજણમાં લઈ શકે છે અને યોગ્ય રીતે પ્રતિક્રિયા આપી શકે છે. આ સક્ષમતા સમાજમાં સહજ રીતે મેળ ખાતી રહેવા, કાર્યસ્થળ પર સફળતા મેળવવા, અને નિકટના સંબંધોમાં સુખી રહેવા માટે અનિવાર્ય છે.

લગ્નજીવન, મિત્રો અને કુટુંબ સાથેના સંબંધોમાં સારી રીતે વ્યવહાર કરી શકાય છે. જો વ્યક્તિ ભાવનાત્મક રીતે સમર્થ હોય તો તે તણાવ અને માનસિક આરોગ્યની સમસ્યાઓનો સામનો સારી રીતે કરી શકે છે. આથી, બાળપણથી જ ભાવનાત્મક બુદ્ધિમત્તાનું વિકાસ કરવું મહત્વપૂર્ણ છે, જેથી તે ભવિષ્યમાં સારી રીતે સંભાળી શકે.

વૈવિધ્યસભર પરિસ્થિતિઓમાં ભાવનાઓને યોગ્ય રીતે સંભાળતા આવડતા શીખવીને, વ્યક્તિ પોતાનો જીવન સ્તર સુધારી શકે છે અને તેની સામાન્ય સમર્થતામાં વધારો કરી શકે છે. અત્યારે, સમાજમાં અનેક પ્રવૃત્તિઓ અને તાલીમ કાર્યક્રમો દ્વારા ભાવનાત્મક બુદ્ધિમત્તાનો વિકાસ માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે, જે દરેક વ્યક્તિના સર્વાંગી વિકાસ માટે અનિવાર્ય છે.

મહત્વ :

- જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો :

ભાવનાત્મક વ્યવહારનું નિયંત્રણ જીવનની ગુણવત્તામાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. જ્યારે વ્યક્તિ પોતાની ભાવનાઓને યોગ્ય રીતે ઓળખી અને વ્યક્ત કરી શકે છે, ત્યારે તે જાતે જ એક સકારાત્મક અને સુખદ જીવન જીવી શકે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ વ્યક્તિ ટેન્શન અને આકોશને યોગ્ય રીતે સંભાળી શકે, તો તે વ્યક્તિ પોતાની વ્યાવસાયિક અને વ્યક્તિગત જીવનમાં વધુ સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

- સંબંધોની મજબૂતાઈ :

ભાવનાત્મક સ્થિરતા સંબંધોમાં મજબૂતાઈ લાવી શકે છે. જ્યારે લોકો પોતાની લાગણીઓને સમજતા અને અન્ય લોકોની લાગણીઓને માન આપતા થાય, ત્યારે તેમના વચ્ચેનો સંવાદ સુધરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, પતિ-પત્ની વચ્ચેના મતભેદોને શાંતિપૂર્વક અને સમજણપૂર્વક ઉકેલી શકાય છે, જો તેઓ એકબીજાની લાગણીઓને સમજવા માગતા હોય. ભાવનાત્મક સ્થિરતા સંબંધોમાં મજબૂતાઈ લાવી શકે છે. જ્યારે લોકો પોતાની લાગણીઓને સમજતા અને અન્ય લોકોની લાગણીઓને માન આપતા થાય, ત્યારે તેમના વચ્ચેનો સંવાદ સુધરે છે. ઉદાહરણ માટે, અમિત અને રાધિકા, પતિ-પત્ની, જે નિયમિતપણે એકબીજાની લાગણીઓને સમજવા માટે સમય પસાર કરે છે, તે તેમના

મતભેદોને શાંતિપૂર્વક ઉકેલતા રહે છે. અમિત, જ્યારે કામના તણાવને કારણે તણાવમાં હોય છે, ત્યારે રાધિકા તેની લાગણીઓને સમજવા માગે છે અને તેને શાંતિપૂર્વક વાત કરવાની તક આપે છે, જેનાથી તેમનો સંબંધ મજબૂત બને છે.

- **માનસિક સ્વાસ્થ્ય :**

ભાવનાત્મક નિયંત્રણ માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. ઉચિત રીતે ભાવનાઓને નિયંત્રિત ન કરવાથી તણાવ, ડિપ્રેશન, અને આકસ્મિક ક્રોધ જેવા સમસ્યાઓ ઉદભવી શકે છે. આને કારણે વ્યક્તિનું સ્વાસ્થ્ય ખોરવાઈ શકે છે અને રોજિંદા જીવનમાં પ્રભાવી રીતે કાર્ય કરવું મુશ્કેલ બની શકે છે. ભાવનાત્મક નિયંત્રણ માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. ઉચિત રીતે ભાવનાઓને નિયંત્રિત ન કરવાથી તણાવ, ડિપ્રેશન, અને આકસ્મિક ક્રોધ જેવા સમસ્યાઓ ઉદભવી શકે છે. રવિ, એક યુવાન વિદ્યાર્થીઓ, જે અઘરા અભ્યાસની બાબતમાં તણાવ અનુભવતો હતો, તે મનોવિજ્ઞાનિક થેરાપી દ્વારા તેના તણાવને નિયંત્રિત કરી શક્યો. આ થેરાપીથી તેને પોતાની લાગણીઓને સમજવામાં અને તેનાથી મુક્ત થવામાં મદદ મળી, અને હવે તે રોજિંદા જીવનમાં વધુ સકારાત્મક રીતે કાર્ય કરી શકે છે.

- **વ્યાવસાયિક સફળતા :**

કાર્યસ્થળ પર ભાવનાત્મક બુદ્ધિ (Emotional Intelligence) એક મહત્વપૂર્ણ ગુણ છે. કાર્યસ્થળ પર ભાવનાત્મક બુદ્ધિ (Emotional Intelligence) એક મહત્વપૂર્ણ ગુણ છે. ઉદાહરણ તરીકે, મોહન, એક મેનેજર, જે પોતાની ટીમના સભ્યોની લાગણીઓને સારી રીતે સમજવા અને યોગ્ય રીતે પ્રતિસાદ આપવા સક્ષમ છે, તે ટીમની ઉત્પાદકતા અને સંકલન વધારવામાં સફળ રહ્યો છે. તે પોતાના ટીમના સભ્યોના મનોમાબળને જાળવી રાખે છે અને તેમને પ્રોત્સાહિત રાખે છે, જેનાથી આખી ટીમ વધુ ઉત્સાહી અને કાર્યક્ષમ બને છે.

- **શારીરિક સ્વાસ્થ્ય :**

કેટલાક અભ્યાસોમાં દર્શાવાયું છે કે લોકો જે પોતાનો ટેન્શન અને આક્રોશ નિયંત્રિત કરી શકે છે, તેમના શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં પણ સુધારો થાય છે. સ્થિર માનસિક અવસ્થાના કારણે ઝાઝાદયરોગ, ઉચ્ચ રક્તચાપ અને અન્ય શારીરિક સમસ્યાઓનું જોખમ ઘટે છે. મનીષા, જે હંમેશા આક્રોશમાં રહેતી હતી, તે મેડિટેશન અને શ્વાસની કસરતો દ્વારા પોતાના આક્રોશને કાબૂમાં રાખે છે, જેનાથી તેનું રક્તચાપ અને ઝાઝાદયના આરોગ્યમાં સુધારો થયો છે.

- **નૈતિક વિકાસ (Moral Development):**

ભાવનાત્મક વ્યવહારનું યોગ્ય નિયંત્રણ વ્યક્તિના નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ વ્યવહારથી વ્યક્તિના મોરલ અને એથીકલ મૂલ્યોમાં પણ સુધારો થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ વ્યક્તિ જો પોતાના ક્રોધ અને હિંસક વૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરી શકે, તો તે વ્યક્તિ વધુ શાંતિપૂર્ણ અને સકારાત્મક જીવન જીવી શકે. ઉદાહરણ તરીકે, એક યુવાન, અનિલ, જે પહેલેથી જ ખૂબ જ ક્રોધિત અને હિંસક હતો, તે નિયમિત મેડિટેશન અને આધ્યાત્મિક શિક્ષણ દ્વારા પોતાનો ક્રોધ અને હિંસક વૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવો શીખી ગયો. હવે તે વધુ શાંતિપૂર્ણ અને

સકારાત્મક જીવન જીવી રહ્યો છે અને સમાજમાં એક નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ તરીકે ઓળખાય છે.

- ચિંતનશીલતા અને સર્જનાત્મકતા :

માનસિક શાંતિ અને સ્થિરતાથી ચિંતનશીલતા અને સર્જનાત્મકતા વધે છે. જ્યારે મન શાંત અને સ્થિર હોય, ત્યારે વ્યક્તિ વધારે સક્રિય અને સર્જનાત્મક વિચાર કરી શકે છે. માનસિક શાંતિ અને સ્થિરતાથી ચિંતનશીલતા અને સર્જનાત્મકતા વધે છે. જ્યારે મન શાંત અને સ્થિર હોય, ત્યારે વ્યક્તિ વધારે સક્રિય અને સર્જનાત્મક વિચાર કરી શકે છે. નીના, એક કલાકાર, જે મેડિટેશન દ્વારા પોતાના મનને શાંત અને સ્થિર રાખે છે, તે પોતાના આર્ટવર્કમાં વધુ સર્જનાત્મકતાનો અનુભવ કરે છે. મેડિટેશનના કારણે તે નવા વિચારો અને નવી કળાઓમાં સુધારો કરી શકે છે, જેનાથી તેની કલામાં ઉત્તમ પરિણામો આવે છે.

નિષ્કર્ષ :

ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્વ દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં અત્યંત વિશિષ્ટ છે. આને નિયંત્રિત કરવા માટે વિવિધ સાધનો અને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરી, લોકો પોતાનામાં શ્રેષ્ઠ સુધારો મેળવી શકે છે. આમ, ભાવનાત્મક સ્થિરતા અને વ્યવહારના નિયંત્રણ દ્વારા જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતા અને સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મનુષ્ય જીવનમાં માનસિક શાંતિ અને સ્થિરતાનું મહત્વ અગણિત છે. મેડિટેશન અને સંયમથી વ્યક્તિ પોતાના મનને શાંત અને સ્થિર રાખી શકે છે, જેનાથી તેના ચિંતનશીલતા અને સર્જનાત્મકતામાં નોંધપાત્ર વધારો થાય છે. ઉદાહરણ રૂપે, નીના જેવા કલાકારના જીવનમાં મેડિટેશન દ્વારા મળેલી આ માનસિક શાંતિ તેને નવી કલાત્મક ઉંચાઈઓ સુધી પહોંચાડવા સક્ષમ બનાવે છે. આ દર્શાવે છે કે જો માનસિક શાંતિ અને સ્થિરતા મેળવવામાં આવે, તો વ્યક્તિના વિચાર અને સર્જનાત્મકતા માં ઉદ્ભવતા નવા વિચારોથી તેઓની કારકિર્દી અને વ્યક્તિગત જીવન બંનેમાં મહાન સુધારો લાવી શકાય છે.

6.6 ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો

6.6.1 ધ્યાન

વર્ણન: ધ્યાન એ એક પ્રાચીન પદ્ધતિ છે જે મનને શાંત અને સ્થિર બનાવવામાં મદદ કરે છે. તે ધ્યાનને વર્તમાન ક્ષણમાં કેન્દ્રિત કરવા અને આત્મસંતુલન મેળવવા માટેનું સાધન છે.

ઉદાહરણ:

- સવારનું ધ્યાન: દરરોજ સવારના 15-20 મિનિટ માટે આરામદાયક જગ્યાએ બેસો, આંખો બંધ કરો, અને શ્વાસ-ઉશ્વાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. તે મનમાં આવતા જુદા જુદા વિચારોને શાંતિથી પરવાનગી આપે છે અને તેઓને દૂર કરે છે.

6.6.2 યોગ

વર્ણન: યોગ શરીર અને મનને સમન્વયમાં લાવતી એક હોલીસ્ટિક પદ્ધતિ છે. તે સ્ટ્રેસને દૂર કરવા અને શારીરિક તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં સુધારો કરવા મદદરૂપ છે.

ઉદાહરણ:

- તડાસન: સ્ટ્રેચિંગ અને શ્વાસ- ઉચ્છવાસના સમન્વયથી શરીર અને મનને તાજગી મળે છે.
- વૃક્ષાસન: સંકલન અને સંતુલનને મજબૂત કરે છે, જે આંતરિક શાંતિ અને સ્થિરતામાં સહાય કરે છે.

6.6.3 પોતા સાથે વાતચીત (Self-talk)

વર્ણન: પોતા સાથે વાતચીત એ સ્વયંથી સંવાદ કરવાનો એક સાધન છે જે મનોબળ વધારવા અને નકારાત્મક વિચારોથી મુક્તિ મેળવવા માટે ઉપયોગી છે.

ઉદાહરણ:

- પ્રતિદિન પોઝિટિવ પરફોર્મન્સ : સવારમાં અરીસામાં જોઈને “હું આટલો સક્ષમ છું” અથવા “મારી પાસે દરેક પરિસ્થિતિને હલ કરવા માટે શક્તિ છે” જેવા વાક્યો બોલો.

6.6.4 જર્નલિંગ (Journaling)

વર્ણન: જર્નલિંગ એ તમારી લાગણીઓને લખવાનો એક સાધન છે જેનાથી તમે તમારી લાગણીઓને સમજવા અને મોનિટર કરી શકો છો.

ઉદાહરણ:

- દૈનિક ડાયરી: દરેક રાત્રે સુતા પહેલા દિવસ દરમ્યાન થયેલા ઘટનાઓ અને લાગણીઓની નોંધ લો. આથી તમે તમારી ભાવનાઓને સમજવા અને યોગ્ય પ્રતિસાદ આપવા શીખશો.

6.6.5 શારીરિક કસરત (Physical Exercise)

વર્ણન: નિયમિત શારીરિક કસરત મનને શાંત રાખવામાં અને તણાવ દૂર કરવામાં મદદ કરે છે. તે એન્ડોર્ફિનની સ્તરને વધારી મનને સકારાત્મક રાખે છે.

ઉદાહરણ:

- દૈનિક દોડ અથવા જિમ: રોજે રોજ દોડવું અથવા જિમમાં કસરત કરવી. આથી તણાવ ઘટે છે અને મનોસ્થિતિમાં સુધારો થાય છે.

6.6.6 પ્રોફેશનલ સહાય (Professional Help)

વર્ણન: મનોવિજ્ઞાનિક અથવા કાઉન્સેલરની મદદથી વ્યક્તિ પોતાની ભાવનાઓને સમજી અને યોગ્ય માર્ગદર્શન મેળવી શકે છે.

ઉદાહરણ:

- થેરાપી સેશન: જો તમે ખૂબ જ ટેન્શન અથવા ડિપ્રેશન અનુભવી રહ્યા છો, તો મનોવિજ્ઞાનિકની મદદ લેવી. તેઓ તમને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને થેરાપીથી મદદ કરશે.

6.6.7 સંગ્રહ અને છૂટક સમયમાં પ્રવૃત્તિઓ (Hobbies and Leisure Activities)

વર્ણન: તમારી મનપસંદ પ્રવૃત્તિઓ અને શોખોને અનુસરવાથી તણાવ ઘટાડવા અને મનને શાંત રાખવામાં મદદ થાય છે.

ઉદાહરણ:

- પેઈન્ટિંગ, મ્યુઝિક, ગાર્ડનિંગ: રોજિંદા જીવનમાંથી સમય કાઢીને તમારી મનપસંદ પ્રવૃત્તિઓમાં રોકાઓ. આથી મનને આનંદ અને સંતોષ મળે છે.

નિષ્કર્ષ:

ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો આપણા જીવનમાં ખૂબ જ ઉપયોગી છે. આ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરીને વ્યક્તિ પોતાની ભાવનાત્મક સ્થિરતા મેળવી શકે છે અને દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ લેખનો ઉદ્દેશ્ય છે કે લોકો આ સાધનોનો ઉપયોગ કરીને સુખમય અને સંતુલિત જીવન જીવી શકે. ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટે વિવિધ સાધનો અને પદ્ધતિઓ નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, જેનાથી વ્યક્તિના જીવનમાં સુધારો આવી શકે છે. ધ્યાન અને યોગ જેવી પદ્ધતિઓથી મન અને શરીરનું સંતુલન જાળવી શકાય છે, જે તણાવને દૂર કરીને માનસિક શાંતિ અને સ્થિરતા પ્રદાન કરે છે. આ સાધનોનું નિયમિત આચરણ જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો લાવી શકે છે, જેનાથી વ્યક્તિ વધુ સક્રિય, સુખી અને તંદુરસ્ત જીવન જીવી શકે છે.

આટમ ટોક અને જર્નલિંગ જેવી ટેકનિક્સ દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની લાગણીઓને સારી રીતે સમજી અને વ્યક્ત કરી શકે છે. આથી, નકારાત્મક વિચારો અને લાગણીઓને નિયંત્રિત કરીને આત્મવિશ્વાસ અને મનોબળમાં વધારો થાય છે. પોઝિટિવ આફર્મેશન્સ અને દૈનિક ડાયરી દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની ભાવનાત્મક સ્થિતિને મજબૂત બનાવી શકે છે, જે નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસમાં સહાય કરે છે.

પ્રોફેશનલ સહાય અને છૂટક સમયમાં પ્રવૃત્તિઓ, જેમ કે હોબી અને લીઝર એક્ટિવિટીઝ, પણ તણાવ અને ડિપ્રેશનને દૂર કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. મનોવિજ્ઞાનિક અથવા કાઉન્સેલરની મદદથી વ્યક્તિ પોતાની સમસ્યાઓનો ઉકેલ મેળવી શકે છે. અંતે, આ બધાં સાધનોનો સજાગ અને નિયમિત ઉપયોગ કરીને વ્યક્તિ સુખમય અને સંતુલિત જીવન જીવી શકે છે, જે નૈતિક, આધ્યાત્મિક અને વૈચારિક વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

6.7 લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિને સુધારવા સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા

સમાજ કાર્યકરો લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરે છે. સમાજસેવક એ વ્યક્તિ છે, જે પોતાની કુશળતા અને અનુભવના આધારે લોકોને તેમની જીવનની વિવિધ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. તેમના કાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય લોકોને સહાય અને સમર્થન પૂરું પાડીને તેમના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવાનો હોય છે. આ એકમમાં આપણે લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિ સુધારવા માટે સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા પર વિગતવાર ચર્ચા કરીશું.

સમાજ કાર્યકરો સમાજના સૌથી નબળા અને સૌથી વધુ જરૂરિયાતમંદ લોકોને મદદ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ ગરીબી, ભૂખ, ઘરવિહોણા, ગેરવ્યવહાર અને બીમારી સહિત વિવિધ સમસ્યાઓનો સામનો કરી રહેલા લોકોને સહાય અને સમર્થન પ્રદાન કરે છે. સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં રહેલા લોકોને મદદ કરવામાં સમાજ કાર્યકરો ખાસ કરીને મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

સંવેદનશીલ સ્થિતિ શું છે?

સંવેદનશીલ સ્થિતિ એવી સ્થિતિ છે જેમાં વ્યક્તિ શારીરિક, માનસિક, ભાવનાત્મક અથવા સામાજિક રીતે નબળી હોય છે. આ સ્થિતિ વિવિધ પરિબલોને કારણે થઈ શકે છે, જેમ કે ગરીબી, બીમારી, દુર્વ્યસન, ગેરવ્યવહાર, આઘાત અથવા કુદરતી આપત્તિ. સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં રહેલા લોકોને ઘણીવાર પોતાની જાતની સંભાળ રાખવામાં મુશ્કેલી પડે છે અને તેઓ શોષણ અથવા નુકસાન માટે સંવેદનશીલ હોઈ શકે છે.

6.7.1. કાઉન્સેલિંગ

વર્ણન: સમાજ કાર્યકરો કાઉન્સેલિંગ દ્વારા લોકોને તેમની સંવેદનશીલ સમસ્યાઓને સમજવામાં અને સાંભાળવામાં મદદ કરે છે. કાઉન્સેલિંગ એ સમાજ કાર્યકરોની એક મુખ્ય જવાબદારી છે. તેઓ વ્યક્તિગત અને જૂથ કાઉન્સેલિંગ દ્વારા લોકોને તેમનાં સંવેદનશીલ અને માનસિક તણાવનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. સમાજ કાર્યકરો સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં રહેલા લોકોને તેમના જીવનમાં પડકારોનો સામનો કરવામાં મદદ કરી શકે છે. તેઓ ભાવનાત્મક સમર્થન પ્રદાન કરી શકે છે, તેમજ સંસાધનો અને સેવાઓને એક્સેસ કરવામાં મદદ કરી શકે છે.

ઉદાહરણ:

- વિદ્યાર્થીઓ માટે કાઉન્સેલિંગ: એક વિદ્યાર્થીઓનું સમૂહ જેમણે પરીક્ષાની તણાવની સમસ્યા ભોગવી રહી હતી. કાઉન્સેલરોએ તેમને એમની ભાવનાઓ વિશે વાત કરવા અને સ્ટ્રેસ મેનેજમેન્ટ ટેકનિક શીખવવામાં મદદ કરી. પરિણામે, વિદ્યાર્થીઓએ શાંતિપૂર્વક અને વધારે આત્મવિશ્વાસ સાથે પરીક્ષા આપી.

6.7.2. સમુદાય આધાર

વર્ણન: સમાજ કાર્યકરો સમુદાય સ્તરે લોકોને પરસ્પર સહાય અને સમર્થન મેળવવા માટે પ્લેટફોર્મ પ્રદાન કરે છે.

ઉદાહરણ:

- મહિલા સહાય જૂથો: ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં, સમાજ કાર્યકરોએ મહિલાઓ માટે સહાય જૂથો બનાવ્યા જ્યાં તેઓ તેમની સમસ્યાઓ અને અનુભવ શેર કરી શકે. આ જૂથોએ મહિલાઓમાં આત્મવિશ્વાસ વધારવામાં અને તેમની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિને સુધારવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી.

6.7.3 શિક્ષણ અને જાગૃતિ

વર્ણન: લોકોમાં મનોસ્વાસ્થ્ય અને તણાવ વ્યવસ્થાપન વિશે જાગૃતિ લાવવા અને શિક્ષણ આપવાના કાર્યક્રમો યોજે છે.

ઉદાહરણ:

- શાળાઓમાં મનોસ્વાસ્થ્ય કાર્યક્રમો: શાળાઓમાં સમાજ કાર્યકરોએ મનોસ્વાસ્થ્ય જાગૃતિ કાર્યક્રમો યોજ્યા, જેમાં વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને મનોસ્વાસ્થ્યના મહત્વ અને તે જાળવવાના ઉપાયો વિશે માહિતી આપવામાં આવી.

6.7.4. વર્કશોપ્સ અને તાલીમ

વર્ણન: સમાજ કાર્યકરો લોકોને જરૂરી કૌશલ્યો શીખવાડવા માટે વર્કશોપ્સ અને તાલીમના કાર્યક્રમો યોજે છે. સમાજ કાર્યકરો સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં રહેલા લોકોને તેમની કુશળતા અને ક્ષમતાઓ વિકસાવવામાં મદદ કરી શકે છે જેથી તેઓ સ્વતંત્ર અને ઉત્પાદક બની શકે.

ઉદાહરણ:

- યોગ અને ધ્યાન વર્કશોપ: શહેરના યુવાનો માટે યોગ અને ધ્યાનના વર્કશોપનું આયોજન કરવું, જેથી તેઓ પોતાના તણાવને ઓછો કરી અને મનોસ્વાસ્થ્યમાં સુધારો કરી શકે.

6.7.5 સંસાધનો અને સેવાઓ માટે માર્ગદર્શન

વર્ણન: લોકોની મદદરૂપ સંસ્થાઓ, સહાય કેન્દ્રો અને સેવાઓ માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે. આમાં ખોરાક, આશ્રય, કપડાં અને તબીબી સંભાળ જેવી વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ:

- હોટલાઈન સેવા: મનોસ્વાસ્થ્ય માટે હોટલાઈન સેવા શરૂ કરવી, જેમાં લોકો ટેલીફોન દ્વારા પોતાની સમસ્યાઓની જાણ કરી શકે અને તાત્કાલિક સહાય મેળવી શકે.

6.7.6 સમાજમાં સંવાદના પ્રોત્સાહન

વર્ણન: લોકોની સમસ્યાઓ અને લાગણીઓ વિશે ખુલ્લો સંવાદ કરવા માટે સમાજમાં મંચો પ્રદાન કરે છે.

વાસ્તવિક ઉદાહરણ:

- યુવકો માટે ડિબેટ અને ડિસ્કશન ગ્રુપ: યુવકો માટે ડિબેટ અને ચર્ચા જૂથો બનાવવા, જેમાં તેઓ તેમની લાગણીઓ અને વિચારો પર સંવાદ કરી શકે.

6.7.7. આર્થિક સહાય અને પુન: સ્થાપન

વર્ણન: આર્થિક મુશ્કેલીઓમાં હોવાપણાં લોકોને આર્થિક સહાય અને પુન: સ્થાપનમાં મદદ કરે છે.

ઉદાહરણ:

- પ્રાકૃતિક આપત્તિ પછી પુન: સ્થાપન ભૂકંપ પછી ગામમાં લોકોને ઘરબનાવવા અને રોજગાર મેળવવા માટે સહાય પૂરી પાડવી, જેથી તેઓ ફરીથી પોતાનું જીવન શરૂ કરી શકે.

નિષ્કર્ષ:

સમાજ કાર્યકરો લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિ સુધારવા માટે અનેક રીતે મદદરૂપ બની શકે છે. તેમની કાઉન્સેલિંગ, સમુદાય આધાર, શિક્ષણ, જાગૃતિ અને પ્રેક્ટિકલ સહાયથી લોકોની મનોસ્વાસ્થ્ય અને જીવનની ગુણવત્તામાં મોટો ફેરફાર આવી શકે છે. આ ઉદાહરણો દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે કે સમાજ કાર્યકરોની કાર્યક્ષમતા અને મદદથી લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં કેવી રીતે સુધારો કરી શકાય છે. સમાજ કાર્યકરો લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં સુધારો લાવવા માટે અનેક પ્રભાવશાળી પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરે છે. કાઉન્સેલિંગ, સમુદાય આધાર, શિક્ષણ અને જાગૃતિ, વર્કશોપ્સ અને તાલીમ,

સંસાધનો અને સેવાઓ માટે માર્ગદર્શન, સમાજમાં સંવાદના પ્રોત્સાહન, અને આર્થિક સહાય અને પુનઃ સ્થાપન જેવા વિવિધ માર્ગો દ્વારા સમાજ કાર્યકરો લોકજાગૃતિ અને મનોસ્વાસ્થ્યમાં સુધારો લાવવા માટે સતત પ્રયત્ન કરે છે. કાઉન્સેલિંગ દ્વારા, વ્યક્તિઓ તેમની લાગણીઓને સમજવા અને સંભાળવા માટે સહાય મેળવી શકે છે, જે તેમને તણાવ અને અન્ય માનસિક તકલીફોનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. સમુદાય આધાર અને સહાય જૂથો દ્વારા, લોકો પોતાની સમસ્યાઓ અને અનુભવોને શેર કરી શકે છે, જેનાથી તેમની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિમાં સુધારો થાય છે.

સમાજ કાર્યકરો મનોસ્વાસ્થ્ય જાગૃતિ કાર્યક્રમો અને તાલીમ દ્વારા લોકોને જરૂરી કૌશલ્યો શીખવે છે, જે તેમને જીવનના વિવિધ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવામાં સક્ષમ બનાવે છે. યોગ અને ધ્યાન જેવા વર્કશોપ્સ દ્વારા, લોકોને તણાવને ઘટાડવામાં અને મનોસ્વાસ્થ્યમાં સુધારો કરવામાં મદદ મળે છે. સંસાધનો અને સેવાઓ માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડીને, લોકો ટેલીફોન હોટલાઇન અને અન્ય સહાય કેન્દ્રો દ્વારા તાત્કાલિક સહાય મેળવી શકે છે. સમાજમાં સંવાદના પ્રોત્સાહન દ્વારા, લોકો ખુલ્લો સંવાદ કરી શકે છે, જેનાથી તેઓ પોતાની લાગણીઓને ખુલ્લા અને નિર્ભય રીતે વ્યક્ત કરી શકે છે.

આર્થિક સહાય અને પુનઃ સ્થાપન દ્વારા, પ્રાકૃતિક આપત્તિ જેવી પરિસ્થિતિઓમાં લોકોને ઘર બનાવવા અને રોજગાર મેળવવામાં સહાય મળી શકે છે. આ ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે કેવી રીતે સમાજ કાર્યકરોની કાર્યક્ષમતા અને સહાયથી લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શકે છે. આ રીતે, સમાજ કાર્યકરોની કઠિન મહેનત અને લાગણીશીલતાની અસરથી લોકોનું જીવન વધુ સુખમય અને ગુણવત્તાસભર બની શકે છે. તેમની આ બધાં પ્રયત્નો અને સાધનોનો ઉપયોગ કરીને લોકોના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને જીવનની ગુણવત્તા સતત સુધરતી રહે છે.

સમાજ કાર્યકરોની સંવેદનશીલ સ્થિતિ સુધારવામાં અનમોલ ભૂમિકા છે. તેઓ કાઉન્સેલિંગ, સમુદાય આધાર, શિક્ષણ અને જાગૃતિ, વર્કશોપ્સ, સંસાધનો માટે માર્ગદર્શન, સંવાદ પ્રોત્સાહન, અને આર્થિક સહાય સહિત વિવિધ સેવાઓથી લોકોને મદદ કરે છે. તેમની મહેનતથી, લોકો તેમને મળી રહેલા સહાયથી પોતાની સમસ્યાઓ પર કાબુ પાડી શકે છે, પોતાની મનોસ્વાસ્થ્ય વધારી શકે છે, અને જીવનમાં નવા આશા અને તકનીકો શોધી શકે છે. આ રીતે, સમાજ કાર્યકરો સામાજિક સુખ-શાંતિ અને લોકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

6.8 સારાંશ

ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવા માટેના સાધનો અને સમાજ કાર્યકરોની ભૂમિકા આપણા જીવનમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાયથી કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની ભાવનાત્મક સ્થિતિમાં સુધારો કરી શકે છે. આ એકમનો ઉદ્દેશ છે કે લોકો આ સાધનો અને સેવાઓનો ઉપયોગ કરીને સકારાત્મક અને સુખદ જીવન જીવી શકે.

6.9 ચાવીરૂપ શબ્દો

ભાવનાત્મક વ્યવહાર (Emotional Behavior): વ્યક્તિ દ્વારા વ્યક્ત થયેલી લાગણીઓ અને તેનું પ્રતિક્રિયા આપવા માટેનો સ્વાભાવિક અને શીખેલા વ્યવહાર.

1. કાઉન્સેલિંગ (Counseling): વ્યક્તિગત અથવા જૂથ મીટિંગ જેમાં લોકો તેમની સમસ્યાઓ અને લાગણીઓ વિશે વાત કરે છે અને માર્ગદર્શન મેળવવા માટે મનોવિજ્ઞાનિક અથવા કાઉન્સેલર સાથે વાત કરે છે.
2. સમુદાય આધાર (Community Support): સમુદાયના સભ્યો વચ્ચે સહાય અને સમર્થન પ્રદાન કરવા માટેની પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમો.
3. પ્રોફેશનલ સહાય (Professional Help): મનોસ્વાસ્થ્ય અને ભાવનાત્મક સ્થિરતા મેળવવા માટે મનોવિજ્ઞાનિક, કાઉન્સેલર અથવા અન્ય કૌશલ્યપ્રાપ્ત વ્યાવસાયિકો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી સહાય.

6.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસો (MCQs)

---

1. ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્વ શું છે?
  - અ) જીવનની ગુણવત્તામાં સુધારો
  - બ) ટેન્શનમાં વધારો
  - ક) શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં ઘટાડો
  - ડ) લાગણીઓને દબાવવી
2. સમાજ કાર્યકરો કયા કાર્યોમાં મદદ કરે છે?
  - અ) કાઉન્સેલિંગ
  - બ) આરામ કરાવવો
  - ક) ખાવા પીવાની વ્યવસ્થા કરવી
  - ડ) મુસાફરી કરાવવી
3. ધ્યાનનો મુખ્ય લાભ શું છે?
  - અ) નકારાત્મક લાગણીઓ વધારવી
  - બ) ટેન્શન અને આકોશ વધારવો
  - ક) મનને શાંત અને સ્થિર બનાવવું
  - ડ) વધારે કામકાજ કરાવવું
4. જર્નલિંગની પદ્ધતિ શું છે?
  - અ) વ્યાયામ કરવો
  - બ) અભ્યાસ કરવો
  - ક) લાગણીઓને લખવી
  - ડ) ધ્યાન કરવું
5. કયા સાધન દ્વારા માનસિક તણાવ ઘટે છે?
  - અ) ધ્યાન
  - બ) લડાઈ કરવી
  - ક) કામ છોડી દેવું
  - ડ) વધુ ખાવું

6.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. – અ   2. – અ   3. – ક   4. – ક   5. – અ
-

6.12 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. પ્રશ્ન: “ભાષણ આપો જેમાં તમે માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને ભાવનાત્મક વ્યવહારનું મહત્વ સમજાવો, તેમજ તેનાથી જીવનની ગુણવત્તામાં કેવી રીતે સુધારો થાય છે તે અંગે વિગતે ચર્ચા કરો.”
  2. પ્રશ્ન: “કઈ રીતે કાઉન્સેલિંગ, સમુદાય આધાર અને શારીરિક કસરત જેવા વિવિધ સાધનો લોકોના ભાવનાત્મક વ્યવહારને નિયંત્રિત કરવામાં મદદરૂપ થઈ શકે છે તે સમજૂતી આપો.”
  3. પ્રશ્ન: “વિચલિત વર્તન અને તેના વિવિધ કારણો વિશે વિગતવાર ચર્ચા કરો, તેમજ કિશોરો વચ્ચે આ વર્તનના મુખ્ય કારણો શું છે તે સમજાવશો.
-

6.13 પ્રવૃત્તિ કરો

સમુદાયના સભ્યોને ચાર જુથોમાં વહેંચો અને દરેક જૂથને નીચેના વિષયો પર ચર્ચા કરવા કહો:

1. “ધ્યાન અને યોગ: કઈ રીતે આ પદ્ધતિઓ માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યમાં સુધારો લાવી શકે છે?”
  2. “શારીરિક કસરત અને આરોગ્ય: નિયમિત કસરતના ફાયદા અને કેવી રીતે તે મનને શાંત રાખી શકે છે?”
  3. “આટમ ટોક અને જર્નલિંગ: નકારાત્મક વિચારોને કેવી રીતે શાંત કરવું અને પોઝિટિવ વિચારધારા વિકસાવવી?”
  4. “કાઉન્સેલિંગ અને પ્રોફેશનલ સહાય: લોકોની સંવેદનશીલ સ્થિતિ સુધારવામાં કેવી રીતે સહાય કરી શકે છે?”
-

6.14 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

વિચલિત વર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટેના સમાજકાર્યકારોની ભૂમિકા પર કેસ સ્ટડી લખો

6.15 સંદર્ભો ગ્રંથો

---

1. ત્રિવેદી, ન. ક. (2008, જાન્યુઆરી). સામાજિક પરિવર્તન. In ધીરુભાઈ ઠાકર (એડ.), ગુજરાતી વિશ્વકોશ (ખંડ 23, સા – સૈ) (પ્રથમ આવૃત્તિ, pp. 99–101). ગુજરાતી વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ. OCLC 552369153.
2. જોષી, વિ. (2016). પારિભાષિક કોષ-સમાજશાસ્ત્ર (દ્વિતીય આવૃત્તિ). યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ. ISBN 978-93-85344-46-6.
3. શાહ, એ. S., & દવે, જગદીશ કે. (2001, જાન્યુઆરી). આધુનિક ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તન (ચોથી આવૃત્તિ). અનડા બુક ડીપો.
4. ઝવેરી, મહેન્દ્ર કૃષ્ણલાલ (1977). સામાજિક પરિવર્તન: Social Change (Sociological Analysis) (પ્રથમ આવૃત્તિ). ગુજરાત યુનિવર્સિટી.

5. ભટ્ટ, અરવિંદ, & પટેલ, માણેકલાલ (2008, જાન્યુઆરી). સામાજિક નિયંત્રણ. In ધીરુભાઈ ઠાકર (એડ.), ગુજરાતી વિશ્વકોશ (ખંડ 23, સા – સૈ) (પ્રથમ આવૃત્તિ, p. 99). ગુજરાતી વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ. OCLC 552369153.
6. વાઘેલા, અનિલ એસ. (2015). સમાજશાસ્ત્રનો પરિચય (તૃતીય આવૃત્તિ). યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ. ISBN 978-93-81265-50-5
7. DelAchieve. (n.d.). Retrieved July 23, 2024, from <https://gu.delachieve.com/>

- 7.1 પ્રસ્તાવના
- 7.2 હેતુઓ
- 7.3 સમાજકાર્યકર અને ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા:
  - 7.3.1 સમાજકાર્યકરોની વ્યાખ્યા અને કાર્યો
  - 7.3.2 ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની રચના
- 7.4 સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકાઓ:
  - 7.4.1 મૂલ્યાંકન અને સમસ્યા ઓળખ
  - 7.4.2 કેસ મેનેજમેન્ટ અને સંસાધન સંકલન
  - 7.4.3 કાઉન્સેલિંગ અને સપોર્ટ સેવાઓ
  - 7.4.4 વકીલત અને પ્રતિનિધિત્વ
  - 7.4.5 પ્રોગ્રામ ડેવલપમેન્ટ અને ઈમ્પ્લીમેન્ટેશન
  - 7.4.6 પુનર્વાસ અને સમુદાય સાથે સંકલન
  - 7.4.7 ટ્રેનીંગ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો
- 7.5 ફોજદારીવ્યવસ્થામાં સામાજિક કાર્યકરની ત્રણ મુખ્ય ભૂમિકાઓ
- 7.6 ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં સામાજિક કાર્યકરોનું મહત્ત્વ
- 7.7 સારાંશ
- 7.8 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 7.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 7.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો
- 7.11 સ્વાધ્યાય લેખન
- 7.12 પ્રવૃત્તિ કરો
- 7.13 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો
- 7.14 સંદર્ભ ગ્રંથો

7.1 પ્રસ્તાવના:

આધુનિક સમાજમાં, ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા એ ગુનાઓનો સામનો કરવા અને સમાજમાં સુરક્ષા અને વ્યવસ્થા જાળવવા માટે એક અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આ વ્યવસ્થામાં પોલીસ, કોર્ટ, જેલ અને સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે આ સંસ્થાઓ ગુનાઓની

તપાસ, મુકદમા ચલાવવા અને સજા કરવા માટે કાર્ય કરે છે, ત્યારે સમાજકાર્યકરો આ પ્રક્રિયામાં એક મહત્વપૂર્ણ અને અનન્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

સમાજકાર્ય અને ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા બંને વ્યવસ્થાઓએ સમાજમાં સામાજિક ન્યાય અને સુમેળ લાવવાના હેતુ સાથે કામ કરે છે. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોનું મહત્વપૂર્ણ યોગદાન છે કારણ કે તેઓ આરોપી અને પીડિત બંને માટે પરિચિત પરિસ્થિતિઓ, માનસિક અને સામાજિક સહાય પૂરી પાડે છે. આ પ્રકરણમાં આપણે સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા, ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા સાથે તેમનો આંતરસંબંધ અને આ ક્ષેત્રમાં તેઓ કેવી રીતે મદદરૂપ થાય છે તેની ચર્ચા કરીશું.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા, જેમાં ગુનાહિત ક્રિયાઓ અને તેના સંબંધિત પ્રક્રિયાઓની તપાસ અને નિયમન કરવામાં આવે છે, આ વ્યવસ્થામાં, એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ એવા લોકોની ભૂમિકા છે જે માનસિક અને સામાજિક સહાયતા પૂરું પાડે છે, જેને સમાજકાર્યકર કહેવામાં આવે છે. સમાજકાર્યકરોનું કાર્ય માત્ર કાયદા અને ન્યાયની યથાર્થતા જ નહીં, પરંતુ પીડિતોને, આરોપીઓને અને સમાજને સહાય કરવામાં પણ મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ સમાજના વિવિધ સ્તરોને સમજતાં અને તેમની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળતાં, ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની કામગીરીને વધુ અસરકારક બનાવે છે.

આ એકમમાં ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા અને તેમની સેવાઓને વિસ્તૃત રીતે સમજાવું. સાથે જ, સમાજકાર્યકરો દ્વારા કરવામાં આવતી કામગીરી, તેમાં આવતા પડકારો અને તે કેવી રીતે ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા માટે પ્રભાવશાળી છે તે અંગે પણ વિશ્લેષણ કરીશું.

7.2 હેતુઓ

આ એકમના મુખ્ય હેતુઓ નીચે મુજબ છે:

1. સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા:

- ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની મુખ્ય ભૂમિકા અને તેમના કાર્યક્ષેત્રને સ્પષ્ટ કરવો.
- પીડિતો અને આરોપીઓ માટે તેઓ કેવી રીતે મદદરૂપ છે? તે સમજવું

2. સહાયતા અને પુનઃપ્રસન:

- સમાજકાર્યકરો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી માનસિક અને સામાજિક સહાયતાના પ્રકારોનું અન્વેષણ કરવું.
- પુનઃપ્રવર્તન અને સમાધાન કાર્યક્રમો પર તેઓનું યોગદાન સ્પષ્ટ કરવું.

3. શિક્ષણ અને માહિતીને સુલભ બનાવવું:

- સામાજિક અભિગમ અને માહિતીનું વહન કેવી રીતે ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાને સુધારવામાં મદદરૂપ થાય છે તે સમજાવવું.
- સમાજકાર્યકરો દ્વારા ન્યાય પ્રક્રિયાની જાગૃતિ અને સમજણ વધારવા માટે કરેલા પ્રયત્નો વિશે ચર્ચા કરવી.

4. ચિંતાઓ અને પડકારો:

- ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોને મુખ્ય પડકારો અને સમસ્યાઓને ઓળખવી.

5. પ્રભાવ અને ભવિષ્યની દિશા:

- ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરો દ્વારા કરવામાં આવેલ કાર્યોની પ્રભાવીતા ને નિર્ધારણ કરવું.
- સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકાની ભવિષ્યવાણી અને તેમના કાનૂની, સામાજિક અને મનોવિજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણોથી અવલોકન કરવું.

7.3 સમાજકાર્યકરો અને ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા અને સમાજકાર્યકરો વચ્ચેની ક્રિયાપ્રતિક્રિયા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે.

7.3.1 સમાજકાર્યકરોની વ્યાખ્યા અને કાર્યો:

સમાજકાર્યકરની વ્યાખ્યા:

સમાજકાર્યકરો એ વ્યાવસાયિક લોકો છે જે સમાજમાં રહેતા વિવિધ લોકોની સેવા કરે છે અને તેમની મુશ્કેલીઓના સમાધાનમાં મદદ કરે છે. તેઓ વ્યક્તિગત, સમૂહ અને સામુદાયિક સ્તરે કામ કરે છે. તેમના મુખ્ય કાર્યોમાં સામાજિક સહાયતા, માનસિક આરોગ્યની સેવા, પરિવર્તન માટે સમુદાયના સંસાધનોનો ઉપયોગ અને ન્યાય વ્યવસ્થાની સાથે મળીને કામ કરવાનું સમાવેશ થાય છે.

- સમાજકાર્યકરોના મુખ્ય કાર્યો:

સામાજિક સહાયતા:

લોકોની મૂળભૂત જરૂરિયાતો જેવી કે ખોરાક, વસવાટ, કપડા અને રોજગાર પૂરી પાડવામાં મદદ કરે છે. સમાજકાર્યકર નોકરી વિમુક્ત, ઘર વિમુક્ત અને અનાજ વિમુક્ત લોકો માટે જરૂરી સહાયતા પૂરી પાડે છે. તેઓ લોકો સાથે જોડાઈને તેમની જરૂરિયાતો જાણી અને વિવિધ સરકારી અને બિનસરકારી સંસાધનો દ્વારા તેમને મદદ કરે છે.

ઉદાહરણ:

એક કૌટુંબિક સહાય કેન્દ્રમાં કામ કરતા સમાજકાર્યકર ભાનુબેન દરરોજ અનેક પરિવારોને મિલકત કાયદા, રોજગારની તક, અને સરકારી સહાય યોજનાઓ વિશે માર્ગદર્શન આપે છે. એક માતા, જે તાજેતરમાં નોકરી ગુમાવી છે, ભાનુબેન દ્વારા મળેલ માહિતીથી અનાજ, કપડા, બાળકોના શિક્ષણ માટે શિષ્યવૃત્તિ અને મફત આરોગ્ય સેવાનાં લાભો મેળવી શકે છે.

માનસિક આરોગ્ય:

માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાની પૂર્તિ માટે કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ આપે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓમાં કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક આરોગ્યનું જ્ઞાન સામેલ છે. સમાજકાર્યકરો વ્યક્તિગત અને ગૃપ કાઉન્સેલિંગ પ્રોગ્રામો ચલાવે છે, જેમાં લોકો માનસિક તાણ અને અન્ય સમસ્યાઓનું નિરાકરણ પામી શકે.

ઉદાહરણ:

મનસુખલાલ એક માનસિક આરોગ્ય કેન્દ્રમાં કાઉન્સેલર તરીકે કામ કરે છે. હતાશાથી પીડાતા રવિભાઈને મનસુખલાલે નિયમિત કાઉન્સેલિંગ દ્વારા સુખમય જીવન જીવવામાં મદદ કરી છે.

સહાયકાર્ય માટે સંસાધનો:

લોકોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે વિવિધ સંસાધનો અને સેવાઓ સાથે તેમને જોડે છે. લોકોની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા માટે સંસાધનો અને સેવાઓ સાથે તેમને જોડવું. સમાજકાર્યકર આરોગ્યસેવાઓ, શૈક્ષણિક સહાય, વિમુક્ત સેવા અને અન્ય જરૂરિયાતોના સંસાધનોની જાણકારી આપે છે અને જોડાણ કરે છે.

ઉદાહરણ:

હીના સમાજકાર્યકર તરીકે એવા પરિવારને મદદ કરે છે જેમના બાળકને શૈક્ષણિક સહાય ની જરૂર છે. તે તેમને સ્થાનિક એનજીઓ સાથે જોડે છે, જે બાળકને મફત ટ્યુશન અને સ્કૂલ યુનિફોર્મ પૂરા પાડે છે.

વૈકલ્પિક ઉકેલો: સમાજમાં પડતી સમસ્યાઓના ઉકેલો શોધવા માટે પ્રોગ્રામો અને નીતિઓ વિકસાવવી. સમાજમાં પડતી સમસ્યાઓના ઉકેલો શોધવા માટે પ્રોગ્રામો અને નીતિઓ વિકસાવે છે. વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓ જેવા કે ગરીબી, શિક્ષણની અછત, અને આરોગ્ય સંબંધી સમસ્યાઓના ઉકેલો શોધવા માટે નીતિઓ અને પ્રોગ્રામો વિકસાવવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ:

સુરેખાબેન ગ્રામ્ય વિસ્તારના કિસાનો માટે નવો કૃષિ પ્રોગ્રામ વિકસાવે છે, જેમાં કિસાનોને ઓર્ગેનિક ખેતીથી વધુ ઉત્પાદન મેળવવા માટે તાલીમ આપે છે. આથી તેઓને આર્થિક સુખાકારી મળે છે અને પર્યાવરણને પણ નુકસાન ન થાય.

જાગૃતિ લાવવી:

સમાજમાં જાગૃતતાનું સ્તર ઊંચું લાવવા અને લોકોના હકો વિશે જાગૃત કરવા માટે અભિયાન ચલાવે છે. સમાજમાં જાગૃતતાનું સ્તર ઊંચું લાવવા અને લોકોના હકો વિશે જાગૃત કરવા માટે અભિયાન ચલાવવું. જેમાં જનસમૂહો, શાળા, અને વિવિધ ગૃપો સાથે જોડાઈને જાગૃતતા ફેલાવવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ:

સુમનબેન રોજ ગામમાં જાગૃતતા અભિયાન ચલાવે છે, જેમાં મહિલાઓના આરોગ્ય, શિક્ષણ અને તેમને મળતા હકો વિશે માહિતી આપે છે. તેમને જાણકારી મળે છે કે, મહિલાઓ માટે આરોગ્ય ચકાસણી, શિક્ષણના અધિકાર અને રોજગારી માટેના સમાન અધિકારના આયોજન છે.

ન્યાય માટે પ્રોત્સાહન: ન્યાયપ્રણાલી અને લોકોના અધિકારોની રક્ષા માટે પ્રયાસ કરે છે. સમાજકાર્યકર ન્યાય માટે લડત કરવી, કાયદાકીય મદદ પૂરી પાડવી, અને લોકોના અધિકારોની સુરક્ષા માટે અભિયાન ચલાવવું.

ઉદાહરણ:

નરેશભાઈ, એક સમાજકાર્યકર, સ્થાનિક કોર્ટમાં દરરોજ લોકોને ન્યાયપ્રણાલી વિશે માર્ગદર્શન આપે છે અને તેમના અધિકારોની રક્ષા માટે કાયદાકીય સહાય પૂરી પાડે છે. તેમણે ઘણાં લોકોના ન્યાય માટે લડત કરી છે.

7.3.2 ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની રચના અને કાર્યો:

ફોજદારી એટલે શું?

ફોજદારી કાયદો સાર્વજનિક કાયદાની એક શાખા છે. એને જુદા જુદા ગુનાઓ સાથે સંબંધ હોય છે. આ ગુનાઓ આચરનાર સામે ફોજદારી કાર્યવહી શરૂ કરી ગુનેગારોને પ્રવર્તમાન કાયદા મુજબ શિક્ષા કરવામાં આવે છે. જે કાર્ય કે કાર્યલોપ માટે પોલીસ દ્વારા આવી કાર્યવહી શરૂ થઈ શકતી હોય તે કાર્ય કે કાર્યલોપને ફોજદારી ગુનો કહે છે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા એ ગુનાઓના આરોપીઓ સામે કાયદાકીય કાર્યવાહી કરવા માટેની એક જટિલ વ્યવસ્થા છે. આ વ્યવસ્થામાં પોલીસ, કોર્ટ, જેલો અને સુધારાત્મક સંસ્થાઓ જેવી ઘણા સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાનો મુખ્ય હેતુ ગુનાઓને રોકવા, ગુનેગારોને સજા કરવા અને પીડિતોને ન્યાય અપાવવાનો છે.

સમાજકાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ ગુનાના આરોપીઓ, પીડિતો અને તેમના પરિવારો સહિત વિવિધ લોકો સાથે કામ કરે છે. સમાજકાર્યકરો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી કેટલીક ચોક્કસ સેવાઓમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની રચના:

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા એ એવી પ્રણાલી છે જે કાયદાના ઉલ્લંઘન અને ગુનાઓની તપાસ, દાખલા, અને દંડન માટે જવાબદાર છે. આ પ્રણાલીમાં મુખ્ય તત્ત્વો નીચે મુજબ છે:

- 1. પોલીસ:** પોલીસ કાયદાનું પાલન કરાવે છે, ગુનાઓની તપાસ કરે છે, અને આરોપીઓને ધરપકડ કરે છે. પોલીસ નાગરિકોની સલામતી માટે જવાબદાર છે અને ગુનાઓને રોકવા માટે તેઓ સતત કામગીરી કરે છે.
- 2. અદાલતો:** અદાલતો કાયદાના વિવાદોને ઉકેલે છે, દોષિત અથવા નિર્દોષ નિર્ધારિત કરે છે અને સજા સંભળાવે છે. અદાલતનો કાર્યક્ષેત્ર ન્યાય અને કાયદાના પાલન માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તે ન્યાયનું વિતરણ કરે છે અને કાયદાના શ્રેષ્ઠતાના સિદ્ધાંતનું પાલન કરાવે છે.
- 3. જેલ અને દંડ વ્યવસ્થા:** દોષિતોને સજા ભોગવવા માટે જેલમાં રાખવામાં આવે છે અને પુનર્વસન માટે પ્રયાસ કરે છે. જેલમાં રાખવામાં આવેલ વ્યક્તિઓ માટે પુનર્વસન અને સુધારણા માટે શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા અને સમાજકાર્યકરો સાથે મળીને કાર્ય કરીને લોકોને ન્યાય અને સમર્થન પૂરા પાડે છે. સમાજકાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવા અને સમાજને વધુ સુરક્ષિત બનાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

7.4 સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકાઓ

7.4.1 મૂલ્યાંકન અને સમસ્યા ઓળખ:

સમાજકાર્યકરો ખૂબ જ સજાગતાથી કિસ્સાનું મૂલ્યાંકન કરે છે અને વ્યક્તિની અથવા પરિવારમાંના લોકોની સમસ્યાઓને ઓળખે છે. તેઓ વ્યક્તિગત અને પરિવારીક સ્તરે વિવેચન કરતા હોવાથી, તેમની સમસ્યાઓના મૂળભૂત કારણો શોધી કાઢે છે. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરો દ્વારા પ્રથમ અને મહત્વપૂર્ણ પગલું વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ અને સમસ્યાઓનું મૂલ્યાંકન કરવું છે. તે દરેક વ્યક્તિની વિશિષ્ટ જરૂરિયાતો, મુદ્દાઓ અને સંજોગોને સમજીને તેમની મદદ કરે છે. આ પ્રક્રિયામાં તેઓ વ્યક્તિની માનસિક, સામાજિક, આર્થિક અને શારીરિક પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખે છે.

ઉદાહરણ:

મુકેશ એક યુવાન છે જે ચોરીના આરોપમાં જેલમાં છે. મોહન, એક સમાજકાર્યકર, મુકેશ ના કિસ્સાનું મૂલ્યાંકન કરવા જાય છે. મુકેશ સાથેની ચર્ચા અને તેના પરિવાર સાથેના વાર્તાલાપથી, મોહન જાણી શકે છે કે મુકેશની આર્થિક પરિસ્થિતિ ઘણી બધી નબળી છે અને તેના ઘરના સભ્યોમાં કોઈએ તેનું માર્ગદર્શન કર્યું નથી. આ માહિતીથી મોહન મુલ્યાંકન કરી શકે છે કે મુકેશના ગુનાનું મૂળભૂત કારણ આર્થિક તંગી અને પારિવારિક સંજોગો છે.

7.4.2 કેસ મેનેજમેન્ટ અને સંસાધન સંકલન:

કિસ્સાનું મેનેજમેન્ટ એક મહત્વપૂર્ણ કાર્ય છે. જેમાં, તેઓ જરૂરી સેવાઓ અને સંસાધનો મેળવીને વ્યક્તિને સક્રિય કરે છે. સંસાધન સંકલનના ભાગ રૂપે, તેઓ વ્યક્તિને અલગ અલગ સરકારી અને બિનસરકારી સેવાઓ સાથે જોડે છે. સમાજકાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં કેસ મેનેજમેન્ટ અને સંસાધન સંકલનનું કામ સંભાળે છે. તેઓ ફરિયાદીઓ, આરોપીઓ અને તેમના પરિવારજનોને જરૂરી સેવાઓ અને સંસાધનો સાથે જોડે છે. આમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

- કાનૂની સહાય: ન્યાય મેળવવા માટે કાનૂની માર્ગદર્શન અને વકીલ સાથે જોડાણ.
- મેડિકલ સહાય: શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય સેવાઓ માટે ઉપચાર અને સારવાર.
- સામાજિક સહાય: રોજગાર, આવાસ, અને અન્ય મૂળભૂત જરૂરિયાતોની પુરવઠા.

ઉદાહરણ:

અંશુ, એક સામાજિક કાર્યકર, આશા નામની મહિલાના કેસનું મેનેજમેન્ટ કરે છે, જે ઘરેલુ હિંસાના કારણે અદાલતના કેસમાં સામેલ છે. અંશુ તેને કાનૂની સહાય, મેડિકલ સહાય અને આત્મરક્ષા માટે તાલીમ આપવામાં મદદ કરે છે. તે આશાને એક આશ્રયસ્થાન સાથે જોડે છે જ્યાં તે સુરક્ષિત રહેવા માટે જઈ શકે છે.

7.4.3 કાઉન્સેલિંગ અને સપોર્ટ સેવાઓ:

કાઉન્સેલિંગ એક મંત્રણા પ્રક્રિયા છે જેમાં વ્યક્તિની સમસ્યાઓને સાંભળીને તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. સમાજકાર્યકરો વ્યક્તિને માનસિક અને ભાવનાત્મક સપોર્ટ પૂરો પાડે છે. સમાજકાર્યકરો આરોપીઓ અને પીડિતો બંનેને કાઉન્સેલિંગ અને સપોર્ટ સેવાઓ પૂરી પાડે છે. આ સેવા થકી તેઓ માનસિક આરામ, આત્મવિશ્વાસ અને નવા જીવનની શરૂઆતમાં મદદ કરે છે.

કાઉન્સેલિંગ થકી વ્યક્તિઓને તેમના ભાવનાત્મક અને માનસિક પ્રશ્નો ઉકેલવામાં મદદ કરવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ:

મીનાબેન, એક પીડિત મહિલા, જેના પર ઘરેલુ હિંસા કરવામાં આવી છે, તે સમાજકાર્યકર જ્યોતી સાથે કાઉન્સેલિંગ સેશનમાં જાય છે. જ્યોતી તેની મુશ્કેલીઓ સાંભળે છે, તેને તેની ભાવનાત્મક હાલત વિશે વાત કરવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે, અને તેને માનસિક આરામ અને સકારાત્મક વિચારસરણી માટે માર્ગદર્શન આપે છે.

7.4.4 વકીલત અને પ્રતિનિધિત્વ:

સમાજકાર્યકરો તેમના સેવાર્થીનાં હિતમાં વકીલાત કરે છે અને તેમને પ્રતિનિધિત્વ આપે છે. તેઓ ખોટા આક્ષેપો સામે લડવાની અને કાયદાકીય સહાય પૂરી પાડવાની કામગીરી કરે છે. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરો તેમના સેવાર્થીનાં માટે વકીલત કરે છે. આમાં તેમને ન્યાય મેળવવા માટે લડવું, કાનૂની પ્રણાલીઓ અને હકો વિશે જાગૃત કરવું અને જરૂરી દસ્તાવેજ સહાય પૂરી પાડવીનો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રક્રિયા થકી તેઓ તેમના સેવાર્થીને ન્યાય માટે લડવામાં મજબૂત બનાવે છે.

ઉદાહરણ:

રાજુ નામના વ્યક્તિ પર ખોટા આક્ષેપો લગાવવામાં આવ્યા છે. સમાજકાર્યકર આશા તેની તરફથી વકીલત કરે છે. તે રાજુના કાનૂની અધિકારો વિશે તેને જાગૃત કરે છે અને તે ન્યાય માટે લડત કરી શકે તે માટે કાનૂની સહાય સાથે જોડે છે.

7.4.5 કાર્યક્રમ વિકાસ અમલીકરણ

સમાજકાર્યકરો વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે પ્રોગ્રામોનો વિકાસ અને અમલ કરે છે. તેઓ સમુદાયની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓ અને સહાયતાઓનું આયોજન કરે છે.

ઉદાહરણ:

નીતા એક સમાજકાર્યકર છે જેણે મહિલાઓ માટે આત્મસામર્થ્ય અને આત્મસલામતી માટેનો એક પ્રોગ્રામ વિકસાવ્યો છે. આ પ્રોગ્રામમાં મહિલાઓને વિવિધ ટેકનિક્સ અને કૌશલ્ય શીખવવામાં આવે છે જેનાથી તેઓ પોતાને સુરક્ષિત રાખી શકે છે અને આત્મવિશ્વાસમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે.

7.4.6 પુનર્વાસ અને સમુદાય સાથે સંકલન:

સમાજકાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં પુનર્વાસ પ્રક્રિયામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ જેલમાંથી છૂટેલા અને દંડ પૂરા કરેલા વ્યક્તિઓને પુનઃવર્સન કરવામાં મદદ કરે છે. આમાં રોજગાર, મકાન, અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપન સહાયનો સમાવેશ થાય છે.

ઉદાહરણ:

રમેશ, જેલમાંથી મુક્ત થયો છે અને તેને નવું જીવન શરૂ કરવા માટે મુશ્કેલી પડી રહી છે. સમાજ કાર્યકર કિરણ તેને રોજગારની તક શોધવામાં, મકાન મેળવવામાં અને સમુદાય સાથે સંકલન

કરવામાં મદદ કરે છે. કિરણની મદદથી, રમેશ નવું જીવન શરૂ કરે છે અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત થાય છે.

7.4.7 ટ્રેનીંગ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો:

સમાજકાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં ટ્રેનીંગ અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે. આ કાર્યક્રમો થકી તેઓ ન્યાય સંબધી, પોલીસ અને અન્ય સ્ટાફને જરૂરિયાત મુજબના માર્ગદર્શનો અને તાલીમ આપે છે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા વ્યાપક છે અને તેઓ ન્યાયપ્રણાલીની કાર્યક્ષમતામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

ઉદાહરણ:

સોનલ, એક અનુભવી સમાજકાર્યકર, પોલીસ અધિકારીઓ માટે એક તાલીમ કાર્યક્રમનું આયોજન કરે છે. આ કાર્યક્રમમાં પોલીસ અધિકારીઓને કિસ્સા મેનેજમેન્ટ, પીડિતોની માનસિક સારવાર અને સમાજકાર્યકરો સાથે સંકલન કરવાની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

7.5 ફોજદારીવ્યવસ્થામાં સામાજિક કાર્યકરોની ત્રણ મુખ્ય ભૂમિકાઓ

આકારણી અને કેસ મેનેજમેન્ટ:

સામાજિક કાર્યકરો ગુનેગારો અને પીડિતોની જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કરે છે અને તે જરૂરિયાતોને સંબોધવા માટે કેસ યોજનાઓ વિકસાવે છે. તેઓ કેસ મેનેજમેન્ટ સેવાઓ પણ પ્રદાન કરે છે, જેમાં ગ્રાહકોને આવાસ, રોજગાર અને અન્ય સંસાધનોને ઍક્સેસ કરવામાં મદદ કરવાનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

સારવાર અને પુનર્વસન:

સામાજિક કાર્યકરો અપરાધીઓને સારવાર અને પુનર્વસન સેવાઓ પ્રદાન કરે છે. આમાં વ્યક્તિગત અને જૂથ ઉપચાર, પદાર્થના દુરુપયોગની સારવાર અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

હિમાયત:

સામાજિક કાર્યકરો અપરાધીઓ અને પીડિતોના અધિકારોની હિમાયત કરે છે. તેઓ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે કામ કરે છે કે તેમના ગ્રાહકોને ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં ઉચિત સારવાર મળે અને તેઓને જરૂરી સેવાઓ મળી રહે.

7.6 ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં સામાજિક કાર્યકરોનું મહત્વ

સામાજિક કાર્યકરો અનેક કારણોસર ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. પ્રથમ, તેમની પાસે ગુનેગારો અને પીડિતોની જરૂરિયાતોનું મૂલ્યાંકન કરવા અને તે જરૂરિયાતોને સંબોધવા માટે કેસ યોજનાઓ વિકસાવવા માટે કુશળતા અને તાલીમ છે. બીજું, તેઓ સારવાર અને પુનર્વસન સેવાઓ પ્રદાન કરી શકે છે જે પુનઃપ્રાપ્તિને ઘટાડવામાં મદદ કરી શકે છે. ત્રીજું, તેઓ

ગુનેગારો અને પીડિતોના અધિકારોની હિમાયત કરી શકે છે અને ખાતરી કરી શકે છે કે તેઓને ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં ન્યાયી વ્યવહાર મળે.

સામાજિક કાર્યકરો ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીને અસર કરે છે તેમાંથી કેટલીક વિશિષ્ટ રીતોનો સમાવેશ થાય છે:

પુનરુત્થાન ઘટાડવું:

સામાજિક કાર્યકરો અપરાધીઓને સમુદાયમાં સફળ થવા માટે જરૂરી સમર્થન અને સંસાધનો પૂરા પાડીને પુનર્વિચારને ઘટાડવામાં મદદ કરે છે.

માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને માદક દ્રવ્યોના દુરુપયોગની સારવારમાં સુધારો:

સામાજિક કાર્યકરો સુધારાત્મક સુવિધાઓ અને સમુદાયમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને પદાર્થના દુરુપયોગની સારવારમાં સુધારો કરવામાં મદદ કરે છે.

ગ્રાહકોના અધિકારો માટે વકીલાત:

સામાજિક કાર્યકરો કોર્ટમાં, સુધારાત્મક સુવિધાઓમાં અને સમુદાયમાં ગ્રાહકોના અધિકારોની હિમાયત કરે છે.

સામાજિક ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપવું:

સામાજિક કાર્યકરો ગરીબી, અસમાનતા અને તકની અછત જેવા ગુનાના મૂળ કારણોને સંબોધવા માટે કામ કરીને સામાજિક ન્યાયને પ્રોત્સાહન આપે છે.

નિષ્કર્ષ:

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં સામાજિક કાર્યકરો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તેઓ સિસ્ટમમાં સામેલ વ્યક્તિઓ અને પરિવારોના જીવનને સુધારવામાં મદદ કરે છે, અને તેઓ સિસ્ટમને વધુ માનવીય અને અસરકારક બનાવવા માટે પણ કામ કરે છે.

7.7 સારાંશ

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ અને અનિવાર્ય છે. તેઓ ગુનાના આરોપીઓ, પીડિતો અને સમગ્ર સમાજને જરૂરી સહાય પૂરી પાડે છે. તેઓ ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાના વિવિધ તત્વો સાથે સંકલન કરીને ન્યાય અને પુનર્વસનના પ્રયાસો કરે છે. તેમના કાર્યથી ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાને વધુ કાર્યક્ષમ અને માનવીય બનાવવામાં સહાય મળે છે. ભવિષ્યમાં, તેમની ભૂમિકા સંવર્ધન અને સુધારણા માટે જરૂરી છે, જેથી તેઓ વધુ સક્રિય અને સુલભ રીતે કાર્ય કરી શકે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા અત્યંત વ્યાપક છે અને તેઓ અનેક ક્ષેત્રોમાં મક્કમ યોગદાન આપે છે. સમાજકાર્યકરો ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ સામે લડવામાં અને પીડિતોને ન્યાય આપવા માટે મહત્વપૂર્ણ કામ કરે છે. તેઓ વ્યક્તિગત, પરિવારિક અને સામૂહિક સ્તરે લોકોને સામાજિક, આર્થિક, અને માનસિક સ્તરે મજબૂત બનાવવા માટે કામ કરે છે. કાઉન્સેલિંગ, સહાય

અને પુનર્વાસ જેવી સેવાઓ પૂરી પાડીને, તેઓ ન્યાયપ્રણાલીને વધુ કાર્યક્ષમ અને માનવીય બનાવવામાં સહાયરૂપ થાય છે.

આ ઉપરાંત, સમાજકાર્યકરોની ન્યાયપ્રણાલીમાં જોડાણથી સમગ્ર પ્રણાલી વધુ સુદૃઢ બને છે. તેઓ ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં પ્રોગ્રામ ડેવલપમેન્ટ, તાલીમ કાર્યક્રમો અને વકીલત દ્વારા મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. ભવિષ્યમાં, ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા વિકસાવીને, સમાજને વધુ સુરક્ષિત અને ન્યાયસંગત બનાવવાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકાય છે.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ આરોપી અને પીડિત બંનેને મદદરૂપ થઈને સમુદાયમાં ન્યાય અને સમાનતાની સ્થાપના કરે છે.

7.8 ચાવીરૂપ શબ્દો

સમાજકાર્યકર :	એક વ્યાવસાયિક વ્યક્તિ જે સમાજમાં રહેતા વિવિધ લોકોની સેવા કરે છે અને તેમની મુશ્કેલીઓને સમાધાનમાં મદદ કરે છે. તેઓ વ્યક્તિગત, સમૂહ અને સામુદાયિક સ્તરે કામ કરે છે અને માનસિક આરોગ્ય, સામાજિક સહાય, સંસાધન સંકલન, અને ન્યાય માટે પ્રોત્સાહન જેવા ક્ષેત્રોમાં કામગીરી કરે છે.
ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા:	કાયદાના ઉલ્લંઘન અને ગુનાઓની તપાસ, દાખલા, અને દંડન માટે જવાબદાર સંકલિત પ્રણાલી. આમાં મુખ્ય તત્વો તરીકે પોલીસ, અદાલતો, અને જેલ અને દંડ વ્યવસ્થા સમાવિષ્ટ છે.
કિસ્સાનું મેનેજમેન્ટ:	સમાજકાર્યકરો દ્વારા વિવેચિત અને સંચાલિત પ્રક્રિયા જેમાં વ્યક્તિને જરૂરી સેવાઓ અને સંસાધનો સાથે જોડવામાં આવે છે. આમાં કાનૂની સહાય, મેડિકલ સહાય, અને સામાજિક સહાયનો સમાવેશ થાય છે.
કાઉન્સેલિંગ:	માનસિક અને ભાવનાત્મક સહાય પૂરી પાડતી મંત્રણા પ્રક્રિયા, જેમાં વ્યક્તિની સમસ્યાઓને સાંભળીને તેને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. આ થકી વ્યક્તિને તેમના ભાવનાત્મક અને માનસિક પ્રશ્નો ઉકેલવામાં મદદ કરવામાં આવે છે.
પ્રોગ્રામ ડેવલપમેન્ટ:	સમાજકાર્યકરો દ્વારા વિવિધ સામાજિક સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે વિકાસ અને અમલ કરાયેલા પ્રોગ્રામો. આ પ્રોગ્રામોમાં સમુદાયની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓ અને સહાયતાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે.

7.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસો (MCQs)

- ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાનો મુખ્ય હેતુ કયો છે?
  - માત્ર ગુનેગારોને સજા કરવી
  - પીડિતોને ન્યાય અપાવવો
  - ગુનાઓને રોકવી અને ન્યાય આપવું
  - માત્ર દંડ વસૂલ કરવો

2. સમાજકાર્યકરોનું મુખ્ય કાર્ય શું છે?
  - અ) ન્યાયપ્રણાલીને દંડ વસૂલવામાં મદદ કરવી
  - બ) કિસ્સાનું મૂલ્યાંકન અને સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવો
  - ક) ફોજદારી આરોપીઓને સજા કરવી
  - ડ) ફોજદારી કોર્ટમાં જજ તરીકે કામ કરવું
3. કઈ સેવા કાઉન્સેલિંગ અને ટેરાપી સેવાઓ પૂરી પાડે છે?
  - અ) કાનૂની સહાય
  - બ) મેડિકલ સહાય
  - ક) માનસિક આરોગ્ય સેવા
  - ડ) સામાજિક સહાય
4. સમાજકાર્યકરો કઈ પ્રક્રિયામાં વ્યક્તિને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપે છે?
  - અ) પ્રોગ્રામ ડેવલપમેન્ટ
  - બ) કાઉન્સેલિંગ
  - ક) વકીલત
  - ડ) સંસાધન સંકલન
5. કઈ સેવાઓમાં રોજગાર, મકાન અને સહાયનો સમાવેશ થાય છે?
  - અ) કિસ્સા મેનેજમેન્ટ
  - બ) કાનૂની સહાય
  - ક) મેડિકલ સહાય
  - ડ) પુનર્વસન અને સમુદાય સાથે સંકલન
6. સામાજિક કાર્યકરો કયાં ક્ષેત્રમાં તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે?
  - અ) કિસ્સા મેનેજમેન્ટ
  - બ) કાઉન્સેલિંગ
  - ક) ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની ટ્રેનીંગ
  - ડ) મેડિકલ સહાય

7.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1 - ક   2 - બ   3 - ક   4 - બ   5 - ડ   6 - ક

7.11 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થાની વિવિધ સંસ્થાઓ અને તેમનો કાર્યક્ષેત્ર વર્ણવો.
2. સમાજકાર્યકરો કઈ રીતે કિસ્સા મેનેજમેન્ટ અને સંસાધન સંકલન કરે છે? ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.
3. સમાજકાર્યકરોની કાઉન્સેલિંગ અને સપોર્ટ સેવાઓના મહત્વનો વિશ્લેષણ કરો.
4. ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોના કામની અસરનું મૂલ્યાંકન કરો.

7.12 પ્રવૃત્તિ કરો.

વિષય: કિસ્સાનું મૂલ્યાંકન

- વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ-ચાર લોકોના જૂથમાં વિભાજિત કરો.
- દરેક જૂથને વિવિધ કિસ્સા ભજવનાં હોય છે જેમ કે ઘરેલું હિંસા, આર્થિક કટોકટી, અથવા ડ્રગ્સની લત.
- દરેક જૂથને કિસ્સાનું મૂલ્યાંકન કરવા અને ઉકેલો શોધવા માટે ૧૫ મિનિટ આપો.
- પછી દરેક જૂથ તેમના નિર્ણયો અને મૂલ્યાંકન વિશે વર્ગમાં ચર્ચા કરશે.

7.13 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થામાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા પર કેસ સ્ટડી લખો.

7.14 સંદર્ભ ગ્રંથ

- Fitzgibbon, W., & Lea, J. (2016). *Social work and criminal justice: A partnership for change*. Policy House.
- Horner, N. (2012). *The role of social work in the criminal justice system*. Learning Matters.
- Patterson, G. T. (2013). *Social work in the justice system: An overview*. Routledge.
- Richards, A. M. (2017). *The role of social work in the criminal justice system: A guide for professionals*. Sage Publications.
- Gujarat State Eligibility Test. (n.d.). *Social work syllabus*. Retrieved from <https://www.gujaratset.ac.in/assets/syllabus/25g.pdf>
- Victims' Code. (n.d.). *Word translation in Gujarati*. Retrieved from <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65a69454640602000d3cb754/victims-code-word-translation-gujarati.pdf>

8.1 પ્રસ્તાવના

8.2 ઉદ્દેશ્યો

8.3 અપરાધના પ્રકારો અને તેના કારણો

8.4 અપરાધના પ્રકારો અને તેના કારણો

8.4.1 અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના, તેના પ્રકારો, પરિબળો, અને કારણો વિશે વિગતવાર સમજ

8.4.2 સામાજિક સંરક્ષણ (Social Protection)

8.4.3 અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો

8.5 સારાંશ

8.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

8.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

8.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

8.9 સ્વાધ્યાય લેખન

8.10 પ્રવૃત્તિ કરો

8.11 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

8.12 સંદર્ભ ગ્રંથો

8.1 પ્રસ્તાવના

અપરાધ એટલે સમાજમાં રાજ્યસત્તા દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવેલા ફોજદારી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતું વર્તન. આ પ્રકારનું વર્તન સજાને પાત્ર ગણાય છે. સમાજનાં મૂલ્યો કે ધોરણોનો ભંગ કાયદાના ક્ષેત્રમાં આવે તો તેને અપરાધ કે ગૂનો કહેવામાં આવે છે. આમ, સમાજનાં માન્ય ધોરણોના ભંગને અનૈતિક, સમાજવિરોધી અને કાનૂન વિરોધી ક્રિયા ગણવામાં આવે છે.

અપરાધ એ ઈરાદાપૂર્વકનું કૃત્ય છે જે શારીરિક અથવા માનસિક નુકસાન પહોંચાડે છે, મિલકતને નુકસાન પહોંચાડે છે અથવા નુકસાન પહોંચાડે છે અને તે કાયદાની વિરુદ્ધ છે. ગુનાના વિવિધ પ્રકારો છે અને લગભગ દરેક વ્યક્તિ તેમના જીવનના અમુક તબક્કે ગુનો અનુભવાશે. અપરાધ તમામ પૃષ્ઠભૂમિ, સ્થાનો અને વયના લોકોને અસર કરે છે.

ગુનો શું છે? અપરાધ એ કાયદાના ઉલ્લંઘનમાં આચરાયેલું કૃત્ય છે જેના માટે દોષિત ઠેરવવા પર સજા લાદવામાં આવે છે. તે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિ પણ હોઈ શકે છે, ગંભીર ગુનો, ખાસ કરીને નૈતિકતાના ઉલ્લંઘનમાં. ગુના કોઈને અને દરેકને અસર કરે છે. જે લોકો ગુના કરે છે તે તમામ લિંગ, રંગ, વંશીયતા વગેરેના હોય છે. ગુનાની અસર તમામ નગરો, શહેરો, રાજ્યો અને દેશો પર પડે છે; ભલે ઘણી જગ્યાઓ ગુનાની બાબતમાં નોંધપાત્ર રીતે અલગ હોય છે જે ત્યાં થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે

જોહસ્ટાઉન, પેન્સિલવેનિયા 1999 માં 1,000 રહેવાસીઓ દીઠ 16.6 ગુનાના દર સાથે અને મિયામી, ફ્લોરિડામાં 1999 માં 1,000 રહેવાસીઓ દીઠ 87.4 ગુનાનો દર સાથે.

તે આશ્ચર્યજનક નથી કે છેલ્લા 30 વર્ષોમાં ગુનાખોરી સતત લોકોની મોટી ચિંતાઓમાંની એક રહી છે. જો કે, 90 ના દાયકાના મધ્યભાગથી દેશના મોટાભાગના ભાગોમાં હિંસક ગુનામાં ઘટાડો થયો છે. નેશનલ ક્રાઈમ વિક્ટિમાઈઝેશન સર્વે દ્વારા હિંસક ગુનાનો દર 1994 થી ઘટ્યો હોવાનું દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. નિષ્ણાંતો 1990 ના દાયકાના મધ્યમાં હિંસક ગુનામાં અચાનક ઘટાડો થવાના કારણોની શ્રેણી રજૂ કરે છે, જેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે:

જો આપણું વાતાવરણ ગુનામુક્ત હોત તો? શું આપણે કોઈ પૈસા બચાવીશું? ઓહ તમે શરત લગાવો કે અમે કરીશું! યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની અર્થવ્યવસ્થા દર વર્ષે 1.7 ટ્રિલિયન ડોલરની બચત કરશે. આ નાણાં ગુનાઓને રોકવા માટે જરૂરી ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓના ઉત્પાદન માટે સમર્પિત છે. ગુના પર ખર્ચવામાં આવેલા નાણાંમાં નીચેનાનો સમાવેશ થાય છે અને તે આના સુધી મર્યાદિત નથી: પોલીસ સુરક્ષા, એરપોર્ટ સુરક્ષા, કમ્પ્યુટર વાયરસ સ્કીનીંગ અને સુરક્ષા, સર્વેલન્સ કેમેરા, જેલ, તાળાઓ અને સલામતી, રક્ષક શ્વાન, ગુના સામે લડવા માટે ફેડરલ એજન્સીઓ, રક્ષક શ્વાન, પીડિતોની સારવાર માટે તબીબી સંભાળ. અપરાધ, અથવા કોર્ટેઈન અથવા હેરોઈનના સંપર્કમાં જન્મેલા બાળકોને મદદ કરે છે, પરંતુ આ ઉત્પાદનનો સૌથી મોટો હિસ્સો ડ્રગ હેરફેરથી આવે છે.

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો :

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના અને સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો એ સમજૂતી, સહકાર અને સામાજિક ન્યાય પર આધારિત માર્ગદર્શિકાઓ છે જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય સમાજમાંથી અપરાધો અને અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓના નાશનો છે. આ કાર્યક્રમો લોકોના શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક કલ્યાણને મહત્વ આપે છે, જેમાં નાગરિકોને સુરક્ષિત અને સુખી જીવન પ્રદાન કરવા માટે વિવિધ પગલાં લેવામાં આવે છે. આ કાર્યક્રમો કોઈપણ સમાજના મજબૂત થવાનું અને તેની સામાજિક અને આર્થિક પ્રગતિ માટે મૂળભૂત મહત્વ ધરાવે છે.

8.2 ઉદ્દેશો

(1) અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમોના ઉદ્દેશો

1. શિક્ષણ અને જાગૃતિ:

- જાગૃતિ અને જ્ઞાનના સ્તર વધારવા: નાગરિકોને તેમના અધિકારો, કાયદા અને જવાબદારીઓ વિશે જાગૃત કરવા.
- શિક્ષણની સુલભતા: દરેક માટે ગુણવત્તાવાળું શિક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવું.

2. આર્થિક વિકાસ:

- બેરોજગારીનો નાશ: રોજગારના સ્ત્રોતો વધારવા અને નવાં વ્યવસાય વિકલ્પો પૂરા પાડવા.
- આર્થિક સમૃદ્ધિ: ગરીબીનું નિવારણ અને આર્થિક વિકાસ માટે પગલા.

3. પરિવાર અને સમુદાયનું સશક્તિકરણ:

- પરિવારિક મજબૂતી: મજબૂત પરિવારોની રચના, જે સમુદાય માટે માળખાકીય આધાર પુરું પાડે.

- સમુદાય આધારિત સંસ્થાઓ: સમુદાયને જોડનારી સંસ્થાઓ દ્વારા પરસ્પર સહાયતા અને સુરક્ષા વધારવી.

4. ન્યાયિક અને પોલીસ સુધારણા:

- પોલીસ વ્યવસ્થાની પારદર્શકતા: પોલીસ કાર્યમાં પારદર્શકતા અને જવાબદારી.
- ન્યાય માટે સરળતા: ઝડપી અને ન્યાયયુક્ત ન્યાય વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી.

5. મનોવિજ્ઞાન અને પુનર્વાસ:

- મનોવિજ્ઞાનિક સહાયતા: મનોચિકિત્સક સહાય અને કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ.
- પુનર્વાસ કેન્દ્રો: અપરાધીઓ માટે પુનર્વાસ કેન્દ્રો, જ્યાં તેઓ સુધારા માટે પ્રોત્સાહિત થાય.

6. તંદુરસ્તી અને વ્યસનમુક્તિ:

- વ્યસનમુક્તિ કાર્યક્રમો: વ્યસનમુક્તિ માટે સંસ્થાઓ અને કાઉન્સેલિંગ.
- આરોગ્ય સેવા: સુલભ અને સસ્તી આરોગ્ય સેવાઓ.

સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમોના ઉદ્દેશ્યો:

1. મહિલા અને બાળકો માટે:

2. નબળા વર્ગ માટે:

- અનામત અને અન્યાય નિવારણ: નબળા વર્ગના લોકો માટે અનામત અને વિશેષ લાભ.
- ન્યાય સુરક્ષા: ન્યાય માટેની સહાયતા.

3. વ્યસનમુક્તિ:

- વ્યસનમુક્તિ કેન્દ્રો: નશીલા પદાર્થોના ઉપયોગને અટકાવવા માટે કેન્દ્રો.
- જાગૃતિ અભિયાન: વ્યસનમુક્તિ માટેના જાગૃતિ કાર્યક્રમો.

4. આરોગ્ય અને તંદુરસ્તી:

- સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ: મફત અથવા સસ્તી આરોગ્ય સેવાઓ.
- માનસિક આરોગ્ય: માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક આરોગ્ય સેવાઓ.

5. શૈક્ષણિક અને વ્યવસાયિક તાલીમ:

- શૈક્ષણિક સહાય: ગરીબ વર્ગને ભણવા માટે સહાય.
- કૌશલ્ય વિકાસ: કૌશલ્ય વિકાસ અને વ્યવસાયિક તાલીમ માટે કેન્દ્રો

6. આવાસ અને મૂળભૂત સુવિધાઓ:

- મુળભૂત સુવિધા: આવાસ, પાણી અને સ્વચ્છતા સુવિધાઓ.
- સ્વચ્છતા અભિયાન: સ્વચ્છતા અભિયાન અને સ્વચ્છતા સુવિધાઓ.

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના અને સામાજિક સંરક્ષણ માટેના કાર્યક્રમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે સલામત, સમૃદ્ધ અને ન્યાયયુક્ત સમાજની રચના. આનો મુખ્ય આધાર છે યોગ્ય શિક્ષણ, આર્થિક વિકાસ, મજબૂત ન્યાય પ્રણાલી, મનોવિજ્ઞાનિક સહાય, સારી આરોગ્ય સેવાઓ અને સમુદાયના લોકોની મજબૂતી.

(2) અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમોના ઉદ્દેશો

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના એ શૈક્ષણિક, સામાજિક, આર્થિક અને કાયદાકીય પગલાંઓનો ઉપયોગ કરીને અપરાધની ઘટનાઓને અટકાવવાનો પ્રયાસ છે. આ વ્યૂહરચના માટેના મુખ્ય ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે:

1. અપરાધની આવર્તન ઘટાડવો:

- નવા અપરાધોને અટકાવવા અને ફરીથી ગુનાની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશ કરનારાઓને મર્યાદિત કરવાનો પ્રયાસ.

2. જાગૃતતા અને શિક્ષણ વધારવું:

- લોકોમાં અપરાધના જોખમ અને નિવારણની માહિતી વધારવી, શૈક્ષણિક અભિગમ દ્વારા સમજણ વધારવી.

3. સામાજિક અને આર્થિક સુધારણા લાવવી:

- અપરાધના મૌલિક કારણો (ફકીરી, નોકરીની કમી)ને સરકારી યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો દ્વારા સુધારણા કરવી.

4. કાયદાની અમલવારી સુનિશ્ચિત કરવી:

- પોલીસ પેટ્રોલિંગ, દંડ અને કાયદાની પુર્ણ રીતે અમલવારી કરીને અપરાધી પ્રવૃત્તિઓને નિયંત્રિત કરવું.

5. સહાય અને પુનર્વસન કાર્યક્રમો:

- અપરાધમાં સંલગ્ન વ્યક્તિઓ માટે પુનર્વસન અને સહાય પૂરી પાડવી.

❖ સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમોના ઉદ્દેશો :

સામાજિક સંરક્ષણ એ એવું મકસદ છે જેનો ઉદ્દેશ સમાજના નમ્ર અને પછડાયેલા વર્ગોને મદદ કરવી અને તેમના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવી છે. આ પ્રકારના કાર્યક્રમોના મુખ્ય ઉદ્દેશો નીચે મુજબ છે:

1. જીવન સ્તર સુધારવું:

- સામાજિક, આર્થિક, અને આરોગ્ય સંબંધિત સહાય દ્વારા લોકોના જીવનના ગુણવત્તામાં સુધાર લાવવો.

2. આર્થિક સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવી:

- પેન્શન, વિદાયભોજન, અને સામાજિક સક્ષમતા માટે નાણાકીય સહાય અને સેવાઓ પૂરી પાડવી.

3. શિક્ષણ અને કુશળતા વિકાસ:

- શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ દ્વારા લોકોમાં કુશળતા અને જ્ઞાન વધારવું, તેમજ નોકરી શોધવામાં મદદ કરવી.

4. સ્વાસ્થ્ય સંરક્ષણ:

- મફત આરોગ્ય સેવા, આરોગ્ય ચકાસણી અને તબીબી ઉપચાર પૂરો પાડવો, તેમજ માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવા માટે કાર્યક્રમો ચલાવવા.

5. સામાજિક સમાનતા અને સમાવેશ:

- સામાજિક અસમાનતા, ભેદભાવ અને પછડાયેલાઓ માટે યોગ્ય આર્થિક અને સામાજિક તક ઉપલબ્ધ કરવી.

આ બંને વ્યૂહરચનાઓનું મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે લોકોના જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા, અપરાધને ઓછું કરવું અને સમાજમાં સુમેળ અને સ્થિરતા લાવવી.

8.3 અપરાધના પ્રકારો અને તેના કારણો

(i) ભારતીય દંડસંહિતા (ઈન્ડિયન પીનલ કોડ) હેઠળ દંડનીય કે સજાપાત્ર બનતા અપરાધો જેમાં ખૂન, અપહરણ, લૂંટફાટ, ચોરી, છેતરપિંડી, દેશત્રોહી કૃત્યો, વહીવટી કર્મચારીઓને હાનિ પહોંચાડવી, ત્રાસજનક ડરામણી, મહિલાઓનું શોષણ, ઘરેલુ હિંસા, બળાત્કાર, અસ્પૃશ્યતા વિરોધ કાયદાનું ઉલ્લંઘન વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

ગુનાનાં કારણોમાં જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોની પૂર્તિ ન થવાનું કારણ અને જાતિભેદ, વર્ણભેદ, ધર્મ અને સંપ્રદાયભેદ અને પેઢી દર પેઢી ઊભું કરવામાં આવેલ પૂર્વગ્રહગ્રસ્ત ધિક્કારનું માનસ પણ ગુનાઓને વધારે છે.

1. આર્થિક અપરાધ: આ પ્રકારના અપરાધોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય નાણાકીય લાભ મેળવવાનો હોય છે.

- ચોરી અને દગાબાજી: વ્યક્તિ અન્યની સંપત્તિ અથવા નાણાં ચોરવી કે છેતરપિંડીથી મેળવવી.
- ભ્રષ્ટાચાર: સત્તાવાળાઓ કાનૂની નિયમોનો ઉલ્લંઘન કરીને લાંચ લેતા હોય છે.
- ફોડ અને છેતરપિંડી: ખોટી માહિતી અથવા દસ્તાવેજોનો ઉપયોગ કરીને અન્ય લોકોને છેતરવી.

2. હિંસાત્મક અપરાધ: આ પ્રકારના અપરાધો શારીરિક હિંસા અથવા હાનિ પહોંચાડવાના હોય છે.

- હુમલો: વ્યક્તિને જાનથી મારી નાખવી કે તેના પર ગંભીર હુમલો કરવો.
  - લૂંટ અને આગજની: વ્યક્તિ કે સંપત્તિને લૂંટવી અથવા આગ લગાવવી.
  - ઘરેલુ હિંસા: પરિવારના સભ્યો વચ્ચે શારીરિક અથવા માનસિક હિંસા.
3. માનસિક અપરાધ: આ પ્રકારના અપરાધો માનસિક ત્રાસ અથવા હેરાનગતિ થકી થાય છે.
- સ્ટોકિંગ: અનિચ્છનીય રીતે કોઈ વ્યક્તિને અનુસરીને હેરાન કરવી.
  - ધમકી અને બ્લેક મેઈલ: ખોટા આરોપો અથવા બ્લેક મેઈલ થકી વ્યક્તિને બળપૂર્વક કાર્ય કરાવવું.
4. માદક પદાર્થો સંબંધિત અપરાધ: આ અપરાધોનો સંબંધ ગેરકાયદેસર માદક પદાર્થોના ઉત્પાદન, વેચાણ અને સેવન સાથે હોય છે.
- માદક પદાર્થોની વેચાણ: ગેરકાયદેસર રીતે નશીલા પદાર્થોનું વેચાણ કરવું.
  - માદક પદાર્થોની હેરાફેરી: માદક પદાર્થોને ગેરકાયદેસર રીતે એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે લઈ જવું.
5. સાઈબર અપરાધ: આ પ્રકારના અપરાધો ઈન્ટરનેટ અને ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને થાય છે.
- હેકિંગ: ગેરકાયદેસર રીતે કોમ્પ્યુટરમાં પ્રવેશ કરવો.
  - ડેટા ચોરી: ડિજિટલ માહિતીની ગેરકાયદેસર ચોરી કરવી.
  - સાઈબર બુલિંગ: ઈન્ટરનેટના માધ્યમથી વ્યક્તિને હેરાન કરવી.

8.4 અપરાધના પ્રકારો અને તેના કારણો

---

1. આર્થિક કારણો:

- ગરીબી અને બેરોજગારી: નાણાકીય સંસાધનોની અછતના કારણે લોકો અપરાધ કરવા મજબૂર થાય છે.
- ધન અને સંપત્તિ પ્રત્યેનો લોભ: વધુ પૈસા અને સંપત્તિ મેળવવાની ઈચ્છા.

2. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક કારણો:

- શિક્ષણની અછત: યોગ્ય શિક્ષણ ન મળવાના કારણે લોકો અપરાધના માર્ગે જાય છે.

- પરિવારિક સંયમ અને અનુશાસનની કમી: પરિવારમાં મજબૂત સંયમ અને અનુશાસન ન હોવાને કારણે.

3. વ્યક્તિગત અને માનસિક પરિબળો:

- માનસિક બિમારીઓ: કેટલાક માનસિક બિમારીઓ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓમાં યોગદાન આપે છે.
- વ્યસન: નશીલા પદાર્થોની લતનો પ્રભાવ અપરાધ પ્રત્યે વલણ પેદા કરે છે.

4. અસરો અને સામાજિક પરિબળો:

- ખરાબ સંગત અને અસામાજિક સંગત: ખરાબ મિત્રતા અને અસામાજિક સંગત.
- મીડિયા અને વિડીયો ગેમ્સ: હિંસક મિડિયા અને ગેમ્સનો પ્રભાવ.

5. કાનૂની અને પ્રશાસનિક પરિબળો:

- કાનૂની પ્રક્રિયાની નબળાઈ: કાનૂની પ્રણાલીનું યોગ્ય રીતે અમલ ન થવું.
- પોલીસ અને કોર્ટ સિસ્ટમની અણધારતી: પોલીસ અને ન્યાયિક સિસ્ટમની અભાવો.

ઉપસંહાર: અપરાધના વિવિધ પ્રકારો અને તેના કારણોનો ઉંડાણથી વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આર્થિક, સામાજિક, માનસિક અને કાનૂની પરિબળો મળીને અપરાધને જન્મ આપે છે. અપરાધ નિવારણ માટે દરેક પરિબળોને સમજીને અને યોગ્ય ઉપાયો અપનાવવાથી સમાજમાં અપરાધ ઘટી શકે છે.

8.4.1 અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના, તેના પ્રકારો, પરિબળો, અને કારણો વિશે વિગતવાર સમજ

અર્થ

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના (Crime Prevention Strategy) એ નીતિઓ, પગલાં, અને આયોજનનો સમૂહ છે જેનો ઉદ્દેશ્ય અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને ઓછી કરવી અને રોકવાનો છે. આ વ્યૂહરચનાઓનો મુખ્ય હેતુ છે સમાજમાં શાંતિ અને સલામતી જાળવવી, અને વ્યક્તિઓને સારા નાગરિક તરીકે વિકાસ કરવા પ્રોત્સાહન આપવું.

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના એ કામગીરી અને આયોજનની બાબત છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓને રોકવાનો છે. આ વ્યૂહરચનાઓનું મુખ્ય લક્ષ્ય સમાજમાં શાંતિ અને સલામતી જાળવી રાખવા છે, અને વ્યક્તિઓને સારા નાગરિક બનવામાં સહાય કરવી છે.

અપરાધ એ દરેક સમાજ માટે એક ગંભીર સમસ્યા છે જે સમાજના નૈતિક, આર્થિક અને સામાજિક બંધારણને હલચલમાં નાખી દે છે. અપરાધોની વધતી સંખ્યાને કારણે લોકોના જીવનમાં અસુરક્ષા અને ભયનું વાતાવરણ પેદા થાય છે. અપરાધો નિવારવા માટે અને એક ન્યાયસંગત સમાજ કઈ રીતે સ્થાપિત કરી શકાય તે માટે વિવિધ પગલાં અને પ્રવૃત્તિઓની જરૂર છે.

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચનામાં મુખ્યત્વે લોકોમાં જાગૃતિ લાવવી, કડક કાયદો અને તેમનો અમલ, અને સમાજમાં નૈતિક મૂલ્યો પ્રત્યેનો આદર વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

સમાજમાં થતાં અપરાધની કલમો :

1. ચોરી (Theft)

- કલમ 378: ચોરી એ એવો ગુનો છે, જેમાં કોઈ વ્યક્તિ બીજાની માલિકીનો માલ ચોરે છે.

- સજા: 3 વર્ષ સુધીની કેદ, દંડ, અથવા બન્ને.

2. મારામારી (Assault)

- કલમ 351: કોઈ વ્યક્તિ બીજાને ઈજા પહોંચાડવા માટે શારીરિક હુમલો કરે છે.
- સજા: 3 મહિના સુધીની કેદ, દંડ, અથવા બન્ને.

3. અપહરણ (Kidnapping)

- કલમ 359: કોઈ વ્યક્તિ બીજાને તેમના ઈચ્છા વિરુદ્ધ કબ્જે રાખે છે.
- સજા: 7 વર્ષ સુધીની કેદ અને દંડ.

4. ભ્રષ્ટાચાર (Corruption)

- પ્રિવેન્શન ઓફ કરપ્શન એક્ટ, 1988: સરકારી અધિકારીઓ દ્વારા ભ્રષ્ટાચાર અને લાંચ લેવાનો ગુનો.
- સજા: 6 મહિનાથી 5 વર્ષ સુધીની કેદ અને દંડ.

5. ઘરેલું હિંસા (Domestic Violence)

- ઘરેલું હિંસા નિવારણ અધિનિયમ, 2005: ગૃહમાં થતા શારીરિક, માનસિક, આર્થિક અને યૌન ઉત્પીડન.
- સજા: મકાનમાંથી બહાર કાઢવું અને દંડ.

પ્રકારો

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના મુખ્યત્વે નીચેના પ્રકારોમાં વહેંચી શકાય છે:

1. પ્રાથમિક વ્યૂહરચના (Primary Prevention):

- જાગૃતિ અને શિક્ષણ: લોકોમાં કાયદા અને નૈતિક મૂલ્યો વિશે જાગૃતિ ફેલાવવી.
- સામુદાયિક કાર્યક્રમો: સમુદાયમાં સંકલન અને સહકાર વધારવા માટેના કાર્યક્રમો.

2. દ્વિતીયક વ્યૂહરચના (Secondary Prevention):

- લક્ષિત હસ્તક્ષેપ: તેઓના જૂથો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવા માટે જોખમમાં છે.
- અનામત અને સલાહકાર કાર્યક્રમો: યુવાઓ અને સંવેદનશીલ જૂથો માટે સમર્થન અને માર્ગદર્શન.

3. તૃતીયક વ્યૂહરચના (Tertiary Prevention):

- પુનર્વસન (Rehabilitation): અપરાધીઓને સમાજમાં ફરીથી એકીકૃત કરવામાં સહાય કરવી.
- પુનઃપ્રવૃત્તિ રોકાણ (Recidivism Prevention): ફરીથી અપરાધ કરવાની સંભાવના ઘટાડવી.

પરિબળો

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચનાઓના સફળતામાં વિવિધ પરિબળોનો સમાવેશ થાય છે:

1. આર્થિક પરિબળો:

- બેરોજગારી: રોજગારીના અવસરોના અભાવને કારણે લોકો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે.

- ગરીબી: આર્થિક અસમાનતા અને ગરીબી અપરાધના કારણો બની શકે છે.
2. સામાજિક પરિબળો:
    - પરિવાર અને સમુદાયનો ટેકો: મજબૂત પરિવાર અને સમુદાયની ટેકો અપરાધ અટકાવવામાં મહત્વપૂર્ણ છે.
    - શૈક્ષણિક સ્તર: શિક્ષણના અભાવને કારણે અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ વધે છે.
  3. મનોવિજ્ઞાનિક પરિબળો:
    - મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ અપરાધના કારણો બની શકે છે.
    - વ્યસન: નશીલા પદાર્થોના ઉપયોગથી અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ વધે છે.
  4. સંસ્થાકીય પરિબળો:
    - પોલીસ અને ન્યાય પ્રણાલી: કાયદાની યોગ્ય અમલ અને ન્યાય પ્રણાલીનો સિદ્ધાંતો અનિવાર્ય છે.
    - કાઉન્સેલિંગ અને પુનર્વસન કેન્દ્રો: સંસ્થાઓ દ્વારા પુનર્વસન અને કાઉન્સેલિંગ સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.

અપરાધના ઘણા કારણો હોઈ શકે છે, જેમાંથી કેટલાક મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ છે:

1. આર્થિક કારણો:
  - ગરીબી: ગરીબી અને આર્થિક અસમાનતા અપરાધના મુખ્ય કારણો છે.
  - બેરોજગારી: રોજગારીની તકોના અભાવથી લોકો અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે.
2. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક કારણો:
  - પરિવારનું તૂટવું: મજબૂત પરિવારિક સંબંધોનો અભાવ.
  - સામાજિક અસમાનતા: સામાજિક સ્તરે વૈમનસ્ય અને વિસંવાદ.
3. મનોવિજ્ઞાનિક કારણો:
  - મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ: માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ.
  - વ્યસન: નશીલા પદાર્થોના ઉપયોગથી અપરાધિક પ્રવૃત્તિઓ વધે છે.
4. શૈક્ષણિક અને સંસ્થાકીય કારણો:
  - શૈક્ષણિક અભાવ: શિક્ષણનો અભાવ અપરાધના કારણો બની શકે છે.
  - ન્યાય અને પોલીસ પ્રણાલીનો અભાવ: કાયદાની યોગ્ય અમલનો અભાવ.

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચનાઓના વિવિધ પ્રકારો, પરિબળો, અને કારણો દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે કે અપરાધને રોકવા માટે એક સર્વગ્રાહી અને સુમેળભર્યા પ્રયત્નોની જરૂર છે. આ વ્યૂહરચનાઓનો સમૂહ ઉપયોગ કરીને સમાજમાં શાંતિ અને સલામતી જાળવી શકાય છે.

અપરાધ નિવારણ કેવી રીતે લાવી શકાય?:

1. શિક્ષણ અને જાગૃતિ
  - નૈતિક શિક્ષણ: શાળાઓમાં નૈતિક શિક્ષણનો સમાવેશ કરવો. નૈતિક અને નાગરિક શિક્ષણ દ્વારા સમાજમાં નૈતિક મૂલ્યોની સ્થાપના.

- જાગૃતિ અભિયાન: સમુદાયમાં અપરાધ નિવારણ માટે જાગૃતિ અભિયાન ચલાવવું. જાગૃતિ અભિયાનો અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા અપરાધોના નુકસાન વિશે માહિતી પ્રદાન કરવી.

2. કાયદાનો અમલ

- પોલીસ ટ્રેનિંગ: પોલીસને ગાઈડલાઈન અને ટ્રેનિંગ દ્વારા વધુ સક્ષમ બનાવવું. પોલીસ અને કાયદા વ્યૂહરચના સંસ્થાઓના સુધારણા.
- સીસીટીવી સર્વેલન્સ: જાહેર સ્થળો અને સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં સીસીટીવી કેમેરા લગાવવું. કડક કાયદાનો અમલ અને કાયદાકીય પ્રક્રિયાની તેજ ગતિ.

3. સમાજમાં સામાજિક ન્યાય

- સામાજિક સહાયતા: ગરીબી અને બેરોજગારીને નાબૂદ કરવા માટે વિવિધ યોજનાઓ અમલમાં લાવવી. નબળા વર્ગોના ઉન્નતિ માટે સહાયતા અને પુરસ્કારોની વ્યવસ્થા.
- માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા: સમાજમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા કેન્દ્રો સ્થાપિત કરવું.

4. ટેકનોલોજી અને ઈનોવેશન

- ડિજિટલ સિક્યોરિટી: ઈન્ટરનેટ સિક્યોરિટીને વધારવી અને સાયબર ક્રાઈમ રોકવા માટે નીતિઓ બનાવવી. અપરાધની તપાસ અને નિયંત્રણ માટે અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ.
- સોશિયલ મીડિયા મોનિટરિંગ: સોશિયલ મીડિયા પ્લેટફોર્મ પર અપરાધીય પ્રવૃત્તિઓની મોનિટરિંગ. ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ અને સોશિયલ મીડિયા પર અપરાધી પ્રવૃત્તિઓ પર નજર રાખવી.

5. સમુદાયના પ્રોત્સાહન

- સ્વસહાય ગ્રુપ: મહિલાઓ અને અન્ય નબળા વર્ગોના પ્રોત્સાહન માટે સ્વસહાય ગ્રુપની રચના.
- મોરલ પોલિસીંગ: સમાજના મહાનુભાવો અને નેતાઓ દ્વારા નૈતિક માર્ગદર્શન આપવું.

6. સમુદાય અને પરિવારનો ભાગ:

- પરિવારમાં મજબૂત મોરલ ફાઉન્ડેશન અને સામાજિક સંસ્કૃતિનો વિકાસ.
- સમુદાયમાં સ્વસહાય જૂથો અને મોરલ પોલિસીંગ દ્વારા પ્રોત્સાહન.
- સરકારી યોજનાઓ અને નીતિઓ
- પીએમ કૌશલ વિકાસ યોજના: નોકરી અને સ્વરોજગારી માટે કૌશલ્ય વિકાસ.
- મહિલા સુરક્ષા યોજના: મહિલાઓ માટે સુરક્ષા અને સહાયતા સેવા.

અપરાધ નિવારણ માટે શિક્ષણ, કાયદાનું સંચાલન, ટેકનોલોજી, અને સમાજના પ્રોત્સાહનને મહત્વ આપવામાં આવવું જોઈએ. આ પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમો સમાજને મજબૂત અને સુરક્ષિત બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી શકે છે.

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચનાના વિવિધ પાસાંઓને સમજવાનો પ્રયાસ કરીશું અને તે કેવી રીતે સમાજને વધુ ન્યાયસંગત અને સુરક્ષિત બનાવી શકે છે તે પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરશું.

8.4.2 સામાજિક સંરક્ષણ (Social Protection)

સામાજિક સંરક્ષણ એ એવી નીતિઓ અને કાર્યક્રમોનો સમૂહ છે જેનાથી લોકો અને કુટુંબોને આર્થિક અને સામાજિક જોખમો સામે સુરક્ષિત રાખવામાં મદદ કરે છે. આમાં આરોગ્ય, શિક્ષણ, આવાસ, રોજગારી અને જીવનધોરણમાં સુધારો કરવા માટેના પગલાં સામેલ છે.

અર્થ:

સામાજિક સંરક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ગરીબ અને સંવેદનશીલ જૂથોને જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવી અને તેમને આર્થિક અને સામાજિક ન્યાય મેળવવામાં મદદ કરવી છે.

સામાજિક સંરક્ષણ તે એવી વ્યાપક દૃષ્ટિ છે જે સમાજના નબળા, પીછાત અને સંવેદનશીલ વર્ગોના સુખાકારીને સુનિશ્ચિત કરે છે. તે પ્રકારના કાર્યક્રમો અને નીતિઓનો સમાવેશ કરે છે જે વ્યક્તિઓને આર્થિક, સામાજિક અને નૈતિક સહાયતા પ્રદાન કરે છે, અને તેમને જીવનમાં સુધાર માટે મદદરૂપ થાય છે.

સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોનો મહત્ત્વ

સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોનું મુખ્ય લક્ષ્ય સમાજના નબળા વર્ગોને આર્થિક સુરક્ષા પ્રદાન કરવું, શિક્ષણ, આરોગ્ય અને રોજગારીની સુવિધા ઉપલબ્ધ કરવી, અને તેમની સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિમાં સુધાર લાવવી છે. આ પ્રકારના કાર્યક્રમોનો સમાવેશ કરતા છે:

1. આર્થિક સહાયતા કાર્યક્રમો :

- ગરીબી નિવારણ માટે આર્થિક સહાયતા.
- બેરોજગારી ભથ્થાં અને રોજગાર ગેરંટી યોજનાઓ.

2. શિક્ષણ અને તાલીમ પ્રોગ્રામ્સ:

- મફત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ.
- વ્યાવસાયિક તાલીમ અને કુશળતા વિકાસ કાર્યક્રમો.

3. આરોગ્ય અને પોષણ પ્રોગ્રામ્સ:

- મફત આરોગ્ય સેવાઓ અને આરોગ્ય બીમાઓ.
- માતૃત્વ અને બાળ પોષણ કાર્યક્રમો.

4. સામાજિક સુરક્ષા અને વીમા:

- વૃદ્ધાવસ્થા પેન્શન અને અશક્તતા ભથ્થાં.
- સામાજિક વીમા યોજનાઓ.

5. મહિલા અને બાળકો માટે વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો:

- મહિલા સશક્તિકરણ અને સુરક્ષા માટે કાર્યક્રમો.
- બાળમજૂરી અને બાળવિવાહ નિવારણ માટે પ્રવૃત્તિઓ.

6. આશ્રય અને મૂળભૂત સુવિધાઓ:

- ગરીબો માટે નિવાસ અને વિનામૂલ્યે આશ્રય યોજનાઓ.
- સ્વચ્છ પાણી, સેનિટેશન અને વીજળીની ઉપલબ્ધતા.

આ કાર્યક્રમોનો પ્રભાવ

આ કાર્યક્રમો એ લોકોના જીવનમાં મોટા ફેરફારો લાવી શકે છે. તેઓ માત્ર આર્થિક સહાયતા પ્રદાન કરતા નથી, પરંતુ સમાજમાં ન્યાય અને સમાનતાની સ્થાપનામાં પણ મદદરૂપ થાય છે. આ કાર્યક્રમો દ્વારા નબળા વર્ગોના લોકો સ્વાવલંબી બની શકે છે, અને તેમના જીવિત સ્તર સુધરી શકે છે.

અંતે, સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો એ સમાજના નબળા અને સંવેદનશીલ વર્ગોની સુખાકારી માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ કાર્યક્રમો સમાજમાં ન્યાય અને સમાનતા સ્થાપિત કરવા, ગરીબી અને બેરોજગારી ઘટાવવા, અને લોકોના જીવનમાં એક આધુનિક અને સમૃદ્ધ જીવનમૂલ્ય પ્રદાન કરવા માટે અગત્યના છે.

પ્રકારો:

સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમોનો અમલ વિવિધ સ્તરે થાય છે અને આમાં નીચેના મુખ્ય પ્રકારો સામેલ છે:

1. શૈક્ષણિક સમર્થન:

- વિદ્યાર્થીઓ માટે સ્કોલરશિપ: આર્થિક રીતે પછાત વિદ્યાર્થીઓને સહાયતા.
- મફત શિક્ષણ: પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્તરે મફત શિક્ષણ.

2. આરોગ્ય સેવા:

- મફત આરોગ્ય સેવા: ગરીબ અને સંવેદનશીલ જૂથોને મફત આરોગ્ય સેવા.
- અનામત આરોગ્ય વિમા: આરોગ્ય વિમામાં સહાયતા.

3. આવાસ યોજના:

- સસ્તા અને મફત આવાસ: ગરીબ પરિવારો માટે આવાસ યોજના.
- ઉદાહરણ: શહેરોમાં મકાન માટેની યોજના.

4. રોજગારી યોજના:

- મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામિણ રોજગાર ગેરંટી અધિનિયમ (મનરેગા): ગ્રામિણ વિસ્તારોમાં રોજગારી પ્રદાન.
- પ્રધાનમંત્રી રોજગાર યોજના: નાના ઉદ્યોગોને પ્રોત્સાહન.

5. ખાદ્ય સુરક્ષા:

- સબસિડીવાળી રાશન: ગરીબ પરિવારોને સસ્તા ભાવમાં અનાજ.

પરિબળો:

સામાજિક સંરક્ષણના પ્રોગ્રામોના પરિબળો વિવિધ છે:

1. આર્થિક પરિબળો:

- ગરીબી ઘટાડો: આર્થિક રીતે પછાત લોકોની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો.
- રોજગારી વધારવું: રોજગારીના અવસરોનું સર્જન.

2. સામાજિક પરિબળો:

- શૈક્ષણિક સુવિધાઓમાં વધારો: વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણમાં સહાય.
- આરોગ્ય સેવા: આરોગ્ય સેવાઓમાં સુધારો.

3. રાજકીય પરિબળો:

- સરકારી નીતિઓ: સરકારી સ્તરે નીતિઓનું અમલ.

- ધાર્મિક અને સામાજિક ન્યાય: ન્યાય અને સમાનતા.

4. મનોવિજ્ઞાનિક પરિબલો:

- મનોસ્વાસ્થ્ય: માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટેની સેવાઓ.
- સામાજિક સુરક્ષા: સમાજમાં સુરક્ષા અને શાંતિ.

કારણો:

સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમો માટેની જરૂરિયાત માટેના કારણો વિવિધ છે:

1. ગરીબી અને આર્થિક અસમાનતા:

- આર્થિક પછાત વર્ગોને સહાયતા: આર્થિક રીતે પછાત વર્ગોને સમાન અવસરો અને મદદ પ્રદાન.

2. આરોગ્ય અને શિક્ષણમાં ખામીઓ:

- શૈક્ષણિક અને આરોગ્ય સેવાઓની અપર્યાપ્તતા: યોગ્ય શિક્ષણ અને આરોગ્ય સેવાઓની અપર્યાપ્તતા.

3. સામાજિક સુરક્ષા અને ન્યાય:

- અન્યાય અને અસમાનતા: ન્યાય અને સમાનતાના અભાવને કારણે.

4. વિવિધ પ્રાકૃતિક અને માનવસર્જિત આપત્તિઓ:

- પ્રાકૃતિક આફતો: ભૂકંપ, પૂર, દુષ્કાળ વગેરે.
- માનવસર્જિત આપત્તિઓ: યુદ્ધ, બેરોજગારી, આર્થિક મંદી.

સામાજિક સંરક્ષણ એ ગરીબ અને સંવેદનશીલ જૂથોને આર્થિક અને સામાજિક સુરક્ષા પ્રદાન કરવા માટેની પ્રક્રિયા છે. તે વિવિધ પ્રકારના પરિબલો અને કારણોથી અમલમાં આવે છે, જેમ કે ગરીબી ઘટાડો, આરોગ્ય અને શિક્ષણની સુવિધાઓમાં સુધારો, અને ન્યાય અને સમાનતા.

8.4.3 અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના એ છે તે તમામ સામાજિક, આર્થિક અને શાસનાત્મક નીતિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ જેનો ઉદ્દેશ અપરાધી પ્રવૃત્તિઓને રોકવા, ઘટાડવા અને નિયંત્રિત કરવા માટે થાય છે. આ નીતિઓ વિવિધ સ્તરે કાર્યરત રહે છે અને તેમાંની કેટલીક મુખ્ય વ્યૂહરચનાઓ નીચે દર્શાવેલ છે:

1. પ્રિવેન્શન પદ્ધતિ (Prevention Methods):

- શૈક્ષણિક અભિયાન: શાળાઓ, કોલેજો અને અન્ય શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અપરાધ અને વ્યસન વિશે જાગૃતિ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન. જેમાં મુખ્યત્વે પ્રબોધક તાલીમ, વર્કશોપ, અને અભિગમોને અંતર્ગત અભ્યાસ થાય છે.
- સામાજિક અભિયાન: સ્થાનિક સમુદાય અને સમાજ સેવકોએ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ અને નશાની સમસ્યાઓ અંગે લોકોને જાગૃત કરવા માટે અભિયાન ચલાવવું.
- સામાજિક સિસ્ટમનો વિકાસ: સમાજના નમ્ર અને પછાડાયેલા વર્ગો માટે રોજગાર ઉપલબ્ધ કરવો, આર્થિક સહાય પ્રદાન કરવી, અને શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્ય સેવાઓમાં સુધારો કરવો.

2. નિયંત્રણ પદ્ધતિ (Control Mahods):

- પોલિસી પેટ્રોલિંગ: શહેરો અને નગરોમાં નિયમિત પેટ્રોલિંગ અને સલામતી એજન્સીઓ દ્વારા મોનિટરિંગ.
- કાઈમ મોનિટરિંગ: આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને અપરાધી પ્રવૃત્તિઓને ટ્રેક કરવો, જેમ કે CCTVs, લાઈસન્સ પ્લેટ રેકગ્નિશન, અને ડેટા એનાલિસિસ.
- ફોજદારી કાયદાની અમલવારી: અપરાધીઓને ઝડપી અને યોગ્ય સજા માટે કાયદા પ્રણાલી દ્વારા પકડવી અને સજાવવી.

3. સુધારો પદ્ધતિ (Rehabilitation Mahods):

- પરિવર્તન કાર્યક્રમો: અપરાધમાં ફસાયેલા વ્યક્તિઓ માટે પુનર્વસન અને પરિવર્તન કાર્યક્રમો, જેમ કે વર્કશોપ્સ, મેડીકલ કાઉન્સેલિંગ અને આર્થિક સહાય.
- પ્રશિક્ષણ અને નોકરીની તક: કુશળતા વિકાસ માટે તાલીમ અને રોજગારીના અવસરો પ્રદાન કરવાથી, તે વ્યક્તિઓને પોસાય તે રીતે જીવન જીવવા માટે સક્ષમ બનાવવું.

4. અદાલત અને કાયદાની જાળવણી (Legal and Judicial Enforcement):

- અદાલતી ન્યાય: અપરાધીના યોગ્ય ન્યાય માટે અદાલત પ્રણાલી દ્વારા કાયદા અને નિયમોની લાગુઆત.
- કાયદા બનાવવાની નીતિઓ: નવા કાયદા અને નીતિઓનો અમલ, જે અપરાધ નિવારણ માટે જરૂરી હોય.

સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો

સામાજિક સંરક્ષણના અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો એ એવા કાર્યક્રમો છે જે શોશ્યલ એક્ટિવિટી અને સુખાકારી માટે Designed હોય છે. તેમના મુખ્ય ઉદ્દેશો એ છે કે:

1. અનુકૂળ સેફ્ટી નેટ (Social Safay Nat):

- વિતરણકારી યોજનાઓ: નમ્ર અને પછડાયેલા વર્ગ માટે આર્થિક સહાય, મફત ખોરાક, અને શિક્ષણાત્મક સહાય.
- નિર્વાહક સેવાઓ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય, એડલ્ટ કેમ્પસ અને સંવેદનશીલ જનગણનાનો સક્રિય સહારો.

2. સમાજ સક્રિયતા (Community Engagement):

- સ્થાનિક સમુદાય વિકાસ: સ્થાનિક સમુદાયોના વિકાસ માટે કાર્યક્રમો, જેમ કે સ્વચ્છતા અભિયાન, આરોગ્ય કેમ્પ્સ, અને સામાજિક એકતા માટે ફેલાવના કાર્યક્રમો.
- પાર્ટિસિપેટરી યોજના: લોકોના અભિપ્રાયને મહત્વ આપવું અને સમુદાયની જરૂરિયાતોને આધારે યોજનાઓનો વિકાસ.

3. શિક્ષણ અને તાલીમ (Education and Training):

- પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમો: કુશળતા વિકાસ માટે તાલીમ, જેમ કે ટેકનિકલ તાલીમ, આરોગ્ય તાલીમ, અને શ્રમબજાર માટે તૈયારી.
- શિક્ષણ પ્રોત્સાહન: શાળાઓ અને કોલેજો માટે સહાય, સ્કોલરશિપ, અને પાટા.

4. સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણ (Health and Welfare):

- આરોગ્ય સેવામાં સુધારો: આરોગ્ય ચકાસણી, ચિંતન અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો.
- શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ: વ્યસન નિવારણ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા, અને સ્વાસ્થ્ય કેન્દ્રો.

આ કાર્યક્રમો દ્વારા, દેશ અને સમાજમાં નમ્ર અને પછડાયેલા વર્ગોની આરોગ્ય અને કલ્યાણ માટેની યોજના સુધારણા, સાર્વજનિક સેવાઓમાં વધારો અને સમગ્ર સમાજની સુખાકારી માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમો

પ્રસ્તાવના

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના અને સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો તેવા પગલાંઓ અને યોજનાઓનો સમૂહ છે, જેનો ઉદ્દેશ્ય અપરાધો અને સમાજમાં રહેલા ખોટા પ્રભાવોને ઘટાડવો અને સામાજિક સુલેહસિદ્ધિ વધારવી છે. આ કાર્યક્રમોનો ઉદ્દેશ્ય એ છે કે નાગરિકોને સુરક્ષિત વાતાવરણ પ્રદાન કરવું અને સમાજને વધુ સ્થિર અને સમૃદ્ધ બનાવવો.

ઉદ્દેશ્યો

1. અપરાધોની ઘટના ઘટાડવી.
2. નાગરિકોની સુરક્ષા અને સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવી.
3. વિમુક્ત અને જોખમગ્રસ્ત ગૃપોના પુનર્વસન અને પુનઃસ્થાપન.
4. સામાજિક સુલેહ સિદ્ધિ વધારવી અને સામાજિક ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવી.
5. નાગરિકોની શિક્ષણ, રોજગાર અને આરોગ્ય સેવાઓમાં જાગૃતિ અને સુલભતા વધારવી.

કાર્યક્રમોના પ્રકારો

1. પ્રાથમિક રોકથામ કાર્યક્રમો: જેનો હેતુ અપરાધો થવાનાં કારણોને દૂર કરવો અને સામાજિક પરિબળોમાં સુધારો લાવવાનો છે.
  - બાળકો અને યુવાઓ માટે શિક્ષણ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો.
  - આરોગ્ય અને મનોરોગ નિવારણ કાર્યક્રમો.
2. દ્વિતીયક રોકથામ કાર્યક્રમો: જે તેમને નિશાન બનાવે છે કે જેઓ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ થવાની સંભાવના ધરાવે છે.
  - જોખમગ્રસ્ત ગૃપો માટે માર્ગદર્શન અને પરામર્શ.
  - આરોગ્ય, શારીરિક અને માનસિક સહાયતા કાર્યક્રમો.
3. તૃતીયક રોકથામ કાર્યક્રમો: જે તેઓ માટે છે જેઓ પહેલાથી જ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓમાં સામેલ છે અને તેમના પુનર્વસન માટે કામ કરે છે.
  - જેલમાં પુનર્વસન કાર્યક્રમો.
  - મુક્તિ બાદ સમુદાય આધારિત સહાયતા કાર્યક્રમો.

➤ પરિબળો

1. શિક્ષણ: શિક્ષણની ઉણપ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓમાં વધારો કરે છે.
2. આર્થિક પરિસ્થિતિ: બેરોજગારી અને ગરીબી અપરાધોના મુખ્ય પરિબળો છે.
3. પરિવાર અને સામાજિક માળખું: તૂટેલા પરિવારો અને અસામાજિક વાતાવરણ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપે છે.
4. આસપાસનું માળખું: ગંદી વસ્તીઓ અને ગરીબ વિસ્તારોમાં રહેતી પ્રજાઓ વધુ સંખ્યામાં અપરાધો માટે જવાબદાર બને છે.
5. મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબળો: માનસિક તણાવ અને મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ અપરાધ પ્રવૃત્તિઓનું કારણ બની શકે છે.

➤ અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના

1. કાયદાકીય પગલાં: કડક કાયદાઓ અને તેમનો યોગ્ય અમલ.
2. પોલીસી સુધારાઓ: પોલીસ દળની તાલીમ અને ક્ષમતા સુધારવી.
3. જાગૃતિ અભિયાન: નાગરિકોને જાગૃત કરવા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો.
4. સામુહિક સહાયતા: સમાજના તમામ તબક્કાઓનું સહકાર.
5. મનોરોગ નિવારણ: મનોરોગીય સહાયતા અને માર્ગદર્શન.

➤ સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો

1. જાગૃતિ અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો: બાળકો અને યુવાઓ માટે શિક્ષણ અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો.
2. આરોગ્ય સેવાઓ: મફત અને કિંમતી આરોગ્ય સેવાઓ.
3. આર્થિક સહાય: ગરીબ અને બેરોજગાર નાગરિકો માટે રોજગાર અને આર્થિક સહાયતા કાર્યક્રમો.
4. નૈતિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ: નૈતિક મૂલ્યો અને ધાર્મિક શિક્ષણ માટે કાર્યક્રમો.
5. મહિલા અને બાળકો માટે સુરક્ષા કાર્યક્રમો: મહિલાઓ અને બાળકો માટે ખાસ સુરક્ષા અને સહાયતા કાર્યક્રમો.

આ કાર્યક્રમો અને વ્યૂહરચનાઓના ઉમદા અમલથી અપરાધોનું નિયંત્રણ અને નાગરિકોના સાર્વત્રિક સમૃદ્ધિ અને સુરક્ષા સુનિશ્ચિત થઈ શકે છે.

8.5 સારાંશ

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમો સમુદાયને સુરક્ષિત અને મજબૂત બનાવવા માટેનાં મહત્વપૂર્ણ ઉપાય છે. આ કાર્યક્રમો અને વ્યૂહરચનાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અપરાધ અટકાવવું અને સમાજના નાગરિકોને આર્થિક, સામાજિક અને માનસિક સુરક્ષા પ્રદાન કરવું છે.

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના:

1. પ્રથમ પ્રતિકાર: આ તબક્કામાં, અપરાધ થવાથી પહેલા તે અટકાવવાના ઉપાયોનો સમાવેશ થાય છે. જેમાં શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, સમાજ જાગૃતિ અભિયાન, અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપે છે.

2. **દ્વિતીય પ્રતિકાર:** આ તબક્કામાં, અપરાધ થયો હોય તો તેને કેવી રીતે નિયંત્રિત અને કાયદેસર રીતે હલ કરવું તે અંગેની વ્યૂહરચનાઓ સામેલ છે. જેમાં પોલીસ સેવા, કાયદાકીય વ્યવસ્થા, અને સામાજિક સેવા ઉમેરાય છે.
  3. **તૃતીય પ્રતિકાર:** આ તબક્કામાં, જે લોકો અપરાધ કરી ચૂક્યા હોય તેમને પુનઃસ્થાપિત કરવું અને ફરીથી અપરાધ ન કરે તે માટે માર્ગદર્શન આપવું. જેમાં પુનઃવસાહત કાર્યક્રમો, કાઉન્સેલિંગ, અને પુનઃપ્રશિક્ષણ ઉમેરાય છે.
- **સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમો:**
    1. **આર્થિક સહાયતા:** આ કાર્યક્રમો દ્વારા ગરીબી રેખા નીચેના લોકો અને પરિવારજનોને નાણાકીય સહાયતા પ્રદાન કરવામાં આવે છે. જેમ કે, વિના મૂલ્યે ખોરાક, વિજળી, અને પાણીના ખર્ચા માટે સહાયતા.
    2. **શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો:** બાળકોને શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણ માટે પ્રોત્સાહિત કરવાં માટે વિવિધ શિષ્યવૃત્તિઓ અને તાલીમ કાર્યક્રમો ચાલુ કરવામાં આવે છે.
    3. **સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ:** આરોગ્ય સેવાઓ અને આરોગ્ય વીમા યોજના દ્વારા લોકોનું આરોગ્ય સુરક્ષિત કરવાં. જેમ કે, મફત આરોગ્ય ચકાસણી, દવાઓ અને હોસ્પિટલાઈઝેશન માટે સહાયતા.
    4. **પુનઃવસાહત:** અપરાધી તત્વોને પુનઃવસાહત કરવાના કાર્યક્રમો જેમાં કાઉન્સેલિંગ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા, અને વ્યાવસાયિક તાલીમની સગવડ કરવી.
    5. **કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય:** સમાજમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાગૃતિ અને સહાય માટે કાઉન્સેલિંગ કેન્દ્રો અને હોટલાઈન સેવા ઉપલબ્ધ કરાવવી.
  - **વ્યૂહરચનાના તત્વો:**
    1. **સમુદાય આધારિત કાર્યક્રમો:** સમગ્ર સમુદાયને સાથે લઈને અપરાધ અટકાવવાના ઉપાય કરવામાં આવે છે.
    2. **પ્રાથમિકતા:** અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચનામાં ગરીબી, બેરોજગારી, અને શૈક્ષણિક અસમાનતા જેવા પ્રાથમિક સમસ્યાઓનું ઉકેલ આવશે.
    3. **યુવા સંલગ્નતા:** યુવાનોને શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવીને અપરાધ પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવાં.
    4. **વૈવિધ્યપૂર્ણ અભિગમ:** સમાજના વિવિધ વર્ગોને ધ્યાનમાં રાખી અનુકૂળ કાર્યક્રમો તૈયાર કરવાં. જેમ કે, મહિલાઓ, વૃદ્ધો અને બાળકો માટે ખાસ આયોજન.

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સમાજમાં સમાનતા અને સુરક્ષા સ્થાપિત કરવો છે. આ કાર્યક્રમો માત્ર અપરાધ અટકાવવું નથી, પરંતુ નાગરિકોને સંપૂર્ણ સુરક્ષા અને જીવનની ગુણવત્તા વધારવા માટેનું માધ્યમ છે. આ માટે સામાજિક અને આર્થિક સહાયતા, શૈક્ષણિક અને આરોગ્ય સેવાઓ, અને સમુદાય આધારિત કાર્યકારી યોજનાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

8.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

પ્રિવેન્શન	-	રોકાણ
સુરક્ષા	-	રક્ષા
પેટ્રોલિંગ	-	ગસ્તી
સામાજિક	-	ભાગીદારી
કાયદો	-	નિયમ
પ્રાથમિક	-	અટકાવટ
જાગૃતિ	-	સચેતતા
પ્રતિસાદ	-	જવાબ
સુધારણા	-	સુધારો
મોનિટરિંગ	-	નિરીક્ષણ
અર્થસાહાય્ય	-	નાણાં
શિક્ષણ	-	શિક્ષણ
સ્વાસ્થ્ય	-	આરોગ્ય
સુરક્ષા	-	બરાબરી
કૌશલ	-	તાલીમ
પુનર્વસન	-	પુનરસ્તન
સહાયકારક	-	મદદ
અંતર્ગત	-	સુલભતા
અનુક્રમણિકા	-	માર્ગદર્શક
વિશેષો	-	વિકાસ

8.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

પ્રશ્ન-1 અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના શું છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-2 અપરાધ અટકાવવામાં પાવર આધારિત અભિગમ શું છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-3 કઈ પ્રકારની શિક્ષણની પ્રવૃત્તિઓ અપરાધ અટકાવવામાં સહાયરૂપ બની શકે છે? તે જણાવો.

પ્રશ્ન-4 સામાજિક અને આર્થિક સુધારણા કઈ રીતે અપરાધ અટકાવશે? તે અંગે ચર્ચા કરો.

પ્રશ્ન-5 અપરાધને અટકાવવાના કાયદાકીય ઉપાયો કયા છે? તે જણાવો.

પ્રશ્ન-6 અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના માટે સામાજિક સહકાર કેવી રીતે મહત્વપૂર્ણ છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-7 અપરાધ નિવારણ માટે કેવી પ્રકારની પોલીસ પેટ્રોલિંગ નીતિ અપનાવી શકાય છે? તે જણાવો.

પ્રશ્ન-8 અપરાધ રોકવા માટે બાળકો અને યુવાનો માટે શું કરવું જોઈએ? તે અંગે ચર્ચા કરો.

પ્રશ્ન-9 અપરાધ નિવારણમાં ટેકનોલોજીનું શું મૂલ્ય છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-10 અપરાધ અટકાવવાના પ્રોગ્રામોની અસરકારકતા કેવી રીતે માપી શકાય છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-11 સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે? તે જણાવો.

પ્રશ્ન-12 સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત કોણકોણતા: કાર્યક્રમો ઉપલબ્ધ છે? તે સમજાવો.

- પ્રશ્ન-13 સામાજિક સંરક્ષણ માટે જાહેર યોજનાઓનો સમાવેશ કયા પ્રકારના છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-14 આર્થિક સહાયના કાર્યક્રમો કેવી રીતે કાર્ય કરે છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-15 સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોના સફળતાનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે થાય છે? તે સમજાવો.
- પ્રશ્ન-16 સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો માટે કયા પ્રકારની સહાય ઉપલબ્ધ છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-17 સામાજિક સંરક્ષણમાં વહીવટ અને સંચાલનની શું ભૂમિકા છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-18 આર્થિક વિસંગતિની સમસ્યાઓને દૂર કરવા માટે શું કરવું? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-19 આરોગ્ય સેવાનાં કાર્યક્રમો શું છે અને તે કેવી રીતે કામ કરે છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-20 શિક્ષણની પ્રવૃત્તિઓથી શું લાભ થાય છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-21 અટકાવની વ્યૂહરચનાઓ અને સામાજિક સંરક્ષણ વચ્ચે કઈ બાબતો છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-22 સામાજિક સંરક્ષણની પ્રવૃત્તિઓ કેવી રીતે નફાકારક હોય છે? તે સમજાવો.
- પ્રશ્ન-23 અપરાધ નિવારણ અને સામાજિક સંરક્ષણમાં સમર્થન અને સહયોગ માટે કયા શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો ઉપલબ્ધ છે? તે જણાવો.
- પ્રશ્ન-24 સામાજિક સુરક્ષા માટે બજેટ પર કેવી અસર પડે છે? તે અંગે ચર્ચા કરો.
- પ્રશ્ન-25 કુદરતી પરિબળો અને અનિશ્ચિતતા સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોને કેવી રીતે અસર કરે છે? તે સમજાવો.

8.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

1. ગુનાઓને અટકાવવા, જનજાગૃતિ વધારવી, અને કાયદાની અમલવારી.
2. વહીવટી, સામાજિક અને કાયદાકીય શક્તિઓનો ઉપયોગ કરીને અપરાધોને અટકાવવાનો અભિગમ.
3. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં અપરાધ નિવારણ વિષે શિક્ષણ, અને વોટર સેફ્ટી અને ડ્રગ પ્રિવેન્શન કાર્યક્રમો.
4. ઉચ્ચ શિક્ષણ અને નોકરીના અવસરો, સાથે જ આર્થિક સહાયથી આર્થિક મજબૂતી લાવવી.
5. કાયદાની સખત અમલવારી, શ્રમ કાયદા, તથા ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ માટે દંડ.
6. સમુદાયની સૂચના, સહયોગ અને જનજાગૃતિ મેડિકલ સેવાઓ તથા પ્રોત્સાહન પ્રદાન કરે છે.
7. વધારે પોલીસ દ્રષ્ટિ, પેટ્રોલિંગ, અને સમુદાય સાથે સક્રિય સંલગ્નતા.
8. કૌસલ વિકાસ કાર્યક્રમો, અભ્યાસ અને મનોરંજનની પ્રવૃત્તિઓ પૂરી પાડવી.
9. સીસીટીવી કેમેરા, ડેટા એનાલિટિક્સ અને અન્ય સુરક્ષા સાધનો દ્વારા વધુ સચોટ પકડ.
10. અસંગઠિત ઘટનાઓનું પુનઃ વિશ્લેષણ, સૂચકાંકલીઓ અને સર્વેક્ષણ.
11. લોકોએ આરોગ્ય, શિક્ષણ, અને આર્થિક સહાય માટે જરૂરી સેવાઓ પ્રાપ્ત કરવી.
12. પેન્શન યોજના, નિરાધાર સહાય, આરોગ્ય યોજના, અને શિક્ષણ સહાય.
13. શૈક્ષણિક યોજના, આરોગ્ય યોજના, અને આર્થિક સહાય.
14. નાણાકીય સહાય, પેન્શન, વિધેય અને આરોગ્યસેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે.
15. લાભાર્થીઓની વધારે સંખ્યા, શ્રેષ્ઠતા અને તેની અસરકારકતા.
16. આરોગ્ય, આર્થિક સહાય, મફત શિક્ષણ, અને પુનર્વસન યોજનાઓ.
17. રાજ્ય તથા સ્થાનિક સંસ્થાઓની સ્થિતિ, કામગીરી અને સંચાલન.

18. આર્થિક સહાય અને ઉચ્ચ શિક્ષણ કાર્યક્રમો.
19. મફત આરોગ્ય ચકાસણી, સારવાર, અને દવાઓ પૂરી પાડવી.
20. વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ, તકનીકી તાલીમ અને કુશળતા વિકાસ.
21. કાર્થમ રોકવા માટે કાર્યકારી યોજના અને સમુદાય માટે સહાય.
22. વિભિન્ન સહાય અને સબસિડી, જે લોકો માટે સસ્તું જીવન બનાવે છે.
23. વિદ્યાર્થીઓ માટે શૈક્ષણિક અભ્યાસ અને સમુદાય દ્રષ્ટિ.
24. નાણાકીય ખર્ચ અને સંરક્ષણ માટે જરૂરી બજેટ.
25. દુર્ઘટનાઓ અને આર્થિક તંગીનો સામનો.

8.9 સ્વાધ્યાય લેખન

પ્રશ્ન-1 અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચનાના મુખ્ય તત્વો શું છે અને તે કેવી રીતે એકંદર સામાજિક સુરક્ષાને પ્રોત્સાહિત કરે છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-2 સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમો માટેના આર્થિક અને સંશોધક વિમર્શને કેવી રીતે યોગ્ય રીતે સંકલિત કરવામાં આવે છે? તે જણાવો.

પ્રશ્ન-3 અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના માટે કાયદાકીય અને સામાજિક સહયોગની ભૂમિકા વિશે જણાવો અને આ બંને તત્વો કેવી રીતે એકબીજાને સપોર્ટ કરે છે? તે સમજાવો.

પ્રશ્ન-4 સામાજિક સંરક્ષણના કાર્યક્રમો માટેના આયોજન, અમલ અને મૂલ્યાંકન તબક્કાઓને કેવી રીતે સુધારવામાં આવે છે, અને આ સુધારાઓનો સામાજિક અસર પર શું પ્રભાવો છે? તે અંગે ચર્ચા કરો.

પ્રશ્ન-5 અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચનામાં સમુદાય આધારિત કાર્યક્ષમતા કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ રીતે સુવિધાયુક્ત કરી શકાય છે અને તેના વિવિધ મોડલ્સના ઉદાહરણો આપો.

8.10 પ્રવૃત્તિ કરો.

અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના અને સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોની પ્રવૃત્તિઓ

અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચના અને સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો સમુદાયના વિકાસ અને સુરક્ષા માટેનાં મહત્વપૂર્ણ પગલાં છે. નીચે કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે:

1. પ્રાથમિક અવરોધ (Primary Prevention)

પ્રાથમિક અવરોધ હેઠળ તે કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે જે લોકોના જીવનને સુધારવા અને અપરાધ થવાથી રોકે છે.

- શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો: બાલ્યવસ્થા અને કિશોરાવસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓ માટે શાળાઓમાં નૈતિક શિક્ષણ, વ્યક્તિગત વિકાસ, અને કર્મયોગી વિશેના શિબિર.
- જાગૃતિ અભિયાન: સમુદાયમાં જાગૃતિ ફેલાવવા માટે કેમ્પેઇન, ચર્ચાઓ, અને નાટક જેવા કાર્યક્રમોનું આયોજન.
- કાઉન્સેલિંગ : માનસિક અને આકર્ષક જીવન માટે કાઉન્સેલિંગ કેન્દ્રોનો વિકાસ, જ્યાં લોકો પોતાની સમસ્યાઓ માટે માર્ગદર્શન મેળવી શકે.

2. દ્વિતીય અવરોધ (Secondary Prevention)

દ્વિતીય અવરોધના અંતર્ગત એવા કાર્યક્રમો આવે છે જે અપરાધોને નિયંત્રણમાં રાખે છે.

- પોલીસ પેટ્રોલિંગ: સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં પોલીસ પેટ્રોલિંગ વધારવી અને સામાજિક સેવા કેન્દ્રો સાથે સંપર્ક સાધવો.
- સીસીટીવી સર્વેલન્સ: જાહેર સ્થળો અને સંવેદનશીલ વિસ્તારોમાં સીસીટીવી કેમેરા લગાવવી.
- મોકડ્રીલ અને વર્કશોપ: સુરક્ષા અને અપરાધ નિવારણ માટે સમયાંતરે મોકડ્રીલ અને વર્કશોપનું આયોજન કરવું.

3. તૃતીય અવરોધ (Tertiary Prevention)

તૃતીય અવરોધમાં તેઓ કાર્યક્રમો સામેલ છે જે અપરાધ કર્યા પછી પુનઃસ્થાપિત અને પુનઃવસાહત માટે છે.

- પુનઃપ્રશિક્ષણ: અપરાધીઓ માટે નવી રોજગારીનો માર્ગ ખોલવા માટે પુનઃપ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમો.
- સામુદાયિક સેવા: અપરાધ કર્યા બાદ દંડ તરીકે સામુદાયિક સેવા આપવાની વ્યવસ્થા.
- પુનઃવસાહત કેન્દ્રો: નશાબંધી અને પુનઃવસાહત કેન્દ્રોની સ્થાપના.

સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમો

1. આર્થિક સહાયતા

- રોજગારી ગેરંટી યોજના: બેરોજગારો માટે નોકરીની ગેરંટી આપતી યોજના.
- સસ્તી ધાન્ય યોજના: ગરીબી રેખા નીચેના પરિવારો માટે મફત અથવા સસ્તામાં ખોરાક.

2. આરોગ્ય સેવાઓ

- મફત આરોગ્ય તપાસણી: દરેક નાગરિક માટે મફત આરોગ્ય તપાસણી અને સારવાર.
- આરોગ્ય વીમા યોજના: ગરીબો માટે આરોગ્ય વીમાની સુવિધા.

3. શૈક્ષણિક સહાયતા

- શિષ્યવૃત્તિ: આર્થિક રીતે નબળા વિદ્યાર્થીઓ માટે શિષ્યવૃત્તિની સુવિધા.
- વાંચન અને ગણિત શિક્ષણ: પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં ગુણવત્તાવાળું શિક્ષણ.

4. માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા

- કાઉન્સેલિંગ કેન્દ્રો: માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે કાઉન્સેલિંગ અને માર્ગદર્શન કેન્દ્રો.
- હોટલાઇન સેવા: તાત્કાલિક મદદ માટે હોટલાઇન સેવા.

5. સમાજ સુધારણા કાર્યક્રમો

- સ્વસહાય ગ્રુપ: મહિલાઓ અને અન્ય સમાજના નબળા વર્ગો માટે સ્વસહાય ગ્રુપની રચના.
- કૌટુંબિક પરામર્શ: કુટુંબમાં માનસિક સંવાદિતા જાળવવા માટે કૌટુંબિક પરામર્શ કેન્દ્રો.

આ પ્રવૃત્તિઓ અને કાર્યક્રમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સમુદાયમાં અપરાધને ઘટાડવો અને નાગરિકોને સુરક્ષિત અને મજબૂત જીવન પ્રદાન કરવો છે. આ માટે સમુદાય આધારિત અભિગમ, યુવાનોની સંલગ્નતા, અને વૈવિધ્યપૂર્ણ અભિગમને પ્રાથમિકતા આપવામાં આવે છે.

સાક્ષરતા અને જાગૃતિ

સમુદાયમાં શૈક્ષણિક અને જાગૃતિ પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહન આપવું અને સામાજિક સુરક્ષા માટે નાગરિકોની ભાગીદારી વધારવી.

આમ, આ વ્યૂહરચનાઓ અને કાર્યક્રમો સમુદાયને મજબૂત અને સુરક્ષિત બનાવવા માટેનાં મહત્વપૂર્ણ પગલાં છે, જે સમાનતા, સુરક્ષા, અને સશક્તિકરણ માટે કામ કરે છે.

8.11 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

---

1. અપરાધ અટકાવાની વ્યૂહરચના તથા સામાજિક સંરક્ષણ અંતર્ગત ચાલતા કાર્યક્રમોમાં "આપણે કેવી યોજના પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશું ? જે ગરીબી નિવારણ અને શિક્ષણની સુલભતાને પ્રોત્સાહન આપી શકે.
2. કઈ રીતે મહિલાઓ સ્વ-સહાય જૂથો થકી સ્વાવલંબી બની શકે છે. જેથી તેઓ સ્વાવલંબન અને આર્થિક સુરક્ષા મેળવી શકે છે. કોઈ એવું સ્વ-સહાય જૂથની મુલાકાત કરી એક કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

8.12 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. <https://www.victimsupport.org.uk/crime-info/what-crime/#:~:text=A%20crime%20is%20a%20deliberate,all%20backgrounds%2C%20locations%20and%20ages.>
2. <https://www.bartleby.com/essay/Crime-P3CEFZYJTJ#:~:text=What%20is%20crime%3F,gender%2C%20color%2C%20ethnicity%20etc.>
3. Bharti, Dalbir (2005). *The Constitution and criminal justice administration*. APH Publishing. પૃષ્ઠ 320.
4. ↑ Menon, N. R. Madhava; Banerjee, D; West Bengal National University of Juridical Sciences (2005). *Criminal Justice India Series: pts. 1-2*. Chandigarh. Allied Publishers. પૃષ્ઠ 229.
5. ↑ "All Sections in CrPC".

- 9.0 ઉદ્દેશો
- 9.1 પ્રસ્તાવના
- 9.2 બાળ અપરાધનો અર્થ અને વ્યાખ્યા
- 9.3 બાળ અપરાધનું વર્ગીકરણ
- 9.4 બાળ અપરાધના કારણો
  - 9.4.1 બાળ અપરાધ અટકાવવા માટેના ઉપાયો
  - 9.4.2 બાળ અપરાધ અંગેના સુધારણાત્મક પગલાં
- 9.5 બાળકલ્યાણના ક્ષેત્રો
- 9.6 બાળ-અપરાધ નિવારણમાં સમાજ-કાર્યકરની ભૂમિકા
- 9.7 સારાંશ
- 9.8 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 9.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 9.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો
- 9.12 સ્વાધ્યાય લેખન
- 9.13 સંદર્ભ ગ્રંથો

9.0 ઉદ્દેશો

વિદ્યાર્થી મિત્રો આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે.....

- બાળ અપરાધનો અર્થ અને વ્યાખ્યા વિશે સમજી શકશો.
- બાળ અપરાધનું વર્ગીકરણ સમજશો.
- બાળ અપરાધના કારણો જાણી શકશો.
- બાળ અપરાધ અટકાવવા માટેના ઉપાયો વિશે માહિતી પ્રાપ્ત કરશો.
- બાળ અપરાધ અંગેના સુધારણાત્મક પગલાં વિશે જાણશો.
- બાળકલ્યાણના ક્ષેત્રો વિશે સમજશો.
- બાળ-અપરાધ નિવારણમાં સમાજ-કાર્યકરની ભૂમિકા વિશે જાણશો.

9.1 પ્રસ્તાવના

બાળઅપરાધ એ એક જટિલ સામાજિક સમસ્યા છે. કારણ કે તેના માટે અનેક પરિબલો જવાબદાર હોય છે. આમાં બાળઉછેર અને સામાજિકકરણની પ્રક્રિયા દ્વારા બાળકો પ્રત્યે અપનાવાતા

વલણથી માડીને શહેરસમુદાયની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિઓ વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી જ આ સમસ્યા આધુનિક ઔદ્યોગિક અને નગરીય સમાજોમાં અને ખાસ કરીને મહાનગરોમાં વ્યાપક પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. ભારતમાં આધુનિક સમયમાં ઔદ્યોગિક અને નગરીકરણના ઝડપી વિકાસ સાથે બાળ-ગુનેગારીની સમસ્યા પણ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરતી જાય છે. બાળ અપરાધની સમસ્યા દિન-પ્રતિદિન વધુ જટિલ અને ગંભીર બનતી જાય છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ, મનોવૈજ્ઞાનિકો, કાયદાશાસ્ત્રીઓ, અને સમાજકાર્યના અભ્યાસુઓ માટે આ સમસ્યા એક પડકાર રૂપ બનતી જાય છે. પશ્ચિમના દેશોમાં કિશોર વયના કેટલાક બાળ અપરાધીઓ એકથી વધુ ખૂન એક જ સ્થળે, એક જ સમયે કરેલા છે. આ ઉપરાંત તેઓ ક્યારેક પુખ્તવયના અપરાધીઓ સાથે પણ સંબંધો ધરાવતા હોય છે. હવે વિકાસશીલ દેશોમાં પણ બાળ અપરાધીઓની સંખ્યા નોંધપાત્ર બનતી જાય છે. ભારતમાં પણ આ સમસ્યા વ્યાપક, જટિલ અને ગંભીર બની રહી છે. જ્યારે બાળકની પ્રવૃત્તિ સમાજ માટે ગંભીર અને ચિંતાજનક હોય ત્યારે તેવી પ્રવૃત્તિને બાળ અપરાધ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ પ્રવૃત્તિને રોકવા માટે સત્તાવાર પગલાં લેવામાં આવે છે. ટૂંકમાં કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત જાહેર કરેલું વર્તન જ્યારે બાળક કરે ત્યારે તેને બાળ અપરાધ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આવું વર્તન કરનાર બાળકને બાળ અપરાધી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત એકમમાં બાળ અપરાધનો અર્થ તેના કારણો અને ક્ષેત્રો વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

9.2 બાળ અપરાધનો અર્થ અને વ્યાખ્યા

જુદા જુદા વિદ્વાનોએ બાળ અપરાધને જુદી જુદી રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. બાળ અપરાધના વાસ્તવિક અર્થ વિશે વિદ્વાનો એકમત નથી. બાળ અપરાધની સર્વ સ્વીકૃત કોઈ વ્યાખ્યા નથી. ઘણા વિદ્વાનોએ સમાજ વિરોધી વર્તનનો સમાવેશ બાળ અપરાધમાં કર્યો છે. તો કેટલાક વિદ્વાનોએ અપરાધી વર્તનનો સમાવેશ બાળ અપરાધમાં કર્યો છે. કાનુની દ્રષ્ટિએ પણ કોઈ એક સર્વ સામાન્ય વ્યાખ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી. વિવિધ સમાજના સમાજવૈજ્ઞાનિકોએ પોતપોતાની દ્રષ્ટિએ બાળ અપરાધનો અર્થ કર્યો છે. કેટલાક સમાજ વિરોધી વર્તનને તો બીજા કેટલાક અપરાધી વર્તનનો સમાવેશ બાળ અપરાધમાં કર્યો છે. બાળ અપરાધ શબ્દ કેવળ એવા બાળકોને સૂચિત કરે છે કે જેની સામે પોલીસ અધિકારીઓ અથવા અદાલતી સત્તાવાળાઓએ સત્તાવાર પગલા લેતાં હોય છે. આ દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો કેટલાક બાળકો સામાજિક રીતે સમસ્યારૂપ વર્તન કરતા હોય છતાં પણ કાયદાની દ્રષ્ટિએ તેને અપરાધ તરીકે ગણવામાં આવતા નથી. આવા બાળકોને બાળ અપરાધી ગણી શકાતા નથી.

યુનાઈટેડ નેશન્સ કોંગ્રેસની ભલામણ અનુસાર બાળકનું વર્તન જે તે રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે ગુનાહિત ગણાતા હોય તેવા વર્તનને બાળ અપરાધ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

ડૉ. પરિપૂર્ણાનંદ વર્મા (1972:24)ના મતાનુસાર “બાળ અપરાધ કર્તવ્યોની ઉપેક્ષા અથવા ઉલ્લંઘન છે, એક ભૂલ છે.”

ડૉ. શેઠના (1994:329)ના મતાનુસાર “બાળ અપરાધમાં કોઈ બાળક કે એવા તરુણ વ્યક્તિઓનું ખરાબ કાર્ય આવે છે, જે કોઈ સંબંધિત સ્થાન કે કાયદા (જે તે સમયે લાગુ હોય) દ્વારા દશવિલ ઉંમરની અંદર આવે છે.”

સમાજશાસ્ત્રીય શબ્દકોષ મુજબ “બાળ અપરાધ અમુક ઉંમરથી નીચેના બાળકો અને કિશોરોના આવા સમાજ વિરોધી કૃત્યો સૂચિત કરે છે કે જે સ્પષ્ટ રીતે કાયદાથી પ્રતિબંધિત થયા હોય અથવા કાયદામાં જે કૃત્યના અર્થઘટન અપરાધ તરીકે ગણીને તેની સામે કોઈક સત્તાવાર પગલા નક્કી કરવામાં આવ્યા હોય તેવાકૃત્યો.”

સીરીલ બર્ટન કહે છે કે જ્યારે બાળક સામે કાનૂની પગલાં લેવાનું યોગ્ય બને તેટલી ગંભીર કલાએ તેનું વર્તન પહોંચે ત્યારે તેને બાળ-ગુનેગારી કહેવાય છે.

ન્યૂમેર આ જ વિચારને નિમ્ન લિખિત શબ્દોમાં રજૂ કરે છે, “બાળ અપરાધી એ સગીર વયની વ્યક્તિ છે કે જે સમાજ વિરોધી કાર્ય કરે છે, અને જેનું ગેરવર્તન કાયદાનો ભંગ કરે છે.”

ગિલ્લિન અને ગિલ્લિનના મત પ્રમાણે, બાળ અપરાધી એવી વ્યક્તિ છે કે જે એવા કાર્યનો અપરાધી છે જેનો વ્યવહાર સમાજ પોતાને માટે હાનિકારક સમજે છે અને એટલા માટે તેનો નિષેધ થાય છે.”

શેલ્ડનના અભિપ્રાય મુજબ બાળક દ્વારા એક સામાન્ય કરતા પણ વધુ ગંભીર અપરાધ કરવો એ બાળ અપરાધ છે.

ફિલ્ડેન્ડરના મતે “બાળ અપરાધી એવો બાળક છે. જેની મનોવૃત્તિ કાનુનનું ઉલ્લંઘન કરવાનો અથવા કાનુનભંગ કરવાનો સંકેત આપે છે.

9.3 બાળ અપરાધનું વર્ગીકરણ

બાળ અપરાધનું વર્ગીકરણ જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદી જુદી રીતે કરેલ છે. જે નીચે મુજબ જોઈ શકાય છે.

❖ હર્શ(1937:72) બાળ અપરાધીઓનું વર્ગીકરણ મુખ્ય છ વિભાગમાં આ પ્રમાણે કરે છે.

1. ઘરે મોડું આવતું, આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતું બાળક
2. શાળા કે ઘરમાંથી ભાગી જતું બાળક
3. નાની મોટી ચોરી કરતું બાળક
4. પોતાની અને સાર્વજનિક સંપત્તિનો નાશ કરતું બાળક
5. સમાજની વિરુદ્ધ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતું બાળક
6. વિવિધ જાતીય અપરાધ કરતું બાળક

❖ ઈટોન અને પોક(1969) બાળ અપરાધીઓના પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ સમૂહોમાં વર્ગીકરણ કર્યું છે.

1. નાના ઉલ્લંઘન, ઉપદ્રવ અને સામાન્ય નિયમોનું ઉલ્લંઘન

2. સંપત્તિનું ઉલ્લંઘન – સાર્વજનિક
3. આવનજાવનના નિયમોનું ઉલ્લંઘન, મોટરની ચોરી
4. વ્યસન- શરાબ માદક પદાર્થોની આદત
5. શારીરિક હિંસા – માનવ હત્યા બળાત્કાર

❖ માનસશાસ્ત્રીઓએ બાળ અપરાધીઓને વ્યક્તિગત વિશેષતાઓ, એમની વ્યક્તિત્વની, મનોવૈજ્ઞાનિક ગતિશાસ્ત્રને આધારે પાંચ સમૂહોમાં વર્ગીકરણ કર્યું છે.

1. માનસિક રોગથી પીડિત
2. માનસિક રીતે દોષયુક્ત
3. મજજ પીડિત
4. સાંસ્કૃતિક બાબતો
5. ઉત્તેજનાપૂર્ણ પરિસ્થિતિ જન્ય

❖ ટપ્પન નામના અભ્યાસ (1960:44) મુખ્ય પાંચ વિભાગમાં બાળ અપરાધીઓનું વર્ગીકરણ આ પ્રમાણે કરે છે.

1. કૌટુંબિક અને સામુદાયિક સંદર્ભવાળા બાળ અપરાધી.
2. વ્યાવહારિક સમસ્યામૂલક બાળ અપરાધી
3. સુધારણા માટે અયોગ્ય બાળ અપરાધી
4. સમાજ વિરોધી બાળ અપરાધી
5. ગંભીર અપરાધો સાથે સંકળાયેલા બાળ અપરાધીઓ.

❖ રોબર્ટ ટ્રોજેનોવિઝે (1973:59) બાળ અપરાધીઓનું વર્ગીકરણ મુખ્ય ચાર વિભાગમાં આ પ્રમાણે કર્યું છે.

1. આકસ્મિક બાળ અપરાધી
2. અસામાજિક બાળ અપરાધી
3. આક્રમક બાળ અપરાધી
4. અનિયમિત બાળ અપરાધી અને ધંધાદારી બાળ અપરાધી.

❖ વયજૂથ પ્રમાણેનું વર્ગીકરણ આ મુજબ મુખ્ય દર્શાવી શકાય.

- 1) બાળ અપરાધીઓ: 7 થી 14 વર્ષની ઉંમરના અપરાધીઓ.
- 2) કિશોર અપરાધીઓ : 15 થી 18 વર્ષની ઉંમરના અપરાધીઓ.

9.4 બાળ અપરાધના કારણો

બાળ અપરાધ માટે અનેકવિધ કારણો જવાબદાર છે. જુદા જુદા વિદ્વાનો, અપરાધશાસ્ત્રીઓએ સમાજપ્રેરિત અને મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રેરિત કારણો દર્શાવ્યા છે. અહીં આપણે કેટલાક કારણોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી છે. જે નીચે મુજબ જોઈ શકાય છે. પરંતુ, ઘણા પરિબળો સંયુક્ત રીતે બાળ અપરાધના વિશ્લેષણમાં અસરકારક ભૂમિકા ભજવે છે, તે વિવિધ સંશોધનો દ્વારા સ્પષ્ટ થયું છે. આજે, બાળ અપરાધના વિશ્લેષણમાં બહુપક્ષીય અભિગમ પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવી રહ્યો છે. મૂળભૂત રીતે આ પરિબળોને બે કેટેગરીમાં મૂકી શકાય છે:

(1) વ્યક્તિગત પરિબળો (2) પરિસ્થિતિના પરિબળો.

હંસા શેઠ પણ માને છે કે આ બે પરિબળો એકબીજાના પૂરક છે, અને કિશોર અપરાધ આ બે પરિબળોની ક્રિયાપ્રતિક્રિયાથી ઉદભવે છે.

બાળ અપરાધના કારણો

વ્યક્તિગત કારણો	પરિસ્થિતિ જન્ય કારણો	
શારીરિક કારણ	કુટુંબ	સમુદાય પરિબળો
મનોવૈજ્ઞાનિક પરિબળો	ભગ્ન કુટુંબ	મિત્રો
માનસિક ભંગાણ	ગુનેગાર ભાઈ-બહેનો	શાળા
ભાવનાત્મક અસ્થિરતા	સાવકી માતા અથવા પિતા	મનોરંજન
આજ્ઞાભંગ	ખામીયુક્ત શિસ્ત	ગુનેગાર - વિસ્તાર
આત્મ-નિયંત્રણનો અભાવ	ગરીબી	ફિલ્મ
આવેગ	બાળકનો તિરસ્કાર	કામનું વાતાવરણ
શત્રુતા	ગીચ કુટુંબ	આર્થિક મંદી
	માતાપિતાને વિરોધાભાસી સંબંધો	સાંસ્કૃતિક મૂલ્યો
	કૌટુંબિક વર્તનના માપદંડ	

બાળ અપરાધના ઉપરોક્ત વિવિધ કારણો પરથી કેટલાક કારણોની વિગતે ચર્ચા નીચે મુજબ કરવામાં આવી છે.

1. બાળ અપરાધ માટેના સામાજિક કારણો
2. બાળ અપરાધ માટેના આર્થિક કારણો
3. બાળ અપરાધ માટેના સાંસ્કૃતિક કારણો
4. બાળ અપરાધ માટેના શારીરિક કારણો

5. બાળ અપરાધ માટેના માનસિક કારણો
6. અન્ય કારણો

1. બાળ અપરાધ માટેના સામાજિક કારણો :

બાળ અપરાધ માટે કેટલાક સામાજિક કારણો જવાબદાર છે. જેમાં ખાસ કરીને કુટુંબ, શાળા, સમકક્ષ જૂથો, બાળપણના મિત્રો, સામાજિક સંબંધો, સમવયસ્ક જૂથનું નિયંત્રણ, ખરાબ સોબત, મનોરંજન, યુદ્ધ, સામાજિક વિઘટન અને સ્થાળાંતરણનો સમાવેશ થાય છે. બાળ અપરાધના કૌટુંબિક કારણોમાં ઈલિયટ અને મેરિલ કૌટુંબિક પ્રભાવના દુષણને સૌથી મહત્વનું માને છે. બાળકનો જ્યારે કૌટુંબિક વાતાવરણમાં ઉછેર થતો હોય છે ત્યારે માતા પિતા કે ઘરના વડીલો જો કોઈ અપરાધયુક્ત પ્રવૃત્તિ કરતું હોય ત્યારે તેની અસર બાળક પર થતી હોય છે. તેવી જ રીતે બાળક જ્યારે મોટું થઈને શાળામાં અભ્યાસ કરવા જાય છે, બાળકના વ્યક્તિત્વ પર શાળાનો પણ પ્રભાવ પડતો હોય છે. શાળામાંથી ભાગી જવું એ મુખ્ય બાળ અપરાધ છે. શાળામાંથી ભાગી જઈને બાળક મોટા ભાગનો સમય ખરાબ મિત્રોની સાથે વિતાવે છે. વિલિયમ્સે પોતાના અભ્યાસમાં જોયું કે બાળ અપરાધીઓ શાળામાંથી ભાગી જઈને ચોરી કરતા અને જાતિય દુર્વ્યવહાર કરતા બહાર જ્યાં ત્યાં ફરતા હતા. આની પાછળ માતા-પિતાદ્વારા થતી ઉપેક્ષા, ગુનેગારોની ટોળીમાં ભાગીદાર બનવું, ખરાબ સોબત વગેરે બાબતો અસર કરે છે. બાળક ઉપર પડોશીઓ અને રહેઠાણના વિસ્તારનો મોટો પ્રભાવ પડે છે. પછાત નિમ્ન આર્થિક કક્ષાની સામાજિક પરંપરાઓ તેમને અલગ પાડે છે. બાળકો શહેરમાં રોજરોટી માટે સ્થળાંતર કરે છે. ત્યાં સમૂહમાં મળીને એવી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે જેને લીધે અપરાધી બની જાય છે. આમ, અપરાધી ક્ષેત્ર પણ બાળ અપરાધનું મહત્વનું કારણ છે.

2. બાળ અપરાધ માટેના આર્થિક કારણો :

બાળ અપરાધ માટે કેટલાક આર્થિક કારણો જવાબદાર છે. જેમાં નિર્ધનતા, બેકારી, અપૂરતું પોષણ, નબળું આરોગ્ય, અમુક પ્રકારના વ્યવસાયો, મજબૂરી, જરૂરિયાતો પૂરી ન થવી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દા.ત. ગરીબી અપરાધની પ્રવૃત્તિઓને વધારે છે. કુટુંબની ઓછી આવક હોવાને કારણે બાળકોને ભણવાને બદલે કામ કરવું પડે છે. કૌટુંબિક ગરીબીના કારણે બાળક ક્યારેક પોતાની કેટલીક જરૂરિયાત પૂર્ણ કરવા માટે ચોરી કરે છે. જ્યારે નાણાં મેળવવા માટે કુટુંબના સભ્યો અપરાધી પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેનું જ અનુકરણ કરીને બાળકો પણ અપરાધી પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે. ગરીબીના કારણે જ્યારે પોતાની દૈનિક જરૂરિયાતો પૂર્ણ ન થતા કેટલીક કિશોરીઓ દેહવ્યાપારનો રસ્તો અપનાવે છે અને તે દ્વારા સરળતાથી, ઓછા સમયમાં, વધુ નાણાં મેળવી શકે છે. ગરીબ કુટુંબોમાં બાળકો જરૂરિયાતો તથા ઈચ્છાઓથી વંચિત રહે છે. તેને તૃપ્ત કરવા અપરાધી પ્રવૃત્તિ તરફ વળી જાય છે. માનવ સમુદાયના વિકાસમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સાધન તરીકે શિક્ષણની ગણના કરવામાં આવે છે. પરંતુ આજે બાળકોને રોજગારલક્ષી કે પોતાનો સ્વ વ્યવસાય શરૂ કરી શકે તેવું શિક્ષણ મળતું નથી.

જેથી બાળકો ના કરવાના નાના મોટા કામ કરે છે. બેકારી અને બેરોજગારીને કારણે બાળકો લોભ લાલચમાં આવીને અપરાધવૃત્તિ તરફ ધકેલાય છે.

3. બાળ અપરાધ માટેના સાંસ્કૃતિક કારણો :

બાળ અપરાધની પ્રવૃત્તિ માટે કેટલાક સાંસ્કૃતિક કારણો પણ જવાબદાર છે. બાળકના વિકાસમાં મનોરંજન મહત્વનો ફાળો આપે છે. શાળા સમયબાદ જો બાળકને સારું મનોરંજન પ્રાપ્ત ન થાય તો સ્વસ્થ મનોરંજનના સાધનોના અભાવની પરિસ્થિતિમાં બાળકો ક્યારેક અયોગ્ય રીતે આનંદ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ જ સંદર્ભમાં તેઓ ક્યારેક જાતીય અપરાધ કરે છે. બાળકોના સમાજકરણમાં નૈતિક શિક્ષણ, રમતગમત મુખ્ય પરિબળ છે. અપર્યાપ્ત અને અનિયંત્રિત મનોરંજન બાળ અપરાધનું મહત્વપૂર્ણ કારણ છે. ફિલ્મ, ટી.વી. અને વર્તમાનપત્રોમાં જોવા મળતી અપરાધી અને કામોત્તેજિત દ્રશ્યોની નકારાત્મક અસર બાળદર્શકો પર થાય છે. જેના લીધે બાળકો કોઈકવાર નાસમજ ને કારણે આવી અપરાધી પ્રવૃત્તિઓનું અનુકરણ કરે છે. સમાચાર પત્રમાં સમાચાર આવે કે બેહોશ બનાવવાની દવા કોઈક પીણામાં પીવડાવી પ્રવાસીનો સામાન ચોરી લીધો. આના આધારે કેટલાક કિશોરો આવો અપરાધ કરવાની પ્રેરણા મેળવે છે. આ ઉપરાંત સાંસ્કૃતિક સંઘર્ષ, ખરાબ મિત્રોની સોબત, સહ શિક્ષણ, અપરાધીઓનો સંપર્ક, વિલાસી જીવન જીવવાની તીવ્ર ઈચ્છા, શિક્ષણનો અભાવ, સામાજિક નિયંત્રણનો અભાવ જેવી વિવિધ પરિસ્થિતિ પણ બાળ અપરાધને પ્રોત્સાહન આપે છે.

4. બાળ અપરાધ માટેના શારીરિક કારણો

બાળ અપરાધ માટે કેટલાક શારીરિક કારણો જવાબદાર છે. જેમાં શારીરિક ખોડખાંપણ, દીર્ઘકાલીન બીમારી, ઈન્દ્રિયોની ખામી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. દા.ત. કિશોર અવસ્થામાં શારીરિક શક્તિનો વધુ સંચાર થાય છે, જનન અંગોનો વિકાસ થાય છે પરિણામે વધુ પડતી કામેચ્છા અનુભવાય છે આ પરિસ્થિતિમાં કેટલાક કિશોર અને કિશોરી જાતીય અપરાધ કરી બેસે છે. શારીરિક વિકૃત્તિ, અપંગતા, કદરૂપાપણુ જેવા કારણોસર જ્યારે અન્ય દ્વારા બાળકોનો થતો તિરસ્કાર સમયાંતરે અપરાધી માનસને જન્મ આપે છે. આ પરિસ્થિતિમાં બાળકો વિવિધ અપરાધ કરે છે. આવેગાત્મક અસ્થિરતા અનુભવતા બાળકો પણ અપરાધ કરે છે.

5. બાળ અપરાધ માટેના માનસિક કારણો :

કેટલાક અપરાધશાસ્ત્રીઓના મતે માનસિક રોગ અને અપરાધ એકબીજા સાથે ગાઢ રીતે જોડાયેલા છે. બાળ અપરાધ માટે કેટલાક માનસિક કારણો જવાબદાર છે. દા.ત. માનસિક હીનતા ધરાવતા કેટલાક બાળકો અપરાધ કરે છે. સંવેગાત્મક સંઘર્ષને પરિણામે પણ ક્યારેક અપરાધી વર્તન થાય છે. માનસિક અસ્થિરતાની પરિસ્થિતિમાં પણ અપરાધ થાય છે. અસંતુલિત વ્યક્તિત્વ ધરાવતા, મંદબુદ્ધિ ધરાવતા તથા વિવિધ માનસિક રોગનો ભોગ બનેલા બાળકો પણ ક્યારેક અપરાધી વ્યવહાર

કરે છે. ક્યારેક વધુ પડતી ચિંતા, નિરાશા ને કારણે પણ બાળકો અપરાધ કરે છે. માનસિક રીતે અસ્થિર બાળકો વધારે અપરાધ કરતા હોય છે. કેમકે તે કેવું કૃત્ય કરી રહ્યા છે તેની તેમને જાણ હોતી નથી.

6. અન્ય કારણો :

બાળ અપરાધમાં કેટલાક અન્ય કારણો પણ જવાબદાર ભૂમિકા નિભાવતા હોય છે. આવા કારણોમાં મિલકતની કિંમતો, વારસાગત લાક્ષણિકતાઓ, આક્રમકતા, વ્યસન, ગંદા વસવાટો, ભીડ, એકાંત જીવન, શારીરિક વિકૃતિઓ, રોગ, ગ્રંથિની ખામી, પર્યાવરણ, દિવ્યાંગતા, નબળું શિક્ષણ, ઉપેક્ષા, ઉદાસીનતા, બેકાળજી દાખવતા માતાપિતા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. બાળકો જ્યારે વિવિધ નશાકારકદ્રુક્ત ચીજવસ્તુઓનું સેવન કરે છે ત્યારે કેટલાક અપરાધ કરી બેસે છે. જાતીય સંબંધિ ખરાબ કુટેવો પણ જાતીય અપરાધને ઉત્તેજન આપે છે. સામાન્ય રીતે જોઈએ તો બાળકોને બાળ અપરાધી બનાવવા માટે મનોવૈજ્ઞાનિક, સામાજિક, આર્થિક અને અન્ય કારણો જવાબદાર હોય છે. કોઈ એક જ કારણ તેના માટે સર્વસ્વીકૃત નથી. આ બધાજ કારણો એકબીજા સાથે જોડાયેલા હોવાથી તેને જુદા પાડવા ખૂબજ મુશ્કેલ છે. જેથી આ જુદા જુદા કારણો વિવિધ સ્વરૂપે ગુંથાઈને બાળકના અપરાધી વર્તનોની હારમાળા સર્જે છે. સાથે સાથે ગુનાખોરી અને બાળઅપરાધોને વધારે છે.

9.4.1 બાળ અપરાધ અટકાવવા માટેના ઉપાયો

બાળ અપરાધ અટકાવવા માટે અનેકવિધ ઉપાયો વિદ્યમાન છે. વર્તમાન સમયમાં આ સમસ્યાને નાબૂદ કરવી ખૂબ જ આવશ્યક હોવાથી નીચે મુજબના પગલા હાથ ધરી શકાય.

- માતાપિતાએ પોતાના બાળકોના ઉછેર પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. આવું કરવાથી બાળકોનો સારો વિકાસ થશે અને દેશના વિકાસમાં સહભાગી બની શકશે.
- માતા-પિતા અને બાળકો વચ્ચેના સંબંધો સુમેળભર્યા રાખવા જોઈએ.
- માતા-પિતાએ બાળકની હાજરીમાં અનૈતિક આચરણ ન કરવું જોઈએ. માતા-પિતાએ બાળકના ઉપર યોગ્ય દેખરેખ રાખવી જોઈએ. બાળકને પોતાના વિચારો રજૂ કરવાની તક આપવી જોઈએ, ભૂલ કરે તો તેને શિખામણ આપી સુધારવાની અને સુશિક્ષિત બનાવવાની તરક આપવી જોઈએ.
- બાળકને અપરાધી બનતું અટકાવવા માટે કુટુંબમાં પ્રેમ, સંપ, સહકાર, એકતા, ભાઈચારો બની રહે તે ખૂબ જરૂરી છે. કુટુંબના સૌ સભ્યો પણ અપરાધી પ્રવૃત્તિથી દૂર રહે, તથા કુટુંબને વિઘટિત થતું અટકાવે તે જરૂરી છે. કેમકે બાળકો તેમનું અનુકરણ કરતા હોય છે.
- શાળામાં બાળકો સુસંસ્કારી અને ચારિત્ર્યવાન બને તેવું શિક્ષણ માળખું તૈયાર કરવું જોઈએ.
- બાળકોમાં સારા સંસ્કારોનું સિંચન કરવા માટે સાધુ, સંતોની મદદ પણ મેળવી શકાય.
- બાળકોનો માનસિક વિકાસ યોગ્ય અને સંતુલિત થાય તેનું ધ્યાન આપવું જોઈએ તથા તે માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

- બાળકો માટે સંસ્કાર કેન્દ્રો, તાલીમ કેન્દ્રો, માર્ગદર્શન કેન્દ્રો વગેરેની સ્થાપના કરવી જોઈએ.
- બાળકોને સ્વસ્થ મનોરંજનના સાધનો પુરા પાડવા જોઈએ, તથા બાળક કુરસદના સમયનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી શકે તેવી વ્યવસ્થા શાળામાં હોવી જોઈએ. બાળકોને નૈતિક શિક્ષણ આપવાની બાબતને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ.
- બાળ અપરાધ અટકાવવાના સંદર્ભમાં મનોચિકિત્સકો, સમાજસેવકો તથા બાળ અપરાધી ઉપચાર અને સુધારણા માટેની કેટલીક સંસ્થાઓની મદદ લેવી જોઈએ.
- બાળ અપરાધને અટકાવવા માટે સંયુક્ત પરિષદનું નિર્માણ કરવું જોઈએ. જેમાં બાળ અદાલત, શાળા, પોલીસ વિભાગ, સમાજ કલ્યાણ સંસ્થાઓ અને વાલીએ મળીને અપરાધી બનતા બનાવોને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.
- ડૉ. બર્ટે પ્રયોગ દ્વારા સાબિત કર્યું છે કે મનોવૈજ્ઞાનિક ઔષધાલય બાળ અપરાધનું પ્રમાણ ઘટાડી શકે છે.
- બાળકોને યોગ્ય નાગરિક બનાવવા માટે તાલીમ કેન્દ્રો, માર્ગદર્શન કેન્દ્રો અને પરામર્શ સેવા કેન્દ્રોની રચના કરવી જોઈએ.

9.4.2 બાળ અપરાધ અંગેના સુધારણાત્મક પગલાં

ભારતમાં બાળ-અપરાધીની સુધારણા માટે કામ કરતી સંસ્થાઓમાં બાળ ન્યાયાલય, બાળ-જેલ, રિમાન્ડ હોમ, માન્યશાળાઓ, શાળાઓ અને બીજી કેટલીક બાળ-કલ્યાણની સેવા સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે. બાળ અપરાધની ચર્ચામાં અપરાધીની વર્ષ મહત્વની બાબત છે. ભારતીય પુખ્તતા એક્ટ પ્રમાણે પુખ્ત બનવા માટેની કાયદા પ્રમાણેની ઉંમર 18 વર્ષની નક્કી કરવામાં આવી છે. ભારતીય ફોજદારીધારા (આઈ.પી.સી.) પ્રમાણે 7 વર્ષની વય નીચેના બાળક દ્વારા થતું કોઈ પણ કૃત્ય ગુનો બનતું નથી. આમ છતાં, 7 થી 21 વય જૂથમાંના બધા બાળકોને બાળ ગુનેગાર ગણવાનું સામાન્ય વલણ જાવા મળે છે. પરંતુ 1986ના જુવેનાઈલ જસ્ટિસ એક્ટ પ્રમાણે 16 વર્ષની નીચેની વયનો બાળક અને 18 વર્ષની વય નીચેની બાલિકાને બાળ અપરાધી ગણવામાં આવે છે. આમ છતાં, અગાઉ બાળ કાયદા પ્રમાણે જુદા જુદા રાજ્યમાં આ વય ભિન્ન હતી.

પુખ્ત ગુનેગાર કરતાં બાળ ગુનેગારને જુદી સારવાર કે વર્તણૂક આપવી જોઈએ એવું માનવામાં આવ્યું છે. પુખ્ત વ્યક્તિની જેમ જ બાળ ગુનેગારને સજા કરવામાં આવે કે કેદમાં પુરવામાં આવે તો જેલમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે તે રીઢો ગુનેગાર બનવાની સંભાવના છે, જ્યારે તેને જો તેને ભિન્ન વાતાવરણમાં સારવાર આપીને તેને ગુનેગાર બનતા અટકાવી શકાય. આ દ્રષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને અટકાયતના અને સુધારણાત્મક પગલાં ભરવામાં આવે છે. આ કાયદાઓની જોગવાઈઓ નીચે પ્રમાણે છે.

બાળ ગુનેગારોના કેસ અલગ બાળ અદાલતોમાં અનૌપચારિક અને સાદા વાતાવરણમાં ચલાવવામાં આવે છે. આ અદાલતોમાં પૂર્ણ સમયના ખાસ ન્યાયાધીશ (મેજિસ્ટ્રેટ) બેસતા હોય છે.

અને શક્ય હોય ત્યાં મહિલા ન્યાયાધીશ નિમાતા હોય છે. બાળ ગુનેગારને હાથકડી પહેરાવીને કે સાંકળમાં બાંધીને અદાલત સમક્ષ લાવવામાં આવતો નથી. તેમના કેસ વકીલો દ્વારા ચલાવાતા નથી હોતા પરંતુ પ્રોબેશન ઓફિસર આ કેસ રજૂ કરે છે.

સામાજિક કાર્યની તથા સુધારણાત્મક વ્યવસ્થાપનમાં તાલીમ ધરાવતી વ્યક્તિઓને પ્રોબેશન ઓફિસર તરીકે નિમવામાં આવે છે. દરેક પ્રોબેશન ઓફિસર સ્ત્રી કે પુરુષને થોડા જ બાળ ગુનેગારના કેસ સોંપવામાં આવે છે. અને તે તેમના ઘર, શાળા, માતાપિતા, મિત્રો અને પડોશીઓની મુલાકાત લઈને યોગ્ય તપાસ કરે છે. તેમના વાતાવરણને સમજવા માટે તે જરૂરી માહિતી એકત્ર કરે છે. ત્યાર બાદ તે બાળક માટે સુધારણાત્મક પગલાં અને પુનઃવસનની યોજના બનાવે છે.

કોર્ટમાં કેસનો નિકાલ આવે ત્યાં સુધી બાળ ગુનેગારને રિમાન્ડ હોલનાં રાખવામાં આવે છે. અહીં તેમના પર બારિક નિરીક્ષણ રાખવામાં આવે છે તથા તેમના માનસિક, શારીરિક, અને નૈતિક સ્થિતિ-સંજોગ માટેના પુરતાં પગલાં લેવામાં આવે છે. બાળક અને બાલિકાઓ માટે અલગ રિમાન્ડ હોમ હોય છે.

નાના ગુના કરનાર બાળકોના અદાલતમાં ચુકાદો (નિર્ણય) લેવામાં આવે ત્યાર બાદ તેમને તેમના માતાપિતાને સોંપવામાં આવે છે અને જેમનું સતત ધ્યાન રાખવાની જરૂર લાગે તેમને સર્ટિફાઈડ શાળામાં કે સંસ્થામાં રાખીને તેમની સંભાળ, સારવાર, શિક્ષણ અને તાલીમ આપવામાં આવે છે. આ શાળામાંથી તેઓ બહાર નીકળે ત્યારે તેમની ગુનાહિત વલણો નાબૂદ થયેલા હોય અને સારા નાગરિક તરીકેના ગુણોનું તેમનામાં સિંચન થયું હોય.

9.5 બાળકલ્યાણના ક્ષેત્રો

બાળકલ્યાણને જુદા જુદા પાંચ વિશાળ ક્ષેત્રમાં વિભાજિત કરીને વિભિન્ન પ્રકારની સેવાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે :

- 1) ઉપચારાત્મક સેવાઓ
- 2) વિકાસલક્ષી સેવાઓ
- 3) સુધારાલક્ષી સેવાઓ
- 4) નિરોધાત્મક સેવાઓ
- 5) પુનઃસ્થાપન સંબંધી સેવાઓ

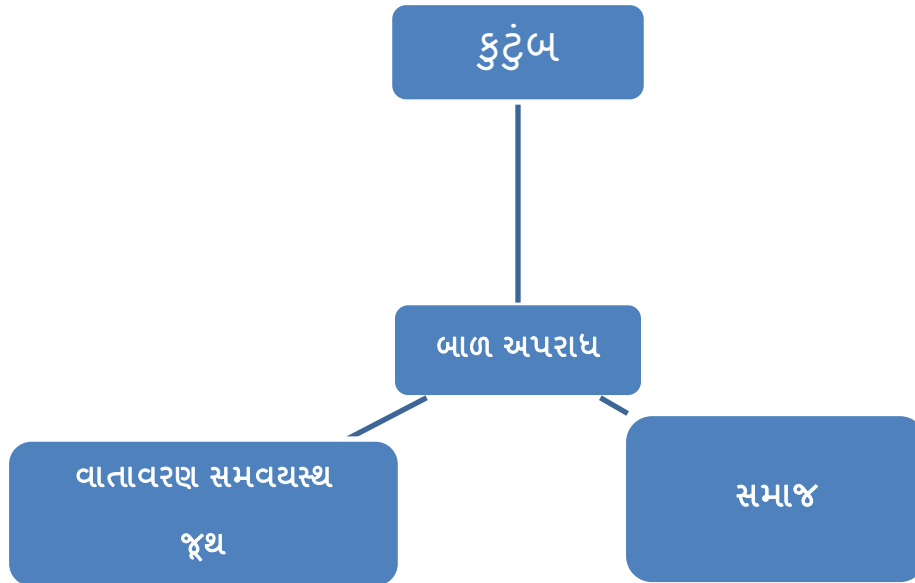
ઉપચારાત્મક સેવાઓ જેવી કે હોસ્પિટલ, ડિસ્પેન્સરી, ક્લીનીક, બાળમાર્ગદર્શન કેન્દ્ર, મનોસામાજિક ઓળખ, માનસિક રોગોથી સંબંધિત સેવાઓ, અપંગ તથા નિયોગ્ય વ્યક્તિઓ માટે ચિકિત્સાલક્ષી સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરવામાં આવી.

અપરાધી તથા તરછોડાયેલા બાળકોને માટે સુધારાત્મક સેવાઓ જેવી કે શિશુગૃહ, બાળગૃહ, વિશેષગૃહ, આરક્ષણ ગૃહ વગેરે સંખ્યાઓની સુવિધાઓ આપવામાં આવી.

શારીરિક દ્રષ્ટિથી વિકલાંગ દ્રષ્ટિવિહીન(અંધ) માનસિકરૂપથી મંદ(મંદબુદ્ધિવાળા) બહેરા તથા મૂંગા બાળકોના પુનઃસ્થાપન માટે સેવાઓ પ્રદાન કરવામાં આવી.

બાળકોના શોષણ તથા દુરુપયોગ ન થાય તેથી કાયદો તથા અધિનિયમ બનાવવામાં આવ્યા જેનું પાલન કરવું વ્યક્તિઓ માટે આવશ્યક છે. આ ઉપરાંત, શિક્ષણ સેવાઓ, પ્રદાન કરવામાં આવે છે. ગરીબ બાળકોના પોતાના પૂર્ણ વિકાસ માટે વિશેષ સહાયતા પોષણ સુવિધા અને દત્તક લેવાની સેવાઓનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. સમાજમાં રહેતા બધા જ બાળકોને સામાન્ય વિકાસની દ્રષ્ટિથી શિક્ષણ મેળવી સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ, મનોરંજન, રમતગમત વગેરે કાર્યક્રમોનું આયોજન કરવામાં આવે છે તથા સેવાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે થાય છે કે સામાન્ય તથા સામાજિક આર્થિક રૂપથી પછાત તથા વિકલાંગ બાળકો માટે સેવાઓ પ્રદાન કરવાનો મુખ્ય હેતુ આવી બાળકલ્યાણ સંસ્થાઓનો હોય છે.

બાળક આવતીકાલનું ભવિષ્ય હોવાથી તેની આજને આપણે સંભાળવાની છે, સાચવવાની છે. માટે આપણે કદાચ મુખ્ય પ્રવાહમાંથી અલગ પ્રવાહમાં ભળી ગયેલાં બાળકોને (અપરાધી) આપણાં સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવાની આપણાં સૌની પહેલી ફરજ બને છે.

9.6 બાળ-અપરાધ નિવારણમાં સમાજ-કાર્યકરની ભૂમિકા

કોઈપણ સામાજિક સમસ્યાના સમાધાન માટે સામાજિક કાર્યકરે અમુક પાસાંઓનો ખ્યાલ કરવો અનિવાર્ય છે, જેની ચર્ચા 'Merton and Nisba' પોતાના પુસ્તક 'Contemporary Social Problems' માં કરી છે. તેમના મતે સામાજિક સમસ્યાના નિદાન માટે છ પાસાંઓ મહત્વના છે.

- 1) સામાજિક ધોરણો અને સામાજિક વાસ્તવિકતા વચ્ચેની વિસંવાદિતા

- 2) સામાજિક સમસ્યાઓના સામાજિક મૂળ
- 3) સામાજિક સમસ્યાના નિર્ણાયકો
- 4) પ્રગટ અને અપ્રગટ સામાજિક સમસ્યાઓ
- 5) સામાજિક સમસ્યાઓ અંગેનું સામાજિક પ્રત્યક્ષાકરણ
- 6) મૂલ્ય-વ્યવસ્થાઓ અને સામાજિક સમસ્યાઓની સુધાર-શક્યતાઓ." (હસમુખ પટેલ: 1976:26)

સમાજ કાર્યકરે કોઈ પણ સમસ્યાના સમાધાન માટેના ઉપાયો કરતા પહેલા આ છ પાસાંઓને કેન્દ્રમાં રાખી ઉપાયો શોધવા અનિવાર્ય છે.

સમાજ-કાર્યકર સમાજની એવી વ્યક્તિ છે જેની સાથે સમાજની સમાજસુધારણાની અપેક્ષાઓ જોડાયેલ હોય છે. સામાજિક કાર્યકર સમાજની સામાજિક સમસ્યાઓને હળવી કરવા તેમજ દુરકરવાની મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. દરેક સામાજિક સમસ્યાનું સમાધાન માત્ર સરકારીતંત્ર દ્વારા લાવી શકાતું નથી, તેના માટે બિનસરકારી સંગઠનો તેમજ સમાજ-કાર્યકરની ભૂમિકા મહત્વની સાબિત થતી હોય છે.

- બાળ-અપરાધની સમસ્યાના સમાધાન અને હળવી કરવા માટે સમાજ કાર્યકરે પહેલાતો આ સમસ્યાના કારણો તપાસવા અને શોધવા જોઈએ, ત્યાર બાદ તેના નિવારણ માટે સામાજિક વ્યવસ્થા, સરકાર તેમજ બિનસરકારી સંગઠનોના સયુક્ત પ્રયત્નો થકી લોકભાગીદારીના માધ્યમથી સમસ્યાના નિવારણના સંદર્ભમાં ભૂમિકા ભજવી શકાય છે.
- સામાજિક કાર્યકરો અવ્યવસ્થિત બાળકોને તેમની સમસ્યાઓનો સામનો કરવામાં મદદ કરે છે. તેઓ અપરાધી બાળકોને તેમની તાત્કાલિક પરિસ્થિતિ સમજવા અને તેમની સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવવા માટે ફરીથી શિક્ષિત કરે છે. આ ઉપરાંત, તેઓ બાળકોને તેમનું ભવિષ્ય પસંદ કરવામાં પણ મદદ કરે છે.
- સામાજિક-કાર્યકર સરકારના જુદાંજુદાં વિભાગો સાથે સંકલન કરી સમસ્યાના નિવારણ માટે પ્રયત્નો કરી શકે છે. બાળ-અપરાધની સમસ્યાના નિવારણ માટે સમાજ-કાર્યકરે એક કમિટીની રચના કરી જુદાંજુદાં પાસાંઓના સંદર્ભમાં ઉપાયો શોધવાનો એક્શન પ્લાન કે ક્રિયાત્મક ડિઝાઈન તૈયાર કરી સમસ્યાના સમાધાન માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- બાળકો સાથે સમજણ અને આદરના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરાવવું.
- બાળ-અપરાધની સમસ્યાના નિવારણમાં કુટુંબની મહત્વની ભૂમિકા હોવાથી સમાજ-કાર્યકરે સમસ્યાના નિવારણના પગલાઓ ભરતા સમયે કુટુંબોને સંકલિત અને સાથે રાખવા જોઈએ. વધારેને વધારે કુટુંબો આ બાળ-અપરાધની સમસ્યાથી જાગૃત થાય અને તેના સમાધાનમાં પોતાનું યોગદાન આપી શકે તેવો પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

- બાલ્યાવસ્થા દરમિયાન, વ્યક્તિઓ વિચારના તબક્કામાં હોય છે અને તેમની વિચારસરણી અપરિપક્વ બની શકે છે. સામાજિક કાર્યકરોએ કિશોરો સાથે બાળકો અથવા પુખ્ત વયના લોકો તરીકે વર્તવું જોઈએ અને સમજણ અને આદરના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવું જોઈએ.
- સમાજ-કાર્યકર શાળાઓ અને કોલેજોમાં જઈ આ સમસ્યાના સમાધાનમાં શાળા અને શિક્ષકની ભૂમિકા સમજાવવી જોઈએ અને તેના સંદર્ભમાં જાગૃતિ કાર્યક્રમો, વ્યાખ્યાનો, સેમિનાર, વર્કશોપ વગેરેનું આયોજન કરવું જોઈએ. બદલાતી સામાજિક પરિસ્થિતિમાં ગુના અને ગુનેગારના સ્વરૂપો અને તરાહોનો અભ્યાસ-સંશોધનો સામાજિક-કાર્યકર દ્વારા થવાં જોઈએ, જેથી તેના સમાધાન માટેના ઉપાયો અમલમાં મુકવામાં સરળતા રહે. ઉદાહરણ તરીકે પ્રવર્તમાન સમયમાં સાયબર ગુનાઓનું પ્રમાણ વધતું જાય છે, આ પ્રકારના અપરાધોમાં બાળ કે કિશોરોની ભૂમિકા તપાસવાથી તેના નિવારણ માટે સૂચનો કરી શકાય છે.
- બાળ-અપરાધની સમસ્યાને હળવી કરવા માટે સમાજ-વ્યવસ્થા અને તેની પેટા-વ્યવસ્થા, સહાયકતંત્રો તેમજ લોકભાગીદારીના માધ્યમથી સમાજ-કાર્યકર સમસ્યાનું સમાધાન લાવી શકે છે. સામાન્ય વ્યક્તિ કરતા સમાજ-કાર્યકર તરફની સમાજની અપેક્ષા વિશેષ હોવાથી સમસ્યાના સમાધાન માટે સમાજ-કાર્યકરે મહત્વની અને જવાબદાર વ્યક્તિ તરીકેની ભૂમિકા અદા કરવાની હોય છે.
- સામાજિક કાર્યકરો પોલીસને તેઓ જે ગુનેગારોની ધરપકડ કરે છે તેને વધુ સારી રીતે સમજવામાં મદદ કરે છે. તેઓ પોલીસને શિક્ષાત્મક અભિગમને બદલે પુનર્વસન અભિગમ વિકસાવવામાં પણ મદદ કરે છે. ગુના અને અપરાધને રોકવાના પ્રયાસમાં પોલીસની સાથે સામાજિક કાર્યકરો મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

9.7 સારાંશ

બાળ અપરાધ એ સર્વે સમાજોમાં ગંભીર સામાજિક સમસ્યા છે. જેને સુધારવાની ખાસ જરૂર છે. આ સમસ્યાની સુધારણા માટે વિવિધ યોજનાઓ બનાવી છે. તેનો ઝડપી અમલ કરવાની જરૂર છે. બદલાતી સામાજિક પરિસ્થિતિ અને વ્યવસ્થામાં અપરાધનું સ્વરૂપ અને પ્રકારો બદલાતા જાય છે. આ બદલાતા અપરાધી સ્વરૂપોનો અભ્યાસ અને સંશોધનો સતત થતા રહે તે અનિવાર્ય છે. બાળ અપરાધીઓને સુધારવા માટે સરકાર, સ્વાયત્ત, સંસ્થાઓ, સ્વૈચ્છિક સંગઠનો, સામાજિક કાર્યકરો, સુધારાવાદી સંસ્થાઓએ સાથે મળીને પ્રયત્નો કરવાં જોઈએ, કારણ કે આજનો બાળક આવતીકાલના દેશનું ભાવી છે. કોઈપણ સમસ્યા સાથે તેને સંબંધિત વહીવટીતંત્રની મર્યાદાઓને કારણે જોઈએ તેવી સફળતા સાંપડતી નથી. ઘણીવાર વહીવટી અને કાનુની જડતા અને જટિલતા આ સમસ્યાના નિવારણમાં અવરોધક બને છે. તેમાં પરિવર્તન લાવવાની જરૂર છે. સામાજિક સમસ્યામાં બાળ-અપરાધની સમસ્યાના સમાધાન માટે જાગૃતિપૂર્વક સતત પ્રયત્નો કરતા રહેવાથી તેમજ સમયે-સમયે જરૂરી પરિવર્તનો અને એક્શન પ્લાન કરતા રહેવાથી બાળ-અપરાધની સમસ્યાને નોંધપાત્ર અંશે

હળવી કરી શકાય છે. ગેરમાર્ગે દોરાયેલા બાળકોને યોગ્ય સંભાળ અને સંરક્ષણ આપવામાં આવે તો બાળ અપરાધીઓની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર ઘટાડો લાવી શકાય અને તેમને સમાજના સભ્ય નાગરિકો બનાવી શકાય.

9.8 ચાવીરૂપ શબ્દો

- 1) **બાળ-અપરાધ :** "કોઈ નિશ્ચિત ઉંમરથી નીચેનાં બાળકો દ્વારા કરવામાં આવતો સમાજ વિરોધી વ્યવહાર. આ પ્રકારના વ્યવહારનો કાયદા દ્વારા નિષેધ હોય છે. મોટેભાગે આધુનિક સમાજોમાં બાળઅપરાધની વયમર્યાદા સોળથી અઠાર વર્ષ સુધી નિશ્ચિત કરવામાં આવી છે. અલગ અલગ દેશો અથવા રાજ્યોમાં બાળગુનેગારોની ઉંમર અને વ્યવહારના સંદર્ભમાં વિવિધતા પ્રવર્તે છે". (જોષી વિદ્યુત:2016:98)
- 2) **ભૂમિકા :** ભૂમિકા એ વર્તન સંબંધિત સમાજની અપેક્ષા સાથે સંકળાયેલ ખ્યાલ છે, "કોઈ એક સામાજિક કે જૂથ પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિના સ્થાન સાથે સંકળાયેલાં અધિકારો અને ફરજોની આસપાસ રચાયેલ વ્યક્તિનાં વર્તનની તરાહ. તે સ્થાન પરત્વેની વ્યક્તિની ભૂમિકાને બે રીતે જોવાય. વ્યક્તિ પોતાની ભૂમિકા જે રીતે ભજવે તેને ભૂમિકા ભજવણી કહેવાય. જ્યારે સંબંધિત લોકો તે ભૂમિકા અંગે વ્યક્તિ પાસે જે અપેક્ષા રાખે તેને ભૂમિકા અપેક્ષા કહેવાય. રાફ્ લીટને ભૂમિકાને દરજજાની ગત્યાત્મક બાજુ કહી હતી. જોહનસન સામાજિક સ્થાનના બે ભાગ પાડે છે: અધિકાર અથવા દરજજો અને ફરજો અથવા ભૂમિકા (જોષી વિદ્યુત:2016:103)
- 3) **સામાજીકરણ :** વ્યક્તિ જન્મથી મૃત્યુ સુધી અનેક બાબતો શીખતો હોય છે, આ શીખવાની પ્રક્રિયા સામાજીકરણ તરીકે ઓળખાય છે. "સામાજીકીકરણ એક એવી પ્રક્રિયા છે કે જેના દ્વારા વ્યક્તિ પોતાના સમાજના વિચારો, માન્યતાઓ, મૂલ્યો અને જીવનપદ્ધતિને આત્મસાત્ કરી પોતાની તથા અન્ય લોકોની યોગ્ય ભૂમિકાઓની જાણકારી પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારની જાણકારીની સહાયતા અને પ્રેરણાથી વ્યક્તિ પોતાની ભૂમિકાઓ ભજવવા માટે તથા અન્ય વ્યક્તિઓ સાથેના વ્યવહાર કરવા માટેની વિવિધ રીતો શીખે છે અને સામાજિક જીવનમાં પોતાની યોગ્ય જગ્યા સંભાળે છે. (જોષી વિદ્યુત:2016:192)
- 4) **સમાજકાર્ય :** "સમાજશાસ્ત્ર અને મનોવિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને વ્યવહારમાં મૂકતું એક વિશિષ્ટ વ્યાવસાયિક ક્ષેત્ર. આ સિદ્ધાંતોના અમલથી સમુદાયની સમસ્યાઓ હલ થશે તથા લોકોની સ્થિતિ સુધારશે તેમ માનવામાં આવે છે. સામાજિક કાર્યકરો જે સમસ્યાઓ હલ કરવા કામ કરે છે તેમાં ગરીબી, બેરોજગારી, ગુનેગારી, સેક્સ-વર્કર, નશાખોરી, સમાયોજનના પ્રશ્ન, કોટુંબિક વિઘટન, સ્વાસ્થ્ય વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. સમાજકાર્ય મુખ્યત્વે એકમ કાર્ય (કેસ વર્ક-વૈયક્તિક કિસ્સામાં મદદ), જૂથ કાર્ય (યુવાનો) તથા સમુદાયકાર્ય (ગ્રુપડપટ્ટી) એમ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. (જોષી વિદ્યુત:2016:152)

5) ગુનેગાર : ગુનો કરનારું, અપરાધી

9.10 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. બાળઅપરાધ એ એક જટિલ સામાજિક સમસ્યા છે ?
  - A. સાચું
  - B. ખોટું
  - C. એકપણ નહીં
  - D. કહી ન શકાય.
2. કોના મતાનુસાર “બાળ અપરાધ કર્તવ્યોની ઉપેક્ષા અથવા ઉલ્લંઘન છે, એક ભૂલ છે.”
  - A. ડૉ. પરિપૂર્ણાનંદ વર્મા
  - B. ન્યૂમેર
  - C. ગિલિન અને ગિલિન
  - D. વિલિયમસન્સ
3. “બાળ અપરાધમાં કોઈ બાળક કે એવા તરુણ વ્યક્તિઓનું ખરાબ કાર્ય આવે છે, જે કોઈ સંબંધિત સ્થાન કે કાયદા (જે તે સમયે લાગુ હોય) દ્વારા દર્શાવેલ ઉંમરની અંદર આવે છે.” આ વ્યાખ્યા કોની છે.
  - A. ડૉ. પરિપૂર્ણાનંદ વર્મા
  - B. ડૉ. શેઠના
  - C. સીરીલ બર્ટન
  - D. મેકાઈવર
4. જ્યારે બાળક સામે કાનૂની પગલાં લેવાનું યોગ્ય બને તેટલી ગંભીર કલાએ તેનું વર્તન પહોંચે ત્યારે તેને બાળ ગુનેગારી કહેવાય. આ વ્યાખ્યા કોની છે.
  - A. સીરીલ બર્ટન
  - B. ગિલિન અને ગિલિન
  - C. એકપણ નહીં
  - D. મોર્ગન
5. કોના મત પ્રમાણે, બાળ અપરાધી એવી વ્યક્તિ છે કે જે એવા કાર્યનો અપરાધી છે જેનો વ્યવહાર સમાજ પોતાને માટે હાનિકારક સમજે છે અને એટલા માટે તેનો નિષેધ થાય છે.”
  - A. સીરીલ બર્ટન
  - B. ન્યૂમેર
  - C. ગિલિન અને ગિલિન

D. કોમ્પટ

6. કોના અભિપ્રાય મુજબ બાળક દ્વારા એક સામાન્ય કરતા પણ વધુ ગંભીર અપરાધ કરવો એ બાળ અપરાધ છે.

A. શેલ્ડન

B. ગિલિન અને ગિલિન

C. ફિડલેન્ડર

D. દુર્ષિમ

7. નીચેનામાંથી બાળ અપરાધીઓનું વર્ગીકરણ મુખ્ય છ વિભાગમાં કોણે કર્યું છે.

A. હર્શ

B. ગિલિન અને ગિલિન

C. ફિડલેન્ડર

8. ઈટોન અને પોકે બાળ અપરાધીઓનું કેટલા સમૂહોમાં વર્ગીકરણ કર્યું છે.

A. ચાર

B. પાંચ

C. છ

D. આઠ

9. કોણે સાબિત કર્યું છે કે મનોવૈજ્ઞાનિક ઔષધાલય બાળ અપરાધનું પ્રમાણ ઘટાડી શકે છે.

A. ડૉ. બર્ટે

B. ગિલિન અને ગિલિન

C. એકપણ નહીં

D. દુર્ષિમ

10. 'Contemporary Social Prob-blems' પુસ્તક કોનું છે?

A. Merton and Nisb^a

B. B Hersh

C. C. Gillin and Gillin

D. Robert Yam

9.11 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. A. સાચું

2. A. ડૉ. પરિપૂર્ણાનંદ વર્મા

3. B. ડૉ. શેઠના

4. A. સીરીલ બર્ટન
5. C. ગિલિન અને ગિલિન
6. A. શેલ્ડન
7. A. હર્શ
8. B. પાંચ
9. A. ડૉ. બર્ટે
10. A. Merton and Nisba

9.12 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. બાળ અપરાધનો અર્થ અને વ્યાખ્યા વિશે જણાવો.
2. બાળ અપરાધનું વર્ગીકરણ સમજાવો.
3. બાળ અપરાધના કારણો વિશે લખો.
4. બાળ અપરાધ અટકાવવા માટેના ઉપાયો જણાવો.
5. બાળ અપરાધ અંગેના સુધારણાત્મક પગલાં વિશે લખો.
6. બાળકલ્યાણના ક્ષેત્રો વિશે જણાવો.
7. બાળ-અપરાધ નિવારણમાં સમાજ-કાર્યકરની ભૂમિકા જણાવો.

9.13 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. Cyril Burt (1950), The young Delinquent^a, University of London, London, (4th Edition)
2. Reckless, Walter (1956), Hand Book of Practical Suggestion for the treatment of adult and juvenile offenders, Government of India.
3. Merton Robert K. And Nisb^a Robert (1971 and 76), Contemporary Social Problems, Harcourt Brace iLkovanovich, Inc., New York (3rd and 4th Edition)
4. Horton Paul B. and Leslie Gerald R. (1960), the Sociology of Social Problems, Appl^aon Century Inc. New York. (Second edition and Fourth edition)
5. ડૉ.હિતેશકુમાર એન. પટેલ (2012), અપરાધનું સમાજશાસ્ત્ર, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.
6. MSW-105, સામાજિક સમસ્યાઓ ; ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી. અમદાવાદ
7. MSW-401, સુધારાલક્ષી સમાજકાર્ય, ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી. અમદાવાદ
8. ભારતનું રાજપત્ર અસાધારણ, ભાગ-8, વિભાગ-1, કિશોર ન્યાય અધિનિયમ 1986,
9. ડૉ. આહુજા રામ, (હિન્દી) મીનાક્ષી પ્રકાશન, બેગમ બ્રીજ, મેરઠ,
10. પટેલ હસમુખભાઈ (1976) સામાજિક સમસ્યાઓ, રચના પ્રકાશન, નવરંગપુરા, અમદાવાદ.
11. ડૉ.દવે હર્ષિદા એચ. (2016) સામાજિક સમસ્યાઓ, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.

12. રાવત હરિકૃષ્ણ (2002) સમાજશાસ્ત્ર વિશ્વકોશ, રાવત પબ્લિકેશન, જયપુર (હિન્દી)
13. સિહ રામ ગોપાલ (1987), ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તન અને સામાજિક સમસ્યાઓ, મધ્યપ્રદેશ હિન્દી ગ્રંથ અકાદમી, ભોપાલ.
14. ડો જોષી વિદ્યુત (પારિભાષિક કોશ-સમાજશાસ્ત્ર, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ
15. ડો. ત્રિપાઠી આર. એન. (2011) સમકાલીન ભારતની સામાજિક સમસ્યાઓ, શિવાંક પ્રકાશન, નવી દિલ્લી (હિન્દી)
16. વર્મા જ્યોતિ (2007) સામાજિક સમસ્યાઓ, ડિસ્કવરી પબ્લિશિંગ હાઉસ, નવી દિલ્લી. (હિન્દી)
17. શર્મા ઋચા (2011) ભારતમાં સામાજિક સમસ્યાઓ, સાગર પબ્લિશર્સ, જયપુર (હિન્દી)

LINK

- <https://gujarativishwakosh.org/> બાલ-અપરાધ-અને-કાયદો/
- https://www.uok.ac.in/notifications/Sociological_perspective_of_juvenile_delinquency_and_its_emerging_trends.pdf

10.0 ઉદ્દેશ્યો

10.1 પ્રસ્તાવના

10.2 બાળકલ્યાણનો અર્થ

10.3 બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ

10.4 સારાંશ

10.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

10.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

10.8 સ્વાધ્યાય લેખન

10.9 પ્રવૃત્તિ કરો

10.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

10.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

10.0 ઉદ્દેશ્યો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમ દ્વારા તમે શું શું શીખશો ..?

બાળકલ્યાણ: બાળકલ્યાણનો ઉદ્દેશ એ છે કે સમાજમાં બાળકોના સાર્વત્રિક વિકાસ માટે યોગ્ય અને સુરક્ષિત પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કરવું. આમાં તેમના શારીરિક, માનસિક, શિક્ષણ અને સામાજિક વિકાસ માટે જરૂરી તમામ સુવિધાઓ અને સંરક્ષણનું પ્રદાન કરવું છે.

બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો:

1. સુરક્ષા અને સંરક્ષણ:

- બાળકોને શોષણ, બેદરકારી, હત્યા, મજૂરી, જાતીય શોષણ અને અન્ય પ્રકારના અત્યાચારથી સુરક્ષિત રાખવા.
- તેમને સુરક્ષિત અને સંરક્ષિત વાતાવરણમાં વધવા અને વિકાસ કરવાની તક આપવી.

2. શિક્ષણનો અધિકાર:

- 6 થી 14 વર્ષની ઉંમરના દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ પૂરું પાડવું.
- શાળાઓમાં સાર્વત્રિક અને ગુણવત્તાવાળી શિક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવું.

3. આરોગ્ય અને પોષણ:

- બાળકોના આરોગ્ય અને પોષણ માટે જરૂરી સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.
- કુપોષણ અને બીમારીઓ સામે રક્ષણ આપવું.

4. સમાનતા અને અન્યાય વિરુદ્ધ:

- બાળકોની બેદરકારી અને શોષણ વિરુદ્ધ સખત કાયદાકીય પગલાં ભરવા.
- દરેક બાળકને સમાન અધિકારો અને અવસર પૂરા પાડવા.

5. આર્થિક અને સામાજિક સુરક્ષા:

- ગરીબી અને આર્થિક તંગીને કારણે બાળકોના શોષણને રોકવા માટે આર્થિક સહાય અને સામાજિક સુરક્ષા પ્રદાન કરવી.
- બાળકો માટે આરોગ્ય સેવાઓ, શિક્ષણ અને આરામદાયક રહેવાની જગ્યા પૂરી પાડવી.

6. પુનર્વસન અને પુનઃપ્રવર્તન:

- અત્યાચારગ્રસ્ત અથવા ખોટું કાર્ય કરનારા બાળકો માટે પુનર્વસન અને પુનઃપ્રવર્તનની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવી.
- આ પ્રકારના બાળકોને સમાજમાં ફરીથી સામેલ થવા માટે માર્ગદર્શન અને મદદરૂપ હોવું.

7. કાયદાકીય માળખું:

- બાળક અધિકાર સુરક્ષા કાયદા (POCSO), જુવેનાઈલ જસ્ટિસ કાયદા, બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ કાયદા અને બાળક લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદા જેવા કાયદાઓનો કડક અમલ કરવો.
- આ કાયદાઓ દ્વારા બાળકોના અધિકારોની પૂરી રક્ષણ અને સુવિધાઓ પૂરી પાડવી.

આ ઉદ્દેશ્યોનો મુખ્ય હેતુ છે કે દરેક બાળકને તેની સંપૂર્ણ ક્ષમતા સાથે વધવા, વિકાસ કરવા અને સમાજમાં સમાન હિસ્સેદારી કરવાની તક મળે.

10.1 પ્રસ્તાવના

બાળકલ્યાણ એ બાળકોના શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટેના તમામ પ્રયાસોનો સમુહ છે. આમાં બાળકોને યોગ્ય પોષણ, સ્વાસ્થ્ય સેવા, શિક્ષણ અને સુરક્ષાનું પ્રદાન કરવું સામેલ છે. બાળકલ્યાણ એ એક પ્રક્રિયા છે જે બાળકોના હક અને હિતોને સુરક્ષિત અને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે કાર્ય કરે છે.

બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ એવા નિયમો અને વિધિઓનો સમાવેશ કરે છે જે બાળકોના અધિકારોની રક્ષા અને સુધારણા માટે બનાવવામાં આવ્યા છે. આ કાયદાઓ એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે બાળકોને શોષણ, હિંસા અને દુર્વ્યવહારથી સુરક્ષિત રાખવામાં આવે. આ ઉપરાંત, આ કાયદાઓ માતા-પિતા અને કેળવણીકર્તાઓને બાળકોની સારસંભાળ માટેની તેમની જવાબદારીઓ નિભાવવામાં મદદરૂપ થાય છે.

બાળકલ્યાણ એ આપણા સમાજના ભાવિ નાગરિકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. બાળકો આપણા સમાજના મકાનના ખૂણાઓ છે અને તેમનું સુખદ અને સ્વસ્થ જીવન જરૂરી છે. બાળકલ્યાણ એ એક વ્યાપક અભિગમ છે જે બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટેના તમામ પાસાંઓનો સમાવેશ કરે છે. આમાં શારીરિક, માનસિક, ભાવનાત્મક અને સામાજિક વિકાસના તમામ પાસાંઓનું સમાવેશ થાય છે.

બાળકલ્યાણ કાયદાઓ એ આપણા સમાજના સૌથી નબળા અને સંવેદનશીલ સમુદાયના સભ્યોના અધિકારો અને કલ્યાણને સુરક્ષિત કરવા માટેની કાયદાકીય વ્યવસ્થાઓ છે. આ કાયદાઓ બાળકોના રક્ષણ, વિકાસ, અને અભિગમ માટે જરૂરી માળખાકીય અને નીતિ આધાર પ્રદાન કરે છે. તેઓ બાળકોના માનવ અધિકારોને માન્યતા આપીને તેમને યોગ્ય સંરક્ષણ, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને વિકાસના સુવર્ણ અવસરોથી અનુગ્રહિત કરે છે.

10.2 બાળકલ્યાણનો અર્થ

❖ બાળ કલ્યાણ ની ટૂંકી સમજ

રાજ્યમા સંકલિત બાળ સુરક્ષા યોજના હેઠળ બાળકો માટેની વિવિધ યોજનાઓને એક છત્ર નીચે લઈ જવામાં આવેલ છે. ગુજરાત રાજ્યમાં અનાથ નિરાધાર ભટકતા અને કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકોને વિવિધ કલ્યાણકારી યોજનાઓ અને કાયદા હેઠળ સુરક્ષા જુવેનાઈલ જસ્ટિસ એક્ટ 2015ની જોગવાઈઓ મુજબ આપવામાં આવે છે. બાળ કલ્યાણ ક્ષેત્રે અનાથ નિરાધાર રખડતા ભટકતા અને કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકોના રક્ષણ આશ્રય માટે કાર્યરત હાલ કુલ : 126 સંસ્થાઓની નોંધણી જુવેનાઈલ જસ્ટિસ એક્ટ 2015ની કલમ 41 (1) ની જોગવાઈઓ મુજબ થયેલ છે. જેમાંથી કાયદાના સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકો માટે 03 સરકારી અને 03 બીન સરકારી (ગ્રાન્ટ ઈન એઈડ) ઝોનલ ઓબ્ઝર્વેશન હોમ કાર્યરત છે. તેમજ ગંભીર ગુનામાં સંકળાયેલા બાળકો માટે રાજ્યમાં 03 સરકારી પ્લેસ ઓફ સેફ્ટી અને 03 સરકારી સ્પેશ્યલ હોમકાર્યરત છે. જેમાં જુવેનાઈલ જસ્ટિસ બોર્ડના આદેશથી બાળકોને રાખવામાં આવે છે. રાજ્યમાં 7 થી 18 વર્ષના અનાથ અને નિરાધાર બાળકો માટે 26 સરકારી ચિલ્ડ્રન હોમ અને 24 બીન સરકારી (ગ્રાન્ટ ઈન એઈડ)ચિલ્ડ્રન હોમ અને 51 સ્વૈચ્છિક(અનુદાન ન મેળવતી) હાલમાં કાર્યરત છે. તેમજ 0 થી 6 વર્ષના અનાથ અને ત્યજાયેલા બાળકો માટે 08 સરકારી શિશુગૃહ (SAA) અને 05 બીન સરકારી (ગ્રાન્ટ ઈન એઈડ) શિશુગૃહ (SAA) અને 03 સ્વૈચ્છિક (અનુદાન ન મેળવતી) શિશુગૃહ કાર્યરત છે. જેમાં રક્ષણ અને સંભાળની જરૂરિયાતવાળા બાળકોને ચિલ્ડ્રન હોમમાં ચાઈલ્ડ વેલ્ફેર કમિટીના આદેશથી રાખવામાં આવે છે. રાજ્યમાં કુલ 35 સરકારી અને 36 બીન સરકારી (ગ્રાન્ટ ઈન એઈડ)તથા 55 સ્વૈચ્છિક (અનુદાન ન મેળવતી) સંસ્થાઓ દ્વારા એમ કુલ 126 બાળ કલ્યાણ સંસ્થાઓ કાર્યરત છે. બાળ કલ્યાણ સંસ્થાઓમાં બાળકોને મફત રહેવા જમવાનું , આરોગ્યપ્રદ સુવિધાઓ અને શિક્ષણ અને જીવનલક્ષી તાલીમ આપવામાં આવે છે.

સંભાળ અને રક્ષણની જરૂરિયાત વાળા બાળકોને ચાઈલ્ડ વેલ્ફેર કમિટીના આદેશથી તથા કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવેલ બાળકોને જુવેનાઈલ જસ્ટિસ બોર્ડના આદેશથી સંસ્થામાં પ્રવેશ આપવામાં આવેલ છે. હાલ રાજ્યમાં ચિલ્ડ્રન હોમ, ઓબ્ઝર્વેશન હોમ, પ્લેસ ઓફ સેફ્ટી, સ્પેશ્યલ એડોપ્શન એજન્સી(શિશુગૃહ), સ્પેશ્યલ હોમ ઓપન શેલ્ટર હોમ , ઘોડીયાઘર વિગેરે પ્રકારની સરકારી અને સ્વૈચ્છિક બાળ કલ્યાણ સંસ્થાઓ કાર્યરત છે.

અર્થ: બાળકલ્યાણનો અર્થ છે બાળકોને પોષણ, સ્વાસ્થ્ય સેવા, શિક્ષણ, અને સુરક્ષા સાથેની તમામ આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડવાનો છે. એ એક પ્રક્રિયા છે જેનો ઉદ્દેશ્ય બાળકોના હક અને હિતોને સુરક્ષિત રાખવાનો છે અને તેમને સૌમ્ય અને આરામદાયક જીવન જીવવા માટેની પરિસ્થિતિઓ પ્રદાન કરવાનો છે.

બાળકલ્યાણમાં પ્રાથમિક ધ્યાન આ બાબતો પર કેન્દ્રિત છે:

1. **શારીરિક કાળજી:** બાળકોના પોષણ, સ્વચ્છતા અને તંદુરસ્તી માટે જરૂરી સેવાઓ અને સવલતો ઉપલબ્ધ કરાવવી.
2. **માનસિક વિકાસ:** શિક્ષણ અને માનસિક વિકાસ માટેના પ્રયત્નો કરવા.

3. ભાવનાત્મક સુરક્ષા: પરિવાર અને સમાજમાં પ્રેમ, સલામતી અને સમર્થનનો ભાવ પેદા કરવો.
4. સામાજિક સુરક્ષા: શોષણ, દુર્વ્યવહાર અને બેદરકારીથી રક્ષણ.

બાળકલ્યાણના આ તમામ પાસાંઓ સાથે, બાળકોના સર્વાંગી વિકાસને સુનિશ્ચિત કરવા માટે યોગ્ય નીતિઓ અને કાયદાઓની જરૂરિયાત છે, જેથી તેઓ આફત-મુક્ત અને સમૃદ્ધ જીવન જીવવા માટે સક્ષમ બને.

બાળ સંરક્ષણ ગૃહ :

બાળ સંરક્ષણ ગૃહ એ બાળકો માટેની ટૂંકા ગાળાની સંભાળ રાખતી સંસ્થા છે. જ્યાં બાળકોને સામાન્ય શિક્ષણ તાલીમ આપી ટૂંકાગાળામાં જ તેમનું પુનઃસ્થાપન કરવામાં આવે છે. તેઓના વસવાટ દરમ્યાન મફત ભોજન, કપડાં/બિસ્તર તથા રમત-ગમત, તબીબી સવલત અને મનોરંજનની સુવિધાઓ પુરી પાડવામાં આવે છે.

❖ ચીલ્ડ્રન હોમ્સ/ સ્પેશ્યલ હોમ્સ

- જુવેનાઇલ જસ્ટીસ (કેર એન્ડ પ્રોટેક્શન ઓફ ચિલ્ડ્રન) એક્ટ 2000 સુધારો 2006 હેઠળ લાંબા સમય તેમજ ટૂંકા સમય માટે સંભાળ અને રક્ષણ માટેની જરૂરીયાતવાળા બાળકોને ચીલ્ડ્રન હોમ્સ ખાતે તથા કાયદા સાથે સંઘર્ષ વાળા બાળકોને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ ખાતે 18 વર્ષની ઉંમર સુધી પ્રવેશ આપવામાં આવે છે.
- આ સંસ્થાઓમાં પ્રાથમિક, માધ્યમિક શિક્ષણ ઉપરાંત બાળકોને ભોજન, કપડા, આરોગ્ય સંબંધી સુવિધા, મનોરંજન, રમતગમત, યોગ તેમજ ગુજરાત રાજ્ય ટેકનીકલ સ્કૂલ બોર્ડ દ્વારા માન્ય થયેલ વિવિધ તાલીમ કોર્સ તેમજ પ્રવર્તમાન પ્રવાહ મુજબના તાલીમ કોર્સની સુવિધાઓ પણ પુરી પાડવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓમાં અપાતી સર્વે સુવિધાઓ વિનામૂલ્યે આપવામાં આવે છે.

❖ પશ્ચાત્યવર્તી સેવાઓ

- બાળકોની પશ્ચાદવર્તી સંભાળ માટે પણ કાળજી રાખવામાં આવે છે. જુવેનાઇલ હોમ્સ, સ્પે. હોમ તેમજ ફીટપર્સન સંસ્થાઓમાંથી મુદત પુરી થતાં નિરાધાર ધરવિહોણા, વધુ અભ્યાસ અને તાલીમ માટે આશ્રયની જરૂરીયાતવાળા છોકરા / છોકરીઓ માટે પશ્ચાદવર્તી સેવા સંસ્થાઓ જેવી કે છોકરાઓ માટે પુરૂષ આશ્રયગૃહ, રાજકોટ, જિલ્લા આશ્રય ગૃહ, અમદાવાદ તથા આફ્ટર કેર હોસ્ટેલ, વડોદરા, તેમજ બાળાઓ માટે નારી સંરક્ષણ કેન્દ્રો તેમજ નારી સંરક્ષણ ગૃહો એમ કુલ 13 સરકારી સંસ્થાઓ રાજ્યમાં કાર્યરત છે.
- આ સંસ્થાઓમાં આશ્રય મેળવી રહેલ અંતેવાસીઓને 21 વર્ષ સુધી રાખવાની જોગવાઈ છે પરંતુ પુનઃસ્થાપન માટે જો વધુ સમયની જરૂરીયાત જણાય તો કમિટીની ભલામણ અનુસાર નિયામક સમાજ સુરક્ષા સમય વધારો મંજૂર કરી શકે છે.

❖ ઉછેર / દત્તકની કાર્યવાહી

રાજ્યમાં 0 થી 6 વર્ષની ઉંમરનાં અનાથ, નિરાધાર બાળકોને વહેલી તકે પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે જરૂરીયાતમંદ વાલીઓ કે જેમને પોતાના બાળકો નથી. તેવા દંપતિઓને આ અનાથ બાળકો ઉછેર/દત્તકમાં આપવામાં આવે છે. રાજ્યમાં કુલ-9 સરકારી સંસ્થા અને 10 સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ આવા અનાથ બાળકોને દેશમાં તથા 4 સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓને પરદેશમાં બાળકોને દત્તક આપવાની કામગીરી કરવા માટે ગુજરાત સરકાર દ્વારા તથા ભારત સરકાર દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવેલ છે. સમગ્ર દેશમાં નિયંત્રણ રાખવા માટે સેન્ટ્રલ એડોપ્શન રીસોર્સ ઓથોરીટીની રચના ભારત સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલ છે.

સેન્ટ્રલ એડોપ્શન રીસોર્સ ઓથોરીટી "કારા" દ્વારા તથા નામદાર સુપ્રિમ કોર્ટ તેમજ નામદાર હાઈકોર્ટ દ્વારા બાળકને ઉછેરમાં લેવા ઈચ્છનાર અરજદાર દંપતિની આર્થિક, કોટુંબિક, સામાજિક, વૈધકિય, શૈક્ષણિક વગેરે ચકાસણી કરી બાળકોનો યોગ્ય ઉછેર કરવા માટે અરજદાર દંપતિ યોગ્ય છે કે કેમ ? તે ધ્યાને લઈ ચાઈલ્ડ વેલ્ફેર કમીટીના આદેશથી બાળકોને ઉછેરમાં આપવામાં આવે છે. ત્યારબાદ હિન્દુ એડોપ્શન એક્ટ અથવા ગાર્ડિયન એન્ડ વોર્ડ્ઝ એક્ટ અથવા જુવેનાઈલ જસ્ટીસ એક્ટ 2000 (સુધારો 2006) હેઠળ દત્તક આપવાની કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવે છે.

❖ સાધન સહાય :

સંસ્થા માથી મુક્ત થતા બાળકોને સ્વરોજગાર મળી રહે તે માટે સાધન સહાયની યોજના અમલમાં છે. આ યોજનામાં રૂા. 10,000 સુધીની કિંમત ની મર્યાદામાં બાળકે મેળવેલ તાલીમને અનુરૂપ સાધન સ્વરૂપે સહાય આપવામાં આવે છે.

❖ અનાથ બાળકોના ઉચ્ચસતર વધારાના શિક્ષણ માટે શિષ્યવૃત્તિની યોજના :

સંસ્થામાં ઉછરતા અનાથ બાળકો કે જેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રતિ રૂચી દર્શાવતા હોય તેઓને પ્રોત્સાહન આપવા માટેની યોજના છે.

એચ.આઈ.વી પોઝીટીવ એઈડ્સ ના કારણે અનાથ નિરાધાર થયેલ બાળકોને આશ્રય શિષ્યવૃત્તિ આપવાની યોજના

એચ.આઈ.વી. પોઝીટીવ એઈડ્સ ને કારણે અનાથ નિરાધાર થયેલ બાળકોને આશ્રય શિષ્યવૃત્તિ આપવા નવી બાબતની વહિવટી મંજૂરી મળેલ છે.

❖ બાળ માર્ગદર્શન કેન્દ્રો અને બાળ ગુનેગાર નિવારણ કેન્દ્રો

- રાજ્યમાં આવી બિન-સંસ્થાકીય પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વૈચ્છિક ધોરણે કુલ 19 બાળ માર્ગદર્શન કેન્દ્રો અને સરકારી ધારેણે પાંચ બાળ ગુન્હા નિવારણ કેન્દ્રો કાર્યરત છે.
- આ યોજના નો મુખ્ય હેતુ શહેરી સ્લમ વિસ્તારના બાળકોને રમતગમત, બાળ સાહિત્ય, વિવિધ સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિના આયોજનથી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિમાં વાળી, કેન્દ્રોમાં આવતા કરી, કેન્દ્રના સંગઠક દ્વારા શાળાએ જતા કરવાનો છે. અને તે દ્વારા બાળકો ને શિક્ષણ અપાવી બાળ ગુનાવૃત્તિ અટકાવા નો છે.
- આ એક બાળકો માટેની બિન સંસ્થાકીય સારવાર પદ્ધતિ છે.
- રાજ્ય પારિતોષિક
- બાળ કલ્યાણ, ક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ પ્રવૃત્તિ કરતી બે સંસ્થા અને બે વ્યક્તિને રાજ્ય પારિતોષિક આપવાની યોજના હેઠળ પસંદગી પામેલ
  - ✓ સંસ્થાને રૂ. 25,000/- રોકડા અને પ્રશસ્તિપત્ર.
  - ✓ વ્યક્તિને રૂ. 10,000/- રોકડા અને પ્રશસ્તિપત્ર.
- આ યોજનાનો લાભ વેતન મેળવતા કર્મચારી, સંસ્થાને મળવાપાત્ર નથી.

❖ ગુજરાત રાજ્ય બાળ સંરક્ષણ મંડળ

- રાજ્યમાં આવેલ 10 સ્વૈચ્છિક ધોરણે ચાલતા ઓબ્ઝર્વેશન હોમના સંચાલન માટે વડી કચેરી ખાતે સ્વૈચ્છિક ધોરણે બાળ સંરક્ષણ મંડળ કાર્યરત છે. તેના દ્વારા સ્ટાફની ભરતી અને અંતેવાસીઓની સાર સંભાળ અને તેની પશ્ચાદવર્તી સેવાઓ અંગે પુરતી કાળજી રખાય છે.

❖ શિશુ ગૃહો

આ સંસ્થાઓમાં બહેનો સાથે આવેલ 0 થી 6 વર્ષના બાળકોને સંસ્થાની સાથે જ શિશુગૃહ વિભાગમાં રાખવામાં આવે છે. તેમજ છ સ્વૈચ્છિક સંસ્થાઓ દ્વારા ગ્રાન્ટ ઈન એઈડના ધોરણે શિશુગૃહો ચલાવવામાં આવે છે.

❖ ઘોડિયાઘર

સરકારી સંકુલમાં નોકરી કરતી બહેનોના 0 થી 5 વર્ષની વયના બાળકોની કચેરીના કામકાજ સમયમાં સંભાળ માટે આ યોજના સને 1981થી અમલમાં છે. બાળકોને દુધ, હળવો નાસ્તો, રમકડાં વિગેરે અપાય છે. આ યોજના હેઠળ સ્વૈચ્છિક ધોરણે હાલ કુલ સાત ઘોડિયાઘર ગાંધીનગર-3, અમદાવાદ-1, ભાવનગર-1, વલસાડ-1, રાજકોટ-1 સરકારી સંકુલમાં કાર્યરત છે. દરેક ઘોડિયાઘરમાં 30 બાળકો માટેની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે.

❖ અનાથ આશ્રમ

આ યોજના હેઠળ અનાથ, નિરાધાર, ઉપેક્ષિત બાળક-બાળાઓને આશ્રય આપી તેઓને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ આપી સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરી શકાય તે માટે કુલ 13 અનાથ આશ્રમ રાજ્યમાં કાર્યરત છે. આ સંસ્થાઓ સ્વૈચ્છિક ધોરણે ચાલે છે. સંસ્થામાં બાળકોને શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ અપાય છે તેમજ સામાન્ય શાળાઓમાં અભ્યાસ અર્થે મોકલાય છે. સંસ્થામાંથી છુટતા અંતેવાસી બાળકોને ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે છુટયા પછી અભ્યાસ ચાલુ હોય તો સ્નાતક, અનુસ્નાતક કક્ષાના અભ્યાસક્રમ સુધી રૂ. 16,000/- સુધીની વાર્ષિક શિષ્યવૃત્તિ અપાય છે એટલું જ નહીં અંતેવાસીઓના પુનઃસ્થાપન માટે ઉદ્યોગના સાધનો ખરીદવા માટે રૂ. 10,000/- સુધીની આર્થિક સહાય તેમજ અનાથ યુવતીઓને લગ્ન દ્વારા પુનઃસ્થાપિત કરવા રૂ. 10,000/- ની સરકારશ્રી તરફથી આર્થિક સહાય આપવામાં આવે છે.

❖ પાલક માતા-પિતાની યોજના

આ યોજનાનો મુળ હેતુ સંસ્થામાં દાખલ થયેલ નાની વયના અનાથ બાળક જે પાલક માતા-પિતાની સાર સંભાળ હેઠળ સોંપી તેઓને ઘર જેવું વાતાવરણ મેળવી આપવાનું છે. 0 થી 6 વર્ષની વયના અનાથ બાળકો કે જેઓને દત્તક ઉછેરમાં આપી શકાયેલ નથી. તેવા બાળકો તેમજ સહાયરૂપ કિસ્સામાં 12 વર્ષની ઉંમરના બાળકના પાલક માતા-પિતાને ખાસ કેસમાં 14 વર્ષની વય પુરી કરે ત્યાં સુધી માસીક રૂપીયા 1,000/-ની માસીક સહાય સાર સંભાળ રાખતા માતા-પિતાને ચુકવવામાં આવે છે.

આ સહાય ચેકથી ચુકવવામાં આવશે. જેમાં પાલક માતા-પિતાની વાર્ષિક આવક રૂ.60,000/- થી વધુ હોવી જોઈશે. તે અંગે મામલતદારશ્રી નો આવક નો દાખલો માતા-પિતાએ રજુ કરવાનો રહેશે. આ યોજનાના ફોર્મ જે તે જીલ્લાના ચિલ્ડ્રન હોમ માંથી વિનામૂલ્યે મળી શકશે.

અરજદારની વાર્ષિક આવક શહેરી વિસ્તાર માટે રૂ.36,000/- અને ગ્રામ્ય વિસ્તાર માટે રૂ.27,000/- થી વધુ ન હોવી જોઈએ..

10.3 બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ

બાળકોને તેમની ઉંમર, જાતિ, સામાજિક સ્થિતિ અથવા અન્ય કોઈપણ ભેદભાવથી મુક્ત રાખીને તેમની હક અને અધિકારોની પુરતી સુરક્ષા અને વિકાસ સુનિશ્ચિત કરવું. આ કાયદાઓનો મુખ્ય હેતુ બાળકોના સર્વાંગી વિકાસ માટે જરૂરી વાતાવરણ પ્રદાન કરવાનો છે.

અર્થ વિસ્તાર:

1. બાળ મજૂરી પ્રતિબંધ કાયદો (Child Labour Prohibition and Regulation Act): આ કાયદો 14 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના બાળકોને જોખમી કામો અને ઉદ્યોગોમાં કામ કરવાની મનાઈ કરે છે. તે સાથે જ તેઓ માટે સલામત અને સ્વસ્થ કાર્ય પરિસ્થિતિઓનો ઉપાય કરે છે.
2. બાળક અધિકાર સુરક્ષા કાયદો (Protection of Children from Sexual Offences Act - POCSO): આ કાયદો 18 વર્ષથી નીચેના બાળકોને જાતીય શોષણ અને અત્યાચારથી સુરક્ષિત રાખે છે.
3. જુવેનાઈલ જસ્ટિસ કાયદો (Juvenile Justice Act): આ કાયદો અભિનય કરનાર (ખોટું કાર્ય કરનાર) અને સંભાળની જરૂરિયાત ધરાવનાર બાળકો માટે ખાસ જેલ અને પુનર્વસન કેન્દ્રો પૂરા પાડે છે.
4. રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન એક્ટ (Right to Education Act): આ કાયદો 6 થી 14 વર્ષના તમામ બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર આપે છે.
5. બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો (Prohibition of Child Marriage Act): આ કાયદો 18 વર્ષથી ઓછી ઉંમરની છોકરીઓ અને 21 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના છોકરાઓના લગ્નને ગેરકાયદે ઠરાવે છે.

આ કાયદાઓનો મુખ્ય હેતુ છે કે દરેક બાળકને તેના માનવ અધિકારો, જીવન જીવવા અને વિકાસ માટે સારા અવસર મળી રહે. તે સાથે જ આ કાયદાઓ સમાજમાં બાળકોના સુખ અને સલામતીને સુનિશ્ચિત કરે છે, અને તેમને દરેક પ્રકારના શોષણ, બેદરકારી અને અત્યાચારથી સુરક્ષિત રાખે છે.

જેની ચર્ચા થઈ તેવી તમામ શોષક અને ભેદ પરિસ્થિતિઓમાં બાળકોને સંરક્ષિત રહેવાનો અધિકાર છે. શિક્ષક હોવાને કારણે તમારે આ મુદ્દાઓનો સામનો કરતા શીખવુ જરૂરી છે. પણ તે ત્યારે જ શક્ય છે જ્યારે, તમે તમારી જાતને વાસ્તવિક સમસ્યાઓ અને જોખમોથી જેનો બાળકો સામનો કરે છે અને તેના ઉપાયોથી માહિતગાર કરશો જેઓ બાળકોના માટેના શ્રેષ્ઠ હિતોમાં પરિસ્થિતિને બદલવા માટે કાયદા અને નિતીમાં ઉપલબ્ધ છે બાળકને કાયદાકીય મદદ અને સંરક્ષણની જરૂર પડી શકે છે. બાળકને જ્યારે, જરૂરિયાત હોય ત્યારે કાયદાકીય કાર્યવાહીનો અસ્વીકાર કરવો એ આપણી મોટેભાગે થતી સહુથી સામાન્ય ભૂલ છે. નિમ્નલિખિત પગલાં લેવા દ્વારા કાયદાકીય કાર્યવાહીની પ્રક્રિયા

- પોલીસ અથવા બાળ વિભાગને જાણ કરવી.
- બાળ વિભાગ બાળકને સલાહ અને કાયદાકીય સેવા પ્રદાન કરે છે કે નહી તેની ખાતરી કરો.
- સામુદાયિક સહાયને ગતિ આપવી
- અંતિમ ઉપાય તરીકે પ્રેસને અહેવાલ આપવો

મૂળભૂત કાયદાઓ જાણવા અને તેઓ આપતા સંરક્ષણ અધિકારોને સમજવા આવશ્યક છે. તમે જો ઉપલબ્ધ અધિકારો અને કાયદાકીય સંરક્ષણને સમજતા હશો તો જ તમે બાળક કે તેના/તેણીના માતા-પિતા/સંરક્ષક કે સમુદાયને કાયદાકીય કાર્યવાહી માટે મનાવી શકશો. અમુક વખત પોલીસ/પ્રશાસન પણ મુશ્કેલ જોવા મળી શકે છે. તમારા કાયજાઓની જાણકારી તમને તેનો સારી રીતે સામનો કરવા માટે સમર્થ બનાવી શકે છે.

❖ લિંગ – વૈકલ્પિક ગર્ભપાત, સ્ત્રી ભૂણ હત્યા અને શિશુ હત્યા

લિંગ વૈકલ્પિક ગર્ભપાતમાં જોડાયેલા વ્યક્તિઓ સામે કાયદેસર પગલા લેવા માટેનો કાયદો છે જન્મ-પૂર્વ નૈદાનિક તંત્ર કાયદો, 1994 (દુર્વ્યવહારનું નિયમન અને અટકાવ).

- સ્ત્રી ભૂણ હત્યા તરફ દોરતા, ભૂણનું લિંગ નિર્ધારિત કરવા માટેના જન્મ-પૂર્વ નૈદાનિક તંત્રના દુરુપયોગ અને જાહેરખબરને રોકે છે.
- વિશિષ્ટ જનનીય અસાધારણતા કે વિકારોની ભાળ મેળવવા માટે જન્મ-પૂર્વ નૈદાનિક તંત્રના ઉપયોગને મંજૂરી આપે છે અને તેને નિયંત્રિત કરે છે અને આવા પ્રકારના તંત્રનો ઉપયોગ માત્ર અમુક નિશ્ચિત શરતો હેઠળ અને માત્ર પ્રમાણિત સંગઠનો દ્વારા જ માન્ય કરે છે.
- કાયદામાં આપેલી જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘન માટે તે સજા આપે છે.
- કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા કરવામાં આવેલી ફરિયાદને પ્રથમ યોગ્ય અધિકારીને ઉચિત કાર્યવાહી માટે ત્રીસ દિવસથી ઓછા દિવસની ન હોય તેવી નોટીસ સાથે અને ફરિયાદને કોર્ટ સુધી લઈ જવાના ઈરાદા સાથે આપવામાં આવે છે.

આ કાયદા સિવાય, ભારતીય પીનલ કોડ, 1860થી નિમ્નલિખિત ધારાઓ પણ મહત્વની છે.

- જ્યારે, વ્યક્તિ દ્વારા મૃત્યુ થાય છે (ધારા 299 અને ધારા 300).
- ગર્ભસ્થ સ્ત્રીનું સ્વૈચ્છી અજન્મા બાળકનો ગર્ભપાત કરવો (ધારા 312).
- બાળકને જીવિત જન્મતું અટકાવવા માટે કે તેને જન્મ પછી મૃત્યુ પમાડવાના ઈરાદા સાથે કરેલું કાર્ય (ધારા 315).
- અજન્મા બાળકનું મૃત્યુ નીપજાવવું (ધારા 316).
- 12 વર્ષથી નીચેના બાળકને વેચવું કે તેનો ત્યાગ કરવો (Section 317).
- તેણીના/તેના શરીરનો ગુપ્ત રીતે નિકાલ કરવા દ્વારા બાળકના જન્મને છુપાવવું (ધારા 318).

આ અપરાધોની સજા તરીકે બે વર્ષ કે જીવનભરનો કારાવાસ, કે દંડ અથવા બન્ને આપવામાં આવે શકાય છે

❖ બાળ લગ્ન

બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો, 1929 એ 21 વર્ષથી નીચેની ઉંમરના પુરુષ અને 18 વર્ષથી નીચેની ઉંમરની સ્ત્રી તરીકે બાળકની મર્યાદા નક્કી કરે છે (ધારા 2(a)).

આ કાયદા હેઠળ કેટલાયે વ્યક્તિઓને બાળ લગ્નમાં સમાવિષ્ટ થવા માટે કે કામગીરી કરવા માટે કે સંમતિ આપવા માટે કે નિર્ધારિત કરવા માટે સજા કરી શકાય છે. તેઓ નિમ્નલિખિત મુજબ છે:

- પુરુષ જે બાળ લગ્ન નિર્ધારિત કરે છે જો તે 18 વર્ષ ઉપરનો અને 21 વર્ષની નીચેની ઉંમરનો હોય તો તેને સરળ કારાવાસની સજા કરવામાં આવશે જે 15 દિવસોની હોઈ શકે અથવા રૂ.1000નો દંડ અથવા બન્ને હોઈ શકે છે. (ધારા 3).
- પુરુષ જે બાળ લગ્ન નિર્ધારિત કરે છે જો તે 21 વર્ષની ઉપરનો હોય તો તેને 3 મહિના સુધીનો કારાવાસ અને દંડ કરવામાં આવી શકે છે. (ધારા 4).

- વ્યક્તિ જે બાળ લગ્નમાં કામગીરી બજાવે છે અથવા તેનું સંચાલન કરે છે, અન્યથા જો તે કારણને સાબિત કરી શકે કે તે આને બાળ લગ્ન માનતો નહોતો, નહીં તો તેને 3 મહિના સુધીનો કારાવાસ અને દંડ કરવામાં આવી શકે છે. (ધારા 5).
- બાળકના માતા-પિતા કે સંરક્ષક જેઓ મંજૂરી આપે છે, ઉપેક્ષાપૂર્વક અસમર્થ છે, અથવા આવા પ્રકારના બાળ લગ્નોને પ્રોત્સાહિત કરવાનું કોઈપણ કાર્ય કરે છે તેમને સજા કરવામાં આવી શકે છે (ધારા 6).

શું બાળ લગ્નને અટકાવી શકાય છે?

બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો, 1929 હેઠળ બાળ લગ્નને અટકાવી શકાય છે જો કોઈ પોલીસને ફરિયાદ કરે કે આવા પ્રકારના લગ્ન ગોઠવાઈ રહ્યા છે કે થવા જઈ રહ્યા છે. ત્યારબાદ પોલીસ તેની તપાસ કરશે અને બાબતને ન્યાયાધીશ સુધી લઈ જશે. ન્યાયાધીશ પરીણામ આપી શકે છે જેને અધિકૃત આદેશ કહેવાય છે. આ લગ્ન અટકાવવાનો હુકમ છે, અને જો કોઈ કોર્ટના આદેશની અવગણના કરશે તો તેને 3 મહિના માટેના કારાવાસની સજા અથવા 1000 રૂ.નો દંડ કે બન્ને થઈ શકે છે.

બાળ લગ્ન ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરે તે પહેલા તેને અટકાવવા જરૂરી છે કારણકે કાયદામાં પૂરી પાડેલી ઉંમર આવશ્યકતાઓના ઉલ્લંઘનમાં સંચાલિત કરવામાં આવેલા કોઈપણ લગ્ન, સ્વયંસંચાલિતપણે અયોગ્ય, વ્યર્થ કે રદબાતલ ઠરતા નથી.

❖ બાળ મજૂરી

બાળ કાયદો(મજૂરીને ગીરો મૂકવી, 1933 ઘોષિત કરે છે કે 15 વર્ષથી નીચેના બાળકોની મજૂરીને માતા-પિતા કે સંરક્ષક દ્વારા વળતર અથવા બીજા પર્યાપ્ત વેતનો સિવાયના ફાયદાઓ માટે ગીરો મૂકવી એ ગેરકાયદેસર અને રદબાતલ છે. આવા પ્રકારના માતા-પિતા કે સંરક્ષકને તેમજ જેઓ મજૂરી ગીરો મૂકાયેલા બાળકોને નોકરી પર રાખે છે તેઓને સજા કરશે.

બંધવા મજૂરી તંત્ર (નાબૂદી) કાયદો, 1976 કરજની પરત ચુકવણી માટે વ્યક્તિને બળજબરૂપૂર્વક બંધવા મજૂરીમાં ધકેલવાની મનાઈ કરે છે. આ વ્યવસ્થા તમામ કરજકરારો અને બંધનોને નષ્ટ કરે છે. કોઈપણ નવા ગુલામી કરારની રચનાને આ કાયદો ફગાવે છે અને તમામ કરજોમાંથી બંધવા મજૂરોને જેના માટે તેમને બંધનયુક્ત રાખવામાં આવ્યા છે તેમાંથી મુક્ત કરે છે.

બંધવા મજૂરી થાય તે માટેની વ્યક્તિને ફરજ પાડવી એ કાયદા હેઠળ સજાને પાત્ર છે. આમાં વડીલો અથવા પરિવારના સભ્યો જેઓ તેમના બાળકને બંધવા મજૂરી માટે ગીરો મૂકે છે તેમના માટેની સજાનો સમાવેશ થાય છે.

બાળ મજૂરી (પ્રતિબંધ અને નિયમન) કાયદો, 1986 એ 14 વર્ષની નીચેની ઉંમરના બાળકોને અમુક જોખમી પ્રક્રિયાઓમાં નોકરી કરવા માટેની મનાઈ કરે છે અને બીજી નિશ્ચિત બિનજોખમી પ્રક્રિયાઓમાં તેનું નિયમન કરે છે.

બાળ ગુનાખોરી ન્યાય (બાળકની સંભાળ અને સંરક્ષણ) કાયદો, 2000 ની ધારા 24 તે વ્યક્તિઓ માટે સજા પૂરી પાડે છે જેઓ બાળકને કોઈપણ જોખમી નોકરીમાં રાખે છે અથવા તેવી નોકરી મેળવી આપે છે, તેને/તેણીને બંધનયુક્ત રાખે છે અને સ્વ હેતુ માટે બાળકની કમાણીને રોકી રાખે છે.

બીજા મજૂરી કાયદાઓની યાદી જે બાળ મજૂરીનો નિષેધ કરે છે અને/અથવા બાળ મજૂરી માટેની શરતોનું નિયમન કરે છે અને જેનો ઉપયોગ નોકરીદાતાઓની નોંધ કરવા માટે ઉપયોગ થઈ શકે છે, તે નીચે મુજબ છે:

- કારખાના કાયદો, 1948.
- ખેતી મજૂરી કાયદો, 1951
- ખાણ કાયદો, 1952
- વેપારી જહાજ પરિવહન કાયદો, 1958
- નવા શીખનાર માટેનો કાયદો, 1961
- મોટર પરિવહન કામદાર કાયદો, 1961
- બીડી અને સિગારેટ કામદાર (રોજગારની શરતો) કાયદો, 1966
- W.B. દુકાનો અને સંસ્થાપન કાયદો, 1963

બળાત્કાર માટેની મહત્તમ સજા 7 વર્ષના કારાવાસની છે પણ જ્યારે, છોકરી 12 વર્ષથી અંદરની ઉંમરની હોય અથવા બળાત્કારી સત્તાધિકારમાં હોય (હોસ્પિટલમાં, બાળ ગૃહોમાં, પોલીસ સ્ટેશન ઈત્યાદિમાં હોય.), સજા મોટી હોય છે.

જોકે કિશોર સાથેનો બળજબરીપૂર્વકનો સંભોગ એ બળાત્કાર છે, દેશનો IPC હેઠળનો બળાત્કાર કાયદો આને આવૃત્ત કરતો નથી. જાતીય ત્રાસ અને છોકરાઓનો બીજા સ્વરૂપે કરવામાં આવતા દુરુપયોગ માટે વિશિષ્ટ વિધાન નથી, પણ IPC ની ધારા 377 આને 'બિનકુદરતી અપરાધો'.તરીકે સંબોધિત કરે છે.

❖ બાળકનો ગેરકાયદેસર વેપાર

બાળકનો ગેરકાયદેસર વેપાર વિરુદ્ધના કિસ્સાઓનો વ્યવહાર કરવા નીચે મુજબનું કાયદાકીય માળખું ઉપલબ્ધ છે:

ભારતીય પીનલ કોડ 1860

- અનૈતિક હેતુથી કરવામાં આવેલી ઠગાઈ, છેતરપિંડી, અનુચિત અટકાયત, ગુનાહિત ધમકી, સગીરો પાસે કામ કરાવવું, સગીરોને વેચવા અને ખરીદવાને IPC સજા કરે છે.
- બાળ ગુનાખોરી ન્યાય (બાળકની સંભાળ અને સંરક્ષણ) કાયદો, 2000

- આ કાયદો ગેરકાયદેસર વેચાયેલા બાળકોને સંભાળ અને સંરક્ષણની બાંધધરી આપે છે અને તેમના પરિવાર અને સમાજ સાથે પુનઃસ્થાપન અને એકીકરણ કરવામાં મદદ કરે છે.
- ગેરકાયદેસર વેપારના વિશિષ્ટ સ્વરૂપો અને પ્રયોજનોની નોંધ માટે વિશિષ્ટ અને સ્થાનિક કાયદાઓનો ઉપયોગ થઈ શકે છે જેમાં સમાવેશ થાય છે:
- આંધ્ર પ્રદેશ દેવદાસીનો (અર્પણનો નિષેધ) કાયદો, 1988 અથવા કર્ણાટક દેવદાસી(અર્પણનો નિષેધ) કાયદો, 1982
- બોમ્બે ભિક્ષાવૃત્તિનો અટકાવ કાયદો, 1959
- બંધવા મજૂરી તંત્ર (નાબૂદી) કાયદો, 1976
- બાળ મજૂરી મનાઈ અને નિયમન કાયદો, 1986
- બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો, 1929
- સંરક્ષક પદ અને વાલી કાયદો, 1890
- હિંદુ અંગીકરણ અને નિર્વાહ કાયદો, 1956
- અનૈતિક ગેરકાયદેસર વેપાર (અટકાવ) કાયદો, 1986
- માહિતી તંત્ર કાયદો, 2000
- નાર્કોટીક્સ ડ્રગ્સ અને સાયકોટ્રોફીક પદાર્થોમાં ગેરકાયદે વેચાણની મનાઈ કાયદો, 1988
- અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત પ્રજાતિ (અત્યાચારોનો વિરોધ) કાયદો, 1989
- માનવીય અંગોનો સંસ્થાપન કાયદો, 1994

❖ HIV/AIDS

HIV પોઝીટીવ વ્યક્તિઓના અધિકારોના સંરક્ષણ માટે વિશિષ્ટ કાયદાઓ રજૂ કરવાની પ્રક્રિયામાં છે, ભારતીય બંધારણ તમામ નાગરિકોને અમુક મૂળભૂત કાયદાઓની બાંધધરી આપે છે અને જો વ્યક્તિ HIV પોઝીટીવ હોય તો તે સુયોજ્ય પડે છે. તે કાયદાઓ છે:

- સૂચિત સંમતિનો અધિકાર
- અંગતતાનો અધિકાર
- ભેદભાવ સામેના અધિકાર

❖ સૂચિત સંમતિનો અધિકાર

સંમતિ સ્વતંત્ર હોવી જોઈએ. તે જબરદસ્તી, ભૂલ, છેતરપિંડી, અનુચિત પ્રભુત્વ કે ખોટી રજૂઆત દ્વારા સંપાદિત ન થવી જોઈએ.

સંમતિની જાણ કરવી જરૂરી છે. આ ખાસ કરીને ડોક્ટર-દર્દીના સંબંધમાં મહત્વનું છે, ડોક્ટર જેટલું વધારે જાણ છે અને તે સર્વ દર્દી દ્વારા વિશ્વાસમાં હોય છે. કોઈપણ ઔષધકીય પ્રક્રિયા પહેલા, ડોક્ટરે દર્દીને સમાવિષ્ટ જોખમો અને ઉપલબ્ધ જોખમો વિશે જાણ કરવી જરૂરી છે જેથી કરીને પ્રક્રિયા કરવી કે નહિ તેનો સૂચિત નિર્ણય લઈ શકે છે.

HIV/AIDS (PLWHAs) સાથે જીવતા લોકો ઘણીવાર તેમની HIV અવસ્થા જાહેર માહિતી ન બની જાય તે ડરથી તેમના અધિકારોનું સમર્થ કરવા માટે ભયભીત હોય છે. જોકે, તેઓ ‘ઓળખને ગુપ્ત રાખવી’ ના સાધનનો ઉપયોગ કરી શકે છે જેમાં વ્યક્તિ ઉપનામ(વાસ્તવિક નામ નહી) હેઠળ દાવો માંડી શકે છે. પરોપકારી વ્યુહરચના ખાતરી આપે છે કે PWLAs સામાજિક બહિષ્કાર અને ભેદભાવના ડર વગર ન્યાયની માંગણી કરી શકે છે.

❖ ભેદભાવ સામેનો અધિકાર

સમાન વ્યવહાર કરવા માટેનો અધિકાર એ મૂળભૂત અધિકાર છે. કાયદો પ્રદાન કરે છે વ્યક્તિનો લિંગ, ધર્મ, જાતિ, પંથ, વંશ કે જન્મ સ્થાન વગેરેના સામાજિક રીતે કે વ્યાવાસાયિક રીતે સરકાર દ્વારા ચલાવાતી કે સરકાર દ્વારા નિયંત્રિત સંસ્થા દ્વારા કોઈપણ આધાર પર ભેદભાવ કરી શકાતો નથી.

ભારતના રાજ્યો જેઓએ શારિરીક દંડનો નિષેધ કર્યો છે અથવા સમર્થન આપ્યું છે		
રાજ્યો	શારિરીક દંડ (નિષેધ અથવા સમર્થન)	કાયદો/નીતિ
તામિલનાડુ	નિષેધ	“સુધારાત્મક” પગલા દરમિયાન માનસિક અને શારિરીક પીડાની સજા આપવાની મનાઈ કરતા તામિલનાડુ શિક્ષણ નિયમોના નિયમ 51માં સુધારા મારફતે જૂન 2003માં તામિલનાડુમાં શારિરીક દંડનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હતો.
ગોવા	નિષેધ	ગોવા બાળ કાયદો 2003 એ ગોવામાં શારિરીક દંડનો નિષેધ કરે છે.
પશ્ચિમ બંગાળ	નિષેધ	બંગાળની રાજ્ય શાળાઓમાંથી હકાલપટ્ટી ગેરકાયદેસર છે, કલકત્તા હાઈ કોર્ટમાં તાપસ ભાંજા(વકીલ) દ્વારા PIL ફાઇલ કરવામાં આવી હતી.
આંધ્ર પ્રદેશ (હૈદરાબાદ)	નિષેધ	બહાર પાડ્યો હતો. 2002ના નવા આદેશ મારફતે, આંધ્ર પ્રદેશની સરકારે શિક્ષણ નિયમો (1966)નો નિયમ 122માં સુધારો કરવા દ્વારા તમામ શિક્ષણાત્મક સંસ્થાઓમાં શારિરીક દંડ પર નિષેધ કર્યો હતો, જેના ઉલ્લંઘનની પીનલ કોડ હેઠળ કાર્યવાહી કરવામાં આવશે.
દિલ્હી	નિષેધ	અર્થપૂર્ણ શિક્ષણ માટે વડીલોદ્વારા ન્યાયાલયમાં અરજી કરવામાં આવી હતી. દિલ્હી શાળા શિક્ષણ કાયદો(1973) પાસે શારિરીક દંડ માટે જે જોગવાઈ હતી તેને દિલ્હી હાઈકોર્ટ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી. ડિસેમ્બર 2000માં, દિલ્હી હાઈ કોર્ટે ઠરાવ કર્યો કે દિલ્હી શાળા

		શિક્ષણ કાયદો(1973)માં શારીરિક દંડ માટે કરવામાં આવેલી જોગવાઈઓ બાળકોના ગૌરવ માટે અમાનવીય અને અહિતકર છે.
ચંદીગઢ	નિષેધ	990માં ચંદીગઢમાં શારીરિક દંડનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો હતો.
હિમાચલ પ્રદેશ	નિષેધ કરવાનો નિર્ણય લીધો છે	શારીરિક દંડના કારણે એક બાળક અપંગ થયો તેવો અહેવાલ આવ્યા પછી રાજ્યે શાળાઓમાં શારીરિક દંડનો નિષેધ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

તેજ રીતે, HIV વાળા વ્યક્તિને તે/તેણીનો રોજગાર ચિત્રપટમાંના પોઝીટીવ દરજ્જા કારણે ભેદભાવ કરી શકાતો નથી

1992માં ભારત સરકાર, સ્વાસ્થ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંડળે, તમામ રાજ્ય સરકારોને PLWHAs માટે તમામ કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સરકાર સ્વાસ્થ્ય સંભાળ સંસ્થાઓમાં સારવાર અને સંભાળની અભેદભાવી પહોંચની ખાતરી આપવાની દોરવણી કરતું વહીવટી જાહેરનામું મોકલ્યું છે.

❖ શારીરિક દંડ

શાળાઓમાં શારીરિક દંડનો નિષેધ કરતું ભારતમાં કોઈ કેન્દ્રીય વિધાન નથી. જોકે, વિવિધ રાજ્યોએ તેનો નિષેધ કરવા નીતિઓ અને કાયદાઓ ઘડ્યા છે.

હાલમાં કેન્દ્રીય સરકાર બાળ દુર્વ્યવહાર પરના કાયદા પર કામ કરી રહી છે, જેમાં શારીરિક દંડને બાળ ગુનો માનવામાં આવ્યો છે. જ્યાં સુધી આ કાયદો અસ્તિત્વમાં ન આવે ત્યાં સુધી જે ઉપલબ્ધ કાયદાઓ છે તેનો ઉપયોગમાં આણી શકાય છે.

❖ કૌટુંબિક હિંસા

દેશમાં કૌટુંબિક હિંસા માટે કોઈ કાયદો નથી. જોકે, 2000 નો બાળ ગુનાખોરી ન્યાય(બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ)કાયદાએ જે વ્યક્તિઓને આવા બાળકોની જવાબદારી છે અથવા વિશિષ્ટ અપરાધ તરીકે આવા બાળકો પર નિયંત્રણ છે તેમના દ્વારા બાળકો વિરુદ્ધની નિર્દયતાને માન્ય કરી છે. આ કાયદાની ધારા 23 બાળકોને પર થતી નિર્દયતા માટેની સજા પૂરી પાડે છે, જેમાં ઓર્થિતો હિંસક હુમલો, સ્વૈરાચાર, પ્રદર્શન અથવા સ્વૈચ્છિક ઉપેક્ષાનો સમાવેશ થાય છે જે બાળકને માનસિક અને શારીરિક ત્રાસ આપી શકે છે.

❖ જાતિ ભેદભાવ

ભારતીય બંધારણ ખાતરી આપે છે

- કાયદા પહેલા સમાનતા અને કાયદાઓનું સમાન સંરક્ષણ દેશના પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે છે. (લેખ 14).
- કુળ, જાતિ, લિંગ, વંશ, જન્મ સ્થળ કે રહેઠાણના આધારે થતા ભેદભાવનો નિષેધ છે. (લેખ 15).
- કોઈપણ જાહેર રોજગારમાં કુળ, જાતિ, લિંગ કે જન્મ સ્થળના આધારે થતા ભેદભાવનો નિષેધ છે (લેખ 16).
- ‘અસ્પૃશ્યતા’ને નાબૂદ કરે છે અને કોઈપણ રીતે જો ‘અસ્પૃશ્યતા’નું આચરણ કરવામાં આવશે તો તે સજાને પાત્ર છે (લેખ 17).

‘અસ્પૃશ્યતા’ના આચરણ અને તેના ઉપદેશ માટેની સજા પ્રદાન કરવા માટે અને તેની સાથે સંકળાયેલી કોઈપણ બાબતો માટે અસ્તિત્વમાં આવેલો પ્રથમ ભારતીય કાયદો ‘નાગરિક અધિકારોનું સંરક્ષણ કાયદો, 1955’ છે. અનુસૂચિત જાતિના લોકોને તેમના નામથી બોલાવવાને પણ આ કાયદા હેઠળ સજાને પાત્ર અપરાધ માનવામાં આવે છે, ઉદાહરણ તરીકે. ‘છામર’ને ‘છામર’ તરીકે બોલાવવું.

1989 માં, ભારત સરકારે અધિનિયમ કર્યો છે ‘અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત પ્રજાતિ(અત્યાચારોની મનાઈ)કાયદો’, જે અનુસૂચિત જાતિ અને અનુસૂચિત પ્રજાતિ પર બિનઅનુસૂચિત જાતિ અને બિનઅનુસૂચિત પ્રજાતિ દ્વારા ફટકારવામાં આવતા ભેદભાવ અને હિંસાના કૃત્યોના વિવિધ પ્રકારોને સજાપાત્ર અપરાધો તરીકે માન્ય કરે છે. આ કાયદા હેઠળ થતા અપરાધોનો ચુકાદો આપવા જિલ્લા સ્તરે વિશિષ્ટ કોર્ટોની સ્થાપના માટે પણ પૂરું પાડે છે, વિશિષ્ટ કોર્ટોમાં આવતા કેસોને સંચાલિત કરવાના હેતુસર ખાસ સાર્વજનિક ફોજદારીની નિયુક્તિ અને રાજ્ય દ્વારા સામૂહિક દંડ ભારણ.

❖ રસ્તા પરના બાળકો

- બાળ ગુનાખોરી ન્યાય(બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ)કાયદો, 2000

2000નો બાળ ગુનાખોરી ન્યાય(બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ)કાયદો “કિશોરો” અથવા “બાળકો” (જે વ્યક્તિ 18 વર્ષ પૂર્ણ ન કર્યા હોય તે) જેઓને

- ✓ સંભાળ અને સુરક્ષાની આવશ્યકતા છે
- ✓ કાયદાના સંઘર્ષમાં છે. તેઓને સંબોધિત કરે છે.

❖ સંભાળ અને સુરક્ષાની આવશ્યકતાવાળું બાળક:

- 2 (d) અનુસાર, “સંભાળ અને સંરક્ષણની આવશ્યકતાવાળું બાળક” એટલે બાળક.
- જે ઘર વગરનું અથવા આજીવિકા વગરનું છે.
- જેના માતા-પિતા કે સંરક્ષક બાળકની દેખરેખ રાખવા સમર્થ નથી.
- જેઓ અનાથ છે અથવા જેમના માતા-પિતાઓ તેનો/તેણીનો ત્યાગ કર્યો છે અથવા જેઓ ગુમ થયેલ છે, ભાગેડુ બાળક અથવા પર્યાપ્ત તપાસ પછી પણ જેના માતા-પિતા મળી શક્યા નથી.
- જેઓની સાથે જાતીય કે ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ માટે દુર્વ્યવહાર થયો છે, જુલમ ગુજારવામાં આવ્યું છે અથવા શોષણ કરવામાં આવ્યું છે અથવા જેઓ આવા પ્રકારના દુર્વ્યવહારો માટે ભેદ છે.
- જેઓ ડ્રગના વેપાર કે ગેરકાયદેસર વેપાર માટે ભેદ છે.
- જેઓ સાથે દુર્વ્યવહાર થયો છે અથવા જેઓ દુર્વ્યવહાર માટે ભેદ છે.
- જેઓ કોઈ સશસ્ત્ર લડાઈ, પ્રજા પ્રક્ષોભ અથવા કુદરતી આફતના શિકાર છે.

❖ બાળ કલ્યાણ સમિતિ

- કાયદા અનુસાર દરેક રાજ્ય સરકારે સંભાળ અને સંરક્ષણની આવશ્યકતાવાળા બાળકોની દેખરેખ, સંરક્ષણ, સારવાર, વિકાસ અને પુનર્વસવાટ માટે અને તેમની મૂળભૂત જરૂરિયાતો પ્રદાન કરવા માટે તેમજ તેમના માનવીય હકોના સંરક્ષણ માટેના કેસોના નિકાલ માટે દરેક

જિલ્લા કે જિલ્લાના સમૂહો માટે, એક કે તેથી વધારે બાળ કલ્યાણ સમિતિની રચના કરવી જોઈએ.

❖ સમિતી પહેલા નિર્માણ

સંભાળ અને સંરક્ષણની આવશ્યકતાવાળા કોઈપણ બાળકને વિશિષ્ટ બાળ ગુનાખોરી પોલીસ એકમ અથવા નિર્દિષ્ટ પોલીસ ઓફીસર; જાહેર સેવક; બાળ વિભાગ; રાજ્ય સરકાર દ્વારા માન્ય રજીસ્ટર્ડ સ્વયંસેવી સંગઠન, સામાજિક કાર્યકર અથવા રાજ્ય સરકાર દ્વારા અધિકૃત લોકહિતેષી નાગરિક, બાળકના પોતાના દ્વારા દ્વારા સમિતી પહેલા નિર્માણ કરી શકાય છે

બાળ કલ્યાણ સમિતિ બાળકને બાળ ગૃહમાં મોકલવાનો અને સામાજિક કાર્યકર બાળ કલ્યાણ ઓફીસર દ્વારા ઝડપી તપાસ આરંભવાનો આદેશ આપી શકે છે.

તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, જો સમિતિ એવો અભિપ્રાય આપે કે ઉપયુક્ત બાળકનો કોઈ પરિવાર કે તથા કથિત કોઈ આધાર નથી, તો તે જ્યાં સુધી તેના/તેણી માટે યોગ્ય પુનર્વસવાટ સ્થળ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અથવા જ્યાં સુધી તે/તેણી અઢાર વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ ન કરે ત્યાં સુધી બાળકને બાળ ગૃહમાં કે આશ્રય ગૃહમાં રહેવાનું માન્ય કરી શકે છે.

❖ કાયદાના સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકો

“કાયદાના સંઘર્ષમાં આવેલો કિશોર” નો મતલબ કે ગુનો કરવાનો જેના પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે તેવો કિશોર.

❖ બાળ ગુનાખોરી ન્યાય મંડળ

રાજ્ય સરકારે જીલ્લા માટે અથવા જીલ્લાના સમૂહો માટે કાયદાના અને જામીનની મંજૂરીના સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકો અને આવા પ્રકારના બાળકોના સર્વોત્તમ હિતોના કેસોના નિકાલ માટે એક કે તેથી વધારે બાળ ગુનાખોરી ન્યાય મંડળોની રચના પણ કરવી જોઈએ.

❖ પદાર્થોની હેરાફેરી

● નાર્કોટીક્સ ડ્રગ્સ અને સાયકોટ્રોફીક પદાર્થ કાયદો, 1985

આ કાયદો કોઈપણ નાર્કોટીક ડ્રગ અથવા સાયકોટ્રોફીક પદાર્થના ઉત્પાદન, પરિવહન, વેચાણ અને ખરીદીને ગેરકાયદેસર ઘોષિત કરે છે, અને તેના વ્યસની/વેપાર કરનાર વ્યક્તિને સજાપાત્ર ઠેરવે છે. ગુનેગાર દ્વારા શસ્ત્ર કે શારિરીક બળનો ઉપયોગ અથવા ઉપયોગનો ભય, ગુનાઓ આચરવા માટે સગીરોનો ઉપયોગ, શિક્ષણાત્મક સંસ્થા કે સમાજ સેવા સુવિધામાં ગુનાઓનું આચરણ આ અમુક ઉચ્ચત્તમ સજાઓના કારણો છે.

● નાર્કોટીક્સ ડ્રગ્સ અને સાયકોટ્રોફીક પદાર્થોના ગેરકાયદેસર વેપારનો નિષેધ કાયદો, 1988

આ કાયદા હેઠળ, જે લોકો બાળકોનો ડ્રગની હેરાફેરી માટે ઉપયોગ કરે છે તેઓની ગુનામાં સાગરિત અથવા કાવતરુ કરનાર તરીકે ધરપકડ કરવામાં આવે છે.

✓ બાળ ગુનાખોરી ન્યાય (બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ) કાયદો, 2000

ધારા 2 (d) ડ્રગ દુર્વ્યવહાર કે ડ્રગની હેરાફેરીમાં સંડોવાઈ શકે અથવા તેને ભેદ બાળકોને 'સંભાળ અને સંરક્ષણની આવશ્યકતાવાળા બાળકો.' તરીકે નિર્ધારિત કરે છે.

- બાળ ભિક્ષાવૃત્તિ

જ્યારે, બાળકોને બળપૂર્વક ભિક્ષાવૃત્તિમાં ધકેલવામાં આવે છે અથવા તેના માટે ઉપયોગ થાય છે ત્યારે, નિમ્નલિખિત જોગવાઈઓનો ઉપયોગ કરી શકાય છે:

- 2000નો બાળ ગુનાખોરી ન્યાય કાયદો

કિશોર કે બાળકનો રોજગાર માટે અથવા ભિક્ષાવૃત્તિ માટેના ઉપયોગને વિશિષ્ટ અપરાધ તરીકે સજાપાત્ર માન્ય કરવામાં આવ્યો છે. (ધારા 24).

ખરેખરમાં બાળ ગુનાખોરી ન્યાયનો કાયદો ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે 'સંભાળ અને સંરક્ષણની આવશ્યકતાવાળા બાળકો' પાસે ભિક્ષાવૃત્તિ કરાવવા માટે બાળકોના દુર્વ્યવહાર, જુલમ કે શોષણને માન્ય કરે છે.

- ભારતીય પીનલ કોડ

ભિક્ષાવૃત્તિ માટે સગીરોનું અપહરણ કરવું કે તેઓને અપંગ બનાવવા એ IPCની ધારા 363A હેઠળ સજાપાત્ર છે. જે બાળકો ગુનાઓ કરે છે તેઓને પુત્રો માટે આપવામાં આવતી સજાઓની કઠોરતાથી બચાવવામાં આવે છે અને તેઓને બાળ ગુનાખોરી ન્યાય(બાળકોની સંભાળ અને સંરક્ષણ)કાયદા હેઠળ ગુનેગારો માનવા કરતા 'કાયદાના સંઘર્ષમાં આવેલા બાળકો' તરીકે માન્ય કરવામાં આવે છે.

આ કાયદા હેઠળ, કાયદાના સંઘર્ષમાં આવેલા દરેક કિશોરને જામીન માટેનો અધિકાર છે કારણકે જામીનની મંજૂરી ફરજિયાત છે, સિવાય કે જો તેમાં કિશોરનું હિત હોય અથવા તેના જીવનનો ભય ઊભો થતો હોય તો જેલમાં મોકલવાને બદલે, કાયદો સુધારાત્મક પગલા લે છે. અને સલાહ અને ચેતવણી આપ્યા પછી દેખરેખ પર છુટકારો આપે છે. અથવા, તેઓને વિશિષ્ટ ગૃહોની અટકાયતમાં મૂકવામાં આવે છે.

10.4 સારાંશ

બાળકલ્યાણ: બાળકલ્યાણનો તાત્પર્ય એ છે કે બાળકોની સંકટો, આરોગ્ય, શિક્ષણ અને સામાજિક સુરક્ષા તરફ ધ્યાન આપવું. આ માટે વિવિધ યોજના, કાર્યક્રમ અને કાયદાઓ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે, જે બાળમજબૂરતી, શિક્ષણની ખામી અને આરોગ્ય સુવિધાઓમાં સુધારવા માટે રચવામાં આવ્યા છે.

- ❖ બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ:

1. બાળકોના હિતોની રક્ષા:

- અમૂલ્ય નિવારણ (Child Labour (Prohibition and Regulation) Act, 1986): આ કાયદો બાળકોની મજૂરીને પ્રતિબંધિત કરે છે અને તે મૌલિક અધિકારોને સુરક્ષિત કરે છે.

- બાળક રક્ષા (Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015): આ કાયદા દ્વારા બાળકોને નિયંત્રણ અને સંરક્ષણ મળે છે, તથા તેમને પુનર્વસન માટેની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે.

2. શિક્ષણ અને પોષણ:

- રીઝર્વ રાઈટ્સ (Right to Education Act, 2009): આ કાયદો 6 થી 14 વર્ષનાં બાળકોને મફત અને નિયમિત શિક્ષણ આપે છે.
- ઈન્ટિગ્રેટેડ ચાઈલ્ડ ડેવલપમેન્ટ સર્વિસ (ICDS) યોજના: આ યોજના બાળકો અને માતાઓને પોષણ, આરોગ્ય અને પ્રાથમિક શિક્ષણ સેવાઓ પૂરું પાડે છે.

3. બાળક સુરક્ષા અને સુવિધાઓ:

- બાળક સુરક્ષા કમીશન (National Commission for Protection of Child Rights - NCPCR): આ સંસ્થા બાળસુરક્ષા અને કલ્યાણ માટે નીતિઓની અમલવારી કરે છે અને પોલિસી બનાવે છે.
- સેક્સ્યુઅલ ફેટીશ સેક્સ્યુઅલ એબ્યુઝ (POSCO Act, 2012): આ કાયદો 18 વર્ષથી ઓછા વયના બાળકોને મૌખિક અને શારીરિક દુશ્મનથી સુરક્ષિત કરે છે.

સારાંશ: બાળકલ્યાણ એ બાળકોની સંપૂર્ણ વિકાસ, સંરક્ષણ અને સુખ-સમૃદ્ધિ માટેના પ્રયાસોનો સમાવેશ કરે છે. બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદા અને કાર્યક્રમો વિવિધ સમુદાયોમાં બાળકોના અધિકારોને રક્ષણ આપે છે, તેમને યોગ્ય શિક્ષણ, આરોગ્ય અને પોષણ સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવે છે, અને તેઓને સાદગી અને સુરક્ષા માટે જરૂરી ઓર પાયા પૂરો પાડે છે.

10.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

1. બાળકલ્યાણ (Child Welfare): બાળકોના કલ્યાણ માટેની પ્રવૃત્તિઓ અને નીતિઓ.
2. બાળમજૂરી (Child Labour): બાળકોને મજૂરીમાં લગાવવાનું, પ્રતિબંધિત છે.
3. બાળક સુવાળવા (Child Protection): બાળકોને દુશ્મનોથી સુરક્ષિત રાખવું.
4. બાળક રક્ષા કમીશન (NCPCR): બાળકોના અધિકારોને સુરક્ષિત કરવાની સંસ્થા.
5. જ્યુવનાઈલ જસ્ટિસ (Juvenile Justice): 18 વર્ષ સુધીના બાળકો અને બાળાઓ કે જેઓ ઉપેક્ષિત, રખડતા, અનાથ નિરાધાર અને ભિક્ષાવૃત્તિ તરફ વળેલ માટે કાયદા.
6. રાઈટ ટુ એડુકેશન (RTE): 6-14 વર્ષની વયના બાળકોને મફત શિક્ષણ.
7. ઈન્ટિગ્રેટેડ ચાઈલ્ડ ડેવલપમેન્ટ સર્વિસ (ICDS): બાળકો અને માતાઓને પોષણ અને શિક્ષણ.
8. સેક્સ્યુઅલ એબ્યુઝ (Sexual Abuse): બાળકને મૌખિક/શારીરિક દુશ્મન.
9. પોસ્કા કાયદો (POSCO Act): યૌન દુશ્મનોથી સુરક્ષા.
10. બાળકલ્યાણ યોજના (Child Welfare Scheme): બાળકોના કલ્યાણ માટેની યોજનાઓ.
11. બાળમેજર (Child Abuse): વિવિધ પ્રકારની નુકસાન પહોંચાડવી.
12. કાયમી મકાન (Foster Care): કુટુંબથી દૂર સંભાળ.
13. બાળક સંરક્ષણ કાયદા (Child Protection Laws): બાળકોને સુરક્ષિત કરનાર કાયદા.
14. બાળકલ્યાણ દરખાસ્ત (Child Welfare Paition): કાયદા હેઠળની અરજીઓ.

15. બાળક પુનર્વસન (Child Rehabilitation): પુનર્વસિત કરવાની પ્રક્રિયા.
16. શોશ્યલ સર્વિસ (Social Service): સમાજ માટે સેવાઓ.
17. આર્થિક સહાય (Financial Assistance): કલ્યાણ માટે ભંડોળ.
18. મુલ્યવાન જીવન (Valuable Life): જીવનની ગુણવત્તા સુધારવા માટેના પ્રયાસો.
19. બાળકનાં અધિકાર (Children's Rights): બાળકોના માન્ય અધિકાર.
20. હિતકર વાતાવરણ (Safe Environment): સુરક્ષિત વાતાવરણ તૈયાર કરવું.

10.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. બાળકલ્યાણનો અર્થ શું છે?
2. જુવેનાઈલ જસ્ટિસ એક્ટ, 2015 શું છે?
3. POCSO એક્ટ, 2012 નો ઉદ્દેશ શું છે?
4. ચાઈલ્ડ લેબર એક્ટ, 1986 શું છે?
5. RTE એક્ટ, 2009 શું છે?
6. PCPNDT એક્ટ, 1994 નો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
7. બાળમજૂરીના મુખ્ય કારણો શું છે?
8. બાળમજૂરી અટકાવવી માટેની મુખ્ય પદ્ધતિઓ શું છે?
9. બાળકોના અધિકારો શું છે?
10. જુવેનાઈલ કોર્ટનું કાર્ય શું છે?
11. POCSO એક્ટ હેઠળ કયા પ્રકારના અપરાધો આવરી લેવાય છે?
12. RTE એક્ટ હેઠળ શું અમલમાં આવે છે?
13. ચાઈલ્ડ લેબર એક્ટના નિયમો શું છે?
14. બાળમજૂરીના શિક્ષણની ભૂમિકા શું છે?
15. PCPNDT એક્ટ હેઠળ કઈ પ્રવૃત્તિઓ પર પ્રતિબંધ છે?
16. જાગૃતિ અભિયાનનું મહત્વ શું છે?
17. બાળકોના મૌલિક હકોને સુરક્ષિત કરવું કેમ મહત્વનું છે?
18. બાળમજૂરી રોકવા માટે સરકારના કોઈ કાર્યક્રમો શું છે?
19. ICDS " (ઈન્ટિગ્રેટેડ ચાઈલ્ડ ડેવલપમેન્ટ સર્વિસ) યોજના શું છે?
20. "બરણી પંચાયતમાં બાળકો માટેની વિશિષ્ટ સેવા શું છે?
21. બાળમજૂરીની વિરુદ્ધ "મિડ-ડે મીલ યોજના"નું મહત્વ શું છે?
22. "બાલ રક્ષા ભિલ" (National Commission for Protection of Child Rights) શું કરે છે?

10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે પુરુષ્કૃત અને સુરક્ષિત વાતાવરણ.
2. બાળકોના અપરાધ અને પુનર્વસન માટેનો કાયદો.
3. બાળકોના યૌન શોષણથી સુરક્ષા.
4. 14 વર્ષથી ઓછી વયના બાળકોના મજૂરી પર પ્રતિબંધ.
5. 6 થી 14 વર્ષના બાળકો માટે મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર.

6. લિંગભેદી ભ્રૂણહત્યાઓને અટકાવવું.
7. ગરીબી, શૈક્ષણિક અણજાણ અને બેદરકારી.
8. મફત શિક્ષણ, જાગૃતિ અભિયાન અને આર્થિક સહાય.
9. શિક્ષણ, આરોગ્ય, સુરક્ષા અને વિકાસના અધિકારો.
10. બાળકોના કેસનો ન્યાય પ્રદાન કરવો.
11. યૌન શોષણ, અશ્લીલતા અને કિડનેપિંગ.
12. દરેક બાળકને ગુણવત્તાયુક્ત અને મફત પ્રાથમિક શિક્ષણ.
13. 14 વર્ષથી ઓછી વયના બાળકો માટે તમામ પ્રકારના મજૂરી પર પ્રતિબંધ.
14. બાળકોને મજૂરીમાંથી મુક્ત કરી શિક્ષણ આપવું.
15. ભ્રૂણનું લિંગ નિર્ધારણ અને તેને અનુસરીને ભ્રૂણહત્યા.
16. લોક જાગૃતિ વધારવું અને કાયદાની જાણકારી આપવી.
17. બાળકોનો સર્વાંગી વિકાસ સુનિશ્ચિત કરવો.
18. સૌભાગ્ય યોજના, સરકારી સ્કોલરશિપ્સ, મિડ-ડે મીલ યોજના.
19. આ યોજના અંતર્ગત 6 વર્ષ સુધીના બાળકો અને માતાઓને પોષણ, આરોગ્ય અને પૂર્વ પ્રાથમિક શિક્ષણ સેવા આપવી.
20. આ યોજનામાં આંગણવાડી કેન્દ્રો દ્વારા 6 વર્ષથી ઓછી વયના બાળકોને પોષણ અને આરોગ્ય સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.
21. આ યોજના પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓને મફત અને પોષણયુક્ત ભોજન પૂરું પાડે છે, જેથી શિક્ષણ તરફ આકર્ષણ વધે અને મજૂરીમાં ઘટાડો થાય.
22. આ કમીશન બાળહિત અને કલ્યાણ માટેની નીતિઓ અને કાયદાઓની અમલવારી માટે કામ કરે છે.

10.8 સ્વાધ્યાય લેખન

પ્રશ્ન-1 ભારતના બાળકલ્યાણ સંબંધિત મુખ્ય કાયદાઓની વિગતવાર ચર્ચા કરો.

પ્રશ્ન-2 ભારતના કોઈ બે કાયદાઓના ઉદ્દેશ્યો અને તેના અમલ વિશે વિસ્તૃત માહિતી આપો.

પ્રશ્ન-3 બાળમજૂરીની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવા માટે કયા પગલાં લેવામાં આવી શકે? તે વિગતે ચર્ચા કરો.

10.9 પ્રવૃત્તિ કરો

---

1. બાળમજૂરી પ્રતિબંધ

- અધ્યયન: વિદ્યાર્થીઓએ બાળમજૂરી વિરોધી કાયદાઓ અને તેના અમલ વિશે માહિતી મેળવવી.
- પ્રકાશન: બાળકોએ અખબારી લેખો અથવા રિપોર્ટ્સ દ્વારા બાળમજૂરી વિશે રિસર્ચ અને ફક્તિઓ સાથેનું રિપોર્ટ તૈયાર કરવું.
- ચર્ચા: વિદ્યાર્થીઓએ આ વિષય પર પોતપોતાના મંતવ્ય અને માહિતી લઈને ચર્ચા સત્રનું આયોજન કરવું.

2. જાગૃતિ અભિયાન
  - અભિયાન: શાળાઓ, સમુદાય કેન્દ્રો અને આંગણવાડીઓમાં જાગૃતિ લાવતી પ્રવૃત્તિઓ માટે પોસ્ટર્સ, પેક્લેટ્સ અને નાટકો દ્વારા બાળ અધિકારો અને કાયદાઓ વિશે જાણકારી ફેલાવવી.
  - રેલીઓ: જાગૃતિ માટે શાળાના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા રેલી યોજવી, જેમાં બાળહિત અને કાયદાઓ વિશે સૂત્રો અને બેનરો સાથે રેલી કઢાવવી.
3. શિક્ષણ મેળાઓનું આયોજન
  - મેળો: શાળાઓમાં બાળકોના શિક્ષણ અને કલ્યાણ માટે મેળાઓનું આયોજન કરવું.
  - કેમ્પ: શિક્ષણ મેળાઓમાં બાળકોને વિવિધ વિષયો પર કામ ચલાવવાં માટે બૃથ મૂકવા અને એમને શિક્ષણની મહત્વતાનો અનુભવ કરાવવો.
4. પુનર્વસન કેન્દ્રોની મુલાકાત
  - વિઝિટ: બાળ શોષણ અથવા બાળ મજૂરીથી મુક્ત થયેલા બાળકો માટે પુનર્વસન કેન્દ્રોની મુલાકાત કરવી.
  - સંવાદ: કેન્દ્રો પર જઈને એ બાળકો સાથે વાતચીત કરવી અને એમના પુનર્વસનના પ્રયાસો વિશે જાણવું.
5. કાયદાકીય વર્કશોપ
  - વર્કશોપ: વિદ્યાર્થીઓ માટે કાયદાકીય વર્કશોપનું આયોજન કરવું.
  - સંખ્યા: કાયદાકીય નિષ્ણાતોને આમંત્રિત કરવું અને બાળકોના અધિકારો, કાયદા અને તેમની અમલપદ્ધતિ વિશે માહિતગાર કરવું.
6. ચાઈલ્ડ હેલ્પલાઈન
  - જાગૃતિ: ચાઈલ્ડ હેલ્પલાઈનના ઉપયોગ અને મહત્વ વિશે જાગૃતિ ફેલાવવી.
  - ટ્રેનિંગ: વિદ્યાર્થીઓને ચાઈલ્ડ હેલ્પલાઈનનો મહત્વ સમજાવવું અને એમના પરિવારજનોને પણ માહિતી આપવી.
7. રચનાત્મક સ્પર્ધાઓ
  - સ્પર્ધાઓ: બાળકોના હિતમાં સ્પર્ધાઓનું આયોજન કરવું, જેમ કે ચિત્રકલા સ્પર્ધા, નિબંધ લેખન સ્પર્ધા, વગેરે.
  - વિષય: આ સ્પર્ધાઓના વિષયો બાળહિત, શિક્ષણ અને કાયદાઓ સાથે જોડાયેલા હોવા જોઈએ.
8. મારી કહાની
  - કહાની: શાળાના બાળકો માટે "મારી કહાની" નામની પ્રવૃત્તિ કરવી.
  - અનુભવો: બાળકોએ પોતાના જીવનના અનુભવો, સમસ્યાઓ અને તેના ઉકેલના પ્રયાસો વિશે લખવું.
9. ભૂમિકાનો અભ્યાસ
  - અભ્યાસ: બાળકોની સુરક્ષા માટે કામ કરતા વિવિધ સંસ્થાઓની ભૂમિકા વિશેનો અભ્યાસ કરવો.
  - પ્રસ્તાવના: સંસ્થાઓની મુલાકાત કરીને તેમના કાર્ય પ્રણાલીઓ અને સાધનસામગ્રી વિશે માહિતી મેળવવી.

10.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો.

બાળકલ્યાણનો અર્થ અને બાળકલ્યાણ સંબંધી કાયદાઓ વિષયમાં કેસ સ્ટડી લખો.

10.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. <https://sje.gujarat.gov.in/dsd/scheme/balkalyan-samaj>
2. <https://gu.vikaspedia.in/social-welfare/aacabeab3a95ab2acdaafabeaa3>
3. <https://gujarati.abplive.com/news/india/india-9346-children-rendered-destitute-orphaned-due-to-covid-ncpcr-729283>
4. <https://gu.vikaspedia.in/education/ab6abfa95acdab7aa3-aa8ac0aa4abf/ab6abfa95acdab7aa3-aa8ac0aa4abf/aacabeab3-a85aa7abfa95abeab0acb/aacabeab3-a85aa7abfa95abeab0cb-aaaac1ab8acdaa4abfa95abe-1/aacabeab3-ab8a82ab0a95acdab7aa3-a85aa8ac7-a95abeaafaa6acb>

11.0 ઉદ્દેશો**11.1 પ્રસ્તાવના****11.2 ઘરેલું હિંસાનો અર્થ****11.3 ઘરેલું હિંસાના કારણો****11.4 ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સમાજકાર્યકરની ભૂમિકા****11.5 સારાંશ****11.6 ચાવીરૂપ શબ્દો****11.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો****11.8 સંદર્ભ ગ્રંથો****11.0 ઉદ્દેશો**

વિદ્યાર્થીમિત્રો, આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે,

- ઘરેલું હિંસાનો અર્થ અને પરિભાષા સમજી શકશો.
- ઘરેલું હિંસાના લક્ષણો જાણી શકશો.
- ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સમાજકાર્યકરની ભૂમિકાની માહિતી મેળવી શકશો.

11.1 પ્રસ્તાવના

ઘરેલું હિંસા એ એક ગંભીર સામાજિક સમસ્યા છે જે માત્ર વ્યક્તિગત કે પરિવારના સ્તરે જ નહીં પરંતુ સમગ્ર સમાજને અસર કરે છે. ઘરના અંદર પેદા થતી હિંસા, આર્થિક, સામાજિક અને માનસિક સ્તરે અનેક પ્રકારના દોષોને જન્મ આપે છે. જે લોકોના જીવનને ઊંડાણપૂર્વક અસર કરે છે. આ પ્રકારની હિંસા માત્ર શારીરિક શક્તિનો જ ઉપયોગ નહીં કરે પરંતુ તે માનસિક, યથાર્થ અને આર્થિક પરિપ્રેક્ષ્યથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. સામાન્ય રીતે આ હિંસા પતિ અને પત્ની વચ્ચે, પુત્ર અને માતા પિતા વચ્ચે, અથવા અન્ય કુટુંબજનો વચ્ચે જોવા મળે છે. આના કારણોમાં સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક તત્વો સામેલ છે. સામાજિક દબાણ, ખામીયુક્ત વાતાવરણ, અને અસમાનતા જેવા તત્વો આ પ્રકારની હિંસાના સર્જનમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. ખાસ કરીને, જડ કે રૂઢિવાદી પરંપરાઓ, જીવનશૈલી અને પરિવારમાં વ્યક્તિત્વની મર્યાદાઓ પણ આમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

11.2 ઘરેલું હિંસાનો અર્થ

ઘરેલું હિંસા અનેક રૂપો ધારણ કરી શકે છે. તેનો સમાવેશ શારીરિક આક્રમણમાં થાય છે, જેમ કે મારકૂટ, ધક્કા, થપ્પડ, ગળા દબાવવું અને અન્ય શારીરિક ક્ષતિઓ પહોંચાડવી. તે સાથે માનસિક શોષણનો સમાવેશ થાય છે, જેમાં પીડિત વ્યક્તિને અપ્રશસ્ત અથવા અપ્રમાણિત ઠેરવવી, તેમનો આત્મવિશ્વાસ નષ્ટ કરવો અને તેમને સતત અસ્થિરતામાં મૂકી દેવી. આર્થિક દબાણમાં પીડિત

વ્યક્તિને આર્થિક રીતે નિર્ભર રાખવી અને લૈંગિક હિંસા પણ એક મુખ્ય ભાગ છે, જેમાં પીડિતને કષ્ટ આપવામાં આવે છે.

ઘરેલું હિંસા શબ્દનો સૌપ્રથમ જાણીતો ઉપયોગ, જેનો અર્થ ઘરમાં હિંસા, 1973માં જેક એશ્લે દ્વારા યુનાઈટેડ કિંગડમની સંસદને સંબોધનમાં કરવામાં આવ્યો હતો. રોગ નિયંત્રણ અને નિવારણ માટે કેન્દ્ર (Center for Disease Control and Prevention - CDC): ઘરેલું હિંસા, પતિ-પત્નીનો દુર્વ્યવહાર, મારપીટ અથવા ઘનિષ્ઠ ભાગીદાર હિંસા, સામાન્ય રીતે એવી વ્યક્તિનો ભોગ બને છે કે જેની સાથે દુર્વ્યવહાર કરનારનો ઘનિષ્ઠ અથવા પ્રેમાળ સંબંધ હોય. CDC ઘરેલું હિંસાને "વર્તમાન અથવા ભૂતપૂર્વ ઘનિષ્ઠ ભાગીદાર દ્વારા શારીરિક હિંસા, જાતીય હિંસા, પીછો અને મનોવૈજ્ઞાનિક આક્રમણ (જબરદસ્તી કૃત્યો સહિત) તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરે છે."

1993માં, મહિલાઓ સામે હિંસા નાબૂદ કરવા પર યુ.એન.ની ઘોષણા (The UN Declaration on the Elimination of Violence Against Women) ઘરેલું હિંસાને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છે: કુટુંબમાં થતી શારીરિક, જાતીય અને મનોવૈજ્ઞાનિક હિંસા, જેમાં મારપીટ, ઘરની સ્ત્રી બાળકોનું જાતીય શોષણ, દહેજ સંબંધિત હિંસા, વૈવાહિક બળાત્કાર, સ્ત્રી જનન અંગછેદન અને અન્ય પરંપરાગત પ્રથાઓ સ્ત્રીઓ માટે હાનિકારક, પતિ-પત્ની સિવાયની હિંસા અને શોષણ સંબંધિત હિંસાનો સમાવેશ કરી શકાય.

ઘરેલું હિંસા માત્ર એક દલીલ નથી. તે એક વ્યક્તિ દ્વારા બીજી વ્યક્તિ પર બળજબરીપૂર્વકના નિયંત્રણ છે. દુરુપયોગ કરનારાઓ તેમના પીડિતો પર પ્રભુત્વ મેળવવા અને તેમનો રસ્તો મેળવવા માટે શારીરિક અને જાતીય હિંસા, ધમકીઓ, ભાવનાત્મક અપમાન અને આર્થિક વંચિતતાનો ઉપયોગ કરે છે' (WHO, 2007).

ઘરેલું હિંસાથી મહિલાઓનું રક્ષણ અધિનિયમ – 2005 મુજબ,

- (a) પીડિત વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્ય, સલામતી, જીવન, અંગ અથવા સુખાકારીને હાનિ પહોંચાડે છે
- (b) કોઈપણ દહેજ અથવા અન્ય મિલકત અથવા મૂલ્યવાન સુરક્ષાની કોઈપણ ગેરકાયદેસર માંગને પહોંચી વળવા માટે તેણીને અથવા તેની સાથે સંબંધિત અન્ય કોઈપણ વ્યક્તિને દબાણ કરવાના હેતુથી પીડિત વ્યક્તિને હેરાન કરવી, નુકસાન પહોંચાડવું, ઈજા પહોંચાડવી અથવા જોખમમાં મૂકવું; અથવા
- (c) કલમ (a) અથવા કલમ (b) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વર્તણૂક દ્વારા પીડિત વ્યક્તિ અથવા તેના સંબંધિત કોઈપણ વ્યક્તિને ધમકી આપવાની અસર છે; અથવા
- (d) અન્યથા પીડિત વ્યક્તિને ઈજા પહોંચાડે છે અથવા નુકસાન પહોંચાડે છે, પછી ભલે તે શારીરિક કે માનસિક, પીડિત વ્યક્તિને.

નેશનલ કાર્મ રેકર્ડ્સ બ્યુરો - નવી દિલ્હીના વર્ષ 2018થી વર્ષ 2020 સુધીના અહેવાલ મુજબ શારીરિક-માનસિક અત્યાચારો જોઈએ તો...

મહિલાઓ પર થતા ગુનો (Crime against Women - IPC+SLL) - 2018-2020							
ક્રમ	રાજ્ય/કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	2018	2019	2020	મધ્ય-વર્ષની અંદાજિત વસ્તી (લાખમાં) (2020)	મહિલાઓ વિરુદ્ધ કુલ અપરાધનો દર (2020)	ચાર્જશીટીંગ રેટ (2020)
રાજ્યો (STATES)							
1	આંધ્ર પ્રદેશ	16438	17746	17089	262.9	65.0	91.6
2	અરુણાચલ પ્રદેશ	368	317	281	7.4	38.0	72.5
3	આસામ	27687	30025	26352	170.7	154.3	63.8
4	બિહાર	16920	18587	15359	584.9	26.3	79.7
5	છત્તીસગઢ	8587	7689	7385	145.7	50.7	87.7
6	ગોવા	362	329	219	7.7	28.5	76.5
7	ગુજરાત	8329	8799	8028	329.1	24.4	94.6
8	હરિયાણા	14326	14683	13000	137.3	94.7	57.9
9	હિમાચલ પ્રદેશ	1633	1636	1614	36.3	44.5	78.9
10	ઝારખંડ	7083	8760	7630	185.9	41.0	78.8
11	કર્ણાટક	13514	13828	12680	327.6	38.7	84.7
12	કેરળ	10461	11462	10139	183.9	55.1	94.1
13	મધ્યપ્રદેશ	28942	27560	25640	405.3	63.3	83.8
14	મહારાષ્ટ્ર	35497	37144	31954	593.8	53.8	82.0
15	મણિપુર	271	266	247	15.6	15.8	56.1
16	મેઘાલય	571	558	568	16.3	34.9	66.0
17	મિઝોરમ	249	170	172	6.0	28.8	98.8
18	નાગાલેન્ડ	75	43	39	10.5	3.7	67.6
19	ઓડિશા	20274	23183	25489	225.7	112.9	82.0
20	પંજાબ	5302	5886	4838	143.2	33.8	77.0
21	રાજસ્થાન	27866	41550	34535	381.6	90.5	55.0
22	સિક્કિમ	172	125	140	3.2	44.2	91.4
23	તમિલનાડુ	5822	5934	6630	381.1	17.4	86.5
24	તેલંગાણા	16027	18394	17791	186.5	95.4	90.1
25	ત્રિપુરા	907	1070	874	19.9	44.0	82.5
26	ઉત્તર પ્રદેશ	59445	59853	49385	1095.9	45.1	77.1
27	ઉત્તરાખંડ	2817	2541	2846	55.2	51.6	79.9
28	પશ્ચિમ બંગાળ	30394	29859	36439	478.2	76.2	88.2
કુલ રાજ્યો		360339	387997	357363	6397.3	55.9	78.7

કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો (UNION TERRITORIES)							
29	આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ	147	135	143	1.9	76.1	97.4
30	ચંદીગઢ	442	515	301	5.5	54.8	64.2
31	દમણ અને દીવ	54 ⁺	82 ⁺	61	3.7	16.3	96.6
32	દિલ્હી	13640	13395	10093	94.9	106.4	75.0
33	જમ્મુ અને કાશ્મીર	3437*	3069*	3405	63.4	53.7	75.1
34	લદાખ	-	-	9	1.3	7.0	81.8
35	લક્ષદ્વીપ	11	38	15	0.3	45.5	100.0
36	પૉંડીચેરી	166	95	113	8.1	14.0	100.0
કુલ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો		17897	17329	14140	179.1	79.0	75.3
કુલ સમગ્ર ભારત		378236	405326	371503	6576.3	56.5	78.6
<ul style="list-style-type: none"> ● Population Source: Report of Technical group on Population Projections(July, 2020) National Commission on Population, MoHFW 							
Source:							
https://ncrb.gov.in/uploads/nationalcrimerecordsbureau/post/1680767992TABLE3A1.pdf							

સ્ત્રીઓ ઉપર થતા જુદા જુદા અત્યાચારના કુલ 11,548 કેસ 1995માં નોંધાયા હતા. તે વધીને 1996માં 11,960 થયા હતા. આ આંકડાઓ અંગે નોંધપાત્ર વાત એ છે કે આ આંકડા પોલીસ મથકે નોંધાયેલા સત્તાવાર આંકડા છે. એટલે કે ગુજરાતભરમાં સ્ત્રીઓ ઉપર થતા અત્યાચારના બધા બનાવો અંગે ફરિયાદ કરવામાં આવી નથી. તેથી ખૂબ મોટા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થવાનો અંદાજ લગાવી શકાય.

ગુજરાતમાં 2020ની આંકડાકીય માહિતી જોઈએ તો –

ગુજરાતમાં મહિલા અત્યાચારના વર્ષ -2020ના આંકડા		
ક્રમ	જિલ્લો	મહિલાઓ વિરુદ્ધ કુલ અપરાધ (IPC SLL)
1.	અમદાવાદ શહેર	1524
2.	અમદાવાદ ગ્રામ્ય	124
3.	અમરેલી	235
4.	આણંદ	206
5.	અરવલ્લી	196
6.	બનાસકાંઠા	362
7.	ભરૂચ	193
8.	ભાવનગર	306
9.	બોટાદ	79
10.	છોટાઉદેપુર	105
11.	દાહોદ	218
12.	ડાંગ	11

13.	દેવભૂમિ દ્વારકા	80
14.	ગાંધીનગર	189
15.	ગીર સોમનાથ	160
16.	જામનગર	137
17.	જુનાગઢ	312
18.	કચ્છ પૂર્વ(G)	160
19.	કચ્છ પશ્ચિમ(B)	151
20.	ખેડા	212
21.	મહીસાગર	102
22.	મહેસાણા	164
23.	મોરબી	82
24.	નર્મદા	61
25.	નવસારી	62
26.	પંચમહાલ	180
27.	પાટણ	204
28.	પોરબંદર	55
29.	રાજકોટ શહેર	212
30.	રાજકોટ ગ્રામ્ય	282
31.	સાબરકાંઠા	136
32.	સુરત શહેર	633
33.	સુરત ગ્રામ્ય	117
34.	સુરેન્દ્રનગર	111
35.	તાપી	27
36.	વડોદરા શહેર	354
37.	વડોદરા ગ્રામ્ય	190
38.	વલસાડ	82
39.	અમદાવાદ (W.Rly Ahmedabad)	5
40.	વડોદરા (W.Rly Vadodara)	5
41.	સાયબર અમદાવાદ રેન્જ	1
42.	સાયબર જૂનાગઢ રેન્જ	3
કુલ જિલ્લાઓ		8028
Source – https://ncrb.gov.in/uploads/2022/July/11/custom/crime-in-india/Districtwise-Crime-against-Women_2020.xlsx		

11.3 ઘરેલું હિંસાના કારણો

ઘરેલું હિંસાની સમસ્યા વિવિધ સામાજિક, આર્થિક, અને સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિઓનું પરિણામ છે. મહિલા ટાસ્ક ફોર્સ રિપોર્ટ, 2000, (Women’s Task Force Report, 2000) દર્શાવે છે કે 'કામ સંબંધિત તણાવ, જુગાર અને નાણાકીય દેવું, ડ્રગ્સ/દારૂનો ઉપયોગ, અને અગ્નિ હથિયારોની એક્સેસને પણ ઘરેલું હિંસા માટે વધારાના કારણભૂત પરિબલો તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા છે, જો કે

તે નબળા આવેગ નિયંત્રણ સાથે પણ સંકળાયેલા હોઈ શકે છે. હિંસા પર એબોરિજિનલ અને ટોરેસ સ્ટ્રેટ આઇલેન્ડર વિમેન્સ ટાસ્ક ફોર્સ રિપોર્ટ (The Aboriginal and Torres Strait Islander Women's Task Force Report) દર્શાવે છે કે આલ્કોહોલ ઘણીવાર નકારાત્મક વર્તણૂક માટે સામાજિક રીતે સ્વીકાર્ય બહાનું આપીને હિંસાને પ્રોત્સાહન આપે છે. જીજીભોય (1998)નું માનવું છે કે માત્ર પત્નીની મારપીટને લોકો યોગ્ય ઠેરવે છે. ઘરેલું હિંસાના મુખ્ય કારણો નીચે મુજબ દર્શાવી શકાય:

1. સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિ:

સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિમાંનો અર્થ છે વ્યક્તિઓ કે પરિવારોનું સમુદાય, સંબંધો, અને તેમના જીવનશૈલીમાં રહેલા વિવિધ તત્ત્વો જે ઘરના આંતરિક સંબંધો અને તેમના વર્તનને પ્રભાવિત કરે છે. સામાજિક પૃષ્ઠભૂમિમાં ઘણા તત્ત્વો સામેલ છે જેમ કે સંસ્કૃતિ, સામાજિક માન્યતાઓ, જાતિ આધારિત ભેદભાવ અને આર્થિક સ્થિતિ. ભારતીય સમાજમાં ઘણા ઘરોમાં રૂઢિવાદી વિચારો અને પરંપરાઓ જાળવવામાં આવે છે, જે મહિલાઓ અને નબળા વર્ગના લોકોને અનુકૂળ નથી. આ રીતે, પુરુષત્વ અને શક્તિની શ્રેણી ધરાવનારા પાત્રોના કારણે મહિલાઓને પ્રત્યાઘાત અને દબાણ ભોગવવું પડે છે. આ ઉપરાંત, સામાજિક માન્યતાઓ અને ભૂતકાળની પરંપરાઓ પણ ઘરના ભીતર હોઈ શકે છે. મોટાભાગનો સમાજ પિતૃપ્રધાન સમાજ છે. પિતૃત્વસમાજ એ એક એવું સમાજ છે જ્યાં પુરુષોને વિશેષ અધિકાર અને સત્તા મળે છે, અને સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે ઉપેક્ષાયુક્ત હોય છે. આ પ્રકારની સામાજિક રચના એ ઘરેલું હિંસાના મૂળભૂત કારણો પૈકી એક છે. પિતૃત્વસમાજમાં, પુરુષોની આકસ્મિક શક્તિ અને મહિલાઓની નબળાઈ વિશેની માન્યતાઓ હિંસાના વિકાસને પોષણ કરે છે. પિતૃત્વસમાજમાં, પુરુષોની મર્યાદા અને સ્ત્રીઓની સીમિત સામાજિક સ્થિતિ દ્વારા ઉપસ્થિત તણાવના પરિણામે, કુટુંબના અંદરના સંબંધો પર અસર કરે છે અને તેથી ઘરની અંદર હિંસાના કિસ્સા વધે છે.

2. માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ:

માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ જેમ કે ડિપ્રેશન, માનસિક વિકૃતિઓ, તણાવ અને ચિંતાનો અર્થ એ છે કે વ્યક્તિની મનોવ્યાપારિક ક્ષમતા અને વ્યક્તિગત સક્ષમતા ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ વિક્ષેપો શારીરિક અને માનસિક રીતે સંઘર્ષિત વ્યક્તિની ઘરેલુ મૌલિકતા, સંતુલન અને સંતોષને વિમુક્ત કરે છે. જેના પરિણામે, એવા લોકોમાં હિંસક વર્તનને લગતી સંભાવનાઓ વધે છે. માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓમાં તણાવ અને થાક એક મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. મોટાભાગના લોકો જેમણે માનસિક તણાવનો સામનો કર્યો છે, તેઓ માનસિક, ભાવનાત્મક અને શારીરિક રીતે સંઘર્ષ કરે છે. આ તણાવ ઘરેલુ હિંસાની ક્ષણોમાં ઉગ્રતા વધારી શકે છે, કારણકે મનુષ્યનો સંતુલિત વિચારશક્તિ ગુમાય છે અને તે શાંત અને સુમેળભરું વર્તન કરવામાં અસમર્થ બની જાય છે. ઘરેલુ પરિસ્થિતિ, જેમ કે વિવાહની અસંતોષકારકતા, કુટુંબની અસંગઠિત સ્થિતિ, અથવા નમ્રતાની અછત, માનસિક સ્વાસ્થ્યની સમસ્યાઓ સાથે જોડાયેલી હોઈ શકે છે. આ પરિસ્થિતિઓ વ્યક્તિના માનસિક તાણને વધારે છે અને તે ઘરના અંદર હિંસક વર્તન તરફ પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. જ્યાં માનસિક આરોગ્ય સંબંધિત માહિતીની અભાવ છે, ત્યાં લોકો પોતાના અને તેમના પરિવારમાં માનસિક આરોગ્યની સમસ્યાઓને સમજવા અને સંભાળવા માટે અસક્ષ્મ રહે છે. આ અભાવના કારણે, વિકારોને માન્યતા આપવામાં

આવે છે અને તેમનો ઉપાય કરવાનો પ્રયાસ ઓછો થાય છે. પરિણામે, આ માનસિક તકલીફ ઘરેલુ હિંસા માટે એક અવરોધક પરીબળ બની જાય છે.

3. સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક માન્યતાઓ:

સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને પરંપરાગત રીતે, પુરુષોને ઘરના મુખ્ય સંચાલક તરીકે માનવામાં આવે છે, જ્યારે સ્ત્રીઓને બિન-આર્થિક તથા નિર્ભર માનવામાં આવે છે. આ માન્યતાઓ સ્ત્રીઓને તેમના અધિકારો માટે લડવાનો હક આપતી નથી, અને આની વિપરીત પુરુષો માટે એક તરફથી સત્તા અને નિયંત્રણ મેળવે છે. સામાજિક માન્યતાઓમાં કુટુંબની માન્યતાઓ તથા તેના પ્રતિષ્ઠાને મહત્વ આપવામાં આવે છે. જો કુટુંબની અંદર કોઈ વ્યક્તિનું વર્તન આ માન્યતાઓના વિરુદ્ધ હોય તો, તે પ્રબળ સામાજિક દબાણ અને ઘરના સભ્યોની દુશ્મનીનું કારણ બની શકે છે. આ પ્રકારની સ્થિતિમાં, ઘરમાં હિંસા શરૂ થઈ શકે છે. ઘણા સંબંધોમાં, ‘સંસ્કાર’ અને ‘પરંપરા’ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે, જેનો અર્થ હોય છે કે ઘરના અંદર થઈ રહેલા હિંસા અથવા દુશ્મની વિશે મૌન રહેવું જોઈએ. આ રીતે, ઘરના હિંસાના કિસ્સાઓ જાહેર ન થાય, અને સ્ત્રીઓ તેમની મુશ્કેલીઓનું જાહેર નિવેદન કરવા માટે ત્યાગ કરતી રહે છે, જે ઘરેલું હિંસામાં વધારો કરતું રહે છે.

4. લૈંગિક અસમાનતા:

લૈંગિક અસમાનતા એ ત્યારે થાય છે જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેના અધિકાર, જવાબદારીઓ અને સંસાધનોના વિતરણમાં અણબનાવ આવે છે. આ અસમાનતા સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક સ્તરો પર જોવા મળે છે, જે ઘરેલું હિંસાના ઉદભવમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

• લૈંગિક અસમાનતાના સામાજિક તત્ત્વો

- i. પરંપરાગત વિચારસરણી: અનેક સમાજોમાં, સ્ત્રીઓ માટે પરંપરાગત ભૂમિકા, જેમ કે ઘરની સંભાળ લેનાર, અથવા બાળકોની સંભાળવાળી, નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે. આ રીતે, સ્ત્રીઓ તેમના સ્વતંત્રતાને મર્યાદિત અનુભવે છે અને તેમના પર અયોગ્ય વર્તનથી સામનો કરે છે.
- ii. અધિકાર અને આવકનો વિતરણ: મહિલાઓના તુલનામાં પુરુષોને વધુ કામ અને જીવનમાં સફળતાના અવસર મળે છે. આ ફર્કના કારણે, સ્ત્રીઓને આર્થિક રીતે આઝાદી અને સત્તા મેળવવામાં સમસ્યાઓ આવે છે, જે તેમને વિસંગત સ્થિતિમાં મૂકતા હોય છે.
- iii. શિક્ષણ અને જ્ઞાનની ખામી: કેટલીક જગ્યાઓએ, સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ મળતી નથી, જે તેમના આર્થિક અને સામાજિક સત્તાને મર્યાદિત કરે છે. આ અભાવ ઘરના સભ્યો વચ્ચે અસમાનતા અને તણાવનું કારણ બને છે.
- iv. શારીરિક અને માનસિક તણાવ: લૈંગિક અસમાનતા કારણે સ્ત્રીઓ ઘણીવાર શારીરિક અને માનસિક તણાવનો સામનો કરે છે. આ રીતે, તેમનાં જીવનમાં ઘરેણાંના અંતર્ગત વિવાદો વધે છે, જે હિંસાના ઉદભવમાં સહાયક બને છે.

લૈંગિક અસમાનતાનો ઉકેલ લાવવો અને તેના સામે લડવું એ આવશ્યક છે. આ માટે, શિક્ષણ, સમાજમાં સકારાત્મક પરિવર્તન અને પુરુષ-સ્ત્રી સમાનતા માટેની નીતિઓ અમલમાં લાવવી જરૂરી છે. માત્ર આ રીતે, ઘરેલું હિંસા અને અન્ય સામાજિક ન્યાયની ખામીઓ દૂર કરી શકાય છે.

5. આર્થિક અસમાનતા:

આર્થિક અસમાનતા, ઘરેલું હિંસાનો એક મહત્વપૂર્ણ અને સત્તાવાર આધારભૂત કારણ તરીકે ઓળખાય છે. આર્થિક અસમાનતા એવી સ્થિતિ છે જેમાં એક વ્યક્તિ કે પરિવાર અન્ય લોકોની તુલનામાં આર્થિક રીતે પછાત રહે છે. આર્થિક અસમાનતા વિવિધ પ્રકારની સામાજિક અને મનોવિજ્ઞાનિક સમસ્યાઓને જન્મ આપે છે. જ્યારે એક વ્યક્તિ અથવા પરિવાર આર્થિક રીતે પછાત રહે છે, ત્યારે તેમને રોજિંદા જીવનના તણાવ અને મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે, જેમ કે ખોરાક, નિવાસ, શિક્ષણ અને આરોગ્ય સુવિધાઓની કમી. આ તણાવ સામાન્ય રીતે દક્ષિણપ્રદેશી અને મનોવિજ્ઞાનિક રીતે અસ્વસ્થતા લાવે છે, જે આપણા ઘરમાં હિંસાનો પરિપ્રેક્ષ્ય ઊભું કરી શકે છે. આર્થિક અસમાનતા ઘણા કિસ્સાઓમાં ઘરના પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચે સત્તાની અસમાનતા વધારી શકે છે. જો કે આર્થિક રીતે પછાત વ્યક્તિમાં શાસનનો અભાવ હોય છે, તે ઘણીવાર અન્ય સભ્યોના શાસન અને નિયંત્રણનો શિકાર બની શકે છે. આ અસમાનતા મહિલાઓ અને બાળકોને ખાસ કરીને પ્રભાવિત કરે છે. આર્થિક રીતે પછાત વ્યક્તિ પોતાના પરિવાર માટે વધુ પડતી જવાબદારી ઉઠાવવી પડે છે, જેના કારણે ઘરના અંતર્ગત દ્રષ્ટિગત તણાવ વધે છે. આ તણાવ અને કંટાળો વધુ પડતા શારીરિક અને માનસિક હિંસા સુધી પહોંચી શકે છે.

6. શિક્ષણ અને જ્ઞાનનો અભાવ:

શૈક્ષણિક પૃષ્ઠભૂમિ અને માહિતીની અભાવથી લોકોની માનસિકતા, વિચારો અને ધોરણોમાં ઔપચારિકતા આવે છે. આ અભાવ અનેક સમસ્યાઓને જન્મ આપે છે, જેમાં ઘરેલું હિંસા પણ સમાવિષ્ટ છે. શિક્ષણના અભાવથી, લોકો માનસિક અને ભાવનાત્મક રીતે ક્ષતિગ્રસ્ત હોય છે. તેઓ સુસંગત અને સમર્પિત સંબંધોના મૂલ્યને સમજવા માટે અક્ષમ બની શકે છે. તેમનો અશિક્ષિત વિચારધારાઓના આધારે, તેઓ ઘરેલું હિંસાની પ્રવૃત્તિઓને સામાન્ય રીતે સ્વીકારતા હોય છે અથવા તેમનો અભિપ્રાય હોય છે કે આ પ્રકારની હરકતો સ્વીકૃત અને મંજૂર છે. શિક્ષણ અને જ્ઞાનના અભાવ સાથે લોકોનો જાતિવાદ, જાતિ ભેદભાવ અને સામાજિક અપ્રમાણોની અસંતુલિત સમજણ પણ જોડાયેલી છે. વધુમાં, લોકો પ્રમાણિત સામાજિક માન્યતાઓ અને સાંસ્કૃતિક મૂલ્યોને અનુસરે છે. આ માન્યતાઓ ઘણા વખતના જૂના અને અપ્રવૃત્તિભર્યા હોઈ શકે છે, જે ઘરેલું હિંસાના વધુ સ્વીકૃતિને પ્રોત્સાહન આપે છે.

7. સાથે જીવન જીવવાની સમસ્યાઓ:

સાથે જીવન જીવવાની સમસ્યાઓ એ એવી પરિસ્થિતિઓનો ઉમેરો છે, જેમાં બે અથવા વધુ લોકો, જે એક સાથે રહેતા હોય છે, તેમની વચ્ચે વ્યવહાર, સુમેળ અને સમજૂતીના પ્રશ્નો સર્જાય છે. પતિ-પત્નીની જીવનશૈલીમાં અસામાન્યતા, જેમ કે વિવિધ રીવાજો, માન્યતાઓ, અને રોજિંદા પ્રવૃત્તિઓમાં મર્યાદાઓ, ઘરના માહોલમાં સંઘર્ષ પેદા કરી શકે છે. આ અનૈતિક અસંતોષ અને ખોટા ધારણાઓને કારણે ઘરની શાંતિમાં ભંગ આવે છે. સાથે જીવવાની સમસ્યાઓમાં ભાવનાત્મક સંકટ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. અંગત, વૈશ્વિક, અને સાંસ્કૃતિક તણાવની અસરથી લોકો નીકળવા માટે પસંદગીઓ પસંદ કરે છે, જે ઘરના અંદર સંઘર્ષ અને અસમર્થતાની લાગણી લાવે છે. કેટલીકવાર ઘરના સભ્યોની સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિક માન્યતાઓ વિભિન્ન હોય છે. આ વિસંગતતાઓ ઘરના સામાજિક માહોલને અસ્થિર બનાવે છે અને ઘરના સભ્યો વચ્ચે પરસ્પર સમજણની ખોટ અને સંઘર્ષ

જન્માવે છે. કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં સહમતિ અને સહકારની ખોટ પણ ઘરના સદસ્યો વચ્ચે સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે.

8. અધિકાર અને નિયંત્રણની ઈચ્છા:

અધિકાર અને નિયંત્રણની ઈચ્છા એ સંલગ્ન સંબંધીમાં સત્તા અને દબદબા પ્રત્યેની લાલસાને દર્શાવે છે. આ લાલસા એ ઘરના પાત્રોના વચ્ચે અસમાનતા અને અનુસંધાનને નફરત માટે દબાવાની વ્યાખ્યા કરે છે. જ્યારે એક વ્યક્તિને પોતાના જીવનસાથી કે પરિવારનાં અન્ય સભ્યો ઉપર નિયંત્રણ લાવવાનું છે, ત્યારે તે અત્યંત ખોટું કાર્ય કરવા માટે તૈયારી કરી શકે છે, જે ઘરેલું હિંસામાં રૂપાંતરિત થાય છે. કેટલીક વખત, વ્યક્તિઓ પોતાના ઘરના સભ્યો પર પાવર અને નિયંત્રણ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. આ રીતે તેઓ પોતાના જીવનમાં તાકીદનો અનુભવ કરતા હોય છે અને અન્ય લોકો પર પોતાનું સંશોધન અને નિયંત્રણ સ્થાપિત કરે છે. અધિકાર અને નિયંત્રણની ઈચ્છા ઘરેલું હિંસાના કારણે આર્થિક, સામાજિક, અને માનસિક સંઘર્ષોમાં વધારો થાય છે. આ ઈચ્છા સાથે સંબંધિત ગેરસમજ અને પૂર્વગ્રહો ઘરના અંદર તણાવને વધારવામાં મદદ કરે છે, અને ઘણીવાર હિંસા સુધી પહોંચે છે.

9. સંબંધીક તણાવ:

સંબંધીક તણાવ (Relational Stress) એટલે કે, લગ્નજીવનમાં અથવા પારિવારિક સંબંધોમાં તણાવ અને અસંતોષના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આગળ વધતાં, પરિવારમાં આઘાત અને હતાશા વધે છે, જે કોઈપણ પ્રકારની હિંસા માટે પરિસ્થિતિ બનાવે છે. સંબંધોમાં તણાવ સામાન્ય રીતે આર્થિક તંગી, રોજિંદા જીવનના અભાવ, અથવા વ્યાવસાયિક અડચણોથી ઊભા થાય છે. આ તણાવને સંચાલિત કરવાની ક્ષમતા ન હોવાને કારણે, સંબંધોના સભ્યો વચ્ચે અશાંતિ અને ઝઘડા વધી શકે છે. આ દબાણ વ્યક્તિના માનસિક સ્વાસ્થ્ય પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે, જે અવારનવાર ઘરેલું હિંસાના રૂપે બહાર આવી શકે છે. ઘરેણું, વ્યવહાર, અને વિવાહ સંબંધી નીતિઓ અને ધારણાઓ કેટલાક સમયે તણાવ વધારવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક દબાણના પરિણામે, સંબંધોમાં અસ્થિરતા અને વિમુખતા વિકસિત થાય છે. જ્યારે લોકો પોતાના ભાવનાઓને યોગ્ય રીતે વ્યક્ત કરવાની ક્ષમતા નથી ધરાવતા, ત્યારે તેઓ સંબંધોમાં થતી સમસ્યાઓને યોગ્ય રીતે સંભાળી શકતા નથી. આ પ્રકારના ભાવનાત્મક સંકટ ઘરેલું હિંસા માટે એક મુખ્ય કારણ બને છે.

10. વ્યસન અને નશા:

વ્યસન અને નશાના કારણે ઘરના વાતાવરણમાં મોટાપાયે તણાવ, અસહકાર, અને અસમર્થતા સર્જાય છે. નશાની પાછળનો વ્યસન વ્યક્તિના માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યને જ ખૂબ જ ખરાબ રીતે અસર કરે છે. તે માનસિક મર્યાદાઓ, ભાવનાત્મક અસહાયતા, અને વિચારશક્તિની ક્ષતિને પ્રેરિત કરે છે, જે તમામ માટે ગંભીર સાબિત થાય છે. વ્યસનગ્રસ્ત વ્યક્તિના સ્વભાવમાં તણાવ, ક્રોધ, અને અશાંતતા આવે છે. આ સાથે, તેમની માનસિક સ્થિતિ અસંતુલિત થઈ જાય છે, જેના કારણે ઘરની વાતાવરણમાં ઘર્ષણ વધે છે. નશામાં મગ્ન વ્યક્તિઓને તેમના વર્તનમાં ઊલટફેર જોવા મળે છે, જેનાથી ઘરની શાંતિ ભંગ થાય છે. આવા પરિસ્થિતિઓમાં, વિવાહિક સંબંધો, દાંપત્ય જીવન અને પરિવારમાં સુખ-શાંતિ યથાવત રહેવું મુશ્કેલ બને છે.

આમ, ઘરેલું હિંસા વિવિધ સામાજિક, માનસિક અને આર્થિક પરિપ્રેક્ષ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ તમામ પરિબળો એકબીજા સાથે સંકળાયેલા હોય છે, જે ઘરમાં તણાવ અને ઝઘડા વધારવાના શંકાસ્પદ ઘટનાઓ બને છે. જેનું સામાજિક, સાંસ્કૃતિક, અને વ્યક્તિગત સ્તરે સમજીને અને યોગ્ય હસ્તક્ષેપ કરી ઘરેલું હિંસાનો અભાવ ઘટાડવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય છે.

11.4 ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સમાજકાર્યકરની ભૂમિકા

ઘરેલું હિંસા એ એવી સમસ્યા છે જે સમાજના દરેક સ્તરે પ્રસરી ગઈ છે અને જેને દૂર કરવી અત્યંત જરૂરી છે. સમાજકાર્યકરો ઘરેલું હિંસાના દોષારોપણને ઓળખવામાં, તેને નિવારવામાં અને સક્ષમતા સુધારવામાં મદદ કરે છે.

(1) વ્યક્તિગત અને પરિવારિક સમર્થન:

સમાજકાર્યકરો દ્વારા આપવામાં આવતી વ્યક્તિગત અને પરિવારિક સમર્થન, જો યોગ્ય રીતે આપવામાં આવે, તો તે પીડિત વ્યક્તિને અને તેમના પરિવારે હિંસા સામે લડવામાં અને જીવનમાં પુનઃપ્રસ્થાપિત થવામાં મદદરૂપ થઈ શકે છે.

❖ વ્યક્તિગત સમર્થન

- સુરક્ષા અને સલામતી: પહેલી તબક્કે, સમાજકાર્યકરો પીડિતાને સુરક્ષા અને સલામતીની ખાતરી આપે છે. તેઓ પીડિતાને તાત્કાલિક મદદ, આશ્રય અને વળતર માટે જરૂરી મદદ પૂરી પાડે છે, જે ઘરના હિંસાથી પીડિત વ્યક્તિ માટે અતિ મહત્વપૂર્ણ છે.
- માનસિક અને ભાવનાત્મક સપોર્ટ: ઘરેલું હિંસાનો અનુભવ કરનાર વ્યક્તિઓ ઘણીવાર ભાવનાત્મક રીતે તૂટેલા અનુભવ કરે છે. સમાજકાર્યકરો માનસિક સહાય અને પરામર્શ પૂરી પાડે છે, જે થેરાપી, કાઉન્સેલિંગ અને અન્ય મનોવિજ્ઞાનિક ટેકનિક્સનો સમાવેશ કરી શકે છે.
- સમાજમાં પુનઃસુવિધા: હિંસાના અનુભવ પછી, વ્યક્તિને પુનઃસમાજમાં સામેલ કરવું મહત્વપૂર્ણ છે. સમાજકાર્યકરો વ્યક્તિને નોકરી શોધવામાં, શિક્ષણમાં પ્રવેશ મેળવવામાં અને સામાજિક સગાઈમાં મદદરૂપ બનવા માટે માર્ગદર્શન આપે છે.

❖ પરિવારિક સમર્થન

- પરિવાર સાથે સંલગ્ન થવું: સમાજકાર્યકરો પરિવારના દરેક સભ્ય સાથે સંલગ્ન રહે છે, હિંસાના કારણો અને તેના પર કેવી રીતે પ્રતિસાદ આપવો તે અંગે ચર્ચા કરે છે. તેમને પણ હિંસા નિવારણ માટે મહત્વપૂર્ણ જાણકારી અને તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- સંવાદ અને સંયમ: પરિવારની અંદર સંવાદ વધારવો અને સંયમ જાળવવો જરૂરી છે. સમાજકાર્યકરો પરિવાર સભ્યોને અસરકારક સંવાદ માટે માર્ગદર્શન આપે છે, જેના દ્વારા કુટુંબમાં આત્મવિશ્વાસ અને સમજણ વધે છે.
- પરિવારને સંલગ્ન કરવું: સમાજકાર્યકરો કુટુંબના દરેક સભ્યને ઉકેલ આપવાનો ભાગીદાર બનાવે છે. પીડિતને વ્યાવસાયિક મદદ અને પરિવારના સભ્યો સાથે સંલગ્ન રહેવા માટે સંબંધ વધારવામાં મદદ કરે છે, જેથી પરિવાર મજબૂત બને છે અને માનસિક સ્વાસ્થ્યને સમર્થન મળે છે.

(2) સમાજમાં જાગૃતતા અને શિક્ષણ:

સમાજકાર્યકરોનું મુખ્ય કામ એ છે કે તેઓ ઘરેલું હિંસાની સમસ્યાને સમજાવે. સમાજકાર્યકરો માટે, જાગૃતતા અને શિક્ષણ એ ઘરેલું હિંસા નિવારણ માટેના અભિયાનનો આધાર છે. આ અભિયાનને સફળ બનાવવા માટે, આ બે ઘટકો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે:

- જાગૃતતા વધારવી: સમાજમાં ઘરેલું હિંસાના ભયંકર પરિણામો વિશે લોકોમાં જાગૃતિ લાવવી જરૂરી છે. આ માટે, વિધિવત વ્યાખ્યાન, કાર્યશાળા, સેમિનાર, અને શોશ્યલ મિડીયા અભિયાનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ કાર્ય દ્વારા લોકો ઘરેલું હિંસાના લક્ષણો, તેના અસરો, અને તેને નિવારવા માટેના વિકલ્પો વિશે જાણકારી મેળવે છે.
- શિક્ષણ પ્રદાન કરવું: સ્થાનિક પદાધિકારીઓ, શિક્ષકો, અને અન્ય સામાજિક કાર્યકરોને આ વિષય પર તાલીમ આપવી પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ શિક્ષણ દ્વારા, તેઓ ઘરેલું હિંસા વિશે યોગ્ય માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે અને તેમણે સ્વતંત્ર રીતે દબલ આપવામાં સમર્થતા મેળવે છે.

સમાજકાર્યકરો હોવા છતાં, તેઓએ લોકોમાં ઘરેલું હિંસાની ગંભીરતા અંગે સંવેદનશીલતા વિકસાવવી પડશે. આ માટે, તેઓએ લોકો સાથે સંવાદ સાધવો અને તેમને આ વિષયની અનિવાર્યતા સમજાવવી પડશે. તેઓએ લોકોને આ દુષ્ટ સમસ્યાની અસલ વ્યવસ્થા, સારવાર અને સહાય માટે જાણકારી આપવી જોઈએ.

(3) પુરુષો અને મહિલાઓ વચ્ચે સમાનતા માટે પ્રયત્ન:

સમાજકાર્યકરોએ સમાજમાં પુરુષો અને મહિલાઓ વચ્ચે સમાનતા માટે શિક્ષણ અને ઉમ્મતિના પ્રયત્નો કરવું આવશ્યક છે. આ માટે, તેઓ સમાનતાની મહત્વતા વિશે પ્રચાર અને જાગૃતિ માટે કાર્યક્રમો સંચાલિત કરી શકે છે. અભ્યાસક્રમો, વર્કશોપ, અને સેમિનાર દ્વારા લોકોમાં પુરુષો અને મહિલાઓ વચ્ચે સારા સમજણ અને આદર વિકસાવવું મહત્વપૂર્ણ છે. મહિલાઓને સ્વાનિર્ભર બનાવવી, તેમને રોજગારીની તક આપવી, અને તેઓને કૌશલ્ય તાલીમ પૂરી પાડવી આવશ્યક છે. આ રીતે, મહિલા વધુ આત્મવિશ્વાસ અને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે, જે ઘરેલું હિંસાના સામે વધુ સક્ષમ બને છે. સમાજકાર્યકરોને સમાજની પ્રવૃત્તિઓ અને સંસ્કૃતિમાં પરિવર્તન લાવવું પણ જરૂરી છે. પુરુષ અને મહિલા બંને માટે સમાન કક્ષાની માન્યતા સ્થાપિત કરવી, અને સામાજિક સંસ્કૃતિમાં આદર અને સંવેદના અંગે સુધારણા લાવવી, આ પ્રક્રિયામાં મહત્વપૂર્ણ છે. ઘરેલું હિંસા નિવારણ માટે, સમાજકાર્યકરોને પણ અનુશાસન અને સામાજિક પ્રતિબંધો અંગે કામ કરવું જોઈએ. સમાજમાં હિંસા વિરુદ્ધ સકારાત્મક માન્યતાઓની રચના કરવી, અને દંડની નીતિઓનો અમલ કરવો, એમણે ધરના હિંસાને દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આમ, સમાજકાર્યકરો ધરના હિંસાના નિવારણમાં બહુવિધ ભૂમિકાઓ નિભાવે છે, જે પુરુષો અને મહિલાઓ વચ્ચે સમાનતા સ્થાપિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. એમાં સુધારણા, શિક્ષણ, સહાય, અને નીતિમાં ફેરફાર સહિતના ઉપાયોને સમાવેશ કરે છે, જે સમગ્ર સમાજ માટે ધરના હિંસાને દૂર કરવામાં મદદરૂપ થશે.

(4) કાનૂની સહાય અને માર્ગદર્શન:

સમાજકાર્યકરોએ ઘરેલું હિંસાથી પીડિત વ્યક્તિને યોગ્ય કાનૂની માર્ગદર્શન આપવું આવશ્યક છે. આ માટે, તેઓ પોતાના અંગત અને વ્યાવસાયિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને પીડિતોને કાનૂની

સહાયની રીતો વિષે માહિતગાર કરી શકે છે. તેઓ પીડિતોને નીચેની સેવાઓ પૂરી પાડવામાં મદદ કરી શકે છે:

- કાનૂની દસ્તાવેજોને તૈયાર કરવું: પીડિતોને પોલીસ ફરિયાદ જેવા દસ્તાવેજો તૈયાર કરવામાં મદદ કરવી.
- કાનૂની જાગૃતિ અને પરામર્શ: પીડિતોને કાનૂની અધિકાર અને દાખલાની પ્રક્રિયાઓ વિશે સમજાવવું.
- કાનૂની મદદ માટે સંસ્થાઓની માહિતી: પીડિતોને કાનૂની સલાહ અને મદદ માટે ઉપલબ્ધ સંસ્થાઓ, વકીલો, અને રક્ષક એજન્સીઓ વિશે માહિતી આપવી.
- સમાજકાર્યકરોએ પીડિતોને જ્ઞાન અને આત્મવિશ્વાસ પુનઃ સ્થાપિત કરવા માટે વિવિધ માર્ગદર્શનો પૂરી પાડવી જોઈએ. આમાં નીચેના મુદ્દાઓ શામેલ છે:
- મનોબળ વધારવું: પીડિતોને આત્મવિશ્વાસ વધારવા માટે, જીવનકથાઓ, સહાયક જૂથ, અને આર્થિક અને માનસિક મજબૂતી તરફ માર્ગદર્શિત કરવું.
- સામાજિક સેવાઓ તરફ માર્ગદર્શન: પીડિતોને આર્થિક સહાય, આવાસ, મેડિકલ ક્વરેજ, અને સલાહકાર સેવાઓ વિશે માહિતી આપવી.
- કટોકટી વ્યવસ્થાપન: ઇમરજન્સી કટોકટી સ્થિતિસ્થાપન માટે દિશા-નિર્દેશ અને સહાય પૂરી પાડવી.

આમ, સામાજિક કાર્યકરોએ સ્થાનિક સંસ્થાઓ, પોલીસ, અને અન્ય સેવા પ્રદાતાઓ સાથે સહયોગ વધારવો જોઈએ. સમાજકાર્યકરોએ કાનૂની સહાય અને માર્ગદર્શન આપવા સાથે સાથે, સામાજિક જાગૃતિ અને કલ્યાણ માટે મહેનત કરવાની છે. તેમના યોગદાનથી પીડિતોને યોગ્ય મદદ મળી શકે છે

(5) જરૂરી સેવાઓનો સંપર્ક:

ઘરેલું હિંસાનું નિવારણ કરવું માત્ર કાનૂની અને નીતિગત જ નહીં, પરંતુ વ્યવહારિક સ્તરે પણ અગત્યનું છે. ઘરેલું હિંસા પીડિતોને આપાતકાલીન શેલ્ટર અને રાહત સેવાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવી સમાજકાર્યકરની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે. આ સેવાઓ પીડિતોને તાત્કાલિક સુરક્ષા અને પ્રાથમિક મદદ આપે છે, જેમાં બચાવ કેન્દ્ર, શેલ્ટર હાઉસ, અને આરોગ્ય સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે. આમાં, કિસ્સા મુજબ મેડિકલ ચેક-અપ, માનસિક આરોગ્ય આધાર, અને કાનૂની સલાહ પણ સમાવિષ્ટ છે. સમાજકાર્યકરો જટિલ કાનૂની પ્રક્રિયાઓને સમજવા માટે પીડિતોને માર્ગદર્શિત કરે છે. તેઓ કાનૂની સહાય માટેની માહિતી પૂરી પાડે છે અને જરૂરી દસ્તાવેજો અને પ્રોસિજર માટે માર્ગદર્શિત કરે છે. કાનૂની સહાય માટેનું સંલગ્નતામાં, તે પક્ષને યોગ્ય વકીલ અથવા કાનૂની સલાહકાર સાથે જોડાય છે. આર્થિક સહાયનો અભાવ ઘણા સમયે ઘરેલું હિંસાને વધારવા માટે કારણ બને છે. સમાજકાર્યકરો, સંસ્થાઓ અને ધર્મ સંસ્થાઓ સાથે સંકળાય છે, જે પીડિતોને નાણાકીય સહાય અને રોજગારીની તક પૂરી પાડે છે, જેથી તેઓ પોતાના જીવનની પુનઃનિર્માણ કરી શકે. સમાજકાર્યકરો મનોવિજ્ઞાનિક અને માનસિક સહાય પૂરી પાડવાના જોગવાઈ પણ કરે છે. આ માટે, તેઓ મનોવિહાર અને માનસિક આરોગ્ય તાલીમ પ્રદાન કરે છે, જેમાં કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપીનો સમાવેશ થાય છે.

(6) નિવારણ માટે વ્યૂહરચના તૈયાર ઘડવી:

સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ હોય છે અને તેઓ આ માટે વ્યૂહરચનાઓ તૈયાર કરવામાં સક્રિય રીતે જોડાયેલા રહે છે.

- i. સંશોધન અને સમસ્યાની ઓળખ: સામાજિક કાર્યકરો ઘરેલું હિંસાના પગલાં, અસરગ્રસ્ત લોકોની જરૂરિયાતો અને તેમની સુવિધાઓ વિષે જાણકારી મેળવે છે. આમાં સામાજિક, આર્થિક, અને માનસિક દૃષ્ટિકોણથી પ્રશ્નોના વિશ્લેષણ પર ભાર મૂકવામાં આવે છે.
- ii. જાણકારી અને શિક્ષણ: વધુમાં, સામાજિક કાર્યકરો લોકોમાં ઘરેલું હિંસા વિષે માહિતી અને શિક્ષણ ફેલાવે છે. તેઓ સમુદાયમાં તાલીમ કાર્યક્રમો, વેબિનાર, અને સેમિનારનું આયોજન કરે છે, જેથી લોકો ઘરેલું હિંસા વિષે જાણકારી મેળવી શકે અને આ વિશે સુરક્ષા, આરોગ્ય અને કાયદેસર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.
- iii. સહાય અને સલાહકાર સેવા: ઘરેલું હિંસાનું સામનો કરનાર લોકો માટે સમાજકાર્યકર સહાય અને સલાહકાર સેવાઓ જેવી કે, અધિકૃત કાનૂની માર્ગદર્શન, મેડિકલ ટેકનોલોજી અને માનસિક સલાહકાર સેવાઓ પહોંચાડે છે. તેમના માર્ગદર્શન અને સહાયથી, ઘરેલું હિંસા સામે લડવા માટે એક મજબૂત સમર્થન પ્રદાન થાય છે.
- iv. કાયદાકીય સહાય: સામાજિક કાર્યકરો પીડિતોને કાયદાકીય સુરક્ષા માટે જરૂરી દસ્તાવેજો અને અરજી કરવા માટે માર્ગદર્શિત કરે છે. આ રીતે, કાયદાની માન્યતા મેળવીને પીડિતાઓ તેમના અધિકારોથી સમૃદ્ધ બની શકે છે.
- v. સક્ષમતા અને સશક્તિકરણ: ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સામાજિક કાર્યકરો પીડિતોને સક્ષમ બનાવવાની પ્રવૃત્તિઓમાં પણ સંલગ્ન હોય છે. તેઓ નોકરીના અવસર, શિક્ષણ, અને રોજગારીના સ્તરો પૂરા પાડે છે, જેથી પીડિતાઓ આત્મનિર્ભર બની શકે અને પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકે.
- vi. નેટવર્કિંગ અને સહયોગ: સામાજિક કાર્યકરો વિવિધ સમાજ સેવા સંગઠનો, શાળાઓ, હસ્તકલા મથકો અને સરકારી એજન્સીઓ સાથે નેટવર્કિંગ અને સહયોગ વધારવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.
- vii. મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન: એકવાર વ્યૂહરચના અમલમાં આવે છે, ત્યારે સામાજિક કાર્યકરો તેના કાર્યાન્વયન અને અસરકારકતા માટે મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન કરે છે. તેઓ આ અભિગમની અસર, પુરાવાઓ અને સુધારા માટે અભ્યાસ કરે છે, જેથી આગામી પ્રવૃત્તિઓ માટે સુધારણા લાવવામાં આવે.
- viii. સામાજિક જાગૃતતા: અંતે, સામાજિક કાર્યકરો સમુદાયમાં ઘરેલું હિંસા સામે જાગૃતતા અને સચેતતા વધારવા માટે અભિયાન ચલાવે છે. તેઓ સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક પરિવર્તન માટે પ્રેરણા આપનાર ઘટનાઓનું આયોજન કરે છે, જેથી સમગ્ર સમાજ હિંસા સામે ગેરસમજની સ્થિતિથી બહાર આવી શકે.

ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સામાજિક કાર્યકરનો અભિગમ સંપૂર્ણ અને વ્યૂહરચનાત્મક હોવો જોઈએ, જેમાં આ સંલગ્ન તત્વો એકબીજાને મજબૂત બનાવે છે. આ રીતે, ઘરેલું હિંસા સામે લડવા માટે એક અસરકારક અને દ્રઢ પ્લાન તૈયાર કરી શકાય છે.

(7) સામાજિક અને નીતિ સંશોધન:

ઘરેલું હિંસા સમસ્યાનો નિરાકરણ કરવો એ સમાજકાર્યકરો માટે મોટો પડકાર છે. તેમને આ લક્ષ્યાંકને પ્રાપ્ત કરવા માટે વિવિધ દિશાઓમાં કામ કરવું પડે છે, જેમાં સામાજિક અને નીતિ સંશોધન મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે.

• સામાજિક સંશોધન:

સમાજકાર્યકરનું પ્રથમ પગથિયું હિંસાનું મૂલ્યાંકન અને વિશ્લેષણ છે. આ માટે, તે પૃષ્ઠભૂમિ, તણાવ, અને સંસ્કૃતિનાં વિવિધ પરિપ્રેક્ષ્યોને સમજવો જરૂરી છે. હિંસાના મુદ્દા માટે વિવિધ પ્રકારનાં ફોકસ ગ્રુપ ચર્ચાઓ, ઇન્ટરવ્યૂઝ, અને ફીલ્ડ સ્ટડીઝ કરવી જરૂરી છે, જેનાથી તેઓ હિંસાની માનસિકતા, સમાજમાં રુપરેખા, અને સમસ્યાના મૂળ કારણોને જાણી શકે છે.

જાહેર વાતાવરણ અને સામાજિક માધ્યમોમાં હિંસાના દોષિત પક્ષોને પડકાર આપવી, હિંસા સામેના અભિગમને પ્રોત્સાહિત કરવી, અને સામાન્ય જનતામાં માહિતી અને જાગૃતિનું ફેલાવવું આ સંશોધનની ભાગીદારી છે.

• નીતિ સંશોધન:

હિંસા નિવારણ માટે યોગ્ય નીતિ અને કાયદો તૈયાર કરવો એ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. આ માટે સમાજકાર્યકર યોગ્ય અને વર્તમાન કાયદાની ક્ષમતાને મૂલ્યનિર્ભર કરી શકે છે અને સુધારાની જરૂરિયાતોને ઓળખી શકે છે. નીતિ સંશોધનમાં, તેમણે કાયદા, નીતિ, અને જાહેર યોજનાઓમાં ખામીઓને શોધવી પડે છે.

આ ઉપરાંત, નીતિ સંશોધનનો એક ભાગ એ છે કે વિવિધ સરકારી અને ગેરસરકારી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ સ્થાપિત કરવો. આ સહયોગ દ્વારા, નવી અને અસરકારક નીતિઓ અને કાર્યક્રમો વિકસાવી શકાય છે, જેનાથી હિંસાના નિવારણ માટે વધુ કાર્યક્ષમ સંપર્કો બનાવી શકાય છે.

સમાજકાર્યકરની ભૂમિકા માત્ર સર્વિસ પ્રોવિડર અથવા નીતિ વિમર્શક સુધી મર્યાદિત નથી. તે સમાજમાં જાગૃતિ ફેલાવવાથી લઈને નીતિ અને કાયદા સુધારવા સુધીની બાબતોને સંલગ્ન કરે છે. આ બંને દિશામાં યોગ્ય સંશોધન કરીને, તેઓ ઘરેલું હિંસાની સામે લડવામાં અને તેને ઘટાડવામાં મહત્વની ભૂમિકા નિભાવી શકે છે. આ રીતે, સમાજકાર્યકરો માટે એક વ્યાપક અભિગમ અપનાવવો ખૂબ જ આવશ્યક છે, જેમાં સામાજિક અને નીતિ સંશોધન દ્વારા ઘરની હિંસાના નિવારણ માટે સાહજિક અને અસરકારક પગલાં લેવાવા જોઈએ.

આમ, ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સમાજકાર્યકરોની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. તેઓ ચિહ્નિત કરેલા સમસ્યાઓને સમાધાન માટે સમગ્ર સમાજમાં જાગૃતિ લાવવું, નીતિ અને પ્રથાઓમાં સુધારાઓ લાવવી, અને હિંસા પીડિતોને યોગ્ય સહાય અને સહકાર પૂરો પાડવો એ તેમની મુખ્ય જવાબદારીઓ છે. સમાજકાર્યકરો પીડિતોને માનસિક અને ભાવનાત્મક સહાય સાથે કાનૂની માર્ગદર્શન પણ પૂરો પાડે છે, અને તેમના માટે સલાહકાર સેવાઓ, કાઉન્સેલિંગ, અને જરૂરી નિવાસીય સુવિધાઓની વ્યવસ્થા કરે છે. તેઓ સક્રિય રીતે નીતિ નિર્માણ અને અમલમાં સહયોગ આપતા, હિંસા અટકાવવા માટે પરિસ્થિતિઓનું મૂલ્યાંકન કરીને અને વધુ સારી સ્થિતિ બનાવવા માટે

વિવિધ સંસ્થાઓ સાથે સહકાર કરતા હોય છે. આ રીતે, સમાજકાર્યકરો સમાજમાં અસ્થિરતા નાબૂદ કરી, સુદ્રઢ અને સહયોગી વાતાવરણ બનાવવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

11.5 સારાંશ

ઘરેલું હિંસા (Domestic Violence) એ એવી ક્રિયાઓનો સમુહ છે, જે ગૃહજીવનમાં, ખાસ કરીને પતિ-પત્ની અથવા કૌટુંબિક સંબંધોમાં થઈ શકે છે, અને તે શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, અથવા આર્થિક દબાણ સ્વરૂપે પ્રતિકૃતિ આપે છે. ઘરેલું હિંસા માત્ર શારીરિક નિંદા સુધી સીમિત નથી, પરંતુ માનસિક અને ભાવનાત્મક ત્રાસ, સાવચેતીનું ઉલ્લંઘન, અને વ્યક્તિના સ્વતંત્રતા અથવા અધિકારો પર કબ્જો કરવાની પ્રવૃત્તિઓને પણ આવરી લે છે. આ પ્રકારની હિંસા ઘણાં વખતથી સમાજમાં છુપાયેલા સ્વરૂપે રહી છે, અને અનેક વાર પીડિત વ્યક્તિઓને તે હિંસા તરીકે પણ ઓળખાણ નથી કરાવતી.

ઘરેલું હિંસા સમાજના દરેક સ્તરે, દરેક પ્રકારના આર્થિક અને શૈક્ષણિક વર્ગમાં થઈ શકે છે, અને એમાં તે પાત્રોનો સમાવેશ થાય છે જે અત્યંત સઘન સંબંધ ધરાવે છે. તે પીડિત વ્યક્તિના આત્મવિશ્વાસ, માનસિક સ્થિતિ અને સાથોસાથ શારીરિક સ્વાસ્થ્યને પણ ગંભીર રીતે અસર કરી શકે છે. આમાં દામ્પત્ય જીવનમાં અનિયમિતતા, સંપત્તિ અંગેના વિવાદો, સંતાનોની પરવરિશ અંગે મતભેદો અથવા કોઈપણ અન્ય કારણો હોઈ શકે છે, જે વ્યક્તિને નિરંતર તણાવ અને અસુરક્ષાની ભાવના તરફ દોરી જાય છે.

ઘરેલું હિંસાનો સામનો કરવો જરૂરી છે, કારણ કે તે સમાજને નકારાત્મક રીતે પ્રભાવિત કરે છે અને નવા પેઢીના માનસિક વિકાસને અવરોધે છે. આથી ઘરેલું હિંસાના નાશ માટે સતત પ્રયાસ કરવો અને પીડિતોને સુરક્ષિત જીવન પ્રદાન કરવું એ સમાજની જવાબદારી છે.

11.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

1. **સામાજિક સંઘર્ષ** : અછત ધરાવતા દરજ્જાઓ, સત્તા અને/અથવા સંપત્તિ સંબંધી મૂલ્યો અને દાવાઓને અનુલક્ષીને થતી અથડામણો કે જેમાં સામા પક્ષને કશાક ઉપરના વર્ચસ્વ, નિયંત્રણ કે તેનાથી સ્વરક્ષણ માટેની કે તેની સામેની દુશ્મનાવટ/વિરોધભરી અથડામણો હોય છે.
2. **શારીરિક હિંસા (Physical Violence)** : પતિ, પત્ની અથવા પરિવારના સભ્યો દ્વારા શારીરિક તાકાતથી કરવામાં આવેલ હિંસક કૃત્ય, જેનો ઉદ્દેશ્ય શારીરિક નુકસાન પહોંચાડવાનો હોય છે.
3. **માનસિક હિંસા (Psychological Violence)** : પ્રેમ, લાગણી અથવા માનસિક સ્વતંત્રતાની અવગણના કરીને ભાવનાત્મક અથવા માનસિક ત્રાસ આપવાની ક્રિયાઓ, જેમ કે ધમકાવવી, અપમાન કરવી.
4. **આર્થિક નિયંત્રણ (Economic Control)** : પરિવારના સભ્યોને તેમના આર્થિક સ્ત્રોતોથી દૂર રાખવાનો પ્રયાસ, જેમ કે આવકનો સ્વતંત્ર ઉપયોગ રોકવો અથવા સંપત્તિ ઉપરનો કાબૂ જમાવવો.
5. **પ્રતાડના (Harassment)** : વારંવાર થતી માનસિક અથવા શારીરિક અત્યાચારની ક્રિયાઓ, જેનો ઉદ્દેશ્ય વ્યક્તિને દમન, અપમાન અથવા ત્રાસ આપવા માટે થાય છે.

6. **માનહાનિ (Defamation) :** વ્યક્તિની સાનુકૂળતા અથવા પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાના હેતુથી અપમાનજનક વાતો કરવી કે તેમના વિરુદ્ધ ખોટા આક્ષેપો કરવી.
7. **મૌખિક હિંસા (Verbal Abuse):** અપશબ્દો, અપમાનજનક ટિપ્પણીઓ અથવા હિનમૂલ્ય આપતી ભાષાનો ઉપયોગ કરીને વ્યક્તિને માનસિક રીતે નુકસાન પહોંચાડવાની ક્રિયા.
8. **આંતરિક હુમલો (Intimate Partner Violence) :** પતિ-પત્નિ અથવા નજીકના સંબંધોમાં એક વ્યક્તિ દ્વારા અન્ય વ્યક્તિને શારીરિક, માનસિક કે આર્થિક રીતે નુકસાન પહોંચાડવાનો પ્રયાસ.
9. **મહિલાઓ અને કાયદો :** ભારતમાં મહિલાઓના ન્યાયોચિત અધિકારોને ધારાકીય માન્યતા આપવા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ.

11.7 તમારી પ્રગતી ચકાસો

---

1. ઘરેલું હિંસાનો અર્થ અને પરિભાષા સમજાવો.
2. ઘરેલું હિંસાના લક્ષણો જણાવો.
3. ઘરેલું હિંસા નિવારણમાં સમાજકાર્યકરની ભૂમિકા અંગે વિગતે ચર્ચા કરો.

11.8 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. MSO-4 ‘જાતિ અને સમાજ’ ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ
https://baou.edu.in/assets/pdf/MSO-04_slm.pdf
2. ગુજરાતી વિશ્વકોશ - ગુજરાતી ભાષાનો સર્વપ્રથમ વિશ્વકોશ (એન્સાઈક્લોપીડિયા); ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ <https://gujarativishwakosh.org/>
3. UNICEF (2000) Domestic Violence against women and girls, Innocent digest, No.6, June 2000
4. UNO. (2002) ‘Millennium Development Goals’ www.uno.org/millenniumdevelopmentgoals
5. WHO (2007) ‘Multi-country study on women’s health and domestic violence against women’; Geneva: World Health Organization.
6. Jejeebhoy S. (1998) ‘Wife beating in rural India: A husband’s right?’; Evidence from survey data; Economic and Political Weekly, 33(15), 855–862.

- 12.0 ઉદ્દેશ્યો
- 12.1 પ્રસ્તાવના
- 12.2 યુવા-અપરાધનો અર્થ, કારણો, મુખ્ય ક્ષેત્રો
- 12.2.1 યુવા અપરાધના કારણો
- 12.2.2 યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો:
- 12.3 યુવા-અપરાધમાં યુવાકલ્યાણની નીતિઓ
- 12.4 સારાંશ
- 12.5 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 12.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો
- 12.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો
- 12.8 સ્વાધ્યાય લેખન
- 12.9 પ્રવૃત્તિ કરો
- 12.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો
- 12.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

12.0 ઉદ્દેશ્યો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમ દ્વારા તમે..

યુવા-અપરાધનો અર્થ, કારણો, મુખ્ય ક્ષેત્રો અને યુવાકલ્યાણની નીતિઓના ઉદ્દેશો:

યુવા-અપરાધનો અર્થ: યુવા-અપરાધનો અર્થ તે છે કે 18 વર્ષથી નાની ઉંમરના યુવાનો દ્વારા કરવામાં આવતા કાયદા વિરુદ્ધના કામો, જેમ કે ચોરી, હિંસા, માદક પદાર્થોનો ઉપયોગ, અને અન્ય અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓ.

કારણો:

1. કુટુંબમાં તણાવ: ઘરના ટકરાવ, માતા-પિતા વચ્ચેના ઝગડા, અને પારિવારિક સમસ્યાઓ.
2. શિક્ષણનો અભાવ: યોગ્ય શિક્ષણની અભાવ અને શાળાઓમાં ખરાબ પરિસ્થિતિઓ.
3. આર્થિક સમસ્યાઓ: નોકરીઓની અછત, ગરીબી અને આર્થિક અસમાનતા.
4. સામાજિક પ્રભાવ: ખરાબ સંગત, સામાજિક મિડિયા અને ફિલ્મો.
5. માનસિક સમસ્યાઓ: માનસિક તણાવ, ડિપ્રેશન અને અંગત સમસ્યાઓ.
6. નશાનો ઉપયોગ: નશાની વસ્તુઓનો ઉપયોગ અને વેચાણ.

મુખ્ય ક્ષેત્રો:

1. શાળા અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ: અપરાધનું પ્રમાણ ઓછી અને મધ્યમ ધોરણની શાળાઓમાં વધુ.

2. નબળી આર્થિક સ્થિતિવાળા વિસ્તાર: ગરીબી પ્રભાવિત વિસ્તારોમાં વધુ અપરાધ.
3. શહેરી અને માજના વિસ્તાર: શહેરોમાં ઊંચી આવકવર્ગની અસમાનતા અને માજના વિસ્તારોમાં અસુરક્ષા.
4. સામાજિક સંગઠનો અને ક્લબ: ખરાબ સંગત અને ગેંગ સંસ્કૃતિ.

યુવાકલ્યાણની નીતિઓના ઉદ્દેશો:

1. શિક્ષણ અને તાલીમ: યુવાનોને ગુણવત્તાપૂર્ણ શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ.
2. મનોવિજ્ઞાનિક સહાયતા: માનસિક તાણ અને તકલીફો માટે મનોવિજ્ઞાનિક અને પરામર્શ સેવાઓ.
3. કૌશલ્ય વિકાસ: યુવાનોને કાર્યકુશળ અને આત્મનિર્ભર બનાવવાનો પ્રયત્ન.
4. સમાનતા અને સમાન અવસર: સૌ માટે સમાન અવસર અને ન્યાય.
5. નશા નિયંત્રણ: નશાના સેવન અને વેચાણને નિયંત્રિત કરવાના કાયદા અને જાગૃતિ કાર્યક્રમો.
6. આર્થિક સહાય: નબળી આર્થિક સ્થિતિ ધરાવતા પરિવારો માટે આર્થિક સહાય.
7. સામાજિક એકતા: યુવાનોમાં સામાજિક સમજૂતી અને મૈત્રીભાવના પ્રેરવા માટેના પ્રયાસો.
8. આપત્તિ નિવારણ: અપરાધ પ્રવૃત્તિઓને અટકાવવા માટે કાયદાકીય અને પોલીસિંગ વ્યવસ્થા મજબૂત કરવી.

આ નીતિઓ અને પ્રયાસો દ્વારા યુવાનોને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાયતા પૂરી પાડીને, તેઓને સમાજમાં સકારાત્મક ભૂમિકા ભજવવા માટે સક્ષમ બનાવવામાં આવે છે.

12.1 પ્રસ્તાવના

યુવા-અપરાધનો અર્થ તે યુવાનો દ્વારા કરવામાં આવેલ તે પ્રકારના અપરાધો છે, જે કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. સામાન્ય રીતે, યુવાનોની ઉંમર 18 વર્ષથી ઓછી હોય છે, અને આ પ્રકારના અપરાધોમાં ચોરી, હિંસા, નશાખોરી, શારીરિક હુમલો, અને અન્ય કાયદા વિરુદ્ધની પ્રવૃત્તિઓ સામેલ છે.

કિશોર અપરાધ, જેને કિશોર અપરાધ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે સગીર અથવા બહુમતી વય કરતાં નાની વયની વ્યક્તિ તરીકે ગેરકાયદેસર વર્તનમાં ભાગ લેવાનું કાર્ય છે.

યુવા-અપરાધ એક ગંભીર અને વૈશ્વિક સમસ્યા છે, જે સમાજના વિવિધ સ્તરે પ્રભાવ પામે છે. આધુનિક યુગમાં, ટકાઉ પરિવર્તનો અને સમાજમાં વધતા તાણ, યુવાનોને ગુનાહીત પ્રવૃત્તિઓ તરફ વાળે છે. આ અપરાધો માત્ર કાયદાકીય સમસ્યા જ નથી, પરંતુ સામાજિક, આર્થિક અને માનસિક સમસ્યાઓ પણ ઉત્પન્ન કરે છે.

આજેના યુગમાં, ટેકનોલોજીનો દુરુપયોગ, કુટુંબમાં તણાવ, શિક્ષણના અભાવ અને નોકરીઓની અછત વગેરે કારણો યુવા-અપરાધના વિકાસ માટે મુખ્ય ભૂમિકા ભજવે છે. આ સિવાય, બાળકોના મનમોજીપણું અને સહિયારા શોષણનો ભાવ પણ યુવા-અપરાધને પ્રોત્સાહન આપે છે.

યુવા-અપરાધના નિવારણ માટે, યોગ્ય માર્ગદર્શન, શિક્ષણ અને વ્યવહારિક મક્સદના નિર્માણની જરૂર છે. સમાજ, સરકાર અને વિવિધ સંગઠનો દ્વારા સંયુક્ત પ્રયત્નો વડે, આ યુવાનોને મોખરાના નાગરિકો બનાવવાની તક આપી શકાય છે.

યુવા-અપરાધની સમસ્યા ને નાબૂદ કરવા માટે આપણે સહિયારું પ્રયત્ન કરવું જોઈએ, જેથી આ યુવાનોને યોગ્ય દિશા આપી શકાય અને તેઓ સમાજ માટે ઉપકારક નાગરિક બનવા માટે સક્ષમ બને.

ગરીબી, બેકારી, પાયાની જરૂરિયાતોનો અભાવ, ગ્રામ-વિસ્તારોમાંથી શહેરો પ્રતિ સ્થળાંતર, ગીચ અને ગંદા વિસ્તારોમાં રહેઠાણ, સામાજિક સંઘર્ષો, કોમ અગર જાતિનાં બંધનો, પછાતપણું, એકાકીપણું, પરાયાપણું, જૂનાં મૂલ્યોનો વિચ્છેદ અને સંસ્કારોની સંકરતા—આ બધાંની અસર ગુનાપ્રેરક બળોમાં મહત્ત્વ ધરાવે છે. કુદરતી અગર માનવસર્જિત હોનારતો અને વિનાશ પણ અપરાધોની ભૂમિકા સર્જે છે.

12.2 યુવા-અપરાધનો અર્થ, કારણો, મુખ્ય ક્ષેત્રો

અપરાધ એટલે સમાજમાં રાજ્યસત્તા દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવેલા ફોજદારી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતું વર્તન. આ પ્રકારનું વર્તન સજાને પાત્ર ગણાય છે. સમાજનાં મૂલ્યો કે ધોરણોનો ભંગ કાયદાના ક્ષેત્રમાં આવે તો તેને અપરાધ કે ગૂનો કહેવામાં આવે છે. આમ, સમાજનાં માન્ય ધોરણોના ભંગને અનૈતિક, સમાજવિરોધી અને કાનૂનવિરોધી ક્રિયા ગણવામાં આવે છે.

જુવેનાઈલ અપરાધ એ એક કાનૂની શબ્દ છે જે વર્ણવે છે કે જ્યારે સગીરો 18 વર્ષની વય સુધી પહોંચે તે પહેલા ગેરકાયદેસર વર્તનમાં જોડાય છે. 18 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના લોકો દ્વારા કરવામાં આવતા ઓછા ગંભીર ગુનાઓને સામાન્ય રીતે સ્ટેટસ અપરાધ તરીકે વર્ગીકૃત કરવામાં આવે છે.

કિશોર અપરાધ, જેને કિશોર અપરાધ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે કાયદાકીય વય કરતાં નાની વયના સગીર અથવા વ્યક્તિ તરીકે ગેરકાયદેસર વર્તનમાં ભાગ લેવાનું કાર્ય છે. આ કૃત્યો અન્યથા અપરાધ તરીકે ગણવામાં આવશે જો તે કરનાર વ્યક્તિઓ મોટી ઉંમરના હોય. ગુનેગાર શબ્દ સામાન્ય રીતે કિશોર અપરાધનો સંદર્ભ આપે છે, અને અસ્વીકાર્ય રીતે વર્તે તેવા યુવાન વ્યક્તિ માટે પણ સામાન્યીકરણ કરવામાં આવે છે.

કિશોર અપરાધી એવી વ્યક્તિ છે જે ગુનો કરે છે અને તે ચોક્કસ વયથી ઓછી છે. મોટાભાગનાં રાજ્યોમાં 18 વર્ષથી ઓછી ઉંમરની વ્યક્તિ તરીકે કિશોર અપરાધી અથવા યુવાન અપરાધીનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે જ્યારે કેટલાક રાજ્યોએ મહત્તમ વય થોડી અલગ કરી છે. કેટલાક રાજ્યોમાં લઘુત્તમ વય અપરાધની ગંભીરતા પર આધાર રાખે છે. જુવેનાઈલ ગુનેગારો અથવા કિશોર અપરાધીઓ સ્ટેટસ અપરાધો જેવા કે, અત્યાચાર, કર્ફ્યુનું ઉલ્લંઘન અથવા સગીર વ્યક્તિએ દારૂનું અને ધૂમ્રપાન કરવા માટેના ગુનાઓથી માંડીને મિલકતના ગુનાઓ, હિંસક ગુનાઓ, જાતીય ગુનાઓ અને સાયબર અપરાધો તરીકે વર્ગીકૃત કરાયેલા વધુ ગંભીર ગુનાઓ કરે છે.

કિશોરવયે સમોવડિયા જૂથ (peer group) સાથે મળીને સમૂહમાં અપરાધો કરવા જૂથ (gang)ના નેતાને અનુસરવું, તેની પ્રશંસા કરવી, અન્ય સામાજિક સંબંધોથી અલિપ્ત રહેવું,

માતાપિતાનું કહેવું માનવું નહિ વગેરે લક્ષણો અમુક ઉંમરે બધાં બાળકોમાં આવે છે. પણ કિશોરવય પૂરી થતાં આ તબક્કો પસાર થઈ જાય છે. જૂથ-અપરાધો ઘણી વાર શહેરોના અમુક દૂષિત વિસ્તારો (delinquency areas)માં વધુ બને છે. તેમાં દોસ્તો કે સાથીદારોની સોબતની અસર નીચે ગુનાઓ કરવામાં આવે છે. સમાજના ઉચ્ચ અને નીચલા વર્ગ વચ્ચે આર્થિક ભેદભાવો ઘણા નજરે ચડે છે અને નીચલા વર્ગના યુવાનોને વિકાસની પૂરતી તકો દેખાતી નથી. દેખાદેખીથી મોજશોખની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા તેઓ ચોરી વગેરે જેવા ગુનાઓ તરફ દોરાય છે.

શહેરી અને ગ્રામવિસ્તારો વચ્ચેના વિકાસમાં અંતર અને વિસંવાદના પરિણામે શહેરો ભણી જે સ્થળાંતર થઈ રહ્યું છે તેમાં શહેર તરફ રોજગારીની આશાથી ખેંચાઈને આવેલી વ્યક્તિ કે સમુદાય ઘણા સમય સુધી પરાયાપણાની ને એકલતાની લાગણી અનુભવે છે; તે મૂળ વિનાનો (rootless) બની રહે છે. આ પ્રકારની સામાજિક વિસંવાદિતામાંથી અપરાધ ઊભો થવાની શક્યતા છે.

શારીરિક કારણોમાં માનવ શરીરમાં અમુક સ્નાયુ-ગ્રંથિઓ (endocrine glands) તેના સ્નાયુ દ્વારા જુદી જુદી અસર કરે છે. આ ગ્રંથિઓના અનિયમિત સ્નાયુથી માનવી અપરાધ તરફ ખેંચાય એવી શક્યતા ઊભી થાય છે. વારસાગત વિચારધારામાં છેલ્લે એવું જણાયું છે કે ઘણા બધા અપરાધીઓનો અભ્યાસ કરતાં જે જીવ-કોષો (genes) મનુષ્યને વારસો આપે છે તેમાં માતાપિતા બંને તરફથી સરખી સંખ્યામાં આ જીવન તત્વના રંગકોષો (chromosomes) મળે છે અને તે સમાન્તરે જોડકાંમાં ગોઠવાઈ જતાં વારસો નિશ્ચિત થાય છે. તેમાં જો કોઈક વાર આવી અર્ધી જોડી રહી જાય તો વિચાર અને વર્તનની વિચિત્રતા જન્મે છે અને ગુનો કરવાની પરિસ્થિતિ નીપજે છે.

ભારતીય સંસ્કારિતાના એક ભાગ તરીકે ‘કર્મ’ ના સિદ્ધાંત અને પુનર્જન્મની માન્યતા ઘણા મોટા સમુદાયને અસર કરે છે. જોકે આ માન્યતાઓને હજી સુધી વૈજ્ઞાનિક સમર્થન પ્રાપ્ત થઈ શક્યું નથી. છતાં એમ કહેવું જોઈએ કે ‘કર્મ’ નો બદલો આ જન્મમાં કે આવતા જન્મમાં ભોગવવો જ પડે છે તેવી માન્યતા ‘અપરાધ’ને રોકનારા એક વિશિષ્ટ બળ તરીકે કામ કરી શકે. આ ભારતીય સાંસ્કારિક માન્યતાના સંદર્ભમાં વિશેષ સંશોધન થયું નથી.

અપરાધીઓ અંગેના કાયદાઓમાં બે ગ્રંથો મુખ્ય છે : ‘ઇન્ડિયન પીનલ કોડ અને ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડ’ આ ઉપરાંત, સ્થળે સ્થળે સ્થાનિક કાયદાઓ અને વિશિષ્ટ કાયદાઓ (Special Acts) પણ હોય છે. દેશમાં કેન્દ્રીય સંસદગૃહો અને રાજ્યોની વિધાનસભાઓ આ સૂચિમાં નવા ધારાઓ ઉમેરતાં જ જાય છે. આ ઉપરાંત ન્યાયની અદાલતોએ ભૂતકાળમાં આપેલા ચુકાદાઓ(judgements)ની ગણના પણ કાયદાઓમાં ઉમેરા તરીકે થાય છે. ભારતના કાયદાના મુખ્ય ગ્રંથો ભારતીય દંડસંહિતા (I.P.C.) અને ફોજદારી કાર્યવાહી (Cr.p.c.) પણ હજી પૂરાં સંશોધિત થઈને આધુનિક બન્યાં નથી. કાયદાઓનું બાહુલ્ય, તેનાં અર્થઘટનનો ગૂંચવાડો, અને લાંબા સમય સુધી ઉપરની અદાલતોની સત્તાના અમલનો અવકાશ એ ભારતની વર્તમાન ફોજદારી ન્યાયપ્રથાની મોટી સમસ્યા છે.

ભારતના રાજ્યબંધારણમાં સમાવિષ્ટ ‘રાજ્યનીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો’ (Directive Principles of State Policy) નાગરિકને સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ન્યાય આપવાની બાંધકામ આપે છે. તેની સાથે જ ‘મૂળભૂત અધિકારો’ (fundamental rights) નાગરિકને સમાનતા અને સ્વતંત્રતા બક્ષે છે, જેથી કોઈ પણ નાગરિકને વિધિવત્ દોષિત ઠરાવ્યા વિના દંડ કે સજા કરી

શકાય નહિ એ પાયાનું સૂત્ર છે. આ પાયાના હક્કોને આવરી લેતા ‘માનવ-હક્કોનું જાહેરનામું’ સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ દ્વારા ઘોષિત કરવામાં આવ્યું છે અને અન્ય સભ્ય-રાષ્ટ્રો આ માનવ હક્કોનું જતન અને અમલ કરવા બંધાયેલાં છે. આ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય કોઈ પણ લોકશાસિત તંત્રની ઈમારતનો પાયો છે.

અપરાધીને સજા કરવાનો હેતુ ન્યાયશાસ્ત્રમાં દાખલો બેસાડવાનો એટલે કે અન્ય લોકો ભવિષ્યમાં અપરાધો કરતાં અટકે અને તે દ્વારા સમાજની સુરક્ષા જોખમાય નહિ તે હોવો જોઈએ. પુરાતન સમાજમાં અપરાધીને સજા કરવાની દૃષ્ટિ પાછળ બદલો લેવા (raaliation)ની વૃત્તિ કામ કરતી હતી અને જેટલો ગંભીર અપરાધ તેટલી જ કડક સજા એ સૂત્ર સ્વીકારાયેલું હતું. સમાજ-સુરક્ષા (social defence)ની નવી વિચારસરણી દ્વારા હવે સ્વીકારાયું છે કે વ્યક્તિને અપરાધી ઠરાવ્યા પછી કઈ સજા કરવી તે માત્ર ગુનાના પ્રકાર ઉપરથી જ નહિ, પરંતુ તે વ્યક્તિની વ્યક્તિગત હકીકતો અને અપરાધનાં કારણોનો ઊંડો અભ્યાસ કરીને અપરાધીને બંધબેસતી સજા કરવી જોઈએ અને તે પ્રમાણે ઈલાજ થવો જોઈએ, જેથી તે ફરીવાર ગુનાના વિષયકમાં પડે નહિ. અપરાધી ઘોષિત ઠરે તો તેની સુધારણા કરી તેને પગભર કરવા પગલાં લેવાં ઘટે છે. સજા તરીકે ‘દેહાંતદંડ’ (capital punishment) આ હેતુ બર લાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે. તેની અસરકારકતા વિશે દુનિયામાં એકમત નથી. અમુક રાષ્ટ્રોમાં આ સજાને બંધ કરવામાં આવી છે. પરંતુ તેથી ગંભીર અપરાધો વધ્યાના સ્પષ્ટ નિર્દેશો મળતા નથી. આ અંગે સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ તરફથી અવારનવાર સર્વેક્ષણ કરવામાં આવે છે.

સામાન્ય નાગરિકનું અપરાધ અને અપરાધી પ્રત્યેનું વલણ સહાનુભૂતિપૂર્વકનું નથી હોતું. આ સ્વાભાવિક છે. તે અપરાધીને પોતાની અને સંપત્તિની સુરક્ષાને પડકાર રૂપે જુએ છે. અપરાધી ઉપર દયા બતાવવાની નહિ, પરંતુ કડક હાથે કામ લેવાની જરૂર છે તેવું તે દૃષ્ટપણે માને છે. કાયદા વધુ સખત બનાવી લાંબામાં લાંબી કેદની સજા થવી જોઈએ અને તેથી સમાજની સુરક્ષા વધુ પ્રાપ્ત થશે તેવું તેનું મંતવ્ય હોય છે.

12.2.1 યુવા અપરાધના કારણો

યુવા-અપરાધ થવાના કારણો

યુવા અપરાધ થવા માટે ઘણા બધા પરિબળો જવાબદાર હોઈ શકે છે. આ પરિબળો વ્યક્તિત્વ, કુટુંબ, સમાજ, અને આર્થિક પરિસ્થિતિઓથી સંબંધિત હોઈ શકે છે. નીચે કેટલાક મુખ્ય કારણો આપવામાં આવ્યા છે:

યુવાનો અપરાધ કેમ કરે છે તે અંગેની માહિતી વિશ્લેષણ કરતી વખતે વિવિધ પરિબળો અને કારણો સામે આવે છે. આ પરિબળો વ્યક્તિગત, કુટુંબ, સામાજિક, અને આર્થિક પરિબળોને સમાવેશ કરે છે. નીચે આપેલા વિસ્તૃત માહિતી દ્વારા, યુવાનોના અપરાધીઓ માટેના કારણોને સમજવા માટે મદદ મળી શકે છે:

1. પરિવારિક પરિબળો:

- કુટુંબની અસંતુષ્ટિ: કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરિસ્થિતિઓ, જેમ કે તણાવગ્રસ્ત અથવા વિખૂટા પડેલા પરિવારો, માતા-પિતાનો છુટાછેડો અથવા કુટુંબમાં સતત ઝઘડા અને અશાંતિ. અથવા

પરિવારની મુશ્કેલી, યુવાનોને મનસુખતાને અસર કરે છે અને તેઓનો અપરાધિક કાર્ય તરફ ઝુકાવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

- અવગણના અને અસ્વીકૃતિ: જો કુટુંબના સભ્યોએ બાળકોની અવગણના કરી છે અથવા તેમના શૈક્ષણિક અને લાગણીક જરૂરિયાતોને પૂરી નથી કરી, તો તે તેમને ગેરમાર્ગે લઈ જાય છે.
- અવગણના: બાળકની યોગ્ય જરૂરિયાતોની અવગણના અથવા અનુમોદન અને સવર્ણનો અભાવ.
- દુરવર્તન અથવા કુટુંબના સભ્ય દ્વારા ગુનાખોરી: ગુનાખોર કુટુંબના સભ્યો સાથે ઉછરવાના કારણે અસર.

2. શૈક્ષણિક પરિબળો:

- શાળાની નિષ્ફળતા: શાળામાં ખરાબ પ્રદર્શન અથવા શિક્ષણની ઉણપ. શાળામાં નબળું પ્રદર્શન, સ્કૂલ શિક્ષણ સાથે સંબંધિત સમસ્યાઓ યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.
- શાળાના પગલાં: શાળાએ યોગ્ય માર્ગદર્શન અથવા સપોર્ટ ન આપવો.
- શાળાની સામે અણજાણતા: શિક્ષકો અને અન્ય શાળા કર્મચારીઓનો સહકાર અને સકારાત્મક મનોવૃત્તિનો અભાવ.

3. આર્થિક પરિબળો:

- ગરીબી: નાણાકીય તંગી, મૂળભૂત જરૂરિયાતોની પૂર્તિ માટે સંઘર્ષ. નાણાકીય સંસાધનોની ઉણપ, મૂળભૂત જરૂરિયાતોને પુરા કરવા માટે સંઘર્ષ, અને જીવનશૈલીમાં અસમાનતા યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.
- બેરોજગારી: રોજગારીની તકોનો અભાવ અને તેની સાથે સંકળાયેલા મનોભાવની અસરો. રોજગારીની તકોની ઉણપ અને આર્થિક તણાવ, જે યુવાનોને ગુનાખોરીના વિકલ્પને અપનાવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

4. મનોવિજ્ઞાનિક પરિબળો:

- મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓ: ડિપ્રેશન, આકોશ અથવા માનસિક તાણ. ડિપ્રેશન, ટૂંકટૂંક, અથવા અન્ય માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ, જે તેમની માનસિક સ્થિતિને અસર કરે છે અને અપરાધ તરફ દોરી શકે છે.
- મનોવૈજ્ઞાનિક અસંતુલન: મનોસ્વભાવના આઘાત અથવા હેતુઓમાં અસંતુલન. યૌવનના મનોવિજ્ઞાનિક તણાવ અથવા આત્મ-વિશ્વાસની ઉણપ.

5. સામાજિક પરિબળો:

- મિત્રવર્ગ: ખોટા મિત્રવર્ગમાં સંકળાવવું અને તેમના પ્રભાવથી પ્રેરિત થવું. ખોટા મિત્રોને પીઠ કરવા અથવા ગુનાખોર મિત્રવર્ગ સાથે સંકળાવવું.
- સમાજમાં અશાંતિ: અસામાજિક તત્વો અને સમાજમાં ન્યાયની ઉણપ.
- સામાજિક અસમાનતા: સામાજિક તણાવ, જાતિવાદ, અને ન્યાયની ઉણપ.
- સામાજિક સંગઠનો અને મિડિયા: ગુનાખોરીને ગ્લોરીફાઈ કરનાર મિડિયા અને મિડિયા સાધનોનો પ્રભાવ.

6. માદક પદાર્થોનો ઉપયોગ:

- વ્યસન: દારૂ, નશીલા પદાર્થો અથવા અન્ય વ્યસન પદાર્થોની આદત. ખોટા વ્યસનનો ઉપયોગ, જે યુવાનોની દૈનિક જીવનને અસામાન્ય બનાવે છે અને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.

7. આનંદ અને શ્રીલની શોધ:

- આનંદ અને શ્રીલ માટે જુગાર, ચોરી અથવા ગુનાખોરી કરવા માટે કિશોરોએ ઉપાડેલા પગલાં.

8. માત્રાવાદી અને પ્રભાવશાળી સંસ્કૃતિ:

- મીડિયાના પ્રભાવથી જીવનશૈલી: ફિલ્મો, વીડિયો ગેમ્સ અને સોશિયલ મીડિયાના પ્રભાવને કારણે સમાનતાનો પ્રભાવ.

યુવાનો અપરાધ કેમ કરે છે તે અંગેની માહિતી વિશ્લેષણ કરતી વખતે વિવિધ પરિબળો અને કારણો સામે આવે છે. આ પરિબળો વ્યક્તિગત, કુટુંબ, સામાજિક, અને આર્થિક પરિબળોને સમાવેશ કરે છે. નીચે આપેલી વિસ્તૃત માહિતી દ્વારા, યુવાનોના અપરાધો માટેના કારણોને સમજવા માટે મદદ મળી શકે છે:

1. પરિવારિક પરિબળો:

- કુટુંબની અસંતુષ્ટિ: કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થયેલા પરિસ્થિતિઓ, જેમ કે માતાપિતાના છૂટાછેડા, કુટુંબની સાથે સતત ઝઘડા, અથવા પરિવારની મુશ્કેલી, યુવાનોને અસર કરે છે અને તેઓનો અપરાધિક કાર્ય તરફ ઝુકાવા માટે પ્રેરિત કરે છે.
- અવગણના અને અસ્વીકૃતિ: જો કુટુંબના સભ્યોએ બાળકોની અવગણના કરી છે અથવા તેમના શૈક્ષણિક અને લાગણીક જરૂરિયાતોને પૂરી નથી કરી, તો તે તેમને ગેરમાર્ગે લઈ જાય છે.

2. શૈક્ષણિક પરિબળો:

- શાળાની નિષ્ફળતા: શાળામાં નબળું પ્રદર્શન, સ્કૂલ ડ્રોપ આઉટ, અથવા શિક્ષણ સાથે સંબંધિત સમસ્યાઓ યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.
- શાળાની સામે અણજાણતા: શિક્ષકો અને અન્ય શાળા કર્મચારીઓનો સહકાર અને સકારાત્મક મનોવૃત્તિનો અભાવ.

3. આર્થિક પરિબળો:

- ગરીબી: નાણાકીય સંસાધનોની ઉણપ, મૂળભૂત જરૂરિયાતોને પુરા કરવા માટે સંઘર્ષ, અને જીવનશૈલીમાં અસમાનતા યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.
- બેરોજગારી: રોજગારીની તકોની ઉણપ અને આર્થિક તણાવ, જે યુવાનોને ગુનાખોરીના વિકલ્પને અપનાવા માટે પ્રેરિત કરે છે.

4. મનોવિજ્ઞાનિક પરિબળો:

- માનસિક સ્વાસ્થ્ય: ડિપ્રેશન, એન્જાઈટી, અથવા અન્ય માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ, જે તેમની માનસિક સ્થિતિને અસર કરે છે અને અપરાધ તરફ દોરી શકે છે.
- અસંતુલિત મનોવૃત્તિ: યૌવનના મનોવિજ્ઞાનિક તણાવ અથવા આત્મ-વિશ્વાસની ઉણપ.

5. સામાજિક અને સામાજિક પરિબલો:

- મિત્રવર્તુળનો પ્રભાવ: ખોટા મિત્રોને પીઠ કરવા અથવા ગુનાખોર મિત્રવર્ગ સાથે સંકળાવું.
- સામાજિક અસમાનતા: સામાજિક તણાવ, જાતિવાદ, અને ન્યાયની ઉણપ.
- સામાજિક સંગઠનો અને મિડિયા: ગુનાખોરીને ગ્લોરીફાઈ કરનાર મિડિયા અને મિડિયા સાધનોનો પ્રભાવ.

6. માદક પદાર્થોનો ઉપયોગ:

- વ્યસન: મદિરા, નશીલા પદાર્થો, અને અન્ય વ્યસન પદાર્થોના ઉપયોગ, જે યુવાનોની દૈનિક જીવનને અસામાન્ય બનાવે છે અને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.

7. પ્રભાવશાળી સંસ્કૃતિ:

- વિલાસિતાની શોધ: એનર્જી, અને આનંદ માટે ગુનાખોરીના આક્રમણ.
- સાંસ્કૃતિક મિક્સ: મિડિયા, ફિલ્મો, વીડિયો ગેમ્સ, અને ગ્લેમરનો પ્રભાવ.

8. ગુનાખોર ગેંગ્સ અને સિનિક બ્રેકસ:

- ❖ ગુનાખોર ગેંગ્સ: ગેંગ્સ અને સિનિક બ્રેકસ, જે યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ પ્રેરિત કરે છે.

9. ન્યાયપ્રણાલીનો અભાવ:

- ❖ કાનૂની અભાવ: કાનૂની પ્રવર્તન અને ન્યાયની ઉપલબ્ધિનો અભાવ, જે યુવાનોને ગુનાખોરી તરફ દોરી શકે છે.

યુવાનોના અપરાધના કારણોને સમજવું મહત્વપૂર્ણ છે, જેથી તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાય પૂરી પાડવી શકાય. આ માટે શિક્ષણ, મજબૂત કુટુંબ આધાર, સમુદાય આધાર, અને માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યની તકનિકીઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ.

આ તમામ પરિબલો એકબીજાની સાથે સંકળાયેલા હોઈ શકે છે અને યુવાનોને અપરાધના માર્ગે દોરી શકે છે.

❖ સુધારવા માટેના પગલાં

યુવા અપરાધના પરિબલોને પહોંચી વળવા માટે અમુક પગલાં લેવી જરૂરી છે:

- મજબૂત કુટુંબ પ્રણાલીઓ અને સંબંધો બાંધવાં.
- શિક્ષણની સુવિધાઓ અને માર્ગદર્શન મહેંચા કરવાં.
- નાણાકીય સહાય અને રોજગારીની તકો વધારવી.
- મનોવિજ્ઞાનિક સહાય અને સમૂહો દ્વારા સપોર્ટ સિસ્ટમ બનાવી.
- સમાજમાં સ્વસ્થ અને સુરક્ષિત વાતાવરણ પૂરું પાડવું.

આ પરિબલોને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય પગલાં લેતા યુવા અપરાધને નાથવી સરળ બની શકે છે.

ગુનાનાં કારણોમાં જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોની પૂર્તિ ન થવાનું કારણ અને જાતિભેદ, વર્ણભેદ, ધર્મ અને સંપ્રદાયભેદ અને પેઢી દર પેઢી ઊભું કરવામાં આવેલ પૂર્વગ્રહણસ્ત ધિક્કારનું માનસ પણ ગુનાઓને વધારે છે. વસ્તીવધારો પણ ગુનાનું બીજ છે.

12.2.2 યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો:

1. માદક પદાર્થોની અવ્યવસ્થા:

- ગેંગ્સ અને ડ્રગ ટ્રાફિકિંગ: માદક પદાર્થોનો વ્યાપક ઉપયોગ, ડ્રગ ટ્રાફિકિંગ અને યુવાનોનો માદક પદાર્થોની ખરીદી અને વેચાણમાં સામેલ થવું.
- નશીલા પદાર્થો :- દારૂ, ગાંજો, અને અન્ય નશીલા પદાર્થોની આપત્તિ.

2. ગેંગ્સ અને શસ્ત્રસામગ્રીઓ:

- ગેંગ્સના વિવિધ પ્રકારો: યુવાનો ગુનાખોરીમાં સામેલ થવા માટે ગેંગ્સમાં જોડાય છે, જેમ કે સત્તા, પૈસા અને કુટુંબની ભલાઈ માટે.
- અલ્પ કાનૂની શસ્ત્રો: ગુનાખોરી માટે અયોગ્ય રીતે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ.

3. સમાજમાં દોડતા ગેંગ્સ:

- એન્ટી-સોશિયલ બેહેવિયર: ગુનાખોરી સાથે સંબંધિત નમ્રતા, બુલિંગ, અને વૈશ્વિક સાંસ્કૃતિક અસમાનતા.
- આર્થિક લાભ: ગુનાખોરી દ્વારા નફો મેળવવો અને દુશ્મનાવટ વધારવી.

4. ચોરી :

- વ્યાપાર અને માલસામાનની ચોરી: મકાન અને દુકાનની ચોરી, ગાડી ચોરી.
- મરમફાટ, લૂંટ, અથવા વાહન લૂંટ.

5. જાતિ અને જાતિ આધારિત અપરાધ:

- જાતિ આધારિત અપરાધ: જાતીય હિંસા, કેસ્ટી ધમકીઓ.
- જાતિની અવગણના: જાતીય હિંસા, દુશ્મનાવટ અને ભેદભાવ.

6. યુવા સામાજિક એન્ટિ-સોશિયલ બેહેવિયર:

- પ્રતિકૂળ ગુનાખોરી: ગુંડા ગેંગ, ગુનેગાર, અને અસામાજિક પ્રવૃત્તિઓ.
- લવડાવ અને ગુનાહિત ક્રિયાઓ: જુગાર, લુટ અને ગુનાખોરી.

7. શાળાની વિકળતા અને દુષ્પ્રયોગ:

- શાળામાં બુલિંગ: શાળામાં દુશ્મનાવટ અને બુલિંગ.
- વિદ્યાર્થી માટે ગુનાખોરી: શાળામાં વિકળતા અને સંશય.

8. મનોભાવ અને માનસિક તણાવ:

- માનસિક તણાવ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ, ડિપ્રેશન, અને પીડા.
- વિશ્વસનીયતા અને આત્મવિશ્વાસ: આત્મવિશ્વાસના અભાવ અને સ્નેહનો અભાવ.

9. મિડિયા અને મનોરંજન:

- મિડિયા પ્રભાવ: દુરદર્શિત ફિલ્મો, ટીવી શો, અને મિડિયા પર ગુનાખોરીના માધ્યમોને અનુસરણ.
- મનોરંજનનો અસર: મનોરંજનની રીતો અને ગુનાખોરીની એકસાઈટમેન્ટ.

10. કાનૂની અને આર્થિક પરિસ્થિતિ:

- કાનૂની અસંગતતા: યોગ્ય કાનૂની વ્યવસ્થા ન હોવું અને નિયંત્રણ.
- આર્થિક તણાવ: ગરીબી અને નાણાકીય તણાવ.

યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો આ રીતે વિવિધ સામાજિક, આર્થિક, માનસિક અને સંસ્કૃતિક પરિબળોથી સંકળાયેલા છે. આ ક્ષેત્રોમાં યોગ્ય ફેરફાર અને સુધારણા લાવવી, યોગ્ય શિક્ષણ, કાનૂની વ્યવસ્થા, અને માનસિક સહાય એ સંભવિત ઉકેલ છે.

12.3 યુવા-અપરાધમાં યુવાકલ્યાણની નીતિઓ

અપરાધ જેની પાછળ અનેક કારણો જવાબદાર હોઈ શકે. પ્રતિબંધ અને નિયંત્રણ : અપરાધ એ પરિવર્તનશીલ સામાજિક કાયદાકીય ઘટના છે, જેનો આધાર મુખ્યત્વે સમાજની પરિસ્થિતિ ઉપર રહેલો છે. અપરાધી વ્યક્તિ તરફ સમાજની પ્રતિક્રિયા પ્રતિકૂળ હોય છે. સમાજ આરોપીને શંકાની નજરે નિહાળે છે. ગુનેગારોને સામાજિક નિયંત્રણના માપદંડો સહાનુભૂતિપૂર્વક સમજાવવામાં આવે તો તેમના જીવનમાં સુધારો લાવી શકાય છે. વિવિધ સંસ્થાઓના સક્રિય સહયોગથી અપરાધોને અટકાવી શકાય છે.

કાયદો અને ન્યાયતંત્રની જટિલ પ્રક્રિયા લોકશાહી સમાજ સાથે સુસંગત રીતે સંકળાયેલી છે. આમાં આરોપીની તપાસ કરીને ફરિયાદના પુરાવા સાથેની નોંધ, નિર્દોષ કે શંકાસ્પદ બાબતોની સંપૂર્ણ તપાસ હાથ ધરાયા પછી જ ગુનેગારને ન્યાયાલય સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે છે.

અપરાધ એક સામાજિક સમસ્યા છે, જે તે સમુદાયના લોકોની સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ સાથે સંકળાયેલી છે. એકલી ફોજદારી કાર્યવાહી અપરાધને નિયંત્રિત કરી શકતી નથી. તેની સાથે સામાજિક તત્ત્વો, સમાજ અને કુટુંબની ભૂમિકા પણ મહત્ત્વની છે. સાનુકૂળ વાતાવરણ, શૈક્ષણિક સવલતો, મનોરંજનની સગવડો, સલાહ અને માર્ગદર્શનની સેવાઓ વડે અપરાધ અટકાવી શકાય છે. કેટલાંક અસામાજિક તત્ત્વો સાથે સંકળાયેલી વ્યક્તિઓને ગુનેગાર તરીકે શોધીને ન્યાયાલય સમક્ષ રજૂ કરવામાં સમુદાયના સભ્યો મદદરૂપ બને છે.

કેટલાંક સ્વૈચ્છિક સંગઠનો, સ્વાયત્ત સંસ્થાઓ, ક્લબો પણ અપરાધ પ્રતિબંધમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. રામકૃષ્ણ મિશન મહિલા સમાજ જેવી નામાંકિત સંસ્થાઓએ પ્રશંસનીય કામગીરી કરી છે, પરંતુ આવી સંસ્થાઓ અપરાધ સાથે સીધી સંકળાયેલી નથી. અખિલ ભારતીય ગુના નિવારણ સમાજ કેટલાંક વર્ષોથી અપરાધ નિયંત્રણનું કાર્ય કરે છે. તેવી જ રીતે ચિલ્ડ્રન એઈડ સોસાયટી બાળઅપરાધોના નિવારણનું કાર્ય કરે છે. ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો સમુદાયની ભૂમિકા અપરાધને અટકાવવામાં અપર્યાપ્ત છે.

અપરાધ સુધારણા અને પુનઃસ્થાપન : અપરાધી પરત્વે દંડનીય કાર્યવાહીને બદલી હવે સુધારાવાદી અભિગમ અપનાવવામાં આવે છે. ગુનેગારોની સુધારણાના વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન કરીને તેનો પ્રચાર જનસંપર્કનાં માધ્યમો દ્વારા અથવા ઓડિયો વિડિયુઅલ સાધનો દ્વારા તેનો પ્રસાર થવો જોઈએ. સંસ્થાકીય સેવાઓમાં ગુનેગારની તપાસ કરી તેના સામાજિક-આર્થિક સંજોગો, તબીબી અહેવાલ વગેરેની તપાસ થાય છે. સુધારણાના કાર્યક્રમો જેવા કે શિક્ષણ, ધાર્મિક પ્રચાર, વ્યવસાયલક્ષી તાલીમ, મનોરંજન વગેરેનું આયોજન કરીને અપરાધીને સુધારવામાં આવે છે. ગુનેગારને કામમાં વ્યસ્ત રાખીને કેટલાંક પ્રોત્સાહકો જેવાં કે સજામાંથી માફી, લાંબી મુદતની રજા (parole), ઉત્પાદકીય કામ બદલ વળતર વગેરે આપીને એમને સુધારવામાં આવે છે.

અપરાધશાસ્ત્રમાં પરિવેક્ષા મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. પરિવેક્ષા એટલે ગુનેગારની અજમાયશી ધોરણે મુક્તિ. અપરાધના કિસ્સાઓમાં અપરાધનો પ્રકાર, અપરાધીની વય, સામાજિક-આર્થિક પરિબળોની તપાસ કર્યા પછી ન્યાયાધીશને લાગે કે ગુનેગારને સજા કરવાથી નુકસાન થાય તેની સંભાવના છે ત્યારે સજાનો અમલ ન કરતાં અપરાધીને અજમાયશી ધોરણે છોડવા અને તેને તેનું ચારિત્ર્ય સુધારવા માટે પરિવેક્ષા ધારા હેઠળ છૂટ આપવામાં આવે છે. અપરાધીનાં હિતોની રક્ષા અને સમાજની સુરક્ષા કરવાનું કાર્ય પ્રોબેશન અધિકારીઓ કરતા હોય છે. અજમાયશી ધોરણે છૂટેલો આરોપી તેને મળેલી તકનો ગેરલાભ ઉઠાવીને કોઈ ગુનામાં સંડોવાય તો તેને સજા કરી શકાય છે. એકંદરે જોતાં આખા સમાજની સુરક્ષા જોખમાતી નથી.

સામાન્ય જનતા, સેવાભાવી સંસ્થાઓ, સ્વૈચ્છિક સંગઠનો, સેવાભાવી કાર્યકરો, સામાજિક કાર્યકરો સમજાવટથી ગુનેગારનો પૂર્વગ્રહ સફળતાપૂર્વક દૂર કરી શકે છે. પરિવેક્ષા અને પુનઃસ્થાપનનું કાર્ય કરતી સંસ્થાઓ આમાં સામેલ થાય તો ગુનેગારને અપરાધ કરતાં અટકાવી શકાય અને તેમનું ભાવિ સુધારી શકાય.

પહેલાંના સમયમાં નાનામોટા ગુનાઓ માટે સખત કેદની અથવા મૃત્યુદંડની સજાઓ કરવામાં આવતી. આની પાછળનો હેતુ વ્યક્તિઓ ઉપર ધાક બેસાડવાનો અને ભવિષ્યમાં બીજા ગુનેગારો ગુનો ન આચરે એ માટે દાખલો બેસાડવાનો હતો. પરંતુ આની વિપરીત અસર જોવા મળી. આ સંદર્ભમાં બોસ્ટનના નાગરિક જૉન ઓગસ્ટસનું કામ નોંધપાત્ર છે. તેઓ અનેક ગુનેગારોને પોતાની સંભાળ હેઠળ રાખીને અપરાધીઓને જીવનના સાચા રાહ પર લાવ્યા અને ગુનેગાર સુધારણા ક્ષેત્રે મહત્વની સિદ્ધિ હાંસલ કરી. આમાંથી જ પરિવેક્ષા પદ્ધતિનો ઉદય થયો. ભારતમાં એની શરૂઆત 1923માં કરવામાં આવી. આના પરિણામે વિવિધ બાળ અધિનિયમો પસાર કરવામાં આવ્યા અને બાળ-અદાલતો દ્વારા બાળ ગુનેગારોને પ્રોબેશન ઉપર છોડવાની અને દેખરેખ રાખવાની જવાબદારી પ્રોબેશનરી ઓફિસરોને સોંપવામાં આવી. જેલની સુધારણાના પ્રશ્ન પરત્વે ડૉ. વૉલ્ટર સી. રેક્લેસની સેવાઓ ઘણી મહત્વની છે. તેમણે કેદીઓનું વર્ગીકરણ કરીને ગુનેગારોને અલગ પાડ્યા. તેમની વય પ્રમાણે લાંબી અને ટૂંકી મુદતની સજા ગોઠવી જેલના કર્મચારીઓની પરિષદ બોલાવી અને તાલીમ વર્ગનું આયોજન કર્યું. આ દરમિયાન અભ્યાસ-જૂથની રચના કરી અને એમના અભ્યાસને આધારે પરિવેક્ષા અધિનિયમને પસાર કરાવ્યાં, જેનો અમલ ચાલુ છે. આ કાયદાનો પ્રયોગ ન્યાયાધીશના વિવેક ઉપર રહે છે.

સરકારી કે સ્થાનિક સત્તાવાળાઓ તરફથી હાથ ધરાતાં બાંધકામો માટે ટેન્ડર મંગાવવામાં, મંજૂરી આપવામાં, કામની દેખરેખ રાખવામાં, શરતોનું પાલન થયું છે તેનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં પણ ઉભય પક્ષે એટલે કે અધિકારી અને કોન્ટ્રેક્ટર પરસ્પરને સહકાર આપતા હોય એવું લાગે ! કામના ક્યા તબક્કે કેટલા રૂપિયાનું બિલ તૈયાર કરવું એ વ્યવસ્થિત ગોઠવાયેલું રહે છે અને મંજૂર કરનાર કચેરીઓના માણસોના હિસ્સા નક્કી થયેલા હોય છે, એમ માનવાને કારણ રહે છે. આ લાંચને “ધંધાનો વિવેક” (professional courtesy) ગણવામાં આવે છે. બેપાંચ વર્ષે ઊતરતી કક્ષાનો માલ વાપરીને અધકચરું બંધાયેલ મકાન કે પુલ કે સડક ધરાશાયી થાય તે પહેલાં તો ઘણા માણસો અને કર્મચારીઓ બદલાઈ ગયા હોય છે ને કોની બેજવાબદારી આ માટે કારણભૂત થઈ તે નક્કી કરી શકાતું નથી. દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનો વહીવટ કરતા આ જાહેર બાંધકામ વિભાગો સફેદ કોલરધારી અપરાધીઓ માટે સોનાની ખાણ બરાબર છે. સરકારે ઊભાં કરેલાં સ્વાયત્ત નિગમો-

(corporations)ને તો ટેન્ડર મંગાવવા વગેરેની વિધિને વળગી રહેવાની પણ જરૂર નથી હોતી. મોટેભાગે ભળતા નામે કંપની કાઢી પોતાના નજીકના સગાને આ કામોના કોન્ટ્રેક્ટ અપાય છે.

અખાતના દેશો (gulf countries)માં ભૂગર્ભમાંથી નીકળેલા તેલની ઊંચી કિંમતોને કારણે આવેલી સંપત્તિની છોળ અને રોજગારીથી લોભાઈને ઘણા અબુધ અને ભોળા કામદારો અને કારીગરો ત્યાં જવા ઈચ્છે તે સ્વાભાવિક છે. નોકરીની ખાતરી આપી મોટી રકમો પડાવી પછી ખોટા પાસપોર્ટ ને નિમણૂકના પત્રો વગેરે પકડાવી હવાઈ જહાજની ખાલી સહેલ કરાવી પછી પોતે પેઢી સંકેલી લઈ છૂ થઈ જવાના ઘણા કિસ્સા પ્રગટ થયેલા છે. ઘણી વાર નોકરી માટે આ રીતે ગયેલા લોકોને બીજી જ વળતી સફરમાં પાછા ભારત આવવું પડે છે. અગર તો ત્યાંના દેશોની જેલમાં સબડવું પડે છે. આ ધંધાદારી લૂંટમાં તે તે દેશોના મજૂર કોન્ટ્રેક્ટરો પણ ભળેલા હોય છે. માનવ નિકાસ નિગમ (Human Export Corporation) ને નામે આ સફેદ વસ્ત્રધારીઓ છેતરવાની અનેક તરકીબો કરે છે.

આવી જ રીતે ગરીબ સ્ત્રીઓને અને બાળાઓને અખાતના દેશોમાં સારા પગારે કામવાળી, રસોઈયણ કે આયા તરીકે નોકરીની લાલચ આપીને પરદેશ લઈ જવામાં આવતી હતી, પણ આ સ્ત્રીઓને છેતરી તેમને અનીતિનાં ધામોમાં વેચી નાખવામાં આવતી હતી. થોડાં વર્ષો પહેલાં ભારત સરકારે આવી સ્ત્રીઓને પાસપોર્ટ ન આપવાની સૂચના આપી હતી.

આંતરરાષ્ટ્રીય દવા બનાવતી પેઢીઓમાં નવી દવા મનુષ્યો ઉપર અજમાયશ કરવા માટે બાળકોની જરૂર પડે છે અને આ રીતે વેચાણ થઈને ગયેલાં અમુક બાળકોને આ પ્રયોગો માટે ભરતી કરવામાં આવે છે. વાંદરાં અને દેડકાં જેવાં પ્રાણીઓની આ હેતુસરની નિકાસ રોકવા માટે ભારતમાં 'સોસાયટી ફોર પ્રિવેન્શન ઓફ કુઅલ્ટી ટુ એનિમલ્સ' એટલે કે જીવદયા મંડળી દ્વારા પણ કોઈ વાર અવાજ ઉઠાવવામાં આવે છે. જ્યારે જીવતાં જાગતાં કુમળી વયનાં બાળકોનો પક્ષ કરે તેવી કોઈ સંસ્થા નથી.

તબીબી વ્યવસાયની પવિત્ર મનાતી આચારસંહિતા (professional ethical code) મોટાભાગના તબીબો અનુસરતા હશે. પરંતુ સફેદ વસ્ત્રધારી અપરાધીઓ તેમાં પણ પ્રવેશ પામી ગયા છે. ગરીબ દર્દીને સાદી બીમારીમાં સીધી સારવાર આપવાને બદલે એક નિષ્ણાંત તેને બીજા નિષ્ણાંત પાસે જુદી જુદી તપાસ (test) કરાવવા મોકલે છે. મોંઘામાં મોંઘી દવાઓ લખી આપવામાં આવે છે. નવી ઊભી થયેલી ફાર્મસીઓના કાગળ ઉપર જ પ્રિસ્ક્રિપ્શન લખે છે. અને કહેવાય છે કે આવા ડોક્ટરોને રાજી રખાય છે. કુદરતી પ્રસૂતિ થવાને બદલે વધુ સંખ્યામાં 'સીઝેરિયન' શસ્ત્રક્રિયાથી પ્રસૂતિઓ કરાવાય છે. કેટલીક વાર તેની પાછળ પણ અપ્રામાણિક વ્યવહાર રહેલો હોય છે.

શરીરના જુદા જુદા અવયવોનું બીજાનાં અંગો ઉપર આરોપણ થઈ શકે છે તેથી વેપારી ધોરણે અંગ-ઉપાંગો વેચાતાં મેળવી આપનારાઓ માટે પ્રવૃત્તિના શ્રીગણેશ મંડાઈ ગયા છે. લોહીના બાટલા તો વેચાતા મળે જ છે.

તબીબી કારણોસર ગર્ભપાતનો કાયદો (Medical Termination of Pregnancy Act) અમલમાં આવતાં હવે વસ્તીવધારો રોકવા, કુટુંબ નાનું રાખવા અગર કુમારી કે વિધવા માતાને બચાવવા ગર્ભપાત કરાવવો એ ગુનો ઠરતો નથી. આ કાયદો આવ્યા પહેલાં આ પ્રકારની ગર્ભપાતની પ્રેક્ટિસ પૈસા કમાવાનું સાધન હતું. કોઈ વિચક્ષણ બુદ્ધિએ આ કાયદાનો તેના પ્રણેતાઓએ નહિ ધારેલો તેવો પ્રયોગ જુદા જ હેતુસર કરવાનું શોધી કાઢ્યું છે. ગર્ભમાં રહેલા બાળકની જાતિ હવે અમુક

પ્રકારની તપાસ (test) થી જાણી દીકરીના જન્મ પરત્વે હજી મોટાભાગના રૂઢિચુસ્ત હિંદુ સમાજમાં સૂગ દર્શાવાય છે અને છેલ્લા સમાચાર મુજબ રૂઢ માનસ ધરાવતાં કુટુંબો પોતાની વહુ કે દીકરીને આ ટેસ્ટ કરાવી જો ગર્ભમાં કન્યા છે તેમ જાણ થાય તો ગર્ભપાત તુરત જ કરાવી નાખે છે. સૂષ્ટિની કિરતારે રચના કરી ત્યારે પુરુષ-સ્ત્રીની સંખ્યાની સમતુલાનું બહુ દીર્ઘદષ્ટિથી આયોજન કર્યું હતું. હવે જો આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે તો કુદરતે દીધેલી આ સમતુલામાં વિક્ષેપ થતાં એનાં શાં પરિણામો આવશે તે તો સમય જ કહી શકે. અત્યારે જ ભારતમાં દર હજાર પુરુષે સ્ત્રીની સંખ્યા 941 છે. સમાજશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે કદાચ બહુપતિત્વ (polyandry)ના દિવસો પાછા આવે !

“ગરીબી હટાવો” ઝુંબેશના એક ભાગ તરીકે ભારતમાં રાષ્ટ્રીયકૃત અને અન્ય બેન્કો દ્વારા વિવિધ બાબતો માટે લોન આપવાની પ્રવૃત્તિ ખુબ ચાલે છે. આ યોજનાની અસરકારકતા તપાસવા લાભાર્થીઓની મુલાકાતો લેતાં જણાય છે કે ખરેખરી સહાય અધવચ્ચે જ ક્યાંક અટવાઈ જાય છે. ગરીબીની રેખા એ કાલ્પનિક રેખા બની રહે છે. સીમાન્ત ખેડૂતો, વેકે કામ કરવા બંધાયેલા, જમીનવિહોણા શ્રમિકો, જેમની જમીનો મોટા બંધ ને સરોવરમાં દબાઈ જાય છે, આદિવાસી વિસ્તારનાં જંગલો કપાઈ જાય છે ને આદિવાસીની જંગલની પેદાશોની રોટીરોજી લૂંટાઈ જાય છે, તેમના પુનર્વસવાટની યોજના વગેરે કાગળ ઉપર જેવી આકર્ષક છે તેટલી વાસ્તવમાં નથી. સફેદ સ્વાંગધારી અપરાધીઓ તેમાં પણ ભાગ પડાવે છે. બેન્કો ની લોનનું અર્થકારણ ગૂંચવાડાભર્યું હોય છે અને કરોડોની લોનો કદી પાછી અપાતી નથી.

મોટી પેઢીઓના મેનેજરો અને મુખ્ય વહીવટકર્તાઓને પગાર ઉપરાંત, એક વિશેષ સગવડ અપાય છે, તે છે ‘ખર્ચના હિસાબે’ પૈસા (expense account). આ અંગે કરવાના ખર્ચની અવારનવાર મર્યાદા નથી હોતી ને કાળાં નાણાંના બધા સદુપયોગ ચાલે છે. આમાં વાહન, પ્રવાસ, હોટલ, ભોજન-સમારંભો, ગેસ્ટ-હાઉસ, ભેટસોગાદો, મનોરંજન, પીણાંઓ વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ભ્રષ્ટાચાર કરનાર અને કરાવનાર બંનેને આ પ્રથા ઉપયોગી નીવડે છે અને તેનો કર ભરવો પડતો નથી.

ભારતભરમાં જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં ભરડો લીધેલ આ ભ્રષ્ટાચારને નાથવા અને નિવારવા અવારનવાર ઘણી સમિતિઓ અને સુધારણાપંચો ભલામણ કરી ગયાં છે. આ બધી ભલામણો ઉપર અમલ થયો નથી. ‘લોકપાલ’ અને ‘લોક-આયુક્ત’ જુદી જુદી રીતે જુદા જુદા મંચો ઉપર ચર્ચા કરે છે, પરંતુ કાર્યક્ષમ નીવડતા નથી. પરિણામે સામાન્ય નાગરિક બધી રીતે છેતરપિંડીનો ભોગ બને છે. તેની રક્ષા કાજે ગ્રાહક સુરક્ષા સંગઠન કે આંદોલન શરૂ થયું છે. ગ્રાહક સુરક્ષા ધારાનો યોગ્ય અમલ થાય તો તે આશા ઊભી કરે છે. સફેદ વસ્ત્રધારી અપરાધીઓની વ્યવસ્થિત ચાલ સામે એકલવાયો નાગરિક ટકી શકતો નથી.

ઘણી વાર ગેરકાયદેસર એકઠાં કરેલાં નાણાંનો ઉપયોગ આંખને બેહૂદા લાગે તેવા ખર્ચાળ કાર્યક્રમોમાં કરવામાં આવે છે. વિશિષ્ટ ખર્ચ (conspicuous consumption)માં લગ્ન, જન્મદિન, ઉત્સવો, દિવાળી, નાતાલ, નવું વર્ષ વગેરેના પ્રસંગોએ વીજળીની રોશની, બેન્ડવાજાં, ફટાકડા, દહેજ અને ભેટસોગાદો, ફોટાઓ, જાહેરખબરો, દાન, લહાણી, નૃત્ય, ગરબા વગેરે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

સફેદ વસ્ત્રધારી અપરાધીઓ દ્વારા આચરવામાં આવતાં કુકર્મો એટલાં પ્રચલિત થયાં છે કે અઢારમી અને ઓગણીસમી સદીમાં ગુનાઓના આંકડા, કારણો, વિધાયક પરિબળો વગેરે ઉપર મદાર રાખીને ઘડાયેલા ભારતીય અપરાધશાસ્ત્રના અત્યારના સિદ્ધાંતો અને પાયાની ભાવનાઓ ઊણાં પડે છે. તેને અંગે નવી પરિસ્થિતિમાં નવેસરથી સંશોધન થવું જરૂરી છે.

યુવા-અપરાધને રોકવા અને યુવાનોના કલ્યાણ માટે વિવિધ નીતિઓ અને કાર્યક્રમો અપનાવવામાં આવ્યા છે. આ નીતિઓનો ઉદ્દેશ બાળકો અને યુવાનોને યથાશક્તિ સુધારવા, તેમની માનસિક અને શારીરિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવું અને તેમને ગુનાખોરીથી દૂર રાખવું છે.

1. શિક્ષણ અને તાલીમ:

- શિક્ષણ સુવિધાઓ: મૂલ્યવાર શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને મફત શિક્ષણ ઉપલબ્ધ કરાવવું.
- કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો: વ્યાવસાયિક કુશળતા અને જીવન કૌશલ્યને પ્રોત્સાહિત કરવા માટે કાર્યક્રમો, જેમ કે કમ્પ્યુટર તાલીમ અને હસ્તકલા તાલીમ.

2. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને પરામર્શ:

- માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા: માનસિક સ્વાસ્થ્ય પરિબળો પર આધાર રાખતાં, યુવાનો માટે કાઉન્સેલિંગ, થેરાપી અને માનસિક આરોગ્ય સમિતિ.
- આકસ્મિક સપોર્ટ: આધુનિક અને વૈશ્વિક માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાય અને પીડા માટે તાત્કાલિક સહાય.

3. પરિવાર અને સામાજિક સપોર્ટ:

- ફેમીલી સપોર્ટ પ્રોગ્રામ્સ: માતા-પિતાના સહયોગ માટે સંસ્થાઓ દ્વારા પરિવાર કાઉન્સેલિંગ અને સહાય.
- કમ્યુનિટી હેલ્પ પ્રોગ્રામ્સ: કોમ્યુનિટી આધારિત નેટવર્ક અને સહયોગ પ્રદાન કરવાવાળા કાર્યક્રમો.

4. ન્યાય અને કાનૂન:

- કાનૂની સલાહ: યુવાનોને કાનૂન અને તેમના હકોથી જાગૃત કરવાં, તથા તેમને કાનૂની મદદ પૂરું પાડવું.
- જવાબદારીયુક્ત નિવારણ: ન્યાયિક સંસ્થાઓ દ્વારા ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ સામે યોગ્ય પગલાં.

5. કુલાડવા અને રોકથામ:

- જવાહારી તકનીકીઓ: યુવા-અપરાધને રોકવા માટે નીતિ-પ્રેરિત અભિગમો, જે પ્રારંભિક અવસ્થામાં જ ગેરવર્તનને રોકે છે.
- એલર્ટ સિસ્ટમ્સ: સામાજિક મિડિયા અને ટેલિફોન લાઇન દ્વારા સંકેત સિસ્ટમ્સ.

6. સ્વાસ્થ્ય:

- આરોગ્ય સેવા: નોબલ આરોગ્ય સેવાઓ, નોટિફાય, અને વિશિષ્ટ આરોગ્ય ચેક-અપ્સ.
- વ્યાયામ અને આરોગ્યયુક્ત જીવન: પ્રોત્સાહિત કરવા માટે કીડના કાર્યક્રમો અને સ્વાસ્થ્યકારક જીવનશૈલી.

7. એજ્યુકેશનલ એન્ડ ઓથોરિટી:

- વિશિષ્ટ શિક્ષણ નીતિ: શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધારવા માટે નીતિ, જે વલણ અને ગુનાખોરીની ઘટનાઓને ઘટાડે છે.
- શાળામાં વ્યવસ્થાપન: શાળાના વ્યવસ્થાપક અને શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં સુધારણા.

8. યુવા સંગઠનો:

- યુવા કલ્યાણ સંગઠનો: યુવાનો માટે સકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને વ્યસ્તતા માટે સંગઠનો અને ક્લબો.
- જવાબદારી અને સહયોગ: સમાજના વિકાસ અને સુરક્ષિતતા માટે યુવાનોના સંગઠનો.

9. મિશન અને અભિયાનો:

- એડવોકેસી અભિયાન: યુવા-અપરાધને અટકાવવાની અને યુવાનોના કલ્યાણ માટે એડવોકેસી અભિયાનો.
- ટ્રેનિંગ અને વર્કશોપ: ઉદ્યોગ અને શિક્ષણ ક્ષેત્રે વર્કશોપ અને તાલીમ.

10. ફંડિંગ અને રિસોર્સ:

- ફંડિંગ કાર્યક્રમો: યુવા કલ્યાણ માટે વિવિધ નાણાકીય સહાય અને સ્ત્રોતો.
- પોતાના રિસોર્સ: એન.જી.ઓ., સમાજ સેવા સંસ્થાઓ, અને રાજકીય સંગઠનો દ્વારા પ્રદાન કરેલા રિસોર્સ.

યુવા-અપરાધને રોકવા માટે, યુવાનો માટેના વિવિધ કાર્યક્રમો અને નીતિઓનું અમલકરવું જરૂરી છે. આ નીતિઓ માનસિક, શારીરિક, સામાજિક અને કાનૂની પરિબળોને ધ્યાનમાં રાખે છે, જેથી યુવાનોને સકારાત્મક દિશામાં માર્ગદર્શન આપવામાં આવે અને તેઓ ગુનાખોરીથી દૂર રહી શકે.

12.4 સારાંશ

યુવા-અપરાધના અર્થ, કારણો, મુખ્ય ક્ષેત્રો અને યુવાકલ્યાણની નીતિઓનો સારાંશ:

1. યુવા-અપરાધનો અર્થ: યુવા-અપરાધ એ એવા ગુનાઓ છે જે યુવા ઉંમરના લોકો (સામાન્ય રીતે 18 વર્ષથી ઓછા) દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારના ગુનાઓમાં તકલીફકારક વ્યવહાર, હત્યા, ચોરી, દારૂ પીવું, અને અન્ય ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ શામેલ હોય છે. યુવા-અપરાધને યોગ્ય કાયદેસર કાર્યવિધી, મનોવિજ્ઞાનિક સહાય, અને સામાજિક સુરક્ષા દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવે છે.

2. યુવા-અપરાધના કારણો:

- પરિવારિક સમસ્યાઓ: કુટુંબમાં અસમાનતા, વિવાદ, અને પોસાય તેવી જરૂરિયાતને કારણે યુવાનો ગુનાઓ તરફ આકર્ષિત થઈ શકે છે.
- શૈક્ષણિક અભાવ: શાળામાં કમજોર પ્રદર્શન અને અભ્યાસની અભાવના કારણે દિશાવિહીનતા અને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓમાં મોજ જોવા મળે છે.
- સામાજિક દબાણ: મિત્રો અને સમુદાયની અસર, નશાના પ્રયોગ અને માદકોનો ઉપયોગ યુવાનોને ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ તરફ લાવી શકે છે.
- માનસિક સ્વાસ્થ્યના મુદ્દા: માનસિક તણાવ, તણાવ, અને અન્ય માનસિક રોગ ગુનાહિત વર્તનને વધારવા માટે જવાબદાર હોઈ શકે છે.

3. યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો:

- શાળા અને શિક્ષણ સંસ્થાઓ: બુલિંગ, શૈક્ષણિક નિષ્ફળતા, અને શાળા માટેની અફરાતફરી.
- વિશિષ્ટ વિસ્તારો: સંસાધનોના અભાવ, પ્રોટેક્શન વિના વિસ્તારો, અને ગરીબીથી અસરગ્રસ્ત વિસ્તારો.
- આપત્તિજનક મકાન: કુટુંબની સ્થિતિ, ગેરમુલ્યુકતનું વાતાવરણ, અને નશામાં ગેરમુલ્યુકત.

4. યુવાકલ્યાણની નીતિઓ:

- શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: યુવાનોને શિક્ષણ અને કૌશલ્ય વિકાસ માટેની તક પ્રદાન કરવા માટેની યોજનાઓ.
- માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાય: કુટુંબ અને મનોવિજ્ઞાનિક મદદદારો માટે સેવાઓ.
- સામાજિક સુરક્ષા: યથાવત નાણાકીય સહાય, સુરક્ષિત અને મકાનની ઉપલબ્ધતા.
- પ્રોત્સાહન અને રિવોર્ડ સિસ્ટમ: સકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને સફળતાઓ માટે પ્રોત્સાહન અને પુરસ્કાર.
- સામાજિક સમીકરણ: સમુદાયના અભિગમને સુધારવા માટેની નીતિઓ અને કાર્યક્રમો.

આ સારાંશે યુવા-અપરાધને સમજવા માટે અને એને નિયંત્રિત કરવા માટેના મૂલ્યવાન તત્વોને સંક્ષેપમાં રજૂ કરે છે.

1.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. યુવા-અપરાધ (Juvenile Delinquency) - યુવા ઉંમરના લોકો દ્વારા કરવામાં આવતા ગુનાઓ અને કૃત્યો.
2. અપરાધ (Crime) - કાયદાની અવહેલના કરીને કરવામાં આવતી ગુનાહિત પ્રવૃત્તિ.
3. શૈક્ષણિક યોજના (Educational Scheme) - અભ્યાસ માટે પ્રોત્સાહિત અને આધાર પુરો પાડતી યોજનાઓ.
4. કૌશલ્ય વિકાસ (Skill Development) - ઉપયોગી કૌશલ્ય અને તાલીમ પ્રદાન કરવાની પ્રક્રિયા.
5. મનોવિજ્ઞાનિક સહાય (Psychological Support) - માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે માર્ગદર્શન અને સહાય.

6. સામાજિક મકાન (Social Housing) - ગરીબો અને જરૂરિયાતમંદ લોકો માટે ઉપલબ્ધ નિવાસ જગ્યા.
7. સબસિડી (Subsidy) - નાણાકીય સહાય અથવા છૂટ.
8. કુલ ગણનાનો અભાવ (Educational Deficit) - શૈક્ષણિક સંસાધનો અને તકનીઓની ખામી.
9. વ્યસન (Addiction) - નશા અથવા અન્ય ચિંતા વધારનાર વસ્તુઓ માટેની આવડત.
10. અફીમી દ્રવ્યો (Narcotic Drugs) - મગજને અસર કરતી અને સ્વાસ્થ્યને નુકસાન કરતી દ્રવ્યો.
11. સામાજિક દબાણ (Social Pressure) - સમાજમાંથી ઉપલબ્ધ મનોદોષ અથવા જબરદસ્તી.
12. વિશ્વસનીય (Rehabilitation) - પુનર્વસન અને સુધારણા માટેના પ્રયાસો.
13. કુટુંબ કલ્યાણ (Family Welfare) - કુટુંબના તમામ સભ્યોના કલ્યાણ માટેની સેવાઓ અને યોજના.
14. બુલિંગ (Bullying) - શાળામાં અથવા સામાજિક સ્તરે અન્ય લોકોને દુશ્મનાવટ કે હિંસાથી પીડાવવું.
15. મુખ્ય ક્ષેત્રો (Main Areas) - યુવા-અપરાધના મુખ્ય વિસ્તારમાં ચિંતાને લગતા વિસ્તારો.
16. ઉપાય (Measures) - સમસ્યાના નિવારણ માટે કરાયેલા પ્રયાસો અને પગલાં.
17. યુવાકલ્યાણ (Youth Welfare) - યુવાનોની શૈક્ષણિક, સામાજિક અને વ્યાવસાયિક સુધારણા માટેની યોજનાઓ.
18. પ્રોત્સાહન (Incentives) - ઉદ્દીપક પુરસ્કાર કે લાભ જે લોકોને સકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ માટે પ્રેરણા આપે છે.
19. વ્યાવસાયિક તાલીમ (Vocational Training) - નોકરી માટે ચોક્કસ કૌશલ્યોને તાલીમ આપવું.
20. સમાજિક સુરક્ષા (Social Security) - જીવનના મકાન, આરોગ્ય, અને નાણાકીય સલામતી માટેની યોજના.

12.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. યુવા-અપરાધનો અર્થ શું છે?
2. યુવા-અપરાધના મુખ્ય કારણોમાં કયું છે?
3. યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં કયા છે?
4. યુવા-અપરાધને રોકવા માટે કયા પ્રકારની નીતિ ઉપયોગી છે?
5. યુવા-અપરાધને અટકાવવા માટે કયા પ્રકારના કાર્યક્રમો લાગુ કરવામાં આવે છે?
6. યુવા-અપરાધ માટે કયું કારણ છે જે મોટા પાયે અસર કરે છે?
7. યુવા-અપરાધને ઘટાડવા માટે કયા પ્રકારની નીતિ અમલમાં આવે છે?
8. યુવા-અપરાધને નિયંત્રિત કરવા માટે કયા કાર્યક્રમો ઉપલબ્ધ છે?
9. યુવા-અપરાધને રોકવા માટે કયા પ્રકારની શૈક્ષણિક નીતિ છે?
10. યુવા-અપરાધમાં કયા પ્રકારની પેરેન્ટિંગ સહાય છે?

11. યુવા-અપરાધને નિયંત્રિત કરવા માટે કયા પ્રકારની સામાજિક સેવામાં મદદ થાય છે?
12. યુવા-અપરાધ માટે કયા કાયદા લાગુ પડે છે?
13. યુવા-અપરાધના નિવારણ માટે કયા પ્રકારની મનોવિજ્ઞાનિક મદદ ઉપલબ્ધ છે?
14. યુવા-અપરાધને રોકવા માટે કયા પ્રકારની કાનૂની પ્રવૃત્તિઓ ઉપયોગી છે?
15. યુવા-અપરાધ માટે કયા પ્રકારની સામાજિક નીતિ અપનાવવામાં આવે છે?
16. યુવા-અપરાધ માટે કયું ક્ષેત્ર મહત્વપૂર્ણ છે?
17. યુવા-અપરાધને અટકાવવા માટે કયા પ્રકારની નીતિ યોગ્ય છે?
18. યુવા-અપરાધ માટે કયું કાનૂની લક્ષ્ય છે?
19. યુવા-અપરાધને રોકવા માટે કયા પ્રકારની તાલીમ કાર્યરત છે?
20. યુવા-અપરાધ માટે કયા પ્રકારના શિક્ષણ કાર્યક્રમો ઉપલબ્ધ છે?

12.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો જવાબો

---

1. A) યુવાનો દ્વારા કરાયેલ ગુનો
2. A) આર્થિક તંગી
3. A) શાળા, નગર અને વેલ્ફેર પ્રોગ્રામ
4. A) શિક્ષણ અને તાલીમ
5. A) કાઉન્સેલિંગ અને મનોબળ
6. A) સામાજિક દબાણ
7. A) શિક્ષણ આધારિત
8. A) કૌશલ્ય વિકાસ અને શિક્ષણ
9. A) શાળા કાર્યક્રમો
10. A) માતા-પિતા માટે તાલીમ
11. A) સમાજ સહાય
12. A) બાળકો માટે કાયદા
13. A) કાઉન્સેલિંગ
14. A) કાયદાકીય દંડ
15. A) શિક્ષણ અને તાલીમ
16. A) શાળા અને શિક્ષણ
17. A) સામાજિક અને શિક્ષણ આધારિત
18. A) કાયદાકીય જવાબદારી
19. A) શિક્ષણ અને કૌશલ્ય
20. A) કૌશલ્ય વિકાસ

12.8 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. યુવા-અપરાધનો અર્થ અને તેના મુખ્ય કારણો વિશે ચર્ચા કરો.
2. યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો વિશે વિગતવાર માહિતી આપો અને આ ક્ષેત્રોમાં યુવાનોને કેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે તે સ્પષ્ટ કરો.

3. યુવાકલ્યાણની નીતિઓના ઉદ્દેશ્યો અને આ નીતિઓ કેવી રીતે યુવા-અપરાધને નિયંત્રિત કરવા માટે મદદરૂપ છે તે વિશ્લેષણ કરો.

12.9 પ્રવૃત્તિ કરો.

---

1. યુવા-અપરાધનો અર્થ:

- પરિચય: યુવા-અપરાધ એ એવી ક્રિયાઓનો સમાવેશ કરે છે જેમ કે ગુનાઓ, હિંસા, મફત રીતે સામાન ચોરી, અને અન્ય ગુનેગાર પ્રવૃત્તિઓ, જે યુવા લોકોએ કરતા હોય છે. આ પ્રકારના અપરાધોમાં નાના શિષ્ય, નમ્રતા, અને સંચાલક કાર્યમાં સંલગ્ન લોકોનો સમાવેશ થાય છે.
- સમજાવટ: યુવા-અપરાધ એક ગંભીર સામાજિક સમસ્યા છે જે યુવાનોના ભવિષ્યને પ્રભાવિત કરે છે. તે મુખ્યત્વે 18 વર્ષથી 24 વર્ષના યુવાનોને અસર કરે છે.

2. યુવા-અપરાધના કારણો:

- આર્થિક તંગી: પેસાની અભાવ, નોકરી ન હોવું, અને ગરીબી યુવાનોને ગુનાઓ તરફ દોરી શકે છે.
- સામાજિક દબાણ: દબાણ, દુશ્મની, અને સામાજિક અસ્વીકૃતિ યુવાનોને ગુનાઓ તરફ આકર્ષિત કરે છે.
- કુટુંબની સ્થિતિ: વિકલંગ કુટુંબ, માવતર અને તણાવવાળું વાતાવરણ ગુનાઓને વધારવા માટે દોરી શકે છે.
- શૈક્ષણિક અવસરોનો અભાવ: શિક્ષણની ખામી અને સ્વપ્રદ્રષ્ટિની ખામી યુવાઓને ગુનાઓ તરફ મંડળ કરી શકે છે.
- વ્યસન અને માદક દ્રવ્યોનો ઉપયોગ: ઇલેક્ટ્રોનિક ગેજેટ્સ અને માદક દ્રવ્યોનો ખોટો ઉપયોગ પણ ગુનાઓને ઉત્તેજિત કરી શકે છે.
- યુવા-અપરાધના મુખ્ય ક્ષેત્રો:
  - શાળા અને કોલેજના પરિસર: બુલિંગ, તલવાર, અને ગુનાઓ તે વિસ્તારોમાં સામાન્ય છે.
  - જાહેર સ્થળો: પબ, થિયેટર, અને મોલ્સમાં યુવાનોના યુવા-અપરાધોની ઘટનાઓ વધતી જોઈ છે.
  - ક્લબ અને પાર્ટીઓ: અફીમી દ્રવ્યોના ઉપયોગ અને હિંસાત્મક વર્તન અવારનવાર જોવા મળે છે.
  - સમુદાયિક વિસ્તારો: ગરીબ અને અનમનેઝેલી વિસ્તારોમાં ગુનાઓ વધતા જોવા મળે છે.

3. યુવાકલ્યાણની નીતિઓ:

- શૈક્ષણિક યોજના: યોગ્ય શિક્ષણ માટે સબસિડી, સ્કોલરશિપ, અને અભ્યાસક્રમો યુવાનોને આગળ વધારવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે.
- કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો: રોજગાર માટે કૌશલ્ય પ્રદાન કરવાની યોજનાઓ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને ઉત્પાદન પ્રવૃત્તિઓ.
- મનોવિજ્ઞાનિક સહાય: મનોવિજ્ઞાનિક મદદ, ગાઈડન્સ અને કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ.
- સામાજિક મકાન અને સબસિડી યોજના: ગરીબી દૂર કરવા માટેની યોજનાઓ અને કુટુંબ કલ્યાણ સેવાઓ.

- સકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ: રમતગમત, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમો, અને આકર્ષક પ્રવૃત્તિઓ યથાર્થ રીતે યુવાનોને રોકવા માટે.

4. પ્રવૃત્તિ:

- એટેક ટાર્ઘમ: યથાર્થ પ્રકારની યુવા-અપરાધોની સ્થિતિ અને તેની નિવારણ માટેની જાગૃતિ.
- મુખ્ય તત્વો: યુવા-અપરાધના મુખ્ય કારણો, ક્ષેત્રો, અને નીતિઓનું વિશ્લેષણ.
- ઉદાહરણો: વિવિધ દેશમાં યુવા-અપરાધના ઉદાહરણો અને તેમને નિમારણ માટે કરવામાં આવેલા પ્રયાસો.
- કાર્યક્રમો: યુવાકલ્યાણ માટે આરંભિક અને વ્યાપક યોજનાઓની સૂચિ.

આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા, આ વિષયના વિવિધ પાસાંને વિસ્તૃત રીતે સમજવા અને તેના માટે પ્રેરણાદાયી ઉકેલો શોધવા માટે જરૂરી પ્રવૃત્તિઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું છે.

12.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

યુવા-અપરાધ પર કોઈપણ એક કેસ સ્ટડી લખો.

12.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. JJGPS. (2024). *Jurisdictional boundaries*. Retrieved January 14, 2024, from JJGPS.
2. Cohen, K. (2017). *Youthful offenders in the federal system*. United States Sentencing Commission. p. 8.
3. Planalto.gov.br. (2020). *Estatuto da Criança e do Adolescente*. Retrieved January 31, 2020, from Planalto.
4. Folha de S.Paulo. (2019, July 8). Onze estados têm sistema socioeducativo lotado. *Folha de S.Paulo*. Retrieved January 31, 2020, from <https://www.folha.uol.com.br> (in Brazilian Portuguese).
5. Latin America News Dispatch. (2015, July 2). Brazilian Congress rejects controversial bill regarding age of criminal responsibility. *Latin America News Dispatch*. Retrieved January 31, 2020, from <https://latinamericadispatch.com>

13.0 ઉદ્દેશો

13.1 પ્રસ્તાવના

13.2 સુધારાત્મક સેવાનો અર્થ, ખ્યાલ, મહત્વ

13.2.1 સુધારાત્મક સેવાઓનો અર્થ:

13.2.2 સુધારાત્મક સેવાનો ખ્યાલ

13.2.3 સુધારાત્મક સેવાનું મહત્વ

13.3 સુધારાત્મક કાયદાઓનો વિસ્તારથી વિશ્લેષણ:

13.4 સારાંશ

13.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

13.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

13.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

13.8 સ્વાધ્યાય લેખન

13.9 પ્રવૃત્તિ કરો

13.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

13.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

13.0 ઉદ્દેશો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમ દ્વારા તમે..

સુધારાત્મક સેવાનો અર્થ, ખ્યાલ, મહત્વ અને સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉદ્દેશ્યો

આ વિષયના કોર્સ ઉદ્દેશ્યો રચનાત્મક સેવાનો અર્થ, ખ્યાલ, મહત્વ અને સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉદ્દેશ્યો માટે એમ.એસ.ડબલ્યુ વિદ્યાર્થીઓ માટે નીચે મુજબ હોઈ શકે છે:

1. સુધારાત્મક સેવાનો અર્થ અને ખ્યાલ સમજવો:
  - a. વિદ્યાર્થીઓને સુધારાત્મક સેવાઓના મૂળભૂત અર્થ અને ખ્યાલની સમજૂતી આપવી.
  - b. સુધારાત્મક સેવાઓના વિવિધ પ્રકારોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું.
2. સુધારાત્મક સેવાનો મહત્વ સમજવું:
  - a. સમાજ અને સમાજના નાગરિકો માટે સુધારાત્મક સેવાઓના મહત્વની સમજ આપવી.
  - b. સુધારાત્મક સેવાઓ કેવી રીતે વ્યક્તિગત અને સામૂહિક વિકાસમાં સહાય કરે છે તે સમજાવવું.
3. સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉદ્દેશ્ય સમજવું:
  - a. વિદ્યાર્થીઓને સુધારાત્મક કાયદાઓના મહત્વના ઉદ્દેશ્યો સમજાવવાં.

- b. સુધારાત્મક કાયદાઓ કઈ રીતે સમાજમાં ન્યાય અને સમાનતાની સ્થાપના કરે છે તે પ્રક્રિયાઓ અને અમલનો અભ્યાસ કરવો:
4. સુધારાત્મક સેવાઓ સંચાલન અને અમલ કેવી રીતે થાય છે તેનો અભ્યાસ કરવો.
5. સુધારાત્મક સેવાઓના ચુસ્ત અમલ માટે જરૂરી પગલાંઓ અને પ્રત્યક્ષ કાર્યોની સમીક્ષા કરવી.
6. પ્રભાવી સુધારાત્મક સેવાઓનું મૂલ્યાંકન:
7. વિવિધ સુધારાત્મક સેવાઓ અને કાયદાઓના પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું.
8. સુધારાત્મક સેવાઓમાં ભવિષ્યના સુધારાની શક્યતાઓ અને વિવિધ કાવ્યતાત્મક પદ્ધતિઓની શોધખોળ કરવી.
9. સામુદાયિક ભાગીદારીને પ્રોત્સાહન આપવું:
10. સમુદાય અને સરકારી સાથે સંકલન અને ભાગીદારી કઈ રીતે સુધારાત્મક સેવાઓના કાર્યોમાં મહત્વપૂર્ણ છે તે સમજવું.

સંસ્થા અને સંગ્રહણની ભૂમિકા કેવી રીતે સુધારાત્મક સેવાઓને અસરકારક બનાવવામાં મદદરૂપ થાય છે તે સમજવું.

13.1 પ્રસ્તાવના

સુધારાત્મક સેવાઓનો અર્થ ખોરાક, કપડાં, સુરક્ષા, કાર્યક્રમો અને આરોગ્ય સંભાળની જોગવાઈ સહિત સુધારાત્મક સુવિધાના સંચાલન માટે જરૂરી સેવાઓ છે.

ગુના માટે દોષિત ઠરેલ વ્યક્તિને વિવિધ પ્રકારની સજાઓ થઈ શકે છે. આમાં દંડ, પ્રોબેશન, કેદ અને મૃત્યુનો સમાવેશ થાય છે. સુધારણા પ્રણાલી સમાજને તે વ્યક્તિઓથી અલગ કરીને મોટા પ્રમાણમાં સમાજને સુરક્ષિત રાખવા માટે બનાવવામાં આવી છે જેમણે ગુના કર્યા છે

ગુના અને ગુનાખોરીથી મુક્ત સમાજનો વિકાસ અને જાળવણી એ વિશ્વભરમાં ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના સભ્યોનો સહિયારો ધ્યેય છે. આ ઉદ્દેશ્ય વ્યાવસાયિકોની શ્રેણીના કૌશલ્યો અને પ્રયત્નો દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, જે સામૂહિક રીતે સુધારાત્મક સેવાઓ તરીકે ઓળખાય છે. તેઓ જાહેર અને ખાનગી બંને ક્ષેત્રોમાં કાર્યરત છે. તેમની ભૂમિકા વ્યક્તિના અસામાજિક અથવા ગુનાહિત વલણને 'સુધારો' કરવાના પ્રયાસમાં પ્રતિબંધો અને હસ્તક્ષેપોની શ્રેણી લાગુ કરવાની છે અને ફરીથી અપરાધના જોખમને ઘટાડીને જાહેર સુરક્ષાને વધારવાની છે. આ સેવા પહોંચાડવામાં, જોખમ વ્યવસ્થાપન, સેવા વપરાશકર્તાની સંડોવણી અને સંલગ્નતા અને હસ્તક્ષેપોની એક્સેસમાં સમાનતા ઘટાડવાની પ્રતિબદ્ધતાના સંબંધમાં શ્રેષ્ઠ પ્રેક્ટિસનું સતત સ્તર પુરાવો આપવો જોઈએ. ફોજદારી ન્યાય ક્ષેત્ર કેદ, સમુદાય સેવા, પ્રોબેશન ઓર્ડર્સ અને ઇલેક્ટ્રોનિક ટેગિંગ સહિત વિવિધ પ્રતિબંધો લાગુ કરે છે. પીડિત જાગરૂકતા કાર્યક્રમો જેવી પહેલો દ્વારા ગુનાનો ભોગ બનેલા લોકોને સમર્થન અને સહાય પણ આપવામાં આવે છે. દરેક ક્ષેત્ર ચોક્કસ ધોરણો અને અપેક્ષાઓ દ્વારા સંચાલિત થાય છે જેનું માપન અને સમીક્ષા નિયમિતપણે કરવામાં આવે છે. આધુનિક સુધારાત્મક સેવાઓ માત્ર ગુનેગારની સજાને જ નહીં, પરંતુ તેમના પુનર્વસન અને સમાજમાં સફળ પુનઃ એકીકરણને લક્ષ્ય બનાવે છે. આ વિચારસરણીના વિકાસને પ્રતિબિંબિત કરે છે જેણે વાક્ય વ્યવસ્થાપનનું ધ્યાન શિસ્ત અને પ્રતિશોધથી સમસ્યા વર્તનના મૂળ કારણોને ઓળખવા અને આ ક્ષેત્રોને વિવેચનાત્મક રીતે સંબોધવા તરફ ખસેડ્યું

છે. વ્યાવસાયીકરણ, પારદર્શિતા અને પૂર્વવ્યાખ્યાયિત અને નિષ્ણાંત ધોરણોનું પાલન કરવાની હાકલ વિશ્વવ્યાપી સ્તરે આ ક્ષેત્રમાં જાહેર અને સરકારી હિત દ્વારા પડઘાતી રહી છે. છેલ્લા 20 વર્ષોમાં સુધારાત્મક સેવાઓના વ્યાવસાયિકીકરણમાં આરોગ્યસંભાળ અથવા શિક્ષણ જેવા ક્ષેત્રમાં સમર્પિત લાયકાત ધરાવતા કર્મચારીઓની ભરતી જોવા મળી છે. આનાથી વાક્ય વ્યવસ્થાપન માટે મલ્ટિડિસિપ્લિનરી અભિગમની મંજૂરી મળે છે જે સુરક્ષિત અને ઓછા મુશ્કેલીગ્રસ્ત સમાજને પ્રોત્સાહન આપવાના એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય સાથે કુશળતા, જ્ઞાન અને શ્રેષ્ઠ અભ્યાસની વિવિધતા દર્શાવે છે.

"સંસ્થાકીય સુધારણા" શબ્દ કેદ અથવા પુનર્વસન દ્વારા ગુનાહિત અથવા વિચલિત વર્તણૂક પર દેખરેખ રાખવા અને સુધારવાની પ્રથાનો સંદર્ભ આપે છે. Criminaljusticeusa.com મુજબ, સંસ્થાકીય સુધારાઓ "વ્યક્તિઓ માટે રચાયેલ છે કે જેઓ ગંભીર ગુનાઓ જેવા કે ગુનાખોરી માટે દોષિત ઠરે છે. સંસ્થાકીય સુધારાઓ, જેને કેદ અથવા કેદ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે બે પ્રાથમિક હેતુઓ પૂરા કરે છે. પ્રથમ અને અગ્રણી, સંસ્થાકીય સુધારાઓ સમાજની સુરક્ષા માટે રચાયેલ છે. ગુનેગારોને અટકાયતમાં રાખીને અને તેમને બાકીની વસ્તીથી અલગ કરીને, સંસ્થાકીય સુધારણા એ વ્યક્તિને વધારાના ગુનાઓ કરતા અટકાવે છે. આ વ્યાખ્યા ક્રિમિનલ જસ્ટિસ કોર્સમાં દર્શાવેલ છે તેની સાથે સુસંગત છે. સંસ્થાકીય સુધારા સમાજ માટે સજા અને રક્ષણ તરીકે ભૂમિકા ભજવે છે. જો કે, છેલ્લા કેટલાક દાયકાઓથી, સંસ્થાકીય સુધારાના ધ્યેય પાછળના સિદ્ધાંતમાં સજાના વધારાના પાસાને માન્યતા આપવાની દિશામાં એક ચળવળ ચાલી રહી છે. આ વલણ મોટે ભાગે 1900 ના દાયકાના મધ્યથી અંતમાં પુનર્વસન પરના ધ્યાનને આભારી હોઈ શકે છે. આજે, સંસ્થાકીય સુધારાઓ રક્ષણ, સજા અને સારવાર આપી શકે છે. એ નોંધવું અગત્યનું છે કે સંસ્થાકીય સુધારા પ્રથાનો ઇતિહાસ સજાના ઉપયોગ, ધ્યેયો અંગેનો જાહેર અભિપ્રાય, કાનૂની કાનૂન અને દોષિતની પાત્રતા અને તબીબી અને મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રગતિમાં ઘણા ફેરફારો દર્શાવે છે. દરેક ફેરફાર દરેક સભ્યના જીવનમાં થોડો બદલાયો છે; કેદી, અધિકારીઓ, વહીવટકર્તાઓ, પેરોલ અને પ્રોબેશન અધિકારીઓ અને સમાજ. ઐતિહાસિક, દાર્શનિક અને વ્યવહારુ વિચારણા ગુનાહિત પ્રવૃત્તિ વિશે અમેરિકન માન્યતાઓના નિર્માણમાં, દોષિતો માટેના પ્રતિભાવો અને સમાજ અને દોષિતોના કલ્યાણ માટેની ચિંતાની ભૂમિકા ભજવે છે. આ પાસામાં, જનતાની સલામતી અને અસરકારક સારવારની કલ્યાણની શક્યતાને સુનિશ્ચિત કરવી એ બંને મુખ્ય ચિંતાઓ હોવા જોઈએ. સમજાવવા માટે, સમકાલીન સંસ્થાકીય સુધારાઓ નિશ્ચિત સમયગાળા માટે "કસ્ટોડિયલ સજા" દર્શાવે છે, મુખ્યત્વે એકસમાન સજા, શક્ય પેરોલ અને સંપૂર્ણ મુક્તિ, અને મૃત્યુદંડ. "સમકાલીન સંસ્થાકીય સુધારાઓ" ની વ્યાખ્યામાંના દરેક શબ્દમાં જેલવાસના સંદર્ભ અને હેતુ અને આ રીતે, કાનૂની અવરોધોની ડિગ્રી અને કાનૂની સમીક્ષાની પદ્ધતિનું મહત્ત્વ છે. આ પાસાઓ ભૌતિક ડિઝાઇન અને ફિલસૂફીના સિદ્ધાંતો અને નૈતિક અને નાણાકીય મુદ્દાઓથી સંસ્થાકીય સુધારાની અસરકારકતા વિશે વધુ પ્રશ્ન ઊભો કરે છે.

❖ સુધારાત્મક સેવા (Correctional Service)

અર્થ:

સુધારાત્મક સેવા એ તંત્ર છે, જે ગુનેગારોને સુધારવા અને પુનર્વસાવવા માટે રચાયેલ છે. તે કાનૂની અને નૈતિક રીતે માન્ય પ્રયોગો દ્વારા આ લોકોના જીવનમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

સુધારાત્મક સેવા એ એવી વ્યવસ્થા છે, જે ગુનેગારોને સમાજમાં ફરીથી સમાવી લેવાની અને તેમને પુનઃપ્રસ્થાપિત કરવાની પ્રક્રિયા છે. તે શિક્ષણ, કૌશલ્ય વિકાસ, માનસિક આરોગ્ય સેવા, અને સામાજિક પુનર્વસન સુવિધાઓનો સમાવેશ કરે છે.

મહત્વ:

1. પુનર્વસન: ગુનેગારોને સમાજમાં ફરીથી પ્રવેશવા માટે તૈયાર કરે છે.
2. અપરાધ ઘટાડો: ગુંડાગીરીના પ્રમાણમાં ઘટાડો લાવે છે.
3. માનસિક સ્વાસ્થ્ય: માનસિક રીતે મજબૂત બનાવે છે.
4. સામાજિક સહકાર: સમાજમાં ફરીથી સામેલ થવા માટે મદદરૂપ થાય છે.
5. શિક્ષણ અને કૌશલ્ય વિકાસ: શિક્ષણ અને કૌશલ્યની તકો પ્રદાન કરે છે, જે ગુનેગારોને જીવનમાં આગળ વધવા માટે મદદરૂપ થાય છે.

❖ સુધારાત્મક કાયદાઓ (Correctional Laws)

પરિચય:

સુધારાત્મક કાયદાઓ એ એવા કાયદા છે, જે અપરાધીઓને સુધારવા અને તેમને પુનર્વસાવવા માટે રચવામાં આવ્યા છે. આ કાયદાઓ ગુનેગારોના માનવાધિકારોનું રક્ષણ કરે છે અને તેમને સકારાત્મક જીવન જીવવા માટે પ્રોત્સાહન આપે છે.

મુદ્દાઓ:

1. શિક્ષણ અને તાલીમ: સુધારાત્મક કાયદાઓ આદેશ આપે છે કે ગુનેગારોને યોગ્ય શિક્ષણ અને તાલીમ આપવી જોઈએ.
2. આરોગ્ય સેવા: ગુનેગારોના શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્યનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.
3. પુનર્વસન કાર્યક્રમો: સુધારાત્મક કાયદાઓ અનુસાર, ગુનેગારો માટે પુનર્વસન કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવા જોઈએ.
4. માનવ અધિકાર સુરક્ષા: ગુનેગારોના માનવાધિકારોનું રક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ.
5. સમાજમાં પુનઃપ્રવેશ: ગુનેગારોને સમાજમાં ફરીથી પ્રવેશવા માટે જરૂરી ટેકો અને સંસાધનો પ્રદાન કરવું જોઈએ.

13.2 સુધારાત્મક સેવાનો અર્થ, ખ્યાલ, મહત્વ

13.2.1 સુધારાત્મક સેવાઓનો અર્થ:

અપરાધીઓ માટેની સેવાઓ અથવા પ્રોગ્રામ્સ, જેમાં તેમની સંભાળ અને કસ્ટડીનો સમાવેશ થાય છે. સેમ્પલ 1 સેમ્પલ 2. સુધારાત્મક સેવાઓનો અર્થ એ છે કે ગુનેગારના સુધારણા અને પુનર્વસન અને જેલના યોગ્ય વહીવટ, સંચાલન અને કામગીરીને ધ્યાનમાં રાખીને સેવાઓ.

● સુધારાત્મક વહીવટ:

ગુના માટે દોષિત ઠરેલ વ્યક્તિને વિવિધ પ્રકારની સજાઓ થઈ શકે છે. આમાં દંડ, પ્રોબેશન, કેદ અને મૃત્યુનો સમાવેશ થાય છે. સુધારણા પ્રણાલી સમાજને તે વ્યક્તિઓથી અલગ કરીને મોટા પ્રમાણમાં સમાજને સુરક્ષિત રાખવા માટે બનાવવામાં આવી છે જેમણે ગુના કર્યા છે.

● સુધારાત્મક સુવિધાનો સાચો અર્થ શું છે?

વ્યાખ્યાઓ સુધારાત્મક સુવિધા શબ્દ "સુધારણાની સુવિધા" નો અર્થ જેલ, જેલ અથવા અન્ય અટકાયત સુવિધા છે જેનો ઉપયોગ ફોજદારી ન્યાય એજન્સી અથવા અદાલત દ્વારા ધરપકડ કરવામાં, અટકાયતમાં, રાખવામાં અથવા દોષિત ઠેરવવામાં આવેલા લોકોને રહેવા માટે કરવામાં આવે છે.

સુધારણામાં, સામાજિક કાર્ય માત્ર વ્યક્તિઓ, જૂથો અને સમુદાયની સમસ્યાઓ હલ કરવામાં જ મદદ કરતું નથી, પણ અપમાનજનક વર્તનને રોકવા અને રોજિંદા જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવામાં પણ મદદ કરે છે. તેથી, સામાજિક કાર્યકરનું મુખ્ય ધ્યાન લોકોના ગુનાઓને રોકવા અને નિયંત્રણ કરવામાં મદદ કરવા પર છે.

ઐતિહાસિક વિહંગાવલોકન સુધારણા વ્યવસ્થાપનમાં કેદીના મુકદ્દમા અને કર્મચારી મુકદ્દમાની ભૂમિકામાં વલણોનું વર્ણન કરે છે અને કેદીના મુકદ્દમા સામાન્ય રીતે નાગરિક અધિકારની ક્રિયાઓ, હેબિયસ કોર્પસ ક્રિયાઓ અથવા બેદરકારીને કારણે ઈજા વસૂલતા કોર્ટ દાવાઓ છે. વધારાના પ્રકરણો અદાલતોમાં પ્રવેશના બંધારણીય અધિકારનું મહત્વ સમજાવે છે, જ્યારે, કેદીઓના અધિકારો સુરક્ષા અથવા અન્ય મુદ્દાઓમાં સુધારાત્મક સંસ્થાના હિત સાથે સંઘર્ષ કરે ત્યારે લાગુ થાય છે અને યોગ્ય પ્રક્રિયા અને સમાનતા પર 14મા સુધારાની કલમનો અર્થ સમજાવે છે. કાયદાઓનું રક્ષણ. આગળના વિભાગો ધર્મ, મેઈલ, પ્રકાશનો, મુલાકાત અને અભિવ્યક્તિ સંબંધિત પ્રથમ સુધારા મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં લે છે; જેલ સંબંધિત શોધ અને જપ્તી કાયદો; કૂર અને અસામાન્ય સજા સામે પ્રતિબંધ; કેદી આત્મહત્યા નિવારણ; અને સુધારાત્મક રક્ષકો દ્વારા બળનો ઉપયોગ. સુધારાત્મક કર્મચારીઓના અધિકારો, સુધારાત્મક સુવિધાઓમાં એઈડ્સ સંબંધિત મુદ્દાઓ અને સુધારાત્મક કર્મચારી સામેના મુકદ્દમામાં સામેલ મુદ્દાઓ અને પ્રક્રિયાઓ પણ હોય છે.

"સુધારણા" એ સુધારાની પ્રથાને લગતા સિદ્ધાંતો, નીતિઓ અને કાર્યક્રમો સાથે સંબંધિત શૈક્ષણિક અભ્યાસના ક્ષેત્રનું નામ પણ છે. તેના અભ્યાસના ઉદ્દેશ્યમાં કર્મચારીઓની તાલીમ અને વ્યવસ્થાપન તેમજ વાડની બીજી બાજુના લોકોના અનુભવોનો સમાવેશ થાય છે

13.2.2 સુધારાત્મક સેવાનો ખ્યાલ :

સુધારાત્મક સેવાનો ખ્યાલ એ એવી માન્યતા અને પદ્ધતિઓ પર આધાર રાખે છે જે અપરાધીઓની પુનર્વ્યવસ્થાને ટાર્ગેટ કરે છે, તેનાથી તેઓ એક જ્ઞાની અને યથાર્થ વ્યક્તિ તરીકે સમાજમાં પુનઃપ્રવૃત્ત થઈ શકે. આ ખ્યાલનું આધારક તત્વ એ છે કે વ્યક્તિઓને તેમના વર્તન અને જીવનશૈલીમાં સુધાર કરવાનું માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન, તાલીમ, અને સમર્થન મળી શકે છે.

1. મુખ્ય તત્વો:

- સુધારણા અને પુનર્વસન: આ ખ્યાલ અનુસાર, દરેક વ્યક્તિને સુધારવા અને પુનર્વસિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આ માટે વિવિધ પ્રોગ્રામો, તાલીમ અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- વિશ્લેષણ અને અનુસંધાન: અસલમાં, શું વ્યક્તિને દોષી બનાવે છે તે પરિસ્થિતિઓનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ વિશ્લેષણ પછી, યોગ્ય ઉપાય અને માનસિક મદદરૂપ પ્રદાન કરવામાં આવે છે.

- પ્રોટેક્ટિવ અને પ્રિવેન્ટિવ પગલાં: સુધારાત્મક સેવા અમલમાં લાવતી સંસ્થાઓએ આપેલી પ્રોટેક્ટિવ પગલાં અને આર્થિક સહાયથી અપરાધોને અટકાવવાની કોશિશ થાય છે.
- વ્યક્તિગત અને સામાજિક સહાય: સુધારણાની પ્રક્રિયામાં, વ્યક્તિગત સ્તર માટે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે, તેમજ તે વ્યક્તિને સમાજમાં વધુ સારી રીતે પાછા આવ્યા માટે સમાજીક સહાય અને મૌલિક પૂરી પાડવામાં આવે છે.

2. પ્રયોગ અને અમલ:

- સુધારાત્મક સંસ્થાઓ: ઉદાહરણ તરીકે, જેલ, જુવેનાઈલ હોમ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ જેવી સંસ્થાઓ, સુધારાત્મક સેવાઓ અમલ કરી રહી છે.
- પ્રોગ્રામ્સ અને ઈન્ટરવેન્શન: આ અંતર્ગત, શિક્ષણ, માનસિક મદદરૂપ, અને જીવનશૈલીની તાલીમ જેવી વિવિધ સેવાઓનો સમાવેશ થાય છે.
- પુનર્વસન યાત્રા: વ્યક્તિને પાછા સમાજમાં યથાર્થ રીતે પુનર્વસિત કરવા માટેના વિવિધ માર્ગદર્શિકા અને નીતિઓ અપનાવવામાં આવે છે.

સુધારાત્મક સેવાઓ ખ્યાલ એ માન્યતા છે કે દરેક વ્યક્તિને સુધારવાનો અને ઉત્તમ જીવન જીવવાનો અવસર આપવો, સમાજના સ્વાર્થ અને સલામતી માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

13.2.3 સુધારાત્મક સેવાઓનું મહત્વ

કેદીઓ માટે યોગ્ય પરિસ્થિતિઓ પ્રદાન કરો અને ખોરાક, કપડાં, પથારી, સ્વચ્છતા, સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય સંભાળના સંદર્ભમાં તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરો. કૌશલ્યલક્ષી કાર્યક્રમો પ્રદાન કરો જે કેદીઓને તેમની વાંધાજનક વર્તણૂકમાં સુધારો કરવામાં મદદ કરે છે અને તેમને શક્ય તેટલી ઝડપથી જવાબદાર વ્યક્તિઓ તરીકે સુધારવાની મંજૂરી આપે છે.

સુધારાત્મક સેવાઓનું મહત્વ એ એક સમગ્ર સમાજ માટે મહત્વપૂર્ણ છે, ખાસ કરીને અપરાધ અને અસામાજિક વર્તન સાથે સંકળાયેલા લોકો માટે. આ સેવાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય એ છે કે આરોપીઓ અને પીઠમઢો લોકોનું પુનર્વસન અને સુધારણા કરવા, તેમને સમાજ માટે પોષણયુક્ત સભ્ય બનાવવું, અને ખોટી પ્રવૃત્તિઓ અને અપરાધોને અટકાવવાનું છે.

❖ સુધારાત્મક સેવાઓનું મહત્વ:

1. અપરાધ નિવારણ:

- અપરાધીઓની પુનર્વસન: સુધારાત્મક સેવાઓ ધરાવતી સંસ્થાઓ અને કાર્યક્રમો અપરાધીઓને તેમના ખોટા વર્તનથી બહાર લાવવામાં અને એક યોગ્ય માર્ગ પર લાવવામાં મદદ કરે છે. આ વિધિ દ્વારા તેઓને સામાજિક રીતે કાર્યકર અને પડકારજનક જીવન માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- આપત્તિ નિવારણ: આ સેવાઓ અપરાધોને પ્રારંભિક તબક્કામાં અટકાવવા માટે વિવિધ સેફ્ફ-હેલ્પ, એજ્યુકેશનલ અને થેરાપી પ્રોગ્રામો પૂરા પાડે છે.

2. સામાજિક પુનર્વસન:

- મુખ્યભૂત શ્રેષ્ઠતા: આ સેવાઓની મદદથી, અસામાજિક વર્તનવાળા લોકો સમાજ માટે મૌલિક સત્ય બની શકે છે. આ માટે, તેઓને વ્યાપક શિક્ષણ, કુશળતા વિકાસ, અને મનોચિકિત્સા સેવા પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- લાઈફ સ્કિલ ટ્રેઈનિંગ: ઘણી વખત, લોકો તેમના જીવન માટે જરૂરી કુશળતાઓમાં અભાવ રાખે છે, જે તેમને નોકરી અથવા આર્થિક સલામતી માટે મુશ્કેલીમાં મૂકી શકે છે. સુધારાત્મક સેવાઓ દ્વારા, તેઓને જીવન અને નોકરી સંબંધિત કુશળતાઓ શીખવવામાં આવે છે.

3. જાણકારી અને શિક્ષણ:

- શિક્ષણ સુવિધા: સુધારાત્મક સેવાઓ હેઠળ, આરોપીઓ અને સામાજિક રીતે ખોટા પડેલા લોકો માટે શિક્ષણ અને તાલીમનો સમાવેશ થાય છે. આ તેમને આધુનિક વ્યાવસાયિક કુશળતાઓ અને માનસિક વિકાસ માટે મદદ કરે છે.
- સંસ્કૃતિ અને મૂલ્ય વિકાસ: આ સેવાઓ દ્વારા વ્યક્તિને સકારાત્મક ચિંતનશીલતા, આદર અને જવાબદારીના મૂલ્યો શીખવવામાં આવે છે.

4. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સુખ-શાંતિ:

- મનોચિકિત્સા સેવા: માનસિક ચિંતાનો સામનો કરવાવાળા લોકોને મનોવિજ્ઞાનિક અને મનોચિકિત્સા સેવા આપવામાં આવે છે, જે તેમને તેમની માનસિક સ્થિતિમાં સુધાર કરવામાં અને સંતુલિત જીવન જીવવામાં મદદ કરે છે.
- મૌલિક પરિસ્થિતિમાં સુધાર: આ સેવાઓ માનસિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સુધારવામાં અને આત્મસન્માન વધારવામાં મદદ કરે છે.

5. અન્ય કારણો:

- સમાજની સલામતી: વ્યક્તિને પુનર્વસિત કરવા માટે કામગીરી કરવાથી, સામાજિક સલામતી અને શાંતિ સુધારવામાં આવે છે.
- પ્રકારનું અપકર્ષ: સુધારાત્મક સેવાઓ દ્વારા વ્યક્તિને સમાજ માટે વધુ સકારાત્મક અને જવાબદાર બનાવવામાં મદદ કરે છે, જેથી તેઓનો પરિચય ખોટી પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રહે.

અંતે, સુધારાત્મક સેવાઓ એ માત્ર અપરાધોને રોકવા માટે નહિ, પરંતુ લોકો માટે એક સારી જીવનશૈલી પ્રદાન કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ સેવાઓ નાગરિકોની જીવનશૈલી સુધારવા, તેમની માનસિક અને શારીરિક સુખાકારી વધારવા અને સામાજિક સુરક્ષાની સ્થિતિ વધારે સારી બનાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

13.3 સુધારાત્મક કાયદાઓનો વિસ્તારથી વિશ્લેષણ:

પુખ્ત જેલો અથવા જેલોમાં કામ કરતા સુધારાત્મક અધિકારીઓ દ્વારા ઉપયોગ માટે બનાવાયેલ, આ હેન્ડબુક સુધારાત્મક કાયદાની ઝાંખી પૂરી પાડે છે અને કેદીઓના અધિકારો અને તેમના પોતાના અધિકારો અને જવાબદારીઓના સંદર્ભમાં સુધારાત્મક રક્ષકો સામનો કરતા મુખ્ય કાનૂની મુદ્દાઓનું વર્ણન કરે છે.

જેલ અને સુધારાત્મક સંસ્થાઓના કાર્યો - જેલના કાર્યો નીચે મુજબના રહેશે: (i) સુરક્ષિત કસ્ટડીમાં રાખવા માટે, કોઈપણ રિટ, વોરંટ હેઠળ અથવા કોઈપણ કોર્ટ અથવા અન્ય કોઈ સક્ષમ

સત્તાધિકારીના આદેશ દ્વારા કેદીને તેની સાથે પ્રતિબદ્ધ; (ii) કેદીઓની સલામતી અને સુરક્ષા માટે યોગ્ય પગલાં લેવા.

સુધારાત્મક પ્રોગ્રામ એ પ્રોગ્રામના પ્રકારનો ઉલ્લેખ કરે છે જેમાં ફોજદારી અપરાધીઓને સબમિટ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગુનાહિત અપરાધીઓને સુધારવા માટે આપવામાં આવતી દેખરેખ અને શૈક્ષણિક તાલીમ બંનેનો સમાવેશ થાય છે. કેટલીકવાર વાક્યના ભાગ રૂપે સુધારાત્મક કાર્યક્રમ આપવામાં આવે છે. કિશોર અપરાધીઓ માટે તે ફરજિયાત છે.

સમુદાય આધારિત સુધારણા એ જેલ અથવા જેલની બહાર રહેણાંક અથવા સામુદાયિક સેટિંગમાં બનેલા દોષિત પુખ્ત વયના લોકો અથવા નિર્ણાયક કિશોરો પર લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો છે. પુખ્ત અથવા કિશોર અપરાધીઓ પર કાયદાકીય સત્તા ધરાવતી એજન્સીઓ અથવા અદાલતો દ્વારા પ્રતિબંધો લાગુ કરવામાં આવે છે.

સમુદાય આધારિત સુધારણા પુખ્ત વયના અને કિશોરો બંને પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકે છે, તેમને સમુદાયમાં પાછા લાવવાનો પ્રયાસ કરી શકે છે. "ગુના પર સખત" માનસિકતા જે કઠોર સજાને વ્યક્ત કરે છે તેનાથી વિપરીત, આ સમુદાય આધારિત સુધારાત્મક કાયદા ધ્વારા અપરાધીઓને ફરીથી સમુદાયમાં સંક્રમિત કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સુધારાત્મક પગલાં: બિન-અનુરૂપતા અથવા અન્ય અનિચ્છનીય પરિસ્થિતિઓના કારણોને દૂર કરવા માટે પગલાં લેવામાં આવે છે, જેથી પુનરાવૃત્તિ અટકાવી શકાય.

કાયદાને ફક્ત નિયમોની સિસ્ટમ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે જેનો ઉપયોગ સમાજને નિયંત્રિત કરવા અથવા તેના બદલે તેને નિયંત્રિત કરવા માટે થાય છે. સમાજને શા માટે નિયંત્રણની જરૂર છે કારણ કે સમાજ અને તેમાં રહેતા લોકો વચ્ચે સંતુલન જાળવવાની હંમેશા આવશ્યકતા રહે છે જેથી કરીને તેઓ એકબીજા પર નિર્ભર રીતે રહી શકે જે બદલામાં સામાજિક પરિવર્તન લાવવામાં મદદ કરશે. સમાજ એક વિજાતીય સ્થળ છે જ્યાં તમામ વર્ગ, જાતિ, સંપ્રદાય, રંગ, લિંગ, પૃષ્ઠભૂમિના લોકો રહે છે. તે આવશ્યક છે કે આ લોકોમાં તેમની ઓળખને ધ્યાનમાં લીધા વિના એકરૂપતા લાવવામાં કોઈ તફાવત ન સર્જવો જોઈએ જે ફક્ત કાયદાના વિષય દ્વારા જ થઈ શકે છે. સામાજિક પરિવર્તન એવી વસ્તુ છે જેની દરેક સમાજ અને તેના લોકો રાહ જુએ છે કારણ કે સારા માટે બદલાવ હંમેશા આવકારદાયક હોય છે. કાયદો સામાજિક પરિવર્તન લાવવામાં અનિવાર્ય ભૂમિકા ભજવે છે. અંધેર સમાજમાં લોકો અને સમાજ વચ્ચે સંવાદિતા અને શાંતિનો અભાવ હોય છે

સમાજમાં તમામ પ્રકારના લોકોનો સમાવેશ થતો હોવાથી, પૈસા, સત્તા અને દરજજા જેવા અમુક પરિબળોને લીધે લોકોના એક જૂથને સત્તા અને વર્ચસ્વની સ્થિતિમાં રહેવાની હંમેશા તક રહે છે જે પ્રમાણમાં નબળા હોય તેવા અન્ય જૂથો પર શાસન કરે છે. . દરેક સમાજ માટે આ દૃશ્ય કંઈ નવું નથી કે જેમણે આવા સેટઅપનો અનુભવ કર્યો હોય. એટલું જ નહીં પરંતુ સમાજ અન્ય અનેક મુદ્દાઓને પણ આધીન છે. ગરીબી, ડ્રગ્સનો દુરુપયોગ, ભ્રષ્ટાચાર, વેશ્યાવૃત્તિ, બળાત્કાર, લિંગિંગ, બાળ લગ્ન, એસિડ એટેક, બાળ મજૂરી, જાતિ, જાતિ, રંગ, લિંગ વગેરેના રૂપમાં ભેદભાવ કેટલાક નોંધપાત્ર છે. કાયદો સમાજ માટે ડ્રાઈવિંગ વ્હીલ તરીકે કામ કરે છે. વર્તમાન અને ભાવિ સમાજમાં ફરક લાવવામાં મદદરૂપ બને તેવા કાયદા અને કાયદાઓ લાવીને તમામ પ્રકારના અવરોધોને દૂર

કરવા. સમાજ પાછલા વર્ષોમાં ઘણા ફેરફારોમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે અને કાયદો ખરેખર ફેરફારો લાવવામાં મદદરૂપ થયો છે પરંતુ આપણે એ ન ભૂલવું જોઈએ કે સામાજિક સમસ્યાઓ સંપૂર્ણપણે અદૃશ્ય થઈ રહી નથી તેનાથી વિપરીત તેઓ વેગ આપી રહ્યા છે. સમાજ માટે હાલના કાયદાઓનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવાનો સમય આવી ગયો છે જેથી કાયદા તેના સાચા અર્થમાં સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે અસરકારક બની શકે. તેથી સામાજિક પરિવર્તન માટે કાયદાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે પ્રશ્નનો ઉકેલ સમાજ અને તેના લોકોમાં જ રહેલો છે.

❖ કાયદો અને સામાજિક પરિવર્તન વચ્ચેનો સંબંધ

સામાજિક પરિવર્તન શબ્દનો ઉપયોગ અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ, કાયદો અને સમાજશાસ્ત્ર જેવા અનેક વિષયોમાં થાય છે. આ કહે છે કે સામાજિક પરિવર્તન કામ કરવા માટે ઘણા ડોમેન્સ દ્વારા પ્રભાવિત છે. ઉપરોક્ત બાબતોમાં કાયદાનો વિષય સૌથી જરૂરી છે, કારણ કે કાયદો એ એક કોડ છે જે સમાજને નિયંત્રિત કરે છે. સમાજમાં શું સાચું છે અને શું ખોટું છે તેનું નિયમન કરવા માટે રાજ્યોના હાથમાં કાયદો એ સર્વોચ્ચ સત્તા છે. કાયદો માત્ર સમાજને નિયમોનો સમૂહ પૂરો પાડવા માટે જ હાજર નથી જે મુજબ સમાજે કાર્ય કરવું જોઈએ, પરંતુ ત્યાં રહેતા લોકોનું કલ્યાણ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સમાજે પોતાની રીતે અપનાવવા માટેના નિયમો પણ છે.

કેટલાક સંશોધકોએ અભિપ્રાય આપ્યો છે કે કાયદો એ સામાજિક પરિવર્તનને નિયંત્રિત કરવા માટેનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે પરંતુ કેટલીકવાર તે સામાજિક પરિવર્તન છે જે પોતે જ એક કાનૂન બની જાય છે. આસપાસના અનેક પરિબલોની હાજરીને કારણે સામાજિક પરિવર્તન થાય છે. આ છે વસ્તી વિષયક માળખું, તકનીકી ઉત્થાન, સમાજમાં લોકોની વિચારધારામાં પરિવર્તન, સમાજમાં લોકોના કલ્યાણમાં વધારો વગેરે. તે બેન્જામિન કાર્ડોઝો નામના અમેરિકન ન્યાયાધીશ હતા જેમણે કહ્યું હતું કે કાયદાને સામાજિક પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયાસ કરતા ચોક્કસ સાધન તરીકે ન જોવો જોઈએ પરંતુ સમાજના કલ્યાણમાં લાવવાની આવશ્યકતાના લવચીક સાધન તરીકે જોવું જોઈએ. ભારતીય બંધારણનો પણ આ જ સાર છે. બંધારણના પૂર્વજો એ હકીકત સાથે સ્પષ્ટ હતા કે આઝાદી મળ્યા પછી ભારતનું કોઈપણ સ્વરૂપમાં સમાન પ્રકારનું અપમાન થવું જોઈએ નહીં જે રીતે તે 1947 પહેલા ઘણા વર્ષોથી થયું હતું. ભારતીય બંધારણ, તેથી, એક ટાંકવામાં આવી શકે છે. સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે કાયદાનો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે છે તે દર્શાવવા ઉદાહરણો. કાયદો ખૂબ જ ગતિશીલ વિષય

છે, અને તે તેને તેની આસપાસનો આકાર લેવામાં મદદ કરે છે. તેથી, સમાજ આ વિષયથી ઘણી બધી રીતે લાભ મેળવી શકે છે.

❖ સમાજના નિયંત્રક તરીકે કાયદો

કાયદો બે અલગ અલગ રીતે સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે સમાજને સેવા આપી શકે છે જે નીચે આપેલ છે:

1. સમાજમાં સ્થિરતા પ્રદાન કરીને અને સમાજમાં વ્યવસ્થિત જીવન જાળવીને
2. સમાજ અને તેના લોકોની માંગ અને જરૂરિયાતો સાથે સમાયોજિત કરવા માટે પોતાને બદલીને સામાજિક પરિવર્તન લાવો.

આ બંને મુદ્દાઓ તારણ આપે છે કે કોઈપણ સમાજ માટે કાયદાના શાસનની સ્થાપના ભારત જેવા કોઈપણ લોકશાહી દેશ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. કાયદાનું શાસન જણાવે છે કે કોઈ પણ માણસને જમીનના કાયદાથી ઉપર ન ગણી શકાય અને ત્યાંથી ખાતરી થાય છે કે કાયદો એ સર્વોચ્ચ તત્વ છે જે કોઈપણ સમાજને નિયંત્રિત કરે છે. કાયદો એ રાજ્યની સહાયક એજન્સી છે જે સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે અવરોધ તરીકે કામ કરી શકે તેવા બિનજરૂરી સંઘર્ષોને ટાળવા માટે સામાજિક વ્યવસ્થા લાવે છે જેનું લોકોએ પાલન કરવું જોઈએ. કાયદા એ લોકોના મનમાં ભય પેદા કરવા માટે રાજ્યના હથિયાર તરીકે વર્તે છે જેથી તેઓ તેમના કાર્યોથી દેશના કાયદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે. લોકોમાં સભાનતા અને જાગૃતિ લાવવા માટે ડર જરૂરી છે જેથી કરીને તેઓ કંઈક ખોટું કરતા પહેલા વિચારી શકે અને સમાજના લોકોને કોઈપણ પ્રકારના અન્યાયથી બચાવી શકે જે તેમનું અને તેમના જીવનનું શોષણ કરે.

સંધિઓ, અધિનિયમો અને સંમેલનો દ્વારા કાયદાનો ઉપયોગ બતાવે છે કે કાયદો ખરેખર સામાજિક પરિવર્તનનું એક સાધન છે.

❖ મહિલાઓ અને બાળકોનું શોષણ

મહિલાઓ અને બાળકોનું શોષણ સમગ્ર વિશ્વ માટે એક સામાન્ય સામાજિક સમસ્યા છે. આ એક એવો સામાજિક મુદ્દો છે જે ખરેખર ચક્રીય સિદ્ધાંતને અનુસરે છે. સ્ત્રીઓ હંમેશા તેમના પર વર્ચસ્વ ધરાવતા પુરુષો માટે દમનને પાત્ર રહી છે. આના કારણે પુરુષોની સરખામણીએ મહિલાઓ સામેના ગુનાઓમાં પણ વધારો થયો છે. બાળ મજૂરી, બાળ દુર્વ્યવહાર, બાળ લગ્ન, બાળ તસ્કરીના સંદર્ભમાં બાળકોનું શોષણ સામાન્ય આંતરદષ્ટિ છે. એવા ઘણા કાયદાઓ છે કે જેના દ્વારા આ પરિબળોને સામાજિક પરિવર્તન લાવવા અને બાળકોના અધિકારોનું સમર્થન કરવા માટે નિયમન કરવામાં આવ્યું છે જેથી તેમને એવું વાતાવરણ પૂરું પાડવામાં આવે કે જ્યાં તેઓ રાષ્ટ્રના જવાબદાર નાગરિકો બની શકે તે માત્ર કાયદા દ્વારા જ સમાજમાં પરિવર્તન લાવી શકાય છે.

❖ ભારતમાં સામાજિક પરિવર્તનના સાધન તરીકે કાયદો

ભારત એક વૈવિધ્યસભર રાષ્ટ્ર હોવાને કારણે, તેમાં લોકોના વિવિધ જૂથો રહે છે અને ભારતમાં, લોકો પર સમાજની અસર અન્ય રાષ્ટ્રો કરતાં તુલનાત્મક રીતે વધુ છે કારણ કે ભારતીય સમાજમાં ઘણી બધી પરંપરાઓ, રિવાજો અને સંસ્કૃતિઓ છે. જે જનતાને મોટાપાયે પ્રભાવિત કરે છે.

રાષ્ટ્ર માટે ભૂતકાળમાં અને વર્તમાનમાં સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે કાયદો ખૂબ જ પ્રભાવશાળી સાધન રહ્યું છે. ભારતીય અદાલતો દ્વારા સામાજિક મુદ્દાઓને લગતા કેટલાક ચુકાદાઓ પણ પસાર કરવામાં આવ્યા છે જેણે લોકોને હાલના કાયદાઓ વિશે જાગૃત કર્યા છે જેથી કરીને પોતાને સામાજિક મુદ્દાઓથી પ્રભાવિત થવાથી અટકાવી શકાય. કાયદા દ્વારા તેના જ સાધન તરીકે સર્જાયેલા કેટલાક સામાજિક ફેરફારો નીચે આપેલા છે

❖ ભારતીય બંધારણમાં મૂળભૂત અધિકારો

મૂળભૂત અધિકારો ખરેખર સામાજિક પરિવર્તન માટે એક સાધન તરીકે કાયદાનું પ્રતિબિંબ છે. કલમ 21 હેઠળ મુક્તપણે જીવવાનો અધિકાર, મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર, કલમ 14 હેઠળ સમાનતાનો અધિકાર, કલમ 19 હેઠળ સ્વતંત્રતાનો અધિકાર અને અન્ય કેટલાક અધિકારો જે વર્તમાન સમાજમાં પરિવર્તન લાવવા માટે જરૂરી સાબિત થાય છે. મૂળભૂત અધિકારો કાયદાની અદાલતમાં લાગુ કરવા યોગ્ય છે જે કહે છે કે જો મૂળભૂત અધિકારો સાથે કોઈ ઉલ્લંઘન હોય તો લોકો કોર્ટનો સંપર્ક કરી શકે છે. કલમ 21 હેઠળ મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર વર્ષ 2002માં જીવનના અધિકાર હેઠળ એક નવો ઉમેરો હતો. સમાજે તેના બાળકોને તેની આસપાસ થઈ રહેલા સામાજિક પરિવર્તન વિશે વધુ જાગૃત કરવા માટે શિક્ષિત કરવાની જરૂરિયાત અનુભવી. 14 વર્ષ સુધીના તમામ બાળકો માટે શિક્ષણને ફરજિયાત આવશ્યક બનાવવા માટે કાયદા દ્વારા તે જે રીતે હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું.

❖ જાહેર હિતની અરજી

જાહેર હિતની અરજી એ એક એવી પદ્ધતિ છે કે જે સર્વોચ્ચ અદાલતે નાગરિકોને લોકો તરફથી કાયદા પ્રત્યે એક અલગ અભિગમ બનાવવા માટે ભેટ આપી હતી. જાહેર હિતની અરજી એ એક સાધન તરીકે કામ કરે છે જેનો ઉપયોગ કરીને લોકોના જૂથનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી વ્યક્તિ કોર્ટનો સંપર્ક કરી શકે છે કારણ કે તેઓ એવી કોઈ વસ્તુથી પ્રભાવિત છે જે વધુ વેદનાઓને ટાળવા માટે અટકાવવી જરૂરી છે. નાગરિકોને જાહેર હિતની અરજીઓ ઓફર કરીને, સર્વોચ્ચ અદાલત લોકસ સ્ટેન્ડીની મર્યાદાને ઘટાડવામાં સક્ષમ બની છે, જેનાથી કોઈપણ જાહેર-પ્રેરિત વ્યક્તિ કોઈપણ ખચકાટ વિના કોર્ટનો સંપર્ક કરી શકે છે. આ ખરેખર ભારતીય ન્યાયતંત્ર દ્વારા લાવવામાં આવેલ એક મહાન સામાજિક પરિવર્તન હતું જે ફરી એકવાર સાબિત કરે છે કે સમાજ દ્વારા અને જ્યારે, જરૂર પડે ત્યારે સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે કાયદાનો એક સાધન તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય છે. જાહેર હિતની અરજીઓ અસંખ્ય કેસોમાં સમાજ પર મોટી અસર પ્રદાન કરવામાં સક્ષમ છે. તે બધામાં એક નોંધપાત્ર સ્થ છે. મહેતા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા. આ જાહેર હિતની અરજીમાં, લોકોને પાણી, હવા અને આસપાસના વાતાવરણમાં મુક્ત અને સ્વસ્થ હોય તેવા વાતાવરણમાં રહેવા માટે સર્વોચ્ચ અદાલતને વિનંતી કરવામાં આવી હતી અને એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે આ જરૂરિયાતો કલમ 21 હેઠળ આવે છે.

❖ બાળ લગ્ન

વિવિધ ધર્મોનું ઘર હોવાના કારણે ભારતે અસંખ્ય પરંપરાઓ અને રિવાજો જોયા છે જે ઘણા વર્ષોથી કાયદા બની ગયા છે, ભલે રિવાજો અથવા પરંપરાઓ સીધી અને ન્યાયી ન હોય. બાળ લગ્ન એ એક એવો અયોગ્ય રિવાજ છે જેનો ઉપયોગ બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ અધિનિયમ, 1929 ના આવે ત્યાં

સુધી પ્રચલિત રહે છે. આ અધિનિયમમાં વર્ષ 2006માં વધુ સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો અને તેને બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ કાયદો, 2006 તરીકે ઓળખવામાં આવ્યો હતો. બાળ લગ્ન બાળકીનું એકતરફી શોષણ છે. એવા યુગમાં જ્યારે, બાળકોએ શિક્ષણ મેળવવું જોઈએ, માતાપિતા અને સમાજની જવાબદારીઓને દૂર કરવા માટે તેમના લગ્ન કરવામાં આવે છે. બાળક પર તેની અસર ગંભીર છે. આ સામાજિક સમસ્યાને સમાજમાંથી દૂર કરવા માટે કાયદાકીય બળ જરૂરી હતું કારણ કે સમાજને તેની જરૂર હતી. તેથી સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે સમાજને અનુસરવા માટે કાયદો લાવવામાં આવ્યો હતો.

❖ બળાત્કાર

બળાત્કાર માત્ર એક સામાજિક મુદ્દો હોવા ઉપરાંત, દેશના લોકોની માનસિકતાને કારણે થાય છે. તે કોણ કરે છે અને કોણ ભોગવે છે તે રીતે વર્ગીકૃત કરવાને બદલે અને મુખ્ય પ્રવાહની ચર્ચા રાખવાને બદલે, બળાત્કારને બાદમાંના સંતોષ માટે અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા વ્યક્તિના જાતીય શોષણ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય છે. કાયદા દ્વારા જ સમાજમાં વ્યક્તિઓની માનસિકતામાં પરિવર્તન લાવી શકાય છે જેથી આવા જઘન્ય અપરાધને અટકાવી શકાય. ભારતમાં મહિલાઓમાં બળાત્કારના કેસોમાં તીવ્ર વધારો જોવા મળ્યો છે જે એમ પણ કહે છે કે આપણા સમાજની છોકરીઓને જાગૃત કરતા પહેલા, આપણા શરીરને મોટા ભાગ પર શિક્ષિત કરવું જરૂરી છે. અપરાધીઓ માટે એક મજબૂત અવરોધક બનાવીને લોકોના મનમાં પરિવર્તન લાવી સામાજિક પરિવર્તન લાવી શકાય છે જે તેમના માટે ડરનું કામ કરી શકે છે અને આ પ્રકારનું કંઈપણ કરતા પહેલા તેમને વિચારવા મજબૂર કરી શકે છે.

❖ કલમ 377

ભારતીય દંડ સંહિતા, 1860 ની કલમ 377 કે જે અકુદરતી અપરાધોને ફોજદારી બનાવવા માટે ઉપયોગ કરે છે કે જો બે પુરૂષો અથવા બે મહિલાઓ વચ્ચે સંભોગ થાય છે, તો તે આ જોગવાઈ હેઠળ ગુના તરીકે ઘોષિત કરવામાં આવશે. કાયદાની નજરમાં સમલૈંગિકતા હવે ગુનો નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતે નવતેજ સિંહ જોહર વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયાના સીમાચિહ્નરૂપ ચુકાદામાં પુખ્ત વયના લોકો વચ્ચેના તમામ પ્રકારના સંમતિથી સેક્સને અપરાધ જાહેર કર્યો જેમાં સમલૈંગિક સેક્સનો પણ સમાવેશ થતો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતના આ નિર્ણયથી ભારતીય સમાજ, પરંપરાઓ અને માન્યતાઓમાં ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આવ્યું છે. તે બહુમતી લોકો માટે ખાસ કરીને વિલક્ષણ સમુદાય માટે આવકારદાયક ચુકાદો હતો. સર્વોચ્ચ અદાલતે એક રીતે અનુચ્છેદ 21 ફરી એકવાર સ્થાપિત કરી કે દરેક વ્યક્તિને જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો અધિકાર છે જેને સામાજિક ધોરણોને કારણે રોકવું જોઈએ નહીં.

❖ સામાજિક પરિવર્તન માટે કાયદામાં છટકબારીઓ

અમે અગાઉ એ હકીકત સાથે વ્યવહાર કર્યો છે કે કાયદાનો સમાજમાં પ્રભાવ ઉભો કરવામાં કેવી રીતે ઉપયોગી છે તેની સાથે સામાજિક પરિવર્તન માટે કાયદાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય. હવે કાયદાની ખામીઓને સામાજિક પરિવર્તન માટે એક સાધન તરીકે દર્શાવવી જરૂરી છે જેથી સામાજિક તફાવત લાવવા માટે કાયદાને સક્ષમ સાધન તરીકે સક્ષમ કરવા માટે આવી ખામીઓ પર

ધ્યાન આપી શકાય. અમે ઘણા સામાજિક મુદ્દાઓની ચર્ચા કરી છે જે કાયદાના અમલીકરણ દ્વારા નિયંત્રિત કરવામાં આવી છે પરંતુ હજુ સુધી દૂર કરવામાં આવ્યા નથી.

સામાજિક મુદ્દાઓને દૂર કરવામાં સમય લાગતો હોવાથી, તે પરિવર્તનને વેગ આપવા માટે કાયદો પૂરતો મજબૂત હોવો જોઈએ. બળાત્કારના કાયદા ઘડવામાં આવ્યા છે પરંતુ બળાત્કાર ઓછા નથી થઈ રહ્યા. અખબારમાં દર બીજા દિવસે બળાત્કારની ઘટના બની હશે. આ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે પહેલાથી જ અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાઓ સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે એટલા મજબૂત નથી. વંશીય ભેદભાવ અને જાતિના ભેદભાવનો સામનો વિશ્વ આજ સુધી કરી રહ્યું છે. વિરોધ, સામૂહિક મેળાવડા, બધું નિષ્ફળ થઈ રહ્યું છે કારણ કે હાલના કાયદાઓ સામાજિક અસર લાવવા માટે મજબૂત મૂળ ધરાવતા નથી. સમલૈંગિકતાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવામાં આવી છે પરંતુ ઘણા લોકો તેને સ્વીકારતા નથી કારણ કે તે સામાજિક ધોરણોની વિરુદ્ધ છે. તેથી, આ સામાજિક મુદ્દાઓને મજબૂત કાયદાના અમલીકરણ સાથે સંબોધવા જરૂરી છે જેથી લોકો કાયદાને ગંભીરતાથી અને કાળજીપૂર્વક લેવાનું શરૂ કરે.

કાયદો પહેલેથી જ સામાજિક પરિવર્તન લાવવાનું એક સાધન છે અને ચોક્કસ કહીએ તો તે ઘણું બધું લાવી શક્યું છે. સામાજિક ફેરફારો પરંતુ સામાજિક પરિવર્તન લાવવા માટે હજુ લાંબી મજલ કાપવાની છે.

❖ સુધારાત્મક સેવાનો

સુધારાત્મક સેવાને સામાન્ય રીતે ખોટા વર્તન અથવા અપરાધી કર્મોમાં સંકળાયેલ લોકો માટે પુનર્વસન અને સુધારણા તરફનો માર્ગ રૂપમાં ઓળખવામાં આવે છે. આ સેવાઓનો ઉદ્દેશ્ય એ છે કે, વ્યક્તિને પુનર્વસિત કરી ને તેમને સમાજમાં સમારક રાખવો, જેથી તેઓ ફરીથી અપરાધો અથવા ખોટા વર્તન તરફ ન જઈ શકે.

❖ સુધારાત્મક સેવાનો મહત્વ

1. અપરાધ નિવારણ:

- અપરાધીઓને સુધારવા: પ્રિઝન અથવા જુવેનાઈલ સેન્ટરોની મદદથી અપરાધીઓને સુધારવા માટે વિવિધ પ્રોગ્રામો, ટ્રેઈનિંગ, અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે.

- સામાજિક પુનર્વસન: ગુનાની પ્રવૃત્તિઓને રોકવા માટે, ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં સંકળાયેલા લોકોને પોઝિટિવ અને સકારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ તરફ માને જાય છે.

2. સામાજિક પુનર્વસન:

- શિક્ષણ અને તાલીમ: અંગત અને વ્યાવસાયિક કુશળતાઓના વિકાસ માટે કક્ષા, શિક્ષણ અને તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- માનસિક અને શારીરિક વિકાસ: સામાજિક અને આર્થિક રીતે સક્રિય રહેવા માટે માનસિક અને શારીરિક વિકાસને વધારે છે.

3. માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સુખ-શાંતિ:

- મનોવિજ્ઞાનિક મદદ: દુખ અથવા માનસિક તણાવનો સામનો કરવા માટે મનોવિજ્ઞાનિક અને થેરાપી સેવાઓ ઉપલબ્ધ છે.
- મૌલિક સુખાકારી: આત્મવિશ્વાસ અને સંતુષ્ટિ વધારવા માટે માનસિક સુખાકારી માટે ધ્યાન આપવામાં આવે છે.

❖ સુધારાત્મક કાયદાઓ

સુધારાત્મક કાયદાઓ એવા કાયદા છે જે અપરાધી નિવારણ, સુધારણા અને પુનર્વસન માટે નિયંત્રણ અને માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડે છે. અહીં કેટલાક મહત્વપૂર્ણ સુધારાત્મક કાયદા છે:

1. અપરાધી ન્યાય કાયદા (Criminal Justice Laws):

- ઉદ્દેશ્ય: એ કાયદાઓનો ઉદ્દેશ્ય એ છે કે અપરાધીઓની કાનૂની પ્રક્રિયા, સજા અને પુનર્વસન માટે માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડવી.
- ઉદાહરણ: Penal Code, Criminal Procedure Code.

2. જુવેનાઈલ ન્યાય કાયદા (Juvenile Justice Laws):

- ઉદ્દેશ્ય: બાળકો અને યુવાનોને તેમના ખોટા વર્તન માટે કાયદેસર રીતે જવાબદાર બનાવવું અને તેમને યોગ્ય રીતે સુધારવા માટે કાયદા.
- ઉદાહરણ: Juvenile Justice (Care and Protection of Children) Act, 2015 (India).

3. બાળકલ્યાણ કાયદા (Child Welfare Laws):

- ઉદ્દેશ્ય: બાળકો માટે શ્રેષ્ઠ કલ્યાણ અને સુરક્ષા માટે કાયદા, જેમ કે બાળક દુરાચાર અને શોષણથી બચાવ.
- ઉદાહરણ: Child Protection Act, 1989.

4. પ્રશિક્ષણ અને પુનર્વસન કાયદા (Rehabilitation and Training Laws):

- ઉદ્દેશ્ય: અપરાધીઓને શ્રેષ્ઠ જીવનશૈલી અને વ્યાવસાયિક સુવિધાઓ પૂરું પાડવા માટે કાયદા.
- ઉદાહરણ: Employment and Training Programs for Ex-Offenders.

❖ સુધારાત્મક સેવાઓ અને કાયદાઓ સંકલન

1. પ્રોસિજરલ નિયંત્રણ:

- કાયદા અને નિયમો: સુધારાત્મક સેવાઓ માટે કાયદા અને નિયમો રચવામાં આવે છે, જેથી સેવા પ્રદાતાઓ યોગ્ય રીતે કામગીરી કરી શકે.

- સુધારણા: નિયમિત રીતે સંસ્થા અને સેવાઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે અને જરૂરી સુધારણા કરવામાં આવે છે.

2. નિયમન અને નિયંત્રણ:

- સંસ્થાની કામગીરી: સુધારાત્મક સેવાઓ પૂરી પાડતી સંસ્થાઓ માટે નિયમન કાયદાઓ લાગુ પડે છે, જે તેમની કામગીરીની ગુણવત્તા અને માનકતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

3. અપ્રાપ્ત જનમુલ્ય:

- સમાજમાં સામર્થ્ય: લોકો માટે એક સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવા માટે, સુધારાત્મક કાયદા અને સેવાઓનું યોગ્ય રીતે અમલ કરવું મહત્વપૂર્ણ છે.

સુધારાત્મક સેવાનો મુખ્ય લક્ષ્ય એ છે કે, વ્યક્તિને સામાજિક રીતે અને વ્યક્તિગત રીતે સુધારવામાં આવે. આનો અર્થ એ છે કે તેમની જીવનશૈલી, વર્તન અને દૃષ્ટિમાં પરિવર્તન લાવવામાં આવે. સુધારાત્મક કાયદા આ સેવાનો આધાર પૂરું પાડે છે, જેથી દરેક વ્યક્તિને તેમના પાટા પર પાછા લાવવામાં મદદ કરવામાં આવે.

13.4 સારાંશ

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ:

1. જેલ (Prison):

અર્થ અને વ્યાખ્યા: જેલ એ એક એવી સંસ્થા છે જ્યાં કાયદાની વિરુદ્ધ કામ કરનાર લોકોની સજા માટે તેમને બંધ કરવામાં આવે છે. તેઓને કાયદાના નિયમો અને નિયમનના આધારે એક નિશ્ચિત સમયગાળા માટે બંધ કરાય છે.

કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ:

- શિક્ષણ કાર્યક્રમો: કેદીઓને ભણાવવા માટે અને નવું કૌશલ્ય શીખવવા માટે.
- વ્યાવસાયિક તાલીમ: દોરી કામ, હસ્તકલા, તેમજ મશીનરી કામ જેવી તાલીમ.
- આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન: ધ્યાન, પ્રાર્થના, અને યોગ માટે.
- પ્રામાણિક કામ: ફેક્ટરીઓમાં ઉત્પાદન કામ કરવું.

લક્ષણો:

- સજાજન નાગરિક બનવા: કેદીઓનું પુનઃસ્થાપન
- સુરક્ષા: કાયદાનો અમલ અને સુરક્ષા.
- આચારસંહિતા: કેદીઓ માટે કડક નિયમો અને નિયમન.

2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ (Borstal School):

બોસ્ટરલ સ્કૂલ એ એક વિશિષ્ટ સંસ્થા છે, જે યુવા અપરાધીઓને સુધારવા માટે વિકસાવવામાં આવે છે. અહીં 18 વર્ષથી નીચેનાં યુવાઓને રાખવામાં આવે છે.

કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ:

- અનુશાસન તાલીમ: સમય પાલન અને નિયમિતતા શીખવવી.
- અભ્યાસક્રમ: શાળાની શિક્ષા અને વ્યાવસાયિક તાલીમ.

- સામાજિક કૌશલ્ય વિકાસ: વ્યક્તિગત અને સામાજિક મંત્રણા.
- રચનાત્મક કાર્ય: ઘરની મરામત અને ઉદ્યાનપાલન.

લક્ષણો:

- યુવા સુધારણા: યુવાનોને નીતિ-નિયમો શીખવવા.
- પ્રવૃત્તિઓ: શૈક્ષણિક અને સહ-પાઠ્યક્રમ પ્રવૃત્તિઓ.

3. જુવેનાઇલ હોમ (Juvenile Home):

જુવેનાઇલ હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં યુવા અપરાધીઓને રહેવા માટે રાખવામાં આવે છે અને તેમને નવું જીવન શરૂ કરવા માટે માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ:

- શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ: શાળાની સાથે સાથે એક્સ્ટ્રા કરિક્યુલર પ્રવૃત્તિઓ.
- સામાજિક મંત્રણા: સામાજિક કૌશલ્ય અને એથીકલ મંત્રણા.
- આનંદપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ: રમતગમત, આર્ટ અને મ્યુઝિક.

લક્ષણો:

- યુવા અપરાધી સુધારણા: યુવાન અપરાધીઓને સુધારવા.
- વ્યક્તિગત વિકાસ: કૌશલ્ય વિકાસ અને શિક્ષણ.

4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમ (Observation Home):

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ એક એવી સંસ્થા છે જ્યાં યુવા અપરાધીઓને અદાલતી કાર્યવાહી પહેલા અથવા દરમિયાન રાખવામાં આવે છે.

કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ:

- આનંદપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ: યુવાનોને વ્યસ્ત રાખવા માટે રમતગમત અને આર્ટની પ્રવૃત્તિઓ.
- સામાજિક મૂલ્ય: સમાજમાં ફરીથી સાંકળવાની પ્રક્રિયા અને સમુદાય સાથે જોડાણ.
- અનુશાસન: સમય પાલન અને નિયમિતતા શીખવવી.

લક્ષણો:

- કાયદાકીય આધાર: કોર્ટની કાર્યવાહી દરમિયાન રહેવા માટે.
- પ્રવૃત્તિઓ: વિવેકબુદ્ધિ વિકાસ અને સામાજિક કૌશલ્ય.

❖ સુધારાત્મક સેવાનો સારાંશ:

સુધારાત્મક સેવાઓ એ વિવિધ પ્રકારની સંસ્થાઓ અને કાર્યક્રમોને સમજાવે છે, જેનો મુખ્ય હેતુ અપરાધીઓને સુધારવાનો છે.

ખ્યાલ:

આ સેવાઓનો મૂળ ખ્યાલ એ છે કે, કેદીઓને માત્ર સજાનો ભોગ બનાવવા નહિ, પરંતુ તેમને સુધારવાની તક આપવી.

મહત્ત્વ:

- પુનઃસંયોજન: કેદીઓને ફરીથી સમાજમાં જોડવા.

- કૌશલ્ય વિકાસ: કેદીઓને નવું કૌશલ્ય અને શિક્ષણ આપવું.
- આનંદપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ: કેદીઓનું માનસિક સ્વાસ્થ્ય જાળવવું.

સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉદ્દેશ્યો:

- કાયદાની ભંગની અટક: કાયદા અને વ્યવસ્થા જાળવવી.
- કેદીઓનો હિત: કેદીઓના હિતમાં સુધારણા લાવવી.
- સામાજિક સુધારણા: કેદીઓને સજ્જન નાગરિક બનવા માટે પ્રોત્સાહન આપવું

13.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. અપરાધી - કાયદા તોડનાર.
2. સજા - દંડ.
3. પુનર્વસન - પુનઃસ્થાપન.
4. સંસ્કાર - સુધારો.
5. કાયદો - નિયમો.
6. કોર્ટ - ન્યાયાલય.
7. કાનૂની પ્રક્રિયા - કાયદાકીય પગલાં.
8. ફરિયાદ - ફરિયાદ.
9. ફરિયાદી - ફરિયાદ કરનાર.
10. બચાવ - રક્ષણ.
11. ન્યાયાધીશ - ન્યાયાધિકારી.
12. શિક્ષા - શિક્ષણ.
13. સામાજિક સેવા - સમાજ માટેની સેવા.
14. પ્રત્યાયન - પ્રમાણપત્ર.

13.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

4. સુધારાત્મક સેવા શું છે?
5. સુધારાત્મક સેવાનો મુખ્ય લક્ષ્ય શું છે?
6. સુધારાત્મક સેવાઓની મહત્ત્વપૂર્ણ રીતો કયા છે?
7. સુધારાત્મક સેવાના ઉદ્દેશો શું છે?
8. સુધારાત્મક સેવાઓનો અર્થ શું છે?
9. સુધારાત્મક સેવાનો ખ્યાલ કેવી રીતે વિકસાવ્યો?
10. સુધારાત્મક સેવાનો મુખ્ય તત્ત્વ શું છે?
11. સુધારાત્મક કાયદાનો મહત્ત્વ શું છે?
12. સુધારાત્મક કાયદાઓ શું કરી શકે છે?
13. સુધારાત્મક સેવાનો વિવિધ ક્ષેત્રો પર શું અસર થાય છે?
14. સુધારાત્મક કાયદા કેવી રીતે અમલમાં આવે છે?
15. સુધારાત્મક સેવાનો સામાજિક મહત્ત્વ શું છે?
16. સુધારાત્મક કાયદાની અમલદારી માટે શું જરૂરી છે?

17. સુધારાત્મક સેવાની પ્રક્રિયા કઈ રીતે કાર્યરત છે?
18. સુધારાત્મક સેવા અને કાયદાઓ વચ્ચે સંબંધ શું છે?
19. સુધારાત્મક સેવાના ઉદ્દેશ્યો કેવી રીતે પૂર્ણ થાય છે?
20. સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉપયોગના ઉદ્દેશ્યો શું છે?
21. સુધારાત્મક કાયદા કેવી રીતે વ્યક્તિગત સુધારણા માટે મદદરૂપ છે?
22. સુધારાત્મક કાયદાઓ અને સેવાઓનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે થાય છે?
23. સુધારાત્મક સેવાઓના પ્રોગ્રામો કઈ રીતે કાર્યરત છે?
24. સુધારાત્મક કાયદા અને તેમની લાગુ કરવાની રીતો શું છે?
25. સુધારાત્મક સેવાને સમર્પિત સંસ્થાઓ કઈ રીતે કાર્ય કરે છે?
26. સુધારાત્મક સેવાનો સામાજિક દ્રષ્ટિએ શું મહત્વ છે?
27. સુધારાત્મક કાયદા કયા પ્રકારની સેવાઓનો સમાવેશ કરે છે?
28. સુધારાત્મક કાયદાઓને અમલમાં મૂકવાની મુખ્ય પડકારો કયા છે?

13.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો જવાબો

---

1. સેલ્ફ એડમિનિસ્ટ્રેટેડ સર્વિસિસનું તંત્ર છે જે કે જે અપરાધી, ગુનેગાર અથવા ખોટા વર્તન કરનારાઓને સુધારવા માટે ઉપલબ્ધ છે.
2. મુખ્ય લક્ષ્ય એ છે કે, અપરાધી વ્યક્તિના વર્તનમાં સુધારણા લાવવું અને તેમને સમાજમાં પુનર્વસિત કરવું.
3. જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઑબ્ઝર્વેશન હોમ.
4. અપરાધી સંવર્ધન, પુનર્વસન, શિક્ષણ અને માનસિક સહાય પૂરી પાડવી.
5. સાવધાનીથી અપરાધી વર્તનને સુધારવું અને સમાજમાં નવા સરખા રસ્તા માટે સક્રિય બનાવવું.
6. સમાજમાં વધતી અપરાધી પ્રવૃત્તિ અને વ્યક્તિગત સુધારણા માટેની જરૂરિયાતથી ખ્યાલ વિકસાવ્યો.
7. સુધારણા, સેવાઓ, અને પ્રશિક્ષણ.
8. અપરાધીને યોગ્ય રીતે શિક્ષિત અને સુધારવા માટે નિયમો અને માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડવી.
9. અપરાધીને સકારાત્મક રીતે મસ્લહ કરવા, ટ્રેઈનિંગ પૂરી પાડવા, અને પુનર્વસન માટે સહાય કરવી.
10. સામાજિક સુધારણા, શિક્ષણ, સ્વાસ્થ્ય, અને માનસિક સુખાકારી.
11. કાયદાઓને નિયમિત રીતે સુધારવામાં આવે છે અને અમલ માટે નિયામક સત્તાધિકારીઓની નિમણૂક કરવામાં આવે છે.
12. સકારાત્મક ફેરફાર લાવવો, અપરાધ નિવારણ અને સામાજિક શાંતિ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.
13. સરકારની નીતિ, સુધારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ, અને કાર્યક્ષમતાનો અભ્યાસ.
14. વિકાસાત્મક કાર્યક્રમો, મનોવિજ્ઞાનિક સહાય, અને તાલીમ દ્વારા.
15. કાયદાઓ સુધારાત્મક સેવાઓ માટે માર્ગદર્શિકા પૂરી પાડે છે, જે તેમને યોગ્ય રીતે અમલમાં લાવે છે.
16. સુધારણા, તાજગી, અને પુનર્વસન પ્રોગ્રામો દ્વારા.

17. અપરાધીઓની સુવિધા, સુધારણા, અને પુનર્વસન માટે સુનિશ્ચિત કરવું.
18. તાલીમ, શિક્ષણ અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાયના માધ્યમથી.
19. નિયમિત સમીક્ષા, પરિણામો અને સામાજિક પ્રભાવના આધાર પર.
20. રુટિન શેડ્યુલ, સામાજિક સેવા અને તાલીમ દ્વારા.
21. કાયદાઓ નિયમિત રીતે સુધારવામાં આવે છે અને કાર્યક્ષમતા સુધારવા માટે વિવિધ ચિંતનકક્ષાઓ દ્વારા અમલ કરવામાં આવે છે.
22. તેઓ વ્યાવસાયિક શિક્ષણ, માનસિક અને શારીરિક સહાય પૂરી પાડે છે અને નિયમિત મૂલ્યાંકન કરે છે.
23. સામાજિક શાંતિ અને વ્યવસ્થાને સુનિશ્ચિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.
24. સુધારણા, શિક્ષણ, પ્રશિક્ષણ, અને સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ.
25. આર્થિક સ્તર, માનવસંશાધન, અને સરકારી નીતિ.

13.8 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. સુધારાત્મક સેવાઓ અને સુધારાત્મક કાયદાઓના ઉદ્દેશ્યો અને કાર્યક્ષમતાની વિશ્લેષણ કરીને, તમે કેવી રીતે માનતા છો કે તેઓ સામાજિક શાંતિ અને અપરાધી પુનર્વસન માટે મહત્વપૂર્ણ છે?
2. જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઇલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ જેવી સુધારાત્મક સંસ્થાઓની કાર્યપદ્ધતિ અને સેવાઓને અનુકૂળ રીતે વિશ્લેષણ કરો. આ સંસ્થાઓની ભૂમિકા અને તત્કાળ અવસ્થામાં કેટલાય પડકારો શું છે, અને તેમની કાર્યક્ષમતા વધારવા માટે શું સુધારા કરી શકાય છે?
3. બાળકલ્યાણ અને juvenil delinquency (યુવા-અપરાધ) માટે વિવિધ કાયદાઓ અને સેવાઓના ઉદ્દેશ્યો અને કાર્યોને જોતા, તેમના પ્રભાવ અને પડકારોને વિશ્લેષણ કરો. આ કાયદાઓ અને સેવાઓનું સરળ મૂલ્યાંકન કેવી રીતે સમાજમાં સંવેદનશીલ સમસ્યાઓના સમાધાન માટે મદદરૂપ થઈ શકે છે?

13.9 પ્રવૃત્તિ કરો

---

1. સમુદાય જાગૃતિ ઝુંબેશ

- Community awareness campaign
- સમુદાય જાગૃતિ અભિયાનો
- Community awareness campaigns
- આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા કાર્યશાળાઓ: સમુદાયોને આરોગ્ય પદ્ધતિઓ, સ્વચ્છતા અને સ્વચ્છતા વિશે શિક્ષિત કરો.
- લિંગ સમાનતા અને મહિલા અધિકારો: લિંગ સમાનતા અને મહિલા અધિકારો વિશે જાગૃતિ લાવવા માટે સેમિનાર અને ચર્ચાઓનું આયોજન કરો.

2. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો

- પુખ્ત સાક્ષરતા વર્ગો: સાક્ષરતા દરમાં સુધારો કરવા પુખ્તો માટે વર્ગોનું આયોજન કરો.

- કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યશાળાઓ: ટેલરીંગ, સુથારીકામ અને કોમ્પ્યુટર સાક્ષરતા જેવી વિવિધ કૌશલ્યોની તાલીમ આપે છે.

3. કાઉન્સેલિંગ અને સપોર્ટ ગ્રુપ્સ

- માનસિક સ્વાસ્થ્ય પરામર્શ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓ સાથે કામ કરતી વ્યક્તિઓ માટે કાઉન્સેલિંગ સત્રો પ્રદાન કરો.
- પદાર્થ દુરુપયોગ પુનઃપ્રાપ્તિ: પદાર્થ દુરુપયોગમાંથી પુનઃપ્રાપ્ત વ્યક્તિઓ માટે સહાય જૂથો ગોઠવો.

❖ સુધારાત્મક પ્રવૃત્તિ:

સુધારાત્મક પ્રવૃત્તિઓનો હેતુ એ છે કે, જે લોકો અપરાધ કરે છે તેમને સજ્જન નાગરિકો બનાવવી. જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ જેવા સુધારાત્મક સંસ્થાઓમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય છે.

❖ જેલમાં પ્રવૃત્તિઓ:

1. શિક્ષણ કાર્યક્રમો:

- કાયદા અને ન્યાયથી સંબંધિત શિક્ષણ.
- સાક્ષરતા અને વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય વિકસાવવાની તાલીમ.

2. વ્યાવસાયિક તાલીમ:

- દોરી કામ, હસ્તકલા, તેમજ મશીનરી કામ.

3. આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન:

- ધ્યાન, પ્રાર્થના, અને યોગ.

4. પ્રામાણિક કામ:

- ફેક્ટરીઓમાં ઉત્પાદન કામ, જેનાથી આર્થિક સ્વાવલંબન.

❖ બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં પ્રવૃત્તિઓ:

1. અનુશાસન તાલીમ:

- સમય પાળન અને નિયમિતતા.

2. અભ્યાસક્રમ:

- શાળાની શિક્ષા અને વ્યાવસાયિક તાલીમ.

3. સામાજિક કૌશલ્ય વિકાસ:

- વ્યક્તિગત અને સામાજિક મંત્રણા.

4. રચનાત્મક કાર્ય:

- ઘરનું સમારકામ-બગીચાની સંભાળ

❖ જુવેનાઈલ હોમમાં પ્રવૃત્તિઓ:

1. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમ:

- જુવેનાઈલને શાળાની સાથે સાથે એક્સ્ટ્રા કારિક્યુલર પ્રવૃત્તિઓ.

2. સામાજિક મંત્રણા:

- સામાજિક કૌશલ્ય અને એથીકલ મંત્રણા.

3. આનંદપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ:

- રમતગમત, આર્ટ અને મ્યુઝિક.

❖ ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં પ્રવૃત્તિઓ:

1. આનંદપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ:

- જુવેનાઇલને વ્યસ્ત રાખવા માટે રમતગમત અને આર્ટની પ્રવૃત્તિઓ.

2. સામાજિક મૂલ્ય:

- સમાજમાં ફરીથી સાંકળવાની પ્રક્રિયા અને સમુદાય સાથે જોડાણ.

3. અનુશાસન:

- સમય પાલન અને નિયમિતતા.

સુધારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ એક દિશા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, જેથી અપરાધીઓ તેમના ભૂતકાળની ભૂલો સુધારીને નવી જિંદગી શરૂ કરી શકે. એમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ સમાવેશ થાય છે, જેમ કે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને આદિ, જેનાથી તેઓ સમાજમાં પાછા જોડાઈ શકે.

13.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

સુધારાત્મક સેવા કાયદાઓની કેસ સ્ટડી લખો .

13.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. કોહેન, કે. (2017). યુથફુલ ઓફેન્ડર્સ ઈન ધ ફેડરલ સિસ્ટમ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સેન્ટેન્સિંગ કમિશન.
2. એસ્ટેટુટો ડા ક્રિઆંસા ઈ ડો એડોલેસન્ટે. (અનલિમિટેડ). પ્લાનાલ્ટો.gov.br. 31 જાન્યુઆરી, 2020 માં મેળવેલ, <https://planalto.gov.br>
3. જુડિશનલી બાઉન્ડરીઝ. (અનલિમિટેડ). 14 જાન્યુઆરી, 2024 માં મેળવેલ, <https://jjgps.org>
4. કોહેન, કે. (2017). યુથફુલ ઓફેન્ડર્સ ઈન ધ ફેડરલ સિસ્ટમ. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ સેન્ટેન્સિંગ કમિશન.
5. એસ્ટેટુટો ડા ક્રિઆંસા ઈ ડો એડોલેસન્ટે. (અનલિમિટેડ). પ્લાનાલ્ટો.gov.br. 31 જાન્યુઆરી, 2020 માં મેળવેલ, <https://planalto.gov.br>
6. ઑંજે એસ્ટાડોસ ટેમ સિસ્ટેમા સોસિઓએડુકેટિવો લોટાડો. (2019, 8 જુલાઈ). ફોલ્હા ડે એસ. પાઉલો. 31 જાન્યુઆરી, ૨૦૨૦ માં મેળવેલ, <https://www1.folha.uol.com.br>
7. લેટિન અમેરિકા ન્યુઝ ડિસ્પેચ. (2015, 2 ડુલાઈ). બ્રાઝિલિયન કોંગ્રેસએ વિવાદાસ્પદ બિલને ફગાવી દીધું, જે કાનૂની જવાબદારીની ઉમર સંબંધિત છે. 31 જાન્યુઆરી, 2020 માં મેળવેલ, <https://latindispatch.com>

14.0 ઉદ્દેશ્યો

14.1 પ્રસ્તાવના

14.2 સુધારાત્મક સંસ્થા-1

14.3 સુધારાત્મક સંસ્થા-1 જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ

14.3.1. જેલ અને સુધારાત્મક સંસ્થાઓ કી નિયંત્રણ

14.3.2 બોસ્ટરલ સ્કૂલ (Borstal School)

14.3.3 જુવેનાઈલ હોમ

14.3.4 ઓબ્ઝર્વેશન હોમ

14.4 સારાંશ

14.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

14.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

14.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

14.8 સ્વાધ્યાય લેખન

14.9 પ્રવૃત્તિ કરો

14.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

14.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

14.0 ઉદ્દેશ્યો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમ દ્વારા તમે નીચેની બાબતો શીખશો.

1. જેલ (Prison):

ઉદ્દેશ્યો:

- ગુનાખોરોને સજા: જેલનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગુનાખોરોને કાયદેસર રીતે સજા આપવાનો છે, જેથી તેઓને તેમની કરેલી ગુનાની સજા મળે. આ સજા ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ માટે ન્યાયપૂર્ણ પ્રતિસાદ છે અને કાયદાની રક્ષા કરે છે.
- વિનયભંગ નિવારણ: જેલમાં સજા આપીને, અન્ય લોકોને ગુનાકીય પ્રવૃત્તિઓથી દૂર રાખવા માટે દંડનાત્મક ઉદાહરણ પૂરું પાડવામાં આવે છે.
- સુધારણા: કેદીઓને જીવનમાં સુધારો અને ફરીથી સામાજિક જીવનમાં પ્રવેશ માટે પ્રેરિત કરવામાં આવે છે. આ માટે કેદીઓને શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક અને વ્યવહાર સુધારણા માટેની તાલીમ પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- નિયંત્રણ: કેદીઓને નિયંત્રણમાં રાખીને, તેમને અને સમાજને સુરક્ષિત બનાવવામાં આવે છે. આથી, કેદીઓ તેમની સજા દરમિયાન અને પછીના સમયગાળામાં કાયદાનું પાલન કરે તે

સુનિશ્ચિત થાય છે ગુનાખોરોને સજા: ગુનાખોરોને કાયદેસર રીતે સજા આપીને સમાજની સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવી.

2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ (Borstal School):

ઉદ્દેશ્યો:

- શૈક્ષણિક વિકાસ: બોસ્ટરલ સ્કૂલોમાં યુવાઓને શૈક્ષણિક શિક્ષણ અને કૌશલ્ય વિકસન માટેના અભ્યાસક્રમો પૂરી પાડવામાં આવે છે. આ રીતે તેઓ તેમના શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય વિકસાવી શકે છે. શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓ અને કૌશલ્ય વિકાસ દ્વારા યુવાઓને મક્કમ કરવા.
- વ્યવહાર સુધારણા: બોસ્ટરલ સ્કૂલોમાં બાળકોના નકારાત્મક વર્તન અને માનસિક સમસ્યાઓને સુધારવા માટે માર્ગદર્શન અને મનોવિજ્ઞાનિક મદદ પૂરી પાડવામાં આવે છે. માનસિક અને નૈતિક માર્ગદર્શન આપીને બાળકોના વ્યવહારમાં સુધારો લાવવો.
- સુવિધા પૂરી પાડવી: વિદ્યાર્થીઓને સલામત અને અનુકૂળ વાતાવરણ પૂરી પાડવામાં આવે છે, જેથી તેઓ પોતાના જીવનમાં સુધારો કરી શકે.
- પુનઃપ્રવર્તન: બોસ્ટરલ સ્કૂલ વિદ્યાર્થીઓને સમાજમાં ફરીથી સમાવેશ માટે તૈયાર કરે છે, જેથી તેઓ યોગ્ય નાગરિક બની શકે.

3. જુવેનાઈલ હોમ (Juvenile Home):

ઉદ્દેશ્યો:

- ગુનાખોર યુવાઓની સંભાળ: જુવેનાઈલ હોમનું મુખ્ય ઉદ્દેશ બાળકોને સલામત અને સંભાળવાળું વાતાવરણ પૂરી પાડવાનું છે, જ્યાં તેઓની સંભાળ લીધી જાય.
- સુધારણા: યુવાઓના નકારાત્મક વર્તન અને ભાવનાત્મક સમસ્યાઓને ઠીક કરવા માટે મનોવિજ્ઞાનિક અને ભાવનાત્મક મદદ પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: યુવાઓને શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપીને, તેમને પુનઃપ્રવર્તન માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.
- સામાજિક સામેલગીરીને વધારવું: યુવાઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાય આપીને, તેમને ફરીથી સામાજિક જીવનમાં પ્રવેશ માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમ (Observation Home):

ઉદ્દેશ્યો:

- તાત્કાલિક દેખરેખ: ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં યુવાઓને તાત્કાલિક અને સુરક્ષિત દેખરેખ પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- મનોવિજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ: યુવાઓના મનોવિજ્ઞાનિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે, જેથી તેમની સ્થિતિ અંગે યોગ્ય નિર્ણય લઈ શકાય.
- રિપોર્ટિંગ: યુવાઓની સ્થિતિનો અહેવાલ તૈયાર કરીને, આગળની કાર્યવાહી માટે યોગ્ય સીફારિશો કરવામાં આવે છે.
- પુનઃપ્રવર્તન: યુવાઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાય પૂરી પાડીને, તેમને પુનઃપ્રવર્તન માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

આ સુધારાત્મક સંસ્થાઓના ઉદ્દેશો યુવાઓ અને કેદીઓને સુધારીને, તેમને ફરીથી સમાજમાં સ્થાન આપવાનો છે, જેથી તેઓ ઉત્તમ નાગરિક બની શકે અને કાયદાનું પાલન કરી શકે.

14.1 પ્રસ્તાવના

આ એકમમાં અમે સુધારાત્મક સંસ્થાઓ જેવા કે જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ વિશે ચર્ચા કરીશું. સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય ગુનેગારોને અને માનસિક, સામાજિક અને નૈતિક રીતે સુધારવા અને તેમને ફરીથી સમાજમાં સમાવિષ્ટ કરવા માટે તૈયાર કરવો છે.

જેલ: જેલ એ એક એવી સુધારાત્મક સંસ્થા છે, જ્યાં ગુનેગારોને તેમના ગુનાઓ માટે સજા આપવામાં આવે છે. જેલમાં તેમને સંપૂર્ણ નિયંત્રણ હેઠળ રાખવામાં આવે છે અને કેટલાક કિસ્સાઓમાં પુનર્વસન માટેના કાર્યક્રમો પણ આપવામાં આવે છે.

બોસ્ટરલ સ્કૂલ: બોસ્ટરલ સ્કૂલ યુવાનો માટેની ખાસ સંસ્થા છે, જ્યાં અપરાધમાં સામેલ કિશોરોને રહેવા, શીખવા અને કામ કરવા માટેના તાલીમ કાર્યક્રમો આપવામાં આવે છે. આ સ્કૂલનું મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય કિશોર ગુનેગારોને સુધારવાનો છે.

જુવેનાઈલ હોમ: જુવેનાઈલ હોમ એ એક એવી સંસ્થા છે, જ્યાં કિશોર અપરાધીઓ કે ગુનાઓમાં સામેલ બાળકોને રાખવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓમાં તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે જેથી તેઓ સુધરી શકે.

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ: ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ એક એવી સંસ્થા છે, જ્યાં કિશોર અપરાધીઓને તેમના કેસના નિર્ધારણ સુધી અથવા સુધી તેઓ સુધારવાનું શરૂ કરે છે ત્યાં સુધી રાખવામાં આવે છે. આ હોમ્સમાં કિશોરોને નિરીક્ષણ હેઠળ રાખીને તેમના વર્તન અને પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.

આ પ્રસ્તાવનામાં અમે આ તમામ સંસ્થાઓના મહત્ત્વ અને તેમના કાર્યનું મૂલ્યાંકન કરીશું. આ એકમનો અભ્યાસ તમને સમજાવવામાં મદદ કરશે કે કેવી રીતે સુધારાત્મક સંસ્થાઓના વિવિધ પ્રકારો ગુનેગારોને સુધારવામાં અને સમાજમાં ફરીથી સામેલ કરવા માટે કાર્યરત છે.

જેલ એ એ પ્રકારની સંસ્થા છે જે કાયદાકીય દંડને અમલમાં લાવવા માટે રચવામાં આવે છે. તેનું મુખ્ય ઉદ્દેશ ગુનાખોરોને પીડા કે બંધન દ્વારા દંડ આપવું છે. જેલમાં વિધાનસભાની અને કાયદેસરની અંદરની હદો અને નિયમોનો પાલન કરવામાં આવે છે, અને તે વિશ્વસનીય રીતે ગુનાના નિવારણ માટે કાર્યરત છે.

જેલ એ એક વ્યવસ્થાની વિધિ છે જે આજીવન કદેનો ભોગ બનાવેલ લોકો માટે કાનૂની રીતે સુનિશ્ચિત પરિસ્થિતિમાં રહેવા માટે બનાવવામાં આવે છે.

વિસ્તારથી માહિતી:

ઉદ્દેશ: ગુનાખોરોને સજા આપવો અને તેમની યોગ્યતા સુધારવા માટે અવસરો પૂરા પાડવા. સજા મેળવેલ ગુનાખોરોને તેમના ગુનાઓ માટે દંડિત કરવો, માનસિક અને શારીરિક સુધારણા માટે અનુકૂળ પરિસ્થિતિ પ્રદાન કરવી.

1. વિશેષતાઓ:

- સુરક્ષિત સુવિધાઓ: વધુ સુરક્ષિત અને દેખરેખવાળી સેલ્સ.
- દંડ માટેના ઉપાય: વિવિધ પ્રકારની સજાઓ જેમ કે લઘુત્તમ અને દંડ સંચાલન.
- પુનઃપ્રવર્તનની યોજના: તાલીમ અને મનોવિજ્ઞાનિક મદદ માટે સુવિધાઓ.
- સામાન્ય રીતે મોટા પાયે બનેલા, સુરક્ષિત બોર્ડર, ભેદક સેલ્સ અને બધા પ્રકારની સગાઈ સકારાત્મક રૂપે નિયંત્રિત કરવી.

● સમસ્યાઓ:

- જેલની અંદર ફરજિયાત શિસ્ત અને સુરક્ષાની સમસ્યાઓ.
- માનસિક તેમજ શારીરિક હાનિ.
- જેલમાં યાતનાનો આક્ષેપ, અશાસન, તથા ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ વધારવી.

2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ:

પ્રસ્તાવના: બોસ્ટરલ સ્કૂલ એ સામાન્ય રીતે એવા બાળકો માટે બનાવવામાં આવે છે જેમણે કુટુંબમાંથી દૂર કરવામાં આવી છે અથવા શિક્ષણ માટે ખાસ જરૂરિયાત હોય છે. આ સ્કૂલો પેઢીને આધાર અને શૈક્ષણિક મોકાઓ પૂરા પાડે છે.

બોસ્ટરલ સ્કૂલ એ એસ્થેટિક અથવા શિક્ષણ માટે નિર્દેશિત વિધિ છે જે મુખ્યત્વે તે બાળકો માટે બનાવવામાં આવે છે જેમને કુટુંબમાંથી દૂર કરવા અથવા શિક્ષણ અને નિયંત્રણ માટે ખાસ જરૂર છે.

વિસ્તારથી માહિતી:

ઉદ્દેશ: બાળકોને સારી શૈક્ષણિક અને મનોવિજ્ઞાનિક મદદ પૂરી પાડવી, અને તેમને યોગ્ય નૈતિકતા અને જીવનશૈલીનું માર્ગદર્શન આપવું. બાળકોને સુંદર રીતે શિક્ષણ આપવા, અને તેમને આધુનિક નૈતિક અને સામાજિક વિકાસ માટે તૈયાર કરવા.

● વિશેષતાઓ:

- શિક્ષણ અને તાલીમ: કુશળ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને કૌશલ્ય વિકાસ.
- સલામત વાતાવરણ: જાતીય, શારીરિક અને માનસિક સુરક્ષા માટેનું વાતાવરણ જાળવવું.
- કાઉન્સેલિંગ: વૈવિધ્યપૂર્ણ મનોવિજ્ઞાનિક સહાય.
- સુરક્ષિત અને સકારાત્મક વાતાવરણ, નિયમિત શૈક્ષણિક અને કૌશલ્ય વિકાસ તાલીમ, તેમજ વ્યાવસાયિક માર્ગદર્શન.

● સમસ્યાઓ:

- સંસાધનોની અછત અને યોગ્ય દેખરેખ.
- બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં સ્થિતિ અને સામાજિક પડકારો.
- બોસ્ટરલ સ્કૂલોમાં યોગ્ય સંસાધનો, કર્મચારીની પાત્રતા અને દેખરેખ, તથા તેનાથી સંકળાયેલી માનસિક સમસ્યાઓ.

3. જુવેનાઈલ હોમ:

પ્રસ્તાવના: જુવેનાઈલ હોમ એ તે સ્થળ છે જ્યાં કાનૂન તોડનારા અથવા સમાજમાં અનુકૂળ જીવનશૈલી માટે સહાયની જરૂર હોય તેવા યુવાનોને રાખવામાં આવે છે. આ હોમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે યુવાનોને નિયંત્રણમાં રાખવો અને તેમની પુનઃપ્રવર્તનની યોજના તૈયાર કરવી.

જુવેનાઈલ હોમ એ એસ્થેટિક સંસ્થા છે જે ખાસ કરીને કાનૂન તોડનારા બાળકો માટે બનાવવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓ સામાન્ય રીતે વિવિધ પ્રકારના પેઢીઓ માટે ઊભી થાય છે જેમણે કાયદાની વિમુખતા દેખાડી છે.

વિસ્તારથી માહિતી:

- ઉદ્દેશ: ગુનાખોર યુવાનો માટે આપત્તિજનક વર્તન સુધારવા અને પુનઃપ્રવર્તન માટે આધાર આપવો. કુટુંબમાં રહેવાની મર્યાદા, ઉકેલ અને સંસ્કારના દ્રષ્ટિએ વિકસિત થઈ શકે તેવા વાતાવરણ પૂરું પાડવું.
- વિશેષતાઓ:
  - 24/7 દેખરેખ: સુરક્ષિત અને નિયંત્રણવાળી સ્થિતિ.
  - શિક્ષણ અને તાલીમ: શૈક્ષણિક વિકાસ અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાય.
  - મનોવિજ્ઞાનિક સેવા: યુવાનો માટે માનસિક અને ભાવનાત્મક સહાય.
  - 24/7 દેખરેખ, મનોવિજ્ઞાનિક સહાય, શિક્ષણ, અને વ્યાવસાયિક તાલીમ માટેની સુવિધાઓ.
- સમસ્યાઓ:
  - સામાજિક અને આત્મવિશ્વાસની સમસ્યાઓ.
  - સંસ્થાની અંદર સંયમ અને આદેશની ખોટ.
  - સમસ્યાઓ: સંસ્થાના અંદર રિસ્ક, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા ની ક્ષતિ અને સામાજિક-મુલ્યસભર અસર.

4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમ:

પ્રસ્તાવના: ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ સંસ્થા છે જ્યાં યુવાનોને અનિચ્છનીય વર્તન, કુટુંબની સમસ્યાઓ, અથવા કાયદાની યોગ્યતા માટે મર્યાદિત સમય માટે રાખવામાં આવે છે. આ સંસ્થા તાત્કાલિક અને મનોવિજ્ઞાનિક તપાસ માટે સુવિધા પૂરી પાડે છે.

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ એક પ્રકારનો તાત્કાલિક કેન્દ્ર છે જ્યાં કુટુંબની પરિસ્થિતિ માટે તરત સુધારણા માટે યુવાનોને રાખવામાં આવે છે.

વિસ્તારથી માહિતી:

- ઉદ્દેશ: યથાર્થ અને શૈક્ષણિક સમસ્યાઓ માટે તરત સકાયત અને અનુમાન. ગુનાઓ માટે કે બીજી સમસ્યાઓ માટે તરત અનુમાન કરવા, તથા કાયદેસર સજાની પ્રક્રિયાને નિયમિત કરવો.

- વિશેષતાઓ:

- તાત્કાલિક દેખરેખ: યથાર્થ રીતે સવલત અને વિશ્લેષણ.
- મનોવિજ્ઞાનિક પરીક્ષણ: પારદર્શિતા અને આકરા કાર્ય.
- રિપોર્ટિંગ: સબમિશન અને પ્રમાણભૂત પરીક્ષણ.
- દયાળુ, સમયસર અનુમાન, મનોવિજ્ઞાનિક તપાસ, તથા શાસન અને ટ્રીટમેન્ટ માટે પ્રારંભિક સુવિધાઓ.

- સમસ્યાઓ:

- વ્યાપક મર્યાદાઓ: સંસ્થા સીમાની અંદર સંયમ.
- માનસિક અને શારીરિક તણાવ: યથાર્થ સોદા અને મોરલ સમસ્યાઓ.
- સંસ્થાની અંદર સંયમની લાગણી, દિશા અને લક્ષ્યનો અભાવ.

આ પ્રસ્તાવનાઓ, વિચારો અને વિશેષતાઓ જુવેનાઈલ, ગુનાખોર અને બોસ્ટરલ સંસ્થાઓના વિભિન્ન પ્રકારના સમસ્યાઓને વધુ સારી રીતે સમજાવવામાં અને નિયંત્રિત કરવામાં મદદરૂપ છે.

આ સંસ્થાઓની વિભિન્ન ગુણધર્મો અને યોગ્યતાઓ બાળકો અને યુવાનો માટે વિવિધ પદ્ધતિઓને ઉપયોગી બનાવે છે, જે તેમના વિકાસ અને સુધારણામાં મદદરૂપ છે.

14.2 સુધારાત્મક સંસ્થા-1

એક સામાજિક સંસ્થા એ સામાજિક ભૂમિકા અને ધારાધોરણોની એક બિન-સંબંધિત રીત છે, જે મહત્વપૂર્ણ સામાજિક જરૂરિયાતોના આરામને સમાવીને બનાવવામાં આવી છે. સામાજિક સંસ્થાઓ વિચારોની અને ટેવનાં મોડેલો સ્થાપિત કરે છે જે સામાજિકની પાયાની જરૂરિયાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. દરેક અને દરેક સંસ્થામાં વિવિધ પ્રકારની સંસ્થાઓ હોય છે.

સંસ્થા: એ એક સામાજિક વ્યવસ્થા છે, જે સામૂહિક લક્ષ્યનું અનુકરણ કરે છે, પોતાની કામગીરીને નિયંત્રિત કરે છે અને તે પોતાના વાતાવરણ દ્વારા જુદું જ વર્તુળ રચે છે. ગ્રીક શબ્દ organon પરથી આ શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે, જે ખૂબ જ જાણીતા શબ્દ ergon પરથી લેવામાં આવ્યો હતો. સામાજિક વિજ્ઞાનમાં, વિવિધ સંસ્થા એ સમાજશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર, રાજકીય વિજ્ઞાન, મનોવિજ્ઞાન, મેનેજમેન્ટ અને સંગઠન સંચાર જેવા સંખ્યાબંધ વિષયો માટે વિશ્લેષણની બાબત છે. વધુ ચોક્કસ સંદર્ભમાં, ખાસ કરીને સમાજશાસ્ત્રીઓ માટે આ શબ્દ "સંસ્થા" પસંદગીકારક હોઈ શકે. સંસ્થાનું વ્યાપક વિશ્લેષણ સંસ્થાગત અભ્યાસ, સંસ્થાગત વ્યવહાર અને સંસ્થાગત વિશ્લેષણના સંદર્ભે કરાય છે. વિભિન્ન સંખ્યાબંધ સિદ્ધાંત અને દ્રષ્ટિકોણનું અસ્તિત્વ છે, જેમાંથી કેટલાક સુસંગતતા ધરાવે છે, સુધારાત્મક હોય છે.

- સંસ્થા- પ્રક્રિયા સંબંધી : અસ્તિત્વ ધારણ કરી રહેલ (પુન:) આયોજન (સંસ્થા કાર્યના અથવા ક્રિયાના રૂપમાં).
- સંસ્થા- ક્રિયાત્મક : એક ક્રિયાત્મક રૂપમાં સંસ્થા, જેનો ઉપયોગ ધંધાદારી અથવા રાજ્યના અધિકારીઓ કરે છે (સંસ્થા કાયમી માળખાના રૂપમાં).

- સંસ્થા-સંસ્થાગત : અસ્તિત્વ ધારણ કરી રહેલ સંસ્થા (સામાજિક સંદર્ભમાં સંસ્થા એ વાસ્તવિક ઉદ્દેશ્યપૂર્ણ વ્યવસ્થા) જે સુધારાત્મક કાર્ય કરે છે.

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ એવા સ્થાપનો છે, જે ગુના કરનારાઓને સુધારવા અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે કાર્ય કરે છે. આ સંસ્થાઓમાં જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમનો તેમજ અન્ય સંસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.

1. જેલ : જેલ એ એવી જગ્યા છે જ્યાં ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ માટે દોષી ઠરાવાયેલાઓને જેલમાં રાખવામાં આવે છે. જેલના મુખ્ય ઉદ્દેશોમાં સજા આપવી, સુધારવું, અને પુનઃપ્રશિક્ષણ આપવું છે. કેદીઓને શિસ્ત અને જવાબદારીના પાઠ શિખવવા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો ચલાવવામાં આવે છે.
2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ : બોસ્ટરલ સ્કૂલ એવી સંસ્થા છે, જે કિશોર અને યુવાન અપરાધીઓ માટે બનાવવામાં આવે છે. અહીં, એ લોકોને શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવામાં આવે છે. બોસ્ટરલ સ્કૂલનું મુખ્ય ઉદ્દેશ છે કિશોર અપરાધીઓને સુધારવું અને તેમને સંસ્કારી નાગરિક બનાવવા.
3. જુવેનાઈલ હોમ : જુવેનાઈલ હોમ એ એવી જગ્યા છે, જ્યાં કિશોર અપરાધીઓને રાખવામાં આવે છે. અહીં તેઓને સુધારવા માટે કાઉન્સેલિંગ, શિક્ષણ, અને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવે છે. આ સ્થાનએ પરિવાર અને સમાજથી દૂર, એક નિરીક્ષણ હેઠળ રહેવાની તક મળે છે.
4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમ : ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એવી જગ્યા છે, જ્યાં કિશોર અપરાધીઓને વચગાળાના સમયમાં રાખવામાં આવે છે. આ હોમમાં કિશોરોના વર્તન અને વ્યવહારનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે અને તેમને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

ઉદ્દેશો:

1. પુનઃસ્થાપન: અપરાધીઓને સુધારવા અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા.
2. શિક્ષણ: કિશોર અને યુવાન અપરાધીઓને શિક્ષણ અને તાલીમ આપવી.
3. સુધારણ: કાઉન્સેલિંગ અને માર્ગદર્શન દ્વારા અપરાધીઓને સુધારવા.
4. નિરીક્ષણ: કિશોરોના વર્તનનું નિરીક્ષણ અને યોગ્ય પગલાં લેવું.
5. મુદતની સજા: અપરાધીઓને તેમના ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ માટે સજા આપવી.

પ્રવૃત્તિઓ:

1. શિક્ષણ કાર્યક્રમો: કેદીઓને શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવી.
2. કાઉન્સેલિંગ: કિશોર અને યુવાન અપરાધીઓને માનસિક અને સામાજિક માર્ગદર્શન આપવું.
3. વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ: રમતગમત, હસ્તકલા, અને અન્ય શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ.
4. નિયમિત નિરીક્ષણ: અપરાધીઓના વર્તન અને ક્રિયાકલાપ પર નિરીક્ષણ રાખવું.

કાર્યો:

1. નિયામક: કાયદાની પાલન માટે કેદીઓને સજાગ રાખવું.
2. સુધારણ: કાઉન્સેલિંગ અને શિખામણ દ્વારા કેદીઓને સુધારવા.
3. પ્રશિક્ષણ: કેદીઓને વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય શીખવવું.
4. નિરીક્ષણ: કિશોરોના વર્તન પર ધ્યાન રાખવું અને યોગ્ય પગલાં લેવા.

લક્ષણો:

1. સુધારણ અને શિક્ષણની પ્રધાનતા.
2. કિશોર અને યુવાન અપરાધીઓને વિશેષ ધ્યાન.
3. માનસિક અને સામાજિક માર્ગદર્શન.
4. પ્રવૃત્તિઓ અને તાલીમ દ્વારા પુનઃસ્થાપન.

આ રીતે, સુધારાત્મક સંસ્થાઓએ અપરાધીઓને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે.

14.3 સુધારાત્મક સંસ્થા-1 જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમ

14.3.1. જેલ અને સુધારાત્મક સંસ્થાઆનું નિયંત્રણ

ગુના સામે લડવા અને સામાજિક વ્યવસ્થા જાળવવા માટે જેલ એક મહત્વપૂર્ણ સ્થળ છે. તેઓ કાયદા તોડનારાઓને સજા કરવા, લોકોની સલામતી સુનિશ્ચિત કરવા અને સામાજિક ન્યાય અને ન્યાય જાળવવા માટે ખૂબ મહત્વ ધરાવે છે. પછી ભલે તે મ્યુનિસિપલ, રાજ્ય અથવા ફેડરલ જેલ હોય અને સુધારણાની સુવિધા હોય, કેદીઓ, સ્ટાફ અને જનતા માટે સુરક્ષિત વાતાવરણ પૂરું પાડવું એ વહીવટકર્તાઓ માટે ટોચની પ્રાથમિકતા છે. જેલ અથવા જેલ કી નિયંત્રણ સહિતની સાબિત ઓપરેશનલ પ્રક્રિયાઓ સ્થાપિત કરવી એ ભૌતિક સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવામાં મદદ કરવા માટે એક મહત્વપૂર્ણ પગલું છે.

લેન્ડવેલ સંવેદનશીલ યાવીઓ અને સંપત્તિઓ પર દૃશ્યતા જાળવવાની શ્રેષ્ઠ રીત પ્રદાન કરે છે. લેન્ડવેલની બુદ્ધિશાળી કી વ્યવસ્થાપન પ્રણાલીઓ તમારી જેલની સુવિધાને ચલાવતી દૈનિક પ્રક્રિયાઓને અસર કરવા માટે કસ્ટમાઈઝ કરવામાં આવી છે, જેના પરિણામે વધુ સુરક્ષા, સલામતી અને એકંદર કાર્યક્ષમતા, જ્યારે ઓપરેટિંગ ખર્ચમાં ઘટાડો થાય છે અને જોખમ ઘટાડે છે.

લેન્ડવેલ કી મેનેજમેન્ટ સિસ્ટમ ભૌતિક કી સ્ટોરેજ અને ટ્રેકિંગ પ્રદાન કરીને એક્સેસ નિયંત્રણ અને જવાબદારી પ્રદાન કરે છે. જેલના અધિકારીઓ અને અધિકૃત વપરાશકર્તાઓને સિસ્ટમ એડમિનિસ્ટ્રેટર દ્વારા મંજૂર કર્યા મુજબ જ વિશેષ જેલ હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કર્મચારીઓ તેમના સુનિશ્ચિત કામકાજના ક્લાકોની બહાર તેમની પાસે અનધિકૃત તબીબી વિસ્તારોની યાવીઓનો એક્સેસ નથી.

સંસ્થાકીય સુધારણા સુવિધાઓમાં જેલ અને જેલોનો સમાવેશ થાય છે. જેલ એ રાજ્ય અથવા સંઘીય આવાસ સુવિધાઓ છે જે દોષિત ગુનેગારોને સામાન્ય રીતે એક વર્ષથી વધુ લાંબી સજા સાથે મર્યાદિત કરે છે. જેલોનું સંચાલન સ્થાનિક કાયદાના અમલીકરણ દ્વારા કરવામાં આવે છે અને જેઓને ટૂંકી સજા હોય છે - સામાન્ય રીતે 1 વર્ષ કે તેથી ઓછા માટે - અને જેઓ ટ્રાયલની રાહ જોઈ રહ્યા છે.

NII નો સંશોધન અને વિકાસ કાર્યક્રમ કરેક્શન પ્રેક્ટિશનરોની જરૂરિયાતો અને સુધારાની બદલાતી પ્રકૃતિને પ્રતિભાવ આપે છે. ટ્રેલ સંશોધનને પ્રાયોજિત કરે છે જેનો હેતુ રાજ્ય અને સ્થાનિક સ્તરે સુધારાત્મક સુવિધાઓના સંચાલનમાં સુધારો કરવાનો છે; સ્ટાફ અને સલામતી અને જેલમાં બંધ વ્યક્તિઓની સલામતી સુધારવામાં ટેકનોલોજીની અસરને સમજવી; અને કેવી રીતે રાજ્ય અને સંઘીય કાયદો સલામતી અને સુરક્ષા અને નીતિઓ અને પ્રક્રિયાઓના વહીવટને અસર કરે છે.

જેલ (Jail)

❖ અર્થ અને વ્યાખ્યા:

જેલ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ માટે દોષિત જાહેર કરાયેલાઓને સજા ભોગવવા માટે રાખવામાં આવે છે. આસ્થાનો દ્વારા કાયદાનું પાલન અને સામાજિક વ્યવસ્થાને જાળવવામાં મદદ મળી શકે છે.

કાર્યો:

1. સજા આપવી: જેલમાં કેદીઓને તેમના ગુનાહિત ક્રિયાઓ માટે સજા આપવામાં આવે છે.
2. સુધારણા: કેદીઓને સુધારવા માટે શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવી.
3. નિયંત્રણ: કેદીઓને નિયંત્રણમાં રાખવું અને કાયદાના નિયમોનું પાલન કરાવવું.
4. પુનઃપ્રશિક્ષણ: કેદીઓને માનસિક અને સામાજિક સુધારણા માટે માર્ગદર્શન આપવું.
5. સુરક્ષા: કેદીઓ અને જેલ કર્મચારીઓ માટે સુરક્ષાનું આયોજન કરવું.

પ્રવૃત્તિઓ:

1. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો: કેદીઓને પુસ્તકીય અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણ આપવું.
2. કાઉન્સેલિંગ: કેદીઓના માનસિક અને લાગણીશીલ સ્વાસ્થ્ય માટે કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ.
3. કૌશલ્ય વિકાસ: કેદીઓને વિવિધ હસ્તકલા અને કારકિર્દી તાલીમ આપવી.
4. આધ્યાત્મિક સેવા: કેદીઓ માટે ધર્મ અને આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિઓ.
5. શારીરિક કસરત: કેદીઓ માટે રમતગમત અને શારીરિક કસરતની વ્યવસ્થા.

લક્ષણો:

1. કાયદાનું પાલન: જેલ દ્વારા કાયદાનું પાલન અને અમલ થાય છે.
2. નિયમિત નિરીક્ષણ: કેદીઓ પર સતત અને કડક નજર રાખવામાં આવે છે.
3. સુધારણા માટે આયોજન: કેદીઓને સુધારવા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો અને તાલીમની વ્યવસ્થા.
4. સુરક્ષા અને વ્યવસ્થા: જેલમાં કડક સુરક્ષા અને વ્યવસ્થાનું પાલન.
5. આધારભૂત સુવિધાઓ: કેદીઓ માટે ખોરાક, આરોગ્ય અને રહેઠાણ જેવી મૂળભૂત સુવિધાઓ.

જેલોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કેદીઓને સજાની અવધિ દરમિયાન સુધારવા, તેમની પુનઃસ્થાપન ક્ષમતા વધારવા અને આજીવન માટે તૈયાર કરવા છે.

14.3.2 બોર્સ્ટલ સ્કૂલ (Borstal School)

બોર્સ્ટલ શાળા એ પ્રમાણિત શાળાઓમાં ન આવરી લેવામાં આવ્યા હોય તેવા બાળઅપરાધીઓ માટેની સુધારણા – શાળા છે. જે રાજ્યોમાં બાળકાયદાઓ છે ત્યાં 16 થી 21 વર્ષ સુધીના બાળઅપરાધીઓને આ શાળાઓમાં રાખવામાં આવે છે. બોર્સ્ટલ શાળાઓ બે પ્રકારની હોય છે : (1) ખુલ્લી શાળાઓ અને (2) બંધ શાળાઓ. બોર્સ્ટલ શાળાઓ અર્ધશાળાઓ અને અર્ધજેલ જેવી હોય છે. બાળઅપરાધીની સુધારણા કરવાના હેતુથી આવી શાળાઓ હોય છે.

બોર્સ્ટલ શાળાઓ એ ભારતમાં એક પ્રકારનું યુવા અટકાયત કેન્દ્ર છે જેનો ઉપયોગ ફક્ત સગીરો અથવા કિશોરોને કેદ કરવા માટે થાય છે. તેઓ અનન્ય રીતે જાળવવામાં આવે છે અને ગોઠવવામાં આવે છે કારણ કે તેમનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય બાળકો માટે યોગ્ય વાતાવરણમાં યુવાન અપરાધીઓનું કલ્યાણ અને પુનર્વસન સુનિશ્ચિત કરવાનો છે. તે જેલોના દૂષિત વાતાવરણને કારણે યુવાન અપરાધીઓને જાણી જોઈને પરંપરાગત કેદીઓથી દૂર રાખવામાં આવે છે જે સુધારણા અને પુનર્વસનમાં અવરોધ તરીકે કામ કરે છે. બોર્સ્ટલ શાળાઓ તેમની ઓળખ બોર્સ્ટલ્સ, યુવા અટકાયત કેન્દ્રોમાંથી મેળવે છે જે 1885 માં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં અસ્તિત્વમાં છે. યુવા અપરાધીઓને હાનિકારક જેલના વાતાવરણથી બચાવવા માટે 1908 માં સિસ્ટમનું રાષ્ટ્રીયકરણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ ખ્યાલ ટૂંક સમયમાં આયર્લેન્ડ ભારત સહિત ઘણી અંગ્રેજી વસાહતો દ્વારા અપનાવવામાં આવ્યો.

ગુના કરવા માટે દોષિત ઠરેલા કિશોરોને બોર્સ્ટલ શાળાઓમાં અટકાયતમાં રાખવામાં આવે છે અને તેમને પ્રશિક્ષિત શિક્ષકોના માર્ગદર્શન હેઠળ વિવિધ શૈક્ષણિક સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે. શિક્ષણ તેમના સુધારણા અને ગુનાના નિવારણ માટે તાલીમ અને નૈતિક પ્રભાવ તરફ લક્ષી છે. વ્યાવસાયિક શિક્ષણ અને કૌશલ્ય તાલીમ પર પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે. આ એટલા માટે છે કારણ કે મોટાભાગના બાળકો જે બોર્સ્ટલ શાળાઓમાં સમાપ્ત થાય છે તેઓ આર્થિક રીતે નબળા પૃષ્ઠભૂમિમાંથી આવે છે. અર્ધ-કુશળ રોજગાર માટે તેમને તાલીમ આપવી એ તેમને પૈસા કમાવવા માટે ગુનાઓ કરતા અટકાવવાનો એક અસરકારક માર્ગ છે.

ભારતના નવ રાજ્યો, એટલે કે, હિમાચલ પ્રદેશ, ઝારખંડ, કર્ણાટક, કેરળ, મહારાષ્ટ્ર, પંજાબ, રાજસ્થાન, તામિલનાડુ અને તેલંગાણા તેમના સંબંધિત અધિકારક્ષેત્રમાં બોર્સ્ટલ શાળાઓ

ધરાવે છે. તામિલનાડુમાં 678 કેદીઓને રાખવાની સૌથી વધુ ક્ષમતા હતી. હિમાચલ પ્રદેશ અને કેરળ એકમાત્ર એવા રાજ્યો છે કે જેઓ તેમની 2 બોર્સ્ટલ શાળાઓમાં મહિલા કેદીઓને રાખી શકે છે. જો કે, ઉત્તર પ્રદેશ અને તમામ કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો જેવા કેટલાક સૌથી વધુ વસ્તી ધરાવતા રાજ્યોમાં બોર્સ્ટલ શાળાઓ અસ્તિત્વમાં નથી.

બોર્સ્ટલ શાળાઓએ સમાજમાં પ્રશંસા અને ટીકા બંને પેદા કર્યા છે. આ પ્રણાલીના સમર્થકો દાવો કરે છે કે તેને સુધારણા માટે અનુકૂળ સિસ્ટમ બનાવવાની સાથે ગુના કરવા સામે નિરોધક બનાવવાની જરૂર છે. જો કે, વિરોધીઓ કહે છે કે બોર્સ્ટલ શાળાઓ હજી પણ કેદનું એક સ્વરૂપ છે જે કેદીઓને સારા કરતાં વધુ નુકસાન કરે છે. વધુમાં, હિંસા, ભેદભાવ અને જાતીય શોષણની ઘટનાને કારણે બોર્સ્ટલ શાળામાં વાતાવરણ જેલ જેવું હોઈ શકે છે.

અર્થ અને વ્યાખ્યા:

બોર્સ્ટલ સ્કૂલ એક પ્રકારની સુધારાત્મક સંસ્થા છે જે કિશોર અને યુવા ગુનાહિતોને સુધારવા માટે બનાવવામાં આવી છે. આ સંસ્થાઓનું મુખ્ય ઉદ્દેશ કિશોર ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓમાં સંડોવાયેલા યુવાનોને શિક્ષણ, શિસ્ત, અને કૌશલ્ય વિકાસ દ્વારા પુનઃસંસ્કારીત કરવું છે.

કાર્યો:

1. શૈક્ષણિક શિક્ષણ: વિદ્યાર્થીઓને મૂળભૂત શિક્ષણ સાથે ઉચ્ચ શિક્ષણની તક પ્રદાન કરવી.
2. વ્યાવસાયિક તાલીમ: કૌશલ્ય વિકાસ અને વ્યાવસાયિક તાલીમના માધ્યમથી યુવાનોને સ્વાવલંબન બનાવવું.
3. નૈતિક શિક્ષણ: નૈતિક મૂલ્યો અને શિસ્તનો ભાવ વિકસાવવા માટે માર્ગદર્શન.
4. માનસિક અને સામાજિક સુધારણા: કાઉન્સેલિંગ અને માર્ગદર્શન દ્વારા યુવાનોના માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવું.
5. સહાયતા અને પુનઃસ્થાપન: રિલીઝ પછી સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત થવા માટે સહાયતા પ્રદાન કરવી.

પ્રવૃત્તિઓ:

1. અકેડેમિક અભ્યાસ: વિદ્યાર્થીઓને માધ્યમિક અને ઉચ્ચત્તમ સ્તરની શિક્ષણ પ્રદાન કરવું.

2. કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો: વુડ વર્ક, મિકેનિક્સ, અને હસ્તકલા જેવા કૌશલ્ય વિકાસ માટે તાલીમ.
3. શિસ્તબદ્ધ તાલીમ: દિવસની નિયમિત કાર્યપદ્ધતિ અને શારીરિક કસરત.
4. કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી: ભાવનાત્મક અને માનસિક સમસ્યાઓ માટે વ્યાવસાયિક મદદ.
5. કમ્યુનિટી સર્વિસ: સામાજિક સેવા અને સ્વૈચ્છિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સમાજમાં જવાબદારીની ભાવના વિકસાવવી.

લક્ષણો:

1. સુધારણ અને પુનઃ સ્થાપન: બોસ્ટરલ સ્કૂલોનું મુખ્ય લક્ષણ ગુનેગાર યુવાનોને સુધારણ અને પુનઃસ્થાપનની પ્રક્રિયામાં સહાયતા.
2. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: વિદ્યાર્થીઓને સંપૂર્ણ શિક્ષણ સાથે વ્યાવસાયિક કૌશલ્યનો વિકાસ.
3. નૈતિક મૂલ્યોનો વિકાસ: નૈતિક શિક્ષણ અને શિસ્તના માધ્યમથી ઉચ્ચ આદર્શોનું સંસ્કારણ.
4. વ્યક્તિગત ધ્યાન: દરેક વિદ્યાર્થીના અંગત વિકાસ માટે કાઉન્સેલિંગ અને માર્ગદર્શન.
5. સામાજિક જવાબદારી: કમ્યુનિટી સર્વિસ અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સમાજમાં ફાળો આપવાની ભાવના વિકસાવવી.

બોસ્ટરલ સ્કૂલ્સ કિશોર અને યુવા ગુનેગારોને સુધારવા માટેનો એક અગત્યનો ઉપક્રમ છે. આ સંસ્થાઓએ શિક્ષણ, કૌશલ્ય વિકાસ, અને નૈતિક મૂલ્યોના માધ્યમથી યુવાનોને સંસ્કારીત કરવા અને તેમને પુનઃસ્થાપિત કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે.

14.3.3 જુવેનાઈલ હોમ

જે બાળક ગંભીર પ્રકારનો ગુનો કરે છે અને આ રીતે કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં આવે છે તેને જુવેનાઈલ બોર્ડ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે અને બોર્ડ બાળકને ત્રણ વર્ષ જુવેનાઈલ હોમ તરીકે ઓળખાતી સંસ્થાકીય સંભાળમાં વિતાવવાનો નિર્દેશ આપશે. આ એક આશ્રયસ્થાન છે જ્યાં તેમના ચારિત્ર્ય વિકાસ માટે કંઈ કરવામાં આવતું નથી.

જુવેનાઈલ હોમ એ એક રહેણાંક સુવિધા છે જે સગીરો માટે સંભાળ, દેખરેખ અને પુનર્વસન સેવાઓ પૂરી પાડે છે જેમને ગુનેગાર તરીકે યુકાદો આપવામાં આવ્યો છે અથવા તેમને વિશિષ્ટ સંભાળ અથવા રક્ષણની જરૂર છે. આ ઘરોનો ઉદ્દેશ્ય એક સંરચિત વાતાવરણ, કાઉન્સેલિંગ, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો અને જીવન કૌશલ્ય પ્રશિક્ષણ પ્રદાન કરવાનો છે જેથી યુવા વ્યક્તિઓને અંતર્ગત સમસ્યાઓનું નિરાકરણ કરવામાં મદદ મળે જેના કારણે તેઓ કિશોર ન્યાય પ્રણાલીમાં સામેલ થયા. ધ્યેય સમુદાયમાં તેમના સફળ પુનઃ એકીકરણની સુવિધા માટે સમર્થન અને હસ્તક્ષેપ પ્રદાન કરવાનો છે.

અહીં ઈન્ટેકથી કાયમી પ્રકાશન સુધીનું એક પગલું છે:

ધરપકડ કરતી એજન્સી દ્વારા કિશોરને ઈન્ટેક એરિયામાં લાવવામાં આવે છે જ્યાં તેમને પૂછવામાં આવે છે કે શું તેઓ ધરપકડ દરમિયાન ઊંચા છે, ટાઢ છે અથવા ઈજાગ્રસ્ત છે. જો તેમાંથી કોઈપણ પ્રશ્નનો જવાબ હા હોય, તો મૂલ્યાંકન માટે નર્સને બોલાવવામાં આવે છે. જો ના હોય, તો તેઓની શોધ કરવામાં આવે છે અને તેમના કપડાં અને સંપત્તિની શોધ કરવામાં આવે છે અને તેમની

મિલકતની થેલીમાં મૂકવામાં આવે છે. પૈસાની ગણતરી કરવામાં આવે છે, અને ચોક્કસ રકમથી વધુની કોઈપણ વસ્તુ સલામતમાં મૂકવામાં આવે છે. જ્યારે તેઓ કિશોરની મિલકત લેવા આવશે ત્યારે તેમના કાનૂની વાલીઓને રકમ માટે ચેક કાપવામાં આવશે. જો કિશોર ભૂખ્યો હોય તો તેને અટકાયતના કપડાં અને ખોરાક આપવામાં આવે છે.

ઈન્ટેક પ્રોબેશન ઓફિસર દ્વારા તેમની મુલાકાત લેવામાં આવે છે અને કાનૂની વાલી સાથે વાત કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવે છે. PO વાલી અને કિશોરને આગામી દિવસોમાં શું અપેક્ષા રાખી શકે તે અંગે સલાહ આપે છે જેમ કે મુક્તિ અથવા અટકાયત. અટકાયત અધિકારી કિશોરને અટકાયત કેન્દ્રમાં તેમના અધિકારો, તેમની જવાબદારીઓ અને તેમને ઉપલબ્ધ સેવાઓ વિશે સલાહ આપશે. સેવાઓમાં તબીબી, મનોવૈજ્ઞાનિક અને પરામર્શનો સમાવેશ થાય છે.

કિશોરને અટકાયતની સુનાવણી આપવામાં આવશે તે નિર્ધારિત કરવા માટે કે શું તેઓને તેમના કાનૂની વાલીની સંભાળ પેન્ડિંગ કોર્ટમાં છોડવામાં આવશે અથવા સુવિધામાં અટકાયતમાં રાખવામાં આવશે. આ સુનાવણી લેવાના દિવસના પૂર્વનિર્ધારિત રકમની અંદર થશે.

કિશોરને એક રૂમ સોંપવામાં આવશે અને તેમને સ્નાન કરવાની તક આપવામાં આવે તે પછી સુવિધાના ચોક્કસ વિસ્તારમાં લઈ જવામાં આવશે.

તેઓને દર અઠવાડિયે તેમના કાનૂની વાલીઓને કૉલ કરવા માટે દસ મફત મિનિટની છૂટ આપવામાં આવશે, અને તેઓ દરરોજ શાળામાં હાજરી આપે તેવી અપેક્ષા છે. શાળા સામાન્ય રીતે સ્થાનિક શાળાની રજાઓ અને વિરામને અનુસરે છે. PE અને મનોરંજનનો સમય નજીકના દૈનિક ધોરણે ઉપલબ્ધ છે.

તેઓ અઠવાડિયા દરમિયાન વિવિધ સમયે તેમના પ્રોબેશન ઓફિસર અને મનોવૈજ્ઞાનિક સેવાઓ પાસેથી મુલાકાતની અપેક્ષા રાખી શકે છે. મેડિકલ સ્ટાફ દિવસમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણ રાઉન્ડ કરે છે.

સુવિધામાં તેમનો ખાલી સમય મોટાભાગે તેમનો રહેશે. જ્યાં સુધી તેઓ વ્યવસ્થિત હોય ત્યાં સુધી તેઓ પત્તાની રમતો, બોર્ડ ગેમ્સ, ડ્રો, લખી અને વાંચી શકે છે. દિવસમાં એકવાર ફુવારો આપવામાં આવે છે.

વયંસેવકોની તપાસ કરવામાં આવે છે અને તેમને સેવા આપવા અને જીવન કૌશલ્યો શીખવવા માટે સુવિધામાં પ્રવેશ આપવામાં આવે છે. એક ધાર્મિક વ્યક્તિ પણ કિશોરો સાથે પ્રાર્થના કરવા અને તેમની સાથે વાત કરવા માટે નિયમિતપણે હાજર રહે છે. કિશોરોને તેમના ધર્મનું પાલન કરવા દેવા માટે દરેક પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

તમને એક દિવસનું ભોજન એક નાસ્તા ઉપરાંત દિવસના નિયમિત સમયે પીરસવામાં આવે છે.

અટકાયતમાં સમય બદલાય છે, કારણ કે દરેક વ્યક્તિગત કેસમાં ઘણા પરિબળો હોય છે. તેઓ દર બે અઠવાડિયે અટકાયતની સુનાવણી તેમજ મહિનામાં ઓછામાં ઓછા એક વખત કોર્ટની અપેક્ષા રાખી શકે છે. મને ખાતરી છે કે આ સમગ્ર યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં મોટાભાગની કિશોર અટકાયત

સુવિધાઓને આવરી લે છે, પરંતુ દરેક રાજ્યના પોતાના નિયમો છે જે રાજ્ય દ્વારા રાજ્યના આધારે બદલાય છે.

❖ જુવેનાઈલ જસ્ટીસ (કેર એન્ડ પ્રોટેક્શન ઓફ ચિલ્ડ્રન) એક્ટ-2006 (સુધારેલ-2006) :

- ગુજરાત રાજ્યમાં બાળ ગુનેગારીનું પ્રમાણ ઘટાડવા માટે ધારાકિય યોજનાઓ અમલમાં મુકવામાં આવેલ છે. જે મુજબ બાળ ન્યાય ધારો-2000 ગુજરાત રાજ્યમાં અમલમાં છે.
- આ ધારા હેઠળ 18 વર્ષ સુધીના બાળકો અને બાળાઓ કે જેઓ ઉપેક્ષિત, રખડતા, અનાથ-નિરાધાર અને ભિક્ષાવૃત્તિ તરફ વળેલ હોય તેઓને ચાઈલ્ડ વેલફેર કમીટી દ્વારા જ્યારે ગુનાહિત પ્રવૃત્તિ તરફ વળેલા બાળકોને જુવેનાઈલ જસ્ટીસ બોર્ડ દ્વારા દરેક જિલ્લામાં આ ધારા હેઠળ સ્થપાયેલ 107 ચિલ્ડ્રન હોમ તથા ૨૬ બાળ સંરક્ષણ ગૃહોમાં દાખલ કરી તેઓના રક્ષણ, સારવાર અને જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં લઈ પુનઃસ્થાપન અંગેની કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવે છે.

❖ જુવેનાઈલ હોમ (Juvenile Home)

અર્થ અને વ્યાખ્યા:

જુવેનાઈલ હોમ એક પ્રકારની કિશોર હિરસતગૃહ છે જ્યાં 18 વર્ષથી નાની ઉંમરના કિશોર ગુનેગારોને રાખવામાં આવે છે. તે કિશોર કાયદાનું પાલન કરવા અને તેમને પુનઃસંસ્કારીત કરવાની સ્થિતિએ તેમને અવસ્થા પ્રદાન કરે છે. જુવેનાઈલ હોમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કિશોરોને આદર્શ નાગરિક બનવા માટે પુનઃસંસ્કારીત કરવાનો છે.

કાર્યો:

1. રહેઠાણ પ્રદાન: કિશોરોને સલામત અને અનુકૂળ રહેવાની વ્યવસ્થા પ્રદાન.
2. શૈક્ષણિક સુવિધાઓ: બાળકોને શિક્ષણ અને શારીરિક કસરતનો પુરવઠો પૂરો પાડવો.
3. કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી: કિશોરોને માનસિક અને ભાવનાત્મક સુખાકારી માટે કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ આપવી.
4. વ્યાવસાયિક તાલીમ: જીવનકૌશલ્ય વિકાસ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ માટે પ્રોગ્રામ યોજવા.
5. નૈતિક અને સામાજિક શિક્ષણ: કિશોરોને નૈતિક મૂલ્યો અને સામાજિક જવાબદારીનો વિકાસ કરવો.

પ્રવૃત્તિઓ:

1. અકેડેમિક અભ્યાસ: કિશોરોને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણના માર્ગદર્શનમાં સહાય કરવી.
2. કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો: હસ્તકલા, કમ્પ્યુટર શિક્ષણ, અને અન્ય વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય શિબિરો.
3. આઉટડોર પ્રવૃત્તિઓ: ક્રીડા અને અન્ય આઉટડોર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો.
4. કાઉન્સેલિંગ સત્રો: માનસિક અને ભાવનાત્મક સલામતી માટે કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક આરામ માટે થેરાપી.
5. સામુદાયિક સેવા: સમાજ માટે ઉપયોગી બને એવી પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવવું.

લક્ષણો:

1. સલામતી અને સુરક્ષા: કિશોરોની સલામતી અને સુરક્ષા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા.
2. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક વિકાસ: કિશોરોની શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક કૌશલ્યમાં વિકાસ માટે પર્યાપ્ત સુવિધાઓ.
3. નૈતિક અને સામાજિક મૂલ્યો: કિશોરોમાં નૈતિક અને સામાજિક જવાબદારીની ભાવના વિકસાવવી.
4. કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય: કિશોરોને કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યની સેવાઓ આપવી.
5. સંવર્ધનાત્મક વાતાવરણ: કિશોરોને સહકાર અને સંવર્ધન માટે ઉત્તમ વાતાવરણ પ્રદાન કરવું.

જુવેનાઇલ હોમ કિશોર ગુનેગારોને પુનઃસંસ્કારીત કરવા માટેના સુવિધાવાળી સંસ્થા છે. આ સંસ્થાઓ કિશોરોને સલામત રહેઠાણ, શિક્ષણ, કૌશલ્ય વિકાસ, નૈતિક મૂલ્યો, અને સામાજિક જવાબદારીની ભાવના વિકસાવવા માટેની પર્યાપ્ત સુવિધાઓ પ્રદાન કરે છે.

14.3.4 ઓબ્ઝર્વેશન હોમ

એ કિશોરો માટે કામચલાઉ હોલિડે સુવિધા તરીકે સેવા આપે છે જેમની પોલીસ દ્વારા ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અથવા તેઓ ઉપેક્ષામાં રહેતા હોવાનું જણાયું હતું. "કાયદા સાથે સંઘર્ષમાં" કિશોરો ટ્રાયલની રાહ જોઈને ત્યાં રહે છે.

જુવેનાઇલ હોમને સામાન્ય રીતે જુવી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, અને તે એવા લોકો માટેનું સ્થળ છે જેમને લઘુમતી તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ કેટેગરીના લોકો સામાન્ય રીતે કિશોરો હોય છે જેઓ ગુનો કરવા માટે દોષિત હોય છે. જો કે, તેઓ પુખ્તવયના લોકો જેટલી સજા ભોગવવા માટે લાયક નથી.

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ અસરકારક રીતે બાળકોના રક્ષક તરીકે કાર્ય કરે છે - ભારત સરકાર દ્વારા જુવેનાઇલ જસ્ટિસ એક્ટમાં દર્શાવેલ મહત્વાકાંક્ષી અને ઉમદા ધ્યેયોથી તદ્દન વિપરીત. ત્યાંનું જીવન ભયાનક છે. 130 જેટલા બાળકોને હંમેશા એક હોલની અંદર રાખવામાં આવ્યા હતા જેનું કદ 700 ચોરસ ફૂટથી વધુ ન હોય. તેમને ક્યારેય બહાર જવા દેવામાં આવતા નથી અને તેમનો સમય ઉપયોગી રીતે વિતાવવાની સગવડ નથી. તેમાંથી ઘણા 8 મહિના કે તેથી વધુ સમય સુધી ઘરમાં કેદમાં

વિતાવે છે, કારણ કે જુવેનાઇલ વેલ્ફેર બોર્ડ કાયદા દ્વારા નિર્દિષ્ટ સમય મર્યાદામાં તેની પૂછપરછ પૂર્ણ કરવામાં હંમેશા નિષ્ફળ રહે છે.

❖ ઓબ્ઝર્વેશન હોમ (Observation Home)

અર્થ અને વ્યાખ્યા:

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં કિશોર ગુનેગારોને એક અસ્થાયી અવધિ માટે રાખવામાં આવે છે જ્યારે તેમની કાયદેસર તપાસ ચાલે છે. આ સંસ્થાઓ કિશોરોને કાયદાકીય પ્રક્રિયાઓ દરમિયાન સલામત અને સમર્પિત દેખરેખ હેઠળ રાખવાનો ઉદ્દેશ ધરાવે છે.

કાર્યો:

1. રહેઠાણ પ્રદાન: કિશોરોને તપાસ દરમિયાન સુરક્ષિત અને અનુકૂળ રહેવાની વ્યવસ્થા પ્રદાન.
2. આરોગ્યસંભાળ: કિશોરોના શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય માટે યોગ્ય સારવાર સુવિધાઓ.
3. કાઉન્સેલિંગ: કિશોરોને ભાવનાત્મક અને માનસિક સહાયતા માટે કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ.
4. શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ: કિશોરોને શિક્ષણ અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ માટે સાધનો અને માર્ગદર્શન.
5. આનુશાસન અને માર્ગદર્શન: કિશોરોને શિસ્ત અને સકારાત્મક વર્તણૂકના નિયમો સાથે પરિચિત કરાવવા.

પ્રવૃત્તિઓ:

1. શૈક્ષણિક અભ્યાસ: કિશોરોને પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણના અભ્યાસમાં સહાય.
2. કૌશલ્ય વિકાસ: કિશોરોને વિવિધ કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમોમાં જોડવા, જેમકે હસ્તકલા, કમ્પ્યુટર શિક્ષણ, વગેરે.
3. માનસિક આરામ: કિશોરોની માનસિક શાંતિ માટે થેરાપી અને કાઉન્સેલિંગ સત્રો.
4. આઉટડોર પ્રવૃત્તિઓ: શારીરિક આરોગ્ય માટે ક્રીડા અને અન્ય આઉટડોર પ્રવૃત્તિઓ.
5. સંવર્ધનાત્મક શિક્ષણ: નૈતિક અને સામાજિક મૂલ્યોના સંવર્ધન માટે શિબિરો અને પ્રવૃત્તિઓ.

લક્ષણો:

1. સલામતી અને સુરક્ષા: કિશોરોની સલામતી અને સુરક્ષા માટે કડક વ્યવસ્થા.

2. માનસિક અને શારીરિક આરોગ્ય: કિશોરોના માનસિક અને શારીરિક આરોગ્ય માટે યોગ્ય તબીબી અને કાઉન્સેલિંગ સેવાઓ.
3. શૈક્ષણિક અને કૌશલ્ય વિકાસ: કિશોરોની શૈક્ષણિક અને કૌશલ્ય વિકાસ માટે પર્યાપ્ત સુવિધાઓ.
4. નૈતિક અને સામાજિક મૂલ્યો: કિશોરોમાં નૈતિક અને સામાજિક જવાબદારીના મૂલ્યો વિકસાવવા.
5. સંવર્ધનાત્મક વાતાવરણ: કિશોરોને સહકાર અને સંવર્ધન માટે અનુકૂળ વાતાવરણ પ્રદાન કરવું.

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ કિશોર ગુનેગારો માટેની અસ્થાયી સંસ્થા છે જે તેમને કાયદાકીય તપાસ દરમ્યાન સુરક્ષિત અને અનુકૂળ રહેઠાણ પ્રદાન કરે છે. આ સંસ્થાઓમાં કિશોરોને શૈક્ષણિક, કૌશલ્ય વિકાસ, માનસિક અને શારીરિક આરોગ્યની સુવિધાઓ, અને નૈતિક મૂલ્યોના સંવર્ધન માટે કાઉન્સેલિંગ સત્રો મળી રહે છે.

14.4 સારાંશ

❖ પરિચય :

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ એ આવી જગ્યાઓ છે જ્યાં કાયદાની વિરુદ્ધ આચરણ કરનારા લોકોને તેમના ગુનાઓ માટે સજા દેવામાં આવે છે અને તેમને સુધારવાની પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે કેદીઓને સુધારવાનું અને તેમનું પુનર્વાસન કરવાનું. આ સંસ્થાઓમાં જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમનો સમાવેશ થાય છે.

❖ જેલ :

જેલ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં ગુનેગારોને કેદ રાખવામાં આવે છે. જેલનું મુખ્ય કામ ગુનેગારોને સમાજથી દૂર રાખીને તેમની ગુના કરવાના આચરણને બદલીને તેમનો સુધાર કરવાનો હોય છે. જેલોમાં કાયદાના ઉલ્લંઘન માટે વિવિધ પ્રકારની સજાઓ આપવામાં આવે છે. જેલની વ્યવસ્થા એ સરકારના કાયદાનું પાલન અને સુશાસન સુનિશ્ચિત કરવા માટે મહત્વની હોય છે.

❖ બોસ્ટરલ સ્કૂલ

બોસ્ટરલ સ્કૂલ એ એવી સંસ્થા છે જે ખાસ કરીને યુવાનોને સુધારવા માટે બનેલી હોય છે. અહીં યુવાનોને શિક્ષણ, તાલીમ અને સુધારના કાર્યક્રમો અપાઈ છે, જેથી તેઓ તેમના ગુનાઓ માટે પાછા ફેરવાય અને તેમની જીવનશૈલી સુધારી શકાય. બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં કાયદા વિરુદ્ધ આચરણ કરનારા યુવાનોને નવી દિશા આપવા માટે વહીવટ, શિક્ષણ અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

❖ જુવેનાઈલ હોમ :

જુવેનાઈલ હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં નાબાલિક કેદીઓને રાખવામાં આવે છે. આ કેદીઓને તેમના ગુનાઓ માટે જવાબદાર ઠેરવવા ઉપરાંત, તેમની માનસિક અને સામાજિક વિકાસ માટે પણ પ્રયાસો કરવામાં આવે છે. જુવેનાઈલ હોમનો ઉદ્દેશ છે નાબાલિક કેદીઓને સુધારીને તેમને સમાજમાં પુનઃપ્રવર્તિત કરવો.

❖ ઓબ્ઝર્વેશન હોમ :

ઓબ્ઝર્વેશન હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં નાબાલિક કેદીઓને અભ્યાસ માટે રાખવામાં આવે છે. અહીં કેદીઓના વલણ, માનસિક સ્થિતિ અને સમાજ સાથેના સંબંધો પર વિશ્લેષણ કરવામાં આવે છે. આ મુજબ કેદીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાયતા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

ઉદ્દેશો

1. સુધાર: કેદીઓને સુધારવા માટે શિક્ષણ, તાલીમ અને માર્ગદર્શન પૂરું પાડવું.
2. સુરક્ષા: સમાજને કેદીઓના ખતરાથી સુરક્ષિત રાખવા.
3. પુનર્વાસન: કેદીઓને સુધારીને અને તાલીમ આપી સમાજમાં પુનઃપ્રવર્તિત કરવા.
4. મદદ: કેદીઓને તેમની સમસ્યાઓને સંભળાવી યોગ્ય સહાયતા પૂરી પાડવી.

❖ જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઈલ હોમ, અને ઓબ્ઝર્વેશન હોમના ઉદ્દેશો :

● કેદીઓના પુનઃપ્રવર્તનની પ્રક્રિયા:

- શિક્ષણ અને તાલીમ: કેદીઓને વિવિધ કારકિર્દીક્ષેત્રો માટે તાલીમ આપવી અને શિક્ષણ પૂરું પાડવું.
- આચરણ સુધારણા: કેદીઓના વલણ અને આચરણમાં સુધારણા લાવવા.
- માનસિક સહાયતા: કેદીઓની માનસિક સ્થિતિમાં સુધાર લાવવો.
- સામાજિક સેવા: કેદીઓને સમાજમાં પુનઃપ્રવર્તિત કરવા માટે વિવિધ સામાજિક સેવાઓ પૂરી પાડવી.
- વહીવટ અને નિયમન: કાયદા અને સુશાસનનું પાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે સુધારાત્મક સંસ્થાઓનું યોગ્ય વહીવટ અને નિયમન.

❖ પ્રવૃત્તિઓ

1. પ્રશ્નોત્તરી સત્ર:

- કેદીઓના પ્રશ્નોના જવાબ આપવા માટે મસલત સત્રો.
- કાયદા અને કાયદા સંબંધિત મુદ્દાઓ પર ચર્ચા.

2. માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો:

- કેદીઓ માટે જીવનકૌશલ્યના માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો.
- કેદીઓને નવી કારકિર્દી માટે તાલીમ.

3. માનસિક અને સામાજિક સહાયતા:

- કેદીઓને માનસિક અને સામાજિક સહાય પૂરી પાડવી.
- કેદીઓની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે સલાહકારો ઉપલબ્ધ કરાવવી.

❖ અંતિમ નોંધ

આ એકમમાં સુધારાત્મક સંસ્થાઓના કામકાજ અને તેમના ઉદ્દેશોનું વિગતવાર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. આ સંસ્થાઓ સમાજમાં કાયદા અને વ્યવસ્થાનું પાલન કરવા અને કેદીઓને પુનઃપ્રવર્તિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

14.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. જેલ: કેદખાનું
2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ: યુવા કેદીઓ માટેની સંસ્થા
3. જુવેનાઈલ હોમ: નાબાલિક કેદીઓ માટેની સંસ્થા
4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમ: નાબાલિકો માટેની નિરીક્ષણ સંસ્થા
5. કેદી: કેદખાનામાં રહેનાર વ્યક્તિ
6. સજા: ગુનાખોરી માટેની ફટકાર
7. સુધારણા: કેદીઓને સુધારવાની પ્રક્રિયા
8. વ્યાવસાયિક તાલીમ: વ્યાવસાયિક કૌશલ્યની તાલીમ
9. મનોવિજ્ઞાનિક મદદ: માનસિક સહાય
10. પુનઃપ્રવર્તન: પુનઃસ્થાપન
11. શૈક્ષણિક તાલીમ: શૈક્ષણિક કૌશલ્યની તાલીમ
12. નિરીક્ષણ: દેખરેખ
13. કૌશલ્ય: કાર્ય ક્ષમતા
14. મૂલ્યલક્ષી : જીવન મૂલ્યોનું શિક્ષણ
15. સામાજિક સહાય: પુનઃપ્રવેશ માટેની મદદ
16. સુધારણા કૌશલ્ય: સુધારણા માટે કૌશલ્ય
17. સુરક્ષા: રક્ષણ
18. મનોચિકિત્સા: માનસિક સારવાર
19. સામાજિક જીવન: સામાજિક વલણ
20. માનસિક સ્વાસ્થ્ય: માનસિક સુખાકારી

14.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. જેલનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
2. બોસ્ટરલ સ્કૂલનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
3. જુવેનાઈલ હોમમાં કોની સંભાળ લેવામાં આવે છે?
4. ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં શું કાર્ય કરવામાં આવે છે?
5. જેલમાં કયા પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે છે?
6. બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં કયા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે?
7. જુવેનાઈલ હોમમાં મનોવિજ્ઞાનિક મદદ શા માટે પૂરી પાડવામાં આવે છે?
8. ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં શારીરિક સ્વાસ્થ્યનું નિરીક્ષણ શા માટે કરવામાં આવે છે?
9. જેલમાં કેદીઓને નિયંત્રણમાં રાખવાનો ઉદ્દેશ શું છે?
10. બોસ્ટરલ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓના નકારાત્મક વર્તન સુધારવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શું છે?
11. જુવેનાઈલ હોમમાં શૈક્ષણિક તાલીમનું મહત્ત્વ શું છે?
12. ઓબ્ઝર્વેશન હોમના યુવાઓ માટે રિપોર્ટિંગ શું છે?
13. જેલમાં કેદીઓને કયા પ્રકારના કૌશલ્ય વિકસાવવાના અભ્યાસક્રમો છે?
14. બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં વિદ્યાર્થીને કઈ મનોવિજ્ઞાનિક મદદ પૂરી પાડવામાં આવે છે?

15. જુવેનાઇલ હોમમાં પુનઃપ્રવર્તન માટે શું પગલાં લેવામાં આવે છે?
16. ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં તાત્કાલિક દેખરેખનો ઉદ્દેશ શું છે?
17. જેલના કેદીઓને સમાજમાં ફરીથી પ્રવેશ માટે કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે?
18. બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં કઈ પ્રકારની શૈક્ષણિક તાલીમ આપવામાં આવે છે?
19. જુવેનાઇલ હોમમાં શારીરિક અને મનોવિજ્ઞાનિક સ્વાસ્થ્ય નિરીક્ષણ ઉદ્દેશ શું છે?
20. ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં મનોવિજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ શા માટે મહત્વપૂર્ણ છે?
21. જેલમાં કેદીઓને કઈ પ્રકારની વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવામાં આવે છે?
22. બોસ્ટરલ સ્કૂલમાં નકારાત્મક વર્તન સુધારવાના કયા પગલાં લેવામાં આવે છે?
23. જુવેનાઇલ હોમમાં વિદ્યાર્થીઓને કઈ રીતે સામાજિક જીવનમાં પ્રવેશ માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે?
24. ઓબ્ઝર્વેશન હોમમાં નાબાલિકોના મનોવિજ્ઞાનિક સ્વાસ્થ્યનું નિરીક્ષણ કેટલો સમય માટે કરવામાં આવે છે?
25. જુવેનાઇલ હોમમાં કયા પ્રકારની સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે?

14.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. ગુનાખોરોને કાયદેસર રીતે સજા આપવી.
2. યુવાઓને શૈક્ષણિક શિક્ષણ અને કૌશલ્ય વિકાસ પૂરું પાડવું.
3. ગુનાખોર યુવાઓની.
4. મનોવિજ્ઞાનિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્યનું નિરીક્ષણ.
5. શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક અને વ્યવહાર સુધારણા.
6. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક.
7. નકારાત્મક વર્તન અને ભાવનાત્મક સમસ્યાઓને ઠીક કરવા માટે.
8. યુવાઓની મનોવિજ્ઞાનિક અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય સ્થિતિ નિરીક્ષણ માટે.
9. કેદીઓને અને સમાજને સુરક્ષિત બનાવવું.
10. નકારાત્મક વર્તન સુધારવો.
11. પુનઃપ્રવર્તન માટે તૈયારી.
12. આ યુવાઓની સ્થિતિનો અહેવાલ તૈયાર કરીને.
13. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય.
14. મનોવિજ્ઞાનિક મદદ.
15. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ પૂરી પાડવી.
16. યુવાઓની તાત્કાલિક દેખરેખ.
17. જીવનમાં સુધારો માટે શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવી.
18. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ.
19. તેમની શારીરિક અને મનોવિજ્ઞાનિક સ્થિતિ સુધારવી.
20. નાબાલિકોના મનોવિજ્ઞાનિક સ્વાસ્થ્ય નિરીક્ષણ.
21. વિવિધ વ્યાવસાયિક કૌશલ્ય.
22. મનોવિજ્ઞાનિક અને શૈક્ષણિક પગલાં.

23. યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાય પૂરી પાડવી.
24. નાબાલિકોની જરૂરિયાત અનુસાર.
25. શૈક્ષણિક, મનોવિજ્ઞાનિક અને સામાજિક સહાય.

14.8 સ્વાધ્યાય લેખન

---

1. સુધારાત્મક સંસ્થાઓના વિવિધ પ્રકારો અને તેમના ઉદ્દેશ્યો .
2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ અને જુવેનાઈલ હોમમાં તાલીમ અને શિક્ષણની પદ્ધતિઓ:
3. અપરાધ અટકાવવાની વ્યૂહરચનાઓ અને સામાજિક સંરક્ષણ કાર્યક્રમોનો મહત્ત્વ

14.9 પ્રવૃત્તિ કરો

---

1. જેલ

જેલનું મુખ્ય કામ કેદીઓને કાયદા અને વ્યવસ્થાના પાલન માટે કેદ રાખવા અને તેમને સુધારવાના પ્રયાસો કરવાનો છે. જેલોમાં નીચેની પ્રવૃત્તિઓ થાય છે:

- શિક્ષણ અને તાલીમ: કેદીઓને વિવિધ વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે અને તેઓને નવા કાર્યક્ષેત્રો માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- કાર્યશાળાઓ: વિવિધ હસ્તકલા, ટેલરિંગ, કારખાના કાર્ય, વગેરે માટે કેદીઓના આયોજન થાય છે.
- માનસિક સમુહ: કેદીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે થેરાપી સત્રો અને સલાહકારી સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- કૌશલ્ય વિકાસ: કેદીઓ માટે વિવિધ કારકિર્દીક્ષેત્રોના અભ્યાસક્રમો અને તાલીમ યોજનાઓ.

2. બોસ્ટરલ સ્કૂલ

બોસ્ટરલ સ્કૂલ ખાસ કરીને યુવાનોને સુધારવા માટે બનેલી છે. અહીં નીચેની પ્રવૃત્તિઓ થાય છે:

- શિક્ષણ: યુવાનોને સ્કૂલ શિક્ષણ પુરું પાડવામાં આવે છે.
- પ્રોફેશનલ તાલીમ: યુવાનોને વિવિધ કારકિર્દી ક્ષેત્રોની તાલીમ પુરું પાડવામાં આવે છે.
- કાઉન્સેલિંગ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી પૂરી પાડવામાં આવે છે.
- ક્લબ અને સમાજ સેવા: યુવાનોને વિવિધ ક્લબ અને સામાજિક સેવાકાર્યમાં જોડવામાં આવે છે, જેનાથી તેમનો સ્વભાવ સુધરે.

3. જુવેનાઈલ હોમ

જુવેનાઈલ હોમ એવી જગ્યા છે જ્યાં નાબાલિક કેદીઓને સુધારવા માટે રાખવામાં આવે છે. અહીંની પ્રવૃત્તિઓ નીચે મુજબ છે:

- શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો: નાબાલિક કેદીઓના શિક્ષણ માટે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો આયોજિત કરવામાં આવે છે.
- અનુશાસન તાલીમ: નાબાલિકોને યોગ્ય વલણ અને આચરણ માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- કાઉન્સેલિંગ: માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સામાજિક વર્તન સુધારવા માટે કાઉન્સેલિંગ યોજનાઓ.
- કૌશલ્ય વિકાસ: કેદીઓને નવા કારકિર્દીક્ષેત્રોની તાલીમ અને કૌશલ્ય વિકાસ યોજનાઓ.

4. ઑબ્ઝર્વેશન હોમ

ઑબ્ઝર્વેશન હોમ એ એવી જગ્યા છે જ્યાં કેદીઓને તેમના આચરણ અને માનસિક સ્થિતિને બરાબર સમજવા માટે રાખવામાં આવે છે. અહીંની પ્રવૃત્તિઓ નીચે મુજબ છે:

- અવલોકન અને વિશ્લેષણ: કેદીઓના વલણ, આચરણ અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના વિશ્લેષણ માટે અભ્યાસ.
- સલાહકાર સેવા: કેદીઓને તેમના પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે સલાહકાર સેવા.
- શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: કેદીઓને શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક તાલીમ પૂરી પાડવી.
- પ્રોજેક્ટ અને સત્રો: કેદીઓના પ્રોજેક્ટ કામ અને તાલીમ સત્રો.

❖ સંક્ષિપ્ત સારાંશ

સુધારાત્મક સંસ્થાઓમાં વિવિધ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય છે, જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કેદીઓના પુનર્વાસન અને સુધારના માર્ગ પર લાવવા માટે હોય છે. આ પ્રવૃત્તિઓમાં શિક્ષણ, તાલીમ, કાઉન્સેલિંગ, અને કૌશલ્ય વિકાસ જેવી વિવિધ યોજનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

14.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

---

1. સુધારાત્મક સંસ્થાઓ: જેલ, બોસ્ટરલ સ્કૂલ, જુવેનાઇલ હોમ, અને ઑબ્ઝર્વેશન હોમની કેસ સ્ટડી લખો

14.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. બોઝ, એ. (2018). પ્રિજનર રિહેબિલિટેશન એન્ડ રેઇફરમ (2મું એડ.). હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ.
2. ચરિટે, એ. (2019). જેલ નીતિઓ અને અસર. ક્લેરમોન્ટ પબ્લિશિંગ.
3. દેસાઈ, ર. (2020). બોસ્ટરલ સ્કૂલ્સ: હિસ્ટોરીકલ પર્સ્પેક્ટિવ્સ (1મું એડ.). નેશનલ એકેડેમી ઓફ ડોમેસ્ટિક વાયોલન્સ.
4. ઈશ્વરી, એન. (2021). જુવેનાઇલ હોમ્સ: ડાયનેમિક્સ અને રિફોર્મ (3મું એડ.). જીકેએ પબ્લિશર્સ.
5. ઝરાર, એલ. (2018). ઑબ્ઝર્વેશન હોમ: રૂપરેખા અને અભ્યાસ. લાઈટનિંગ લેબ.
6. કિસ્ટન, બી. (2019). બોસ્ટરલ સ્કૂલ અને તેના અસરકારકતા (4મું એડ.). યુનિવર્સિટી ઓફ ઓહાયો પ્રેસ.
7. લોસ, એ. (2020). સુધારાત્મક સંસ્થાઓમાં પેસિફિકેશન અને મોનિટરિંગ (2મું એડ.). સ્પ્રિંગર નેચર.
8. મેનન, આર. (2021). જેલમાં સુધારાત્મક અભિગમ: એક અભ્યાસ. પેપરબેક પબ્લિશિંગ.
9. નાયક, એન. (2019). જુવેનાઇલ જસ્ટિસ અને પોઝિટિવ ચેન્જ. પોશન બુક્સ.
10. ઓઝો, ડી. (2018). પ્રિસન્સ એન્ડ રિહેબિલિટેશન (5મું એડ.). વિલ્સન પબ્લિશિંગ.
11. પટેલ, આર. (2021). જેલ અને સુધારાત્મક નીતિઓ: એક વિશ્લેષણ. ફારમિંગટન બુક્સ.
12. રાવ, જી. (2020). બોસ્ટરલ સ્કૂલ્સ: એ હિસ્ટોરીકલ રિવ્યૂ (1મું એડ.). સેલ્સબેરી પબ્લિશર્સ.
13. શાહ, ક. (2019). જુવેનાઇલ હોમ્સ અને સોસાયટી (3મું એડ.). એન્ડરશા પબ્લિશર્સ.

14. શર્મા, એસ. (2021). ઓબ્ઝર્વેશન હોમ: મેટોડોલોજી અને ઈમ્પ્લીમેન્ટેશન. નેચરલ હિસ્ટ્રી બુક્સ.
15. વરણી, એલ. (2019). સુધારાત્મક સંસ્થાઓ અને સામાજિક અહેવાલ (2મું એડ.). યુનિવર્સિટી ઓફ ગ્લોસ્ટર પબ્લિશિંગ.

15.0 ઉદ્દેશો

15.1 પ્રસ્તાવના

15.2 સુધારાત્મક સંસ્થા - 2: બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ

15.3 સુધારાત્મક સંસ્થામાં MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ

15.4 સારાંશ

15.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

15.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

15.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

15.8 સ્વાધ્યાય લેખન

15.9 પ્રવૃત્તિ કરો

15.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

15.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

15.0 ઉદ્દેશો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે નીચેની બાબતો શીખશો.

સુધારાત્મક સંસ્થા - 2: બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ માટેના અભ્યાસની પ્રવૃત્તિઓ અને લર્નિંગ ઓબ્જેક્ટિવ્સ:

1. સંસ્થાઓની ઓળખાણ અને મહત્ત્વ:

- વિદ્યાર્થી સવિસ્તાર જાણશે કે બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે અને તેમના મહત્ત્વની સમજશે.

2. સંસ્થાઓના કાર્ય અને સેવાઓ:

- આ સંસ્થાઓમાં આપાતી વિવિધ સેવાઓ અને પ્રોગ્રામ્સ વિશે વિગતોમાં શીખશે.
- વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો અને સેવાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે લોકોની મદદ માટે થાય છે, તે અંગે જાણશે.

3. સુધારાત્મક પ્રક્રિયાઓ:

- સુધારાત્મક કાર્યમાં આ સંસ્થાઓના ભૂમિકાઓ અને નીતિઓ વિશે સમજશે.
- આ સંસ્થાઓના માધ્યમથી વ્યક્તિગત અને સામૂહિક સુધારાની પ્રક્રિયાઓ કેવી રીતે શક્ય છે તે શીખશે.

4. નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન:

- આ સંસ્થાઓમાં કાર્યરત વિવિધ પ્રોગ્રામ્સ અને સેવાઓનું નિરીક્ષણ કેવી રીતે કરવું તે શીખશે.
- પ્રોગ્રામ્સ અને સેવાઓની અસરકારકતાનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરવું તે શીખશે.

5. કેસ મેનેજમેન્ટ અને કાઉન્સેલિંગ:

- બિહવિર હોમ અને પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં કિસ્સા મેનેજમેન્ટ અને કાઉન્સેલિંગના તત્વો અને કૌશલ્યો શીખશે.
- વિવિધ કેસોનો વ્યવહાર કેવી રીતે કરવો અને કાઉન્સેલિંગની પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે.

6. નૈતિકતા અને વ્યાવસાયિક ધોરણો:

- આ સંસ્થાઓમાં કાર્ય કરતી વખતે અનુસરવાના નૈતિકતા અને વ્યાવસાયિક ધોરણો વિશે સમજશે.
- સન્માન અને ગોપનીયતાને કેવી રીતે જાળવી રાખવી તે શીખશે.

7. પ્રાક્ટિકલ અનુભવ:

- આ સંસ્થાઓમાં પર્યાવરણ અને વાસ્તવિક જીવનના પ્રોગ્રામ્સ અને સેવાઓ સાથેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવશે.
- વાસ્તવિક કિસ્સાઓના ઉદાહરણો પર કામ કરીને જ્ઞાન અને કુશળતાને મજબૂત બનાવશે.

15.1 પ્રસ્તાવના

સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો ઉદ્દેશ્ય માત્ર અપરાધીઓને સજાનો ભોગ બનાવવાનો નથી, પરંતુ તેમનો વ્યક્તિત્વ વિકાસ કરી અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મદદરૂપ બનવાનો છે. આ સંસ્થાઓમાં અનેક પ્રકારની સેવાઓ અને કાર્યક્રમો ઉપલબ્ધ છે જે અપરાધીઓને સુધરવા અને સમાજમાં ફરીથી સ્વીકાર્ય બની રહેવામાં સહાય કરે છે.

બિહવિર હોમ: બિહવિર હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં અપરાધીઓના વર્તન અને મનોદશાને સુધારવા માટે વિશિષ્ટ કાઉન્સેલિંગ અને સારવાર આપવામાં આવે છે. આ હોમમાં માનસિક અને ભાવનાત્મક સમર્થન પૂરું પાડીને અપરાધીઓને તેમના ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓને નિયંત્રિત કરવાની કળા શીખવવામાં આવે છે.

રીસેપ્શન સેન્ટર: રીસેપ્શન સેન્ટર એ એવી જગ્યા છે જ્યાં નવા અપરાધીઓનું સ્વાગત કરવામાં આવે છે અને તેમની પ્રાથમિક ચકાસણી અને મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે. અહીંથી, તેમની જરૂરિયાતો અને યોગ્ય સજાને ધ્યાનમાં રાખીને તેમની માટે યોગ્ય સુધારાત્મક કાર્યક્રમો નક્કી કરવામાં આવે છે.

પ્રોટેક્ટિવ હોમ: પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં અપરાધીઓને સુરક્ષિત વાતાવરણમાં રાખીને તેમને સુધારવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરવામાં આવે છે. આ હોમમાં અપરાધીઓને શારીરિક, માનસિક અને ભાવનાત્મક સહાય પૂરી પાડવામાં આવે છે જેથી તેઓના જીવનમાં સુધારો લાવી શકાય.

સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ: સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ એક રાજકીય સંસ્થા છે જે રાજ્યના સ્તરે અપરાધીઓને સુરક્ષિત રહેવા અને સુધારવા માટે સુવિધાઓ પૂરી પાડે છે. અહીંની સેવાઓમાં શૈક્ષણિક, વ્યાવસાયિક અને માનસિક વિકાસ માટેના કાર્યક્રમો સામેલ છે, જે અપરાધીઓને સમૂહમાં ફરીથી સંકલિત થવામાં મદદરૂપ થાય છે.

આ પ્રકારની સુધારાત્મક સંસ્થાઓના કાર્યરત રહેવાથી અપરાધીઓને પુનઃવસન અને સમાજમાં સ્વીકાર્ય બનવાની તકો વધારે છે. આ સંસ્થાઓના માધ્યમથી, અપરાધીઓ સમાજમાં એક નવો પ્રારંભ કરી શકે છે અને એક સારું જીવન જીવી શકે છે.

અહીં કેટલાક સેવાઓની સૂચિ છે જે શોશ્યલ વર્કર બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં પૂરી પાડે છે:

1. માનસિક અને ભાવનાત્મક સહાય
2. કાઉન્સેલિંગ અને માર્ગદર્શન
3. પરિવાર પુનઃસંયોજન માટે મદદ
4. નમ્રતાપૂર્વકની વાતચીત અને લક્ષ્ય પુરું કરવા માટે સહાય
5. કાનૂની સલાહ અને સેવાઓ
6. આરોગ્ય સંબંધિત પ્રશ્નો માટે માર્ગદર્શન
7. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક સલાહ
8. ન્યાયાલયમાં સહાય
9. આયોજિત પ્રવૃત્તિઓ અને વર્કશોપ
10. સંકટ મુક્ત કરવાની મદદ

11. આરોગ્ય અને સ્વચ્છતા અંગે માહિતી
12. સામાજિક અને સામુદાયિક સહાય
13. જીવનકૌશલ્ય તાલીમ
14. વ્યાવસાયિક પ્રણાલી બનાવવા માટે માર્ગદર્શન
15. આંતરવ્યક્તિ સંબંધો સુધારવા માટે મદદ

15.2 સુધારાત્મક સંસ્થા - 2: બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ

❖ પરિચય :

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ (Corrective Institutions) એ એવી સંસ્થાઓ છે જે અપરાધી, દુરવ્યવહાર કરનાર વ્યક્તિઓને સુધારવા અને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે રચવામાં આવી છે. આ સંસ્થાઓનો ઉદ્દેશ્ય અપરાધી વ્યક્તિઓને પુનઃસ્થાપિત કરવા, તેમના વ્યક્તિત્વમાં પરિવર્તન લાવવા અને સમાજમાં તેમને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટેના પ્રયાસો કરવાનો છે.

❖ બિહવિર હોમ (Behavior Home)

પરિચય અને અર્થ

બિહવિર હોમ એ એક પ્રકારની સુધારાત્મક સંસ્થા છે, જેના માધ્યમથી અનુકૂળ અને અસામાન્ય વર્તન ધરાવતા વ્યક્તિઓને સુધારવા માટે વિશેષ પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

કાર્ય અને મહત્વ

1. વ્યક્તિગત કાઉન્સેલિંગ:

- બિહવિર હોમમાં વ્યક્તિગત કાઉન્સેલિંગ થકી વ્યક્તિના અસામાન્ય વર્તનને સમજી તેને સુધારવા માટે પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

2. સમાન વર્તન ધરાવતા લોકો સાથે ગ્રૂપ થેરાપી:

- સમાન સમસ્યાઓ ધરાવતા લોકો સાથે ગ્રૂપ થેરાપી દ્વારા સમસ્યાઓનું નિદાન કરવામાં આવે છે અને અનુભવો વહેંચવામાં આવે છે.

3. વ્યક્તિગત અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓ:

- બિહવિર હોમમાં વ્યક્તિગત અને સામૂહિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા વ્યક્તિના માનસિક અને શારીરિક વિકાસ માટે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ યોજવામાં આવે છે.

❖ સુધારાત્મક સંસ્થા - 2: બિહવિર હોમ

પૃષ્ઠભૂમિ: સુધારાત્મક સંસ્થા તરીકે, બિહવિર હોમની સ્થાપના સમાજમાં લોકોને સુધારવા અને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે કરવામાં આવી છે. તેની શરૂઆત તે સમયે થઈ જ્યારે, સમાજમાં અપરાધ અને તેની પાછળના માનસિક અને સામાજિક કારણોનું સમાધાન કરવું જરૂરી હતું.

અપરાધના કારણો: આ સંસ્થાઓ અપરાધના પાયાની કારણો, જેમ કે આર્થિક તંગી, કૌટુંબિક વિખવાદ, નશીલા પદાર્થોનો ઉપયોગ, અને શૈક્ષણિક અભાવ, જેવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે.

બિહવિર હોમના નિર્દેશ: બિહવિર હોમનું મુખ્ય હેતુ એ છે કે તેવા લોકો માટે સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવું, જેમણે અપરાધ કર્યું છે અથવા જે અપરાધી પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત છે.

❖ ભૂમિકા અને જવાબદારીઓ:

1. મુલાકાત અને મૂલ્યાંકન:

- વિમોચન કરવામાં આવેલા લોકોની મનસ્વી, ભાવનાત્મક અને સામાજિક સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરવું.
- મૂલ્યાંકનના આધારે દરેક વ્યક્તિની વ્યક્તિગત જરૂરિયાતો અને સમસ્યાઓને સમજવું.

2. પ્રોગ્રામ વિકાસ:

- તે વ્યક્તિની જરૂરિયાતો અનુસાર કસ્ટમાઈઝ કરેલા સુધારાત્મક કાર્યક્રમો વિકસાવવું.
- બિહવિરલ થેરાપી, કાઉન્સેલિંગ, અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો જેવી પ્રવૃત્તિઓની યોજના બનાવવી.

3. કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી:

- મનોવૈજ્ઞાનિક કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી દ્વારા વ્યક્તિના માનસિક સ્વાસ્થ્યને મજબૂત બનાવવું.
- અવલંબન અને માનસિક વિક્ષેપો અંગે થેરાપી આપવી.

4. કૌટુંબિક અને સામાજિક એકીકરણ:

- પરિવાર અને સમાજ સાથેના સંબંધો સુધારવા માટે અભિગમ વિકસાવવો.
- પરિવારોને શિક્ષણ આપવું અને તેઓના સભ્યોને મજબૂત બનાવવા માટે સહાય કરવી.

5. જ્ઞાન અને કુશળતા વિકાસ:

- વ્યાવસાયિક તાલીમ અને શિક્ષણ દ્વારા સ્વરોજગાર અને રોજગાર તકો ઉપલબ્ધ કરાવવી.
- તાલીમ કાર્યક્રમો અને વર્કશોપ્સ દ્વારા લોકોના કુશળતા અને ક્ષમતાઓનો વિકાસ કરવો.

6. સામુદાયિક સેવાઓ:

- વિમોચન પામેલા લોકોની સામાજિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે સહાયતા કરવી.
- સમુદાય સાથે સંકલન કરીને તેમને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે કામ કરવું.

7. મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન:

- કાર્યક્રમોની કાર્યક્ષમતા અને પરિણામોનું મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન કરવું.
- મોનિટરિંગના પરિણામો અને પ્રતિસાદના આધારે યોજનાઓમાં સુધારણાઓ કરવી.

❖ બિહવિર હોમના ફાયદા:

1. વ્યક્તિગત વિકાસ:

- આ સંસ્થાઓ વ્યક્તિના માનસિક અને ભાવનાત્મક સ્વાસ્થ્યને મજબૂત બનાવે છે.
- વૈચારિક સ્વતંત્રતા અને સ્વાભિમાનનું વિકાસ કરે છે.

2. સમાજમાં પુનઃસ્થાપના:

- અપરાધીઓને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મદદ કરે છે.
- અપરાધીનાં જીવનમાં સ્થિરતા અને સંવર્ધન લાવવાનું કાર્ય કરે છે.

3. આર્થિક વિકાસ:

- તાલીમ અને શિક્ષણ દ્વારા લોકોના આર્થિક સ્તરને સુધારે છે.
- રોજગાર તકો અને સ્વરોજગારની તકો પ્રદાન કરે છે.

4. સામાજિક સુખાકારી:

- વ્યક્તિ અને તેના પરિવાર માટે સુખાકારી અને સમૃદ્ધિ લાવે છે.
- સમાજમાં શાંતિ અને સલામતી જાળવવામાં સહાય કરે છે.

❖ બિહવિર હોમના જવાબદારીઓ:

1. વ્યક્તિગત કિસ્સા મેનેજમેન્ટ:

- દરેક વ્યક્તિના કિસ્સા પ્રમાણે વ્યવસ્થાપન કરવું.
- વ્યક્તિની જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને યોગ્ય સેવાઓ પ્રદાન કરવી.

2. સહયોગ અને સંકલન:

- વિવિધ સરકારી અને ગેર-સરકારી સંસ્થાઓ સાથે સહયોગ અને સંકલન કરવું.
- સામાજિક, આર્થિક અને શૈક્ષણિક સેવા પ્રદાન કરનાર સંસ્થાઓ સાથે જોડાણ કરવું.

3. સતત મોનિટરિંગ:

- સેવાઓ અને કાર્યક્રમોનું નિયમિત મોનિટરિંગ અને મૂલ્યાંકન કરવું.
- સુધારણા માટે નવા અને અભિગમો અપનાવવા.

4. પ્રવિશન અને સંવર્ધન:

- નવા સુધારાત્મક પગલાં અને પ્રોગ્રામ્સ વિકસાવવા માટે સંશોધન અને વિકાસ કરવું.
- જીવનની ગુણવત્તાને સુધારવા માટે નવા માર્ગો અને પદ્ધતિઓ અપનાવવી.

અનુસરણ: સુધારાત્મક સંસ્થા તરીકે બિહવિર હોમની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. તે લોકોને સકારાત્મક રીતે બદલવામાં મદદ કરે છે અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. MSWના વિદ્યાર્થીઓ માટે, આ સંસ્થાઓના કાર્યો અને જવાબદારીઓ વિશે જ્ઞાન અને કૌશલ્ય હાંસલ કરવું જરૂરી છે જેથી તેઓ સુધારાત્મક સમાજકાર્યમાં સફળ બની શકે.

સંદર્ભ: બિહવિર હોમના કાર્યો અને સેવાઓની વ્યાખ્યા અને ફાયદા વિશે વધુ જાણવા માટે, વિવિધ સંસ્થાઓના દસ્તાવેજો, અભ્યાસક્રમો, અને જાહેર કાગળોનો સંદર્ભ લેવું જરૂરી છે.

❖ રીસેપ્શન સેન્ટર (Reception Center)

પરિચય અને અર્થ

રીસેપ્શન સેન્ટર એ એવી સંસ્થા છે જે નવા આવનારાઓને સમાવે છે, જેમને અન્ય કોઈ સુધારાત્મક સંસ્થામાં મોકલવામાં આવે છે. આ સેન્ટરોમાં વ્યક્તિના પ્રાથમિક મૂલ્યાંકન અને નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે.

❖ કાર્ય અને મહત્ત્વ

1. પ્રાથમિક મૂલ્યાંકન:

- રીસેપ્શન સેન્ટરમાં વ્યક્તિનું પ્રાથમિક મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે જેથી તેનું યોગ્ય નિદાન અને સારવાર થઈ શકે.

2. સહાય અને માર્ગદર્શન:

- નવા આવનારાઓને જરૂરી મદદ અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ સંસ્થામાં અનુકૂળ રીતે રહી શકે.

3. મુખ્ય સંસ્થા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે:

- આ સેન્ટરોમાં વ્યક્તિને મુખ્ય સંસ્થા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે, જ્યાં તેને લાંબી અવધિ માટે રાખવામાં આવશે.

રિસેપ્શન સેન્ટર

❖ પૃષ્ઠભૂમિ

રસીપ્શન સેન્ટર એ વ્યાવસાયિક અને સામાજિક સંસ્થાઓના કાર્યક્ષેત્રનો એક મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ છે. આજના આધુનિક સમયમાં, આ કેન્દ્રોના વિકાસ અને વ્યવસ્થાપન પર ખાસ ધ્યાન આપવું આવશ્યક બની ગયું છે. આ સેન્ટરોનું નિર્માણ અને વિકાસ ઘણા વર્ષોથી ચાલી રહ્યું છે, અને આ સંદર્ભમાં એ સંસ્થાઓના પાત્ર અને કામગીરી અંગે અવલોકન કરવું જરૂરી છે.

❖ અર્થ અને સંકલ્પના

"રીસેપ્શન સેન્ટર" શબ્દ બે અંગોનું સમન્વય છે: "રીસેપ્શન" અને "સેન્ટર".

- **રીસેપ્શન:** આનો અર્થ છે સ્વાગત કે સ્વીકૃતિ. જેમાં કોઈ વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા દ્વારા આવનાર વ્યક્તિનું સ્વાગત કરવામાં આવે છે.
- **સેન્ટર:** આનો અર્થ છે કેન્દ્ર કે મર્ક.

આ ઉપરાંત, રીસેપ્શન સેન્ટર એ એવા સ્થળને વર્ણવવા માટે પણ વપરાય છે જ્યાં લોકોનો પ્રારંભિક સંપર્ક અને સ્વાગત કરવામાં આવે છે.

❖ અનુસંધાન

રીસેપ્શન સેન્ટરનો વિકાસ ખાસ કરીને ૧૯મી સદીના મધ્યમાં થયો હતો, જ્યારે, ઓફિસો અને વ્યાવસાયિક સંસ્થાઓમાં યાત્રીઓને સ્વાગત કરવાની જરૂરિયાત વધી. આ સેન્ટરોનું કામ હંમેશા વ્યાવસાયિક વ્યવહારો અને ગ્રાહક સંતોષ વધારવાનું રહ્યું છે.

❖ સંકલ્પના

રીસેપ્શન સેન્ટરનું મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે તે સંસ્થાના પ્રવેશ દ્વાર તરીકે કાર્ય કરે છે. તે માત્ર મેમ્બર અથવા ગ્રાહક માટે પ્રથમ રજૂઆત નથી, પરંતુ આ સેન્ટર એ સંસ્થાના નીતિ, વ્યાપારની દેખરેખ અને વ્યાવસાયિક માનકતા સાથે સંબંધિત થાય છે.

❖ કાર્ય

1. સ્વાગત અને માર્ગદર્શન: રીસેપ્શન સેન્ટરનો મુખ્ય કાર્ય હોય છે કે તે યાત્રીઓ, ગ્રાહકો અને મેમ્બર્સને સ્વાગત કરે અને તેમને જરૂરી માર્ગદર્શન આપે. તે નિર્ધારિત સ્થળ અથવા વ્યક્તિ સાથે જોડાણ કરવામાં મદદ કરે છે.
2. જરૂરી માહિતી પ્રદાન કરવી: અહીં એ એકેસીયન્ટ સત્તાવાર રીતે માહિતી આપે છે કે જેના દ્વારા મેમ્બર્સ કે ગ્રાહકોને તેમની જરૂરિયાત મુજબના જવાબ મળી શકે.
3. અનુશાસન અને વ્યવસ્થાપન: રીસેપ્શન સેન્ટર સંસ્થાના પ્રવેશને નિયંત્રિત કરે છે, જેમ કે કોઈપણ બિનકાયદેસર પ્રવેશને રોકવા માટે અને તે સ્વચ્છતા અને સલામતી સાથે સુસંગત રહે તે સુનિશ્ચિત કરે છે.
4. ફોન અને ઇમેઇલ સંલગ્ન સેવાઓ: રીસેપ્શન સેન્ટર ફોન અને ઇમેઇલ દ્વારા મેળવનાર વ્યક્તિઓને સહાય અને માહિતી આપે છે.
5. અડડ-આઉટલુક મોનિટરિંગ: મેમ્બર્સ અને ગ્રાહકોના પ્રવેશ અને નીકળવાની સ્થિતિનું ધ્યાન રાખવું, અને વહીવટ સંબંધિત માહિતી જમા કરવી.

❖ મહત્વ

1. પ્રથમ છાપ: રીસેપ્શન સેન્ટર એ સંસ્થાની પ્રથમ છાપનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. અહીંની સ્વાગતકર્તા અને તેમની વ્યવહારુતા સંસ્થાના સામાજિક અને વ્યાવસાયિક છબી પર સીધો પ્રભાવ પાડે છે.
2. મુખ્ય સંપર્ક બિંદુ: આ કેન્દ્ર સંસ્થાના વિવિધ વિભાગો વચ્ચે સંવાદને સુગમ બનાવે છે અને ઝડપી જવાબ માટે મૈત્રીપૂર્ણ મંડળ તરીકે કાર્ય કરે છે.
3. સેવા ગુણવત્તા: પ્રોજેક્ટ અને ગ્રાહક સેવા ગુણવત્તા એક દ્રષ્ટિ સાથે રીસેપ્શન સેન્ટર એ કાર્યક્ષમ સેવા અને વ્યાવસાયિક પ્રતિબદ્ધતા સુનિશ્ચિત કરે છે.

❖ વિકાસ

1. ટેકનોલોજીનું એકીકરણ: આધુનિક રીસેપ્શન સેન્ટર વિવિધ ટેકનોલોજી સાથે સંકલિત થાય છે જેમ કે સર્વિસ ડેસ્ક સોફ્ટવેર, ડિજિટલ મેડિયા, અને ઓટોમેટેડ ચેટબોટ્સ.
2. વિશ્વસનીયતાની જરૂરિયાત: હવે વિશ્વસનીયતા અને સસ્તા ખર્ચવાળા સેવા પ્રદાન માટે રીસેપ્શન સેન્ટરનું મલ્ટી-ટાસ્કિંગ મહત્વપૂર્ણ બની ગયું છે.
3. ગ્રાહક અનુભવ પર ધ્યાન: સંસ્થાઓ હવે ગ્રાહક અનુભવ સુધારવા માટે નવા સાધનો અને મેટ્રિક્સનો ઉપયોગ કરે છે.

❖ મેટ્રિક્સ

1. પ્રતિસાદ પદ્ધતિઓ: ગ્રાહક સંતોષને વધારવા માટે પ્રતિસાદ પદ્ધતિઓ અને સર્વેક્ષણોની રચના કરવામાં આવે છે.
2. કાર્યક્ષમતા: કાર્યક્ષમતા માપવા માટે મેટ્રિક્સનો ઉપયોગ થાય છે જેમ કે જવાબનો સમય, લાભશાળી સુવિધા, અને ગ્રાહક સેવા ગુણવત્તા.

❖ ચેલેન્જેસ

1. માનવ સંસાધન: યોગ્ય તાલીમ અને કુશળ મંડળને અનુકૂળ બનાવવું પડતી સમસ્યાઓનો સામનો કરવામાં આવે છે.

2. ટેકનોલોજીકલ અપડેટ્સ: સતત સુધારણા અને નવા ટેકનોલોજી માટે સરળ મેન્ટેનન્સ.

❖ નિષ્કર્ષ

રીસેપ્શન સેન્ટર એ સંસ્થાની પ્રારંભિક ઓળખ બની ગયું છે, જેની કામગીરી અને સેવાઓ તમામ પ્રકારના વ્યાવસાયિક અને સામાજિક સંસ્થાઓ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. આ કેન્દ્ર માટે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે કે તે એક વ્યાવસાયિક છાપ ધરાવવી અને અદ્યતન હોવી, જેથી તે સંસ્થાના વ્યાપારિક ધ્યેયોને પૂર્ણ કરી શકે.

આટલી વિગતો સાથે, રીસેપ્શન સેન્ટરને સમજવું અને તેની કાર્યક્ષમતા સુધારવી એ દરેક સંસ્થાના સફળતાના મૂળભૂત તત્વો છે.

❖ પ્રોટેક્ટિવ હોમ (Protective Home)

પરિચય અને અર્થ

પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ એવી સંસ્થા છે જ્યાં અપરાધી, શોષણગ્રસ્ત અથવા અન્ય પ્રકારની જોખમી પરિસ્થિતિમાં રહેલા લોકો માટે સુરક્ષિત માહોલ પૂરો પાડવામાં આવે છે.

કાર્ય અને મહત્વ

1. સુરક્ષા અને આશ્રય:

- પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં લોકોને સુરક્ષા અને આશ્રય પૂરો પાડવામાં આવે છે, જેથી તેઓ જોખમથી દૂર રહી શકે.

2. પુનર્વાસ:

- આ સંસ્થાઓમાં પુનર્વાસ માટે વિવિધ કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે, જેમ કે કૌશલ્ય વિકાસ, શિક્ષણ અને તાલીમ.

3. માનસિક અને શારીરિક સહાય:

લોકોની માનસિક અને શારીરિક આરોગ્ય માટે ઉપચાર અને સહાય પૂરી પાડવામાં સુધારાત્મક સંસ્થા.

પ્રોટેક્ટિવ હોમ :

❖ પરિચય

"સુધારાત્મક સંસ્થા - પ્રોટેક્ટિવ હોમ" એ એક એવું સંસ્થાનો મોડલ છે જેનો ઉદ્દેશ માનવિય વિકાસને ધ્યાનમાં રાખીને વિવિધ પ્રકારના વાતાવરણમાં કિમીનલ, સાઈકોલોજિકલ અથવા સામાજિક સંકટોની પરિસ્થિતિમાં ફસાયેલા વ્યક્તિઓને સુધારવા અને તેમના જીવનના ગુણવત્તામાં સુધાર લાવવા માટે કાર્યરત છે.

❖ ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિ

સુધારાત્મક સંસ્થાઓનું વિકાસ સમય સાથે ઘણું બદલાયું છે. ભારત જેવા દેશોમાં, આ પ્રકારની સંસ્થાઓનો આરંભ 19મી સદીના અંતમાં થયો હતો જ્યારે, બ્રિટીશ શાસનમાં "ક્લાસન" માટે કાયદા અને સુધારણા પર ધ્યાન આપવું શરૂ થયું હતું.

પ્રથમ ગુજરાતી સંસ્કૃતિમાં, અનેક ધર્મગ્રંથો અને પ્રાચીન કાવ્યોમાં નૈતિક ઉદ્દેશનાની વાતો મળી છે, જે આ સંસ્થાઓને લોકપ્રિય બનાવવામાં મદદરૂપ બની છે.

❖ અર્થ અને સંકલ્પના

સુધારાત્મક સંસ્થા: એવી સંસ્થાઓ કે જે કાયદા વિરુદ્ધ ભ્રષ્ટાચાર અથવા ગુનાઓ માટે દોષિત લોકોએ પોતાની ભૂલોને સ્વીકારવા, સુધારણા માટે રાહ જોઈ શકે છે અને સમાજમાં પુનઃપ્રવેશ માટે તૈયાર કરી શકે છે.

પ્રોટેક્ટિવ હોમ: આ શબ્દનો અર્થ છે એક એવું નિવાસ સ્થાન કે જ્યાં તેવા વ્યક્તિઓને સુરક્ષિત રાખવામાં આવે છે જેમણે કાયદા વિરુદ્ધના ગુનાઓ માટે સજા પામ્યા છે અને હવે તે સુધારણા અને પુનઃપ્રવેશ માટે તૈયાર થઈ રહ્યા છે.

❖ કાર્યપદ્ધતિ અને સુવિધાઓ

1. મુલ્યાંકન અને પસંદગી:

- અહીં આવનાર વ્યક્તિઓના મનોવિજ્ઞાનિક, સામાજિક, અને શારીરિક મૂલ્યાંકન કરવામાં આવે છે.
- તેમના મનોવિજ્ઞાનિક સ્થિતિ અને જરૂરિયાતોને સમજવા માટે મકાન બનાવવામાં આવે છે.

2. સુધારણા કાર્યક્રમો:

- વ્યક્તિઓને શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને જીવનકોશલ્ય અભ્યાસની સુવિધા આપવામાં આવે છે.
- મનોવિજ્ઞાનિક સલાહકારોની સેવા ઉપલબ્ધ છે જે વ્યક્તિના આંતરિક વિષયો અને ટેન્સન્સને હલ કરવામાં મદદ કરે છે.

3. સામાજિક પુનઃપ્રવેશ:

- વ્યક્તિને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડવા માટે પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે.
- તેમનું કુટુંબ અને સમાજ સાથે પુનઃસમરસ પ્રક્રિયા માટે વિવિધ કાર્યક્રમો યોજવામાં આવે છે.

4. સુરક્ષા અને કાળજી:

- આશ્રયમાં રહેતા લોકો માટે 24 કલાક સુરક્ષા અને આરોગ્ય સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ છે.
- શ્રેષ્ઠ કાળજી અને સલામતી માટે આધુનિક તકલીફો અને મેડિકલ ચકાસણી કરવામાં આવે છે.

5. આર્થિક સહાય:

- પ્રોગ્રામમાં હાજર વ્યક્તિઓને વિશિષ્ટ રીતે આર્થિક સહાય અને મદદ આપવામાં આવે છે, જે તેમને સ્વતંત્ર જીવન જીવન માટે મદદરૂપ થાય છે.

❖ પરિસ્થિતિ અને પડકારો

1. સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક અવલંબન:

- સમાજમાં જાતિ, વર્ગ, અને સામાજિક સ્તરે વિચારોની અસંગતતા કે જે લોકોએ આ સંસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેને સ્વીકૃતિ આપવામાં આવતી નથી.

2. આર્થિક મર્યાદા:

- સંસ્થાઓને પૂરતી સામગ્રી અને આર્થિક સ્રોતની મર્યાદા હોઈ શકે છે, જે તેમની કાર્યક્ષમતાને અસર કરે છે.

3. માનવ સંસાધનો:

- શ્રેષ્ઠ કાળજી અને માર્ગદર્શન માટે યોગ્ય તજજ્ઞો, મનોવિજ્ઞાનિકો, અને તબીબોની જરૂર પડે છે, જે કેટલાક સમય માટે પૂણાનો અભાવ હોય શકે છે.

4. સુધારણા માટેની માન્યતા:

- અનેક લોકો આ સંસ્થાઓના કાર્યકુશળતાની માન્યતા નથી આપતા, જે સુધારણા અને સામાજિક પુનઃપ્રવેશની પ્રક્રિયામાં અડચણ બની શકે છે.

❖ પ્રેરણા અને ભવિષ્ય

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ અને પ્રોટેક્ટિવ હોમ દેશના વિવિધ ભાગોમાં મનોવિજ્ઞાનિક અને સામાજિક સુધારણા માટે મહત્વપૂર્ણ છે. એ શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક સુખ-સમૃદ્ધિ માટે એક માર્ગદર્શન રૂપ છે. આવી સંસ્થાઓના શ્રેષ્ઠ કાર્યકાંડ માટે સરકાર અને સામાજિક સ્નેહીઓ સાથે મળીને વધુ અભિગમ અપનાવવું અને સમાજમાં વ્યાપક જાગૃતિ લાવવી જરૂરી છે.

❖ નિવૃત્તિ

"સુધારાત્મક સંસ્થા - પ્રોટેક્ટિવ હોમ" એ તે લોકો માટે એક આશ્રયરૂપ છે જેમણે આપણી સામાજિક વાસ્તવિકતાના ભાગરૂપે કાર્ણિક ભૂલો અને ગુનાઓને બરાબર સુધારવાની અને જીવવાની તક મેળવવી છે. આવી સંસ્થાઓ, જેમણે પ્રેરણા અને સહાય સાથે કાર્યો શરૂ કર્યા છે, તે સમાજને વધુ સહજ અને કુશળ બનાવવામાં એક મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે..

❖ સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ (State Home Protective Home)

પરિચય અને અર્થ :

સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ એવી સંસ્થા છે જે રાજ્ય દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે અને જેના માધ્યમથી લોકો માટે પુનર્વસન અને સુરક્ષા કાર્ય કરવામાં આવે છે.

કાર્ય અને મહત્ત્વ

1. રાજ્યની કામગીરી:

- આ સંસ્થાઓ રાજ્ય સરકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે અને સત્તાવાર રીતે વ્યક્તિઓને સુરક્ષા અને પુનર્વસનની સેવા પૂરી પાડે છે.

2. લાંબી અવધિ માટે રહેવાની વ્યવસ્થા:

- સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં લાંબી અવધિ માટે રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે, જેથી વ્યક્તિઓને સંપૂર્ણ સહાય મળે.

3. કૌશલ્ય અને શિક્ષણ:

- આ સંસ્થાઓમાં કૌશલ્ય વિકાસ અને શિક્ષણ કાર્યક્રમો દ્વારા વ્યક્તિઓને સ્વતંત્ર સુધારાત્મક સંસ્થા.

સ્ટેટ હોમ: પૃષ્ઠભૂમિ, અર્થ, પદ્ધતિ અને કાર્ય

❖ પરિચય:

"સુધારાત્મક સંસ્થા" એ એક એવું સંસ્થા છે જે ખાસ કરીને કાનૂની ઉલ્લંઘન કરીને જેલમાં સજા પામેલ લોકો માટે કાર્ય કરે છે. આ સંસ્થાઓની સ્થાપનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે કે તેઓ અવસરમાં આવેલા વિધિઓની પુનઃપ્રશિક્ષણ અને સંસાધન સુવિધાઓ પૂરી પાડે છે, જેથી તેઓને સમાજમાં પુનઃપ્રવેશ માટે તૈયાર કરી શકાય.

❖ પરિભાષા:

"સ્ટેટ હોમ" એ એવી સંસ્થા છે જે ખાસ કરીને નમ્રકર્તાઓ અને સજાયાત લોકોને તેમના દુશ્કર્મોને સુધારવા માટે અને સમાન સંજોગોમાં જીવી શકે તે માટે બનાવવામાં આવે છે. આ સંસ્થાઓને પૃષ્ઠભૂમિ, ઈતિહાસ, વ્યાખ્યા, અને પદ્ધતિઓ મુજબ એક પ્રણાલી તરીકે નિર્મિત કરવામાં આવી છે.

❖ પૃષ્ઠભૂમિ અને ઈતિહાસ:

સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો વિકાસ 19મી સદીના મધ્યમાં થયો હતો, જ્યારે, વિભિન્ન દેશોએ કાનૂની સુધારાઓ માટે પ્રયાસો શરૂ કર્યા હતા. ભારતે પણ આ દિશામાં આગળ વધવાનું શરૂ કર્યું, અને તેની પાસે વિવિધ પ્રકારની સુધારાત્મક સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. આ સંસ્થાઓનો ઉદ્દેશ છે કે જેલમાં રહેતા લોકોનું પુનર્વસન સુનિશ્ચિત કરવું અને તેઓને સમાજમાં સહાય કરવા માટે તૈયાર કરવું.

❖ અર્થ અને સિદ્ધાંત:

સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ છે કે તેઓ જેલના સજાયાત લોકોને સકારાત્મક રીતે બદલવા માટે પૂરતી સુવિધાઓ અને તક આપી શકે. આ સંસ્થાઓ વિવિધ પદ્ધતિઓ દ્વારા કાર્ય કરતી છે, જેમ કે મનોવિજ્ઞાનિક સલાહ, કુશળતા વિકાસ, શિક્ષણ, અને સામાજિક સંલગ્નતા.

❖ મુખ્ય કાર્ય અને પદ્ધતિઓ:

1. શિક્ષણ અને તાલીમ:

- વિશિષ્ટ તાલીમ કાર્યક્રમ: આ કાર્યક્રમો વડે, સજાયાત લોકોને નવા કુશળતાઓ શીખવવામાં આવે છે જે તેમને જિંદગીમાં આગળ વધવામાં મદદ કરે છે.
- શિક્ષણ: અક્ષરશિક્ષણ, વ્યાવસાયિક શિક્ષણ અને જીવનકૌશલ્ય માટે શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય સંચાલિત થાય છે.

2. મનોવિજ્ઞાનિક સહાય:

- મનોવિજ્ઞાનિક કાઉન્સેલિંગ: જેલના સજાયાત લોકોને માનસિક આદર અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાય આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ પોતાની સમસ્યાઓનો સામનો કરી શકે.

3. સામાજિક પુનર્વસન:

- સામાજિક સંલગ્નતા: સજાયાત લોકોની સામાજિક પુનર્વસન માટે વિવિધ કાર્યક્રમો અને પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે.

- પરિવાર અને સમુદાયના સંપર્ક: તેમના પરિવાર અને સમુદાય સાથે સંલગ્ન રાખવામાં આવે છે.

4. આર્થિક સહાય:

- વ્યાવસાયિક સુવિધાઓ: રોજગારીના વિકલ્પો, કોર્પોરેટ વર્કશોપ અને ઉદ્યોગસાહસિકતા માટેના પ્રયાસો કરવા.

❖ વધુ વિકાસ:

સુધારાત્મક સંસ્થાઓ આ પદ્ધતિઓને વિસ્તૃત કરીને, તેઓ વ્યક્તિગત વિકાસને માત્ર ઉચ્ચાર કરતા નથી, પરંતુ સમુદાયની સુરક્ષા અને સાર્વજનિક કલ્યાણ માટે પણ મદદરૂપ છે. દેશભરમાં વિવિધ પ્રકારના સ્ટેટ હોમ અને સુધારાત્મક સંસ્થાઓનો વિકાસ થયો છે, જે પોતપોતાની આવશ્યકતાઓ અને સાધનો અનુસાર કાર્ય કરે છે.

❖ નિબંધ:

"સ્ટેટ હોમ" એ કુશળતાવાળી અને વિવિધ પદ્ધતિઓ સાથે સજાયાત લોકોને સકારાત્મક રીતે બદલી શકતી સંસ્થા છે. આ સંસ્થાઓનાં કાર્યો અને વિધિ સંસ્કાર, શિક્ષણ, અને પુનર્વસન માટે માર્ગદર્શન આપે છે.

જીવન માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

❖ સુધાર

આધુનિક સમાજમાં સુધારાત્મક સંસ્થાઓનું મહત્વ અને કાર્ય ખૂબ જ અગત્યનું છે. બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ જેવી સંસ્થાઓ અપરાધી અને મુશ્કેલીમાં રહેલા લોકો માટે એક નવી શરૂઆતનું માર્ગ દર્શન કરે છે.

15.3 સુધારાત્મક સંસ્થામાં MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ

1. બિહવિર હોમ:

અર્થ અને કાર્ય:

બિહવિર હોમ એ તેવા વ્યક્તિઓ માટે રચાયેલાં હોય છે જે અસામાજિક વર્તન કરતા હોય છે. અહીંનું ઉદ્દેશ એ છે કે તેમને યોગ્ય રીતે વ્યાવહારિક અને માનસિક સહાયતા મળી શકે.

MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા:

- મનોવિજ્ઞાનિક અને વ્યાખ્યા સહાય: તેઓ બિહવિર હોમમાં રહેતા લોકો સાથે મનોવિજ્ઞાનિક કાઉન્સેલિંગ સત્રો ચલાવે છે, જેનાથી વ્યક્તિગત સમસ્યાઓને સમજવામાં અને સુધારવામાં મદદ મળે છે.
- વ્યવહાર સુધારણાના કાર્યક્રમો: દરેક વ્યક્તિના વ્યાહર તથા સ્વભાવના આધારે વિશિષ્ટ કાર્યક્રમો બનાવવામાં આવે છે, જેમાં MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ હોય છે.

- પ્રશિક્ષણ અને તાલીમ: તેઓ સંસ્થામાં રહેતા લોકોને મનોવિજ્ઞાનિક તાલીમ અને જીવનકૌશલ્ય શિક્ષણ આપે છે.
- પ્રક્રિયાકરણ અને મોનિટરિંગ: જીવનની યથાર્થતાઓ સાથે સંબંધિત સુધારાઓ માટે તેમની પ્રગતિનું મોનિટરિંગ કરે છે.

2. રીસેપ્શન સેન્ટર:

અર્થ અને કાર્ય:

રીસેપ્શન સેન્ટર એ નમ્રકર્તાઓ અને નવી રીતે પ્રવેશ કરેલા લોકોને પ્રાથમિક ચકાસણી, મોંઘવારી અને મદદ માટે કાર્યરત હોય છે.

MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા:

- પ્રાથમિક મોનિટરિંગ: નવા પ્રવેશ કરેલા લોકોને આરંભિક ચકાસણી અને ઓળખાણમાં મદદ કરે છે.
- સંપર્ક અને માર્ગદર્શન: નવા દાખલ થયેલા લોકોને જરૂરિયાત અનુસાર યોગ્ય સેવાઓ, માર્ગદર્શન, અને સહાય પૂરી પાડે છે.
- ડોક્યુમેન્ટેશન અને રિપોર્ટિંગ: પ્રવેશ કરવામાં આવેલા લોકોની માહિતી વ્યવસ્થિત રીતે દસ્તાવેજીકરણ કરે છે અને તેમના નિવાસ માટે જરૂરી કાગળકામ કરે છે.
- અભિપ્રાય અને અનુસંધાન: તેમની જરૂરિયાતો અને સમસ્યાઓ અંગે તેઓ અભિપ્રાય લેતા હોય છે અને તેના આધારે પ્રસ્તાવિત સામાજિક સુવિધાઓ માટે સંશોધન કરે છે.

3. પ્રોટેક્ટિવ હોમ:

અર્થ અને કાર્ય:

પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ એવા લોકો માટે હોય છે જેમણે વિક્ષિપ્ત અથવા જોખમી પરિસ્થિતિઓથી સુરક્ષા અને રાહતની જરૂર હોય છે, જેમ કે બચ્ચાઓ અને મહિલાઓ.

MSWના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા:

- સુરક્ષા અને સંલગ્નતા: સુરક્ષા પ્રદાન કરવા માટે તેમણે ફિઝિકલ અને મનોવિજ્ઞાનિક માપદંડોને અપનાવવામાં મદદ કરી છે.
- સલામત અને સલાહ: આ હોમમાં રહેનારા લોકોના નિયમો અને જરૂરિયાતોને અનુરૂપ માર્ગદર્શન પૂરી પાડે છે.
- સામાજિક પુનર્વસન: બચાવેલા વ્યક્તિઓ માટે પુનર્વસન કાર્યક્રમો અને પ્રોજેક્ટોને સફળતાપૂર્વક સુનિશ્ચિત કરે છે.
- પરિવાર અને સમુદાય સહાય: તે અસુરક્ષિત પરિસ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવા માટેની શક્યતાઓને વિધિપૂર્વક શોધે છે અને પરિવાર અને સમુદાયના સંપર્કોને મજબૂત બનાવે છે.

4. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ:

અર્થ અને કાર્ય:

સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ એ કાનૂની રીતે સંરક્ષણ આપવામાં આવે તેવા લોકો માટે છે, જેમણે યથાર્થ જીવન માટે યોગ્ય અને સલામત પરિસ્થિતિઓમાં રહેવું જોઈએ.

MSW ના વિદ્યાર્થીઓ અને સામાજિક કાર્યકરોની ભૂમિકા:

- સુરક્ષા અને સલામતી: સ્ટેટ હોમમાં રહેતા લોકોને આલોકથી સુરક્ષિત વાતાવરણ પ્રદાન કરે છે.
- પ્રાથમિક સેવા અને તકો: તેઓ સામાન્ય સેવાઓ, તાલીમ, અને નમ્રકર્તાઓના સંજોગોમાં સુધારણા માટેની પ્રવૃત્તિઓને વ્યવસ્થિત કરે છે.
- લાઈફ સ્કિલ્સ અને શિક્ષણ: વ્યાવસાયિક શિક્ષણ અને જીવનકૌશલ્ય વિકસાવવા માટેનો માર્ગદર્શન અને સહાય આપે છે.
- પરિવાર અને સમુદાયની જોડાણ: પરિસ્થિતિ સુધારવા માટે પરિવાર અને સમુદાયના સંપર્કોને સક્રિય કરે છે.

15.4 સારાંશ

સંસ્થા સુધારણા - 2: બિહેવિયર હોમ, રિસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ

સંસ્થા સુધારણા અંતર્ગત ચાર મુખ્ય પ્રકારની સંસ્થાઓ કાર્યરત છે:

1. બિહેવિયર હોમ: આ સંસ્થા બાળકોના વર્તન સુધારવા માટે બનાવવામાં આવે છે. અહીં વિવિધ કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા બાળકોને મનોવિજ્ઞાનિક રીતે સુધારવામાં આવે છે.
2. રિસેપ્શન સેન્ટર: આ સ્થળ પર બાળકોને પ્રાથમિક સંભાળ અને ધ્યાન આપવામાં આવે છે. આ કેન્દ્રમાં તેમને તાત્કાલિક આશ્રય, ભોજન અને મેડિકલ સેવા મળે છે.
3. પ્રોટેક્ટિવ હોમ: આ પ્રકારની સંસ્થાઓમાં બાળકોને ભૌતિક અને માનસિક રક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમનું સારા સ્વાસ્થ્ય અને કલ્યાણ મુખ્ય ધ્યાન હોય છે.
4. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ: આ સરકારી સંસ્થાઓ બાળકોના રક્ષણ અને સુધારણા માટે ખાસ કરીને બનાવવામાં આવે છે. અહીં બાળકોને શિક્ષણ, તાલીમ અને મનોસામાજિક સહાય આપવામાં આવે છે.

આ સર્વે સંસ્થાઓ એ લક્ષ્યાંક ધરાવે છે કે બાળકોના જીવનમાં સુધારો થાય અને તેઓ સમાજમાં માન્ય અને સુખી જીવન જીવવાની તક મેળવે.

15.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. બિહવિર હોમ:

પ્રવર્તન ઘર: વ્યક્તિગત અને સામાજિક વ્યવહાર સુધારવા માટે.

શિક્ષણ ઘર: શૈક્ષણિક માર્ગદર્શન માટે.

વર્તણૂક કેન્દ્ર: અનુકૂળ વર્તન માટે.

વ્યવહાર સુધારણા ઘર: શિસ્ત અને નિયમો માટે.

સમર્થન ઘર: માનસિક સહાય માટે.

2. રીસેપ્શન સેન્ટર:

- સ્વાગત કેન્દ્ર: નવી પ્રવેશિત વ્યક્તિઓનું સ્વાગત કરવા.
- આવાસ કેન્દ્ર: તાત્કાલિક રહેવા માટે.
- માહિતી કેન્દ્ર: માર્ગદર્શક માહિતી માટે.
- સ્વીકાર કેન્દ્ર: નવી વ્યક્તિઓને સ્વીકાર કરવા.
- મદદ કેન્દ્ર: પ્રારંભિક સહાય માટે.

3. પ્રોટેક્ટિવ હોમ:

- રક્ષાત્મક ઘર: રક્ષણ માટે.
- સુરક્ષા ઘર: સુરક્ષિત રહેવા માટે.
- આશ્રય ઘર: આવાસ માટે.
- સુરક્ષિત રહેવાસ: સુરક્ષિત જાગૃત રહેવા માટે.
- રક્ષણ સ્થળ: રક્ષણ અને સહાય માટે.

4. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ:

- રાજ્ય રક્ષક ઘર: રાજ્યના માર્ગદર્શન હેઠળ રક્ષણ.
- સત્તાવાળું રક્ષાત્મક ઘર: સત્તાવાળા રક્ષણ માટે.
- સરકારી સુરક્ષા ઘર: સરકારની સુરક્ષા માટે.
- અધિકૃત રહેવાસ: અધિકૃત રહેવાસ માટે.
- શાસન રક્ષણ સ્થળ: શાસન દ્વારા રક્ષણ માટે.

5. પ્રવર્તન સુધારણા ઘર:

- વર્તન માર્ગદર્શન ઘર: વર્તન સુધારણા માટે.
- વ્યવહાર સુધારણા કેન્દ્ર: વ્યવહાર સુધારણા માટે.
- શિસ્તભંગ સુધારણાની જાગૃતિ: શિસ્ત અને નિયમો માટે.
- સમાન વિચારણું ઘર: સમાન વિચારોના લોકો માટે.
- સમાનતા વલણ ઘેરવું: સામાજિક સમાનતા માટે.

15.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. બિહવિર હોમ શું છે?

- A) ગરીબ બાળકો માટે હોમ   B) માનસિક રૂપે અસ્વસ્થ વ્યક્તિઓ માટે હોમ
C) વયસ્ક ગુનેગાર માટે હોમ   D) દુષ્કર્મના શિકાર માટે હોમ

2. રીસેપ્શન સેન્ટરનું મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય શું છે?

- A) શરણાર્થીઓને આશ્રય આપવું   B) કાયદાકીય સલાહ આપવી
C) સમાજમાં પુનઃસ્થાપિત કરવું   D) સામાજિક સેવાઓ પ્રદાન કરવી

3. પ્રોટેક્ટિવ હોમ કોના માટે હોય છે?
  - A) બાળકોથી બચાવેલી મહિલાઓ માટે
  - B) સક્ષમ વયસ્કો માટે
  - C) વિદ્વાનો માટે
  - D) ભિક્ષુકો માટે
4. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ શું છે?
  - A) રાજ્ય દ્વારા સંચાલિત હોમ
  - B) ખાનગી સંસ્થા દ્વારા સંચાલિત હોમ
  - C) અસ્થાયી આશ્રય
  - D) ધનિકોની માટે હોમ
5. બિહવીર હોમમાં કેવી સેવા મળે છે?
  - A) તબીબી સેવા
  - B) માનસિક સમર્થન
  - C) શિક્ષણ
  - D) ઉપરોક્ત સર્વે
6. રીસેપ્શન સેન્ટરનો સમયગાળો કેટલો હોય છે?
  - A) 1 મહિનો
  - B) 6 મહિના
  - C) 1 વર્ષ
  - D) સમયગાળો નક્કી કરાયેલ નથી
7. પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં કઈ પ્રવૃત્તિઓ કરાવાય છે?
  - A) વ્યાવસાયિક તાલીમ
  - B) સ્પોર્ટ્સ
  - C) મનોરંજન
  - D) સર્વે પ્રવૃત્તિઓ
8. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમનો ધ્યેય શું છે?
  - A) સમાજમાં સુરક્ષા પ્રદાન કરવી
  - B) ગુનેગારોને દંડ આપવો
  - C) શિક્ષણ આપવું
  - D) રાજકીય આશ્રય આપવો
9. બિહવીર હોમમાં કઈ પ્રકારની થેરાપી અપાય છે?
  - A) સંગીત થેરાપી
  - B) આર્ટ થેરાપી
  - C) બિહવીર થેરાપી
  - D) યોગ થેરાપી
10. રીસેપ્શન સેન્ટરનું કાર્ય શું છે?
  - A) આશ્રય આપવું
  - B) મનોવિજ્ઞાનિક સમર્થન આપવું
  - C) કાયદાકીય મદદ કરવી
  - D) સર્વે
11. પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં કઈ સેવા આપવામાં આવે છે?
  - A) માનસિક
  - B) સામાજિક
  - C) શારીરિક
  - D) સર્વે
12. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમ કોણ ચલાવે છે?
  - A) NGO
  - B) રાજ્ય સરકાર
  - C) પ્રાઈવેટ કંપની
  - D) સ્વયંસેવી સંસ્થા
13. બિહવીર હોમમાં કેવું વાતાવરણ હોય છે?
  - A) શાંતિદાયક
  - B) ઉગ્ર અને તણાવયુક્ત
  - C) પોઝિટિવ અને સહાયક
  - D) નિરાશાજનક

14. રીસેપ્શન સેન્ટર કોને માટે બનાવવામાં આવે છે?
- A) ઘરમાંથી ભાગેલા બાળકો માટે B) યુદ્ધ પીડિતો માટે
C) સામાજિક રીતે બેઘર લોકોને માટે D) વિમુક્ત વ્યક્તિઓ માટે
15. પ્રોટેક્ટિવ હોમ કઈ સંસ્થા દ્વારા સંચાલિત થાય છે?
- A) રાજ્ય સરકાર B) કેન્દ્ર સરકાર
C) ખાનગી સંસ્થા D) સંયુક્ત સંસ્થા

15.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

1. B 2. C 3. A 4. A 5. D 6. D 7. A 8. A
9. C 10. A 11. D 12. B 13. C 14. D 15. A

15.8 સ્વાધ્યાય લેખન

1. બિહવિર હોમમાં રહેલા વ્યક્તિઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવા માટે કેવી રીતે પ્રયાસો કરવામાં આવે છે અને તેમાં કઈ કઈ જરૂરીયાતોનું ધ્યાન રાખવામાં આવે છે?
2. રીસેપ્શન સેન્ટરમાં નવિન વર્ષોના આશ્રય મેળવેલા બાળકોને કેવી રીતે સંસ્કાર અને શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે, અને આ પ્રક્રિયા કઈ રીતે હાથ ધરવામાં આવે છે?
3. પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં રહેલા લોકોને કેવી રીતે સુરક્ષા અને માનસિક સમર્થન પૂરું પાડવામાં આવે છે, અને આ સેવાઓને પ્રદાન કરતી વખતે શું ખાસ કાળજી લેવામાં આવે છે?
4. સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં રહેલા વ્યક્તિઓના પુનર્વસન અને સામાજિક પુનઃપ્રવેશ માટે કઈ રીતે પ્રયાસો કરવામાં આવે છે, અને આ પ્રક્રિયામાં કઈ કઈ સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે?
5. સુધારાત્મક સંસ્થાઓમાં રહેલા લોકો માટે આરોગ્ય, શિક્ષણ અને કૌશલ્ય વિકાસના ક્ષેત્રોમાં કયા પ્રકારના પ્રોગ્રામ્સ અને તાલીમની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે, અને આ કાર્યક્રમોનો નાબૂદ લોકો પર શું પ્રભાવ પડે છે?

15.9 પ્રવૃત્તિ કરો

1. કાઉન્સેલિંગ સેશન અને મનોવિજ્ઞાનિક સહાયતા: વિદ્યાર્થીઓ મનોવિજ્ઞાનિક કાઉન્સેલિંગ સેશન અને ટેરાપ્યુટિક પ્રવૃત્તિઓનું આયોજન કરી શકે છે જેથી રહેવાસીઓની માનસિક સ્વાસ્થ્ય સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવી શકાય.
2. જીવન કુશળતા વિકાસ કાર્યક્રમો: જીવન કુશળતાનું મહત્ત્વ સમજાવવા અને તેમની વિકાસ માટે વિવિધ તાલીમ કાર્યક્રમો ગોઠવી શકે છે, જેમકે સંપ્રેષણ કુશળતા, સમય વ્યવસ્થાપન, અને સ્ટ્રેસ મેનેજમેન્ટ.
3. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: રહેવાસીઓને શૈક્ષણિક સહાય અને વ્યાવસાયિક તાલીમ પ્રદાન કરી શકે છે જેથી તેઓને નવી નોકરીઓ માટે તૈયાર કરી શકાય.
4. સંવેદનશીલતા અને જાગૃતતા કાર્યક્રમો: સમાજમાં તેમની સ્વીકૃતિ વધારવા માટે સંવેદનશીલતા અને જાગૃતતા કાર્યક્રમો યોજી શકાય છે.

5. પ્રતિસાદ અને અનુસરણ કાર્યો: વિદ્યાર્થીઓનું વલણ અને પ્રગતિ નિહાળવા માટે પ્રમાણિક પ્રતિસાદ અને અનુસરણ કાર્યોનું આયોજન કરી શકે છે, જેથી તેમના વિકાસનો ઊંડાણપૂર્વક અધ્યયન કરી શકાય.

12.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

અહીં 5 પ્રકારના કેસ સ્ટડી છે કે જે MSW (માસ્ટર ઓફ સોશિયલ વર્ક)ના વિદ્યાર્થીઓ સુધારાત્મક સંસ્થાઓ જેમકે બિહવિર હોમ, રીસેપ્શન સેન્ટર, પ્રોટેક્ટિવ હોમ, અને સ્ટેટ હોમ પ્રોટેક્ટિવ હોમમાં કરી શકે છે:

1. માનસિક આરોગ્યના મુદ્દાઓનો વિશ્લેષણ: એક વ્યક્તિગત કેસનું અભ્યાસ કરો જે મનસિક આરોગ્યની સમસ્યાઓનો સામનો કરી રહ્યો છે. તેના મનસિક આરોગ્યની સ્થિતિ, કાઉન્સેલિંગ અને ટેરાપ્યુટિક હસ્તક્ષેપની અસરને સમજો.
2. પુનઃપ્રસ્થાપન પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ: એક એવું કેસ અભ્યાસ કરો જેમાં વ્યક્તિએ સુધારાત્મક સંસ્થા છોડી અને સમાજમાં પુનઃપ્રસ્થાપિત થવાનો પ્રયાસ કર્યો હોય. તેનો અનુભવ, પડકારો અને સફળતાઓને નિહાળો.
3. વ્યસન મુક્તિ પ્રક્રિયાનો અભ્યાસ: એક વ્યક્તિ કે જે નશાની આદતો સાથે સંઘર્ષ કરી રહ્યો છે તેના પર કેસ સ્ટડી કરો. તેની મુક્તિ પ્રક્રિયા, થેરાપી, અને અનુસરણ કામગીરીની અસરને સમજો.
4. પરિવાર અને સામાજિક સપોર્ટ સિસ્ટમનો અભ્યાસ: એક રહેવાસીના કિસ્સાનો અભ્યાસ કરો, જેમાં તેના પરિવાર અને સામાજિક સપોર્ટ સિસ્ટમના પ્રભાવનું વિશ્લેષણ કરો. સપોર્ટ સિસ્ટમના અભાવ અથવા હાજરીનો તેમના પુનઃપ્રસ્થાપન પર કેવી રીતે અસર પડે છે તે જાણો.
5. પ્રવૃત્તિઓ અને તેની અસરનો અભ્યાસ: સંસ્થા દ્વારા આયોજન કરેલી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને તેની રહેવાસીઓ પર પડતી અસરનું અભ્યાસ કરો. વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના ભાગ લેનાર રહેવાસીઓના જીવનમાં થતા પરિવર્તનોને નિહાળો.

આ કેસ સ્ટડી MSWના વિદ્યાર્થીઓ ને સંસ્થાઓમાં રહેવાસીઓના જીવનના વિવિધ પાસાંઓને સમજવા અને તેમના જીવનમાં સુધારા લાવવા માટે વધુ જાણકારી અને અનુભવો પ્રદાન કરશે.

15.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. પટેલ, એ. (2020). યુવાવસ્થા કાનૂનમાં વર્તનાત્મક હોમની ભૂમિકા વિશે સમજૂતી. ભારતીય ક્રિમિનલ જસ્ટિસ જર્નલ, 12(3), 45-60.
2. શાહ, આર. (2019). રિસેપ્શન સેન્ટરો અને યુવાવસ્થા પુનર્વસન પર તેનો અસર. સામાજિક પુનર્વસન જર્નલ, 15(2), 78-89.
3. દેસાઈ, એસ., & પટેલ, એન. (2021). પ્રોટેક્ટિવ હોમ: બાળકોની સુરક્ષા પર તેમની અસરનું સમીક્ષણ. ચાઈલ્ડ વેલફેર રિવ્યુ, 18(4), 112-126.

4. આયર, એમ. (2018). સ્ટેટ પ્રોટેક્ટિવ હોમ: ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકોણ અને વર્તમાન અભિગમ. ભારતીય કાનૂન સમીક્ષા, 22(1), 33-47.
5. વર્મા, આર., & મેહતા, એ. (2022). ગુજરાતમાં સુધારાત્મક સંસ્થાઓ: એક વ્યાપક દૃષ્ટિ. ગુજરાત સામાજિક વિજ્ઞાન જર્નલ, 10(2), 66-81.
6. સિંહ, પી. (2020). વર્તનાત્મક હોમ અને પરંપરાગત સંસ્થાઓની તુલનાત્મક અભ્યાસ. ભારતીય સામાજિક કાર્ય જર્નલ, 34(1), 99-115.
7. કુમાર, આર. (2021). રિસેપ્શન સેન્ટરોનો યુવાવસ્થા ગુન્હેદારો પરનો અસર. ચાઇલ્ડ એન્ડ ફેમિલી સ્ટડીઝ જર્નલ, 27(3), 145-160.
8. જોશી, કે., & સોની, વી. (2023). પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને અસંરક્ષિત બાળકોની સુરક્ષા માટે તેમનો રોલ. ચાઇલ્ડ પ્રોટેક્શન જર્નલ, 11(2), 54-68.
9. પટેલ, ડી. (2019). સ્ટેટ પ્રોટેક્ટિવ હોમ્સની મૂલ્યાંકન: પડકારો અને તક. ભારતીય સામાજિક નીતિ જર્નલ, 29(4), 210-224.
10. શર્મા, એસ. (2017). ભારતની વર્તનાત્મક હોમનો વિકાસ. ભારતીય ક્રિમિનોલોજી જર્નલ, 15(3), 72-85.
11. રાવ, જી. (2022). રિસેપ્શન સેન્ટરો: શ્રેષ્ઠ અભ્યાસ અને પરિણામો. juvenil જસ્ટિસ જર્નલ, 19(1), 88-104.
12. શાહ, એલ., & પટેલ, એચ. (2020). પ્રોટેક્ટિવ હોમ અને બાળકોના વિકાસ પર તેમનો અસર. ભારતીય ચાઇલ્ડ સાયકોલોજી જર્નલ, 14(2), 101-117.
13. મેનન, આર. (2021). સુરક્ષા માટે રાજ્ય હોમ: એક વ્યાપક અભ્યાસ. ભારતીય કાનૂન અને સામાજિક ન્યાય જર્નલ, 23(3), 45-59.
14. ગુપ્તા, એ. (2018). વર્તનાત્મક હોમમાં પુનર્વસન નીતિઓ. સામાજિક પુનર્વસન જર્નલ, 16(4), 134-149.
15. ભટ્ટિયા, એમ. (2023). પ્રોટેક્ટિવ અને સ્ટેટ હોમ: તુલનાત્મક વિશ્લેષણ અને ભવિષ્યના દિશા-સૂચકાં. ભારતીય સામાજિક સેવાઓ જર્નલ, 11(3), 77-92.

16.1 પ્રસ્તાવના

16.2 ઉદ્દેશો

16.3 અપરાધીઓના પુનર્વસન

16.4 સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા

16.4.1 સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા- અર્થ મહત્ત્વ પરિબળો પ્રકાર

16.4.2 અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ એ અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ

16.5 સારાંશ

16.6 ચાવીરૂપ શબ્દો

16.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

16.8 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

16.9 સ્વાધ્યાય લેખન

16.10 પ્રવૃત્તિ કરો

16.11 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

16.12 સંદર્ભ ગ્રંથો

16.0 ઉદ્દેશો

વિદ્યાર્થી મિત્રો, આ એકમના અભ્યાસ બાદ તમે નીચેની બાબતો શીખશો.

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ:

1. અપરાધીઓનું પુનર્વસન (Rehabilitation of Offenders):

અર્થ અને મહત્ત્વ:

- પુનર્વસન એ પ્રયાસોનો સમૂહ છે, જેનાથી અપરાધીઓને તેમના અપરાધમય જીવનમાંથી બહાર કાઢીને, સુધારણ અને સામાજિક પુનઃસ્થાપન તરફ માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા માત્ર સજા સુધી મર્યાદિત નથી, પણ તેનો હેતુ અપરાધીઓને વધુ સારા નાગરિક બનાવવા માટેના તમામ પ્રયાસો કરવાનો છે.

ઉદ્દેશ્ય:

- અપરાધીઓને સુધારવા અને સમાજમાં ફરીથી સુલેહ કરાવી તેમના પુનર્વસન માટે નીતિઓ અને કાર્યક્રમોનો અમલ કરવો.
- અપરાધના પુનરાવર્તનને અટકાવવાનો હેતુ રાખીને અપરાધીઓમાં મનસ્વી અને સમાજને અનુકૂળ વર્તન વિકસાવવું.

- અપરાધીઓને જીવનની નવી દિશા આપીને તેઓના પરિવારો અને સમાજ માટે ફાયદાકારક બનવું.

પુનર્વસન માટેના મુખ્ય ઉપાયો:

- કાઉન્સેલિંગ અને મનોવૈજ્ઞાનિક સહાયતા: અપરાધીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવા માટે કાઉન્સેલિંગ અને મનોવૈજ્ઞાનિક સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે, જેથી તેઓ તેમના અંતર્મુખી જ્ઞાન અને વર્તન પદ્ધતિઓમાં સુધારો કરી શકે.
- વ્યાવસાયિક અને શિક્ષણ તાલીમ: અપરાધીઓને કૌશલ્ય આધારિત તાલીમ આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ જેલમાંથી બહાર આવતા સ્વતંત્ર અને આર્થિક રીતે સ્થિર થઈ શકે.
- પરિવાર અને સમાજ સાથે પુનઃસંવાદ: અપરાધીઓને તેમના પરિવાર અને સમાજ સાથે ફરીથી જોડાવા માટે સહાયતા, જેથી તેઓ સમાજમાં ફરીથી સ્વીકાર્ય બની શકે.
- સામાજિક સમર્થન: અપરાધીઓના પુનર્વસનને સફળ બનાવવા માટે સમુદાય અને વિવિધ NGOના સહયોગની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા છે.

2. સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ (Future Directions in Social Work):

અર્થ અને મહત્વ:

- સમાજકાર્ય એ વ્યાવસાયિક અને સજાગ પ્રયાસોનો સમૂહ છે, જેનાથી સમાજના વિવિધ સ્તરોમાં માનવીય કલ્યાણ અને સામાજિક ન્યાયના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરવા માટે કાર્ય કરવામાં આવે છે. ભાવિ દિશાઓ એ તે ક્ષેત્રો છે, જ્યાં આગામી દિવસોમાં સુધારાની જરૂરિયાત છે.

ભાવિ દિશાઓના ઉદ્દેશ્ય:

- સુધારાત્મક કાયદાઓ અને નીતિઓમાં સુધારાઓ: નવા અનુમાનિત સમાજપ્રવૃત્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને કાયદાઓ અને નીતિઓને અપડેટ કરવા માટે, જેમ કે અપરાધના નવા પ્રકારો અને સમાજમાં વધતી માનસિક તણાવને ધ્યાનમાં રાખીને, સુધારાત્મક સેવાઓમાં સુધારાઓ કરવાને ધ્યાનમાં રાખવું.
- ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ: ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને સમાજકાર્યમાં સુવિધાઓ ઉભી કરવી, જેમ કે ઓનલાઈન કાઉન્સેલિંગ, સોફ્ટવેર મારફતે માનસિક સમસ્યાઓનું નિદાન, વગેરે.
- જાગૃતિ અને શિક્ષણ: સમાજના દરેક સ્તર પર અપરાધ વિરોધી જાગૃતિ ફેલાવવા અને નાગરિકોની આ બાબતે જાગૃતિ વધારવા માટે શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો ચલાવવાની જરૂર છે.
- અપરાધીઓને વધુ સારું જીવન પ્રદાન કરવું: એક નવી વિચારસરણી અનુસાર, અપરાધીઓને માત્ર દંડ આપવાને બદલે, તેમનો વિકાસ કરીને તેઓના જીવનમાં સુધારો લાવવો અને તેઓને સમાજ માટે વધુ ફાયદાકારક બનાવવાનો પ્રયાસ કરવો.

પ્રતિસાદ અને પ્રાથમિકતા:

- આ પહેલોને સફળ બનાવવા માટે વિવિધ સ્તરે નીતિ-નિર્માણ, કાયદાકીય સુધારાઓ, NGO અને સમુદાયના સહકાર, અને જાગૃતિ અભિયાન જેવી પ્રવૃત્તિઓને પ્રોત્સાહિત કરવાની જરૂર છે.

- આ રીતે, અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓની વ્યાખ્યા અને પ્રાથમિકતાઓ દ્વારા, આપણે સમાજને વધુ સુરક્ષિત અને માનવીય બનાવવાના પ્રયાસો કરી શકીએ.

16.1 પ્રસ્તાવના

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ વિષય છે, જે સમાજના વિવિધ વર્ગોને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે પ્રભાવિત કરે છે. આ ક્ષેત્રમાં પુનર્વસન પ્રક્રિયા અપરાધીઓને ફરીથી સમાજમાં ઈમાનદાર અને ઉત્પાદક નાગરિકો તરીકે પુનઃસ્થાપિત કરવામાં સહાય કરે છે. આ પ્રક્રિયામાં સમાજકાર્યકારોનું મહત્વપૂર્ણ યોગદાન છે, કારણ કે તેઓ વ્યક્તિગત અને સમાજ સ્તરે સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવા માટે નીતિઓ અને કાર્યક્રમોની રચના કરે છે.

ભવિષ્યમાં, આ ક્ષેત્રે ટેકનોલોજીનો વધતો ઉપયોગ, વૈજ્ઞાનિક અભિગમ અને કોમ્યુનિટી આધારિત નીતિઓને વધુ મહત્વ આપવામાં આવશે. અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને તેમની પુનઃસ્થાપના માટે સમાજ કાર્યો અને વિવિધ સંસ્થાઓ વચ્ચેનું સહકાર, સંલગ્નતા, અને સક્રિય સહભાગીતા આવશ્યક છે, જે સમાજમાં લાંબા ગાળાના શાંતિ અને સુરક્ષાનું માળખું ઊભું કરવામાં મદદરૂપ થઈ શકે.

અપરાધીઓનું પુનર્વસન એ તે પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા અપરાધ કરનાર વ્યક્તિને ફરીથી સમાજમાં જોડાવા માટે તૈયાર કરવામાં આવે છે. પુનર્વસનનો હેતુ એ છે કે અપરાધી ફરીથી અપરાધ ન કરે અને તે પોતાના જીવનમાં સકારાત્મક ફેરફારો કરી શકે.

પુનર્વસનના મુખ્ય તત્ત્વો:

1. શૈક્ષણિક અને વ્યાવસાયિક તાલીમ: અપરાધીઓને શિક્ષણ અને વ્યાવસાયિક કુશળતાઓ શીખવીને તેઓને રોજગાર માટે યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે.
2. માનસિક અને ભાવનાત્મક સમર્થન: માનસિક સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત સેવાઓ અને કાઉન્સેલિંગ દ્વારા અપરાધીનું મનોબળ મજબૂત બનાવવામાં આવે છે.
3. સામાજિક પુનર્વિષ્ઠાપન: અપરાધીઓને તેમના પરિવાર અને સમાજ સાથે ફરીથી જોડાવા માટે મદદ કરવામાં આવે છે.
4. આધાર અને માર્ગદર્શન: ફરીથી સમાજમાં જોડાતા અપરાધીઓને સંસ્થા અને સ્વયંસેવક દ્વારા માર્ગદર્શન આપવામાં આવે છે.

❖ પુનર્વસનના લાભો:

- અપરાધોનો દર ઘટાડવો.
- અપરાધીઓને સમાજના સકારાત્મક સભ્ય તરીકે સ્થાન આપવું.
- સંસ્કારપૂર્ણ સમાજનું નિર્માણ.

સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓનું વિશ્લેષણ એ કાયદાકીય, સામાજિક અને આર્થિક ફેરફારોને ધ્યાનમાં રાખીને થાય છે, જે આગામી વર્ષોમાં સમાજકાર્યના ક્ષેત્રમાં સંભવિત પ્રગતિઓ અને પડકારો

માટે માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરે છે. સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ એ સમાજકાર્યના ક્ષેત્રમાં આગળના કેટલાક મહત્વના ક્ષેત્રો અને અભિગમોના સંકેત આપે છે. તેઓ આ ક્ષેત્રના વિકાસને સમજવામાં અને પ્રગતિ માટે નીતિ નિર્માણમાં સહાય કરે છે.

1. ટેકનોલોજીનો વધતો ઉપયોગ:

- ડિજિટલ સાધનો અને પ્લેટફોર્મ્સ: ડિજિટલ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ સમાજકાર્યમાં કાઉન્સેલિંગ, તાલીમ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ માટે વધશે.
- ટેલિહેલ્થ અને ઓનલાઇન સેવામાં વધારો: ટેલિહેલ્થ અને ઓનલાઇન સેવા પ્રદાન વધુ સામાન્ય બનશે, ખાસ કરીને દૂર દરજના વિસ્તારોમાં.

2. સમુદાયના કેન્દ્રમાં સેવા:

- ભાગીદારી આધારિત અભિગમ: સમુદાયને કેન્દ્રસ્થાને રાખી સેવા પ્રદાન કરવાની દિશામાં વધુ કામ થશે, જ્યાં સમુદાયના સભ્યોના અવાજને મહત્વ આપવામાં આવશે.
- સ્થાનિક આવશ્યકતાઓને અનુરૂપ: સેવા પ્રદાન સ્થાનિક જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં રાખીને વધુ વ્યાપક બનશે.

3. સામાજિક ન્યાય અને હકના મુદ્દાઓ:

- વહેંચણ અને સત્તા સંબંધી મુદ્દાઓ: માનવ અધિકાર અને સામાજિક ન્યાયના મુદ્દાઓ વધુ પ્રમુખ બનશે.
- વિમુખ જૂથો માટે વિશેષ ધ્યાન: વિમુખ સમુદાયો, જેમ કે મુસાફરો, પરિવર્તનશીલ લોકો, LGBTQ સમુદાય, માટે ખાસ નીતિઓ અને કાર્યક્રમો વિકસિત કરાશે.

4. તાલીમ અને શિક્ષણમાં સુધારા:

- વિકસિત અભ્યાસક્રમ: તાલીમ અભ્યાસક્રમ વધુ વૈવિધ્યપૂર્ણ અને સામાજિક-સાંસ્કૃતિક સંદર્ભમાં જ્ઞાની થશે
- સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ : સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ એ સમાજકાર્યના ક્ષેત્રમાં આગળના કેટલાક મહત્વના ક્ષેત્રો અને અભિગમોના સંકેત આપે છે. તેઓ આ ક્ષેત્રના વિકાસને સમજવામાં અને પ્રગતિ માટે નીતિ નિર્માણમાં સહાય કરે છે.

1. ડિજિટલ અને ટેકનોલોજીકલ સુધારા:

- ડિજિટલ સાધનોનો ઉપયોગ: ટેકનોલોજીના વધતા પ્રભાવને કારણે, ટેલિહેલ્થ અને ઓનલાઇન કાઉન્સેલિંગ જેવી સેવાઓનો ઉપયોગ વધશે, જેના પરિણામે ખાસ કરીને દૂર દરજના વિસ્તારોમાં પણ સેવાઓ પહોંચાડી શકાય છે.
- ડેટા એનાલિટિક્સ: સમાજકાર્યમાં ડેટાનો ઉપયોગ વધુ મજબૂત બની રહ્યો છે, જેના આધારે સેવાઓને વધુ અસરકારક રીતે ડિઝાઇન અને અમલમાં મૂકવામાં આવશે.

2. સામાજિક ન્યાય અને માનવ અધિકારો:

- સામાજિક ન્યાય: વિવિધ સમુદાયોને તેમની જરૂરિયાતો અનુસાર સેવા આપવામાં વધુ ધ્યાન આપવામાં આવશે. વિમુખ જૂથો માટે નીતિ અને કાર્યક્રમોમાં સુધારાઓ આવી શકે છે.
- માનવ અધિકાર આધારિત અભિગમ: સેવા પ્રદાનમાં માનવ અધિકારોને કેન્દ્રમાં રાખી કામ કરવામાં આવશે, જેના કારણે ન્યાયની ઉપલબ્ધતા વધી શકશે.

3. પ્રવર્તક અભિગમ અને નીતિ સુધારાઓ:

- આરોગ્ય અને આરોગ્યસંબંધિત સેવા: માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને ભલામણ સેવાઓમાં વધારો થશે, તેમજ સમુદાયની વધુ ગહન માનસિક, સામાજિક અને આર્થિક સમસ્યાઓ પર કામ કરવામાં આવશે.
- લક્ષિત કાર્યક્રમો: વિમુખ અને સંવેદનશીલ સમુદાયોને ધ્યાનમાં રાખીને ખાસ કાર્યક્રમો અને નીતિઓ વિકસાવવામાં આવશે.

4. શિક્ષણ અને તાલીમમાં સુધારણાઓ:

- નવા અભ્યાસક્રમો: વર્તમાન પડકારોને ધ્યાનમાં રાખીને સમાજકાર્યના અભ્યાસક્રમમાં સુધારાઓ કરાશે, જેમાં વધુ પ્રાયોગિક અને સામાજિક અભિગમોનો સમાવેશ થશે.
- વ્યાવસાયિક તાલીમ: ફીલ્ડવર્ક અને તાલીમના નવા માળખા વિકસાવવામાં આવશે, જે ટૂંકી અને લાંબી મુદતમાં પણ પરિણામલક્ષી રહેશે.

5. પરિવર્તનશીલ નીતિઓ અને સામાજિક મૂલ્યોનાં પ્રભાવ:

- આર્થિક અને સામાજિક પરિવર્તનો: ગ્લોબલાઇઝેશન, આર્થિક અસમાનતા, અને પર્યાવરણીય સમસ્યાઓના સામાજિક કાર્ય પર નવો દૃષ્ટિકોણ અપનાવવામાં આવશે.
- સમુદાય કેન્દ્રિત અભિગમ: સમુદાયને કેન્દ્રમાં રાખી, ભાગીદારી આધારિત સેવા પ્રદાન કરવાની દિશામાં વધુ કામ થશે.

આ અભિગમો સમાજકાર્યમાં અનુસૂચિત પરિવર્તનોને દર્શાવે છે, જે સમાજની સમસ્યાઓને વધુ વ્યાપક રીતે સમજવા અને સંભાળવા માટે સહાય કરે છે.

16.2 અપરાધીઓના પુનર્વસન

અપરાધ એટલે સમાજમાં રાજ્યસત્તા દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવેલા ફોજદારી કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરતું વર્તન. આ પ્રકારનું વર્તન સજાને પાત્ર ગણાય છે. સમાજનાં મૂલ્યો કે ધોરણોનો ભંગ કાયદાના ક્ષેત્રમાં આવે તો તેને અપરાધ કે ગૂનો કહેવામાં આવે છે. આમ, સમાજનાં માન્ય ધોરણોના ભંગને અનૈતિક, સમાજવિરોધી અને કાનૂનવિરોધી ક્રિયા ગણવામાં આવે છે.

અપરાધીઓનું પુનર્વસન એ એક પ્રક્રિયા છે જેમાં અપરાધ કરનારા લોકોને સમાજમાં ફરીથી સ્વીકારવા અને તેમની પુનઃસ્થાપના માટે સહાય કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયા તેને પુનઃસ્થાપિત કરવા અને આર્થિક, સામાજિક, અને માનસિક રીતે સક્ષમ બનાવવા માટેના વિવિધ ઉપાયો, કાયદાકીય અને સામાજિક સેવાઓનો સમાવેશ કરે છે.

પુનર્વસવાટ ફોજદારી ન્યાય ગુનેગારને તેમની ભૂલો સમજવામાં મદદ કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને તેમને સુધારેલ વ્યક્તિ તરીકે સમાજમાં પુનઃપ્રવેશ કરવા માટે તૈયાર કરે છે. આ કરવા માટે, પુનર્વસન કાર્યક્રમોએ તે સમસ્યાઓને લક્ષ્ય બનાવવા જોઈએ જેના કારણે અપરાધીઓ પ્રથમ સ્થાને ગુના તરફ વળ્યા છે તેમ કહી શકાય.

ફોજદારી ન્યાયમાં પુનર્વસનની વ્યાખ્યા :

કાયદામાં પુનર્વસનની વ્યાખ્યા જેલ પ્રણાલીમાં ગુનેગારોને સંબોધવા માટે સજાને બદલે પુનર્વસનના પગલાંનો ઉપયોગ કરી રહી છે. પુનર્વસવાટ ફોજદારી ન્યાય ગુનેગારને તેમની ભૂલો સમજવામાં મદદ કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને તેમને સુધારેલ વ્યક્તિ તરીકે સમાજમાં પુનઃપ્રવેશ કરવા માટે તૈયાર કરે છે. આ કરવા માટે, પુનર્વસન કાર્યક્રમોએ તે સમસ્યાઓને લક્ષ્ય બનાવવી જોઈએ જેના કારણે અપરાધીઓ પ્રથમ સ્થાને ગુના તરફ વળ્યા. ગુનાના દરને અસર કરી શકે તેવા પરિબલોને પર્યાવરણીય પ્રભાવ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પર્યાવરણીય પ્રભાવો જેમ કે દારૂ અને માદક દ્રવ્યોનો ઉપયોગ, ગરીબી અને શિક્ષણનો અભાવ બંને સમુદાયમાં અપરાધની સમસ્યાઓની આગાહી કરી શકે છે અને સમજ આપી શકે છે, જે તે વિસ્તારોને દર્શાવે છે કે જ્યાં પુનર્વસન કાર્યક્રમો તે સમુદાયોના કેદીઓને સૌથી વધુ મદદ કરવાની જરૂર છે. આ માટે સામાન્ય રીતે ગુનેગારને તેમના સમુદાયનો ભાગ બનવા માટે તૈયાર થવામાં મદદ કરવા માટે વિવિધ પ્રકારની તાલીમ અને સારવારનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે છે. પુનર્વસવાટનો ધ્યેય પુનઃપ્રતિવાદને ઘટાડવાનો છે, અથવા ગુનેગારની મુક્તિ પછી ફરીથી ગુનો કરવાની ક્રિયા અથવા વલણ.

ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમના પુનર્વસન માટેના અભિગમો :

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ફોજદારી ન્યાય પાછળ બે મુખ્ય વિચારધારાઓ છે: પુનર્વસન ન્યાય અને દંડાત્મક ન્યાય. શિક્ષાત્મક ન્યાય ફક્ત ગુનેગારને તેમના ખોટા કાર્યો માટે સજા આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એમ ધારીને કે સજા પોતે જ વ્યક્તિગત અને અન્ય સંભવિત ખોટા બંનેને વધુ ગુનાઓ કરતા અટકાવશે. 1970ના દાયકા પહેલા, ફોજદારી ન્યાયના અન્ય સ્વરૂપોમાં સામાન્ય રીતે ગુનાહિત પુનર્વસનનો ઉપયોગ થતો હતો. જો કે, 1970ના દાયકાની શરૂઆતમાં, યુ.એસ.ની સજાની નીતિઓને સુધારવાની ઈચ્છા વધવા લાગી, જેમાં ધારાશાસ્ત્રીઓ કોર્ટ પ્રણાલીને સુવ્યવસ્થિત અને પ્રમાણભૂત બનાવવા માગતા હતા. કેટલાક રાજ્યોએ કાયદાકીય સજાના સુધારાઓ ઘડવાનું શરૂ કર્યું જે કાં તો ગંભીર રીતે મર્યાદિત અથવા સંપૂર્ણ રીતે પેરોલના ઉપયોગને દૂર કરે છે, જે ન્યાયિક વિવેકબુદ્ધિને ઘટાડવાનો માર્ગ મોકળો કરે છે. સજાનું માનકીકરણ અને ન્યાયિક વિવેકબુદ્ધિને દૂર કરવાથી સખત સજા અને શિક્ષાત્મક પગલાં માટે પક્ષપાત થયો, જેને પુનર્વસન પગલાં કરતાં ઓછા વિચાર અને સંસાધનોની જરૂર છે.

આમાં એવા કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે કે જે પુષ્ક વયના લોકોમાં તેમની વર્તણૂક, કુશળતા, માનસિક સ્વાસ્થ્ય, સામાજિક કામગીરી અને શિક્ષણ અને રોજગારની એક્સેસમાં સુધારો કરીને તેમની વચ્ચેના પુનર્વિચારને ઘટાડવા માટે રચાયેલ છે. તેઓ ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી સાથે તેમની સંડોવણીના બહુવિધ મુદ્દાઓ દરમિયાન પુનર્વસન કાર્યક્રમોમાં સહભાગી બની શકે છે. આ પ્રથાને અપરાધ માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવેલ પુષ્ક વયના લોકોમાં પુનઃપ્રતિવાદ ઘટાડવા માટે આશાસ્પદ તરીકે રેટ કરવામાં આવે છે.

1980ના દાયકાથી, મોટાભાગના દેશોમાં જેલવાસના દરમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ત્રણ ગણો અને ઘણા યુરોપિયન દેશોમાં લગભગ બમણો થયો છે. આ વલણો જેલની અસરકારકતા અને ભૂતપૂર્વ દોષિતો સમાજમાં કેવી રીતે પુનઃ એકીકૃત થાય છે તે વિશે મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો ઉભા કરે છે.

જેલમાં વિતાવેલો સમય અપરાધીઓને ભવિષ્યના અપરાધથી રોકી શકે છે અથવા વ્યાવસાયિક તાલીમ અથવા વેલનેસ પ્રોગ્રામ આપીને અપરાધીઓને પુનઃસ્થાપિત કરી શકે છે. જો કે, માનવ મૂડીના અવમૂલ્યન, કઠણ ગુનેગારોના સંપર્કમાં આવવા અથવા સામાજિક અને કાર્યસ્થળના કલંકને કારણે કેદ પણ પુનઃપ્રાપ્તિ અને બેરોજગારી તરફ દોરી શકે છે. કેદની અસર અપરાધીઓ પર પણ હોઈ શકે છે, અન્ય પરિવારના સભ્યો અથવા અપરાધીઓના ફોજદારી નેટવર્કને ફેલાવવાની સાથે. અગત્યની રીતે, કેદની અસરો કેદની લાક્ષણિકતાઓ અને જેલની સ્થિતિ બંને પર સારી રીતે આધાર રાખે છે.

કેદમાં તીવ્ર વધારો, ખાસ કરીને યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં, સમાજશાસ્ત્રી રોબર્ટ માર્ટિન્સન દ્વારા એક પ્રભાવશાળી અહેવાલના પ્રકાશન પછી તરત જ થયો હતો. એક અહેવાલમાં કેદીઓના પુનર્વસન કાર્યક્રમો પરના હાલના પુરાવાઓની તપાસ કરવામાં આવી હતી અને તે નિષ્કર્ષ પર આવ્યા હતા કે "કંઈ કામ કરતું નથી." નીતિવિષયક ચર્ચાઓ ધીમે ધીમે શિક્ષા અને અસમર્થતા પર ભાર મૂકતી નીતિઓને ગૌણ ભૂમિકા ભજવતા પુનર્વસન કાર્યક્રમો તરફ દોરી ગઈ. જ્યારે, કેટલાક વિદ્વાનો અને નીતિ ઘડવૈયાઓએ "કંઈ કામ કરતું નથી" સિદ્ધાંત પર પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે, ત્યારે આ પ્રશ્ન પર પ્રયોગમૂલક કાર્યની ખાતરી તાજેતરમાં સુધી દુર્લભ હતી. આશરે એક દાયકા પહેલા સારાંશ આપ્યા મુજબ, "પુનઃગુના પર કેદની અસરો વિશે નોંધપાત્ર રીતે થોડું જાણીતું છે.

ખાતરીપૂર્વકના પુરાવાનો અભાવ મુખ્યત્વે બે પરિબળોને કારણે છે. પ્રથમ, ત્યાં થોડા પેનલ ડેટાસેટ્સ છે જે ગુનેગારોને જેલમાં તેમના સમય પહેલા અને પછી બંનેને ટ્રેક કરી શકે છે. ત્યાં પણ ઓછા પેનલ ડેટાસેટ્સ છે જે જરૂરી શ્રમ બજાર, અપરાધ, કુટુંબ અને ગુનાહિત નેટવર્ક પરિણામોને લિંક કરી શકે છે. બીજું, કોને જેલમાં મોકલવામાં આવે છે તેમાં પસંદગીનો પક્ષપાત છે. સરેરાશ ગુનેગાર પહેલેથી જ ગુનાહિત રેકોર્ડ ધરાવે છે અને શ્રમ બજાર સાથે નબળું જોડાણ ધરાવે છે, અને નોકરી ગુમાવવા જેવા નકારાત્મક આંચકા ઘણીવાર કેદની પહેલાં આવે છે. હકીકત એ છે કે કારાવાસ રેન્ડમ નથી તે સૂચવે છે કે નિરીક્ષણ ડેટા પર આધારિત વિશ્લેષણ સાધક અસરોને પકડવાની શક્યતા નથી.

મનુદીપ ભુલર અને કેટરીન વી. લોકેન સાથેના પેપરોની શ્રેણીમાં, આ ડેટા પડકારો અને કેદની અવ્યવસ્થિતતાને દૂર કરી, જેલમાં કેવી રીતે પુનર્વિચાર, રોજગાર, બાળકો અને ગુનાહિત નેટવર્કને અસર કરે છે તેની નવી આંતરદષ્ટિ પ્રદાન કરીએ છીએ.

એક સાધન તરીકે ન્યાયાધીશોની રેન્ડમ સોંપણીનો ઉપયોગ કરીને ગુનેગાર પર કેદની અસરો પરના સંશોધનમાં ત્રણ મુખ્ય તારણો મળે છે. ૩ પ્રથમ, કેદ વધુ ગુનાહિત વર્તનને નિરાશ કરે છે. જેલવાસ એ સંભાવનાને ઘટાડે છે કે વ્યક્તિ પાંચ વર્ષમાં ૨૭ ટકા પોઈન્ટ્સ દ્વારા ફરીથી ગુનો કરે છે અને ૧૦ આરોપો દ્વારા વ્યક્તિ દીઠ ફોજદારી આરોપોની અનુરૂપ સંખ્યા ઘટાડે છે. આ ઘટાડો ફક્ત અસમર્થતાની અસરને કારણે નથી. પ્રતિવાદીઓ જેલમાંથી મુક્ત થયા પછી પણ ફરીથી અપરાધની સંભાવનાઓ અને સંચિત ચાર્જ કરેલા ગુનાઓમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો શોધીએ છીએ.

બીજું, પરિણામ એ છે કે અવલોકન ન કરી શકાય તેવા વ્યક્તિગત લક્ષણો પર પસંદગીને કારણે પૂર્વગ્રહ, જે અવગણવામાં આવે તો, તે ખોટા નિષ્કર્ષ તરફ દોરી જાય છે કે જેલમાં વિતાવેલો સમય ગુનાહિત છે. જે આપણે જેલમાં મોકલવામાં આવેલા ગુનાહિત પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ જેલમાં ન મોકલવામાં આવેલા ગુનાહિત પ્રતિવાદીઓની તુલના કરીએ, તો અમને જેલ અને અનુગામી ગુના વચ્ચે સકારાત્મક જોડાણ જોવા મળે છે. જ્યારે, આપણે વસ્તીવિષયકના સમૃદ્ધ સમૂહ, ગુનાનો પ્રકાર, પાછલો ગુનાહિત ઇતિહાસ અને ભૂતકાળની રોજગાર માટે નિયંત્રિત કરીએ છીએ ત્યારે પણ આ સાચું છે. આ ન્યાયાધીશોની રેન્ડમ સોંપણી પર આધારિત અમારા વિશ્લેષણથી વિપરીત છે, જે વિપરીત-હસ્તાક્ષરિત પરિણામ શોધે છે.

ત્રીજું, ગુનામાં ઘટાડો એ વ્યક્તિઓ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે જેઓ જેલવાસ પહેલા કામ કરતા ન હતા. આ વ્યક્તિઓમાં, જેલની સજા રોજગારક્ષમતામાં સુધારો કરવા અને પુનર્વિચારને ઘટાડવા માટે નિર્દેશિત કાર્યક્રમોમાં ભાગીદારી વધારે છે, અને આ આખરે રોજગાર અને કમાણીમાં વધારો કરે છે જ્યારે, ગુનાહિત વર્તનને નિરુત્સાહિત કરે છે.

આ જૂથ માટે કેદની અસરો મોટી અને આર્થિક રીતે મહત્વપૂર્ણ છે. કેદને કારણે અગાઉના બેરોજગારો માટે જોબ પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમોમાં સહભાગિતામાં ૩૪ ટકા પોઈન્ટનો વધારો થાય છે અને પાંચ વર્ષમાં તેમના રોજગાર દરમાં ૪૦ ટકા પોઈન્ટનો વધારો થાય છે. તે જ સમયે, પાંચ વર્ષમાં પુનઃ અપરાધની સંભાવના ૪૬ ટકા પોઈન્ટ્સ દ્વારા કાપવામાં આવી છે, અને ફોજદારી આરોપોની સરેરાશ સંખ્યામાં ૨૨ નો ઘટાડો થયો છે.

જે લોકો અગાઉ મજૂર બજાર સાથે જોડાયેલા હતા તેમના માટે ખૂબ જ અલગ પેટર્ન ઉભરી આવે છે. આ જૂથમાં, ફરીથી અપરાધની સંભાવના અથવા આરોપિત ગુનાઓની સંખ્યા પર કેદની કોઈ નોંધપાત્ર અસર નથી. વધુમાં, તેઓ જેલવાસને કારણે રોજગારમાં તાત્કાલિક 25 ટકા પોઈન્ટનો ઘટાડો અનુભવે છે અને આ અસર પાંચ વર્ષ સુધી ચાલુ રહે છે. આ ઘટાડો લગભગ સંપૂર્ણ રીતે પ્રતિવાદીઓએ તેમના અગાઉના એમ્પ્લોયરો સાથે તેમની નોકરી ગુમાવવાથી સમજાવ્યા છે જ્યારે, તેઓ જેલમાં હોય છે.

જ્યારે, ગુનેગાર પર કેદની અસરોને સમજવું એ એક મહત્વપૂર્ણ પ્રથમ પગલું છે, ફોજદારી ન્યાય નીતિનું મૂલ્યાંકન કરવા અને અસરકારક જેલ પ્રણાલીની રચના કરવા માટે સ્પીલોવર અસરોને પકડવી એ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. ખાસ કરીને બાળકો પર સકારાત્મક અથવા નકારાત્મક રીતે અસર થઈ શકે છે કારણ કે માતાપિતાને જેલમાં રાખવામાં આવ્યા છે.

બાળકો કેવી રીતે પ્રભાવિત થાય છે તે સંભવિતપણે તેના પર નિર્ભર રહેશે કે કેદ તેમના માતાપિતા માટે પુનર્વસન હતું. અમારા ન્યાયાધીશ સ્ટ્રિંગ્વોર્થ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટનો ઉપયોગ કરીને, અમે શોધી કાઢ્યું છે કે પિતાની ભવિષ્યમાં અપરાધ કરવાની સંભાવના પર કેદની કોઈ અસર થતી નથી. પરંતુ તેનાથી તેમના રોજગારમાં 20 ટકાનો ઘટાડો થાય છે. ફાધર્સ સરેરાશ આઠ વર્ષ મોટા હોય છે અને સામાન્ય રીતે પ્રતિવાદીઓ કરતા જેલવાસ પહેલા નોકરીમાં આવવાની શક્યતા નોંધપાત્ર રીતે વધુ હોય છે, જે અન્ય પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ પિતા માટે વિજાતીય અસરોને સમજાવવામાં મદદ કરે છે.

આમાં બે બાળકોના પરિણામો જોઈએ છીએ: બાળક 10 વર્ષ પછી ગુનો કરે તેવી સંભાવના અને શાળાના ગ્રેડ. સામાન્ય લઘુત્તમ વર્ગના અંદાજે દર્શાવે છે કે જેલમાં રહેલા પિતાના બાળકો 13 ટકાના સરેરાશની તુલનામાં, ગુના માટે ચાર્જ થવાની સંભાવના 1 ટકા વધુ હોય છે અને શાળાના ગ્રેડ પર કોઈ અસર દેખાતી નથી. અમારા ન્યાયાધીશની કડકતાના સાધનનો ઉપયોગ કરીને, અમને કોઈ આંકડાકીય પુરાવા મળ્યા નથી કે પિતાની કેદ બાળકના પોતાના ગુના અથવા શાળાના ગ્રેડને અસર કરે છે, પરંતુ અમે સાધારણ-કેદની અસરોને નકારી શકતા નથી.

આ પીઅર ઈફેક્ટ્સ એવા નેટવર્ક્સમાં કેન્દ્રિત છે જ્યાં વ્યક્તિઓ વચ્ચેની કડીઓ સક્રિય અને મહત્વપૂર્ણ હોવાની સંભાવના છે, જેને ભૌગોલિક રીતે નજીક રહેતા અને તાજેતરમાં આચરવામાં આવેલા ગુના માટે નેટવર્ક સંબંધો હોવા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે. ભાઈ નેટવર્ક માટે, સ્પિલઓવર ફક્ત મોટાથી નાના ભાઈઓને જ પસાર થાય છે, અને બીજી રીતે નહીં. સામાન્ય રીતે, અમને અન્ય પરિવારના સભ્યો જેમ કે બહેનો અને જીવનસાથીઓ માટે કોઈ સ્પિલઓવર અસરો જોવા મળતી નથી.

❖ પુનર્વસનની જરૂરિયાત :

પુનર્વસન ઘટાડાવું: ગુનાના ચક્રને તોડવા અને પુનર્વિચાર દર ઘટાડવા માટે કેદીઓનું પુનર્વસન જરૂરી છે. કેદીઓને જરૂરી કૌશલ્યો અને સહાય પૂરી પાડવાથી તેઓને મુક્તિ પર ફરીથી અપરાધ થવાની શક્યતા ઓછી થાય છે.

સાર્વજનિક સલામતી: અસરકારક પુનર્વસન કાર્યક્રમો કેદીઓને કાયદાનું પાલન કરતા નાગરિકો તરીકે સમાજમાં પુનઃ એકીકૃત થવામાં મદદ કરીને જાહેર સલામતીમાં ફાળો આપે છે, તેમના દ્વારા નવા ગુનાઓ કરવાનું જોખમ ઘટાડે છે.

ખર્ચ બચત: પુનર્વસન કેદની સરખામણીમાં ખર્ચ-અસરકારક છે. તે પુનરાવર્તિત અપરાધીઓની સંખ્યા ઘટાડીને કરદાતાના નાણાં બચાવે છે જે અન્યથા જેલમાં પાછા ફરશે.

માનવતાવાદી અભિગમ: ભૂલો કરનાર વ્યક્તિઓની જરૂરિયાતોને સંબોધવાની માનવીય રીત છે, તેમને પુનર્વસન અને ઉત્પાદક જીવન જીવવાની તક આપે છે.

સામુદાયિક પુનઃ સંકલન: પુનર્વસન અપરાધીઓને તેમના સમુદાયોમાં સરળતાથી પુનઃ એકીકૃત થવામાં મદદ કરે છે, સમર્થનના અભાવને કારણે તેઓ એકલતા અનુભવે છે અથવા ગુના તરફ વળે છે તેવી સંભાવના ઘટાડે છે.

અંતર્ગત મુદ્દાઓને સંબોધિત કરવું: ઘણા અપરાધીઓ પદાર્થનો દુરુપયોગ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય વિકૃતિઓ અથવા શિક્ષણનો અભાવ જેવી અંતર્ગત સમસ્યાઓનો સામનો કરે છે. પુનર્વસન કાર્યક્રમોનો હેતુ ભવિષ્યમાં ગુનાહિત વર્તનને રોકવા માટે આ મુદ્દાઓને સંબોધવાનો છે.

પુનઃસ્થાપિત ન્યાય: પુનર્વસન ગુનાને કારણે થતા નુકસાનને સુધારવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. તે પીડિતો, અપરાધીઓ અને સમુદાયની જરૂરિયાતો પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, ઉપચાર અને જવાબદારીને પ્રોત્સાહન આપે છે.

ચક્રને તોડવું: ગુના એ એક ચક્ર બની જાય છે જે ઘણી વ્યક્તિઓ માટે પેઢીઓથી પસાર થાય છે. અસરકારક પુનર્વસન આ ચક્રને તોડી શકે છે, જે પરિવારો અને સમુદાયોને નવી શરૂઆત માટે તક આપે છે.

પુનર્વસનમાં માળખાની ભૂમિકા :

પુનર્વસનમાં માળખાની ભૂમિકા સર્વોપરી છે, એક માળખું પૂરું પાડે છે જેમાં વ્યક્તિઓ તેમના વર્તનને અસરકારક રીતે સંબોધિત કરી શકે અને સમાજમાં પુનઃ એકીકૃત થઈ શકે. અહીં વિગતવાર અન્વેષણ છે:

- **દિનચર્યા અને શિસ્ત:** માળખું દિનચર્યા અને શિસ્તની ભાવના પેદા કરે છે, જે વ્યક્તિઓ માટે તેમના જીવનમાં આવા માર્ગદર્શનનો અભાવ હોઈ શકે છે. દૈનિક સમયપત્રક ભોજન, કાર્ય, શિક્ષણ અને લેઝર પ્રવૃત્તિઓ સહિત સ્થિરતા અને અનુમાનિતતા બનાવે છે.
- **વર્તણૂકલક્ષી ફેરફાર:** સંરચિત પુનર્વસન કાર્યક્રમોમાં વર્તણૂકમાં ફેરફાર કરવાની તકનીકોનો સમાવેશ થાય છે, જે વ્યક્તિઓને નકારાત્મક વર્તણૂકને હકારાત્મક સાથે બદલવામાં મદદ કરે છે. ઈચ્છિત વર્તણૂકોનું સતત મજબૂતીકરણ અને ઉલ્લંઘન માટેના પરિણામો જવાબદારી અને વૃદ્ધિને પ્રોત્સાહિત કરે છે.
- **ધ્યેય નિર્ધારણ અને દેખરેખ:** એક સંરચિત અભિગમમાં વાસ્તવિક ધ્યેયો નક્કી કરવા અને પ્રગતિને ટ્રેક કરવાનો સમાવેશ થાય છે. સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો દિશા અને પ્રેરણા પૂરી પાડે છે, પછી

ભલે તે શૈક્ષણિક અભ્યાસક્રમો પૂરા કરવા, સ્વસ્થતાના લક્ષ્યો હાંસલ કરવા અથવા વ્યાવસાયિક કૌશલ્યોમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરવા.

- **કૌશલ્ય વિકાસ:** પુનર્વસન માળખું શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, સામાજિક કૌશલ્યો અને ભાવનાત્મક નિયમન સહિત વિવિધ ક્ષેત્રોમાં કૌશલ્ય વિકાસની સુવિધા આપે છે. અનુક્રમિક લર્નિંગ મોડ્યુલો અને હેન્ડ-ઓન અનુભવો એક વ્યાપક કૌશલ્ય સમૂહની ખાતરી કરે છે.
- **સમય વ્યવસ્થાપન:** કેદીઓ માળખાગત વાતાવરણમાં તેમના સમયનું અસરકારક રીતે સંચાલન કરવાનું શીખે છે. કાર્યોને પ્રાથમિકતા આપવી, સમયપત્રકનું પાલન કરવું અને સમયમર્યાદા જવાબદારી પૂરી કરવી અને સ્વ-વ્યવસ્થાપન કુશળતાને સફળ પુનઃસંકલન માટે નિર્ણાયક છે.
- **સંઘર્ષનું નિરાકરણ:** સંરચિત પુનર્વસન સેટિંગ્સ સંઘર્ષના નિરાકરણ અને આંતરવ્યક્તિત્વ સંચાર કૌશલ્યોનો અભ્યાસ કરવાની તકો આપે છે. જૂથ ઉપચાર સત્રો, મધ્યસ્થી કસરતો અને ભૂમિકા ભજવવાના દૃશ્યો તકરારને સંબોધવા અને વિવાદોને ઉકેલવા માટે રચનાત્મક રીતો શીખવે છે.
- **સામુદાયિક સંલગ્નતા:** સમુદાય સંસાધનો અને સહાયક નેટવર્કને સામેલ કરવા માટે માળખું જેલની દિવાલોની બહાર વિસ્તરે છે. ટ્રાન્ઝિશનલ પ્રોગ્રામ્સ, હાફવે હાઉસ અને દેખરેખ હેઠળની રીલીઝ યોજનાઓ પુનઃપ્રવેશ દરમિયાન સંભાળ અને સહાયની સાતત્ય પ્રદાન કરે છે.
- **લાંબા ગાળાની સ્થિરતા:** જેલવાસ દરમિયાન માળખાના પાયાની સ્થાપના કરીને, વ્યક્તિઓ મુક્તિ પછી સ્થિરતા જાળવવા માટે વધુ સારી રીતે સજ્જ છે. પુનર્વસન કાર્યક્રમોમાં શીખેલી ટેવો અને દિનચર્યાઓને રોજિંદા જીવનમાં આગળ ધપાવી શકાય છે, જે ફરીથી થવાની અથવા ફરીથી અપરાધ થવાની સંભાવનાને ઘટાડે છે.

પુનર્વસન માટે નવીન અભિગમો :

કેદીઓના પુનર્વસન માટે નવીન અભિગમો વ્યક્તિઓની જટિલ જરૂરિયાતોને સંબોધવા માટે સતત વિકસિત થઈ રહ્યા છે. અહીં કેટલાક નવીન અભિગમો છે જેના થકી આપણને પુનર્વસનનાસંદર્ભે વિશેષ જાણકારી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

- **વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી (VR) થેરાપી:** થેરાપિસ્ટ કેદીઓ માટે નિર્મળ વાતાવરણ બનાવવા માટે ફર્થ તકનીકનો ઉપયોગ કરે છે, તેમને નિયંત્રિત સેટિંગ્સમાં સામનો કરવાની વ્યૂહરચના, સામાજિક કુશળતા અને વાસ્તવિક જીવનના દૃશ્યોનો અભ્યાસ કરવામાં સક્ષમ બનાવે છે.
- **પશુ-આસિસ્ટેડ થેરાપી:** કેદીઓ કે જેઓ શ્વાન અથવા ઘોડા જેવા ઉપચાર પ્રાણીઓ સાથે જોડાય છે, તેઓ ભાવનાત્મક ઉપચારમાંથી પસાર થઈ શકે છે, સહાનુભૂતિ કેળવી શકે છે અને જવાબદારીની ભાવનાને પોષી શકે છે, આ બધું તેમના પુનર્વસનમાં ફાળો આપે છે.
- **આર્ટ એન્ડ મ્યુઝિક થેરાપી:** સર્જનાત્મક કલા ઉપચાર કેદીઓને લાગણીઓ વ્યક્ત કરવામાં, તણાવ ઘટાડવામાં અને સકારાત્મક સામનો કરવાની પદ્ધતિ વિકસાવવામાં મદદ કરે છે, તેમની એકંદર સુખાકારી અને પુનર્વસનમાં વધારો કરે છે.

- **માઈન્ડફુલનેસ અને મેડિટેશન:** માઈન્ડફુલનેસ અને મેડિટેશન ટેકનિક શીખવવાથી કેદીઓને તાણનું સંચાલન કરવામાં, સ્વ-જાગૃતિમાં સુધારો કરવામાં અને આવેગ નિયંત્રણ વિકસાવવામાં મદદ મળી શકે છે, જે હકારાત્મક વર્તણૂકીય ફેરફારો તરફ દોરી જાય છે.
- **પીઅર મેન્ટરિંગ અને સપોર્ટ ગ્રુપ્સ:** પીઅર મેન્ટરિંગ પ્રોગ્રામ્સ પુનર્વસન કેદીઓને અન્ય લોકોને માર્ગદર્શન અને સમર્થન આપવા, સહાયક સમુદાય બનાવવા અને સકારાત્મક સામાજિક ક્રિયાપ્રતિક્રિયાઓને પ્રોત્સાહન આપવા દે છે.
- **ટેકનોલોજી-આધારિત શિક્ષણ:** શૈક્ષણિક હેતુઓ માટે ટેબ્લેટ અથવા કોમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ કેદીઓને વિવિધ શૈક્ષણિક સામગ્રી અને પ્રોગ્રામ્સ ઍક્સેસ કરવાની મંજૂરી આપે છે, શીખવાની અને કૌશલ્ય વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે.
- **ઉદ્યોગસાહસિકતા કાર્યક્રમો:** કેદીઓને ઉદ્યોગસાહસિક કૌશલ્યો શીખવવા અને શરૂઆતના વ્યવસાયોને ટેકો આપવાથી તેમને મુક્તિ પર કાયદેસરની રોજગારીની તકો મેળવવા માટે સશક્ત બનાવી શકાય છે.
- **સમુદાય-આધારિત પુનર્વસન:** સમુદાય સેવા પ્રોજેક્ટ્સ અથવા પુનર્સ્થાપન ન્યાય પહેલ જેવા કાર્યક્રમો દ્વારા પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં સમુદાયને સામેલ કરવાથી જવાબદારી અને જોડાણની ભાવનાને ઉત્તેજન મળી શકે છે.
- **જ્ઞાનાત્મક કૌશલ્યોના કાર્યક્રમો:** કાર્યક્રમો દ્વારા જ્ઞાનાત્મક કૌશલ્યોનો વિકાસ કરવો, જેમ કે સમસ્યાનું નિરાકરણ અને નિર્ણય લેવાથી કેદીઓને ગુનાહિત વર્તણૂકમાં ફાળો આપતા અંતર્ગત મુદ્દાઓને ઉકેલવામાં મદદ મળી શકે છે.
- **રીએન્ટ્રી સિમ્યુલેશન પ્રોગ્રામ્સ:** રીએન્ટ્રી સિમ્યુલેશન પ્રોગ્રામ્સ: વાસ્તવિક જીવનમાં રીએન્ટ્રી દર્શ્યોનું અનુકરણ કરવું, જેમ કે જોબ ઈન્ટરવ્યુ અથવા ફાઈનાન્સનું સંચાલન, કેદીઓને કૌશલ્યોનો અભ્યાસ કરવામાં મદદ કરે છે અને છૂટા થવા પર તેઓ સામનો કરી શકે તેવા પડકારો માટે તૈયાર થાય છે.

❖ નીતિ અસરો અને ભલામણો :

કેદીઓના પુનર્વસન કાર્યક્રમોની અસરકારકતાને આકાર આપવામાં નીતિની અસરો અને ભલામણો નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવે છે. અહીં કેટલીક મુખ્ય નીતિ વિચારણાઓ છે:

- **કાયદાકીય સુધારાઓ:** નીતિ નિર્માતાઓએ પુનર્વસવાટના પ્રયાસોને ટેકો આપતા કાયદા ઘડવાનું વિચારવું જોઈએ, જેમ કે પુરાવા-આધારિત કાર્યક્રમો માટે ભંડોળ, સુધારાત્મક સુવિધાઓ અને સામુદાયિક સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગ માટે પ્રોત્સાહનો, અને સજાના સુધારા કે જે શિક્ષાત્મક પગલાં કરતાં પુનર્વસનને પ્રાથમિકતા આપે છે.
- **સંસાધન ફાળવણી:** પર્યાપ્ત ભંડોળ અને સંસાધનો સ્ટાફિંગ, શૈક્ષણિક સામગ્રી, વ્યાવસાયિક તાલીમ સાધનો અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ સહિત પુનર્વસન કાર્યક્રમોને સમર્થન આપે છે.
- **પુરાવા-આધારિત પ્રથાઓ:** નીતિ ઘડવૈયાઓએ પુનર્વસન કાર્યક્રમોમાં પુરાવા-આધારિત પ્રથાઓને અમલમાં મૂકવાને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ, ખાતરી કરવી જોઈએ કે હસ્તક્ષેપો પુનઃસંગ્રહવાદ ઘટાડવા અને સફળ પુનઃ એકીકરણને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સાબિત થાય છે.

- સહયોગ અને સંકલન: નીતિઓએ કેદીઓના પુનર્વસનની સુવિધા માટે સુધારાત્મક સુવિધાઓ, સામાજિક સેવાઓ, માનસિક આરોગ્ય એજન્સીઓ અને સમુદાય સંસ્થાઓ વચ્ચે સહયોગ અને સંકલનને પ્રોત્સાહિત કરવું જોઈએ.
- સામુદાયિક પુનઃસંકલન સમર્થન: નીતિઓએ એવી પહેલોને સમર્થન આપવું જોઈએ જે કેદીઓને તેમના સમુદાયોમાં છૂટા થવા પર પુનઃ એકીકરણની સુવિધા આપે. તેમાં ટ્રાન્ઝિશનલ હાઉસિંગ, જોબ પ્લેસમેન્ટ સહાય અને સામાજિક સેવાઓની એક્સેસ સામેલ હોઈ શકે છે.
- શિક્ષણ અને તાલીમ: નીતિઓએ કેદીઓ માટે શિક્ષણ અને તાલીમ કાર્યક્રમોને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ, જેમાં સાક્ષરતા શિક્ષણ, GED તૈયારી, વ્યાવસાયિક તાલીમ અને ઉચ્ચ શિક્ષણની તકોનો સમાવેશ થાય છે.
- માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને પદાર્થના દુરુપયોગની સારવાર: નીતિઓએ કેદીઓ માટે ગુણવત્તાયુક્ત માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને પદાર્થના દુરુપયોગની સારવારની સુલભતાની ખાતરી આપવી જોઈએ, જેલ દરમિયાન અને પછી બંને.
- રોજગારની તકો: નીતિઓએ એવી પહેલોને સમર્થન આપવું જોઈએ કે જે કેદીઓને મુક્તિ પર અર્થપૂર્ણ રોજગારની તકો પૂરી પાડે છે, જેમ કે નોકરીના તાલીમ કાર્યક્રમો, નોકરીદાતાઓ સાથે ભાગીદારી અને ભૂતપૂર્વ અપરાધીઓને નોકરી પર રાખવા માટે પ્રોત્સાહનો.
- સામુદાયિક સંલગ્નતા: નીતિઓએ કેદીઓના પુનર્વસન પ્રયાસોમાં સમુદાયની સંલગ્નતાને પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ, જેમાં સ્વયંસેવક તકો, માર્ગદર્શન કાર્યક્રમો અને ભૂતપૂર્વ ગુનેગારની પુનઃ પ્રવેશ માટે સમર્થનનો સમાવેશ થાય છે.
- દેખરેખ અને મૂલ્યાંકન: નીતિઓમાં પુનર્વસવાટ કાર્યક્રમોની અસરકારકતાનું નિરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન કરવા, કાર્યક્ષમ સંસાધનનો ઉપયોગ અને પરિણામોની સિદ્ધિની ખાતરી કરવા માટેની પદ્ધતિઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

❖ નિષ્કર્ષ :

કેદીઓનું પુનર્વસન એ એક જટિલ પ્રક્રિયા છે જેમાં વ્યક્તિઓની વિવિધ જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા વ્યાપક અભિગમની જરૂર હોય છે. પુનર્વસન કાર્યક્રમો કેદીઓને શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, પરામર્શ અને સમર્થનમાં મદદ કરી શકે છે, જે તેમને સમાજમાં સફળ પુનઃ એકીકરણ માટે જરૂરી કુશળતા અને માનસિકતા પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરી શકે છે. નવીન અભિગમો, જેમ કે વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી થેરાપી અને સાહસિકતા કાર્યક્રમો, પુનર્વસન પરિણામોને વધારવા માટે આશાસ્પદ માર્ગો પ્રદાન કરે છે. જો કે, મર્યાદિત સંસાધનો અને કલંક જેવા પડકારોને દૂર કરવા માટે નીતિ નિર્માતાઓ, સુધારાત્મક સુવિધાઓ અને સમુદાયો તરફથી સતત પ્રતિબદ્ધતાની જરૂર છે. યોગ્ય સમર્થન અને હસ્તક્ષેપ સાથે, કેદીઓનું પુનર્વસન માત્ર પુનર્વસનને ઘટાડી શકતું નથી પણ સુરક્ષિત સમુદાયોનું નિર્માણ પણ કરી શકે છે અને વ્યક્તિગત પરિવર્તનને પ્રોત્સાહન આપી શકે છે.

16.2.1 અર્થ, પ્રકારો, પરિબળો, કારણો :

અપરાધીઓનું પુનર્વસન એ પ્રક્રિયા છે જેમાં અપરાધ કરનારા વ્યક્તિઓને સમાજમાં ફરીથી સમાવી લેવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયાનો હેતુ એ છે કે અપરાધ કરનારા લોકોમાં પુનઃસુધારો થઈ શકે અને ભવિષ્યમાં ફરીથી અપરાધ ન કરે.

પ્રકારો:

1. સમાજિક મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ: સમાજ સાથે સંકળાવું, અને સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું.
2. કૌટુંબિક પુનઃસ્થાપન: પરિવાર સાથે જોડાવું અને પરિવારના સહકારથી પુનર્વસન.
3. વ્યાવસાયિક પુનઃસ્થાપન: રોજગારી અને આર્થિક સમર્થન આપવું.
4. શૈક્ષણિક પુનઃસ્થાપન: શિક્ષણ અને તાલીમ આપવી.

પરિબળો:

1. અપરાધીનું મનોભાવ: પુનર્વસનની ચાહના અને સંકલ્પ.
2. સમાજની સ્વીકૃતિ: સમાજનો સહયોગ અને સ્વીકાર.
3. પરિવારની સહાય: પરિવારની સાથે અને સહકાર.
4. સહાયકીય સેવાઓ: કાઉન્સેલિંગ, રોજગારી, અને તાલીમ આપતી સેવાઓ.

કારણો:

1. અજ્ઞાણતાં અને અપરાધ માટેની દબાણોની અસર: માનસિક અથવા સામાજિક દબાણના કારણે અપરાધની વિવશતા.
2. આર્થિક સ્થિતિ: ગરીબી અથવા બેરોજગારીના કારણે અપરાધ તરફ ઝૂકાવું.
3. માનસિક સ્વાસ્થ્ય: માનસિક અસ્વસ્થતા અથવા અન્ય સમસ્યાઓ.
4. પારિવારિક દબાણ: કુટુંબમાં તણાવ અને વિવાદો.

પુનર્વસન કઈ રીતે થાય શકે:

1. સમાનાચાર્યની સહાય: કાઉન્સેલિંગ, માનસિક અને માનવિક રીતે મજબૂતાઈ માટે સમર્થન આપવું.
2. રોજગારીનો પ્રબંધ: રોજગાર મેળવવામાં સહાય અને તાલીમ.
3. સમાજમાં પ્રવેશ: સમાજમાં ફરીથી સ્વાગત કરવું.
4. શૈક્ષણિક તાલીમ: નવી કુશળતા વિકસાવવા માટેની તાલીમ.

આ પ્રક્રિયા દરેક અપરાધી માટે અલગ અલગ હોઈ શકે છે, અને તેની સફળતા માટે સમાજ, સરકાર, અને પરિબળોના સહયોગની જરૂરિયાત છે.

16.3 સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા

સમાજનાં કેટલાંક જૂથો કે વ્યક્તિઓની કલ્યાણપ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલી સેવાઓનાં બધાં પાસાંને આજે સમાજકાર્ય તરીકે જોવામાં આવે છે. વિવિધ એજન્સીઓ દ્વારા લોકોને જે અનેકવિધ સેવાઓ પૂરી પાડવામાં આવે છે તે પાત્રતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ સુધી પહોંચે અને એ લોકો તેનો સારી રીતે ઉપયોગ કરી શકે તે જોવાની કામગીરી સમાજકાર્યની છે.

સુધારણામાં, સામાજિક કાર્ય માત્ર વ્યક્તિઓ, જૂથો અને સમુદાયને સમસ્યાઓ હલ કરવામાં જ મદદ કરતું નથી, પણ અપમાનજનક વર્તનને રોકવા અને રોજિંદા જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવામાં પણ મદદ કરે છે. તેથી, સામાજિક કાર્યકરનું મુખ્ય ધ્યાન લોકોને ગુનાઓને રોકવા અને નિયંત્રણ કરવામાં મદદ કરવા પર છે. સુધારણા પ્રણાલી સમાજને ગુના કરનાર વ્યક્તિઓથી અલગ કરીને મોટા પ્રમાણમાં સુરક્ષિત રાખવા માટે બનાવવામાં આવી છે. દોષિત ગુનેગારને જેલ અથવા જેલમાં કેદ કરીને આ લાવવામાં આવે છે.

ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં સામાજિક કાર્ય પર સંશોધન 1990 ના દાયકા સુધી સામાજિક કાર્ય સાહિત્યમાં સારી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યારથી, પ્રોબેશન પ્રેક્ટિસના સંગઠન, તાલીમ અને સંશોધન આધારમાં ફેરફારો, ખાસ કરીને ઈંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં, બધાએ પ્રોબેશન સંશોધન અને મુખ્ય પ્રવાહના સામાજિક કાર્ય સંશોધન સાહિત્ય વચ્ચેના વિભાજનમાં ફાળો આપ્યો છે. જો કે, તાજેતરના પ્રોબેશન સંશોધન, વ્યક્તિગત પ્રેક્ટિસ કૌશલ્યો અને સંબંધોની ગુણવત્તા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીને, પરંપરાગત સામાજિક કાર્યની ચિંતાઓ સાથે પડઘો પાડતા તારણો ઉત્પન્ન કરી રહ્યાં છે. પ્રોબેશન સ્ટાફ અને તેઓ જેની દેખરેખ કરી રહ્યા છે તે લોકો વચ્ચેના વિડિયો ટેપ કરેલા ઈન્ટરવ્યુના વિશ્લેષણના આધારે અહીં પ્રસ્તુત અભ્યાસ, કઈ કૌશલ્યોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને કુશળ દેખરેખની અસરો દર્શાવે છે. વધુ કુશળ સ્ટાફ દ્વારા દેખરેખ રાખતા લોકો બે વર્ષના ફોલો-અપમાં પુનઃપ્રતિબંધિત થવાની સંભાવના નોંધપાત્ર રીતે ઓછી હતી, અને સૌથી અસરકારક સુપરવાઈઝરોએ સારા સંબંધોની કૌશલ્યોને 'સ્ટ્રક્ચરિંગ' અથવા ફેરફાર-પ્રોત્સાહન કુશળતાની શ્રેણી સાથે જોડ્યા હતા. અસરમાં, આને પ્રોબેશન સ્ટાફ દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાતી સામાજિક કાર્ય કૌશલ્યની અસરની કસોટી તરીકે ગણી શકાય અને સૂચવે છે કે મુખ્ય પ્રવાહના સામાજિક કાર્ય સંશોધન અને પ્રોબેશન સંશોધન વચ્ચેનો ગાઢ સંબંધ બંને માટે ઉત્પાદક બની શકે છે.

સામાજિક ઘટનાની જટિલતાને પકડવાની શ્રેષ્ઠ રીત તરીકે ગુણાત્મક સંશોધનની હિમાયત કરવામાં આવે છે, પરંતુ વસ્તુઓ કેવી રીતે બને છે તે વિશેની સમજથી ભરેલા સમૃદ્ધ કેસ અભ્યાસો પણ કેસોની વ્યવસ્થિત સરખામણી કર્યા વિના 'શા માટે' પ્રશ્નોના જવાબ આપવા માટે ખૂબ જ મર્યાદિત છે જે અમને સમજવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. કાર્યકારણ, જે નીતિગત હસ્તક્ષેપ માટે જરૂરી છે.

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, ગુણાત્મક સંશોધન વિના, ત્યાં ઘણું સામાજિક વિજ્ઞાન નથી; માપન અને સરખામણી વિના, ત્યાં ઘણું સામાજિક વિજ્ઞાન નથી. કૌશલ્ય અને પરિણામોના અમારા અભ્યાસમાં, અમે બંને અભિગમોનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને આમ કર્યા વિના પરિણામો મેળવી શકાતા નથી.

વ્યાપક સામાજિક કાર્ય વ્યવસાય સાથે નજીકના એકીકરણ (અથવા પુનઃ એકીકરણ) થી લાભ મેળવી શકે છે. આ ભાગ્યે જ નવીન છે: સામાજિક કાર્યના પ્રારંભિક ઇતિહાસના કોઈપણ અભ્યાસમાં સામાન્ય રીતે કિશોર અપરાધ તરીકે ઓળખાતા કામ સાથે સંબંધિત કામના પુષ્કળ ઉદાહરણો જોવા મળશે. ઈંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં પ્રોબેશન અન્ય કલ્યાણ સંસ્થાઓ કરતાં નાનું છે અને, 2001 માં હોમ ઓફિસના સીધા નિયંત્રણ હેઠળ આવ્યા પછી, તે રાજકીય ફૂટબોલ જેવું રહ્યું છે. ખડતલ દેખાવાની જરૂરિયાતમાં વ્યસ્ત રાજકારણીઓએ વિકાસને અવરોધ્યો છે અને પ્રોબેશનને વધુ શિક્ષાત્મક બનાવ્યું છે. વર્તમાન સરકાર જથ્થાબંધ ખાનગીકરણ કાર્યક્રમ (ન્યાય મંત્રાલય, 2013) ને અમલમાં મૂકવાની પ્રક્રિયામાં છે જે વાસ્તવમાં તમામ જાણકાર વિવેચકો માને છે કે મામલો વધુ ખરાબ થશે. સામાજિક

કાર્ય કદાચ પોતાને ખતરો અનુભવે છે પરંતુ આના જેવું કંઈપણ સામનો કર્યો નથી. જો કે ઘણા ટીકાકારોએ આધુનિક સામાજિક અને રાજકીય વાતાવરણમાં પરંપરાગત સામાજિક કાર્ય પ્રતિબદ્ધતાઓ અને મૂલ્યો જાળવવામાં મુશ્કેલીઓ વિશે લખ્યું છે (દા.ત. પાર્ટન, 1994, 2003), સામાજિક કાર્યનો અનુભવ થયો નથી, જેમ કે પ્રોબેશન છે, કલ્યાણ માટે સજાને બદલે રાજકીય ઝુંબેશ (રેનોર, 2012). પ્રોબેશનને સ્કોટલેન્ડની જેમ, સામાજિક પ્રગતિ અને સામાજિક ન્યાય માટે વ્યાપક સામાજિક કાર્ય ચળવળના ભાગ રૂપે જોવામાં અને બચાવ કરવાથી ફાયદો થઈ શકે છે, જે અમારા મતે તે શું હોવું જોઈએ. જો કે, આ દલીલ આ કાગળના અવકાશની બહાર સારી રીતે ભટકાય છે. ઓછામાં ઓછું અમે મુખ્ય પ્રવાહના સામાજિક કાર્ય સાહિત્યમાં ફોજદારી ન્યાય સામાજિક કાર્યની વધુ નોંધપાત્ર રજૂઆત અને પ્રશંસામાં યોગદાન આપવાની આશા રાખીએ છીએ.

16.3.1 સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા- અર્થ મહત્ત્વ પરિબળો પ્રકાર

"સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા" (Future Directions in Social Work) એ એક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્યાલ છે, જે સમાજમાં પરિવર્તનશીલ પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને સમાજકાર્ય ક્ષેત્રમાં ઉદયમાન પ્રવાહો, નીતિઓ, અને કાર્યપદ્ધતિઓને સમાવે છે.

અર્થ:

સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશા નો અર્થ તે વિવિધ પ્રવાહો અને કાર્યપદ્ધતિઓ છે જે સમય જતાં સમાજકાર્ય ક્ષેત્રમાં પ્રગતિને દર્શાવે છે.

મહત્ત્વ:

1. ઉદ્દેશ્યને પરિષ્કૃત કરવું: ભાવિ દિશાઓ નવો દૃષ્ટિકોણ પ્રદાન કરે છે, જે સમાજમાં નવા પડકારો અને જરૂરિયાતોને સંબોધન કરે છે.
2. સમાજના વિકાસ માટે: તેને વધુ સકારાત્મક અને સામાજિક ન્યાય સાથે જોડાયેલ નિર્ણય લેવામાં મદદ કરે છે.
3. અદ્યતનતા: નવા વલણો અને ટેકનોલોજીના ઉપયોગ દ્વારા, નવી પદ્ધતિઓ અને કામગીરીઓના વિકાસ માટે ઉત્તેજન આપે છે.

પરિબળો:

1. ટેકનોલોજિકલ એડવાન્સમેન્ટ: ટેકનોલોજીનો વધારો અને તેનો ઉપયોગ સમાજકાર્યમાં નવું મૂલ્ય ઉમેરે છે.

2. પર્યાવરણના પ્રતિકૂળ અસર: પર્યાવરણને લગતા મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, કામકાજમાં નવો અભિગમ વિકસાવવામાં આવે છે.
3. આર્થિક અને સામાજિક અસમાનતા: આ ક્ષેત્રે નવા પડકારો અને સમાધાન માટે કામ કરવાની જરૂર છે.
4. માનસિક આરોગ્યની માંગ: આર્થિક, સામાજિક અને પર્યાવરણીય તણાવના પરિણામે માનસિક આરોગ્ય સંબંધિત સેવાઓમાં વધારો.

પ્રકાર:

1. અભ્યાસમૂલક દિશાઓ: નવા અભ્યાસ અને સંશોધનના ક્ષેત્રો, જેમ કે ટેકનોલોજી આધારિત સેવા પ્રદાન.
2. વ્યાવસાયિક દિશાઓ: માનસિક આરોગ્ય, પ્રવૃત્તિ અને સામાજિક સંરક્ષણ જેવા વિસ્તારોમાં વ્યાવસાયિકતાઓનું વિકાસ.
3. નીતિમૂલક દિશાઓ: નીતિઓના વિકાસ, સુધારણા અને અમલ દ્વારા સમાજ માટે વધુ ન્યાયસંગત માળખાનું નિર્માણ.

આ દિશાઓ સમાજકાર્યના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ અને પરિવર્તન લાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે, જે સમાજના વિભિન્ન વર્ગો માટે વધુ સુલભ અને સમર્થનાત્મક સેવાઓ પ્રદાન કરે છે.

16.3.2 અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ એ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ

જે સમાજને વધુ સશક્ત અને સુરક્ષિત બનાવવામાં સહાય કરે છે. આ પ્રવૃત્તિઓના વિસ્તાર અને તેમના પ્રભાવની વિસ્તૃત માહિતી નીચે દર્શાવવામાં આવી છે:

1. અપરાધીઓનું પુનર્વસન:

પ્રવૃત્તિઓ:

- કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા: અપરાધીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવા માટે કાઉન્સેલિંગ આપવી અને તણાવ અને માનસિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે મદદ કરવી.
- શિક્ષણ અને તાલીમ: અપરાધીઓને નવી કુશળતાઓ શીખવાડવા માટેના તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન, જેથી તેઓ રોજગાર મેળવી શકે અને સમાજમાં પોતાની ભૂમિકા અદા કરી શકે.
- રોજગારીની વ્યવસ્થા: રોજગારની તકો પૂરી પાડીને અપરાધીઓને આર્થિક સ્વતંત્રતા આપવા માટે પ્રયાસ.
- સામાજિક સંકલન: સમાજ અને અપરાધીઓ વચ્ચેના ગેરસમજણ અને ભેદભાવને ઘટાડવા માટેના પ્રયાસો.

2. સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ:

પ્રવૃત્તિઓ:

- અપરાધ નિવારક શિક્ષણ: યુવાઓને શિક્ષિત કરવું કે કેવી રીતે તેઓ અપરાધમાં ન ફસાય અને જીવનના કષ્ટોને સહન કરવાની કળા શીખવે.
- સામુદાયિક સાહસો: સમાજના વિવિધ ગૃપ સાથે કામ કરીને સમૂહ આદર અને સમજણ વધારવી, જેનાથી અપરાધ રોકાય.

- સરકારી નીતિઓ અને કાયદાઓનું અમલ: અપરાધ રોકવા માટેની નવી નીતિઓ અને કાયદાઓ બનાવવા, જેનાથી પુનર્વસનની પ્રક્રિયા વધુ અસરકારક બને.
- સામાજિક જાગૃતિ: અપરાધોના કારણો અને તેના નિવારણ માટે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવા માટેના કાર્યક્રમો.

3. ભાવિ દિશાઓ:

પ્રવૃત્તિઓ:

- ટેકનોલોજીના ઉપયોગ: અપરાધ નિવારક કામગીરીમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ, જેમ કે સુરક્ષા કેમેરા, ડિજિટલ મોનિટરિંગ, અને ડેટા એનાલિસિસ.
- સહયોગી અભિગમ: વિવિધ સરકારી, ગેર સરકારી, અને સામાજિક સંગઠનો વચ્ચેના સહયોગને મજબૂત બનાવવું.
- પ્રકાશન અને સંશોધન: અપરાધ અને પુનર્વસનની પ્રક્રિયા પર સંશોધન દ્વારા નવા ઉપાયો શોધવા.
- ગ્લોબલ દષ્ટિકોણ: આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે વિવિધ દેશો અને એજન્સીઓ સાથે સમન્વય કરીને અપરાધો અને પુનર્વસનના પ્રયાસોને વૈશ્વિક સ્તરે વધુ અસરકારક બનાવવા.

પરિણામ:

આ પ્રવૃત્તિઓ અને ભાવિ દિશાઓ એ સાબિત કરે છે કે અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્ય એક લાંબા ગાળાની અને સાંસ્કૃતિક પરિવર્તન લાવવા માટેની પ્રક્રિયા છે. આ અભિગમો સાથે, સમાજમાં અપરાધોની સંખ્યા ઘટાડવામાં અને અપરાધીઓના પુનર્વસનમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાની શક્યતા વધે છે.

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્ય એ સમાજના સંચાલન અને સુરક્ષા માટે બહુ જ મહત્વપૂર્ણ પ્રક્રિયાઓ છે. આ અભિગમો દ્વારા, અપરાધીઓના જીવનમાં પરિવર્તન લાવવા અને તેમને સમાજમાં ફરીથી ગોઠવવા માટેના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

અપરાધીઓનું પુનર્વસન:

અપરાધીઓનું પુનર્વસન એ પ્રક્રિયા છે જેમાં અપરાધ કરનાર વ્યક્તિને સમાજમાં ફરીથી એક સકારાત્મક અને જવાબદાર નાગરિક તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. આ પ્રક્રિયામાં કાઉન્સેલિંગ, શિક્ષણ, રોજગારી, અને સમાજમાં ફરીથી સામેલ થવા માટેના વિવિધ કાર્યક્રમોનો સમાવેશ થાય છે. પુનર્વસનના મુખ્ય લક્ષ્યોમાં અપરાધીઓમાં નવી કુશળતાઓ વિકસાવવા, તેમની માનસિક સ્વસ્થતા સુધારવા, અને તેમના જીવનમાં સ્થિરતા લાવવાનો પ્રયાસ થાય છે.

પ્રવૃત્તિઓ:

- કાઉન્સેલિંગ અને થેરાપી: કાઉન્સેલિંગ અને મનોવૈજ્ઞાનિક થેરાપીના માધ્યમથી અપરાધીઓના માનસિક અવરોધો અને આવેશોને નિયંત્રિત કરવા માટે મદદ મળે છે.
- શિક્ષણ અને તાલીમ: અપરાધીઓને નવી નોકરીઓ માટે તૈયાર કરવા માટે શિક્ષણ અને ટેકનિકલ તાલીમ આપવામાં આવે છે.
- રોજગારી: રોજગારીની તકો પૂરી પાડવા માટેના પ્રયાસો, જેથી તેઓ આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર બની શકે અને ફરીથી અપરાધના માર્ગ પર ન જાય.

- સામાજિક સમજૂતી: અપરાધીઓને સમુદાય સાથે પુનઃ જોડવા માટે સમજૂતીના પ્રયાસો, જેનાથી તેમને બહિષ્કૃત ન કરાય.

સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ:

સમાજકાર્ય એ સમાજના વિવિધ તબક્કાઓ વચ્ચે સમજૂતી અને સહકાર વધારવા માટેના પ્રયાસોને સમાવે છે. ભાવિ દિશાઓમાં, અપરાધ નિવારણ અને પુનર્વસનની પ્રક્રિયાને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે ટેકનોલોજી, શિક્ષણ અને જાગૃતિની ભૂમિકા મજબૂત બનાવવી એ મુખ્ય ફોકસ છે.

મુખ્ય પરિબળો:

- ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ: અપરાધ નિવારક અને પુનર્વસન કામગીરીમાં ટેકનોલોજીનો વ્યાપક ઉપયોગ, જેમ કે સીસીટીવી મોનિટરિંગ, ડેટા એનાલિસિસ, અને ડિજિટલ ટૂલ્સ દ્વારા અપરાધ પરિબળોને ઓળખવા અને નિયંત્રિત કરવા.
- શિક્ષણ અને જાગૃતિ: શાળાઓ, સમુદાય અને સમાજમાં જાગૃતિ અભિયાનો ચલાવીને યુવાનોમાં સકારાત્મક મૂલ્યવર્ધન અને સમાજમાં જવાબદારીભાવ વિકસાવવો.
- આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ: ગ્લોબલ સ્તરે અન્ય દેશો અને સંસ્થાઓ સાથે સહકાર અને સંશોધન દ્વારા અપરાધ નિવારક કામગીરીઓને વધુ મજબૂત બનાવવા.
- નૈતિક અને ધાર્મિક મૂલ્યો: સમાજમાં નૈતિક મૂલ્યોનો પ્રચાર અને ધાર્મિક મત્તાવનો ઉપયોગ કરીને અપરાધીઓના જીવનમાં પરિવર્તન લાવવાનો પ્રયાસ.

પરિણામ:

આ અભિગમો દ્વારા, અપરાધીઓની પુનઃસ્થાપન અને સામાજિક સંકલન પ્રક્રિયા વધુ અસરકારક બને છે. તેનાથી અપરાધોની સંખ્યા ઘટે છે, અને અપરાધીઓને નવજીવન શરૂ કરવાની તક મળે છે. આ સાથે, સમાજમાં વધુ શાંતિ અને સુરક્ષા સ્થાપિત થાય છે, અને એક સાદગીપૂર્ણ અને માનવતાવાદી સમાજનો વિકાસ થાય છે.

16.4 સારાંશ

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્ય એ સમાજને સુરક્ષિત અને વ્યાપક બનાવવા માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. અપરાધીઓના પુનર્વસનનો હેતુ તેમને સમાજમાં ફરીથી એકીકૃત કરવાનો છે, જેથી તેઓ ફરી અપરાધ ન કરે. આ માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સહાય, વ્યાવસાયિક તાલીમ, શિક્ષણ અને પરિવારીક પુનઃસંવાદ જેવા પગલાં લેવામાં આવે છે.

પ્રવૃત્તિ:

- પ્રાથમિક સહાય: અપરાધીઓ માટે કાઉન્સેલિંગ અને મનોવૈજ્ઞાનિક સારવાર, જેથી તેઓ તેમના અપરાધી ભવિષ્યના કારણે પીડાતાં ન રહે.
- વ્યાવસાયિક તાલીમ: તેઓને વ્યવસાયમાં કૌશલ્ય વિકસાવવાના માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ સ્વાવલંબન પ્રાપ્ત કરી શકે.
- પારિવારીક પુનઃસંવાદ: અપરાધીઓના પરિવાર સાથે પુનઃસંવાદ અને સંવાદ પ્રત્યારોપણ, જેથી તેઓ પરિવાર સાથે ફરી જોડાઈ શકે.

ભાવિ દિશાઓ :

અપરાધીઓનું પુનર્વસન સફળ બનાવવા માટે નવી ટેકનોલોજી, ડિજિટલ સાધનો, અને નીતિ સુધારાઓની જરૂર છે. ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ અને ડેટા વિશ્લેષણનો ઉપયોગ કરીને પુનર્વસનની કામગીરીને વધુ અસરકારક બનાવવી જોઈએ. આ ઉપરાંત, સમાજમાં અપરાધ વિરોધી જાગૃતિ અભિયાનો અને શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો દ્વારા અપરાધ અટકાવવા અને પુનર્વસન પ્રક્રિયામાં લોકોની ભાગીદારી વધારવી જોઈએ.

આ પ્રવૃત્તિઓ અને ભાવિ દિશાઓ એ અપરાધ અટકાવા અને સમાજને વધુ સુરક્ષિત બનાવવા માટે જરૂરી છે.

16.5 ચાવીરૂપ શબ્દો

---

1. પુનર્વસન (Rehabilitation) - અપરાધીઓનું માનસિક અને સામાજિક પુનઃસ્થાપન.
2. કાઉન્સેલિંગ (Counseling) - માનસિક સલાહ અને માર્ગદર્શન.
3. મનોવૈજ્ઞાનિક સહાય (Psychological Support) - મનોવિજ્ઞાન આધારિત સહાય.
4. વ્યાવસાયિક તાલીમ (Vocational Training) - વ્યાવસાયિક કૌશલ્યની તાલીમ.
5. પુનઃસંવાદ (Reintegration) - સમાજમાં પુનઃસંવાદ/પુનઃસ્થાપન.
6. સ્વાવલંબન (Self-Reliance) - સ્વાવલંબન અથવા આત્મનિર્ભરતા.
7. સામાજિક પુનઃસ્થાપન (Social Reintegration) - સમાજમાં પુનઃસ્થાપન.
8. સુધારાત્મક સેવા (Correctional Service) - સુધારણા માટેની સેવાઓ.
9. માનસિક સ્વાસ્થ્ય (Mental Health) - માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને સુખાકારી.
10. નીતિ સુધારા (Policy Reform) - નીતિમાં ફેરફારો.
11. ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ (Digital Platform) - ડિજિટલ ટેકનોલોજી માટેના પ્લેટફોર્મ.
12. જાગૃતિ અભિયાન (Awareness Campaign) - જનજાગૃતિ માટેના અભિયાન.
13. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો (Educational Programs) - શિક્ષણ માટેના કાર્યક્રમો.
14. પરિવારીક સહયોગ (Family Support) - પરિવાર તરફથી મળતો સહયોગ.
15. અપરાધ વિરોધી (Crime Prevention) - અપરાધ અટકાવવા માટેના પ્રયત્નો.
16. ટેકનોલોજી (Technology) - આધુનિક ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ.
17. નીતિ અનુસંધાન (Policy Implementation) - નીતિ અમલના પ્રયત્નો.
18. માનવ અધિકાર (Human Rights) - માનવ અધિકાર અને સન્માન.
19. સમાનતા (Equity) - સમાનતા અને ન્યાય.
20. વ્યાપકતા (Inclusiveness) - સર્વસમાવેશકતા, જેમાં સૌનો સમાવેશ થાય.

16.6 તમારી પ્રગતિ ચકાસો

---

1. અપરાધીઓનું પુનર્વસન શું છે?
2. પુનર્વસનનો મુખ્ય હેતુ શું છે?
3. કયા પ્રકારના અપરાધીઓના પુનર્વસન માટે કાઉન્સેલિંગ મહત્વપૂર્ણ છે?
4. પુનર્વસન માટે કયા પ્રકારની વ્યાવસાયિક તાલીમ આપવામાં આવે છે?
5. અપરાધીઓના પુનર્વસન માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સહાયતા કઈ રીતે ઉપયોગી છે?

6. અપરાધીઓના પરિવાર સાથે પુનઃસંવાદનું મહત્ત્વ શું છે?
7. કયા પ્રકારના સમાજપ્રવૃત્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને, કાયદા અને નીતિઓમાં સુધારા લાવવાની જરૂર છે?
8. ડિજિટલ પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ સમાજકાર્યમાં કેવી રીતે કરવો જોઈએ?
9. અપરાધ વિરોધી જાગૃતિ ફેલાવવા માટે શું પગલાં લેવામાં આવે છે?
10. ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અપરાધ અટકાવા માટે કેટલો અસરકારક છે?
11. અપરાધીઓને શિક્ષણ અને તાલીમ પૂરી પાડવાના હેતુઓ શું છે?
12. કયા પ્રકારના અપરાધોની સામે કાયદાકીય સુધારાઓની જરૂર છે?
13. અપરાધીઓ માટે મનોસામાજિક સહાયતા અને તેની અસરકારકતા કઈ રીતે થાય છે?
14. સમાજના તબક્કાવાર અપરાધને અટકાવવા માટે શું નીતિઓ અપનાવવામાં આવી છે?
15. કયા નવો કાયદો છે જે અપરાધીઓના પુનર્વસનમાં મદદરૂપ છે?
16. સુધારાત્મક સેવાઓના પ્રકારે શું ફાયદા થાય છે?
17. કયા સંસ્થાઓનો પુનર્વસનમાં મુખ્ય ભૂમિકા છે?
18. અપરાધીઓને પુનઃસંવાદ માટે કેટલી રાહત અને સરળતા આપવામાં આવે છે?
19. અપરાધીઓને સુધારવા માટે કયા પ્રકારના તાલીમ અને શિક્ષણના સત્રો ચાલે છે?
20. કયા પ્રકારના અભિગમો અપરાધ અટકાવા માટે ઉપયોગી છે?
21. કયા કારણોથી અપરાધીઓનું પુનર્વસન અસરકારક બનતું નથી?
22. સમાજમાં અપરાધ અટકાવવા માટે કઈ મૌલિક પદ્ધતિઓ અપનાવવામાં આવે છે?
23. કયા પ્રકારના તાલીમ કાર્યક્રમો અપરાધીઓને સુધારવા માટે ઉપલબ્ધ છે?
24. ડિજિટલ ટૂલ્સનો ઉપયોગ સમાજકાર્યમાં કેટલો અસરકારક છે?
25. સજાનો પુરાવો અને ન્યાયપ્રણાલીની ભૂમિકા અપરાધ અટકાવવા માટે કેટલી મહત્ત્વપૂર્ણ છે?

16.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના સાચાં જવાબો

---

1. અપરાધીઓને સુધારવાની અને સમાજમાં પુનઃસ્થાપન કરવાની પ્રક્રિયા.
2. અપરાધના પુનરાવર્તનને અટકાવવાનો અને અપરાધીઓને વધુ સારું નાગરિક બનાવવાનો હેતુ.
3. જુવેનાઈલ (કિશોર) અપરાધીઓ અને આધ્યાત્મિક અપરાધીઓ.
4. કમ્પ્યુટર હેન્ડીક્રાફ્ટ, મશીન ઓપરેશન.
5. મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓનું નિદાન અને માનસિક સુખાકારી.
6. અપરાધીઓના પારિવારિક સહયોગથી પુનઃસ્થાપનને સરળ બનાવવા.
7. સામાજિક, આર્થિક, અને ટેકનોલોજીકલ પરિવર્તનને ધ્યાનમાં રાખીને.
8. ઓનલાઈન કાઉન્સેલિંગ, મોનિટરિંગ, અને જાગૃત અભિયાન.
9. શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, સમુદાયના જાગરણ અભિયાન, અને મીડિયા.
10. ડિજિટલ ટૂલ્સના ઉપયોગથી અપરાધની મોનિટરિંગ અને ડેટા વિશ્લેષણમાં સુધારો.
11. અપરાધીઓના જીવનમાં સુધારો લાવવો.
12. સાઈબર ક્રાઈમ, ડ્રગ્સ સંબંધિત અપરાધ, અને દેહ વેપાર.

13. મનોવૈજ્ઞાનિક સમસ્યાઓના નિકાલ અને સામાજિક એકીકરણ.
14. વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ અભ્યાસક્રમો અને કાનૂની જાગરૂકતા કાર્યક્રમો.
15. સમાજમાં અપરાધ અટકાવવાનો અને અપરાધીઓને પુનઃસ્થાપન કરાવવાનો કાયદો.
16. અપરાધીઓની માનસિક, શારીરિક, અને વ્યાવસાયિક વિકાસ.
17. NGO, સરકારી કાયદાકીય સંસ્થાઓ, અને સમુદાયની ભાગીદારી.
18. કાઉન્સેલિંગ સત્રો, મનોવૈજ્ઞાનિક સારવાર, અને વ્યાવસાયિક તાલીમ.
19. શૈક્ષણિક અને માનસિક કાઉન્સેલિંગ, વ્યાવસાયિક તાલીમ, અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય કાર્યક્રમો.
20. કાનૂની સુધારા, સમાજપ્રવૃત્તિઓ, અને ટેકનોલોજી.
21. અપરાધીઓમાં અણઘટા લક્ષણો અને નકારાત્મક મનોભાવ.
22. જાગરૂકતા અભિયાન, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, અને કાનૂની સુધારા.
23. વ્યાવસાયિક તાલીમ, કૌશલ્ય વિકાસ, અને મનોવૈજ્ઞાનિક સહાયતા.
24. કાઉન્સેલિંગ, મોનિટરિંગ, જાગરૂકતા, અને ડેટા વિશ્લેષણ.
25. સજા અને ન્યાયપ્રણાલીના ઘોર અપરાધ અટકાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

16.8 સ્વાધ્યાય લેખન

1. અપરાધીઓના પુનર્વસનના વિવિધ માધ્યમોનું મહત્વ સમજાવો અને તે કેવી રીતે તેમના જીવનમાં હકારાત્મક પરિવર્તન લાવી શકે છે?
2. સમાજકાર્યમાં આધુનિક ટેકનોલોજી અને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ, અપરાધીઓના પુનર્વસન માટે કેવી રીતે ભવિષ્યમાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી શકે છે?
3. ભવિષ્યમાં અપરાધ અટકાવવા અને પુનર્વસન માટેની નીતિમાં સુધારા માટે કઈ મહત્વની દિશાઓ પર ધ્યાન આપવું જોઈએ?

16.9 પ્રવૃત્તિ કરો

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓના સંદર્ભમાં 7 અત્યંત મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ છે, જે સમાજને વધુ સશક્ત અને સુરક્ષિત બનાવવામાં સહાય કરે છે. આ પ્રવૃત્તિઓના વિસ્તાર અને તેમના પ્રભાવની વિસ્તૃત માહિતી નીચે દર્શાવવામાં આવી છે:

1. અપરાધીઓનું પુનર્વસન:

પ્રવૃત્તિઓ:

- કાઉન્સેલિંગ અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય સેવા: અપરાધીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્યને સુધારવા માટે કાઉન્સેલિંગ આપવી અને તણાવ અને માનસિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવા માટે મદદ કરવી.
- શિક્ષણ અને તાલીમ: અપરાધીઓને નવી કુશળતાઓ શીખવાડવા માટેના તાલીમ કાર્યક્રમોનું આયોજન, જેથી તેઓ રોજગાર મેળવી શકે અને સમાજમાં પોતાની ભૂમિકા અદા કરી શકે.
- રોજગારની વ્યવસ્થા: રોજગારની તકો પૂરી પાડીને અપરાધીઓને આર્થિક સ્વતંત્રતા આપવા માટે પ્રયાસ.

- સામાજિક સંકલન: સમાજ અને અપરાધીઓ વચ્ચેના ગેરસમજણ અને ભેદભાવને ઘટાડવા માટેના પ્રયાસો.

2. સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ:

પ્રવૃત્તિઓ:

- અપરાધ નિવારક શિક્ષણ: યુવાઓને શિક્ષિત કરવું કે કેવી રીતે તેઓ અપરાધમાં ન ફસાય અને જીવનના કષ્ટોને સહન કરવાની કળા શીખવે.
- સામુદાયિક સાહસો: સમાજના વિવિધ ગૃપ સાથે કામ કરીને સમૂહ આદર અને સમજણ વધારવી, જેનાથી અપરાધ રોકાય.
- સરકારી નીતિઓ અને કાયદાઓનું અમલ: અપરાધ રોકવા માટેની નવી નીતિઓ અને કાયદાઓ બનાવવા, જેનાથી પુનર્વસનની પ્રક્રિયા વધુ અસરકારક બને.
- સામાજિક જાગૃતિ: અપરાધોના કારણો અને તેના નિવારણ માટે સમાજમાં જાગૃતિ લાવવા માટેના કાર્યક્રમો.

3. ભાવિ દિશાઓ:

પ્રવૃત્તિઓ:

- ટેકનોલોજીના ઉપયોગ: અપરાધ નિવારક કામગીરીમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ, જેમ કે સૂરક્ષા કેમેરા, ડિજિટલ મોનિટરિંગ, અને ડેટા એનાલિસિસ.
- સહયોગી અભિગમ: વિવિધ સરકારી, ગેર સરકારી, અને સામાજિક સંગઠનો વચ્ચેના સહયોગને મજબૂત બનાવવા.
- પ્રકાશન અને સંશોધન: અપરાધ અને પુનર્વસનની પ્રક્રિયા પર સંશોધન દ્વારા નવા ઉપાયો શોધવા.
- ગ્લોબલ દૃષ્ટિકોણ: આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે વિવિધ દેશો અને એજન્સીઓ સાથે સમન્વય કરીને અપરાધો અને પુનર્વસનના પ્રયાસોને વૈશ્વિક સ્તરે વધુ અસરકારક બનાવવા.

પરિણામ:

આ પ્રવૃત્તિઓ અને ભાવિ દિશાઓ એ સાબિત કરે છે કે અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્ય એક લાંબા ગાળાની અને સાંસ્કૃતિક પરિવર્તન લાવવા માટેની પ્રક્રિયા છે. આ અભિગમો સાથે, સમાજમાં અપરાધોની સંખ્યા ઘટાડવામાં અને અપરાધીઓના પુનર્વસનમાં સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવાની શક્યતા વધે છે.

16.10 કેસ સ્ટડી તૈયાર કરો

અપરાધીઓનું પુનર્વસન અને સમાજકાર્યમાં ભાવિ દિશાઓ ની કેસ સ્ટડી લખો

16.11 સંદર્ભ ગ્રંથો

---

1. Andrews D. A., Zinger I., Hoge R. D., Bonta J., Gendreau P., Cullen F. T. Does correctional treatment work? A clinically relevant and psychologically informed meta-analysis. *Criminology*. 1990;28(3):369–404.
2. Bean P. *Rehabilitation and Deviance*. London: Routledge and Kegan Paul; 1976.

3. Biestek F. P. *The Casework Relationship*. London: Allen and Unwin; 1961.]
4. Blackman T. Rethinking policy-related research: Charting a path using qualitative comparative analysis and complexity theory. *Contemporary Social Science*. 2013;8(3):333–45.
5. Bochel D. *Probation and After-Care: Its Development in England & Wales*. Edinburgh: Scottish Academic Press; 1976.
6. Boswell G., Davies M., Wright A. *Contemporary Probation Practice*. Aldershot: Avebury;
7. Bottoms A. E., McWilliams W. A non-treatment paradigm for probation practice. *British Journal of Social Work*. 1979;9(2):159–202.